

PH
2073
I5
köt. I

A

MAGYAR NYELV

ÉS

NYELVTUDOMÁNY RÖVID TÖRTÉNETE

I. KÖTET

A M. NYELV Ó- ÉS KÖZÉPKORA.

IRTA

IMRE SÁNDOR,

EGYET. TANÁR, A M. TUD. AKADEMIA ÉS KISFALUDY-TÁRSASÁG R. TAGJA STB.

BUDAPEST,
HORNÝÁNSZKY VIKTOR BIZOMÁNYA.
1891.

A

MAGYAR NYELV

ÉS

NYELVTUDOMÁNY RÖVID TÖRTÉNETE

I. KÖTET

A M. NYELV Ó- ÉS KÖZÉPKORA.

IRTA

IMRE SÁNDOR,

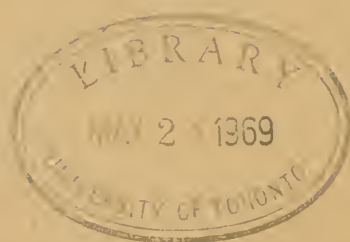
EGYET. TANÁR, A M. TUD. AKADEMIA ÉS KISFALUDY-TÁRSASÁG R. TAGJA STB.

BUDAPEST,
HORNYÁNSZKY VIKTOR BIZOMÁNYA.

1891.

PH
2473
I
E
K8L1

ELŐSZÓ.

A m. nyelv történetét teljes bőséggel és alapossággal csak úgy lehetne megírni, ha a szók egész kincse mindenünnen tehát oklevelekből, köz- és magán ügyiratokból, személy- és helynevek stb. teljesen összegyűjtetvén, ez alapon dolgozhatnánk, — más részről a legnagyobb részt fordított munkák eredetijét minden pontban összevethetnők, sőt a középkor latinságának stb. szótárait is használhatnók s még a középkor theológiájában is volna jártasságunk; — ha a tartalmat szellemet teljesen ismernők.

Ezeket mind nem tehetve, adok itt a mennyit lehet; a mi egyelőre a végre szükséges, hogy a régiebb magyar nyelv alkata, rendszere, szelleme kis képben szemlélhető és tanulható legyen.

Fő dolognak néztem a középkor kiadott elme-műveinek nyelvét mutatni fel, az akkori rendszert és a rendszer során a szók és szólások formáit, változatait, alakulásait, élet-mozgásait esmertetni meg.

A legrégibb időkről elmondottakban inkább csak megemlítésre, figyelmeztetésre, a tanulmánytárgyak kijelelésére szorítkoztam. Némelyek nem is tárgyalhatók itt elég bőven. Azokhoz szólok, kik a magyar nyelvet történelmileg tanulni és tanítani hivatottak.

Hiányaim, rendezésben és egyébben lehetnek; helyzetemben többet nem teheték. Jóakaratommal menthetem magamat s azzal a reménnyel, hogy munkámban jóakarató tanulmányozók, egyet és mást, jót is találhatnak.

Kelt 1891. május 31.

A MAGYAR NYELV ÉS NYELVTUDOMÁNY TÖRTÉNETE.

BEVEZETÉS.

1. §. A nyelvtörténet fontossága.

Valamely nyelvet tudni különbözőképen lehet. Tud valamely nyelvet az is, a ki az élethől a saját érintkezéseivel legszükségesebb alakokat és számos szót eltanult s ezeket gyorsan és ügyesen alkalmazza. Az is, a ki a maga korának irodalmából eltanulta a nyelvet és szóban s írásban kellő készséggel használja. De az a nyelvtudás, melylyel a felsőbb hivatású, tudományosan művelt embernek kell bírni, többet kíván és többet teszen szükségévé, azt, hogy az illető a nyelv összes kincsét, tehát összes szavait, legalább a fontosakat tudja, úgyszintén a nyelv rendszerét: alakjait, kapcsolatait, még pedig mindezeket a multhól, jelenből, tehát a voltakat és meglevőket. A nyelv alapos tudása tehát azt kívánja, hogy azt térben és időben lehetőleg teljesen megismerjük; tudjuk mi volt és mi van a nyelvben: jelentős hang, szó, alak és kapcsolat. És hogy mily irányt követett fejlődése egész útján, mily irányban és eszközökkel gyarapodott előbb és mikép lehet a maga természete szerint és szellemében tovább gyarapítani.

Mily szükséges a nyelvet történelmileg ismerni, vagy a nyelv történelmét tudni, könnyű átal látni. A szónak csaknem kivétel nélkül történelmök van. Változtak alakjukra, értelmökre nézve. Van érdekes eredetök, kapcsolatban a természeti hangokkal és emberi beszédtehetséggel és más rokon s idegen nyelvekkel. Vannak a szavaknak időfolytában elágazásaik, jelentés- és alakra nézve elfajzásaik, némelyeknek sérülése, romlása és igen soknak halála. És mindenikben egy-egy fogalom vagy gondolat, vagy őseink egy-egy ötlete, érzésének egy-egy nyilatkozása foglaltatik. És az összesnek vagy fontosabbaknak változásfolyama megtanít a nemzet gondolkodásának módjára, annak változásaira, az erkölcsök, szokások, hajlamok alakulására. Bennek foglaltatik a nemzet szellemének belső, sőt legbelsőbb története. Csak akkor fogjuk igazán tudni a nyelvet, esmerni a nemzet szellemét, ha mindezeket tudjuk és szem előtt tartjuk; azaz tudják és tartják azok, kikhez itt szólunk, a magyar nyelv szakbeli tanulóit, kivált tanítóit. De más

bármely tudomány-ág művelői is csak akkor fogják szaktanulmányukat nemzeti szellemmel felfogni, a nemzet szellemében és nemzetökre hatva előadni, művelni, ha a nyelv szavait és alkotásait minden változtatban, minden időszak álláspontjáról és saját tudományuk érdekében is vizsgálták és jól megismerték.

Vegyünk fel egyes példákat. A *vallás* szót használni fogja elég szabatosan az is, a ki eredetét nem tudja; de eszesebben az, a ki tudja, hogy a középkorban már confessio mellett dicsőítést is jelentett. A *kár-, szégyen-vallás* stb., ily szókat pedig aligha fogja érteni, ki nem tudja, hogy *val* vagy *vall* habere jelentéssel is bírt. A *johádní* szót csak az érti, ki *jónh joh* szót a középkorból ismeri. Asszony helyett nem fog *nőt* mondani, a ki tudja, hogy amaz általában *domina*, ez pedig csak femina jelentésű. Mondjuk: *őszinte*, de csak úgy értjük meg, ha tudjuk, hogy ezt így is mondták: maga színént való. Mondjuk: *okvetellen*; de a régiek szólásai: okát veti, okvetéssel, okvetés nélkül: okadás, motiválás stb. tesz ik értelmessé vagy biztosan használhatóvá. Némely szóval csak a nyelvtörténelem tanulmánya békéltet meg. Így a szakbelitűdös: agykér, fegy, kegy, reg, s még több ily rövid szót, a szépíró: dagály, vész, ár stb. szókat csak azáltal használja bátran, ha a régibb időből megismerte. És a nyelvnek számos kincse vész el arra nézve, a ki a régibb nyelvet nem ismeri. Az imént említettekén kívül csak egyet-kettőt hozok fel: ihletett, iktelen, ireskedik, loshad, roshad stb. Így kivált más megesmerést érdemlő, de életre nem mindig támasztható szók, a szellemi életre tartozók: bájos, néző, táltos, reül. rűtet, remül stb. Mindezekről a stílusról szóló szakaszban lesz szó.

A nyelvtörténelem tudása s a nyelvnek történelmi tudattal alkalmazása az irodalomban múlhatatlanul szükséges. A multat nem tanulni, a multa, mint alapra nem építeni, annyi, mint elveszteni a mult kincseit és kellő alap nélkül építeni. Vagy oly fát tenyészteni, melynek talaja sőt gyökere sincs. A mi irodalmunk és nemzeti életünk jobb kora a XVI. és XVII. század kapcsolatban volt a múlttal, az ősi világgal, ezt tanúsítja a nyelve; a XVIII. század a múlt nyelvének elfelejtése miatt korcsosodott el, egyfelől. És az 1790. óta megújult nemzet küzdésének egyik tényezője a nyelvnek régi alapra visszahelyezése és az ősi alapon tovább művelése volt. Ez egyik, az időhöz és eszközökhöz képest másod sorbeli törekvése volt a nyelvújításnak; de ez a nagyobb érdeme. Főképp pedig azoké, kik az újítást mellőzve, a régi nyelvet tanulmányozták. Teljes lett volna az érdem és a siker, ha az újításhoz, azaz bővítéshez buzgósággal, jó ízléssel, de ép oly alapos történelmi tanulmányal is láttak volna.

Jövőre nézve mint a folyton fejlesztésben vezérül, zsinórmértékül, úgy a szellem és nyelv megjavításához eszközül a régi és új nyelv együttes tudása szolgálhat. Ebből győződünk meg, hogy nyelvünkben a legmagasabb czélokhoz van erő és anyag, — hogy benne a szépnek, valónak tolmácsolására minden eszköz feltalálható, — ha szellemétől áthatott egyének fejlesztik és alkalmazzák. De szükséges, hogy, mint nemzetünk régi tetteivel, intézményeivel, eszméivel, úgy szólásaival alapos ismeret által összeköttetésben maradjunk, és nyelvünk a régibb szellem és beszéd mód által erősödjék, őseink és népünk szellemi, erkölcsi erejét, értékét, nyelvökből mindinkább megesmerjük és lehetőleg örököljük.

2. §. A magyar nyelv történelmének korszakai.

A nyelv változására különféle dolgok tesznek hatást, külsőkép a természet: más égalj alá jutás, más helyzetű vidékre költözés, más népek szokásainak, külső dolgainak látása, eltanulása; belsőképen v. belső okok s érintkezés által erősebben megindított gondolkodás, módosított vallási, társadalmi, erkölcsi nézetek.

Nagy hatást tett a mi szellemi életünkre is több oly körülmény, mely közé itt jutottunk; a nyugoti népek közé jövés, azok szokásai eltanulása, földművelés és művességek (ipar) gyakorlása, főkép a keresztyénség, mely ősi hajlandóságainkat módosította, új vallási és erkölcsi nézetekre vezetett. Majd a középkorban jogi és társadalmi életünk fejlődése, melynek visszatükrözője a középkori törvények. Utóbb a reformáció, mely által a XV. században már feljutni kezdett népelem a nyelvben érvényesítette magát; s ez a XVIII. század kezdetéig meglátszik a nyelven. Majd a XVIII. század francia és német culturája s végre az 1790. óta feltámadt nemzeti önállóságra törekvés.

Több nagyobb és kisebb korszakokat ilyformán veszünk fel:

I. Ókor	1. időszak.	Kezdetől a keresztyénségig 1000-ig.
II. Középk.	2. „	Az Árpádok kora 1000—1301.
	3. „	Az Anjouk kora 1301—1458.
	4. „	Mátyás s a nagyobb műveltség kora 1458—1526.
	5. „	Reformáció kora 1526—1606.
III. Újkor	6. „	Nemzeti függetlenség küzdése 1606—1711.
	7. „	Korcsosodás kora 1711—1790.
Legújabb kor	8. „	Önállóságra törekvés 1790—1848.

Mivel a középkor két utóbbi százada a nyelvre külön-külön bélyeget nem nyomott, a két korszak termékei nem lényegesen és világosan különböznek, azt a két időszakot egybevonjuk és úgy ismertetjük.

I. Ókor.

3. §. A magyar nyelv eredete.

A magyar nemzet és nyelv eredetének bővebb megismerése végett legújabb és legalaposabb tudósaink műveire útasítván, itt csak röviden szólunk felőle.

A magyar egyike az ugor népeknek, melyek a Volga táján, „az Ural hegy két lejtőjén” laktak (Húnfalvy Ethnogr. 259.). E népek történetét előadja Húnfalvy (u. o. 260.). Közülök némelyek kivesztek, mások megvannak, de ezek közül is némelyek elapadni, vagy nyelvöket vallásokkal, szokásaikkal együtt veszteni kezdik. Emlékezetesebbek a finnek, vogulok, mordvinek, osztjákok, lappok, mindenik több ággal és dialectussal. Volt Ugorország is, Jugria v. Juharia (Húnfalvy u. o.), mely aztán az orosz birodalomba olvadt (u. o.). Még 1516—1519-ben *Herberstein* Zs. német császári követ úgy értesült az akkori Oroszország fővárosában, hogy Juhariából vagy Jugariából jöttek volt ki őseink s ott most is magyarul beszélő nép laknék. Hogy már előbb Mátyás király is értesült az orosz birodalom némely részében lakó magyar ajkú népségről, s hogy azokból ide szállítani is akart, több magyar történetíró állítja.

Népünk hát és nyelvünk a Volga és Ural tájain kezdett fejlődni. ural-altaji, különösebben finn-ugor fajta és efféle nyelvű népek között. De környezve volt török eredetű és nyelvű népekkel is és így vettek át az ősidőkben már több török-tatár eredetű szót. Magokat is törököknek nevezik a régi történetírók. Így vették át többek közt a tenger nevét, mely az ugor népek nyelvében nem így, hanem *saris*, vagy *sarics*, *zariz*, vagy *zaridz*-nek hangzik (sár?).

A Volgától elszorittatván, még délibb vidékekre jöttek, elébb Lebediába, a Fekete tengertől északra eső tájakra, majd Etelközbe, mely az al-Dunába szakadó négy folyam által bezárt kis tartományt jelenti. Innen jöttek a mai hazába, behozván alapjában ugor, de már korán török fajtával vegyülni kezdett nyelvöket.

Hogy éppen ez a nyelv eredete máig eldöntetlen kérdés és a nemzet eredetéről való kérdéssel kapcsolatos. Húnfalvy és társai ezt vallják, azaz, hogy a nemzet és nyelv eredetileg ugor, de emez törökkel vegyült;

Vámbéry ellenben, hogy nemzetünk és nyelvünk eredete török ugor vegyülettel. A dolog a nyelv életére és tudományára nézve kevésbé fontos. Eldöntése pedig a kétféle, finn-ugor és török nyelvágak rendszereinek és szavainak összevetésétől várható. Ezt erősen munkába vették és munkálják.

4. §. Magyar-ugor nyelvrokonság.

A magyar és finn-ugor népek egy eredetét, közös életét és kezdetbeli együtt fejlődését tanúsítják a nyelvbeli egyezések.

I. Hangzásra nézve.

1. Magánhangzók harmóniája vagy hangzó-vonzat, mi szerént a hangzóknak két osztálya, a mély és magas hangúak egy szóban nem vegyülnek, hanem a ragok, képzők, néha összetett szók egyike is a törzsnek mély vagy magas hangjához alkalmazódik (Húnfalvy Vogul föld stb. 299. 1.).

2. A mássalhangzók torlódását kerüli, leginkább szó elején, egyik nyelv inkább mint a másik.

3. A szótörzs végén, legalább legrégibb ismert állásponton, több rokon nyelvben csak magánhangzó állhatott. Régi magyarban is, Árpád-kori oklevelekben, krónikákban : *Tosu*, *Sarko* stb.

II. A nérfélék ragozására nézve.

1. Ragozzák a névutókat, sőt a casusragokat is és a ragok nagyobbbrészt közösek a rokon nyelvekben (Húnfalvy u. o. 300.).

2. A nevek személyragai a személy és birtok többségét több sorban tudják kifejezni, a minek nyoma az árja nyelvekben nem található. Ezek a ragok a személyes névmásokból eredtek stb. (Húnfalvy u. o. 305.).

3. A többes rag vagy képző magyarban *k*, lappban hasonlóul, míg másokban *t* *d* (Húnfalvy u. o. 304.).

4. Hetes számlálási rendszer található mindenikben (Húnfalvy u. o. 302.), úgy, hogy a hétig egyszerűk a számnevek, azontúl összetettek.

5. A középfook összehasonlításban *mp*-vel képződik, mint a magyarban *bb*-vel (u. o. 308).

6. A névmások alkotó elemei ugyanazok : alá, elé, felé, közzé, ki (kive) stb. (Húnfalvy Ethnogr. 235).

III. Igeragozásban.

1. A személyragok elemezhetők személynévmásokból (Húnfalvy Vogul föld 314).

2. A tárgyi ragozás (látok-látom stb.) magyarban, vogulban mordvinben nagyon egyező (u. o. 315).

3. Különösen fontos a *nem* hiánya, mely e nyelvfajnak tulajdona, bár néhol némi jelei vannak.

IV. Nevezetesebb szók egyezése.

1. A test részei: *fő* f. päa, *haj* v. sau, *szem* v. sem fin. selmä, *száj* f. sú v. sop, *íny* v. egn v. én, *orr* v. ur, *nyelv* v. nyelm, *máj* v. majt, *mell* v. majl, *vér* v. vér vur, *kéz* v. kat stb. (Húnfalvy Vogul f. 283).

2. Természetbeli dolgok: összerük: *víz* v. vit, *jég* v. jäng, *tűz* v. tut taut, *arany* v. sarny, *ólom* v. oln, *vas* f. vaski, *fa* vog. iju ju, *ló* v. lu, *eb* v. amp és sok más (u. o.).

3. Ugyanazok elvontak: *felhő* f. pilvi, *tél* v. tél tal, *est* v. iet *név* f. nime v. näm, *clme* f. mieli, *szó* v. suj, *nő* v. né, *mony* v. tojas v. mong (u. o. 285. s köv.)

4. Az élet elemi működéseit jelentő igék: *szül* f. szüint, *él* f. elä, *emik* (szopik) f. ime, *esz* - (eszik) f. szüö, *isz* - (iszik) f. juo v. äj, *alv* - v. al-, *men* (megy) f. - men, *ül* v. unl, *lél* v. kuál, *ad* f. ant, *vív* - (viszen) f. v. vi, *nyel* v. nál. *val* (van) f. ol, *lv* - (lesz) f. lee stb. (u. o. 289. s köv.)

5. A művelődésre tartozó első kellékek *nyíl* v. nyál, *tegez* v. tüget, *kés* v. küsi, *él* v. elm, *csata* f. szota, *had* v. kant, *fon* f. pun v. pan, *köt* f. kut, *sző* v. szág, *őr* v. ur, *tolraj* v. tolmak stb. (u. o. 295. l).

Igy sok más megfelelő vagy közös eredetű szókat találunk, más szó-osztályra nézve is, oly számosakat, hogy a rokonságot lehetetlen át nem látni.

De rokonságot találnak méltán is a magyar és a török nyelvosztály között. Ez van különös bőséggel kimutatva *Vámbéry Magyarok Eredete* című munkájában, miután ugyan ő már előbb is *Abuska* című dolgozatában s több rendbeli értekezései által a Nyelvt. Közleményekben ezt bizonyította.

Érveinek veleje ide megyen ki. (Némely érvei a finn-ugor rokonság ellen, mások a török-tatár rokonság mellett szólanak.)

1. A finn-ugor nyelvekben a hangzó-vonzat nem oly általános és megvalósult, mint a törökben (im. 228. l.). A kéthanguság: csal-esel stb. amott nincs oly teljesen kifejlődve. Hangtorlat is kevésbé találtatik a törökben (u. o.)

2. A vogul és más ugor nyelvekben háromféle számok: egyes, többes, kettős van a neveknek; ennek a magyarban és a török-tatár nyelvben semmi nyoma (im. 231.).

3. *nek* névrág a törökhöz közelebb járó mongol- és mandzsu *ning*;

nunk-hez áll közel, holott ama nyelvekben nincs meg így teljesen (u. o. 232.).

4. Számnevekre nézve a finn-ugorok közelebb állanak, de *szor-szer*, *an-en* számnévképzők amazokban vannak meg (u. o. 234.).

5. (6.) A névmások egyezőbbek a török-tatárban (im. 235.).

6. (5.) A személyragok (birtokragok) a magyarban és törökben egyezőbbek, hasonlóbb hangokkal jelöltetnek meg (u. o.).

7. Névutókra nézve is közelebb állunk a törökhöz (u. o. 236.).

8. Az *infin.-ni* végzete amazokhoz közelebb áll, mint a finn-ugor megfelelő végzethez (u. o. 230.).

9. Átható ige képzője *t* meg van a törökben is, valamint a *-gál* *-kál* gyakorisító és az *-l* meg *-z* *-zs* mint cselekvés viszonyosságát jelentők és a *-k* mint többes első személyraga (u. o. 237.).

De a tárgyragozásnak itt csak halvány nyoma van.

10. A múltat a magyar *t*-vel fejezi ki, a török *d*-vel: voltam: *boldum* stb.

11. Következő névképzők: *-at*, *-am*, *-em*, *-as*, *-es*, *-ás*, *-és*, *mány*, *-mény* török fajta nyelvekben is vannak.

Mindez nem döntő oly értelemben, hogy a magyar közelebb állna eredetére nézve a török-tatár nyelvekhez, de azt mutatja, hogy elhatározottan amoda sorozni, legalább rendszerénél fogva, lehetetlen.

E mellett a szókinszben sok a közös, részint ősi időkből egyező, közös örökségből való, részint újabb időben tőlök átvett. Így *szél*: sil, *árpa* t. arpa, *alma*: olma, *tyuk*: tauk, *szunyog*: szineg. Állatnevek különösen: *kos*: tör. kocs, kos, *ürü*: tör. ürü, *toklyó*: tör. tokli, *bika* t. buga, *tinó* t. tana, *borju*: puru, *tokány*: talkány, *túró* t. turaj, *lő*: tör. lau, *emüi*: em, im, - iv-: ics: *kel*: gel, *tél*: dol, *nyel*: jal, *fú*: pul, *val* (vagyok); ol v. olt; *ös*: isi, *atya*: ata, *anya*: ana, *öge*, *ángy*: inge, *arat*: oraklamak stb. (Hunfalvy im. 280—296. Vámbéry im. 243. stb.)

A későbbi időkben átvettek (Hunfalvy u. o. 297.) számosak: bilincs, béklyó, böles, bölcső, balta, papucs, betyár, vásár, buzgány, deli, kapu, kocsi, kefe, kapocs, tengely stb.

A szók lehetnek többfélék:

I. Vannak olyan szók, melyek az összes ural-altaji nyelvekkel közösek. Ilyet Vámbéry 217-et talált. (Vámbéry im. 244. l.)

II. Melyek inkább a finn-ugor nyelvekhez tartoznak, a török-tatárból kienyésztek (u. o. 245. l.).

III. Melyek a török tatárban lelhetők fel inkább hasonlóbb hangzattal és megfelelőbb jelentéssel. Igen érdekes csapat (Vámbéry 247. l.).

IV. Olyanok, melyeket sem egyik, sem másik nyelvcsaládból nem igazolhatni (u. o. 248. l.).

A dolog lényegét kifejti Vámbéry (252. l.) ilyformán: „a magyar szókinccsnek körülbelül két harmada szoros összeköttetésben áll a török szókinccsrel s annak segélyével lehet elemezni és felvilágosítani, e szerint a magyar szókinccs közelebbi és nagyobb rokonságban van a török-tatár mint a finn-ugor szókinccsrel.”

A magyar főszók összeségét 2400-ra tehetni, ezekből Budenz 996-nak analogiáját bizonyította volna; ,de ennek alig harmadrésze igazolható, miután a tulnyomó szám török eredetre mutat.“ (Vámbéry 253.).

Másutt ugyanő (im. 230. l.) így szól: „Olyan nyelvvél van dolgunk, mely egyrészt a finn-ugor, másrészt a török-tatár nyelv-járások felé hajlik, de szigoruan véve mind a két nyelvcsoporthoz kiegészítő részekül tekintendő és szorosabb rokonsági fok szempontjából sem az egyik, sem a másik csoportba nem sorozható.”

Meg kell még jegyeznünk, hogy a finn-ugor eredetet és rokonságot főképen a nyelvbéli adatokból bizonyítják Hunfalvy Budenz és társaik, de a testalkat, szellemi tulajdonok, művelődési adatokból stb. Vámbéry és egy-két társa a török-tatár rokonsághoz vonzódnak. Emez utóbbit, bár sok félreértéssel formált okoskodás és adatok segítségével előkészítették azok, kik a sémi vagy mint mondták: keleti nyelvek rokonságát fejtegették: Otrokocsi után Bél Mátyás stb.

5. §. A hazai rokon népek és nyelvek.

Első helyen a húnokat vagy kúnokat (Szabó K. stb. de helyesen-e?) kell említeni.

Régtől fogva nemzeti hagyomány és a nép, kivált a székely nép mondái alapján elfogadott nézet volt, hogy a húnok a magyarok ősrökonai, vagy éppen ősatyái voltak. Így tartják a krónikások közül legtöbben, így beszéli a székely nép, mely saját őseinek tekinti a húnokat, a székely krónikát s az Attila rege némely székelyföldi maradványait eredetieknek, valóknak vallja és hirdeti. A történetírók is úgy tárgyalták a húnok idejövételét és itt való honfoglalását, mint a magyar nemzet története első szakaszát. Sőt a húnokat magyaroknak s megfordítva nevezgeték Heltai s még előbbi középkori írók, kik szittya unuus és magyar neveket vegyesen irogattak. Ujabb időben, bár nem először, mert már többen ily nyomokon jártak, Hunfalvy lépett fel erősen e rokonság ellen, mely a külföldiek hibás állításai alapján jöhetett be

hozzánk és azok nyomán terjedhetett el a székely és a magyar nép közt. De ennek a rokonságnak sem a magyar és székely nyelv csekély különbségében, sem egyébféle adatokban semmi alapját nem találunk.

A hún népet, valamint a vele egyeredetű avart is török fajta népnek gyanítja Vámbéry, miután elődei azoknak nemzetiségéről semmit megállapítani nem tudtak; mert az a két-három magyar szó, melyet byzanczi írók szerint a magyaroknak tulajdonítottak és a húnokkal közöseknek állítottak (vár, hon, vadon), közelebbi megvizsgálás után semmitsem bizonyított (Húnfalvy Ethnogr. 389.). Vámbéry leginkább számos tulajdonnév alapján állítja a hún-avar népek török rokonságát. Ilyen szók főkép:

Attila vagy hitelesebb alakjában *Etzel* magy. *Etel* általában nagy folyót, különösebben a Volgát jelenti. *Baján* az avarok khágánjának neve: gazdag, hatalmas nemes. *Bléda* vagy *Blid*: felbő. *Dengezikh* igen heves, tüzes. *Edekhon* szerencsés. üdvös. *Ellá'* v. *Illik*: legelső (el-?). *Hún-kún*, hűnnivar, melyben a *var* nem a mai vár szó, húnok tartománya. *Irnak* ifjabb testvér (*ir*, *er* férfi, *inak* ifjabb fítestvér). *Kerka* kiraka: idősb nő. *Khakan* (v. kágán régibb íróknál) főnök, khán szótól eredő név. *Mundzuk* v. *Mundzsuk* zászló, zászlófő. Oibarsz (Oebarsios) párducz, - *Okhtar* vadász (*ok* lövész, okta, löni). *Tudun* tudó, *Turum* teve stb. (Vámbéry im. 39. s köv.)

A húnokkal rokon nép a sajátképi *kunok*, azok, a kiknek szereplése a magyarországi történetben sokszor előfordul; kik ellen a XII. s XIII. században harczoltak, kik közül sokan megtelepedtek itt s kiknek nevét ma is megyék, kerületek viselik. Ezekkel ismét rokonok ama más vidéki kúnok, kiknek nyelvét a Petrarca codexből ismerhetni s kik a Fekete tenger éjszaki partjain laktak. Némelyek amaz ide jött s itt megtelepedett kúnokat a magyar nép (és kivált a húnok) fajából valónak tartják. Nehéz is felfogni, hogyan veszhették el minden nyom nélkül nyelvöket, bár helyhatósági önállásuk volt. Ezen alapon igyekezett *Gyárfás I.* több rendbeli munkájában a kúnok és magyarok őseredeti azonosságát bebizonyítani. De e nézetnek ellene vannak és a mai kúnokat külön eredetű és nyelvű, de beolvadt népnek tartják. Hozzájuk tartozóknak tartják a kabarokat vagy palóczokat is, kik aztán utóbb úgy veszhették el nyelvöket, mint a többi kúnok (Húnfalvy Ethnogr. 364.).

A kunok külön nemzetisége mellett Húnfalvy érvei:

1. 1300 körül ott, a honnan a *ruthének* idejöttek, tatár nyelvű kúnok éltek. Ezt tanúsítja a Petrarca-codex (Húnfalvy, Petrarca-codex 34. l.), melyben ezek nyelve foglaltatik.

2. Kuthenről a kunok vezéréről Roger azt mondja, hogy ide csak

azért jött a többinél előbb, hogy megismerje a földet és megtanulja a magyarok nyelvét jó előre. (Húnfalvy u. o. 35 l.)

3. Mária királyné egy 1268-iki rendeletében *Kelduch* kún ember „tolmácsainak“ adott földet (u. o.).

Zsigmond pedig egy alkalommal félreállítá azokat, kik kúnul nem értettek (u. o.).

Egy térítő mondja magáról, hogy elébb megtanulta a kún és ujgur nyelvet, úgy ment a kunok közé (u. o.).

4. *Oláh Miklós* említi a bozát, hogy avval élnek a kúnok. Ez pedig tatár ital.

5. A kúnokat szerteszélyel tatároknak nevezik, péld. Tatár Szent Miklós nevében 1 f. (tatár löre?) u. o. 35.

6. A tatár *Miatyánkot* több községben tudták s a legidősbek közül némelyek ma is tudják.

Némely nevek is ugyanazt bizonyítják (u. o. stb.), egy-két helynévben újabb időkbeli török nevezet lappanghat. Így: Turgony, Bodog-lár, Bösztör stb.

Vezérok neve Kötöny v. Kuthen érthető a török nyelvből. Köznevek pedig (u. o. 42.) kéneső, egyház stb.

A bessenyők szintén ugor, vagy mások szerint tatár eredetű nép voltak, mint a bolgárok, kozárok stb. Kivált ez utóbbiak, kiknek nyelve is, ha csak elemzetlen tulajdonnevekben nem, alig hagyott világos nyomot, bár a magyar nemzet történetében mint külön népség összesen és egyesek is sokszor találhatók. És községek neveiben s valódi nevekben a bessenyő nevezet sokszor fordul elő.

Ki e népekről többet kíván tudni, utasítjuk Húnfalvy és Vámbéry műveihez.

6. §. Műveltség. Magyar és nem-magyar tulajdon- és köznevek.

Ez a korszak a még le nem telepedett magyarság dolgait és nyelvét foglalja magában. A művelődésnek, legalább európai értelemben, kevés jelei maradtak ekkori őseinktől. Sőt mostani lakóhelyökben és ide költöztöktől fogva a X. század végeig leginkább az ázsiai szokások és jellem képviselői voltak.

Egy volt nemzetünk kétségkívül ősi lakásában s utóbbi vándorlásában ama hódító nomád népek közül; olyan a mely sem belső, sem külső csinosodásnak mint államiságának is fényes jeleit nem hagyja át, de a mely természetes elmetehetséggel, kiművelődhető elmével és

műérzéssel és már csak érintkezései folytában is surlódván, e miatt sok belső derékséggel és némi külső díszszel bírt. Az ide költöző őseinkkel s az első két században itt élővel érintkezett műveltebb népek történetirói s egyéb tudósai, kik rólok emlékeznek, nem írnak rólok kedvezőtlenül. A bizancziak vitéz, erős, jól rendezett népnek, fejedelmei némelyikét eszes, bölcs rendtartónak említik, valamint fegyverzetét, hadi szokásait, ruházatát, társadalmi és erkölcsi vonásait elég vonzóan adják elő. Ezek közül sok, a mi az étkezésre, életmódra, öltözésre jellemzőbb, ma is meg van a magyar népnél, a földolgozókra nézve, hasonlóan (Vámbéry Honfogl. magyar jell. 22. l.); és nagyon különbözik az európai nyugoti népekeitől. Ha más krónika-írók, németek, olaszok kedvezőtlenül szóltak rólok, oka az, hogy csak hódításaikból, harczaikból ismerték.

Szellemi értékeket nem a nyugoti gyűlölködő krónikások, hanem a régibb ázsiai kultúra méltánylásával tekintve, úgy találjuk, hogy valamint az állam belső rendezésében és a nemzeti alkotmány fentartásában eszesek, a szabadságot megérdemelni és fentartani tudók voltak, úgy más nemzetek irányában, bár hódítók, de mérsékeltek s igazságosak tudtak lenni; a legyőzötteket magokhoz vonni, tulajdon fajtájokkal egyesíteni, egyeztetni ügyesek.

De sem e korszak szellemi művelődéséről általában, sem kivált, a mi legfőbb, nyelvünk ekkori állapotjáról tárgyias adatokkal nem bírunk. Ha itt-ott régi és épen ekkori fegyverek, eszközök vetődnek is a felszínre, ezek nem őseink művei, noha tulajdonaik lehettek is. Ha nyelvökről vizsgálódunk is, alig találunk oly jelenséget, melyről állíthatnók, hogy e korból maradt volna. Csak egy sornyi magyar írást sem ismerünk a XII. század előtti időből, sem az 1000 év előtről feljegyzett hely- vagy más nevet.

Legfeljebb itt is idegen nyelvű krónikásoknál, vagy oklevelekben, de későbbi időkből maradtak már e korban meglehetősen egyes szók, kivált tulajdon-, személy- és helynevek. A nyelv rendszerére csak úgy következtetünk a későbbiekből és a szókincsből, csak egyes szavak némelyikét sejtethetjük az írók után, az ősi időkből valónak, ős-hazai tulajdonnak.

A tulajdonnevek közül, bár nem szorosan ide tartozólag már említettünk néhány hun nevet, melyeket *Vámbéry* a tatár nyelvekből értelmez. De a hunok nyelvében sok idegen, szláv stb. szót találunk. Így: *strara*: strues (Grimm. Kl. Schriften II. 239), mások szerint szlávul, lakoma, - *kamos*: kumisz: lótej. *Zerchon*: zwerg, *Onégészios* Vámbéry szerint török szó, görögös átírásban: hatalmas. (Vámbéry im. 48.)

A húnok avarok tulajdonnevei közül a mai helynevekkel azonosítottak némely személyneveket (Szabó K.), de ezeket a legujabb nyomozók azonosoknak nem ismerik. Így *Rua* Roas Ruga Rugila Sz. szerint *Roff* helynévnek felelne meg, ezt Húnfalvy tagadja. (Ethnogr. 109.) Használól *Scottus*: Csát, *Kuriduch*: Korda, *Blédu* Buda stb. *Egyek*: Edekon, *Réka* v. Rika Erdélyben Attila nevének neve volt.

Némely helynevek idegen eredetűeknek látszanak, de rokon nyelvekből magyarázhatnak: *Küküllő* kukuljó; jóviz, *Riphaeus* Ripaeus osztják *rip rep*: hegy-ből, Rha (Volga) mordv. *rav rava*: tenger jelentésű szóból. L. Húnfalvy: Ungern 104—120. l.

Ellenben a mai hazai helynevek s személynevek nagyobb része idegeuből magyarázható. Így a *Duna* Dvina Donecz kelta nyelven gyors folyót jelent. *Miros* Schaffarik szerint *mare*-től? *Peiso*: Fertő svédeknl Plesse és magyar név. *Gran*: Hron (határ?) mások szerint szláv eredetű. Esztergom mint Eszterháza -gér, -gál, -ág mind, a Dunán túl való megyékben.

A magyaroktól származott, azoknak tulajdonítható nevek: *Sar*, Sárvár, Sárvásár, Sárszeg, Sársziget, Sárret, Sárviz stb. sár köznévtől (Húnf. Ethnogr. 180.). Fejérvár, Bakonbél, Pécsvárad, Fekete Magyarország (u. o. 332., 350.) stb. Fehér szó általában helynevek mellett (u. o. 349.).

Már az Árpádok korából esmeretes oklevelekben levő helynevek és személynevek, bár későbből jelennek meg, de nagyrészt ez időbe tartozhattak, ebben eredhettek. Mégis amoda számítván, utóbb mutatunk fel belőlök néhány jellemzőt.

De ez időből való jellemzőbb nevek még: a magyarok fejedelmeinek közneve *Kende*; méltóságnevek, törzsek nevei: *Kabar*, *Nyék*: Neke, Megere, Kürty, Germatu, Tarjanu, Genach (u. o. 216.), talán a mai helynevekkel mégis összevethetők: *Nyék*, *Jenő*, *Tarján* stb., *Gyla* ma Gyula tulajdonnévvé vált méltóságnév, mint *király*, *kenéz* stb. *Karchas* hivatalnév még a királyok idejében is. *Uram* rendes czime a király férfitestvéreinek (fr. Monsieur).

Mythologiai eredetű ősnévek: *Terem*: Tárom vogul szó: isten; *réjülés* finneknél: *réj* melegedés, hevülés, *Tarom-réj* isten melege; *egyház* szentház (l. Budenz szótár), *tündér*: -*dér* képző ebben *tar*, *tär*. Isten előbb: *élő* (HB) Húnf. szerint előbb *is*: atya, ezzel: *ten* - ég, utóbb persza *Izd Ized*, finn *isän*: atya (v. ö. Vámbéry M. Ered. 671. l.), *regelés*, - *teremt*, *törlet*, törökben töre, törít, vog. taret (Vámbéry M. Ered. válasz Húnf. 39.). *Ukkon pohár* Húnfalvy szerint (Ethnogr. 325.) *ukko okan* istennevekkel kapcsolatos. [Ellene Révész Imre: Ellenőr

1857. márcz. 31., Figyelmező 1878. márcz. füzet. V. ö. Geiger Ursprung der Spr. I. 353. Castrén után]. Ukkon jelentené a gazdától vendégeknek kínált poharat, mely mintegy családlásítás jele volna. Ukko : gazda (u. o. 354., 55.). *Akka* amannak femininuma, ólatin nyelvben : *Acca*; Akszin (HB.) *imád* Húnf. szerint *Jumala-* meg *áld-*től; Vámbéry szerint máskép. (Vámb. Magy. Ered. 378., 672.), *áldoz, átok, átkoz-áldkoz*, (Vámb. Válasz u. o. 40.), *áldani, áldomás* (u. o. és Ethnogr. 325.). *Izé* (u. o.), Vámb. *tenger* török szó : tengir, *bálvány* (Vámb. M. E. 611.), *óriás* (u. o.), *karakán* tulajdon-név, mint szilajságot, vadságot jelentő személynév, *ördög* (u. o. Vámb.), *eskü* (u. o.), *káromkodni* (u. o.), *tátos* *tátos* : pap? *tátos* ló; *sárkán* (u. o. Vámb.) stb.

Az ősi vallásra mutat némely más nevezet is, így : *tor. mamó, rejtezik*, révedez (l. reül stb.), *áldozókő* (Húnf. Ethnogr. 364.), *Hemuhogy* (u. o.).

A *magyar* nevet elemezi Húnfalvy előbb a M. Nyelvészetben I. 45—48., utóbb a Bp. Szemlében VII. évf. LXI. füzet 91. l., majd Ethnogr. 231. l. és *ma mä* : föld és *kür* : ember : föld ember-től magyarázza.

7. §. Az ősi nyelv rendszere.

Az ősi nyelvet a legrégibb emlékek tanulmányából és a rokon nyelvek szótörzseinek, alakjainak összevetéséből lehet biztosan kiszámítani. Még így is nehéz s többek szerint sikertelen dolog számíttatni; mert róla teljes ismeretet nem szerezhetni. Nekünk pedig régibb időből, avagy csak az ide költözésünk két első századából sincsenek semmi emlékeink. Legfelebb helyneveink. Tehát mintegy levegőtől üres tájra kell emelkednünk, melyben nyomosan vizsgálódni alig lehetséges.

De a történelmi adatok lépcsőjén feljebb menve, a meglevő vagy lett tényekből s formákból következtetve, mégis sejthetjük, többször biztosan kihozhatjuk a legrégibb lehető alakok mivoltát; és előnkbe állíthatjuk a régibb nyelv rendszerét, ragozása és képzése módjait stb. De csak általános vonásokban fogjuk az ősi nyelvről való képünket festeni; nem bocsátkozunk — nem is tehetjük ezt — az etymologia mélységébe. Csak azt adjuk elő, mit gondolunk őseink nyelvről; miben állott annak jelleme hangzását, egyes alkotó részeit, a szónemeket, a beszéd kapcsolatait tekintve?

Nagy különbség van a nyelvek régi vagy művelődés előtti és újabbkori művelődés, elegyedés, érintkezés utáni állapota között; olyan között, a milyen volt a magyar idejöttékor és a milyen ma vagy

mostanában. Olyan, mint az akkori és mostani szellemi állapot, az egyszerű nomád ember és a sok ismerettel bíró sokféle hatás alatt álló között. Amaz érzett eleget, érzett nagyon és mélyen, erős és tevékeny szépérzése, aesthesise lehetett; de észlelésre, gondolkozásra sokkal kevesebb oka és tárgya volt. Gondolatainak viszonyításai egyszerűek és egyneműek, ezeket kevésbé szokta rendezni, vagy a kevésféle viszony miatt könnyen rendezhette. Nem volt rá szüksége, hogy sokat beszéljen, beszélni siessen, gondolatait összesűrítse, összepontosítsa és sok reflexióval szerkesszen beszédet; tehát gondolatait mesterséggel fűzze egy-egy központ körül. Valami egymenetűség mutatkozik a legrégibb népek elmeszüleményeiben, irodalmi emlékeiben, az ok és okozat, előzmény és következmény, ellen-ok és feltétel, mellékörülmények gondos mérlegelése, kellő tekintetbe vétele nélkül. Párhuzamosság, inkább alárendelés, vagy egymástól eltérő irányzás a mondatokban. Semmi körmondat, semmi bonyolítása a mondatoknak, semmi egyéni színezet vagy stíl a beszéd szerkesztésében. Ilyen a gyermek-beszéd, melynek logikája gyarló és ki nem fejlett; az egyszerű nép beszéde, mely a hely és időviszonyokat jól fogja fel s jól sorolja, de az okok, ellentétek kapcsolatát, a következtetés, észlelés törvényét nem bírja mindig és elég helyesen tekintetbe venni és a beszédben alkalmazni. Ilyen a népmesék nyelve, melyekben, mint a lyrai egyszerű és igazán dalféle művekben is, nincs helye az elvonásnak, mély felfogásnak, a gondolkodás némely törvényei alkalmazásának; mert bensőleg az érzések, a sensatiók vezetik a beszélő embert és a kedélymozdulatai okolják meg a kapcsolatokat.

Ily beszédben sok olyan jellemző hiány van, sőt tényleges tulajdonság is, a mely utóbb kivész.

1. A hol nincs pontos és sokoldalú észlelés, szükségtelenek, vagyis nem létesülhetnek periodusok, azokban a mondatok kapcsolói a terjedtebb, határozottabb értelmű *kötőszók*. Mondanunk sem kell, hogy a *minél fogva*, *annál fogra*, *jóllehet*, *mindazáltal*, *következőleg* stb. ilyen távolról sem volt meg a régi nyelvben; valamint egyes használt kötőszóknak sem volt megállapodott vagy kizárólag kötőszói értéke. Bizonyítása ennek (l. al. Kötőszók. Szófüzés.):

a) hogy a nép máig sem ismeri az ilyeket, velek élni a nép irányában ízetlen pedánság volna,

b) hogy helyettök, mint utóbb kimutatjuk, leginkább kedélyszókat vagy indulatszókat alkalmaztak, milyeneket a *no*, *noha*, *ám*, *bár* stb. összetettjeikben találunk. Így voltak más nyelvek is. A régi görögben jóval kevesebb a kötőszó, mint utóbb; mert Homér és Herodot

mondатаi sokkal rövidebbek s ha hosszúk, sokkal kevésbé összefüzttek és bonyolodottak, mint utóbb Pindarosnál vagy Plátónál. A régi héberben, mely prózával sohasem bírt, talán nagy átváltozás nélkül nem is bírhatott volna, alig van több kötőszó egynél (*ve*), mely aztán, mint nálunk is némelyik, nemcsak az egymás mellé rendelt egyszerű kapcsolt mondatokat (és, aztán, majd), hanem az ellentétesen stb. egymás mellé tartozókat (de, pedig, tehát), sőt az egymás alá sorozottakat is (noha, bár stb.) kapcsolta és vezette. Így az újabb tatár mesékben, mondákban stb. s a régi védákban kötőszót nem sokat vagy alig találunk. De tapasztaljuk a magyar mesékben és régibb verselésben is, hányszor hagyják ki a *hoggy*-ot és efféléket, s mennyire nem találhatók kivált az okjelentő hosszabbak. (V. ö. Húfalvy Vogul nép 169. s. köv.).

2. Az ősi nyelvnek összerübb kifejezései vannak, hangutánzók, a természettől ösztönszerűen vettek, úgy mint a mai népszerűeknek. Ehhez képest a mai beszéd szavai „üresek“, tartalmatlanok : amazok teljesek, érzelmesek és kiábrázolók. Az ősi nyelvben, mint a természetes ösztöne szerint beszélő népében is, a hangutánzó és ösztönszülte szókön kívül számtalan az ikerszó, a hanggal színezés és ez által való megkülönböztetés ; az ily czél nélkül való hangváltoztatás, mint a görög, német hangváltoztatások, az időkülönbségek s többes szám megjelelésére, sőt eredetileg a nélkül. Ilyeneket mutat fel a régi nyelv ; magyar : megyer, trufa : tréfa stb. S ezeket jórészen ma is szaporítja a nép nyelve, kacza : köcze, tarafara : terepere stb.

3. Különösen hangzatra nézve a régi magyarban találunk :

a) Utó- vagy póthangot ; Vagy a törzshöz tartozót és utóbb onnan lekopottat, milyen az újabb szlávban, ruménban s általában új-latin nyelvekben látható. Vagy csak a kimondást természettel kísérő véghangzást, mint a mai gyermekbeszédben tapasztaljuk ; de a mássalhangzó végződésnél természetes is. (V. ö. az ó-indus mássalhangzók hangzását, melyekkel mindig egy utóhangzó *a* ejtődik).

Példák ; álmu : álom (almo), sarku : sark, Tosu : Tos, Kundu : Kund v. Könd, hetu : het, Zeguholmu : Szeghalom.

b) Az átmeneti szellek (*h j v*) előfordúlnak legrégibb íratainkban, helynevek és egyébfélék régi leírásában ; hihető, előfordultak beszédben is (?) A szó végén, kezdetén, magánhangzók között, természetesen ; úgy mint az itt a) alatt érintett utó- v. póthang. De hogy mássalhangzók mellett a nép ejtette volna, alig hihető. Nem hihetjük, hogy a helynevekben Kerequí, Quiar (Kajár), Quiesd, Queled (Keled), Qeurensig (Köröshegy) stb. a *k* mellett *v* is ejtetett volna, habár a IIB-ben némely körülmény arra mutatna is (l. al. A *j* toldásáról pedig

Tiszja stb. l. a XVI. sz. nyelvét). A mássalhangzók, kivált *t* mellett gyakori *h* kimondásban nem hangozhatott. Ettől a magyar hangoztatás-mód egészen idegen.

c) A hangzóvonzat vagy egyezés törvénye általános a rokonnyelvekben, de különböző mértékben. A magyarban ma elég szigorúan alkalmazódik, de a régiebb nyelvben aligha úgy volt. A régiebb tájszólások egyike a palócz, mint a székely s ezek nyomán a HB. sok eltérést mutatnak; halalnek, pukulnek, kanálvel, másüvé, hatodszer, halljátok-sze. szálljon-sze stb. És az alföldi nép ma is gyakran enyhíti a hangvonzattól okozott egyhangúságot és mondja: Csenád (így régen is): Csanád, sejáta: saláta. És felváltva vannak; tehát: tabát, tápászkodik: tápészkodik, avúl: avélt, kajált: keált, arány: erány, odább: odébb, tovább: tovébb stb. Ellenben néhol máskép: járatbali: -beli, balól: belől, a hajt: az helyt stb.

Ebből következtetni merjük, hogy a hangzóegyezés nem volt ősi nyelvünkben egész következetességgel megtartva.

d) Az ősi magyar beszédben a mondat vagy gondolat nyomatéka uralkodott; a szóhangsulynak annyi nyoma sem volt, mint a maiban.

Ila van valamilyféle ma, azt az érintkezés okozta, a némettől, szlávtól vehettük. Különösen igazolja ezt, hogy

e) Hosszú és rövid magánhangzók igen sok szóban az értelem módosulása nélkül szeszélyesen váltakoztak. Így van ma is; de régen még inkább így volt. Nézzünk kissé bővebben példákat a mai nyelvből, hogy a régire következtethessünk.

A szeszélyes v. önkényes hang- vagy szótag-hosszabbítás — ez utóbbi torlat által is, — előfordúl a mai és fentebbi idők nyelvében.

I. Szó elején:

a) lészek, tészek, vészek, észem, mëgyek: lészek, tészek, vészek, észem, mëgyek s így több alakjaikban; légyen, mëgyen stb. régen: léve (Mikes); ma leve;

b) bírom, sírok, műtat, űnom, űnalom, űnodalmas, ellenkezőleg: bírom, sírok, űnom stb.

c) nővök, szűlő, tūdós: nővök, szűlő, tūdós. Így müvel: művel;

d) tész- stb. -tól: tétet, étet: tétet, étet, tétetes régiebb nyelvben, ma tettet ettől tetni;

e) тұró, фүрө, бїрө stb. тұрө;

f) jussom holott: vasam, hasam, de tövissem.

g) vāssārnāp, vīssel, āddom után (XVI. sz.): vasárnap;

h) āsszūly: aszūly (Moln. sz.) bōsszu: boszú, rōssz: roszt, āsszu: aszú, āzzon: azon (Helt.) közzel (Bod Athén.) Így attyánk, Mátyás (Helt.).

i) éppen, éppitik, éppül. Az első általában divatos. Így : képpen

képpest sőt képpére, kível, kívül : kívül kívül ;

k) nyájjas, ajándék, ajjánl ; hiány hijjány. Így : nyájja, májja, szájja, tájja stb. holott : szája, tája is ;

l) téged : téged, tège, tégetlen ;

m) hozzám holott : -hoz. Kassainál s többeknél : *hozz*, épen ezért ; véllem : vélem : vélem, másokban is : felöllem, belöllem, róllam, bennem, fellebb v. feljebb az egyszerű-vel, -ról, -ben, fel- mellett is.

n) *éhes* : éhes ; áhít : áhít, óhajt : óhajt, söhajt : sóhajt, sövárog : sóvárog, ügyehít : ügye, kéz : kéz, (kezem : kezes) vésze, szélvész : vészes ; tere, terület : tér téres, de tereget terepély, és : és, be : bé.

Régen : én, ma : én, engem : engem ;

o) egytagúak : ügy : ügy, jög : jóg, kör : kör ;

p) irigy : írigy, egy : eggy : edgy, származásai : egyenlő, egyenes eggyező, eggyetlen, eggyesség ;

q) halad : hallad, hallaszt, halandó : hallandó ;

r) ávagy : avvagy, nétalán : nétalán, hěány : hiány . héány ;

s) hólta, vólta : hólta, Töld, Töld stb. Az alföldön és Erdélyben hosszú, néhol rövid, mint *ól* stb. képzőkben is.

t) győzedelmes, nyűgodalmas, sőt nyőczadik tájsz. Általán győzed-, nyűgod- stb.

II. Szók közepén képzők és ragok előtt vagy képzőkben és összetételekben másod szó előtt :

α) Apaffi, Dezsőffi, Szepessi, Andrássi.

β) ismerem : ismérem, emlékezem : emlékezem. Erről Geleji K. I. mondja, ma nem tudjuk mi okból, hogy Schibboleth a fel és alvidékek között (megkülönböztető) ;

é) enyhitem, tanítottom, készíttem stb. és ellenkezők ;

ē) enyhíteni, indítani (Veráncz szótára) ;

ε) -l képző szóközépen és végül is kettőződik : kedvellő tájb. rendellő, beszéllő, szálló, szavalló, dallos.

Néha képzés értékű a kettőztetés, vizel : vizell.

ζ) Így az sképző : bölcsesség : bölcseség, békesség, holott : vereség, nyereség, apaság, szüleség.

η) Ragok előtt való gyengülése és változása hangzónak : apró : apraja és -ója, vessző : vesszeje és -ője, szőlő : szőleje és -ője, pohár : pohárot és -arat, (előbbi Thaly Vit. En.), késő : kései, kettő : kettei stb.

Érdekes a véghang kétes volta ragok előtt ilyekben : kedvéért ; kedvéért : kedviért, lelkéért : lelkéért : lelkiért, elemében, elemiben,

rendében: rendiben, beszédének: beszédinek, képét: képit, ló: lovat, kő: követ, holott szó: szót is. Továbbá: pép: pépet, de tél: telet, szél: szelet, fél: felet, feles, holott: él: élt: éles, sár: sárt: sarat, holott: tál: tálat, nyár: nyárt: nyarat, holott: tár: tárt, vár: várát.

Kétes: szolgálím: szolgálaim, szolgálai (tájbeszéd), holott: atyáim marhái.

9) -at képző: hallattára, hallatára, holott: életére: esetére;

:) s képző (l. f.) Itt ilyek: erőssen, sebessen, holott: pompásan, rendesen, élesen. Tiszavidéken következetlenül, Dunamelléken mindig kettőztetve;

z) örökön, holott: örökül öröködvé;

2. -tyú képző: bibetyű (bibetartó. Diószegi), de: pergettyű, csörgettyű stb. Emez a rendes: az egy mondva csinált szóban.

III. Szóvégen kivált ragokban és képzőkben.

aa) -on, -en, -ban, -ben. Régebben többnyire egy mássalhangzóval írták, de a kimondás kettőztető lehetett; utóbb a kettős mássalhangzó írását szentesítették (Erdősi kettőztette. Kassai hozz t is).

Versghi az igehatározó -on, -en-jét egy, a rag -on, -en-jét két *n* nel kívánja íratni. De igaz, hogy ma egyformán hangzik (?) *nagyonn*, *sebesenn*, *emberenn*. Sőt a határozó igenév -ván, -vén is némi súlylyal ejtődik.

bb) *tól, -től, -ről*: Dunántúl néhol: *ről, -től, -tül*. Így felől belől mellől. Ez ragozva felőlem, belőlem. Ide vág: arczel: arczúl, kül: kívül.

cc) Örökké (Szatmár.) örökké; felé: felé, belé: belé, (messzére: messzire), hová: hová.

Ide tartozik: arrá: arra, helyré: helyre. vissza: vissza.

dd) -am: -ám képzők: hullám, sírám: folyam, roham, terem.

ee) -ar: -ár, sovár, kopár, zsinár, füzér; agyar, badar, sivár és sivár. Tájbeszédben: tislér, henkér, sintér, Hontér, fitsér mind idegen szóból.

ff) -eny, -ény. serény, kemény, edény, kötény; heveny, főveny.

gg) -bb: előtt: inkább: inkább (tájb.) hamarább: -abb, holott: fanyarabb, komorabb.

hh) -ál -al képző: eddegél, iddogál; (tájb.); de nézell, kíméll és húzgál, járkál.

: Igy: -lál -lál fagylal, foglal, kérlel: szaglál, szemlél.

ii) onnät, innät: onnét, innét.

Igy: szálnét: szálnyit (Moln.); hihetően: mené és mené (régén).

kk) pedig: pedég, addig: addég, eddég; mindig: mindég.

ll) *-it* képzőnek egészen ingatag a hangmértéke: javít: javít, (l. f.) taníttani stb.

mm) *-ül*-ban hasonló: javül, javulás és *-ül* -ülés; így az eredeti -öl, -öl: öl is: nimö!l: némül, így az igehatározó -ül, -ül-ben.

-u, -ü szóképzők: tanú: tanü, lábú: lábü, eszü: eszü; eredetileg vagy a régibb nyelvben: -ó, -ö tanó, mérgő, bölcseségő; tanó, fejő stb.

nn) *ránn: vénn* mint bann: benn.

oo) *át -át*: szakadat hn. Szakadát.

pp) *ánd és ánd*: hiend: hiénd, látánd: látánd,

qq) Névtörzsekben és igenévi alakokban a végső *o*. Legalább egy némely nyomtató péld. N.-Szebenben. Hochmeisteré, talán az erdélyi és Dunamelléki kimondás szerint *ö-t* ír ilyekben *esomö illtö*; Így Gyarmathy Nyelvmeesterében. Aranka „Nyelvmevelő társulat“ magyar nyelvkönyvében, *Böjthy és Szent-Páli* nyelvtanaiban. De mondják is Erdélyben született magyarok: a dohány es möjét, a leány *kérőjét*.

rr) Vajon *jártál, kértél* mondatott-e, a székelj tájzsolásokból láthatni, hogy igen. Így még:

ss) hallanaja, vetnje lehetett régen rövid hangzóval: Toldy úgy hiszi. De Molnárnál hosszúval íratik. Ilyenek:

tt) névképző *-ál, -el, -ir* stb.: levél, kötél, tehér, vedér: kötél, vedér, levél: egér, szemét, eserép, fenék, kevés, a köz gyakorlat ellen.

uu) hálá: hálá: háláadás és háláadás;

xx) a kérdő szócska: *-é, -é, -i?*

gy) -önk, -ónk: hármönk: hármónk, négyönk, egyikönk, és *-önk*; ma így is: hármunk egyikünk.

Ily először jelentéktelen változathól lesznek: lengő: lenge, fűgő: fűрге, ingó: inga, intő: inté (l. *-al* képzés).

zz) *-os*: lakös: lakós, szopös: szopós, pírítós, úriás tekeres, csavarös.

E példákból, melyeket nagyon szaporíthatnánk, következtetni merjük, hogy a régi v. ősmagyar nyelvben vagy beszédben a szótagok, kivált a magánhangzók hangmértéke különböző és ingatag volt igen sok esetben. Valahányszor t. i. a szorosán megállapodott értemény a hangzatot is megrögzötté nem tette. Azaz némely magánhangzó *i ü e* gyakrabban, *a o ó ö* ritkábban, hol hosszan, hol röviden ejtődtek, a jelentés változása nélkül.

Gondolhatni azt is, hogy a mássalhangzókra nézve is volt különbség. A mai *dz* csak képzőkben, ezek összetalálkozásakor található ma is. A *dzs*, bár némely török-tatár nyelvben meg van, nem mutatkozik a mai magyarságban. Az *s cs zs - z sz cz* hangzók ma is gyakran felcse-

rélődnék; annyival inkább régen. A *d* és *t* sokszor megkülönböztethető értelműek; de sokszor határosok, alig különbözők értékökre nézve: mosadék: -ték (l. al.), nyomadék: nyomadék stb. Így a *v.-f.* És találkozásban sok más.

A hangok, magánhangzók és mássalhangzók határos volta okozza a leírás sokféle ingadozását: ö -ü -é, a -o, e -é -i, ü -i stb.

f) A szónemek, bár ragok által már kezdetben különfélék lettek, kivált pedig a dologjelentő *nevek* és *igék* között különbség létesült: de a különbség nem volt olyan, hogy általában a név ige gyanánt és megfordítva nem állhatott volna. Sőt az ige sokszor felveszi a névtörzsek után állható ragokat, és az ige alakját névtörzs gyanánt alkalmazták a mondatban és úgy is ragozták. Így csak röviden szólva:

α) név áll igetörzs helyett: szabadna, elegendő, hurutni, ábrázni.

β) Ige név helyett: találomra, bizomban, lehet lesz, marad lenne. Ilyformán alakúl az igeragozás ilyekben: látok valék, vala; látok volt, látok lesz (tájb.) stb., átkoztam versek, elhagyták urok, reformáció megjobbítá erkölcsök (által megjobbított); ehetném vagyok, ehetném volt, ihatnám volt, urhatnék v. urhatnám ember, érzemszabású; voltom: voltam; láttam: latottam; az ige multja a *t*-vel képzett névből; vagy viszont; nyitja valaminek. Így volt ige 3. személyi név gyanánt: utálság, nyereség, vérség, nevetség, szeretség (rég). Így *-talannal*: éretlen, látatlan.

γ) igehatározó névtörzsek: épenség, fenség, általság, rakvák, maradvája, maradvái.

δ) határozók ragokkal: beig félig, bellebb feljebb, márig máig mától.

ε) határozók személyragokkal: mondván, látvánk stb.

ζ) főnév mint melléknév: emberebb, papabb, asszoayabb; mint jelző: csuda nagy, barom álgyú (l. szófüzés).

γ) névragaink az u. n. casus-ragok nem egészen a maiak voltak. A *-kor -szer képen* külön szók voltak, melyek utóbb oda ragadtak a nevekhez, némelykor saját ragjaikkal úgy gyengültek ragokká. Erről az utóbbi idők adataiból teljesen meggyőződhetni. E mellett

1. az egyszerűbb *-rá -ré -ba -be -ból -ra -ról -on* stb. ősiebbek lehetnek. Ellenben az említett *-kor -on* kívül a *nál -fogva, ra nézve, ulta fogra -hoz képest* határozókkal összetettek bizonytal későbbiek. Mutatja ezt az is, hogy az utóbbiak szerkesztése kétséges, vagy használatok ingadozó. Így: *arra képest, azúta fogra* s ilyenek fordulnak elő utóbbi időben, mikor alakulófélben vannak a bővebb mondat-szerkesztések. De mutatja kivált az a jelenség, hogy *-nál -kül-lel* szemünk előtt

olvad össze, egyszersmind az előbbi leválik a név mellől; a *-nál* pedig magában is jelenti azt, a mit *nélkül* (l. alább Szófüzés).

2. Voltak, a melyek utóbb kivesztek. Ilyen *-ni*, mely mint névrag megvan a székelyek némely tájszólásában. És a tőle eredő: *nitt -nül*. Ilyen az *-on -en* ragozásából származott *nyett* és a középkori íratokban található *rizet* viszett (?) talán *visszá*-tól.

3. Névutóink is kevesebbek lehettek: *Nélkül* mint most említők, még középkori codexeinkben: *nál kül*, tehát egy rag és egy határozó és a hangrendhez nem alkalmazkodó két elem, bizonyosan nem volt meg. Ellenben névutók szerepeltek névrag helyett is még pedig sokszor közvetlenül, átmeneti rag nélkül: kapu kül, ma: *-on* kívül; balól belől ma: *-ból* (l. al. Szóképzés).

Semmi esetre sem volt ősi a birtokviszonyokban álló névutó: annak utána, esztendőknél előtte, másoknak ellene, legalább akkor mikor tulajdonítás, irányzás nem jeletetett, csak összetartozás.

4. A *leg* határozó mivoltú szócskát aránylag újnak találjuk: mint *-bb* végzetű középfok előtt állót. Helyette *mendtől*- vagy más szókkal alkottak határozott értelmű superlatívust.

5. U. n. igekötőink inkább igehatározók voltak, mint ma, vagy az előbbi századokban. Kevéssé forrtak össze az igékkel, kevésbé szaporították az összetett igék számát. Kétség kívül szegényebb volt a nyelv, de eredetiebb. Csak egy-két példát: behasznál, kihasznál, felhasznál stb. nem voltak, mint betud, kitud, kiismer, beismer, felismer, stb.

Igealak volt, a mely ma nincsen. Volt ragozott igenév: látvám, látvád (l. al. ragozás).

A tárgyas elbeszélő mult végső hangzója egy szótaggal hosszabb volt: látája, látnája, látnójok, de főkép mind két számbeli harmad személyben. Ha még ehhez a ragozott infinitívust tesszük: látnom stb. és a gyakorlatban általán divatozhatott látok, *látom vala* s ily alakokat, világos, hogy igenk nem volt, főkép összetett alakokban, szegény.

Az pedig, hogy erősen gyaníthatólag láttál, láttál, látnája és látnája alakot is hangoztatták, még változatosabbá teszi az egyszerű alakban nem gazdag igét.

De van újabb időbeli gyarapodás is, melylyel a régi nyelv nem bírt. Így az *-and* jövő képzője gyakrabban fordult elő, bár kétségbe hozták, hogy legősibb származás volna. De az összetett jövő *fogok*-kal épen nem volt még rendes alak. A *láttam vala* stb. pedig, némely nyomokból ítélve, inkább így hangzott *láttam valék*; láttam volna: *láttam volnék*, *látom valék* stb.

A *tat-tet* mint külszenvedő képző nem volt meg nyelvünkben,

vagy csak ritkán; hihető európai fejlemény. A nép nyelvében alig van (*született* is ily alak); a mi abban nines, aligha volt meg a régi nyelvben. Az újabb európai nyelvek, kivált pedig a régi latin nyelv, folytonosan ily szenvedő alakokban beszél; ezektől tanúlhattuk el az ily gondolat-formát; úgy alakították a *-tatik -tetik*-féléket.

i) Hogy igeképzőink: *-od -ód -ol -ól -ul -úl* s *-gat -gal* stb. kevesebben voltak volna, nem lehet állítani. Ezt az utóbbi korszakbeli nyelvezet határozottan tanúsítja, melyben sok ige-törzs igen sokféle képzővel fordul elő.

k) A névképzésben nem volt meg az a szabatosság, melyre utóbbi időkben törekedtek. De meg volt minden képzés-mód, melylyel az utóbbi nyelvben találkozunk. És némely képző oly törzsekben is, a melyekben utóbb nem fordul elő.

l) Határozó, kötő és indulatszócskánk közül is sok volt, a mi utóbb nem úgy lett és nem úgy van (l. Szófüzés.).

Szótőinkből némelyek kivesztek, mások módosultak jelentésre nézve. Így *emni*, honnan emtet, emlet, csecesemő, *cselni* még a *Pain*. *Én*-k-ben meg van: átmenni; *aszó*: völgy, *ság*: Rétság, Hanság stb., *folnagy*: villicus (MC.) *mál* hegynevében. És némely összetétek is: ur-ral (Ipolyi Myth. 22, 23. Anonym.), *Ursuur*: Örsur, *Opour*: Apor. Éjszaki német tulajdonnevekben: Sigundur, Sigmundur, Konungur stb. [Dankovszky a görög *ἄρως* (ör véd) és a német *Herr*-rel veti össze.]

Összetett szókat találunk *oba*: apa szóval is. Így Anonymusnál: Tonuzoba, mint ezekben: Jaroslavoba, Urusoba.

Összetétekre hajlandó lehetett az ősi nyelv, ha nem oly nagyon is, mint a hogy az újabb időben erőltetik. Az ily összetett szók: öszvér (ösz+vér), özvegy (össz+egy?), igfan (ig+fan l. Jerney Nyelvkiesek), igjól (így óld l. Daróti Szabó Szótár) hézag stb. s a népnél ma meglevő, akkor is meglehetett, kaeskaringó és számos növénynevek (ezerjófű), és számtalan helynevek igazolják.

Általában pedig állítani merjük, hogy a legegyszerűbb képzés-módok a régi nyelvben sokkal inkább feltalálhatók, mint az idegenessé lett művelt vagy irodalmi nyelvben. Sok oly képzés van a nép nyelvben, melyet az irodalmi nyelv nem esmer s a tudomány, mely főkép arra támaszkodik, nem bír magyarázni. Így példák: szádorog (szájtól?), ángyó, ringyó (*-gyó* képzővel), csélesap (csél-től?), fardi bébíró stb.

A mi pedig a nyelvnek hangzásbeli jelenségét és hiányait illeti, arra nézve röviden megjegyezzük. A mai nép elmeműveit úgy tekinthetvén, mint alapjában az ősi népével azonosokat, attól nem lényegében, hanem csak mellékes tulajdonára nézve különbözőket, e mellett a

rokon népek elméjének termékeihez is hasonlókat; azt mondhatjuk, hogy mint ma, úgy az ázsiai ősi időkben is voltak népünknek közmondásai, szójátékai, találós és másféle meséi, dalai vagy énekei, mondókái, az élet viszonyaira vonatkozó, erkölcsi és vallásos vagy mythikus tartalommal. Ezen kívül azt is állíthatjuk, hogy az ősi nyelv bírt a hangzatosság sok oly tulajdonságaival, melyekkel a mai bír.

1. Volt mondataiban hangarány, párhúzamosságnak, ellentétnek megfelelő hanglejtés, rhythmus. Igy : Kerek, mint az alma, rétes mint a béles : ettem belőle, jaj de nem édes. Uti czifra, házi rosz. Lába megbotlék, lába megcsokék; csont mene ki helyéről, velő mene ki helyéről, ér mene ki helyéről, vér mene ki helyéről stb.

2. Méginkább ikerszavaiban és szójárásaiban, melyek a primitív elme igen érdekes szüleményei, utóbb ellentett szólásokban hangzatos mondatokat alkottak : Se hete, se hava. Se híre, se hamva. Til-túl. Minden szíre-szóra. Ágas-bogas; inog-binog.

3. Előrímek mással- vagy magánhangzók ismétlődése a szók elején és néha közepén (alliteratio). Magas Miklós mennybe néz, mindig pipál... Kéz után keletlen, lapát után sületlen. Hátán háza, kebelében kenyere. Uton, útfélen úrfiak ugrálnak. Szakálás szolgának szó is vereség (l. Stil.).

4. Magánhangzói és együtt mássalhangzói rímet : Ettem sültet, főttet, föld alatt, fa tetején. Elül megyen fényeske, hátul megyen fehérke, fel van a farka kötve. Hosszú lábú, piros szoknyájú, fekete sipkájú.

5. Mérték nyomai. Nem a görög-római képletek szerint, hanem főkép a magyar népdalokban található váltakozások és a hanglejtés módjai szerint felfoghatók.

A hangnyomat és hangmérték egyenlőn uralkodnak. A hosszúság, rövidség, hosszú és rövid szótag a hangnyomat kedvéért felcserélődik, a kettő közt való különbség, kivált a hangtorlódás esetében mellőztetik. Tehát :

a) Van hanglúktetés, rövid, hosszú szótag változása ; de alig vonható rendes képletre, sem anapestusi, sem dactylusi vagy másféle sor formájára. Igy : Nēm anyātól lettél - Rőzsä fān termettél - Pīrös pūn-kösd nāpjān hājūālbān születtél. Szākālās szōlgānāk szō is vērēség.

b) Vannak görög-római képletekhez közelítők, vagy azoknak teljesen megfelelők :

α) Trocheusi mértékkel : E világot által éri, mégis egy tyúk által lépi. Pāntlīkās kālāpōm fūjdögālǵā ā szēl: Kōszōnōm gālāmbōm, hōgy

eddig szerettél. — Sárga csizmās Miskā sárba jár. — Pānni pātākön túl
rēā vár.

β) Jambusi: Lāssān siēss, tövābb ērsz: — Csömő, csömő, végig
csömő, végestelen végig csömő. — Ha meghalok se bánom, úgy sincs
engem ki szánjon — Koporsómra borúljon stb.

γ) Hármas szótagú lábakkal, még pedig dactylusi vagy anapes-
tusi lejtéssel. Egy gārās ára nēm fēr ā házba. Istenem, Istenem, vajon
mi lelt engem — Három rőf stb. Nē nēzz rām, nē nēvæss, mert meg-
tudják, hogy szeretsz. Istēnēm Ūrām az őlyat - mennyköveiddel pas-
koljad. Tilalom, Tilalom, keserű tilalom, - nekem is tilalom a kedves
galambom.

δ) Amphimacer- vagy Creticussal. Ūgy mēgyēn, mēg sēm áll,
földön fekszik fēl nēm áll.

Mindezekben a hosszúságot és rövidséget a hangoztatásból és
felmondásból vehetni ki biztosan.

Általán szólva, a magyar beszédben a természettel rövid és
hosszú szótagok, vagy rövid és hosszú hangzók száma oly arányban
van, hogy egyéb tulajdonságok mellett már az maga is a nyelvezet
hangzatosságát okozza. Mert ha a szók képzőinek és ragainak össze-
halmozódása által — a mennyiben a hosszú szón is több nyomatékot
alig érezhetni — egyhangúság okozódik is, melyet a szóhangsúly
hiánya is nagyobbít; de ezt a hiányt a hosszabb szók némelyik tagjára
eső tartalmi nyomaték pótolja és ez a tulajdonság vagy hiány megvan
némely régi és új legszebb nyelvekben is, melyekkel mindig előnyösen
lehet a miénket összehasonlítani. A szótagok önállósága, vagy a hang-
súly miatti összesugorodás hiánya, a jól világosan megkülönböztetett
szótagok, mint a rokon és más régibb állásponton maradt nyelveknél
is, kiválón előmozdítják az érthetőséget, szónoki erélyt és hatást. Ez a
tulajdon a nemzeti értelmességet, a hangarányosság pedig a népnek
természetes szépérzését tanúsítja; mi a népdalokból stb. eléggé
szembe is tűnik.

8. §. A magyar nyelv ősi szókincse.

Az ősi magyar nyelv szavait pontosan összeszedni és összeállítani
lehetetlen. Vettünk át egyszerű szókat is, melyek ma egészen hason-
lítanak az ősi magyar szógyökekhez. És a nép a legtisztább beszédű
vidékeken is vesz fel idegen szókat, szükségtelenül is. E miatt sok
olyan szónk van, melynek eredete kétséges, sok, a melynek rokonsága
bebizonyítva nincsen és nem könnyen lehet.

Mindazáltal úgy tartjuk, hogy csak az eléggé igazoltakból is olyan sorát állíthatni össze a magyar gyökérszókknak, összerűknek és elvontaknak, hogy belőle a magyar nép ősi szelleme és nyelve értékéről ítéletet lehetni.

Tiszta magyar szókkal nevezzük :

1. Az emberi test részeit : fő haj száj ajak iny áll orr nyelv fog szem fül homlok hálánték váll kar kéz újj mell hát derék láb czomb bőr bél ér vér hús agy agykér begy tag máj lép in ideg epe szív gége torok könyök ököl köröm hüvelyk oldal vese izom köldök. Szembetűnő itt az egytagúak nagy száma.

Betegségek : csúz kelés ebag kór csömör süly kosz köszvény hagymáz himlő fene rüh sömör v. sömörög (PP) túr tarjag fekély fakadék (láz) geny seb folyosó (csúz) vérzés verő v. veréj görcs mirigy méreg dög leletezés és hideglelés senyv sanyarú stb.

Házi viszonyokra, rokonságra tartozók : apa anya fiú nő férfi bátya néne öcs hűg vő meny nász ős déd ip nap űk v. űke hős agg öreg ősz gyám ángy gyermek csecsemő emős kised.

a) Természeti dolgok az állatországból : ló eb kan farkas (?) ökör bika ürű hód lúd gólya récze rucza holló varjú daru ráró kerecsen (?) sas dög szű nyű.

b) Növények : fű fa tő törzs ág galy mag makk héj fűrt levél virág bokor erdő tövis derék (l f.) bimbó gyümölcs szírom gyom szőlő kacs gubó fenyő (?) szil nyár nyír gyökér boggyó bolyó.

c) Ásványok stb. : kő föld homok agyag mész gyöngy viz.

d) A természetből, távolabbiak : menny víz jég tűz láng szén fagy hegy tár tér táj vidék orom hegy halom völgy odú bakony tó fertő nap csillag hold szél szivárvány világ csere rét moesár láp róna csermely (-geteg) part erdő (ardó) eresztvény part bokor öböl sziget szirt fok hó zúz hó hideg felhő lé gőz füst dara zúz jég vén.

4. Művelődési első szükségek : téj vaj sajt túró só savó kenyér lepény háj zsír pép bor ser;

ól sátor akol karám fal zár (?) ajtó tár saru ing suba gúnya (?) kendő keszkenő süveg öv örv guba;

kés kalán fejsze fúró ék olló tű ár rúd (?) fonál kötél gúzs (?) hajó tatt (?) alatttság (?) nyíl íj v. ív tegez hüvely tör kard.

5. Külső cselekvéshez : áll él űl ev-: eszik iv-: iszik lehel lább-: megy jár kel fű fut foly lohol lógat űt ver tör tev-: tesz vet hány ver - vesz viv-: visz von húz hoz szól ír ró riad stb. Sí rí kiált búv-: bú bűg búdos bolyg arat met-: metsz ás vés vág vás-: öl fűr farag fon szó varr kapar teper kotor csavar teker takar ont bont ront fő főz fűt hűt csíp

dug szí szúr száll vár zavar stb., alv-: alsz húny szúny hág rág vág emel int hint dönt.

6. Belső cselekvést vagy változást jelentők: val (habeo) él lát les hall ér érez sejt gyanít akar hív-: hisz, esk vigaszt ún undorod únszol kell fáj eped apad hat örül bán véd vét bánt sejt képzél tud áld kér kérd keres esd ajánl óv.

7. Elvont dolgokat : ész lélek elme értelem íz kél kín vágy öröm kény kedv bú bánat harag düh boszú csata háború dacz góg dölýf gar hős dali deli él ör erő szer sor; szín: piros veres sárga fakó tarka szürke kék, mese rege monda, alak.

8. Tulajdonság nevek : nagy kis kicsi magas bő széles hosszú téres tágas jó rossz ép szép rút fényes nemes dicső ékes (ék) hű hiú üres enyhe öreg ifjú.

9. Állami és törvénykezési legősibb szók: kende (l. f.) bíró bírság kárkán dúló ravó (róni) bírság folnagy törvény jobbágy (Húnfalvy Ethnogr.) jog bíu.

9. §. A magyar nyelv tájszólásai.

Olyan értelemben, mint ezt a szót nyelvtudósok venni szokták, a magyar nyelvnek dialectusai nincsenek. A különböző beszédmódok nem állnak egymástól oly távol, mint a régi germán és a szláv dialectusok, melyek különböző nemzetekhez tartoznak. Talán oly különbség lehet, mint a görög dór és jón között volt. Leginkább némely ragozásbeli alakok meg hangok különböznek. A hangok mások vagy máskép színezettek. Egyik úgy látszik régibb, másik újabb állásponton van; egyiknél megvan, a mi a másiknál kiveszett; egyik inkább idomult az érintkező idegen beszéd szerint, mint a másik.

A magyar nyelvbeli különbségek a többféle magyar rokonságbeli néptől is lehetnek. A palóczoktól, avagy kúnok egyik ágától, ha a maga nyelvét hozta be (Húnfalvy Ethnogr. 364.); vagy ha „eredetileg magyarok nem valának.” A *be-s-nyöktől*, kiknek nevét több helynév tartja fenn, kiknek nyelve szintén rokon lehetett (Húnf. Ethnogr. 354.) És másoktól, melyek akár rokonok, akár nem, de veleik őseink érintkeztek. Kiváltképen gyaníthatni pedig, hogy a kúnok nyelve különbözött, tanúsítván ezt egy egykorú görög író is, ki állítja, hogy bejövén, más beszédmódot terjesztettek el.

Elég az, hogy ma két fő tájbeszédet különböztetünk meg : a sajátlag magyart, a tiszait és a dunamellékit, szemben a palóczczal és a hozzá lényegesen közel álló székelylyel. Mindenik főágnak több

vidéki fajtája van, péld. a palócznak, *közép palócz* : Gömör, Borsod, Nógrád, *barkó* : Gömör. *göcseji*, Szala, Somogy, Veszprém megyékben. *duna-drávai* : Baranyában és Órmányságban a Dráva mellett. A székelynek egyes belső erdélyi tájakon kívül a *csángó* Moldvában és Erdély déli tájain, melyeket azonban, mint nem eléggé kitanúltakat, részletezni nem akarunk. A vidékek sajátságai oly sokképen mutatkoznak és vegyülnek, hogy melyiknek sajátja voltaképen egy és más, alig mondhatni meg. Így az *ö* szemben az *é*-vel s az *e*-vel, vagy az *é* *i*-vel. Nem lehet szabatosan megmondani, hol van a fészke vagy valódi hazája egyik-másik hangoztatásnak.

Csak néhány fővonást számlálunk el.

I. Hangoztatásra nézve a palócz beszéd megtart sok kettős hangzót : *au ao eu ié cé* ; a székely is ejt sok hangzót kettősen, vagy, mint Kriza kifejezése, homályosan. Így az *a o e-t*. Az *ié* pedig Szabolcsban és Szatmárban is hallható, a palóczságtól elég távol.

Mindenik szereti az *r l* mássalhangzókat hangzókká tenni, péld. alma : auma v. aoma, mért : meett. A tiszai ellenben tiszta hangzókat ejt ugyan, de az *l*-et könnyen kihagyja, volt : vót, halt : hótt, által : átal, olta : óta.

[Ez a hangváltozás megtalálható az angol népi beszédben, a román nyelvek alakulásában (franciák), azt kell hinnünk, hogy a hangoknak a kimondás könnyítésére törekvés miatti természetes változása.]

A dunai az *ö*-t az *e*, az *é*-t az *i* ellenében kedveli. De sok az eltérés. Szomszédos községekben különbség látható; s ez mutatja talán az eredetét. Néhol mind a három *e* vagy változata megvan : *e é ö*, kezem le könyér stb. Másutt csak egyféle *e*, s az *ö* is hajlandó *e*-vé lenni. Az *ö*-t a székelyek némely vidéke is kedveli és a tiszai is mond : münköt, űköt, tütököt.

A palócz és székely nem mindig alkalmazza magát a hangrend törvényéhez legalább a ragokra nézve. Előfordúl *kanálvel*, *háznek* s ilyes. A székely is ragoz így : *hezzám*, noha ebben közép *é* van, mely a mély hangúakkal megfér. Ilyeket szaporít is a tiszai vidéken némely tájék, mondván : sejáta, cselán, derága, gerádja stb. Mintegy enyhítő dissimilatióul azzal az *e*-vel, mely legkönnyebb.

A székely s a palócz is, néhol nagyobb másutt kisebb mértékben, de többnyire hallhatólag nyomatolja a mondat s egyes szók végét is. Így előjönnek arrá, erré, meddég, addég, akkorra, helyré (hêré), szóvégén a végső hangzó kettőztetése által (Nyt. Közl. III. 16.) szálné, szálnét (Moln. A.). Ugyanezek némelyikét Tiszántúl is : pedég, addég (l. f.).

A dunai beszédben inkább : árra, házból, embertől.

Általán véve a dunamelléki beszéd inkább rövidít, a tiszamelléki inkább hosszabbít, vontatva ejt ki; s ez megtörténik a szó eléjén és végén is.

A két régibb tájéki beszéd szereti a lágyítható mássalhangzókat lágyítani: de : gye, dió : gyió, dug : gyug, pedig : pegyig, szereti : szeretyi, harmadik : -gyík, tolni : tolyni, fon : fony.

Néha *j*-vel toldás: hidegjobb, kjerék, kjözül, karjos stb. (l. XVI. század nyelvét).

A palócz megtartja az eredeti szelleket, legalább némely ragban: emberrel, nagyra, regrel. Máskor meg kiejt némely hangokat péld. *j*- *r*- sőt *z*- félét: bion, ien, sied: bizon, ilyen, sülyed.

De van: fijajes: fia is, anyjajes: -ja is helyett.

A tiszai beszéd az *ó* helyett *ú*-t, *ő*: *ű*-t *é*: *i*-t szeret ejteni (l. f.); de nagy eltérésekkel a különböző vidékeken. Néhány szóban *ú*-t ejtenek a kik általában *ó* *t* szerctnek. majd *i*-t, bár legtöbb szóban *é*-t. Oly szeszélyei vannak a kimondásnak, melyeknek szabályát találni lehetetlen, legalább még eddig.

Némely székely vagy palócz elzártabb vidékeken oly hangsúlyosságot, csaknem éneklő hanglejtést tapasztalni, milyenre a Tisza és Duna vidékén nem hajlardók. Ezt pedig, mint amazt az idegenek kisebb nagyobb hatásainak kell tulajdonítanunk. A szláv és oláh néptől tanúlhatták el a mieink. Vagy talán megtartották az ősi éneklőbb beszédet? Az utóbbit nem hihetjük.

II. A két fő beszédmód közt különbséget okoz a nyelvrendszert érdeklő némely tünemény. Így:

1. A göcseji beszédmódban (M. nyelvészet I. 231. T.-gy. 837. III.) előfordul a neveknek ily személy ragozása: fiaimak, leányaimak, földeim, szekereim, falusiakat (Nyő. III. 2.) e. h. fiaim, leányaim, földeim, szekereim, falusiakat.

Ugyanez alakok a régi nyelvben (l. al. Ragozás).

2. Némely névragok, casusragok fenmaradtak a székelyeknél, melyek ott máig szokottak legalább némely vidékeken. Ilyek *-ni* *-nít*, *-nül*: Babosni: Babosnál -hoz, Babosnít: Baboséknál, *-nül*: -éktől. Ez alakokat ismerte s említi Gyarmathi Nyelvmestere is. Mindezek alapja az ősi helyrag *-ni*, mely hihetőleg egy eredetű az infinitív *-ni*-jével és rokon a *-né* *-nít* ragokkal, valamint a mai *-nál* *-nél*-lel is.

3. Érdekes a *-t* vagy *tt* hely- és időrag ilyen alkalmazása: legénytem, leánytam, ifjattam: legény; leány koromban; ifjúkori legénykori néhol: legéntemi stb.

Összevethető a mult jelentő igennév *-tt -t-jével*. De sokkal inkább a *helytettem*, köröttem stb.-vel.

4. *enyett* névutó a székelybeszédben maradt meg a közelebbi időkig. Innen jegyezhetette fel Baróti Szabó D. szótárában s még előbb Párizzpapai. A XVII. században pedig többen használták.

5. Az igék idő-alakjai: láték, látok vala, látok volt megtartása a székely vidékek kiváló érdeme. Más vidékeken ezekből az idő-alakokból csak kettő is alig van meg. *Látok vala* pedig a tiszai tájbeszédben épen nem található. De némely vidéken van: mondtam lesz vagy mondtam leszek, fogám mondani: sajátlag akarám, kezdém, marad lesz, lehet lesz, megteszi lesz stb. Úgy látszik feltételes jövő az *and -e. d* helyett.

III. A szókinészre nézve a tiszai és dunamelléki tájszólás gazdagabb. Mint maga az alföldi nép kedvezőbb körülmények közt, elegyületlenebb állapotban, testben lélekben dúsabban, nemesebben fejlődhetett mint a hegyes vidékeken élő székely és palócz, úgy nyelve is saját erejéből többre ment, kifejlettebb, kivált új képzésekkel gazdagabb, mint a palócz vidékéké. A székelyek legtöbb vidéken eléggé sok szót alkottak és régies alkotással inkább bírnak, mint bármely más is, de elzárt helyzetöknél fogva nem újíttak olyan sokat. Más részről a székelyek, nyelve, kevés oláh szót kivéve, nem sokat vett fel idegenből, holott Dunántúl a németek- és horvátoktól, a Tisza némely vidékén a szlávoktól sokacska szó esúszott be, szükségtelenül is. Így csak az iparágak különböző fajtáira s az iparos élet fogalmaira részint bevették az idegen szokat, a meglevő sok mellett s megtartották a német műszavakat, magyarokat alkotni nem tudva vagy nem akarva. Így jöttek be: fazekas: gerencsér, kerekas: bognár, varga: csizmadia (törökszláv) könyves: kompactor, kádár: pintér, néhol bodnár, áros: kalmár, műves: kézműves: mester stb., ól: istálló, pad, bank stb. Még a földművelés körében is: gereblye szekér rúd istráng mereglye petrencze kalangya kuruglya lazsnak stb.

Általában szók elfogadására vagy szókötésbeli majmolódásra nézve idegenkedőbb volt és merevebb a tiszavidéki s dunamelléki alföldi nép. Megállapodott mondatszerkesztése és mondatfűzése; idegenkedik a ragok hibás, külföldies használatától. Hasonlít rá, nagyobb tőle, egyenlő hozzá, mi lesz vele stb. ezer ilyen csak a legközelebbi időkben kezd becsúszni a magyar nép jobb beszédébe, az elkorcsosodást, nyelvferdülést elősegítő vagy már most ellentállhatatlanul okozó egyenlőség és közlekedő élet világában.

E század elején gúnyolta a tisztán beszélő magyar a Dunántúl

valót glázlijáért stb. (l. *Szirmay* A. Hungaria. Van valami ilyen *Szeicz* Leó Kis Frázeologyájában is 150. s köv. l.).

Különben az átvett szókat és alakokat meg szókötési fordulatokat nagyon meg kell különböztetni. Legkisebb vétek egyes szók és szólások átvevése. Ennek sokszor a szükség, máskor affectálás, de néha az aesthesis érdeklődése az oka. Ha a többől átvették a *potomra*, az oláhból *tácsul*, *tetún-drácese* v. *tetunforma* stb. szókat, hihető, hogy ez azért történt, mert a szólásokat a magokénál erősebbeknek, hangzatosabbnak érezték. Néha meg a szabatosság keresése okozta. Péld. a székel, ha saját szavai: *lő*, *csikó* mellett *kabalát* felvette, ezt azért tette, mert a kettő mellett is szüksége volt erre. Nagyobb bűn szófüzés alakjait, legnagyobb szóalakokat, képzőket, ragokat felvenni. Amaz gyakori, ez ritka. Amannak példája a *hogy néz* ki stb., emennek a *-nok* képző, a *-nej- szebb* alak. Emettől nyelvünk csaknem egészen tiszta maradt, amazoktól kevésbé.

10. §. Régi magyar írás, betűk.

Több adatot és érvet hoznak fel arra nézve, hogy a magyaroknak ősi írásmódjuk volt. Így például:

hogy Menander Protector byzanci író állítja, hogy a magyarok a VI. században scythia betűkkel írt levelet küldtek II. Justínhoz, melyből nem tetszik meg, hogy saját betűik és írásjeleik voltak;

hogy a csiki székel krónika szerint a székeliek az Árpáddal kötött vérszerződés pontjait kövekre metszették (Szabó K. Bp. Szemle U. F. 864. IV. 140.). De a „székel Krónika“ nem biztos hitelű írat;

hogy a nemzeti nyelvnek világos és ősi szavai vannak, melyek erre mutatnak. Így: *ír*, mely részint festést, részint vájást, metszést jelent, részint kép vagy jelek írását. És van *ró-ni*, mely szintén azt jelenti, legalább a jegyzés, írás egyik régi nemét. Ezekről az írás, mely írás által való hüvölést, és *rólvadás*, mely szintén fly értelmű dolgot jelent. Van *betű* vagy *bötű*, mely szót Ipolyi és előtte mások betűzéstől (be+tüz) származtatnak, utóbbiak helyesebben *betik* török szóval, egy eredetűnek, festést vagy írást jelentőnek tartják. (Vámbéry M. Er. 358., 611. Ipolyi Mythol. 515.).

De általában egy oly rendezett hadi életű. patriarkalis életben is eléggé rendezett népnek alig tehetni fel, hogy írásjelei, ha egyszerűek is, ne lettek volna (Vámbéry u. o. 399.), annyival inkább, mivel írásjelekkel más ilyfajta népek is éltek s néhány írásjelt feltalálni, eltanulni nekik is csak úgy lehetett, mint éjszaki Ázsia némely, egészen barbár és gyarló népének.

A történelem bővebben is igazol legalább annyit, hogy a középkorban a XIII. századtól fogva már volt a székelyeknek valamely saját alfabétjük. Bizonyítja ezt a XIII. századból *Kézai Simon* krónikás (1280) állítván, hogy a székelyeknek valami különös és tulajdon írások van, melyet talán az oláhok cyrill-betűivel zavart össze, melylyel akkor éltek. Ugyanazt bizonyítja a Képes Krónika a XIV. századból, és következőből Thuróczi krónikája, a XVI. századból Székely István, ki maga is székely eredetű volt. És Oláh Miklós érsek hasonlóul erdélyi származású író. Majd ugyanezen XVI. században többen. Veráncz és Szamosi, kik azt is állítják, hogy az írásjegyeket *rorogaták* botocskákra, mi már a cyrill-féle betűkkel nem történhetik. A XV. század végén Leydában 1599-ben, Telegdi János ott időző theologus egy négy lapnyi kis nyomtatványon e jegyeket kiadta: „*Rudimenta priscæ hunnorum lingvæ.*“ Többen bírnak tudomással s tesznek említést erről az írásról, melyet már nemcsak látásból, hanem használatból is esmertek. Így *Deesi János* történetíró az *Adajumok* derék szerzője, ki a Telegdihez ez ügyben írt levelében, melyet Bod Péter *Athénása* előbeszédében olvashatni, nemcsak dícséri amaz írást, melyet, úgy látszik, előbb is ismert, még pedig azért, hogy a magyar kiejtésnek inkább megfelel és könnyen írható (?), hanem az iskolákban és nép körében is meghonosítandónak mondja. (A Rudimentának érdekes megjegyzése, hogy e betűk nevei elöltett *c*-vel mondatnak ki, így *b* : eb, *cz* : ecz stb., mivel érdekes összevetni azt a székely szokást, hogy az *e* a székely írásban mássalhangzók előtt néha kihagyatott, péld. a csík-szent-miklósi felíratban *ezer* szó csak *z* *r*-rel van írva.) Különben itt 34 betű közöltetik a latin *abc* szerint.

A XVII. században nemcsak emlegették, hanem használták is többen többfelé. Geleji *Katona Istrán* nemcsak azt említi, hogy esmeri, hanem hogy óhajtja: vajha azok, mint a magyar nyelv hangjainak megfelelőbbek, használatba vétetnének, hogy el ne enyésznének (Graduál 1636. Rövid intés, végül). *Liszniai Korács Pál* azt állítja Krónikájában, hogy Erdélyben és a székelyföldön voltak olyan predikátorok, kik magyar betűkkel írtak egymásnak. Ilyen volt Tsulai ref. püspök is. Innen érthető, hogy Komáromi Cs. György magyar nyelvtanában (Hungaria illustrata 1657. Corpus Gramm 342.) említi, hogy „nások“ azaz a debreczeni főiskola könyvtárában van egy ilyen betűkkel írott könyv (apud nos liber literis vetustis hungaricis exaratus), melyet olvasni és érteni tudtak. Czáfolja ugyanott Boxhorn állítását, hogy a magyar írás lefelé haladna, mint a chinai (?). S állítja, hogy a magyar ősi írásjegyeket is közölné, ha volnának könyvnyomtatásbeli jegyek hozzá, ha

úgy tudná nyomatni, mint írni, „si ita typos ad imprimendum, ut pennam et digitus ad describendum haberemus“ (Corpus Gramm. 344.). *Komáromi Cs. Gy. és Miskolczi Gáspár* rövid írataikat utazó emlék könyvekben máig láthatni; de a K. Csipkés említette nagy könyv elpusztult. Említette, röviden érintve ezeket *Otrokocsi Főrís Ferencz a magyarok eredetéről* írt könyvében (Origines Hungaricae 1693.) De hitelt nem ad nekik, mivel nem a keleti népeknek alfabetjei rendin íratnak, magánhangzóiknak külön jegyeik vannak stb. (id. m. 320). Bővebb fejtegetés tárgyává tette *Bél Mátyás* (De vetere literatura hunno-scythica 1718) munkájában, mely tüzetesen e tárgyról íratott s melynek tartalma röviden az, hogy e jegyek az úgynevezett keleti nyelvek jegyei közé tartoztak, mint maga a magyar nyelv is azok közül való. A magyaroknak saját betűikről általános volt a meggyőződés utóbb is. Így Csécsi János sárospataki tanár, jeles nyelvtan-író is kétségtelen történeti hagyománynak véli ezt s állítja, hogy némelyek szerint a székelyeknek még ma is megvannak ama jegyeik. És ezt vallja Schwartz Gottfrid, azonkívül még Oertelius (Harmonia lingvarum Orientis et Occidentis); külföldiek közt is elfogadott nézetté lett ez (Szabó K. ih.)

A XVII. században több ily jegyekkel írt templomfelíratot találtak. Így a csik-sz.-miklyi templomfelíratot, melyet Kunits Ferencz jezsuita kolosvári tanár *Dacia Siculica* című művében 1731-ben említett, de nem ismertetett; s mely utóbb el is vészett. Másik a csik-szent-miklósi templomfelírat, melyet *Dezserichy József* Incze: De initiis et majoribus hungarorum 1753. című művében közölt, de értelmezni nem birt. Megmagyarázta azután Bod Péter, majd Gyarmathy Sámuel is Magyar nyelvmesterében (I. 4. stb. l.) a nélkül, hogy Bodról említést tenne. Mindkét emlék elpusztult. Utánok sok ideig semmi efféle nem tűnt elő, míg 1863-ban b. Orbán Balázs rátalált az enlaki templomfelíratára 1668-ból (l. Szabó Károly, Arany : Koszorú 1864. I. 522. l. Orbán B. Székelyföld).

Emez azoknál rövidebb. Mindhárom a Telegdi-féle jegyekkel van írva, melyektől némi eltérés található némely íróknál. Ezeket egymás mellett felmutatja többek közt Révai (Elab. Gramm I. 146.). Tehát a Telegdi- Bél- és másféleket; kikét, nem mondja meg. Hihető részben a Csik-Sz.-Miklósit értette, bár ennek jegyei Gyarmathinál meglehetősen zavartak, kivált összeolvadva.

Bél hagyománya, hogy rovogatták volna ezeket a jegyeket s úgy utóbb is olvasni tudták stb. semmi felfedezés által sem volt igazolva. Ellenben a turóczyi fakönyv, Rohonczyi codex stb. kivált pedig latin felíratoknak effélékkel összezavarása sok tévedésre adott alkalmat.

Hogy áll hát erre nézve a dolog? Hihetni-e, hogy ezek a székeleyektől általán ismertek lettek volna, hogy a húnoktól maradtak volna, hogy magyar, vagy hún saját és találmány volt volna?

A kik a székeleyeknek a húnokkal való eredetközösségét tagadják, és valóban fontos érvekkel bizonyítva: e betűknek a húnoktól maradt voltát ez által megtagadták. Hogy a székeleyeknél elterjedt volna, néhány felíratból vagy más íratból és csak oly sok magyarországiból mint székelýföldiből, nem hozhatni ki. Lehetséges, hogy oly saját írás volt, a melyet másutt is sokat találtak fel, alkottak össze mesterséggel, titkos vagy bizalmas közlekedésre használván.

A legújabb időben egy két véleményező felelevenítette ezt a kérdést. *Hodoly László* e jegyek közül néhányat keleti nyelvek alfabetjéből valónak bizonyít (Hodoly L. A székelý írás eredete). *Moldován G.* oláh tutajosok jegyeit találja ezekkel azonosaknak vagy hasonlóknak. (Bp. Szemle 1887. okt.). Amaz előbbi nem teljesen pontos összehasonlításokat teszen. Emez a felhozott (ih. 70. l.) jegyek legnagyobb részében csakugyan az úgynevezett hún-székelý jegyeket mutatja fel. És azt nem ok nélkül látszik feltenni, hogy ezeket az oláhok a székeleyektől vehették és nem dák ABC maradványai, mint oláh írók akarták.

Legújabb adat az a 65 lapra terjedő kézirat melyet 1888-ban *Király Pál* a m. földrajzi társulat előtt esmertetett, mely felől nem ítélnünk, míg további tárgyalás alá nem vétetik. Ugyan ő szólott erről 1890. a Fővárosi Lapok 105. számában.

Némely nyelvtudásaink, mint sok más hagyományt, az erre vonatkozót is, tévedésen alapúlnak hiszik. Így Húnfalvy Pál, *Ungern* című művében (183. l.), hol bár szerényen, de mégis kifejezi ebben való kételkedését. Ugyszintén a *rohoncei codexnek*, a m. tud. akadémiánál levő vastag könyvnek, melynek egyes betűi ama jegyekkel megegyeznének, fontos voltát is kétségbe hozzák.

A túrócezi fakönyvet s még egy két ilyen latin írással vegyes maradványt, már rég leleplezték. Ez ügy irodalmát a fentebbiekben adtuk. Legbővebb s legfontosabb Szabó K. említett két műve, legújában Király Pál kétszeri nyilatkozata gazdag gyűjteményéről s ez ügyben tett lépéseiről. Ezek által reményllhetünk nem sok idő múlva bekövetkezhető eligazodást.

Nagy gonddal írta Fischer K. A. is ez írásjelekről, kivált történetokról ily című terjedelmes művét: A hún-magyar írás és ennek fennmaradt emlékei. 12 régi magyar alfabettel és 83 különféle ábrával. 4° 105. l. Budapest 1889.

Középkor.

I. Időszak. Az Árpád királyok kora.

11. §. Művelődés. A nyelv közdivata.

A nyelv állapota, szavai bősége, helyessége, rendszerének épsége, eredetisége attól függ, kik beszélnek s a beszélők mily állapotban vannak; tehát a nemzet érintkezéseitől, elegyedésétől s általában külső-belső állapotjától.

Az ősi magyar nyelvre ez időben, e 300 év alatt, két dolog hatott főképen: a keresztyénné létele és az állam megalakulása. A kormányzatnak új rendszere létesült: nyugot-európai királyság, időnkénti országgyűlésekkel, megyékkel és főispánokkal, más országos méltóságokkal, tisztviselőkkel, szabadokkal, szolgákkal. Hatóságok, bíróságok újabb rendezéssel és intézményekkel. Másfelől a keresztyénség a szellem megváltozására hatott: a ker. cultus, a vallásos újabb eszmék és erkölcsi törvények, újabb és szelidebb erkölcsöket akartak meghonosítani, a vallásos eszmélkedésnek a lélekben nagyobb tért foglalni, iskolák által a nyugoti ker. művelődést megalapítani; egyházi intézetek, templomok, papság, püspökségek hatóságai által a vallást külsőleg és belsőképp is megerősíteni, annak a lelkeket meghódítani.

A polgári és társadalmi intézkedések nagy részét a német birodalmi intézményektől vették; de némely dolgokat másunnan is, mint némely szláv méltóság- és egyéb nevek tanúsítják. A nemzet tanítói templomokban és iskolákban eleinte, sok ideig, külföldi papok voltak; nemcsak térítők, egyházalapítók, hanem főpapok is. Csak idő múlva leltek helyet egyházakban, iskolákban és szerzetek körében kiképezett magyar papok. És a lelkészek eleinte alig használhatták a magyar nyelvet. *Gellért*et tolmácsok magyarázták a népnek az első században; így kétségtelenül másokat is. Majd csak a legegyszerűbb, legegyszerűbb vallási beszédek, formulák tanítottak magyarul: az úri imádság, hiszekegy, üdvözlés, tízparancsolat, melyekhez a legrövidebb egyházi és temetési beszédek adathattak. Az iskolák a *Septem artes liberales*-t nem magyarul tanították és magyarul aligha értelmezték. Sok idő kellett ahhoz, míg a nép nem csupa bámúlója lett az egyházbeli dolgoknak s istentiszteletnek; míg tetteleg részt kezdett venni a szertartások némely részében és érteni kezdte vallása tanait és erkölcsi tételeit. Még több ahhoz, hogy magát ama tantételeknek szívesen meg-

adja, azokat vallja — a szó mindkét régi értelmében; magáéinak ismerje ama tanokat és mint olyakat, meggyőződésből vallja is.

De sok idő telt abba is, míg a nyugoti nyelvek szerint és ezek segítségével a megalkotott újabb törvényeket, behozott újabb szokásokat tulajdon szavaival, részben kölcsön vettekkel megnevezhesse, kellő mennyiségű, ide tartozó szókat szedjen össze és alkosson, a megértett törvényes és vallásos fogalmakhoz szólásokat tanúljon el, vagy saját keveséből szedjen elő. Sok idetartozó kifejezést kellett a hazabeli idegen, vagy szomszédságbeli német és szláv néptől felvenni, átídomítani, kimondhatókká és a tulajdon szavaikkal összevágókká tenni.

A nyelv eszköze a szellemre tehető hatásnak, feltétele az átalakulásnak is. A nyelvért magáért nem küzd a nép, de más érdekből való harcát erősebbé, lelkesebbé teheti a nyelv érdeke. Egyfelől a nyelv érdeke lehetett mozgatója annak a vissza- vagy ellenhatásnak, mely I. István s I. Béla alatt nyilatkozott. A régi gondolkodás- és érzésmód ellenségei erőszakot tettek a nyelven is, a szellem legbelsőbb ösztönén, legsajátabb tolmácsán. Nemcsak az ősi szokásokat, egyszerű természetcultust érezhették megváltoztatva, vagy éppen megsemmisítve, és így lelki valójokat, lényegöket erőszakkal átalakítva, hanem az élet legnemesebb kifejezőjétől, a társas élet közlőjétől és tényezőjétől, a nyelvtől is megfosztva, mely a nép ősi dalaival, áldozati s más énekeivel, közmondásaival, hagyományaival s mindennel, a mi neki szent volt, összefüggött.

Előkelőink is soká és nehezen adták meg magokat az idegen culturának és nyelvének. Sok ideig alig találkozott közülök, ki latinul olvasni és írni, sőt magyarul is írni tudott volna. Hihető hogy I. István a nem tudók közé tartozott; *Abba* pedig bizonyosan. De a mint sűrűbb lett az érintkezés öseink és a keleti és nyugoti nemzetek között, mindinkább tanúlták a latin és a külföldi műveltebb nyelveket, kivált az előbbit, mint az állami magasabb élet, egyszersmind az egyház nyelvét. Másfelől a nemzet előkelői sokkal önérzőbbek és tartózkodóbbak voltak, mintsem a hazai élet természetes eszközéről, a nemzeti nyelvről meg tudtak volna feledkezni. A törvényhozás magyarul tárgyalt. A törvényeket magyarul hirdették ki. A külföldi államokkal íly nyelv által érintkeztek. A hazába költözött idegen főurak és családjaik, az itt való előnyök kedvéért, magyarokká lettek; általok jeles magyar családok alapultak. Az egyház sem rekesztette ki maga köréből a nép és nemzet nyelvét. A templomi oktatás, a szentségek kiszolgáltatása, a térítés és lelkipásztorkodás érdekei azt okozták, hogy a magyar nyelvet tanulják s műveljék ebben a körben is. A 13. századtól fogva szaporodtak a

hívók, és hihetően a magyarul tudó lelkészek is. A HB. nyelve (1170.) már némi időtől fogva művelődött nyelvezetet mutat. A helynevek pedig nagyszámúak s azt tanúsítják, hogy legalább a birtokrészek, tájékok magyarul elnevezése idején megkezdődött s élénk nyelvérzéssel gyarapodott. Ezt igazoljuk a következőkben.

12. §. Nyelvmaradványok.

I. Egyes szók a művelődés köréből.

A nyelv ekkori bőséget, gazdagságát, a művelődésre tartozó szók alakulását adatokban eléggé kimutatni igen nehéz. Magyar nyelvű írat alig maradt ránk. Csak az oklevelekben, törvényekben előforduló egyes tulajdonnevekből vehetünk ki tájékozó adatokat. És a következőt időkből visszamenve, gyaníthatunk ekkoriaknak némelyeket. Kevés példára szorítkozunk; többért a megnevezendő kútfőkre — oklevelek és törvények gyűjteményeire — útasítjuk olvasóinkat.

E korszakból valók lehetnek :

1. Az *állami élet* köréből : *arena* - a francia rente-től, *bán* : rabonbánban magyar eredetűnek tartják, *bilochus*, *bilotus* : boloch, bologh, a bíró egy neme : *bírság* magyar eredetű; *kapccium* : köpécze, mérték; *király* : kral; *jóbágy* Húnfalvy szerint magyar eredetű; *jocolia* : fr. joyaux-val rokon; *mega* : megye; *nádor* : nadr szláv; *palatinus* németföldi eredetű; *patcar* szláv; *pisetarius* : pisetum-tól; *pristaldus* : perest oldó (!) sajátlag szláv ered. ; *urbura* hounan urbarium, majd *urbér* német urbar-tól.

2. *Vallásiak* és *egyházi életre* tartozók : angyal arkangyal barát bérnál : firmeln, búcsú v. bócsó kommunikál egyház : ecclesia (l. Húnfalvy) érsek gyónás gárgyán kereszt keresztség kófitál miloszt : malaszt, monostor óltár ostya pap pápa paradicsom penitencia : peledöncze, perjel. prosoncio : processio, purgatorium püspök sacramentum sanctuarium sekrestye szentség templom veterne vecsernye.

3. *Hely- és más tulajdonnevek*. Már ez időszakban özőnnel találjuk a magyar hely- és személynéveket, vegyesen ide tartozható dolognevekkel. Ezek nyomozása a magyar szótörzsek nagy számára, egyszersmind a szóalkotás, kivált szó-összetétel módjaira vetne világot. Ezért hozták ezek nyomozását szóba már ezelőtt 40 évvel (Révész Imre, Szabó Károly); de a nyomozás nem ment sokra; legbecsesebb eredménye Pesti Fr. Magyarország helynevei I. k. Budapest 1888. Itt elsőben személy- és helyneveket, azután egyes önálló szokat, végre a szóalkotás módjait jegyezzük fel, csak oly mértékben, mely a tárgy

iránt figyelmet gerjeszthet. Jegyzéseinket Wenzel oklevéltára, Czinár M. és Kovács N. szótárai után tesszük. Tehát :

A) *tulajdonnevek*. leginkább magyar nyelvből érthetők, vagy magyarosítottak : Almo Apa Aratás Aruczeg Árokszege Banriveli Bán réve Beke Bere Bod Boda mai nevek is; Beseneu : besenyő, Benezeh : Beneze, Benedictus; Bela, Bolchou : Bolcsú, Bocu : Bak, Burevohei : bőrévű hely : locus juxta aquam, Bizotlan Chabarakusa : Cs. rákosa, Colon Colondus : kalandos (?) Cond Chyma : Csima, Chycha : csicsa, Cheke Chydur : esődör Deme Doba Emus Euren : örény örvény : stagnum, Egur : Egör rivulus, Euruch : örök? Fenueres : fenyéres, Fekethetou Feketenép Feketeholm stb. Furizvelge : fűrészvölgye, Finta Fita File Figud Feregh Gyapártető Gyepes Gyerhegye Gyümölthenes Halad Hatos Hagymás Hagymáskő : colliculus, Hyg : locus, Hiresztény : locus, Homorou Homouhajluk : hajlak, Hozug : ember Jacou Kaal : ember Kyal : terra, Kaláz : ember, Keresztzeg Keled Kerek (l. al.) Keureu : Kőrév, Latamás : Látás Leveluk Ludashere Miltou : mély tó, Medve Moglo Monos Monios Mordál Morodek Muncas Nagy euren : nagy örem (l. öriný al.) Orr : hegy-orom (Jerney) Quesereu : keserő, Quereu : kérő Quumlovolou : konló völgy, Rigou Saar Saartue : Sártó, Scenholm, Szénhalom. Sucoro Sethe Seekzou : székszó székaszó, Sceque : szék : alveus salsuginis Tenke Teke Tompa Topa embernevek, Tulvaius : tolvajos Varsa Vida Vados Vasad Wlues : ölyves. Zemeh : személy? Zennyes : szennyes? Zele Zaka Zeke Zakan stb.

Ez csak parányi mutatványúl. Ide csatolunk még néhány személy-, férfi- és nőnevet útasítva a már említett gyűjteményekre s kívülük még Jerney *Magyar Nyelv kincsek*. I. ez. munkájára, melynek azonban származtatása sokszor hibás. Ily nevek : Agg Apa Apó Após Adós Apród Aranka Árva Áros Bajnok Baka Bakó Bátor („Botor“) Bede Bekény Béna Bizotlan Bolha Boha Bötös Búbos Budosó Buga Bura Csaló Csatabér Csarló Csomós Csompó Csöbörke Csöbrös Csög Csöre Czinke Czompó Czúcz Czuczor Dalos Dara Déd Dobor Draga Ebedi Edenes Edő Edus (édös?) Edua Égető Eköles Éld Éles Elő Előd Emelő Erős Falka Fardi Fegyveres Fejdi Fodor Fogas Fojtós Fondor Fosztó Futó Fuged Füles Galád Galamb Gebe Geda Gedi Gég Gége Gegő Gegős Gerese Gomba Gombos Gondi Göce Göde Gödény Guba Guta v. Guda Győ Gyokdi Gyönyörű Hadi Haladó Haláldi Hadolos Horka Hármas Hatos Hava Hazug Hazugdi Him Hincsa Here Hóka Híved Hivatal Hódas Horka Hős Huga Iborka Ilemér Illegő Imes Irigy Játék Jobbesecsű Jólegény Kalóz Kaján Kaneza Kanda Kánya Kárász Karcsú Kech : kecs (?) Kedvelő Kele Keme Kemény Kenő Kevély

Keverék Kila Kincs Koldus Koma Koncza Kond Lede Legény Lel
 Lengő Lepe Lépes Leső Levente Liba Liliom Lompos Lovas Lovász
 Lőcs Lökös Löle Lövő Ludas Lükó Mag Magló Magos Makk Makó
 Manó Méhes Ménes Mérő Monyas Monyók Nána Néma Nemes Nős
 Nőtlen Nyikos (Nicolaus Jern. Nicasius PP.) Nyúlas Ocsó (Jern. ócsó)
 Okmand Olah Olaszdi Orda Ormos Öcs Öcsény Ödelény Öklelő Öklédi
 Ontos (Antos?) Ős Ősz Őz (úz?) Özönd Paraszt Patkány Péntek Per-
 löke (?) Petend Picsor Poka Ráda Rádon Ragydi Rák Ráró Ravaszdi
 Sebedi Sebes Selype Serkentő Síkos Sípos Somod Söprő Sötét Subadi
 Sulyok Suta Süket Süllő (?) Szabó Szabód Szacska Szacsod Szák
 Szakáll Szakocs Szalárd Szárnyas Szegő Szemő Szemőke Szele
 Szemere Szenes Szenező Szentős Szenti Szeredn Szerem : -ény (?)
 Szerető Szikár Szomorka Szőke Szőkéd Tagadó Tajtó Takó Tálás
 Talpas Tarakandi Tardos Tarka Tegező Tege Tekős Teme Tetős
 Timár Tinó (?) Toka Tokos Tolvaj Tompa Topa Torda Toma Tögdi
 Törő Törpe Tós Tövis Tükör Ugod Unoka Uszó Utaló Uras Utód (?)
 Ünöd Üstöketlen Vad Vadas Vágdi Vér Vetős Víg Vid Villam Viola
 Zador Zerge Zömök Zuzó.

Leginkább azokat jegyeztük ki, melyeknek olvasása biztosabb és
 Jerneynek inkább sikerült. De ezek közt is lehet olyan, melynek más
 leírását és más hangzását találhat fel az, a ki az okleveleket nagy szám-
 ban és nagy gonddal olvashatja és összevetetegetheti.

B) A tulajdonnevekben található magyar szók, melyekre a régibb
 nyelvezet megvizsgálása nagyobb világosságot vet. Önálló és össze-
 tetekben lévők :

ág összetettben : Hasság, Aranyág, helynevekben, táj jelentésű ;

általut : általutallya föld ;

ardó : erdő ; Fekete Ardó. Ardó nyárs :

aszó : Apraszó, Aszófő, Agyagszó. Csontaszó. Meggyaszó, Nyáraszó

„yeur azon“ — ökör a. „mely ocsu“ — Tikaszó, Keveaszó : völgy ;

ár, árd : mint, *ér, érd* : folyó ;

ayantos Jerneynél : alantos szekér (l. al. *ayantó* : ajtó. Képzés.) ;

baj : hatalmbaj ;

bokor : Rekettje bokor, Tölgybokor ;

bő „beo beő“ ma is : Tiszabő, Cserbő, Bűd ;

berek sok összetételben : Agberek, Somberek, Szárazberek ;

colond, colondos calanda ?

elő : Hidelő, Körözselő ;

eresztvény : kis erdő Benkeeresztvénye ;

estenkelő : forrás, mely csak este fakad fel ;

ér: Sárkér, „Sarchuér“, Ludasér stb.;

eörs „eurs“: kővágó örs;

falva fa stb. Mikófalu, Kolonfa, Mihályfa;

fő: Csöresefő, Körösfő, Aszófő, V. ö. Kútfő, Telkös fő: portus Marczalfő;

fok: meatus aquae „Toldus fuca“ — „buzjafuka“ — „buzyas fuka“ Péchfoka;

gaz: liget, apró erdő: Péturgaza;

gyepűve „gyepwe“: Bud gyepwe: locus metalis;

györ „gewr“: bika györ, V. ö. gyűrű;

gyümölcsény: gyümölcsös;

ház: sövényház stb.;

hát: Almaháta: almás, földhát: locus metalis. Tekenő hát.

holm, halm: Halmoch: halmok mint Levelek, Fizek stb. Aporhalm.

here: Fenyherhere, Ludashere, Kukenhere (Kökény-), Feketehere;

hida: Kehida: Kende hida;

hel: „weyzhel“: vész azaz háló, halászás (vagy víz?) helye „Burevhel“ (bő rév helye?)

horh: Horhi, Horhag, Horhtető V. ö. horny-horog stb.

hajloc: „homu hojloc“;

járás: esarada járás;

jó: víz, „ket you kuzi“, két víz közē. Berikjó, Sájó, Héjó vagy héjó (a népnél: Hájó Bilarm.)

iker „ykir“: „ycur bucur“ kettős bokor;

kál: Köves kál, Benedekkál:

keled: kelet, forrás, (V. ö. kelő l. f.) Guthkeled;

kelő: ujkelő (V. ö. Kelés);

ked: Tardos ked vagy „kegy“ (nem *keg*: kög: tér, versenytér stb.?)

kerek: silva sokszor: Nagykereku „Kereczugu“ V. ö. Almakerek, Meggykerek, Méhkerek, Monyorókerek (mogyoró), Somkerek, „Cheh-kereki“, Szilkerek, „Silkerek“;

köz „cyz“: l. két jó közī. Etelköz. Temesköz, Szamosköz, Sárköz, Csallóköz;

kő: Tarkő, Nyirkő, Őskő, Sólyomkő;

kút: Beche kutja. Király kuta fő, Kolonkuta: fons, Köbölkút, Kőkút;

láz: Isaac láza, Berkös láza stb.;

láp: Magyalasláp: locus, Hangyásláp;

les: Bikák lesi (l. al.) Simonlese, Végles;

liz: (l. al.)

laka, loca : Ketellaka, Mezőlak, Pósalaka, Széplak; *luk* : Maed-luka, Miklósluka; barlang-veremféle;

mál : mons hegyoldal; Keselmál, Előmál Meggyesmál, Kőmál, Kakukmál, „Arnykmál“;

megye, „mege“, „mega“ : Tövismege; mege: limes terrae: Megyeág, Megyekő, Megyefölde stb.;

mart : Feyermarth, Magosmart;

murtua : Morotua; Feyermurtua;

molna : malom; Csősz molnája;

pallag : Mátépallagja : terra inculta;

orom : apex; ősoromja (l. al.);

öröm, örem : Chenk öreme;

ré, rév : Bánriveh : banréve (l. f.);

ság önálló szó, összetettekben : Hanság, Rétság, Bakonyság,

Ipolság stb.;

sár : „saar“ : aqua Ördögsara, „Orduks-“, Sarocska; rivulus; Sárköz, aqua. Sárd : u. a.

séd : Osojosid rivulus. Mélséd : patak;

selymékös : ma : semjék;

sér : sír; Poganseer;

sok : Malomsok, Ádámsuka, Árpádsoka;

sark : angulus;

ség : *ság* : Kerekség (Jern. l. f.);

szád : Bükkszád, Telekszád;

szár : Szárberény, Szárhomok, Szárhegy; szár : kopasz ?

szeg : zug szeglet, Hódszeg, Kerekszeg, Árokszeg. Körösszeg

Kőszeg stb.;

szék : „scequi“ szik szikeshely vagy csak : telep. Bábaszeki;

székely : Székhely ? Püspökszékel

sziget : Sóssziget stb.

tana, tene, tener : piscina; Paptana, Bortana, Pastortana, Pentele tonyája stb.

tarló : „thorlou“ Besseneutharló stb.

telő : Javornoktető, Chababuktető

tó : ásvántó „kerek-ozou-tu“, — „watulu-ozou tu“ — „Curtuelto“:

Körtvélytó, Sártó stb., Kigyóstó

tő : Köröstő, Foktő;

ut : agyagosut, általut, hod-ut „hat- lounog- uta“ (hat lónak uta?)

„horuas ut“ : horgas (horh. l. f.); „cuhordow“ ut, „rapachos“ ut (ripacs?)

ülés „ylés“: szállás, telepítvény;

ügy: folyó; Blagus ügy: fluvius metalis (V. ö. ugrogy: ugró ügy rohanó árvíz l. középkor nyelve *Érdl.* 215., *Jordl.* 379.);

vész: „Ahzun veyze“: Asszony vésze, „Chekre fel veyze Urban vészi, Coun vészi: piscina;

víz: fekete víz, „ydes víz“, Ikervíz;

völgy: Telökvölgy stb;

vágás: Kunch vágása;

verőfény „very fyn“ falu Somogyban;

záton: sziget és piscatura, zátonya, „zadena“;

zorum: Turdos-zorum, Ineu-zorma: ünő zorma, Zim-zorma (?) Zадur-zorma, Komló-zorum, (Vajon orom-e mint Nagy Gyula véli a Nyelvőrben? l. al.)

C) A tulajdonnevekben stb. találtató *képzés módok* főképp *összetétel* példái is tauúlságosok. Találhatók ezek a képzők:

1. -a e: Apa, Mocsá, Vada, Csege, Csejte.

2. -i (y): Vári, Halmi, Olaszi, Figedi, Szepesi, Apáthi.

3. -di: Embeldi, Haláldi, Halasdi, Hámodi, Jákódi, Jánosdi, Kakasdi, Fardi, Végdi.

4. -d: mezed: kis mező, „kigyó mezed“, érd vagy éred kis ér-árd: kis folyó, ár-tól; Ártánd, Borsod, Belád, Fűzed, Várad (Várda).

5. -árd: Temérd, Temérdek. Idegenek lehetnek: Szalárd stb.

6. -ány, rány stb.: Hetény, Cserény, Öttevény, Eresztvény, Gyümölcsény, Ingovány.

7. -ra: orotva: ortvány, irtvány (?) Folyó nevekben: Bitva, Boldva, Ikva, Színva stb.

8. -ok: hajlok, ajándok.

9. -teg: Görgeteg.

10. -os: Almás, Bikás, Árpás, Halmos, Szőlös, Meggyes, Szilvás, Gyékényös, kékös, gyümölcsényös, kőkenyös, hegyös („hygis“) „selmekes“: semlyékes, szilas, („scylas“) vermös.

Összetettek közül is néhány példa:

1. *Birtokosok*. Néha három szó, szorosabb és tágabb kapcsolatban. Ezek a) *raggal* állók: Állószeghátja, Ádám vészi, Árokszegi, Árpádsoka, Bálvánköve, „Bechkereke“ Csabarákosa, Bikáklesi, Keresztzegi, Kétvízközi, Kendertő feje. Királykuta fő, Ósoromja, Révfő oromja, Szidalmtava foka, Torda hasadéka;

b) *rag nélkül*: Bika győr, „Churche fő“: Csörese fő, Gyisznó kert, Hatalmbaj, Hódszeg, Kenderhelfő, Seedfő: sél vagy patak feje, Tetőfő, Telekfő.

2. *Másféle összetettek*: jelzőiek határzóiak: Altalfalva, Altalkerek Altalparlag, Homorúaszó, Határfüz, Hegymagos, Hegymögülfalu, Ikerbokor, Falunagy, Háromhegy, Hējő vagy Hájó, Kerekmál, Horhfő, „Keykmál”: kék, szőlómál, fel liz, mege liz: ebből lelesz: piscatura, farkas agasztó akasztó stb. (L. Nyelvőr VII.)

A tulajdonnevekben találunk sok élőfa nevet. Ezek elszámálása — legalább részben — adalékul szolgál a középkor nyelve esmeretéhez. A főbbek ezek: *barkócza*: „burcoulcha“, *berkene*: berekenye fa, *borfa* .nyrfa és borfa“ nyirfa neme lehet. melyből ma is a nyírvízet csapolják; *boz* buz-fa: utóbb is sokszor: bodzafa, *dob*: „arbor vulgo dob“ *egurfa*: égőrfa „ikrus egorfa“; *fyz*: füz, határfyz, *gyabukur*: dióbokor? *haraszt* „horast“ arbor; *hotharaszt*: locus, veresharaszt, *hárs* „haas”: tilia v. „tylia“ (L. P. Pápaít); *javor* javornok? jegenye „ygunefa“, *ihar* , arbor lyhor“ *juna*: frutex; „iwafa”: arbor; *kőkény* „kukén”; körtvély „kurtuel”; *kőrös*: „keureus”: *lasponya*: arbor (Jern.), *nyárfu*: kereknyár, lapos nyár, kerek és lapos az erdőnek jelzői (Nagy Gy.), „nomuslou“ arbor; *som*: nagy som: erdő *tölgy*- *töllyfa* „twlfa”: magyal tölgy, „sunth tuulgfa”; *wenuz*: arbor „egur et wennuz.“ (Lásd Nyelvőr ih.)

A helynevek bővebb vizsgálatából bizonyosnak látszik, hogy őseink csak egy-két száz év alatt is sok helyrészt, tájékat stb. neveztek el a magok szavaival és így ez által mint egy még erősebben, erkölcsileg is birtokba vették ezt a földet. Meggyőződünk erről avagy csak az Árpádkori oklevelek szótárainak megvizsgálásából is. De más felől azt is beláthatjuk, hogy sok földtájnak, helyiségnek, halomnak, hegynek, völgynek, erdőnek. rétségnek stb. a már akkor megvolt s az itt lakóktól hallott neveit meghagyták. átvették. a hogy tudták kimondták s divatoztatták, sokszor módosítva és utánozva.

Mily sok idegen szó név van helyneveink közt, azt csak *Sándor István Sokfeléjében* való fejtegetéseiből is átláthatni; de méltó is keresni; mert újabb időkben péld. *Pesti Fr.* nyomozásaiból kitűnt, hogy sok idegennek tartott tulajdonnév elferdített magyar szó volna. Felmutatok az idegen helynevekből néhányat, leginkább *Sándor* nyomain. *Abony* szerinte: Aba hon, *Bajmócz*: bajnok vár, *Bakony*: tót bukinye, *Bukouna*: bükkös, *Balaton*: blato: palus. lutum: Fertő; hajdan ez volt a neve. *Baranya*: borina borovna: fenyves, *Beczko* Anonymusnál: Blundus: bolondos, *Bihar* tót bugar: domb, halom, *Bodrog* tót brod: gázló hely, *Debreczen*: dobre zem: jó föld, *Déva*: Singidava ősi dák nevéből, *Esztergom*: tót oszttri chem: éles vagy hegyes halom, *Belegrád* szl. neve Fehérvárnak. Gyarak, Gyarmat: ettől a m. gyökértől *gyar*:

agrum colere (?) *Héjő* (l. f.) hév jó, *Ibrány Abrány* : Ábrabám, Ibrahim. *Kalocsa* tót kolucsa : fertő mocsár, *Kanizsa* : knezina, fejedelmi hely, *Komárom* : római Crumerum, *Kompolt* : villa Compluti, sz. Kompolttól, *Kubin* : Keve : Kövi, *Körmöcz* : Kremnice : kőbánya, *Légrad* : levigrad : oroslánkő, *Mehádia* : rómaiaknál *media*, Pesti szerint Miháld magyar névből, *Szentgyel* vagy Szentgyel : szent angyal, *Miskólez* : Miska Mihálytól, *Nagy-Szombat* tótul Trnova ném. Dornau, *Orsora* ol. Ursuva, Ruszava. (-ócz szl. képző : Mosócz, Bracsz, Bakócz stb. Annnyival inkább -vicsa : Makovicza stb.) *Ozora* : tót ozera : tó. *Somorja* v. *Samarja* : S. Mária. *Szécs* tót szécs : kivágott erdő. *Szinyér* : szvenyár : disznó-tartó hely (?) *Szólnok* : sal-tol lat. *Tata* : Theodatus. *Vaiszló* vasilova ; basileustól, császár vagy királyfalu, *Veszprém* ; Weiszbrunnen, *Visegrád* : magas vár, *Zemlin* v. Zomlin Zemlin : földvár stb. Mindez igen kevés. Hozzá adjuk még, hogy megyéink, főbb városaink nevei is idegenek : *Csongrád* : fekete vár, *Nógrád* : új vár, *Pest Buda* mindkét név : banya stb. Nekünk ebből elég lesz ennyi. Célunk csak az, hogy ezek elemi tanulójának figyelmét e tárgyra rá vezessük. Így teszünk még más két rendbeli nevekkal, a midőn röviden elsoroljuk az öltözet és hangszerek neveit, melyeket őseinknél a közelebbi időkben találunk, melyek e korban is meglehettek, és az ellenkezőket.

Öltözetre tartozók közül kevés, leginkább legelemibb szüksége tartozók azok, melyek kétségtelenül sajátaink s talán Ázsiából hozattak. Elszámoljuk az idegenekkel együtt :

bakancs vagy bakkanacs. N.-szótár szerint boka-tól. Gyarmathy szlávnak tartja, Miklosich nem említi ;

berhe bőrhe ; ebben : *elberhel* ma is ; különben nem járó szó. Görögül latinul : βερβης birrus ; bő vagy felső ruha lehetett. *Burrhus* Regenmartel Klotznál, *berhe* P. Pápainál : nadrág, kötény. fürdő ruha ;

boc-kor Miklosich nem említi. Gyarmathy szláv szókhöz hasonlítja.

bunula : kis oroszban és oláhoknál is. *Nyelvt. Közl. VI. 301.*

csalma ném. Helm, lithv. szálmás (Grimm Kl. Schriften III. 198.)

Vámbery szerint török eredetű ;

czipő, czipellő, czipellős ; utóbbiak kicsinyített alakok. Magyar eredetű lehet Gyarmathy horvát illyr hasonlításai ellenére is. Miklos. nem említi.

cserge régen : tzerge Molnárnál, P. Pápai megkülönböztette a *serge, tzerge* szokat. Amaz *serge* : Siparium Vorhang Teppich. *sericából*, mely selymet jelent. Emez *terge* : gausape stragulum, zottigt kleid. Tehát amaz finom selyem lepel, emez pokrócz, szlávoknál és új görögben is meg van. *Nyelvt. Közl. X. 344.*

csizma: töröktől vettük, mint a *papucsot* is:

csuha pers. *csucha* (Pictet: Origines Aryennes II. 298.) újjörögben és szlávban: *czocha* Mikl. De a magyar népnél is előfordúl. A tengerinek is van *csuhája*; különben csak a barátok *csuhájáról* van szó a köz nyelvben.

czondra, czondora: szlávoknál csak rongyfélét, az erdélyi magyar népnél durva szövethől készült felöltöt és nadrágot jelent.

csuklya régen: *kuklya* is. *cuculus*, szerzetes ruha Mikl.

darócz: szláv szó. Mikl.

dolmán török-tatár eredetű magyar szó. Vámbéry.

faraszja? Szalay 400 lev.

fosztán, foszlán: a középkorban már ismert szó. sőt foszlán már ekkor mai értelmű név foszt-tól; így: foszlánná „föthlan“ eltörém (Jord. 230): Gyöngyösi Istvánnál: fosztan; s ez az igazi (Szilády: költők IV. 397.), e szerint persa szó: ujjatlan köntös, alsó ruha. Sokszor előfordúl kivált a töröknél s kelettel inkább érintkezett erdélyiek-nél, különböző jelzőkkel: aranyos fosztan, vont aranyos stb.

gatya: finneknél is kaatio, szlávoknál is;

gerezna: Szalay 400. lev. Miklosich. A magyar köznépnél is itt-ott. mesében is;

guba: v. ö. gubanczos stb. Miklos. gausape;

gúnya: középkori görögben γυνή, lat. *guna*, angol *gown*: toga; utóbb csak hosszabb ruha. általában csekélyebb vagy épen fehér ruha;

izlameth: felső ruha gombokkal. Szalay 400. lev.;

irha: török nevezet. Vámbéry:

kalap, kalpak stb. török-tatár nevezet és dolog. Vámbéry;

kacsa, kreze, kacabryka a magyar nép déli szlávoktól vette. Vagy a *kaczagányból* rövidült volna, legalább az első két alak, s a töröktől vették volna a szomszéd népek. Mert *kaczagány* megvan náluk csaknem ebben az alakban. Vámb. És *kaczik*: bőr ugyanitt. Előbbi szóval nevezték azt a kezdetleges ruhát is, mely a nagyobb állatok bőréből, a mint levonták és megszáraztották, alig valamikép idomítva készült. Nemrég. most élők emlékezetére is viselték, és e néven ismerték legalább néhol az alföldön. Idomítottabb volt és ma is az a *kadmon*.

kocsók, kuzsók tájszó az alföldön és a székeleyknél (Nytközl. X. 333.) gör. κῆρυξ szűk ruha (Pictet II. 99.). persa *kashuk*, népies latin *casula* és sp. *casacca* ol. *casaccia*. ang. *cassoch*. öregek bő ruhája, szláv *kassuch*. Egészen más törzs latin *cassis*, melyből a magy. sisakot származtatták;

köpeny, köpenyeg törökből l. Vámbéryt;

karukó; pers. *karkuh* felső öltöny. Biharmegyei népnél ma is;

kámzsa : camisia, honnan : chemise ; csak barátruhát neveznek így ;

ködmön l. Vámbéry (309. l) ;

köntös : ζωνος, kantus persa-görög ;

kötény, kötő : magyar nevezetű egyszerű ruhadarab ;

mente : μαντις, mantel keltában is (Pictet II. 99.) ;

öv, örv : magyar lehet, s az utóbbi talán eredetibb. L. Vámbéry ;

ruha : szláv rucho, rucha, német rock ;

saru, talán sark-kal kapcsolatos. Egyszerű bőr lábbeli egy darab bőrből, melyet még nem régen is maga vágott ki és kötött fel a saru szíjával az egyszerűbb alföldi nép. Egyszerűbb a boeskornál is. Utóbb, mikor már varrták, *varga* lett a lábbeli mestere. Török-tatár csaruh. Vámbéry.

sólya : Károlyi bibl. ford. s másnál. Latin : solea ;

szűr ; azt tartják, hogy éjszokról került a magyar nép közé, dél-felé. Ott lakott „a tótság *szűrös* háznépével“, mint a Kistükör mondá már 1760. körül. Miklosich és Gyarmathy mellőzik ;

sűveg ; eredete ismeretlen. (Gyermeknyelven *sűsű*). Ennek formájára volna *fűveg* Molnár A. Szótárában. Vitatják, hogy tévedésből az *s* és *f* hasonlósága miatt a magyarul nem értő, külföldi ember tévedéséből ;

sapka, sipka : fr. chapeau-tól, ez pedig caput-tól ;

suba : török-tatár szó. Vámb. : hölgysuba : hermelin *Nytközl. III. 324.* Volt abasuba. Ma bundafélét értenek rajta.

rászon, inkább öltöny anyagja, [mint carassia Szal. 400 lev. carisel- vagy cariset-től, karassia nadrág, meg : karmazsin : kermes, alkermes : veres színű : cramoisin, törökből oroszba is átment szó. Vámb.]

Szabad lesz ide tennünk az ismeretesebb fegyverneveket, melyek megtekintése hasonlóúl tanulságot ad ősi műveltségünkről. Nagy részök törökből s kisebb nyugoti népektől átvett nevezet. Néhány ugor népekkel közös tulajdonunk lehet. Ezek : *balta* törökből, *bárd* franciánémet eredetű, *bicsak* török, *bot* tatárban is meglevő, Vámb. ; *buzogány* török-tatár, *csákó* ugyanaz, *dzsida* Zrínyi költőnél *csida*, lándzsa török, *fegyver* eredete nem világos ; sem rokon, sem idegen nyelvből biztosan nem magyarázhatni ; a *fegy* és *ver*-ből is nehezen eredhetett, a *fehde* és (ge)- wehr-ből szintén ; *furkó* ugor rokonságú, *fus'ély* latin fustisból, diákos szó, *háló* pányvás kötéllel fogásra való eszköz neve, ugor fajtának mondatik, *hurok* török rokonságbeli, *íj* vagy *ív*, *kézív* görög ιεξ-szal is egyező, de rokon nyelvekbeli szókkal is (l. Budenz), *kard* persából, *kopja* régen *kópia* is, Gyöngyösinél, szláv Miklos. *kölyű* vagy *kölű* törökből való, lándzsa : lancea franczia-latin szó ; *nyíl* ugor rokonságbeli ;

*paritty*a a magyar népnél még gyermekjátékban is használt eszköz ; hihetően szláv : Miklos. *puzdra* szlávból Miklos. ; *szablya* német Säbel, fr. sabre, *tegez* török eredetű, *tör* igen gyakori a későbbi codexekben, török eredetű. Vámbéry. Így még : *kép* láncsa stb. ered. magyar ; *szúcsa* v. csúcsa szl. eredetű.

Ezeket a fegyverneveket nagyobbbrészt rokonoktól vettük, vagy velek közösen birjuk. De már hangszereink neveire nézve még ilyen kedvező helyzetben sem vagyunk. Mert bár énekelni csak oly korán és oly jól tudhattak őseink, mint más ily nép, bár verset *törölt*ni (l. al. Stíl.) vagy költeni szokásban volt őseinknél, mit az Anonymusnál fennmaradt adatok, a vezérekről szóló hagyomány — miszerint tetteiket magok foglalták volna énekbe — nyilván bizonyít, de hangszereinket, úgy látszik, legnagyobb részt európai életünkben s itteniektől vettük át. Saját hangszerünk volt-é, alig lehet elhatározni. Legfeljebb némely kezdetleges hangszerek lehettek meg ősidőkben minálunk is. Elszám-lálunk nehányat :

duda hangutánzó név, bár Miklosich szlávává teszi ; csak úgy lehet — nevérol ítélve — sajátunk mint az övék és másoké (héber *did*.).

síp hasonló eredetű név, *sí-* gyökértől. Volt szó *tároगत*ó sípról, melynek mellékeve tár tároगत ígétől ered, mint Decsi Adagiumai egyik helyéből kitetszik, hol „szitokkal átokkal tároगतó“ embert említ. És *bordó* *síp* (Geleji Katona). Bordó, bördő a hagymának és más ily növénynek hosszúkas üres szárát jelenti. Volt török *síp* is.

kürt, áttétellel : türök, türkül. A tehén szarvából készül, minél-fogva a nép a tehén szarvát is híja türkének vagy türkének. És mivel ugyanabból egykor italmértéket is készítettek, emleget ma is egy türök pályinkát. A hangszer ily eredetét feltaláljuk másutt is ; ide tartozik például a latin *cornu*.

trombita, *doromb*, *cimbalom* mind ily hangzású európai nyelvek-beli szóktól ; ném. trompete, ol. trombo, szl. drumba, (magyar doromb) *ζωρβζλεν* stb. Ez utóbbitól oláh czimpolya is, mely nem egyéb mint a Geleji K.-tól említett bordó *síp*. Így tambura, citera, hárfá stb.

lant, német Laute fr. luth. stb. „lawthwr“ : lauthur v. -húr (?) *Fest. 41*.

hegedő Kassai szerint ideg szótól ; vagy a *hedegtől* ebben *hederit* (L. Akad. N. szótára) sokkal hihetőbben az olasz *fidico*-tól (latin fides), melyben a hangsere épen úgy feltehető, mint leckeze : leckeze stb. szóban tapasztaljuk ;

tillinkó falusi egyszerű nép gyermekeinek hangszere, a fűzfa bordós héjából magoktól készítik. Magyar eredetű lehet a neve, a dolog sok néppel közös ;

igricz a honnan: igréczkesség, igriczesség (l. al. Stil.), akármely hangszer vagy több hangszer együtt, szláv eredetű név;

[*gajdol*. Thalynál (Vitézi Ének) a XVI. századból: lakodalmi gajd szláv szó;]

furulya vagy *furuglya* szláv eredetű név. Kivált a nem magyar népnél;

flaute-, *flóta*-bol lett fúvola, legalább annak hangzatára alakult.

Igy lehetne átnézni a szók egyéb osztályait is, például a házi eszközöket, és számba venni, miket neveztek őseink saját nézetök szerint a magok szavaival, miket az itt talált népektől átvettekkel. Ugy találnók, hogy sokszor tudtak neveket alkotni, de többször nem volt idejük erre, hanem kénytelenek voltak azt tanulni el, a mit a megismert eszközökkel együtt itt készen találtak. Ezért számosan lehetnek a már e korban átvett szláv és német szavaink. Ezeket egyik-másik korszaknak biztosan alig lehet tulajdonítani és itt elszámolni alig lehetne. (Láss belőlök valamit Magy. Irod. és Nyelv története című könyvünkben.)

13. §. II. Irodalmi maradványok.

Hogy a műveltebb élet köreiben kezdett a nyelv gyarapodni, az idegen szólások mellett magyarokkal is bővülni, az utóbbi idők nyelvezetéből következtethetjük; e kor irodalmi vagy írott hagyományaiból pedig világosan láthatjuk. Első maradvány: két kis írott emlék: egy rövid beszéd és könyörgés mindkettő temetés alkalmával a néphez és nép előtt tartatott. Egyik a halál eredetéről, az esetről, annak gyászos következéséről: a halandóságról, mint közös sorsról szól. A második felhívás könyörgésre, hihetően a Miatyánk elmondását megelőzve. Mindkettő egy 154. levélre terjedő, vegyes tartalmú latin kéziratban található. mely 1770. körül a pozsonyi káptalan könyvtárában, azelőtt több más helyen volt, ma a nemzeti muzeum levéltárában van. Amott találta meg *Pray* György történetíró és Sz. Erzsébet életéről írt munkájában közlött belőle valamit 1770. Ugyanez évben kiadta *Sajnovics*, „Demonstratio idioma ungarorum et lapponum idem esse“ című munkájában, *Faludi* olvasása szerint. Utóbb *Koller* a pécsi püspökség történelmében. De teljes gonddal, méltó nagy készüléttel és maig fontos bő magyarázattal adta *Révai Miklós* (Antiquitates liter. hung.) 1803. Itt *Révai* e kis művek (H. B.) minden szavát legnagyobb gonddal vizsgálja és az akkori nyelvhasonlítás felhasználásával fejtegeti. Történelmi bő és nyomos fejtegetésekkel pedig *Dobrentei Gábor* adta ki 1838. a

magy. tud. akadémia R. M. Nyelvelmékei első kötetében. Ezek alapján fejtegette *Toldy F.* Magyar Nemzeti Irodalom története című munkája első kötetében 1858.

Írva így találjuk:

Latiatuc feleym zumtuchel mic vogmuc, ysa pur es chomuv vogmuc. Menyi milostben teremteve eleve miv isemucut Adamut és odwtta vola neki paradisumut hazóá. Es mend paradisumben uolov gimileictul munda neki elnie. Heon tiluwa wt ig fa gimilce tvl. Ge mundoa neki meret nū eueyc. ysa ky nopun emdul oz gimilstwl, halalnec halalálál Holz. Hadlava choltat teremteve istentvl, ge feledève. Engede urdung intetvinec es evec oz tilutv gimilstwl es oz gimilsben halaltut evec. Es oz gimilsnec wl keseruv vola vize hug turchucat mige zocoztia vola. Num heon muganec ge mend w foianec halaltut evec. Horoguvec isten es vetere wt ez muncas vilagbele, es levn halalnec es puculnec feze es mend w nemenec. kie ozuc miv vogmuc. Hug es tiv latiatuc szumtuchel Isa es num igg ember mulchotia ez vermut. ysa mend ozchuz iarov vogmuc. Wimagguc uronc isten kegilmét ez lelic ert hug iorgossun w neki es kegiggen es bulscassa mend w bunet Es vimagguc scen achscin mariat es bovdug michael archangelt es mend angelcut hug uimaggonoc erette. Es uimagguc szent peter urot kinec odut hotolm ovdonia es ketnie hug ovga mend w bunet. Es vimagguc mend scentucut hug legenec neki seged uromc scine eleut, hug isten iv vimadsaguc mia bulsassa w bunet. Es zoboducha wt urdung ildetuitul es pucul ken-zotviatwl, es vezesse wt paradisum nugulmabeli és oggun neki munhi uruzagbele utot es mend iovben rezet Es kcassatuc uromchuz charmul, kirl.

Scerelmes bratym uimaggomuc ez scegin ember lilkiert kit ur ez nopun ez homus vilag timnucebelevl mente, kinec ez nopun testet tumetive hug ur uvt kegilmehel abraam ysaac iacob kebeleben helhezie hug birsag nop ivtua mend w szentii és unuttei cuzicun iov felevl iochtotnia ilezie wt Es tiv bennetue. Clamate III. k.

Oltra-ása :

Látjátok feleim szömtökkal mik vagymok; isa (bizony) por és hamu vagymok Mennyi milosztben (malaszt) terömtéve (teremtéje, teremté) éleve (isten, élő) mi isemöket (őszünket) Ádámot, és adotta vala neki paradicsomot házává. Es mend paradicsomben való gyümölcspektől monda neki elnie. Heon (csak) tilova (tiltá) őt egy fa gyümölcsétől. Gye (de) mondaa (mondá) neki mérett nem enneik, isa (bizony) ki napon (mely n.) endöl a gyümölestől (-túl) halálnak halálával halsz (meg). Hallava holtít teremteve (-tő) istentől, gye feledève. Engede

ördöng intetvinek (-tetjének), és évék az tilott gyümölcsből és ez gyümölcsben halálot évék. És a gyümölcsnek oly keserű vala vize (leve), hogy torkukat megszakasztja vala. Ném heon mogának gye mend ő fajának halálot évék. Haraguvék isten és vetéje őt ez munkás világ-bele (-ba) és lön halálnak és pokolnak feje (kútfeje); és mend ő nemének, kik azok mű vagymok. Hogy es tii látjátok szömtökkal. isa es nöm éggy ember mulhatja ez vermöt, isa mend azhoz járó vagymok. Vimággyok uronk isten kegyélmét ez lélekért, hogy jorgasson (irgalmazzon) őneki (űneki!) és kegyedjen és bocsássa mend ő bűnét. És vimággyuk szent asszin Máriát és boudog Michael arkangyelt és mend angyelkot, hogy vimággyanak érette. És vimággyuk szent Péter urat, kinek adott hatalm oudania és kötnie, hogy ougya mend ő bűnét. És vimággyuk mend szentököt, hogy legyenek neki segéd uronk színe előtti hogy isten ő imádságok miá bolcsássa ő bűnét. És szabadóha őt ördöng ildetvitül (ildetjitül) és pokol kinzatjatül, és vezesse őt paradicsom nyugalmabeli (-bele), és aggyon neki mőnnyi (-ei) országbele útát és mend jóban részet. És keátsátok uronkhoz clármul : Kirl.

Szerelmes brátim vimággyamok ez szegény ember lelkiért, kit ur ez napon ez hamos világ tímőczebelől (tömlőczéből) mente, kinek ez napon testét tömetjük, hogy ur őt kegyélméhel (-vel) Ábrahám Izsák Jákób kebelében helyhezje, hogy birságnap (-ra) jutva mend ő szentei es önöttei (önnönei?) közikön (között) jó felől jokatnia ileszje (élessze) őt. És ti bennetök (-et is). Clamate ter. k.

Másik e korbéli irodalmi és nyelvemlékünk a königsbergi töredék, mely a XIV. századból maradt egy kéziratkönyvnek fedelén van a königsbergi könyvtárban. Onnan közölték 1864-ben tudósainkkal. Először tárgyalta és közölte a Bpesti Szemle XVIII. 129. l. A szöveg ez :

1. ug scolanoč vylagnoc kezdetuitul fugvan rohtonč ez nem levť vala, hug scuž lean fiot sciulhessen, scuž segneč tukere, tistan maradhassun es nekunc hyrunc benne ne leyessen. 2. Tudyuc latiuc evť scuž leannac qui vľeben tart čbudaltus fiot. 3. Furisete musia etety ymleti, ug hug ana sciuttet. 4. de qui legun neki atia ozut nem tudhotiuc. 5. Ez oz ysten mint evť esmeriuc, quit sceplev nem illethet, mert ha ysten ev num uolna my es benne bynut lelhetneyne. Amen.

Olvasása :

Ugy szólnak (szolának?) világnak kezdetjitől fogva : rótonk (rajtunk) ez nem lött vala, hogy szűz leány fiat szülhessen, szűzségnek tüköre tisztán maradhasson és nekünk benne hirünk ne lehessen. Tudjuk, látjuk ezt szűz leánynak, ki ölében tart csudáltos fiat, füreszti, mosja, eteti, emleti, úgy hogy (a hogy) anya szülöttét, de ki legyön

neki atyja, azot (azt) nem tudhatjuk. Ez az isten. mint őt esmerjük, kit szeplő nem illethet; mert ha isten ő nem volna, mi es benne bűntölhetnénk. Amen.

14. §. E nyelvemlékek írása és nyelve.

A HB. írását 1170—1183. közé teszik. A kön. töredék írását az 1300. előtti időkre tehetni, már csak az által is. ha azt a nagy különbséget meggondoljuk, mely az utána időrendben következő legrégibb codex például az Ehrenfeld-, vagy Bécsi c. és e között írásra és nyelvre nézve van.

Az elsőnek (HB) rideg gót betűi és az utóbbinak latin cursiv betűi eléggé olvashatók; bár amabban sok betűnek nagy mértékben hasonló s csaknem egyenlő vonásokkal való jelelése, péld. *i u n w t r* stb. csaknem azonos részletekből állása, sok helyen felcserélést gyanttat és zavart okoz, mint mindjárt látni fogjuk. Van itt sok figyelemre méltó, s a megérthetéshez okvetlenül megvizsgálandó leírási tünemény, melyet itt el kell sorolnunk és lehetőleg megvilágosítnunk.

Elsőben azt mondhatni, hogy a leírásban a gondnak némely oly jelei mutatkoznak, milyenek az utóbbi időkben terjedtebb és tartalomokra nézve becsesebb darabokban nem találhatók. Így a mondatjelek, ha a maihoz mérve tökéletlenül is, de mégis némi gondal tétetnek fel. Pontot találunk mondatcsoportok, mondatok és mondattagok után, csak ritkán felesleg és helyén kívül. Így rövid mondatok után, melyek eléggé önálló értelműek, az 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. sorokban (a Beöthy Zs. fényképezett szövege szerint). Kapcsoló mondatok után: *ge feledere — hug turchucat* stb. előtt. Párhuzamos mondattagok előtt: és kegigyen es bulsássa stb. abraam, isaac, jacob stb. között. — A mi több, bár soha a tulajdonneveket nagy kezdő betűkkel nem írja, a mondatcsoportot végző pont után nagy betűvel kezdi a következő mondatot. Ily formán 2. 4. 5. 8. 11. 13. 16. 19. sorban.

De az e korbéli írók gyakorlatlanok voltak; és még 1170—80 körül kevésbé magyarok, magyar nyelven írni alig tudók. E mellett a magyar nyelv hangjai közül némelyeket latin betűkkel jelezni ma is alig lehet szabatosan és czélszerűen; annyival kevésbé lehetett akkor, midőn még több nyelv tanulása és a nyelvtan által okozott reflexio nem segítette a hangok megkülönböztetésében az egyoldalú író. Nehéz volt például a lágyított *ly ny gy ty*, — a latinban és elő uj nyelvekben is különféleképen jelelt *s sz ss z cs cz*-féléket, kivált pedig az *ö ü* hangoikat, melyek itt minduntalan előfordulnak, a vidéki kiejtésben pedig

kisebb-nagyobb mértékben módosulnak, mint az *e é ě, é í* többféle kiejtése is. És némely hangok oly szomszédosak vagy határosak egymással, hogy hallásban megkülönböztetni, kivált meg írásban szabatosan jelezni eleinte lehetetlen volt, — mint a helynevek írásából is minden lépten láthatni.

A rövid és hosszú hangzók megkülönböztetése még sokkal utóbbi időkben is nehezen ment. Alig merték jelezni és ha jelelték, tökéletlenül tették. Itt a HB-ben látni némely szótag felett ily jeleket péld. *hazóá neki éneye haláláál ív munhi szentii*; de legtöbb esetben alig gondolhatni a jeleknek valami értékét.

A leírásbeli következetlenség, rendetlenség, tévedés számos jelei találhatók, melyek közül néhányat megemlítünk:

hazóá világosan így írva. De miért íratik az itt lenni tartozó *á* vagy *a* ó-val, holott a hosszú *á* ó-val sohasem jeleltetik, sem *o*-val, el nem gondolhatjuk;

tilutoa vagy *tilotoa*: így olvassák. De ha az *l* után álló jegy (két i. forma), = *u*, hol van a *t*? És hogy a végső *a* előtt való figurát, mely világosan kettős *w*-t mutat, *to* vagy *tu*-nak nézzük, mi jögon tesszük ezt? Sokkal világosabban látni itt a *t i l u w a* jegyeket. S ekkor *tilura* vagy *tilova* lesz *tíl*-tól, mely alább itt is, de másutt is (l. Képzés. Egytagu törzsek) előfordul; itt világosan a *tílt*-ban. És ez alig más alak mint hall: hallava: hallá. Csak az *u* állana az *o*: *a* helyett s ezt lenne nehéz megmagyarázni. De erre (*u*: *a*) is van példa, ez utóbb következő *nugulma*- és *muga*-ban.

nem írva *num*: *nöm*, *nem* pedig: genus. Ma nincs tájszólás, mely amazt *nöm*-nek mondaná, de van olyan mely emezt *nöm*-nek ejti, igen következetesen: *nömös* ember. Így az utóbbi időszakok codexeiben is.

szen achszin, itt elmarad a *t*; ellenben *szent Peter*. Ma igen természetesen: szent asszony, szempéter. Az itt való írást tévedésnek tartjuk.

ö ü megkülönböztethetetlenek. Leírások — mert nem tudjuk melyik melyiké — képtelenül szeszélyes. Így: *wt w ev vv iv u v*. Több helyt nem tudjuk hogy olvassuk. Nem tudjuk *wt*: *öt* vagy *út*, *unutte*: *önöttei* vagy *ünüttei*. *-tul*: *től* vagy *túl*?

scentii két *i*-vel: holott *feleym unutte*;

-nec külön írva ebben: *muga nec*; de össze ebben: *halalnec pukulnec* stb. Így: *tul*: *gimilcetul*; de *ildetvital kenzotvialul*. Így lelic ezt sőt horogu vec. Nagyon érthető a *mige zocoztia* külön írása. Alig van több ilyfajta szócska az egészben. És ennek külön állásához alig fér

kétség mint a ragokéhoz, kivált az épen nem önálló igeragokéhoz. — Effélékre nézve még sokáig haboztak az írók.

A lágyultak és összetett sziszegők jelelése még különösebb. Amazok legtöbbször nem jeleltetnek: vogmuc igg ge hug angelcut. Jelelve ebben: *munli*: menyei, *menyi*: meunyi. Ez utóbbi váratlan ebben a korban. A *h*-val való lágyítást, mely utóbb is gyakori, az újabb nyelvekből vehették (?). — Az *sz* hang írása következetlenül sokféle: *s*-sel csak idegen szókban: *milost*; *z*-vel: zumtuchel, zoboducha stb., *sc*-vel és *sci*-vel: scene scegen sciulhessen; *sz*-szel: szen szent szumtuchel;

munda és *mundoa*; ez talán mondaa mondava: mondá *l.* tilova.

ig és *igg*: egy;

v ebben kinzotriatwl, nem tudni mi lehet. Ebben *ildetvityl* értjük hogy a mai *j* helyett áll: *ület* 'itől, — mint ezekben: hadlava: hallája, vetere: vetéje az utóbbi időkbeli *j* helyén. De amott van egy *i* is. Vagy ama *v* vagy ez *i* feleslegvaló.

-bele ezekben: uruzagbele világbele, de: nugulmabeli;

vimagguc és *vimagyanuc*, két különböző alak, mindkettő kötelező módban. Ugy gondolhatni hogy mindenik szokásban volt, de a hosszab-
bik kezdett elavulni. Ezt mutatja az a kijavítás is, melyet egy helyen látunk;

k és *c*; ez utóbbi szó közepén is Dévai ABC-jének szabálya ellen: szentucut torchucat. A *ch* is *k* helyett ebben torchucat.

Általában az írásmódról, arról mikép jelelték a HB. KT. és az oklevelekben lévő tulajdonnevek leírói a magyar nyelv hangjait ebben az időben. megjegyezzük még ezeket:

1. A rövid és hosszú hangzók, mint más idegen nyelvekben, kivált a latinban, nem irattak megkülönböztetve, még utóbb sem, latiatuc scolnac stb. Csak néha találni ilyeneket: Baatur Beech Beel Beerch stb.

2. Két *a*-t jelelnek megkülönböztetve a nyelvelékek: a nyiltabb *a*-t és a vastagabbat vagy zártabbat, mely *o*-hoz közelít. Amaz különbözik a helyes kiejtésben attól, mely a felső vidékeken *s* más tájakon is néhol. nagyon is élesen, talán idegenektől eltanult élességgel ejtődik. A helyesen ejtett nyilt *a* a magyar közbeszéd *a*-ja ebben: magyar alak stb. A zárthangu *á* ebben: *marha*, *áz* stb. (Legtöbb vidék kiejtésében nehéz a kettőt megkülönböztetni). Amazt következetesen írja a HB. *a*-val: *ysa oudia odutta halál* stb., emezt *o*-val *vogmuc mulchotia* stb, sőt *u*-val is *nugulma*. Így más íróknál, például a helynevekben: Obad

Ozofev : Aszófő, Oronospotok : Aranyospatak stb. Sokszor kétes a kimondás : Omodé : Amadé, Orod : Arad stb. Legalább az a kétes, hogy mondták ki a régiek.

3. Az *i* hangot írják *i*-vel és *y*-nal, mint a középkori latinban és annak utánzásául más nyelvekben is. A kettő közt biztos határt nem vonhatni. Összetévesztve írnak bárhol is *i*-t s *y*-t. Így *ysa* és *isa* (l. f.) isten felym mic mennyi wilagnoc.

4. Két *e*-t különböztetnek meg a HB és KT. Egyiket *e*-vel írják : eleve leány élnie kezdet stb. Másik *i*-vé lehet s *i*-vel vagy *y*-nal íratik : lilkiért kegíd kegílnet, igg mige scentii. De az *e*-vel írt hang közt is lehetett különbözés. Mert *felcim* és *keassatuc* vagy *mend*, *leán* és *nekunk* stb. *e*-i aligha egyenlően ejtődtek ki.

5. Az *o* hangot írják *o*-val : iorgassun urone iochtat choltat. De írják *u*-val is, hug *ozuc* *pukul* pur munda nopun wl : oly, ozut : azot.

A hosszú *ó* a HB-ben *ou*, oklevelekben is számtalanszor így : uolou iouben, somlou, ozou : aszó. A KT-ben : *o* : scolanac. Ebben : zoboducha is hosszú *ó* lehet.

6. Az *u* hang *u*-val íratik : horoguvec iutva. De íratik *w*-vel : wr, mely különben *ö*-t és *ü*-t is jelel s melynek a HB-ben többféle az alakja.

7. Az *ö ü ő ű* írása ; *ev ew eu u* : levn timnucebeleul eleut felewl num urdung zumtuchel unuttej, oklevelekben hasonlóul : teluk kewholm stb.

8. A mássalhangzók közül a *j* hangot írják *i*-vel és *ü*-nal : latiatuc musia foianec iarov stb. Oklevelekben : Soyau Yolanta.

9. A *g l n* lágyításáról l. f. A nem jelelés korábbi volna , az *i*-vel vagy *y*-nal lágyítás későbbi ; de a HB mást tanusít ; *e i* előtt kivált könnyen lágyulnak, főkép tájshólásokban : ge : gye : de, giszno : gyiszno, Geor : Györ, Georg : György ; Nikos : Nyikos, Nyikó ; de jeleltetnek is : Giulia Niar Nyir stb.

10. A *k* hangot jeleli *k*-val és *c*-vel (l. f.) De érdekes a *qui* KT-ben és igen gyakran az oklevelekben : qui : ki, Beque : Beke, Kerequi, Requettie, Queled : keled, Queresszeg Körös-szeg, Quiar : Kajár, Quiesd : Kiesd, : Quistó Kistó stb. Ezekben talán a *kerősített* a szellellet, hogy cz-évé ne legyen. Vagy csak egy latinos változata volt a *k* hang leírásának. Ily forma eredete lehet a *ch*-nak ilyekben turchucat Chovachy Kovácsy stb.

Ezekben pedig *chomuv choltat achszin charmul ozchuz* talán a *c* : *k* erősítette a *h*-t, mely *h* utóbb maga szolgált kettőztetésnek, vagy végül a hangzó erősebb hangzásának eszközeül. Nem gondolhatni, hogy *zumtuchel*-ben vagy turchuk-ban *h* ejtődött volna ; inkább amott *v*. Így

ebben is : kegilméhel. Az ily szellemek írásban nagyon, kimondásban is eléggé váltakoztak : fíjája : fiává, buvában : bujában ; jámbor : hambor : (Guary cod. 11.) De ma a *vel v*-je helyén *h*-t semmiféle vidéki vagy más kimondásban nem találunk ; nem könnyen hihetjük, hogy valaha így mondták volna ; megjegyzést érdemel a KT. *leyessen* írása : lehessen.

11. A *cz* hangot írják egyszerű *c*-vel ; de mély hangok előtt alig valaha. Van *timnuce*, oklevelekben : Cegun : czégény, CenK Cetin : czétény, Cimor : czimor. De írják a *cz* hangot *ch*-val is, oklevelekben és néha ugyanazokban, a melyek *ch*-val irattak és ma *cs*-vel hangzanak, mert cseke és czeke ; czapó és csapó vegyesen fordulnak elő kivált utóbbi iratokban. És

12. A *cs*-t is írják *c*-vel : gimilce és *s*-sel : bulsassa keassatuc gimils, de már ekkor is, kivált pedig utóbb leginkább *ch*-val : chudaltus (KT) chaba chak chica chiha stb. oklevelekben : csaba csák csika csilha.

13. *s* egyes *s*-sel : hirság isten muncas isemuc. Ritkán és kétségesen : zultu : solt : zulkus : Sulykos (Jern.)

15. §. Hangsajátságok.

Az előbb elmondottakon kívül megjegyezzük :

1. Láttuk hogy a HB. írója, de sok más is, ki a helyneveket leírta, érezhette a két *a* közt való hangkülönbséget, valamint a kétféle *e*-t is.

2. Az *o* hangzása nála közel jár egyfelől az *o*, másfelől az *u* hangjához, kitetszik ez abból, hogy mint az *o*-val úgy az *o*-t sokszor *u*-val írja.

De már e korban érezhették, hogy e hangzók ily határos volta, a hangjaik színezése, tájbeszédnek szerént különböző s általában meg nem állapítható. Így azok az *e*-k, melyek keassatuc mend és *lilki*-ben, és azok az *a*-k, melyek : foianec *oz*- *vogm*- és *isa* meg *paradis*- szókban találhatnak. Mert nem hihető hogy az elébbiekben *o*-val jelöltek *o*-val ejtették volna.

3. Az *ü*, melyet *u*-val is ír : bunet stb., *i*-vé lesz : *ildet* *gimile* szókban. Itt még az *ö* is, mely különben is könnyen válik *ü*-vé. (Utóbbi időkben is : rövid : rüvid rivid, könnyü : kynnyü stb.) Így : isemuc : ösönk : ösünk.

4. Az utóbbi időkbeli s részben máig is meglevő szellemek közül itt a legerősebbet a *v*-t találjuk, kivált a HB-ben ; de meg van a *h* is. Találjuk :

a) szók kezdetén magánhangzó előtt : *vimad*- itt egy ősi *j*-hangból, vize : ize (ha nem viz-) *vö* : *ö* némely olvasás szerint ;

b) középen kivált ragok előtt, szók végén : ildetvital kinzotviatal, (l. f.) hadlava vetete. Tehát egyrészt a harmadik személy név vagy ige melletti ragjának j-je helyén ;

c) végül : *chomuv miv tir*. Ezeket azonban Döbrentei és Mátyás Fl. nem ok nélkül olvassák így : mü tü, ép oly joggal mint egy más helyén a HB-nek *iv-et* olvassuk *ü-nek*. És *chomuv*-ban a végső *v* vagy az *u* egészítője, hosszúságának jelelője volt. vagy egy betűnek tekinthető a kettő.

5. A *v*- sajátos kihagyása : *hazóa* és *mundoa* : házóvá mondáva, holott hadlava vetete tiluva teremteve. Kézainál van : cuve azoa : kő aszója vagy kő aszó (Jem.)

6. Véghangzó ősi maradványul vagy átmenetül : *mige zocoztia*. Oklevelekben Bultzu Zoardu Borsu stb. Kimarad : *zumtuchel angelcut chudaltus*.

Megvan ezekben : *uruzág isemuc okl. Kundunec : Kundnak* (utóbb : alosó.) Megvan ezekben : *rezet : részet, ozut : azot : azt, halalut : halált*.

7. Az *l* feleslegvalónak látszik ebben : *bulsassa : bocsássa : holott* kimarad ebben ; *keassatuc*. De itt képzőben, ott törzsben állana. Utóbb több ilyen : *ales móld* (S. sz. péteri végzés) *tanáles* és *tájbeszédben : szölke* stb. (Nyő. III.)

8. A jelentő és kötőmód j-je elváltoztatlan ebben : *musja ilezie helhezie, holott* hasonlóva ebben : *vezesse vimagguc*. De itt a mássalhangzók különbsége az ok.

9. *hadlava d-jét* a törzshöz tartozónak bizonyítják a rokon nyelvek összehasonlításából. Különben utóbb előfordul *vadl- : vall, mednek : mennek* stb. (L. al. Hangtan.)

10. Kettős hangzók példái is találhatók. Ezek nem kis számmal találhatók a palócz beszédben s ebből bejuthattak nyelvemlékeinkbe és okleveleinkbe. Így ezekben : *volou iarov jouben bozdog*. Helynevekben : *Sojou Heujou* stb. A *feő cő* írástól, ünnepélyesebb alkalommal, nem könnyen állottak el még négy-öt évtizeddel ezelőtt sem.

11. A hangegyezés vagy hangzóvonzat törvénye mint a mai palócz és székely beszédben, ugy a HB. írójánál sem volt alkalmazva kivétel nélkül. Itt van : *puculnec halalnec foianec jouben milostben*. Még soká találunk példáit az itt levő *angel-nek*, krónikásoknál : *Kundnek Tosunek* stb. *bele belől* mindenik hangsorbeli szó mellett állanak, holott Ehrenf. c. s több más *balól-t* is ír. (L. al. Ragozás.)

12. A *z* megmarad *azchoz*-ban. Tudjuk mily tartós ez utóbb is, kivált szók előtt.

13. Sajátságos hangfejlés látszik az utóbbi idők szavaiban, ezekhez képest: iochtat iorgossun: iktat irtalm. Tehát a j-vel álló magánhangzó együtt amavval egy magánhangzová lesz. Így utóbb is: jonk joh: eh- ih, ionkább vagy jonkább: inkább: jöge: ige, majd: szabadojt: -it stb.

16. §. Alakok : I. Ragozás.

1. Némely törzsek után véghangzóval (l. f.), mások után a nélkül járulnak a ragok: halalut rezet bynut- zumtuchel angelcut stb.

2. Némely nevek és igék után a személyragok teljesebb alakjokban állanak. úgy hogy ahhoz hasonló, a mint a személynévmásokból lettek; s csaknem úgy mint névmások. Erre csak az első személyben van eset és csak a HB-ben; utóbb semmi más nyelvműlemben efféle nem találunk. Példák: isemuc: ős-mik v. -münk -mük (tájb.), vogmuc: vag- val- mik v. -muk, vimádjamuc: vimád-ja-muc. Ellenben: vimagguc (kétszer) s tömetjük. Ez és az hogy más személyek ragjai más módon vannak, tanúsítja, hogy e régies alakok már szokásból kimentek. De a mennyi van is ily adat, rendkívüli fontossággal bír, mert igazolja azt a nyelvtörténelmi eredményt és nyelvelemzési elvet, hogy a nevek személyragjai (a hol vannak) és az igékéi általában személynévmásokból lettek.

3. Ilyen fontosak ezek az alakok is: hadlava vetete; melyek alakát úgy fogjuk fel: hadl-a-va. a törzs meg a multat jelező a (e) meg a 3. személyt jelező a (ő) e-ből áll. Így vetete: vet + a e + a e = ő. Utóbb is meg van: látája látnája látnájok. stb.

4. Turchucat vimádságuc -uk- ragját u-val mondták-e s így ez a mai tájszólások némelyikében divatos, legújabbban az irodalmi nyelvbe is felvett -uk-kal azonos-e, vagy a mellett bizonyít-e? Megítélhetjük abból 1. hogy a latiatuc -uk-jának ilyen (u) kiejtése mellett sem tudunk elfogadható érvet vagy adatot felhozni, miután bizonyos 2. hogy az u a HB-ben sokkal többször áll oly helyen, hol *unak* mondani lehetetlen és csak *o*-nak vagy *ö*-nek ejthető, annyira, hogy míg az első eset *turchucat* szón kívül 6-, eme kétféle ejtés, 27-szer fordul elő. 3. más codexekben is míg az ily ragokban az *o* hang rendesnek mondható, az *u* csak kivételes az Marg. I. s Érs. c. néhány lapján tűnik fel. (l. al. Hangtan) De 4. az uromc és zumtuc: szömtök írás és kiejtés is tanúsítja, hogy itt az *u* és *ü* hangoztatása az *o* és *ö* ellenében nem uralkodott.

Cuzicun bizonyosan közikön-nek mondvá (V. ö. közinkbe közikbe l. al. Szófüz. Névutók.) közökön helyett, mint gimile: gyümölcs.

5. A *-ba -be* rag helyén : *-bele -beli*, a *-ból -ből* helyén *belől* áll ezekben : világbele uruságbeli nugalmbeli timnucebelől (V. ö jouben kebeleben milostben paradisumben.) Csupán ez esetben, azaz csak *-ba* és *-ból* helyett állnak ily alakok. De *belől* előfordul az Ehr. codexben Guary- és Lobkoviczban s még egy-kettőben. Ily alakban is *-balól* (Ehr. c.) Hol vette magát ez a két alak? Talán *-ból*-nak első alakja *belől* és *balól* volt, mint sok hihetőséggel *ban*-é : *bal*, vagy inkább *-ben*-é : *-bel* (L. összetett igék, és Szófüzés: *-ben*) és a *-bel-ből* származott *belől* mint fel : felől, al : alól stb. Ilyen forma alak a BC-ben : jogfelőle : önnön jog felőlle : ő jogja felől. A *belől* (*balól*) ma is használt határázó volt névragul.

6. Tájszólásban ma is elforduló, bár az irodalmi nyelvben nem honos ragozás : *-ojt* : *-óhon*, *ejt* : *-éhen* vagy *-íhon*; *szakajt* : *szakéhon*, *szorit* : *szoréhon* : *szoríhon*. Ilyen alak a HB-ben : *zubuducha* : *szabadóha*. Ehhez hasonló : *rohtonc* : *rótunk* : *rajtunk*. Itt is *-aj* : *-ó* ; *tájb*, *rétunk*.

7. Enneyc : *enneik* : *ennék*. részletesen adja azokat a ragokat, melyek itt a szókban lehetnek ; *ev-ne-ik* vagy inkább *ev-ne-e-ik* ; a törzset, az óhajtó, a 3. személy ragát és az *ik*-et. Igy ősrégi tájszólásban : *elvin-neik* annáik : *adnék*, *mondanáik* : *mondának* (Nyő. II. 41), csak hogy itt nem *ikes* ragozás van. Igy : *szentöltetneik* *Veszpr.* 48. *esmerneik* *uo.* 64. *fogattatneik* *uo.* 74. *vitetneik* *uo.* 96.

8. Az igék időire nézve a) *elbeszélésben* alig van a HB-ben más, mint *elbeszélő mult*,: *teremteve hadlava tilova munda feledve engede*, b) *egy helyen* : *odut röviden* e h. *adatott* c) *tartós mult* : *zocoztia vola*, d) *régmult* : *odutta vola* és *feltételes jövő emdul*, utóbb ez is : *vendők*; tehát rövid törzs : *ejendők* és *veendő* helyett f) *kötelező jelen* néha régibb, néha újabb alakjában, mint *emlitők*; némelyek teljesebb, mások rövidebb alakban : *vimaggomuc* és *vimagguk*, *helhezie ilezie*. stb.

Ragozott *ni* végzetű igenév : *élnie jochtatnia oudania ketnie*.

Mult jelentésű *-at* képzőjű ige-főnév : *choltat*.

17. §. II. Szóképzés.

1. Egyszerű vagy az utóbbi időkbeli alakoknál rövidebb, tehát kevesebb képző raggal alkotott szók : *til* : *tílt*, ezekben *tilwt* : *tilott* *tiluva* : *tilova*; ezek közül az előbbi világosan bizonyítja, hogy *til* a törzs, melyből *tilos* *tilalom* stb. Igy : *mend* : *menden* helyett, *iorgat* : *irgalmaz* h. *kegid* : *kegyed* : *kegyelmez* h. *ildet* : *üldözés*, *munhi* : *mönnyi* : *mennyei* helyett.

2. *-alm* : alom, ebben hatalm szokatlan, de a középkorban gyakori mássalhangzó-torlódással : holott más helyt a véghangzót is megtartja : mige. A kimondást *alm*-ban az *l* teszi könnyűvé, mely aztán sokszor ki is esett és *am-em* képzőt engedte formalódní, (l. al. *m* képzőt).

3. *-at* névképző ezekben : ildet kénzat intet cholt- : halat, nem mindig végzett cselekvés értelmében. A középkor igen kedvelt képzője. (L. *-at* k.)

4. *-os* ebben hamos a mai *-is* helyén. Az *o* és *i* felcserélődnek : porejt : pirit, gyolkos : gyilkos (eredetibb amaz.) Még a XVI. százban is van hamos. (L. Szalay 400 lev.)

5. Igeképző *-ad* *-at* oly törzsek mellett hol ma nem, és oly egyszerűen mint máskor nem : kegyéd : kegyelmez, jorgat : irgalmaz. E két szó utóbb nem fordul elő ; de ilyek nyomod vagy nyomot tipod. stb.

6. *-ul* névrag határozó képzőül ebben : hármul : háromszor.

7. Igekötiősigét e helyen HB. és KT. alig találunk, csak *mige* van, de összekötetlen állapotban. Ellenben igekötiők nélkül ezek : horoguvec (meg) mulchota (el) kegigyen (meg) bulsassa (meg) ouga (meg) zaboduch (meg) mente (ki) ilezie (fel).

8. Összetétel példája e HB-ben : birság nap. A nap szó utóbb és máig könnyen csatlakozik. Igy : üdnap majd kinnap bünnap (XVII. sz.) És ma : itéletnap. stb. De helynevekben sok az összetétel (l. f.)

18 §. Szókötés és stil.

1. Névelő mely egyedül a név némi megjelelésére, de nem erősebb meghatározására és kiemelésére való, itt nem található. Közbeszédben hogy volt a dolog, nem tudhatjuk. Ugy látszik még ekkor mutató névmásból nem alakult meg. vagy csak kevésbé volt használatban. Nincs ilyek előtt : paradisum ördög pokol ur,- hogy mint, tehát több esetben a visszaható névmások és határozók is gyengén jeleltettek.

2. Az a név, főkép tulajdonságnév, mely a lét- vagy állapotjelentő mondományhoz tartozik mint sajátlag mondomány, és így az alanynak felelne meg, azzal egyezne, ha bár az alany többesben van is, egyesben áll itt egy-két helyen : legyenek (a szentek) neki segéd uronk színe előtt. — mend azhoz járó vagyunk (mi).

3. Birtokviszony *-nek* rag nélkül ilyekben : fa gyimilcse. uronk kegyelme. paradicsom nyugalma, ember lelke, világ timnőcze, jacob kebele, önöttei közikön.

Ellenkezőleg kitétetik a *-nek* rag nagyobb nyomaték végett erősen kifejezett tulajdonítás, vagy különválasztás esetében, mikor a birtok-

kosra nagyobb nyomaték esik: a gyümölcsnek oly keserű vala íze, halálnak halálával halsz, lön halálnek és pokolnek feje. — *-nek* és a birtoknév közé tett *az-nak* híre síncs.

4. *-tól*: *-ból* helyett: gyimilesektől élnie.

5. *imául* kiható ige tárgyraggal: vimagguk sz. Péter urat, szentököt stb., de vonzat nélkül és benmaradó jentéssel: vimagganak érette stb. Így utóbb is.

6. *-ni* igenév *mond éleszt* után czélzat jelentésével: monda élni, éleszje jokatni: juttatni vagy iktatni (Budenzen).

7. *mulni* kiható ige: vermöt múlt: elhalad elkerül. Utóbb is: elmulni valamit vagy valami mellett.

8. *ki*: aki mely mi; ki napon emdöl: mely n., még sok ideig ilyenformán.

9. *mend*: *menden* vagy *mind* helyett, jelzőül. Még sokáig így.

10. *nem egy*: egy sem. Ma ellenkezőt jelent: nem egy, néhány, nem senki.

11. *es, is*: a kiemelendő szónak előtte áll, nem utána mint ma: hogy es ti látjátok: (a) hogy ti es látjátok (l. al. Szófüzés).

12. Kik azok, mű vagmok. Töldy szerint *kik azok?* kérdés. De lehet a két névmás egymáshoz tartozó és éppen nem kérdés. A mutató névmás erősebben rámutat arra, mit a visszahozó érint vagy jelez. Utóbb is van: a kít azt — a mit stb. És előfordul e névmás-kettőztetés másutt és utóbb. (L. Névmások. Szófüzés) Így: „kik imezek azok“ *Virg. c. 11. 12.* és „kik ezek“ u. o.

A HB. stílját, mely csakugyan megérdemli a figyelmet, rövidségért dicséri Kazinczy Ferencz (R.M.Nyk. I. XIII. l. és Töldy M. Irod. tört. III. kiad. 114. 115.) Ezt eszközlik:

a) a névelő elmaradása, sőt hiánya;

b) rövid név- és igetörzsei;

c) igekötők hiánya;

d) *-nek* mérsékelt csinos használata;

e) hosszabb kötőszók nemléte;

f) mellékmondatok rövidsége és

g) *hogy* mellőzése *-ni* igenév és *-at* név által: hadlava holtát.

De azt is mondhatni, hogy az egyszerű kis művecskében (szabad a kettőt, együvé tartozókat egy műnek nézni) keresetlen csín, kenetesség, egyszerű, érzés adta szépség, jó hangzat és tartalmasság találatik, — egy-két oly képpel, melyet a magyar író vagy fordító másunnan vett át, nem maga talált, de jól fejez ki magyarul. Rövidsége, egyszerűsége

védte meg, hogy nem oly latinos, mint az utóbbi időkből valók. — A *gye*: de, palócz eredetű fordítóra mutat s talán a hangzó-nyújtások vagy kettős hangzók is ezekben: jou volou. Még csak

19. §. szavaik

lesznek említendők. Kétfélékre oszthatni: régiesek vagy tájszólások és idegenek. Ilyenek:

achszin: asszony. Csak az alak és hangoztatás idegen. Összevetetik *akka* finn szóval, eredetileg *ak*, mely *ukka*-nak nőnemű alakja volna (Hunfalvy) és egyezne az ó latin *akka*-val is (Acca Larentia, Romulus és testvére mesebeli dajkája). A *szin* képző volna mint *eson* ebben alacson. A *i*: *o*-ból változhatott, mint jorgat: irgalom stb. (l. f.) Lehetséges, hogy a *ch* vagy *h*, mint ozchuzban, csak kettőztetés jelelője és eszköze, mint sok más esetben: ahra: arra stb.

ysa és *isa*. Azt hisszük vastag *s* sel ejtendő, mint HB-ben minden magyar szóbeli *s*: es ysten iorgossun segéd vezesse scerelmes homus testét hirság. Máskép az idegen szókban: milost. És a KT-ben: tisztán. És oklevelekben sokszor. Jelentése rokon nyelvekből igazolva: bizony

élève: élő = teremő: teremteve. Tehát: isten, abszolút vagy kiválóan és voltaképp élő. Az isten legősibb neve. Ezt igazolják az összehasonlitások. — De gondolták azt is, hogy: *eleve* itt a mai értelmében áll: oda elő, eleve: primitus. Ez esetben nem volna e mondatnak alanya. Amaz értelmezés megállhat. Az élet legfőbb attribútuma az *örökkévalónak*. Der ewige (Bunsen bibl.) Jehovali.

leon: hián (hívon): csak. Eredetileg a *lí hé hē*-től, melytől sok más szónk. Érthető, de ily értelemmel másutt seholsem található.

hudlara: halláva, hallája (l. f.)

feze Igy olvasók: feje. Faludinál, Révainál: feszültség: expansio, feszült-nek gyökere, mely élő név volna: fesz. Utóbb: vész. Majd Hunfalvynál: fészek, a finn *peszä*-nak megfelelő. Erdélyi Jánosnak: *fize*: fizetése, mert van a népnél fizi: fizess, tréfás rövidítés, milyen a gyermeknyelvben sok van. — A *fi:je*: kútfeje olvasást a teljes érthetőség mellett, igazolja az a körülmény, hogy bár a *feze* z-je német z-vel (3) van írva, és épen oly alakúval mint a többi *z* hang jelzője, ez egyre nézve tévedés és tévesztés foroghat fenn, több oknál fogva a) a leírásban, mint elől kimutattuk, igen sok a következtelenség (l. 14. §.); b) e tévesztés annál inkább feltehető, mert a *fő* vagy *fi:je* így szerkesztve már e korban nem volt gyakori használatu, vagy könnyen érthető, kivált ke-

véssé gyakorolt írónak vagy idegennek. Összetételekben igen is: Aszófő Tapolezafő stb. általán helynevekben, melyek a XII. század vége előtti eredetűek lehetnek, de ezekben a *fő* másképp van kapcsolva, más helyzetben vagy környezetben, épen nem ily elvont és erkölcsi vonatkozásban. c) Említhetnők a *Zadra* és *Jadra* leírását, melyet helyneveink táraiban feltalálni, — továbbá hogy a *z* valaha, a római császárok korában a *i* v. *j* által lágyított *d* jelelője is volt, — így lett diabolus: djabolus: zabolus, diaconus djaconus: zaconus stb. (Corssen Aussprache Vocalismus 1. Kiad. 123. l.) és hogy később is lett *Zesu*: *Jesu*; felhozhatnók, hogy a *y* régi skótban *z*-vé lett, úgy alakult a formája; és például: *year zeir*-nek, *yet zit*-nek iratott, — és *your* h. *zour*-t talál Sayce is (Introduction), valamint azt is, hogy régi angolban a *gy* (*j*) hang jelelője az ypsilonhoz és g-hez közelít, mint Morley Library of the engl. Liter. Religion 19. l. mondatik, hogy a *ȝ* (*z*) jegy *gy* és *j* értékkel birt. De erre sulyt nem tévén, csak a nyomtatások mostan is oly gyakori tévesztését (fegyver: fegz-) merem megemlíteni, mely azt hiszem érthetővé teszi a *y* és *ȝ* felcserélését, — és azt a tévesztést, mely: *fejejt*-et ír fezejt — és *zelös*-t jelös helyett. Mert az összefüggés csak az utóbbi szók értelmét teszi lehetővé *Guary c* 16. és *Czech. c* 25.

*unutte*i, önötteinek olvassák, *Révai* után egy tájszóból indulván ki, mely *önik*, *meg nem önik* alakban Dunántul volna használatban: boldogul értelemben; úgy hogy *önött* boldogultat teme.

isemuc: isemők, ősemők: ősök. Az *i* van *ő*-ből, mint a *gimils*-ben. *feleym*: nem avult szó; csak azoknak volna ilyen, kik a szomorú felek, érdekelt fél, pörös fél stb. szólásokat naponként nem hallották.

Idegen szók, itt leginkább a vallás és egyház köréből felvettek:

milost: malaszt, szláv eredetű szó; ma is leginkább a r. kath. nép esmeri.

bratim: feleim; mássalhangzó-torlódással, mint eleinte több más, például Heltainál: sturm svógor stb.

pucul: pokol, szláv eredetű, általán ismeretes.

timuce: timőce, tömlőce; az eredeti magánhangzókkal, hasonló eredetű.

uruzag: oroszág, ország Miklos. és mások szerint is szláv szó. De ha *ur* magyar, miről senki sem kétkedik; ez csak úgy lehet magyar, mint más, például: jószág.

paradisum: paradicsom (nem -zum; mert *s* sehol sem: *z*) esmeretes persa-görög szó.

urdung: ördög. Helynevekben ma is ördögös. Némelyeknél

(Otrokocsi. Ipolyinál M. Mythol. 36. l.) őr-dög „circum rugit leo vorans . .“ Erdősinél: *dög*.

angel: angyel, a hangrendhez még nem alkalmazódva, mint némely más is. Utóbb is így: „Angyeloknak felséges asszonya“ és több más helyen.

Nyelvezete rövidségéről és ennek okairól már szözlottunk. Még csak néhány oly szözlást jegyzünk ide, melyek a keresztyénség belső hatására származhattak, tehát nem csak a szóknak, hanem az érzés és gondolkodás módjainak változtát is jelelik. Ilyenek: bünt bocsat, isten szentei és boldogai, imád valakiért, paradicsom nyugalma, ördög üldözése, pokol kénzása, hamis világ, mennyei ország, világ tömlöcze, Ábraam kebele stb. (birságnap lehet régibb, mint vermet mulhat stb. is). Mindezek kevésbé héber, inkább keresztyén világnézetre mutatnak és ahoz idomulni kezdő beszédmódra, mely most még inkább egyes szölkban, rövid szölkásokban mutatkozik; utóbb majd a gondolkodás felfogás tárgyalás nagyobb körében, nagyobb műveiben, rendszerében. A HBeszéd minden izében keresztyén szellemre mutat; tisztábban és világosabban, már csak rendeltetésénél fogva is, mint sok más utóbbi mű. Mert a kijelentés esméretére jutást, a büntudatot, bünért elégtételt, attól való megváltatást stb. őseink ázsiai ősi vallásában épen nem találhatnók fel, ha még oly böven ismerhetnók is. Mindezek, mint kifejtették, árja vagy ősi indus tanok s úgy mentek át a keresztyénségbe, alig a sémiektől.

Általában mily nagy változást okozott népünk szellemére, nyelvünk összes szavaira, szölkásaira nézve a keresztyénség, abból sejtethjük sőt láthatjuk, hogy a legelső legelemibb természet szemlélet tárgyainak, a természeti dolgoknak nevei hogyan alakultak. Például a növények, melyeket őseink ide jövetelök korában ismertek. kicsiny számuak lehettek. Mert magyarok a fa, fű, bokor, avar, levél, ág, galy stb. nevek, de legesmertebb gyümölcsfáink élelmül szolgáló növényeink európai vagy keletről eltanult neveket viselnek. És az átvett nevek közül sok van istenről, boldogasszonyról (asszony, kisasszony) szentekről, ördögökről vett szó. Istentől Diószeginél 10 angyalról, ördögről, szentekről jóval több, legalább 40. Így néhány név állatok nevei közt. És igen sok helynév s tulajdon személynév keresztyéni fogalmaktól.

Végül megemlíthetjük, hogy ez csak nem egyetlenegy és fő nyelvemléküinknek a legnemzetiesebb körökben tulajdonítottak legkisebb becsét. *Kazinczy* méltányló szavaival ellentétben visszatetsző *Dugonics* itélete, ki tót pap munkájának és „egy tót greslit“ nem érőnek mondja: Ily kevés becsét tulajdonít neki a debreczeni magyar grammatika is. És a nyelvész *Verseghy*. Ellenkezőleg kortársa, az alapos tudós *Révai*, ki-

nek róla irt terjedelmes fejtegetései maig megtartották becsöket. — Hogy benne némely jelenségek palócz tájszólásra mutatnak az kétségtelen. De a palóczságot tótsággal zavarni össze, — bár sokszor teszik — képtelenség, A HB. fontossága folyvást tart, utóbbi időszakok nyelv-tüneményei mindinkább kitüntetik és figyelemre méltóknak bizonyítják.

II. Időszak. Az Árpád királyok után a reformációig.

20. §. Művelődés és nyelv.

Már első királyaink érintkeznek a külfölddel, némelyek nyugottal, vagy déllel, mások inkább kelettel. •Kezdetől fogva sok idegen fordult meg a hazában és a királyi udvarban; sok jutott itt méltóságokra, sok nyert vagy szerzett birtokot. Ez időben még nagyobb száma jön hozzánk az idegeneknek; magok a királyok is nagy részint, továbbá családjaik, előkelők, idegenek voltak. Ezekkel érintkezve a mieink is idegen eszméket, szokásokat, nyelveket tanultak el, amazok pedig megismerkedtek a magyar szokással, szellemmel, beszéddel. Mint a magyar nemesség és polgárság közé idegenek, úgy a magyar eszmék és szólások közé külföldiek elegyedtek, külföldiek kedvéért és formájára idomultak a magyar művelődési szólások, és idegen szólások magyar szabásuakká lettek.

És a magyar nyelv megmaradt a közigazgatás, törvényhozás, tanácskozások, sőt jó részben az udvari és még nemzetközi érintkezés eszközének is. Így az Anjou-királyok idejében, kik idegen műveltséget ismertettek meg velünk, de annak kedvéért nyelvünket nem mellőzték. I. Károly kevéssé, de Lajos valóban magyar király volt, mint leányai is magyarul tudók. Alattok gyarapodott a nyelv, mert terjedt annak közdivata; többet használták s a használók művelődén az által a nyelv is belső erőben gyarapodott, nemesedett. Ez történt a Hunyadiak idejében is. A Mátyás előtti királyok sem csatlakoztak erősebben, valamely más nép érdekeihez és közéletéhez mint a magyaréhoz. Épen nem volt érdekökben, magyart mellőzni, jellemét, lelkét elkorcsosítani. Nincs adatunk arra, hogy a nyelv elnyomására tettek volna valamit. A Hunyadiak pedig és az a tájbeliék más nemzet művelődésébe épen nem voltak oly mélyen avatva, hogy magokétól, a magyartól, ha alantasabb volt volna is, elidegenedjenek. De a magyar műveltség legalább az előkelőké és értelmi osztályé, nem volt oly alantas más népekéhez, még a németek-vagy francziákéhoz képest sem, mint gondolhatnók. Keveseké volt: vi-

lágiaké, papoké, s azok igen mindenütt egy magasságon állottak. — És a magyar nyelv mint honn divatozott minden körben, úgy elfogadtatott külföldi udvarokban és felsőbb körökben is. Hunyadi János magyarul tette le kormányzói esküjét. Verbőczy és mások magyarul szónokoltak az országgyűlésen. Magyar köriratu pecsét volt elég; maradt is meg. De a magyar követek magyarul beszéltek Velenczében is. A szomszéd eszék-, lengyeleknél ismert és némely rokon főuri családoknál beszélt nyelv volt a m. nyelv. Az u. n. compactátákat, Prága várostól és husszítáktól elfogadott egyezmény-pontokat az utraquisták magyarul is kívánták kihirdettetni; a mi meg is történt. Mátyást vonzották a renaissance tudományos és művészeti nagy törekvései; és áldozott is ezekért, az ábrándosságig nagyszerű intézetek: főiskola, könyvtár, természettudományi eszközök beszerzése, olasz tudósok ide gyűjtése által. Ezekkel foglalkozott, társalkodott. De lelke mélyében magyar maradt; lelke egyedül nemzetéhez, népéhez vonzódott. A magyar nyelvű beszéd, m. nyelven tolmácsolt gondolkozás ezen érintkezések által sokat fejlett és nemesedett. Az ő magyar nemzetéhez való vonzalmát pedig a népnél való nagy kedvességén kívül érdekesen tanúsítja az a szándéka, hogy ide magyar fajta vagy rokon népség beköltöztetése végett már-már határozott lépéseket tett.

Sajnos, hogy e nagy király a magyar irodalomra, irodalmi foglalkozások közben sem gondolt: magyarul semmit sem íratott, nem is taníttatott az iskolákban, bár maga magyar versekből tanulta hazája, elődei dolgait; utóbb is magyar énekeket hallgatott udvarában és a magyar alnép körében szeretett megfordulni, annak elmeműveivel ismerkedni. Magok a tudósok sem voltak hajlandók magyarul írni. Leveleiket külföldiekhez vagy hazaiakhoz nem amagán és nemzeti élet dolgairól írták; de többnyire latin cultura tárgyairól. A tudósok többnyire papok; s ezek nyelve utóbb is a latin. *Vitéz János* nagy könyvtára, valamint *Mátyásé* is magyar iratot aligha foglalt magában *Vitéz* és *János Pannonius* magyarul nem írtak; az utóbbi alig is tudhatott.

Az iskolákból is számkivetve volt a magyar nyelv mint másutt is a nemzeti. Még a latin nyelvtant sem az anyai nyelv segítségével által magyarázták és tanították. Ott a középkori ker. bölcseészek tételei, formulái uralkodtak latin nyelven. A régi nagy bölcseészek: Plato, Aristoteles alaptanait, mélyebb felfogásán tételeit nem ismerik, legfeljebb a köz-erkölcsiségre tartozó mindennapi alkalmazású, elemi oktatással, keresztyén erkölcsökkel érintkező mondásaikat emlegetik. Mennyire, esmerhetik ezeket, meg a sokkal egyszerűbb nekik kedvesebb Cicerót Senecát stb. láthatjuk idézeteikből, a milyenek például a Katalin-legen-

dában előfordultak. De rendesen idegen írók után beszélnek rólok s idéznek tőlök; azt hogy ők mit tanultak s hogy gyarapodtak belőlök, nehéz kitanulni.

Csak az alsó papság tette meg ebbeli kötelességét. Ezek művei érdekesek, műveikben a nyelv gyarapodása nem megvetendő. Nagy elmék nem mutatkoznak köztök; sőt alig van, a ki a bibliát nehezebb helyein megérteni és értetni tudná. Sok helytt harczolnak egyfelől a latin fordítás értetlenségeivel, nehézkes szólásaival, másfelől a magyar nyelvezet hiányaival, nagy hatást tett rájuk e tekintetben a csehországi husszitákkal érintkezés. Ezek hatására készült a bibliafordítás, meglehet régibb dolgozatokra is támaszkodva és a cseh régibb fordítástól is ösztönöztetve. Ezek tették ily dolgozat által lehetővé, hogy a bibliát többen olvassák s ez által a köz értelmesedés terjedjen. Így mérkőzhetek meg az irodalmi és nyelvbéli művelődés ama legnehezebb feladatával, hogy a bibliát, azt a nagy szóbőséggel, keleties, tehát nagyon eltérő és nehézkes szöfűzéssel irt régi és szent könyvet a nemzet tulajdonává tegyék. Tagadhatatlan, hogy ez nem is sikerült egészen, az összes közép-kornak sem. Nem fordították le az egészet. A legjelesebb könyvek: a történelmiek, a nagy próféták stb. nincsenek magyarul ez időből. A kevésbé nehéz történelmi könyvek sem eléggé érthetők; annyival kevésbé az énekek, a profécziák. — Könnyebben megbirták a legendák, beszédek fordítását, — kivált ha benne bölcselkedés, elmélkedés nem igen foglaltatott. Legjobban irták a nemzeti dolgokról való elbeszéléseket, legendákat királyainkról és hazai szentekről, Margit legendáját stb. Egy-két rövid világi tartalmu okirat: esküforma, városi határozat stb. legmagyarabb, legesinosabb. Egy némely ének, szorosabban vagy nem egészen templomi hangulatos és egyszerűen szép nemes nyelvű.

Különösen a XV. századot nem ok nélkül nevezték az irodalom és irod. nyelv első virágzása korának. Számos a fordító: s némelyik önálló, nem szórul-szóra fordít. És több ügyes leíró. Nehány versben a nép verselésbeli könnyedségének, tartalmasságának jele. A sz.-Lászlóról, kevésbé a Mátyásról szóló ének bizonyossága ennek; sz.-Katalin legendája, hihető a derék Pelbárttól, maig is teljes méltánylást érdemel, költői heveért, megfelelő csinos nemes nyelveért, vers-alakjaért, jó rimeieért, melyeket a sok változtatás sem ronthatott el — és főkép élénk drámai voltaért. És örömmel olvashatjuk az Érd. c. némely más codexinket péld. a Debreczenit és Érsekujvárit, némely kisebbeken kívül. Bennek, kivált az elsőben, a felszabadulni kezdő nyelvösztön szabad saját alakításait találjuk, e mellett a nép elméjének szólásait, szójátékait — a népies igaz és ősi magyar nyelv kincstárából felvett szokat, fordul-

latokat, figurákat. nem csak szorosan úgy a mint hallhatták, hanem a népet népiesen gyarapítva, módosítva. Mint utóbb látni fogjuk (l. Stil), az erkölcsi élethez és tanításhoz, a tudományos élethez, legalább az akkori szükségekhez való műszókat és megkülönböztetéseket a nép és a tanultabbak kielégítésére.

De azt is látjuk, mily kínosan haladtak ebben a dologban. mily darabosak, érthetetlenek és élvezhetetlenek néhol; ott is a hol az író. vagy fordító tehetségét tapasztalhatni s hol nagy nehézség nem fordul elő. Mily messze maradhattak ezek, kivált némely helyeken. nyelvökre nézve egyfelől a nép természetes, egyszerű, de tartalmas és szép nyelvéből, másfelől az előkelők, péld. egy Verbőczy beszédétől s általában a nemesebb élet szabadabb nyelvezetétől. Tanúsítja ezt egy némely kis részlet oly helyekről, melyekben a fordító, talán egy szabadabb órájában könnyebben mozgott. kedvvel és saját ösztöne s hivatása szerint szólott. — A kor élő- és élet-nyelvéről, beszédéről ítélnünk lehetetlen. Nem tudjuk, hogy énekelhettek Tar Lőrinczről vagy Mátyás táborában az ő és az ősök tetteiről. Legfeljebb az utóbbi időkről visszamenve következtethetünk erre a korra. — De szorosan a megmaradt írásokból okoskodva szólunk már, elsőben is :

Írás- és hangtan.

21. §. Az írásmódról általában.

Különböző nemzetiségű és nyelvű emberekkel érintkezvén, különféle hangokat tanultak el; e közben hihető, sajátjaik is módosultak a határ-vidékeken, sőt az ország belsejében is vele érintkező idegenek hatására. Nem a magyar nyelv belső valójából, természetes fejlődéséből, hanem idegenek beszédének hatására történt, hogy egyik vidék *cz*-t, a másik *cs*-t ejtett és írt akkor, és ejt ma is, meg *d* : *gy*, *n* : *ny*, *l* : *lj*, *j*, *e* : *é* : *ö*, *é* : *i*, *ó* : *ú* stb. illet. Mert érintkeztek németekkel, éjszaki és déli szlávokkal, kevésbé olaszokkal stb. Az írók pedig a latinul írt könyveken kívül a latinul levelező, beszélő cseh, német és más kartársakkal.

Ezek hatását keressük a leírásban. Talán *c* a szlávból, *w* a németből *ci chy*; és az olaszból jöhetnek hozzánk. Így a többi, az *eu ex ew* a *gi g'* stb. Így idegen a *ch th gh*, a végső *c=k*., mely elől és középen is előjön.

A sokféle hatás, a latin nyelv főhatása mellett, sok egyéb miatt, a sokféle saját és idegen hang és jelelmód mellett, az írás is csak

ingadozó és tökéletlen lehetett. És ez sokáig tartott így a miatt, hogy az irodalommal vagy írással foglalkozók kevesen voltak, az iskolák a magyar írásért semmit sem tettek; rendtartás, megállapodott vélemény, és bírálat nem lehetett; legkevésbé pedig a magyar nyelvnek az élethől való kellő esmerete, a magyar kiejtésnek, beszédmódnak idegen kiejtés és írásmód ellenében való fentartása. Innen általában az az értetlenség, ügyetlenség az írásban, sok eltérés és ellenmondás nemcsak különböző írók közt, de ugyanazon egy író írásmódjában, néha egy sorban is. Ide járult a leírók tudatlansága és kevés volta. Utóbbi időkben kevesebb ellenmondást, több figyelmet, következetességet tapasztalunk; bár nem mondhatni, hogy a régiebbek általában hibásabbak mint az utóbbiak. A BC. MC. nem oly gondatlan, értetlen leírást mutatnak fel mint a későbbi Döbr. c. A zsoltárfordítások pedig, mint tartalmokra nézve sok helyt nehezek és nyelvök zilált, szaggatott, úgy írásmódjukra nézve is egyenlőtlenek és zavartak.

Egyes hangjelekre, betűkre nézve megjegyezzük, hogy köztök csak egy van különös nem a közönségesen ismert latin betűk sorából vett jegy a **L** a bécsi, müncheni Peer Guary stb. codexekben. Értéke többnyire *cz* vagy *cs*, a Guary c-ben néhányszor *k*. Az *és*-t jelölő alak köz más latin kéziratokkal, mint az összevonások is, melyekről szólni nem ide tartozik, de a melyeken legkönnyebb is eligazodni.

A többiek rendes latin jegyek, melyeket különféle hangmódosulásokhoz képest, melyeket a latinban nem mind lehet megkülönböztetni, különbözőkép csatolnak és cserélgetnek s melyből itt a méltóbbakat elszámáljuk.

aa : ä, vaas : vas *Érd.* 224. mézet szopnaa *Jord.* 273.

aa : á, szolgaak *Érd.* 77.

ee : ë, weeztegseeg : veztegs. *Winkl.* 131. eegyezseeg *Érd.* 16.

ee : é, geeztetik : győztetik *Winkl.* 131.

ee : i, ces : is *Érd.* c. rendesen, *Jord.* sokszor *Winkl.* 135.

i lágyító : gi : gy, ci : cs stb. (l. al.)

i : j : keserögietek *Veszpr.* 2. iöön : jöjjön *Winkl.* 133

oo : ó, zoolj : szőlj *Winkl.* 132. hooheer : hóhér *Érd.* 122.

ö : ö, zokdos *Debr.* 163. De sokszor ö : ó : ő *Debr.* 93. stb. (Tévedésből.)

ó : ö, óvöltés : övöltés *Döbr.* 18. ól : ül uo. 26.

o : ö, orizet, toreie lottetec, megismerio *Bc.* 94, 96.

u : ü, tezung : teszünk *Tih.* 19.

u : v, zenned : szenved, ^eonek : övék *NSz.* 218.

j : i jdeje : ideje *Marg.* 18 20. jdveesség : idv- *Lányi* 3. irgalmazih *BC.* 25.

y : i, ky : ki stb. *Peer* 37.

y : ij, yenő : ijenő *Keszth.* 233. 256. stb. yed : ijed *Döbr.* 42. y : éj *Döbr.* 138. ywth : ijott, ijutt : v. ivott *Érd.* 142. kyo : kijo, kigyó *Tel.* 274. 276. Sokszor a hibás leírásból, vagy rossz olvasás után való rossz feljegyzésből.

y : ű, byneink bün *Veszpr.* 2. kylgy : külgy *Érd.* 221.

y : j, őltalmazyon : -mazjon *Thewr.* 119. yambor : jámbor *Érd.* 223.

Iy : j, Iywy : jöjj *Érs.* 44 (2).

* vagy ** felül : y vagy j, így : vigasztal' : -talj *Thewr.* 155. bir''
birj uo. 149, vag'' : vagy *Jord.* 285. vag''on : vagyon uo. 386.

c : cz, Vönöce, Velence, francia, lekce *Debr.* 68. penitencia *Thewr.* 129. tömlöcből *Kaz.* 68. cypo : czipó *Érd.* 192.

c : es, cuffi : csúfi *Th.* 24. cellacca : czellácska *Th.* 25. codálkodik, calardsag *Kaz.* 68.

c : k, accoron *NSz.* 211. kövech^el : kövekből *NSz.* 203. öröcké :
örökké *NSz.* 199. cayaltás : kajáltás *NSz.* 203. embornec *NSz.* 199.

^vc : cs, nincen *NSz.* 199.

ć : cz, harmi^ć ar^ć, or^ćad Vitk.

^vc : k, hatalmas^voc *Lobb.* 124, 125. tezu^vnc : teszü^vnk uo. köve^vc :
kövek uo.

ch : cz, dsz, lanch : l^{ancz} *Marg.* 165. orchamat : orcz- *Thewr.* 119.
ach : adsz, hach : h^{agysz} *Horv.* 169. lechke : le^{czke} *Dom.* 213.

ch : cs, chufol : csufol, bochát : bocs-, chachogás : csacsog
Winkl. 132.

ch : k, zerelmuch : szerelmök *Winkl.* 357. tekeneche : tekenőke (?)
Érd. 243.

czy, czj : cs, boczjat : bocsát *Kaz.* 67.

cz : cs, vakeycz : vakits *Thewr.* 118.

cz : dsz, tsz, masoczer : másodszor *Veszpr.* 2. teczik : tetszik
NSz. 228.

cz : k, elnvcz : élnünk *Lobb.* 39. stb.

g : gy, wag : vagy *Veszpr.* 2. legenek : legyenek *Winkl.* 137.

g' : gy, hog' : hogy *Thewr.* 112.

g: g, meg: meg *Thewr.* 112.

gh: gy, hogh: hogy *Peer.* 40. ugh: ugy uo. nagh: nagy *Winkl.* 136.

gl: gy, vigiorgó: vigyorgó *Virg.* 4. kegies: kegyes *Thewr.* 125.

w: u, gywytokman: gyujtokmány *Peer.* 45. habwrwsag: *Peer.* 47.

tawl: távol *Keszth.* 271.

w: ü, zwzei: szúzei *Veszpr.* 2.

w: ö: zwd: zód, zöld *Virg.* 66. elw: elő uo. fwz: főz *Virg.* uo.

v: ö, g^evnrv^evseges: gyönyör- *Thewr.* 135.

ew: ö, ewket: öket *Winkl.* 130.

ev: ö, kezevt: között *Dom.* 43.

l: ly, eleten: ilyeten *Tih.* 19.

l': ly, hell'ek: helyek *Debr.* 136. fogl'ait uo. 132.

n: ny, söwen: sövény *Winkl.* 134. ane, mene: annyi, mennyi *Thewr.* 124.

n: ny, sönnu: szörnyű *NSz.* 216.

ni: ny, koniorül azzonionk *Veszpr.* 1.

s: sz, theseen: teszen *Peer.* 36. chasar: császár uo.

f: zs, f^aaak: zsák *Érd.* 502.

t': ty, at'amfiai *Bod.* 9.

tz: dsz: atz: adsz *Érd.* 170.

sc: sz, scenvettek scerelm *Peer.* 39.

z: sz, zenved *Veszpr.* 2. eze: esze *Winkl.* 123.

z: zs, zir: zsir. . . zakot: zsákot *Th.* 22. zolgya: zsóldja *Érd.* 548.

1. Az írásra, jegyekre nézve legtöbb codexben igen nagy az ingtagság. Van olyan, melyben *i*-t alig lelni, csak *y*-t elől, közepén és utól. Van, a melyben *w* nincsen, csak *r*. Legtöbb emléekben az ilyenféle kétes jelentésű és leírású betű zavarosan cserélgetődik, úgy hogy a középkori írók ebbeli tévedéseiben eligazodni, gyakorlatoknak valami rendét, okát, szerét találni éppen nem, vagy alig lehet. A legszabályosabbakban is sok a tökéletlenség. Megtörténik, hogy egyik sorban *eggyenes*, másikkban *enggyeucs*, egyikben *kezek*, másikkban *kezők*, egyikben *egy*, másikkban *eg*, — egy lapon *toabba*, *thuaba* és *trábba* *Gyöngy.* 45—47. Ha csupán belőlök kellene valamely szó értelme, vagy hang mivolta felől eligazodni, nem érnénk célt. Sok pontra nézve a nyelvtörténet tanulása megzavarna, nem felvilágosítana bennünket.

2. Ebből következik, hogy sokszor nem ad maga a középkor írásbeli szokása, gyakorlata eligazodást. Sokszor nem tudjuk megállapítani,

melyik betű mily hangot jelez, némely szóban és szótagban mit kell hangoztatni; és így az előbb adott kimutatásunk sem minden tételében csalhatatlan. Annyival inkább, mert a régi, mint a mai tájszólások is különböznek. Tehát lehet *czap* és *csap*, bár *chap* van írva. Továbbá *fiuk* lehet fiok és fiuk. *latnaa* lehet: látná és látná, *hyw*: hiv és hiu, *menee*: meně mené, sőt menyé stb. Így van a dolog, tudjuk, kivált a *w*: u, ü stb. értékére, a *ch*, *z*, *s* stb. hangjára nézve. Ha *zir*-t találunk vagy *zold*-ot, nem merjük mondani, hogy valaha valahol *z*-nek nem mondták volna. Ha a személyragos többesben *wtuk*-at látunk, nem merjük állítani, hogy nem *útuk*-nak mondták, de az ellenkezőt sem biztosan. Azt sem, hogy *czepekét* ejtettek volna, nem *csepkét*, *czelleng* nem *cselleng*, öszve nem öszvő, leülő nem leüle-t és *illyen*-t, nem *elleyen*-t.

Az ily nehézségekre nézve csak a codex tulajdon gyakorlata vagy a régi hagyományok általános szokása s némileg a mai tájbeszédék kiejtése igazít el.

3. Igen sokszor a hangoztatás, még pedig a közönséges henye kimondás, sőt talán idegenes, hibás kimondás szerint irnak, kivált *oly* hangok találkozása esetében, melyek a latinban vagy másutt nem csatlakoznak úgy s midőn a hangok az érintkezésben módosulnak vagy összeolvadnak s kivált *oly* szókban, melyek nem igen érthető eredetűek. Így: *lac*, *lach*, *latz*: látsz *Érd.* 488. stb. valhacz *Winkl.* 148. tucz: tudsz *Veszpr.* 133. acz: adsz *Érd.* 170. jaczni: játsz- *Érd.* 501. jacodtak *Bc.* 104 fogac: -adsz *Bc.* 56 maradcz *Keszth.* 207 fizetze? *Döbr.* 252. myntzentnapja: mindszent *Érd.* 599. szengergely: szent G. *Érs.* 541. nenkel: nem kell *Debr.* 363. *Peer.* 339. fottig, fattig *Karl.* 2316, 2403. fetteth: fegytet *Döbr.* 519. szettek, szed *Bc.* 283. pokorra: pokolra *Peer.* 203. éterre, itarra *Érd.* 559. czabdos: csap- *Érs.* 38, 39. agy: adj *Érs.* 58. ünnömmagába: önmaga *NSz.* 179, 205, hollehet: jóllehet *Érd.* 19. szánkivetés *Érd.* 520, *Debr.* c. stb. irélvén: irigyel- *Érd.* 661. egyellő: egyen- *NSz.* minemmen: mineműen *Döbr.* 413. kélleld: kérlel *Thewr.* 170. óggyad: öldjad *Bc.* 63. csalárság: -árd *Keszth.* 18. honne, hounnem *Érd.* 204. *NSz.* 20 stb. szeke-regben: szekerekben, lovagban: lovak- *Döbr.* 41. veggye: védje *Döbr.* 131. tásd: tátsd *Döbr.* 183. segéccség: segéd- *Debr.* 230. atte: add te vagy adj te *Érd.* 101. bätgya: bátyja *Érs.* 399. bimbe, bimből: bün- *Debr.* 358. „elleteth:“ előtted *Thewr.* 157.

Szövégen: jobbóhat te magadat: jobbóhad *Érd.* 21.

nülönösen ingatag e szók leírása: *pedig* és *erkölcs*. Ez alakban alig találhatók valahol. De van: kedeg *Bc.* 21. stb. kedegh *Jord.* 53 a. stb. kedek *Érs.* 324, 328. *Döbr.* 292. stb. kedech *Lányi* 11. kegegh *Érs.* 523. kedig *Debr.* 254. kedeeg *Kulcs.* 329. kéglén *Debr.* 334. kedik

Lányi 187. *Debr* 639. *kenig Virg.* 108. *kedeek Pter.* 30. *kegyeg Ehr.* 3. *kegyig Debr.* 34, 108, 109. *Kafl.* 1135, 2379. *tedeg Döbr.* 376. *tedik, thedik Lányi* 18, 76, 189. *thedeck Lányi* 178. *tedeegh Apor* 183. *penek Érs.* 74. *peneg uo.* (E lapon négyféle leírása!) *penigh Theitr.* 177.

Erköles: *elkules Debr.* 1, 37. *el kulch Veszpr.* 130. *elkoch Érd.* 519, 637. *elkecz Érd.* 244. *elkocch Érd.* 89. *erkevlch Horv.* 242. *erkuch Debr.* 235., *Kaz.* 151. *erkoch Érd.* 646. *erkecz Érd.* 222., 244. *erkwlch Érs.* 330. *elkwlcz Érs.* 312. *erköcz Jord.* 753.

Az általános mindenütt mutatkozó ingatagság tanúsága, hogy például a *Tel. c.* néhány utolsó lapján ő, a másutt oly gyakori, alig fordul elő, de van ily leírás: *bolkez wele: balkéz fele* (275.), *vol: váll, olit: alit, oz: az stb.*

Sok alakú szó, s utóljára is eredeti alakjában alighanem ismeretlen szó: *joh, eh, van: jonho Mc.* 20. „bódogok tiszta jonhouak“, hol a *jonho* véghangja az *u* előtt is megmarad. Majd: *juhod: johod Winkl.* 213. továbbá: *eh: joh Érd.* 155. *eehok, juhok Érd.* 343. *ehából Érd.* 363. *enhom: johom Winkl.* 191. *eeha: joha Jord.* 106. *eehából Jord. u. o. Érd.* 240.

Van több is azok közt, a melyek használata gyakori, eredetük nem érezhető; melyeket a nyelvrzés elhagyott s ezért változnak s néha kivesznek. Így: *ottogyon Nad.* *ottogyol Be.* 97., 99. stb., „ottogyn“ *Lobb.* 204. „hotogen“ *Lobb* 199. „hottogin“ *u. o.* 195. „hittegien“: *ittegyen u. o.* 236.

4. Különböző vidékek szerint változik a szokás a hangnyomatra, kettőztetésre, hangok színezésére, magánhangzók kiejtésére nézve. Így volt hajdan is: és e miatt sokféle eltérést látunk az írók közt. Ez az oka többek közt, hogy a végső mássalhangzó idegen vagy vidéki kimondás szerint kettőztetődik vagy a kettőztetni tartozott mássalhangzó egyike mellőztetik: annyiival inkább, mert ez a kettőztetés mássalhangzó kezdetű szó előtt tisztán nem hallható. Így: *ot: ott, ótett: ótet stb.*

Kettősen íratik pedig némely mássalhangzó ott is, hol a rendes beszédben semmi hangnyomat nem tapasztalható, de tájbeszédben lehetett és volt is. Így: *fárrad: fárad Be.* 90. *atya: atya Döbr.* 152. (igen sokszor) *appol Debr.* 348. *képpe: képe, ma is: képpen, képpest. Debr.* 514. *effiu: ifjú Döbr.* 519. *felkellének: kelének Debr.* 42. *esse: eső, ma is: esső Debr.* 469. stb. *támmad: támad Apor* 41. 82. *éppül Érd.* 227. *éggő: égő Érd.* 449. *zúggódás... hallott: halott Érd.* 637. *hamossan: hamisan Nsz.* 326. *haborgatanni: -gatni Jord.* 383. *okka: oka, „zeerrent“: szerint, immádkozik, iggen stb. Érs.* 322., 323. stb. *pappiros Peer.* 16.

Ellenben: azon: asszony, kel: kell, mosá: mossa. *Érs. c.* 322. stb.

Magánhangzók: *aa ee*, kivált az utóbbi (az *o* ritkán, *i* épen nem kettőztetődnek), hol hosszú hol rövid hangnak felelnek meg. Így kivált a *Érd.* és *Jord.* codexekben. Lehetséges, hogy az ott jelelt hangokat itt röviden, ott hosszabban ejtették, de a kettős leírásból sem eredeti és törvényes hosszúságot következtetni, sem ebből a származásra nézve valamely nézetet lehozni nem mernénk. Mert ez az írásmód, az utóbbi nyelv szokásban nem lelhető és általán véve semmit sem jelent. Nem lehet ebből a kétféle *á* és *a*-ra *e* és *é*-re (s talán harmadikra) következtetést tehát megkülönböztetést állapítani meg. A bővebb megvizsgálás tanúsítja, hogy a nevezett codexekben (a többiben még inkább) ama páros magánhangzók rend és meggondolás nélkül íratnak. Így vegyesen a kettős és egyes hangzók ilyekben:

aa: á: Aquilinaat, adaa, fogaat, nyakaat, saart, vigasszaak.

a: ā: mondanak, uczakat balvannak templomaban rantvan kyrál halálnak sentenciajat imadsagot meltosagarol.

ee: ē: teenek köteek töreek haragveek neep dühödveen lelkeet fejeben stb.

ee: ě: zeegen: szegény *Érd.* 497. (előbb három sorral zegen) meely: mely u. o. eegy: egy u. o. kezee: keze *Érd.* 345. lee: le u. o. 340, reezzen: rezzen u. o. 336. remeek: remek u. o. 339. eegyeb: egyéb u. o. 346. eeleb: elébb u. o. 347. neegyed: negyed u. o. 367. cellyen: elyen, ilyen u. o. 364. 432. stb. echik: ehik u. o. 343.

e: é: azonképpen kelwen cs ercz serelem rea (másutt reeá) teree: tére (mind az *Érd.* codexben).

5. A különböző vidékekről eredést mutatja a magánhangzó és mássalhangzó különböző színezése, lágyítása, változtatása is némely esetekben. Csak egy néhányat emelhetünk ki:

a) hogy a *d*-t *gy* váltja fel: hogy a *de* az *Ehr. cod.* írójánál: *gye*, dicséret: gyecséret. Holott másutt dímeles: gyümölcs *Horv. cod.* (I. al.), nevolya: nyavalya, nyeged: negéd *Érd.* 19. stb. von: vony; tol: toly (I. al.). Úgy tetszik, a palóczságnak tulajdoníthatjuk ezeket. mely ma is ily lágyításokat kedvel: gyzisznó, gyiák, gyiő stb., de lelhetők ilyesek az erdélyi székelyes beszédben is. Ilyen forma az igjér, megj stb. is;

b) különösen a tájbeszédek hatására mutat, hogy némely codexekben *i* uralkodik az *é* egyik faja felett, és sokkal inkább mint a mai élő nyelv némely vidéki gyakorlatában. Mert ott is feltaláljuk az *i*-t, a hol a mai beszédben, de oly alakokban is a hol ma nem. A mai tájszólások szerint van: ének: ének *Keszth.* 108. és *Dobr. c.* rendesen; íget: éget

Döbr. 49. vír : vér *Döbr.* 41. setítül : sötét *Döbr.* 7. szíles föld vígére
Döbr. 39. vín : vén *Döbr.* 60. öszvír : öszvér *Döbr.* 29. megnímol : némul
Döbr. 91. hajlák *Döbr.* 149. elmíjű *Peld.* 3. kinyér *Érd.* 609. stb.,
 tígedet dícsírven líszek *Döbr.* 34 írlélés : érlelés, ígíd *Döbr.* 58.
 De a mai tájszólás ellen, azt az *i* használatában túl haladva : nízínek
Döbr. 44, tūrilek u. o. 108. megjelenik u. o. 40., őrizm u. o. 48. és sok
 ily mult személyragában, továbbá : írdöm : érdem *Döbr.* 2. stb. Táj-
 beszédi a kinyir, kinnyű v. könnyű is, mely sok ideig előfordúl írónknál
 mint talán vidékenként a népnél is.

A magánhangzók közül egyre nézve sem találunk a tájszólásnak
 olyan hatását, ez által okozott olyan nagy különbséget, mint az *ö*-re
 nézve. A mai gyakorlatban igen korlátozott használatú, de a régi
 nyelvben, kivált némely írók nyelvében, oly gyakori, hogy általa, a mai
 sok és egyféle sok *e* ellenében szép hangzatossága vagy hangzásának
 szép változatossága volt.

Sokszor áll *ö* a mai *e* (é) ellenében.

I. Törzs-szótagokon vagy a törzs másod tagján, melyet képzőnek
 nem mindég esmerhetünk : körösz *Sánd.* 4. 7. ezör *Sánd.* 11. Petör
Sánd. 7. Gergör *Sánd.* 7. szömély *Sánd.* 3. készörejt *Sánd.* 5. embör
Winkl. 353. stb., *Sánd.* 2. Elséböt *Sánd.* 4. röjt *Döbr.* 37. (*rejt* is), föst
Döbr. 35. tőz : tűz *Döbr.* 33—37. (sokszor) szöm *Sánd.* 2. vöttek *Döbr.*
 34. lött *Winkl.* 353. teröh *Döbr.* 275. füled : füled *Döbr.* 18. 50. fölötte
Winkl. 353.

Igy gyakori az *ö* : *ü* helyén is, melynek példáit l. al. is.

II. Ragokban 1. nevek személyragaiban : enneköm *Winkl.* 354.
 engömet *Winkl.* u. o. küldözésöm *Sánd.* 5. neköd *Winkl.* 354. tegödet
 u. o. 353. eszöd *Sánd.* 3. kölkö : kölke *Apor* 67. környöllő *Apor* 46.
 (l. al.) 2. igék személyragában : leülő *Bc.* 5. gyöjtő u. o. betöttő u. o.
 115. legyön. veszöm *Döbr.* 7. 8. tejendöd. megyök *Sánd.* 11. megesmeröd
Sánd. 1. élönk stb., jövetök stb. (l. al.) 3. casusragokban :

a) tárgyrag és helyrag : -*t* -*tt* előtt : ökö *Döbr.* 16. ötöt *Döbr.* 34.
 bikességöt *Sánd.* 2. örökségöt *Döbr.* 7. tisztességöt *Winkl.* 354. velö-
 jököt, reménködököt *Döbr.* 33.

b) -*n* : térdön *Winkl.* 353. egerekön *Sánd.* 5. égön *Sánd.* 2.

c) -*hez* : egerekhöz *Sánd.* 5.

d) -*szer* : egyszer *Sánd.* 6.

e) -*est* : képöst (névutó) *Sánd.* 12.

III. képzőkben 1. Név- és igeképzőkben : a) -*tt* : múlt jelentésű
 igenév : szerzőtt *Sánd.* 3. stb.

b) -n: mindön *Sánd. 1.* önnön, tennön stb. (l. névmások) ezönképen *Sánd. 5.*

c) -etlen: kegyötlen *Winkl. 354.*

d) -k többes képző: keresztök mindönök *Tel. 151., 157.*

e) -k: szóképző: lélök *Sánd. 3.*

f) -ég: részög *Sánd. 11.*

g) -s édös stb. tisztösség *Winkl. 353. stb.*

gl) -el: szököll *Sánd. 12.* tisztöl *Sánd. 2. 15.* ineköl: énekel *Sánd. 12.*

h) -d törödelmes *Winkl. 353.* engödelmes *Sánd. 10.* (névk. l. al.)

i) -del: késedölem *Tel. 160. 161.*

k) -döm: érdöml *Debr. 440.* irdöm *Döbr. 8.*

l) -ked: vitézködő *Karl. 12.* csiüvelködnek *Sánd. 3.* cseleködés u. o.

m) -lez: emleközik, értéközni *Sánd. 1.* környéközik *Sánd. 3.* igyeközni *Sánd. 6.*

2. *Névató- és határozóképzőkben:* -ast, -est: képöst l. f., -ve: összvo *B. c. 44.* -én: igön *Sánd. 1.* élön *Sánd. 11.* bévön *Döbr. 8.*

Ragok kapcsolója: örvendőnek: -denek *Döbr. 211.* stb.

Különösen uralkodik az *ö* hang (valamint az *o* is), mint már jeleztük s alább (Ragozás) is érintjük, a személyragokban, főkép a harmadik személy ragában, midőn az a birtokos többesét jelenti. Erre példákat kell felhoznunk, már csak azért is, hogy a régi nyelv hangzatát, hangváltozatait kitüntessük, másfelől hogy a jelenkori használat jogosságát kimutassuk, s a legujabb irodalmi gyakorlat helyességét fontolással alá vegyük.

[A magas hangú *ö*-nek megfelel a mély hangú *o*, mely úgy fordul elő a gyakorlatban mint amaz: ezért tekintettel is vagyunk rá, bár itt főképen az *ö* által okozott hangzatról szólunk.]

A nyelvelmékek némely része nem él az *ö*-vel, mert a személyragos többesnek az egyszerű többestől való megkülönböztetését szükségesnek nem érzi, úgy mint többnyire, legtöbb vidéken a magyar nép. Ez okért például a Bc.- és Mc.-ben alig találjuk az *ö*-s többest. Így a Bc.-ben: aratóknak előttök 4. ö veteményeket, végekgien 13. (ö városokat), eresztvényeket 15. ö értelmekeket (ö templomok) 15. ö lelkeket 16. (ö városok) az ö erejek, seregek, (attyok) istenek 17. ö seregek (urok) istenek 18. (elfördöltokat) ö istenek (állaniok) ö istenek ö közzölök ellenek megölniök 19. (szólniök) ö velek kezekbe ellenök 21. ö kevélségek erejek 22.

A Mc.-ből: papoknak, segedelmeket töllök (álmok) 16. (országok) 17. kezekbe 19. (hálóajok, attyok synogógájok) 20. nevek 30. S-nak

G-nak földök, (ő tanácsok) ő gyülekezetek. (tanóságok) 31. szüléjek 32. némbereknek szülöttök 33. felek u. o. éhezvéjek (látvájok) tenniek, enniek (szaggaatniok) 34. stb.

Vegyesen független és személyragos többes sok codexben, mint: lelkök kincsök, gyönyörűségök *Kaz.* 104. velök *Kaz.* 65. idvességök, szerelmök *Horv.* 252. életök *Marg.* 18., 19., *Debr.* 362. keresztyénök *Debr.* 362. mindönök *Tel.* 151. követöket, vidékök *Katl.* 110., 111 embörök *Debr.* 7. stb.

Igy legtöbb codexben. A *Winkl. c.* többnyire helyes következtességgel; vége felé pedig alig használja. A leíró egyéniségétől függött ez is mint sok egyéb.

A *Nádor c.*-ben mindig velök, színök, beléjük 125 örömök 155. közöttök stb.

Sándor codexben: szömök (szem) 1. felelniök 1. bennök 1. szépségök 2. értelmök 3. életök 6. (2.) testök 7. (4) vénségök, érzékenségök, kívülök, bennök 8. könnök, szívök, vesséjük (vese).

Igy az *Érdi codexben*: betelljesedésök 20. velek 27. érettök 100. életök művelkedettyök, szenvedésök, végezettyök (két sorban ezek!) 300. nemzetiségök, dicsérettyök, dicsőségök, testök, szívök 355. életök 356. bennök 366. lelkök 425. keserűségök 460. lenniök 461. bennök 466. lelkök, üdvességök, érdemök 491. szépségök 511. örömök, dicsőségök, szerelmök, előttök, szívök lelkök, kezök 514. (mind ott), töre delmességök 548. fegyverök, életök 548. velök, nevök 549. hitök 551. bölcseségök, dicséretök, tisztességök 574. feltelmetességök 575. jövésök 580. testök u. o. szükségök 581. szívök, testök, életök 592. tenniök 591. fejedelmök 592. előttök 594. stb.

Sok más ő: szentök, élök, túrhetöm stb. De ü sehol!

Jordánszky codexben hasonló az írásmód. kevés eltéréssel. Ebből is néhány példa: bennök 468. véröket 913. közöttök 893. vezérök 788. kezök 710., 743., 721. szelök 732. szívök 731. velök 742., 743., stb. ellenök 756. sebök 765. idvességök 801. lelkök (-ük). 853. istenök 27. kezök 49. stb. stb.

Az *Érs. codex* nagyobb részében is így van a dolog. De egy két helyen máskép jelek; a 119. és következő lapjain találunk írva: kerelmeswket 119. majd fecltwk, köztwk. wrwk (!) 126. velwk u. o.: zywkw: szívük (?) 124. zemwk u. o. elmeywket 125. zywkw 132. De ugyanott vannak ezek: angyalök, zengések, éneklések 121. velewk 124. velek 128. önbennek 122. velek 128. zemek. ellenek 128. kegyetlenségek 129. kezek 129. kegyetlenségek 129. vétkek 131. késedelmök, thwlök: túlök 132. természetek 133. stb. Hasonlóul

Érs. c. 435. stb. lapjain : rolwk nekiwk zwkségwk waluk eleywkben 434. De itt is van : érettek 436. szükségek u. o. azt kell gondolnunk, hogy a *w* olvasása kétséges, leírása tévesztett lehetett. De a codex általában *ö*-vel él.

Ebből következtetni merjük : 1. Az *ö* előfordúl igen gyakran, a többesben is, de voltaképen nem a kétféle többes megkülönböztetése, hanem csak a hangzat változtatása végett, mint a mai nép beszédében. Azt a megkülönböztetést nem érezték szükségesnek, mint mi sem a legújabb korig, legfeljebb 50 év óta. 2. Az *w* olvasása nagyon kétes. Ha itt legtöbbször *ew* vagy *ö*-vel írják az *ö*-t, de a *w* jeleli ugyan azt a hangot *Virg. c.* péld. 66., 68., 69., 73., 75., 76., 90., 91. : zwd : zöd fa, kwzwt : között, elsw : első, elw : elő, elwte : előtte, erws : erős, wreg : öreg, wrwk : örök stb. *Veszpr. c.*, hasonlóúl : bwlch : bölcs. 3. Az *e* és *ö* kimondása oly közel jár egymáshoz, hogy sok, itt leírva talált *e*-t mondhattak *ö*-nek és megfordítva. Így péld. : -tel : -től ragban. De az bizonyos, hogy az *e*-t az *ü*-vel össze nem tévesztették. 4. Általában a közép *e* kiejtése, és helye a szókban, valamint *ö*-vel és másféle *e*-vel váltakozása, oly ingatag lehetett az akkori, mint a mai beszédben. Ez okozhatta az írás tökéletlenségét, különféleségét, mely csak annyiról tesz világosan bizonyosságot, hogy az *ö*-vé változott *é* által a beszéd hangzatosabb és szebb volt. Van is néhány bizonyos helye az *ö*-nek, a mint láttuk; de még ez is sokszor függ, mint a népnél, úgy a régi íróknál is a szó hosszúságától, az egy szóban találkozó hangzók mineműségétől stb.

6. A leírás természetesen sok tekintetben a latin írásmódot utánozza. Az *et* helyett álló alak megtartatik és : *és*-t jelent. Az effélék a facsimilés vagy hívebb kiadásokból láthatók. Az összevonások is a latin szerint vannak : Xs Ihs Chrs, ppha : profeta, Xpina : Christina, Mr : martyr (Bc.), pnia : penitentia, pdical : predikál, Isrl : Izrael és több más. Így kivált ott, a hol latin vagy más írók műveire hivatkoznak, és azokat, meg szerzőiket is röviden jelelik, vagy jelelték azok, kikből a miéink fordítottak. Nálunk még a codexek tartalma szakbeliek (theologusok) által tanulmányozva nem lévén, tehát az eredetiekkel összehasonlítva sem, némely kiadott szöveg megértése nem könnyű dolog.

Latinos középkori leíróknál divatozó összehúzások fordulnak elő magyar szókban is. Például az *n* kihagyása : modnac : mondnak. A szóvégi *ac oc* egy felül tett *e*-vel íródik. Az *a e* kimarad : mg : meg. A végső *m* mellőzve : nē : nem, kettős *nn* egy *n*-nel : monon : monnón; *m* is egy : imár : immár. De mindez másképen is van.

7. A latinos írásmódnak, melyet a középkori leírók általában

követtek, köszönjük a *c y*, némileg az *x* behozását, melyek által a *h* és *i* használata korlátozottá lett, melyek közül a két első mai írásunkból sem pusztult ki. Az első a nyelvünkben sokféleképp módosult szisztegők némelyikét jelelte (l. f.). Az utóbbival rendetlenül élt a középkor. Némely codex alig használ *i*-t, mindenütt *y*-t. A Döbr. c., Érdi c. alig másutt, mint *isten* nevében és egy-két idegen szóban. Ellenben: haynal, hytok (hí-től) yel: íjjel, éjjel, vyonnan stb. Lágýtáshoz nem mindig ugyanazt alkalmazzák. Néha nem jelölik. Máskor felül tett vonással (*g*) de egyenlőtlenül, majd *i*-vel (özvegi) és *y*-nal.

A némettől vett *u* alkalmazása is ily tévesztett és sok bajt okozó (l. f.).

8. A latin és más, általában középkori és régiebb írásmód példát adott arra is, hogy a hosszú hangzók és az u. n. megtörtek (*ö ü* stb.) egyideig ne jeleltessenek. Így van ez általában és sok ideig. A Be. némely hangzók felett és alatt álló pontjai, vonásai értéktelenek. Az *y* felett álló két pont, vagy az *ü* hangra, melylyel alig bír valaha, vagy az *i+j=y* kettős vóltára mutatna, tehát kettős értékére, a mi néha meg is van (*y*: *ij* vagy *éj*). De néha egy vonás van, vagy semmi sincs felette.

Hosszúságot jelelnék a *h*-val is; és ennek alkalmazása világosabb. Jelelnék vele időmértéket, általa a következő mássalhangzót kettőztetvén: *ahra*: *arra* *Debr. 1.*, vagy a megelőző hangzót hosszúvá tévén, vagy erősebbé, kezdel: *-de* *Debr. 3.*, *kil*: *ki*, *Debr. c. 1. beh*: *be* *Érd. 560*. Vagy emphasis végett írják, ott, a hol ki sem mondhatni, sem erősítő hatását ki nem fejezhetni: *del*: *de* *Peer 21. 549.*; *zarih*: *zárj*, *vesztegi*: *vesztegi*, *irgalmazih*: *-mazj*. Van ilyek mellett: *molyh*: *moly* *Döbr. 300*, *kelh*: *kell*, *álh*: *áll* *Lobk. 11.*, sőt lágýtásul is: *hogh*: *hogy* stb. *Peer 5.* igen sokszor (l. f.).

9. Idegen szók leírásában ritkán pontosak, vagyis magyar (talán szláv) kimondás szerént írják legtöbbször; némely hangváltozásait nem is tudjuk, miért vannak. Így: *isturucz*: *strucz*, *lydröcz*: *lidércz* *Érd. 638.* *istáp* *Debr. 219.*, *cyntyrym*: *cinterem*, *coemeterium* *Érd. 634.* *segrestyeres*, *omelya*: *homília* *Corn 95.* Néha megtartják az eredetinek torlott mássalhangzóit: *strumlott*: *ostroml-* *RMK1. 24.* *spaczyál* *Bod. 21. Marg. 169.*

10. Nem csudálhatjuk, ha első íróink nem lehettek a felől sem tisztában vagy egy értelemben, hogy egyes szók alkotó részeiből mennyit írjanak össze s hogy egyes szóalak és hosszabb szóalakban egyes alkotó elem meddig tart. (Mint a régi latin felíratok írói és a nép fiai).

Egy nyomaték alá tartozik a szótörzs a képzővel, raggal, az ige a hozzá tartozó alakformáló képzővel, raggal, segédigével, igekötővel, a rövid jelzők, határozók a hosszabb és rövidebb törzs-szóval, névvel vagy igével stb. De még ha más, péld. latin nyelven írt munkákat figyelemmel néztek is, úgy sem volt lehetséges a segéd vagy alakító szócskák, például névutók, ragok, ige-alakok külön álló voltát mindig világosan belátni. Mert nekünk néha összetett ige-alakjaink vannak a latin egyszerűknek megfelelők, (látok vala : videbam, láttam vala : videram stb.). De érezték némely segéd szók : névutók, ragok — amott casusok végzetével kifejezettek — önálló voltát is, melyek kevésbé és nem végleg olvadnak a törzshöz, külön is állnak (a névutók, s határozók is), mikor személyragot vesznek fel. Tehát e kettő, az összetartozás és különállás, külön módosulás között habozva :

1. Összeírják a) elöl a névmásokat : ömenden *Bc. 17.* stb. mügyermekdedink, müméltó életünk *Bc. 91.* őszemek, őhúrokból, őférje, őháza stb., atte : a te *Döbr. 2., 5.,* abázi *Bc. 3.* ammi, emmi *Katl. 881.* annap, annép, alovat, abölesek *Mc. akky Winkl. 152., Érd. 15.* efő *Bc. 40.,* ezüvöltések, ezenföldön *Ehr.,* egyőzedelem *Bc. 46*

b) elöl rövid szókat : egymenden *Bc. egyelméjőek Bc. 25.* egyhó *Bc. 32.*

c) utól rövid szókat : köes, csepegőes *Döbr. 130.*

d) névutók és effélék utól : útnálkül *Bc. 182.,* indulásneköl *Dom. 181.,* nyakanálkül *Bc 41.,* törnélkülön, fiaknálkülön *Bc. 193.,* nemesbökközül, ihlésmiatt, küsdedtölfogvan *Bc. 44.,* törmiá *Winkl. c.* szentségszerént, világszerént *Peer 5.*

e) összetett igealakokat : engesztelhetettvolnameg *Bc. 15.,* féli vala *Bc. 27.,* hallottavala *Bc. 26.,* montakvala, állvala *Ehr. c.* (rendesen így) szednémeg *Bc. 4.,* ylle : ülj le *Jord. 834.*

f) *s es* elöl és végül : esmenden ükes : ök is *Döbr. 292.,* ennekes *Kaz. c.* (mindig) singyen, sieles : s jeles *Mc.*

Kötőjellel : ő-es, mű-es *Döbr. 1., 26., 85.* stb.

g) Néha másféle hosszabb szólások is : holvallevén küsdedtölfogva *Bc. 44.,* irtalmasságnélkül való *Bc. 184.,* szentneklenni *Ehr.* kecsideg „kechydeg“ : kicsi ideig *Tel. 284.,* harmadnapon *Mc. 45.,* nenkel v. ninkel : nem kell (l. f.)

Külön írnak, a fentebbiekkel nagyon ellenkezve, többfélét, a mit ma összetartozónak érzünk és összeírunk. Így : nagy ságtok *Ehr. c.,* Amon al : Hámánnal *Bc. vala ky Érd. 3.,* kétségnél kül (itt a kül saját értékű, önállását még megtartja) *Érd. c.,* (mindig) egy ház *Peer 3. 5., 9 - 10., 11., 12.* (másutt ritkán), anyaszent egyház, fele barát *Vespr.*

122., egy igyü „egy ygew“ *Ehr.* 114., 115., önnön kéjén *Katl.* 2250. (ebből később összetétel), szíve beli igazak *Keszth.* 17., mi idén *Debr.* 71., mind nyáján *Jord.* 738., had nagy *Jord.* 742., gyül vész *Jord.* 779., an napok *Érs.* 324., jó zagokat: jószág *Veszpr.* 136., el kulch erkölcs *Veszpr.* 130., ime hol *Érs.* 112. 121. stb., rend beli *Érs.* 141., az béli *Gyöngy.* 16., sok ságú *Gyöngy.* 17., bölcse séges u. o. ez üst : eziüst *Bc.* 13. 56. 104., mély föld *Érs.* 134. stb., békeség es tőrés *Veszpr.* 146.

Van : eziüst *Bc.* 112. 114., békeség és tőrés *Veszpr.* 146.

22. §. Hangzatbeli sajáttságok.

A régi nyelvemlékekben levő hangzatbeli sajátságok, melyeket az írás tökéletlensége, az olvasás bizonytalansága mellett is kellő bizonyossággal megállapíthatunk, többfélék :

1. Nem általánosak, csak egyetlenegy vagy néhány leíró különössége.

2. Általánosak : a) régies magyarosak, b) idegenesek, c) mai tájbeszédben feltalálhatók s ezek ismét lehetnek a régi gyakorlattal közösek.

Sohasem szabad elfelejtenünk, hogy az első leírónak, valamint az utóbbi leíróknak és könyvnyomtatónak is lehetnek tévedései. A leíróknak még e mellett egyéni cifrázataik vagy szépítéseik. És mint szabály vagy nyelvtani tétel alapját nem lehet felvenni oly tüneményt, mely vagy tévedés, vagy affectatio szüleménye ; vagy egyszer fordúlván elő, nem állapítható meg végképen. Így vajon a *t* és *c=k* szándékosan íratik-e mindenütt, a hol *k* kellene, a *z* szándékosan-e ez és nem *s* ebben : *muzt, eiv eiv* szándékosan áll-e *ew* helyett, az *y=íj* vagy *j* ebben : *yenő* (l. al.), nehéz elhatározni s nem szükség vaktában elhatározni.

A mai köz-nyelvszokástól eltérő hangváltozások, melyeket egyes adatok ingatagsága mellett is megállapíthatni, főkép ezek :

1. *Előtetél* a) hangzó előltevése : isöt *Döbr.* 32., 261., 262. stb.
ysogh : söt *Winkl.* 175., avayha : vajha, avagyha : utinam V. *Bc.* 249., usturucz *Kaz.* 103. (l. f.)

b) mássalhangzók kivált szelletek : vimádság *Ehr.* 14., vonoka : unoka *Tel.* 6., 17., 56. stb., vőnekik : őnekik *Tel.* 262., hü : ű, ő *Érd. Jord.*, herek : örök, yaspis : aspis *Ehr.* 143., *Jord.* 390.

A maitól való különbséget vettük fel. De az elől álló hang ősi

lehet ; és lehetséges, hogy a felhozott és sok más szóban a *h* nem hangzott csak úgy, mint egyebütt.

2. *Belőltöldás*, régi véghangzók, ragok előtt stb.

a) véghangzós törzsek : *vyovan* : *víván*, *hioni* : *hini* *Bc.* 16. 18., (l. Szóképzés). Ilyforma : *Emréhet* : *Imrét* *Érd.* 519., *születteni* : *születni* *Debr.* 334., *látottam* *Dom.* 292.

b) véghangzók képzők előtt : *eleső* : *első*, „ellese“ *Jord.* 416., *honneiet* : *honnét* *Döbr.*, *feketeiek* : *feketék* : *nigra* *Döbr.* 479., *csittehenet* : *-net* *Ehr.* 136.

c) *átmeneti* bővülés könnyebb kimondás végett : *alkolomas* : *alkalmas* *Apor* *könöve* : *könyve* *Tel.* 8. 59. 147., *korcsoma* : *korcsma* *Debr.* 163. *frégy* : *frigy* *RMKI.* 193., *palogár* *Érd.* 234., *kalomár* *Jord.* 73. a. 919., 920., *kompolár* *Jord.* 396., *malaszat* : *malaszt* *Göm.* 48., *fesető* : *festő* *MC.* 88.

d) törzsek belső bősége a rendes hangzattal szemben : *büög* : *bög* *Döbr.* 250., *gyovon*, *gyuvon* (ma is) : *gyón* *Ehr.* 53., 107., 155., *zavárjatok* : *zárjatok* (ered. szláv) *Érs.* 115., 313., *zenegnek* *Érs.* 241., *riüttetik*, *másutt rütet* (de *rejt* is) *Ehr.* 77., *emptet* : *emtet* *Érd.* 44., *lampan* : *lappan* *Bc.* 263.

3. *utóltöldás* : régi véghanghoz hasonló. Itt ritkán. Mégis az *Ehr.* c-ben : *ehsége* : *éhség*, *őke* : *ők*, *kegyege* : *kegyeg*, „*zolyw*“ : *szólj*, *mondíw* : *mondj*, „*vye*“ : *víjj*, „*hye*“ : *híjj* *Kules.* 79., 129., *előve* : *elő* *Érd.* 34. stb., *leve* : *le*.

Igy tűnnek fel kivált a régi teljesebb ragok és végzetek : *kevesenneie* : *kevesnyi* v. *-nyire* *Döbr.* 521., *honneiet* : *honnet* *Döbr.* 511., 513., *könyökletneiet* *Bc.* 124., *látája* *lárnája* stb. (l. Ragozás).

Igy az *ilyenek* : *örülvel* *Ehr.*, *betével* : *téve* *Jord.* 310., *mioltol* *Mc.* -*on* -*en* (l. Határvíz- képzők) *sírral* : *sírva* *Kaz.* 12.

4. *elől* *csonkúlás* : *incs* : *nincs* *Mc.* 55, *imnus* „*jmnus*“ : *hymnus* *Dom.* 202., *ispanyat* : *hispania* *Dom.* 234., *izelkedés* : *hizelkedés* ? *Keszth.* 98.

5. *belső összevonás* a) *törzsekben* : *fászkodás* *Marg.* 118., *Dom.* 103., 225., *nyásság* : *nyájasság* *Dom.* 109., *Ehr.* 114., 133., *nezkös* : *nebékös* *Érd.* 111, *düs* „*dys*“ : *dühös* *Guary* 12. (2), *esztő* : *esztendő* *Érd.* 427., 508., 608., *fedelm* : *fejed-* *Bc.* 117., *Apor* 70. stb., „*zent*“ : *szerint* *Jord.* 190. *huszt* : *husszita* *Érd.* 76. stb.

b) *mondatban* : *meggyek* : *mit tegyek* *Katl.* 3538., 3803., *Érs.* 101., *mettszek* : *mit teszek* *Mc.* (l. al.) *jöjte* „*juwtew*“ *Ehr.* 23., (l. Ragozás), *szólszó* „*zoolzo*“ : *szószóló* *Érd.* 23.

c) Képzőkben : tend : tejend : *Bc.* 191. stb. vendő : vejendő *Bc.* 2. iréljék : irigyeljék *Virg.* 133. bünhendik bünhödendik *Mc.* 47. 150. mosság : mohosság *Winkl.* 34. minemmen : minemüen *Döbr.* 303. 306. 316. kegylen : kegyiglen *Döbr.* 334. (leírás ?) egyemben : egyetemben *Érd.* 57.

A törzs véghangzója kiesik : urság : uraság *Ehr.* 78. 79.

6. Utól csonkulás : val : vala *Ehr.* c. 4. (leírás ?) ke : kedeg *Tel.* 128. stb. (leírás ?) man : manna *Jord.* 47. palaz : parázua (l. f.) *Jord.* 839. tulaj : -don *Jord.* 912. (leírás ?) tompor : tompora *Jord.* 29 a.

7. Mai és szokott hangzóvonzat és hangrend ellen : arczel *Winkl.* 167. orcel *Döbr.* 510. stb. társel : ül *Ehr.* 61. azontel : -tul vagy -tól *Debr.* 492. ottogyl : ottugyan (l. al. Kötőszók) hóhérek : -nak *Érd.* 378. hánszer *Péld.* 57. másodszer *Bc.* utólszer *Bc.* 320. irgalmasságő *Apor* 41. vékonségő *Debr.* tisztaságő *Bc.* 32. magasságő kazdagségő *Bc.* 13. nálkül *Bc.* 182. stb. kénből : kinből *Érd.* 239. zsirrel *Kaz.* 100. szirtot : -tet *Apor* 86. „hyma“ : hime v. himje *Tih.* 40. olyetán *Kaz.* 141. 192. hóhérek (l. f.) *Érd.* 86. szerencsa *Érd.* 654. stb. *Jord.* (legtöbbször így) szerencsásúl *Keszth.* 87. 203. nevolya : nyav- *Dom.* 308. *Corn.* 136. 414. sér magas hangú : sír ; így : sérben *Érs.* 168. sért séréből *Péld.* 22. sérben séréhez *Marg.* 104. 106. *Apor* 43. sirnél *Érs.* 174. sérbe *Döbr.* 317. sirhez *Döbr.* 319. sírötök *Kaz.* 183. sírébe *Döbr.* 442. 464. olyetán, rohog : röhög rőfög disznó *Virg.* 112. dereb : darab *Mc.* 41. dereblés-darblás *Ehr.* 131.

8. Mássalhangzók torlódása Talán inkább leírásban, mint kiejtésben. Alig volna ez érthető a magyar hangoztatás ismeretes tulajdonsága mellett, mely szerént az összetorlódott mássalhangzókat nem tudja kimondani, még a folyékony és kimondható ily hangzatokat is közbe tett magánhangzóval enyhíti (palogár : polgár, eleső : első stb.) A régi nyelvben feltűnő ily csoportokat találunk *Péld.* irgalmnyerő *RMKI.* 10. étikkel : étekkal *u. o.* 182. titk *Bc.* 26. stb. titkja *RMKI.* 180. segedelm őltalm *Döbr.* 73. győtrelm *Döbr.* 332. károml *Döbr.* 379. sérelm *Döbr.* 388. fejedelm *Debr.* 542. nyugodalm *Debr.* 623 fejedelmkednek *Bc.* 52. segedelm *Bc.* 27. félelmnek *Bc.* 40. félelmel *Corn.* 152. félelm nélkül *Corn.* 153. szerelmel : -mmel *Dom.* 36. országł országłjon *Bc.* 51. vesztegl *Keszth.* 124. baml : bonyol, beborít *Jord.* 407. káromlat *Érs.* 41. forbátłhat *Bc.* 113. genyetbē lenni. *Debr.* 455. szurk : szurok *Lobb.* 316. 317.

Különösen gyakoriak a *titk* és ragozott s összetett alakjai, továbbá az *-ł -lm -b* képzők.

9. Hangzók között nyílás (hiatus) : koász : kovász *Döbr.* 316. szoár-

vány : szivárvány *Döbr.* 471. továbbá *Tel.* 267. „tawl“ : taul : távol *Tel.* 277. küet : követ *Katl.* 805. fúall, fúallott tűz *Döbr.* 324. *Érd.* 209. edetova : idetova *Debr.* ics : íves *Debr.* 137. halászoá : -óvá *Döbr.* 391. mié : mivé *Bc.* 114. semmié *Bc.* 87. semmiöl : semmisül *Bc.* 84.

10. Magánhangzók hasonulása : az anna : anne vagy -nyi (l. al.) ottogyon : ugyan (l. al.) uzturucz : istur — : struccz *Kaz.* 103. aranyas (l. al.) *Guary* 13. váras, csattagás *Érd.* 599. tartománbali *Lobb.* 20. pokolbali u. o. 201. kórságbali u. o. 242. 243. -balól : Párisbalól stb. *Ehr.* c. (l. al. Ragozás.)

11. Magánhangzók hasonlótlanulása : magyar : magyar (l. al. e : a) orczel ottogyel stb. (l. al.)

12. Mássalhangzók hasonulása : ött : önt *Corn.* 45. öss : önts *RMKI.* 182. kiettem : kiöntöm *Keszth.* 390. *Döbr.* 268. mekkimlés megk- (l. f.) barrang *Apor* 1. egyellő *RMKI.* 179. *Döbr.* 154. 222. 248. ebéllen *Bc.* 60. hasollatik *Döbr.* 162 irill : irigyl- *Jord.* 716. nyugonni *Keszth.* 136. megrottat : roth- *Keszth.* 419. tassoly : tarsoly *Döbr.* 456. tarró : tarló *Érd.* 546. *Jord.* 341. keddel : kedvel *Érd.* 649. herről *Jord.* 32. a. minnyajan, „mynnyayan“ *Jord.* 43. honnem *Jord.* 723. stb. eenneha : ennehány : egynehány *Jord.* 738. ömmaga (l. f.) lakozannak : -ndnak *Jord.* 100 stb. fogadannak leennek stb. *Jord.* 116. 129. 135.

13. Mássalhangzók nem hasonulása : aztúl : attúl *Kules.* 230. azoknak *RMKI.* 184. azkort : akkort u. o. 201. azba *Keszth.* 58. azból *Keszth.* 180. ezről : erről *Corn.* 25. ezre *Corn.* 415. ezben *Marg.* 33. eznek *Marg.* 38. ezből *Apor* 135. sárval kövekkel : -kkel *Ehr.* 3. örömmel szerelmvel *Ehr.* „ydnep“ : innep *Ehr.* 39. 49. 73. *Apor* 148. üdnep *Döbr.* 309. vadlana : vall- *Ehr.* 10. belmednek : mennek *Ehr.* 115 vadtok : vagy- vat- *Ehr.* 126. Itt tévedésből való dissimilatio is van.

14. Mássalhangzó kettőztetése (l. f.) fárrad fárraszt *Bc.* 30. 37. 90. appol : apol vagy ápol *Debr.* 348. képpe *Debr.* 514. stb. effiú *Debr.* 519. gyeppő : gyepű *Debr.* 352. hallott : halott *Érd.* 637. szerint *Érs.* 323. nekkünk *Érs.* 324. alittod : alitod (másik sorban : alit-) *Érs.* 326. akkarják hammarság *Érs.* 330. ippának : ipának *Jord.* 33. a.

15. Hangáttétel többször eredeti és helyesebb rendi a hangoknak : leckeze : leczeke *Debr.* 68. 69. stb. *Veszp.* 133. (de lechke *Dom.* 207.) jászlo : jászol (szláv) *Pozs.* 33. zaradnok : zarándok *Ehr.* 84. cohnya : konyha *Marg.* 2. *Apost.* 33. vehmeet : vemhet *Döbr.* 258. vehmen : vemhen *Döbr.* 119. *Mc.* 51. sakesó : zsacsó *Döbr.* 456. ehnyit : enyhít *Érd.* 136. 555. 560. teröh : teher (tereh is) *Érd.* 369. lydröcz : lidércz *Érd.* 504. kelebébe : kebelébe *Kaz.* 151. *Érd.* 640. *Tih.* 233. szövendek : -étnek *Kaz.* 63. ehnyedik : enyhődik *Érs.* 143. keleh : kehely:

Corn. 378. (2) *Dom.* 173. kornika: krónika *Dom.* 299. *Debr.* 139. pököd: köpköd *Theur.* 114. gyöngörejt: göngyölít *Mc.* (l. al.) gyöngölek: göngyölet *Virg.* 31. verteng: fetreng *Winkl.* stb. tövix: tövisk *Jord.* 510. megfélelmik: félelm- *Érd.* 313. félelmének: -emlének *Keszth.* 194. érdelmhessek: -demelh- *Fest.* 16.

23. §. Egyes hangok változása vagy cseréje. Magánhangzók.

Hogy a középkori beszéd és írás hangjait a mai köznyelvhez hasonlítva megérthessük, szükséges minden egyes hangot fölb viszonybaiban áttekintenünk.

I. *a* áll hosszú *á* helyén: Judeában *Jord.* 748. ennehanya u. o. lathvan u. o. valanak u. o. akarvan u. o. stb. (l. f.) Itt a leírás jön többször tekintetbe.

aa: *á* hosszú: *hozaa* *hagya* *Jord.* 747. (l. f.)

aa: rövid *ä* (l. f.)

a: *e*, *i*: *anna*: *anne*: *annyi* *Dom.* 192. *Jord.* 49., *Érd.* 325. stb. szerencsa: -cse *Érd.* 80. stb. kajált: kealt: kiált *Debr.* 325. tehát: *tehat* *Debr.* stb. gyalkos: gyilkos (ered. *o*) *Döbr.* 349. stb.

a: *o*. csattagás: csattogás *Érd.* 599. mast: most *Katl.* 2188. fordul: *fordul* *RMKI.* 26. tikakot: tikokat u. o. 201. álnak: -nok *Apor* 10. stb. iszanyóság: iszony- *Kriszt. Péld.* 48. álmat: álmat *Jord.* 10. váras: -os *Érd.* 32. stb. rakon: rokon *Jord.* 49.

a: *u*: tagaszul: dugaszol *Érd.* 298.

a betoldva (l. f.) lakannak: laknak (?) lakanni: lakni (l. f.)

II. *e*: *é* stb. (l. f.)

e: *a*, reytam: rajt- *Tel.* 273. *Kules.* 102. orczel: arczal *Döbr.* 513. magyerázás magyeról *Corn.* 24. elig: alig *Ehr.* 146. holte kelve: hól dá, holddal (?) *Debr.* 44. stb.

e: *i* napeg -ig *Debr.* 123. csenál: csinál *Debr.* c. esteg *Be.* 5. enne: ennyi, ennet: ennyit, enneszer *Debr.* c. Nsz. 54. ely: ily *Debr.* 239. edetova *Debr.* 507. ennen: innen *Jord.* 86. a. ett: itt *Érd.* 89. stb. kezdetek: kezdetik *Debr.* 48. eszek: eszik *Mc.* 119. aleg: alig *Katl.* 2122. egyek: egyik *RMKI.* 169. en: iny *Horr.* 232. 167. éneim: inyeim *Apor* 18. 107. esmeg: ismeg *Corn.* 17. stb. es: is, ees: is *Érd.* *Jord.* kén: kin *Horr.* 38. stb. velág verág *Guary.* menden *Corn.* 74 velágos: vil- *Kaz.* 139. mene: mennyi *Theur.* 99. -ne: nyi, hajításne *Winkl.* 155. hertelen *Kules.* 224. *Virg.* 18. ergalm- *Apor* 161. *RMKI.* 169. sér: sír (l. f.) *Peer* 108. verrad: virad *Winkl.* 272. kencs *Mc.* *Keszth.* 74. enség: inség *Érd.* 277. révás *Katl.* 3760. egy: igy *Katl.* 304. heuság: hiu- *Katl.* 2227.

e : ö, elet : ölet *Katl.* 1822. ent : önt *Jord.* 912. 913. kiessed : önts *Keszth.* 207. belcsesség gyenyerűség *Mc.* 57. *Ehr.* 123. ériztetik *Veszp.* 124. erdeng : ördög *Érd.* 259. Gyergy *Érd.* 263. 264. nesteen : nőstény *Jord.* 544. *Érd.* 527. emmen : önnön *Érd.* 549. kenyerek : könyörög *Apor* 3. erekkől erekké: örök- *Apor* 25. „zelő“ : szőlő *Jord.* 104. kennyen : könnynen *Katl.* 2583. kezzől : köz- *Jord.* 5. kezettek : -tök *RMKI.* 4. kevet : követ u. o. eril : örül u. o. tervin : törvény u. o. kútfé : fő *Jord.* 9. ragokban : esset : esöt *Apor* 15. leljek : leljök- ük *Katl.* 30. ösenk : -önk -ünk *Érd.* 308. kellessenk : -önk -ünk *Apor* 1. emlekezenk *RMKI.* melyiktel : -tól *Döbr.* 492. éntelem : tőlem u. o. régiekrel : -ről *RMKI.* kijöttekrel u. o. kezettek : -tök u. o. azontel (l. al)

képzőkben : bynes : -ös *Kules.* stb. mine : minő (?) (l. al.) ide : idő *Döbr.* 498. gyüleség : gyüöltség *Keszth.* 46. hegedének : hegedőnek *Keszth.* 178.

e : ü (e : ö : ü.) szenik : szünik *Érd.* 86. *Keszth.* 19. szenyetlen : szünetlen *Érd.* 178. szenetlen : szün- *Ehr.* 68. szenjél *Érd.* 423. szente-
len *Érd.* 448. elleni (lóra) : ülni : *Bc.* 200. stb. felelleni *Döbr.* 142 *Keszth.* 191. terjek : türjük *Katl.* 2291. 92. terelmes : türelmes *Döbr.* 22. kövel : kívül *Nsz.* 63. sérő : sűrű *Érd.* 244. ösenk : ösünk : *Érd.* 308. 309. gyelel : gyüöl *Kules.* 29. feletek : fületek *Katl.* 3120. szezeség : szüz- *Döbr.* 263. stb.

megeskeven : esküv- *Érd.* 546. eskesznek *Apor* 62. izesell- : izesül *Ehr.* 2. vetjek : -jük *Katl.* 2291. szenvedjek : -jük *Katl.* u. o.

e : u : azontel : azontul *Döbr.* 492. orczel : arczúl : (l. f.) azoktel -tól, -túl „azéak“ : asszéak : asszúk *Döbr.* 492.

ee : i : ees : és *Érd.* (l. f.) eeljen : ilyen *Érd.* (l. f.) eenség : in-
ség : *Érd.* 522. anneet : annyit *Érd.* 558. heertelen : hirtelen *Érd.* 627. eett : itt *Érd.* 99.

e : jo ju : szoméhság : -juság : *Döbr.* 121. ehod : johod : stb. *Jord.* 810. stb.

ej ei : i, heiság, másutt hyság *Döbr.* 110, keietlen kietlen *Pcer* 65. heit : hitt *Winkl.* 144. 273. stb. -ojt -ejt. képzők (l. képzés.)

III. i : -ai -ei -jai -jei ragokban : napi *Bc.* 203. halit : halait *Bc.* 270. mustjai *Bc.* 184. (l. Ragozás) rittam : rajtam *Tih* 355.

i : j : írgalmazih : -mazj *Bc.* 25. stb. ionkább *Kaz.* 4. 33. Mint lágyító : keresztien sebestien stb. (l. f.) *Döbr.* 128. 129.

i : e : rija : reá *Til.* 244. hirvad : her- *Döbr.* 86. (tájszólásban l. f.) lilék : lelék *Döbr.* 158. tivé : tévé *Döbr.* 181 liány *Döbr.* 190. (leány is!) „ygy“ : egy *Ehr.* 15. szipegés : szepeg- *Ehr.* 65. elmiü : elméjü *Péld.* 3. kinyér : kenyér *RMKI.* 9. „bystyák“ bestiók *Keszth.* 187. simi :

semmi, siuki mindinik mini minire stb. *Debr.* 65. 80. stb. mérig : méreg *Tel.* 84. „tyzik“ : teszük *Debr.* 536. ygyenlő : Érd. 564. sziligy : szelid *Érd.* 265. Érs 29. stb. pinész : penész *Érd.* 287. „kimök“ : kémek *Jord.* 83. u. „vydrek“ : vedrek *Érd.* 124 kiserit *RMKI.* 9.

i : ü : bin : bűn *RMKI* 163. stb. szileték : születék u. o. 224. izem : özöm *Keszth.* 31. sirő sűrű *Érd.* 527. „ylli“ : ülli üdl-) *Dom.* 285. *Jord.* 35. *Érd.* 530. „dyhes“ : dühös *Dom.* 161. szíz szüz *Katl.* 21. stb. „yres-“ „yreskodik“ ireskodik : üreskodik : *Jord.* 5. (1. al. Stil.) istök : üstök („wstwk“ u. o.) *Érs.* 176.

i : ö : bimbél : bömböl *Debr.* 362. rivid : rövid *Debr.* 591. kine : könnyű *Érd.* 26. kinyebb : könyebb *Guary.* 2. *Debr.* 288. 346. *Nsz.* 30.

i : u : párdicz *Bc.* 148.

i : gyo- : elhaitt : elhagyott *Kaz.* 49.

i felesleg hátul : „zolgwli“ : szolgúl szolgálul *Lobb.* 2. vártali : vártál, regely : reggel *Lobb.* 13. kerély : kérél u. o. (V. ö. -j-t).

IV. o : a : anyádot *Peer* 26. hagyásidot *Döbr.* 70. almádot : -kat *Döbr.* 482. osztón : osztán *Lobb.* 59. 74. *Debr.* 59. alkalmas *Kaz.* 55. bol kéz : bal *Tel.* 275. forcsok : farcsok farcsik *Mc.* 71. morha *Jord.* 68. a. stb. vol : val, olit : alit, oz : az *Tel.* 306. stb. viosz : viasz (1. al.) *Debr.* 326.

o : u. 1. ragokban, kivált személyragokban és képzőkben : látonk gondoljok halljok *Katl.* 25. 1850. 1851. halnonk *Bc.* 86. imádnok *Mc.* 16. hanonk : hagynok *Debr.* 487. látjok *Érd.* 570. tanóh *Kaz.* 169. hazól : hazul *Érd.* 511. járól : -úl *Nsz.* 133. fordól *Bc.* 63. kazdagól : ül *Bc.* 44. nimól : némül *Döbr.* 91. újól : újul u. o. fordól *Ehr.* 146. kóldolás : -úlás : kóldosság *Keszth.* 294. *Döbr.* 192. 197. haragodjál : -udjál *Horv.* 14. szágold : úld *Peer* 64. hoszjó : -jú -ú *Érs.* 65. szomoró *Döbr.* 97. *Bc.* 254. *Pozs.* 1. máskép : „zumuru“ u. o. hatalmó *Bc.* 63. ifjó ifjú *Bc.* 87. u. o. 89. haláló *Göm.* 139. borjó *Döbr.* 107. bosszó *Döbr.* 140 tanó *Döbr.* 165. ottogyol : ott ugyan : ugyan ott *Bc.* 279. deiákól *Bc.* 202. iszanyóság *Ehr.* 125. sotó : sotú *Ehr.* 162. heóság : hiú *Debr.* 282. samaritanos *Jord.* 382.

2. törzsekben : felgyót : gyút *Érd.* 447. ondok *Érs.* 34. onszoll *Mc.* 73. stb. *Thewr.* 245. jotott : jut *Jord.* 763. hosvét : hús- *Jord.* 773. odvar *Ehr.* 83. bolcsó *Ehr.* 39. joh : juh *Kules.* 323. onoka : unoka *Kaz.* 57. „heyo“ : heóz : hiuz *Jord.* 907.

o : i : szovárvány : szív- : *Mc.* 105. *Döbr.* 442. gyolkos : gyilkos (dolch) *Ehr.* 154. forcsok : csik *Mc.* 71. porejtás *RMKI.* 89. porit : pirit *Döbr.* 63. 83. 85. pirong u. o. csomota : csimota *Döbr.* 152. (csimot is) bombóz : himbóz *Döbr.* 403. 475. 482. alamozsna : alamizsna

Apost. 17. *Debr.* 159. hamos *Döbr.* 18. 63. 85. (mellette : hamis!) *Nsz.* 326. hamosság, hamossejt *Keszth.* 344.

o : ö : e : párhuzamos hangzású törzsekben : hompolyog : hömpölyög *Mc.* 46. torl : törtl. törlejt, igét stb. *Döbr.* stb. (Stil l. a.) virlong : vérleng *Döbr.* stb. (l. al. Képzés.)

Másképp : gyortya : gyertya *Nsz.* 381. dozka : dezka *Érs* 397. darab : dereb, darblás : dereblés (l. f.)

-ojt : it : szakojt stb. (l. Képzés és l. -i hangz.)

V. ö : e : i : a) ragokban és képzőkben : szeplősöjtetik : -ittetik *Horr.* 251. helhöztetik *Péld.* 50. kölkö : kölke *Apor* 67. törtö : -te *Apor* 83. környöllő *Apor* 45. öröz : őriz *Tel.* 240. fizetöm *Horv.* 14. idvözejt : idvez *Winkl.* 319. (l. f.) köcsönség : kicsin *Guany* 43.

b) törzsekben : lölkömet : lel- *Pozs.* 38. önség : enség (l. f.) inség *Göm.* 36. kössebb : küssebb : kissebb *Ehr.* 89. kösded *Ehr.* 129. köcsöned : kecsinded „kewczewned“ *Ehr.* 145. köllött : kellett *Érs.* 70. ödö : idő *Winkl.* 64. kövel : kívül *Nsz.* 63. ödvösség : üdv- idvesség *Winkl.* 216. szöm : szem *Nád.* 295. (4.) öbrön : ébren *Ehr.* 35.

ö : v. ő : v : könyö (v-?) : könyv *Pozs.* 31. *Érs.* 317. *Bc.* 300. stb. nyelö : nyelv *Ehr.* *Döbr.* 204. stb. *Érs.* 541.

ö : ü : a) törzsekben : szön : szün *Mc.* 116. ötközet : ütk- *Dom.* 129. szüvö : szivü *Érd.* 47. kört : kürt *Tel.* 241. gyöjt : gyüjt *Katl.* 2579. gyölöl : gyülöl *Döbr.* 38. gyölöség : gyülölség : *Mc.* 32. töz : tűz *Döbr.* 34—37. föst : füst *Döbr.* 34. szölés szül *RMKI.* 191.

b) ragokban, kivált személyragokban : féljök, tiszteljök *Kaz.* 168. minnekönk *Érd.* 570. istenönk *Fest.* 122. legyönk, éljünk *Érd.* 595. s általában így :

c) képzőkben : revöletes „revevletes“ : revül- *Dom.* 165. elevenyöl : -nül *Érd.* 310. böcsölet : -ület *Érd.* 631. ípöltetik : épül- *RMKI.* 97. repölő *Bc.* 300. erekköl : örököül *RMKI.* 190. görögöl *Bc.* 202. remöl : remül *Döbr.* 35. egyebövé : -üvé *Debr.* 362. nevö *Katl.* elméjő, örömő *Bc.* 105. becső, nemő, szüő : szivü *RMKI.* 200. minemő *Dom.* 184. böttö : böttü : betü *Érd.* 124. szérő : szérü *Bc.* 6. eskö : eskü *Bc.* 300.

VI u : o. : a) törzsekben : hug : hogy *Ehr.* 2. 3. hul : hol *Döbr.* 30. 96. 111. 392. réguta *Katl.* 1378. miulta *Érd.* 340. 511 burejt elbo-rejt *Keszth.* 203. *Döbr.* 239. nugat : nógat *RMKI.* 17. 19. kuldulás *Dom.* 200. ur uroz : oroz *Kules.* 122. *Dom.* 269. urvos *RMKI.* ndu : „wdw“ *Jord.* 104.a. ucsud „wchwd“ : ocsúd *Érd.* 448. tuldol : töldul *Debr.* 3. kápszta *Érd.* 503.

b) ragokban képzőkben : -túl : töl- *Katl.* 266. 267. stb. -rül, rülád *Döbr.* 96. alú : alvó *Mc.* drágálatús *Kules.* 296. alázatus *Apor* 96.

utálatos *Apor* 96. mocsáros *Keszth.* 287. csalárdóságos *Keszth.* 352. pirus *RMKI* kívánatos *Bc.* 193. Jánus *Peer* 127. stb. poklus *Érd.* 598. bóldogságos *Érd.* 595. ajótatus *Érd.* 409. bizonyút: bizonyajt: bizonyit *Kaz.* 177. világosút *Kaz.* 139. bódugút bizonyút *Tih.* 356. indút, vidámút *Kaz.* 201.

u : a : viusz „vilhusz“ viasz *Debr.* 44.

u : ö, bulcs : böles *Veszp.* 133. u. o : „bewleh“, uzturú : öztörü *Kaz.* 30. (leírás?)

u : végül toldva : „szoljw“ : szólj, „olyw“ : oly *Ehr.* 9. 12. „orwság“ : ország *Jord.* 58. a. „arw“ : ár : *Jord.* 38.a.

VII. ű : ö : gyükér : gyökér *Bc.* 136. könnyü : könnyü, megkeserüdöm *Nsz.* 90. ünnömmaga *Nsz.* 179. tüvis : tövis *Bc.* 182. jünmed : jön- *Katl.* 272. meddű *Katl.* 342. küvet : követ *Katl.* 805. űket *Döbr.* 320. stb. dühüt : dühödt *Debr.* 567.

ű : e : feketü : fekete *Guary XIV.* 48. fűgyelmez : fegy- *Bc.* 186. környüközhetetlen : -nyék- *Nsz.* 190.

ű : i : dücső : *Katl.* 2. küsebb : kis- *Mc.* 124. tü : ti *Bc.* 27. mü : mi *Bc.* 28. stb.

u : v : hiu : hiv- *Bc.* 183. viu : viv *Bc.* 266. *Jord.* 906. meghiuni *Bc.* 291. *Debr.* 354. auult : avult stb. (leírás.)

24. §. Mássalhangzók cseréje.

I. h áll felesleg, hosszúság jelzése vagy eszközlése végett (l. f.) : épéht : épít *Marg.* 3. gyüht : gyüt : gyűjt *Vitk.* 22. gyohtot fáklyát *Dom.* 2. mezehtelen *Péld.* 37. „yhyet“ ihjet : ijjet *Érd.* 592. zökent : zökk- *Veszpr.* 105. önnön kéhjén : kéjén *Katl.* 2250. „aleht“ alit *Péld.* 37. visszha vissza *Bc.* 112. ahra : arra, ah : az a *Debr.* 1. ahky *Jord.* 714. ah másik *Jord.* 729. ahme : ame ime *Debr.* 17. ehfyeli koron : éjféli *Göm.* 15. kellh : kell- *Debr.* 16.

h végül némi nyomaték végett (l. f.) vagy a nélkül. Így a kérdő e? itt -ch? „minemde árvává maradunk eh.“? *Tel.* 177. alh : áll *Lobb.* 11. seh : se *Apost.* 3. vezneh : veszne *Apost.* 4. feleségeh u. o. miveh : -vé; joh : jó *Debr.* 128. kelleh : kelle *Veszp.* 6. kinzódoh *Veszp.* 1. lezh : lesz *Döbr.* 1. molyh : moly *Döbr.* 300. Imbreh *Apost.* 55. deh : de *Peer* 57. 60. 64. 72. 74. beeh : be *Érs.* 15. 539.

Kötelező (kötő) vagy parancsoló : oldozh : oldozj *Apost.* 50. sirh : sírj *Péld.* 66. „syryh“; örízhy : örízz *Bc.* 197. akarh : akarj *Bc.* 102. nezih : nézj *Bc.* 109. sirhon *RMKI.*

h : g t. mellett (l. f.) : „hwth“ : hüt, hit *Apost.* 5. csillagh *Érd.* 311. keth : két szenth *Peer* 36.

h : felesleg elől (l. f.) : hü : ű, herek : örök, hember : ember *Jord. Winkl. Érdi* (általában) ; hontál : ontál *Göm. 60.* horvos : orvos *Göm. 69.* hoka : *Göm. 74.* horeza, hostoroz *Göm. 80. 83.* hijed : ijed *Jord. 59. a.* halázatos : alázatos *Érd. (l. f. leírás.)*

h elől elesik (l. f.) arpa : hárfa *Fest. 41. 265.* off mester : hof *Jord. 74. a.* izelkedni : hizel- *Érs. 188.*

h elesik közbül : rotad : roth- *Érd. 486.* rotadandó *Jord. 754. (3)* károztak : kárhoz- *Kaz. 193.* aít : áhit *Katl. 260. Érs. 39. 527.* „byzō week“ : búzövék búzhövék *Jord. 22. 46.* „serwggem“ sérügy : sérhüd- *Érs. 5.*

h : j, eh : éj *Érs. 539.* hambor : jámbor *Érd. 293.* ehambor : e jámbor *Guary 67.* enhom : éjjom : éh jonh- *Winkl. 191.* szoméhou : -jan *Érs. 6.* irha : irja *Tel. 262.* sírhon : sírjon *RMKI. Érd. 559.* teremtéhe : -tője *Katl. 1195.* tehendő : tejendő *Jord. 29. a.*

II. v. u. (leírás) : „tvnywolni“ : tunyolni *Dom. 62.* vya : újja *Dom 173.* wr : úr *Érs. 68.* „arw“ : árú (l. f.)

v elől toldva (vagy megmaradva l. f.) vőnekik : őnek- *Tel. 262.* vimádság- *Ehr. 14.* volta : olta *Lobb. 19.*

v közbetéve : dicsővit „dycsowyt“ *Jor. 715.* érdemővek : -deműek *Érs. 163.* fogadandóvol : -úl *Apor 125.* színővek *Bc. 67.* minemővek *Bc. 17.* hitővek *Döbr. 373.* négyszegőven *Bc 11.* „reevni“ : ríni *Jord. 48.* a nagy állatővak *Bc. 104.* nyelvövet : nyelvűt *Bc. 106.* hivend : „hywend“ : hiend *Érd. 486.* elővek utóvak *Mc. 92.*

-vel ragban megmarad, de csak itt-ott, rendetlenül : étkekvél (örömeikkel u. o.) *Kat. ével : éjvel Ehr. 73.* sárval u. o. 5. vétekvél *Ehr. 155.* jonhval *Ehr. 156.* johval lélekvel szépségedvel *Fest. 120. 124.*

v kiesik : or : orv *Döbr. 344.* (u. o. 345. : orv ; így : *Jord. 370.*) urság : orvság *Bc. 185.* lehet ősi *ur or*) keedünkre : kedv- *Kaz. 65.* keny : könyv *Jord. 706.* sziüket : szív- *RMKI. 195* szíben : szív- *Döbr. 115.* szi : szív „zy“ *Érs. 529. 541.* stb. szoárvány *Döbr. 471.* urusság : orvosság : *Tel. 334.* óhat : óvhat *Érd. 553.* taul : távol *Keszth. 93. 271. 381.* koász : kovász *Döbr. 316.* fiúall : fűv- *Döbr. 324.* alás : alvás *Lobb. 5.* toábbá *Tel. 267.* iand : iv- *Döbr. 315* étől : évtől *Döbr. 387.* semmié *Nsz. 265. Döbr. 117.* sérés : sérvés *Corn. 253.*

v : j jövetek *Fest. 3* jövenek : jöjenek *Érd. 336.* hivendesz : hijend *Érd. 486.*

v : l lépik : lépik *Bc. 42. 81. Döbr. 39.*

-ve végül ezekben : ki (határozó és igekötő) kive *Érd. 8. 214 280.* stb. *Jord. 106. a.* eleve : elő *Bc. 91.* előve *Erd. 7.* stb. leve : le *Jord. 291. 300. Érs. 109. 112. 137.* stb. (*ki* sokszor *Érd. 214.*)

III j : v : leányájá : -ává *Bc.* 53. örökségéjé *Kulcs.* 338. kábájá : -ává *Debr.* 259. megijandó *Érd.* 432.

j : l. kiájtó : kiáltó *Érd.* 110. „kyaytás“ kiájtás *Jord.* 30. a. jejtés : lejtés, táncz *Jord.* 472.

j : h. megijatjátok : megihatj- *Érd.* 432.

j : gy. jógyulás „yogy-“ gyógyulás *Ehr.* 126. yogeyt *Kulcs.* 64.

je : i. jege „yege“ : ige *Jord.* 902.

jó : i. joh : íh, juh *Debr.* 11. 169. jonha : iha *RMKI.* 175. 922. iha ihod *Érs.* 8. yonkább : inkább *Érs.* 12. *Debr.* 32. jhát : ihát juhát *Dom.* 113. (leírás?)

j betoldva a) sz és z mellett : hiszjük *Bc.* 202. *Debr.* 479. aszjú hoszjú stb. *Marg.* 148. stb. szjül : szül *Kulcs.* 282. feszjület : feszület *Debr.* 499. teszjek : tesszük *Kall.* 1699. hozjá hozjánk hozjájok *Marg.* 148. *Érd.* 90. 1470. iszjátok *Érd.* 430.

b) Mássalhangzókhoz szók közepén és végén : regjel : reggel (v?) *Döbr.* 102. könyörjületes *Winkl.* 11. keserjűség *Winkl.* 13. igjen „igyen :“ igen *Corn.* 272. kienvezés : könyv- *Ehr.* 4. vígy : víg *Ehr.* 3. vjér : vér *Ehr.* 68. fjül : fül *Kulcs.* 295. terjül : terül, zyukség : szükség *Debr.* 477. 478. igjér : „igyér“ : ígér *Érd.* 38. 619. stb. mjű „myw“ : mű *Jord.* 78. stb. „hywség“ : ljűség v. hívség? *Jord.* 739. „nekjwlön“ : nekjül, nekül *Winkl.* 18. „tywz“ tjüz : tűz *Apost.* 2. *Debr.* 449. (2.) „meghy“ : meg *Thewr.* 4. vesztegjet : veszteget „megyodatlan“ : oldatlan „elyámulás“ 1470.

c) kivált l mellett, néha lágyítás végett, néha jelentéstelen töldás ; talán írás, hangoztatás nélkül : „törlöm“ : törlöm *Jord.* 889. „tuljok“ tulok *Jord.* 814. másik sorban : tulkok ; „telyik“ : telik *Dom.* 270. „homlyok“ homlok *Érd.* 537. „eljő : élő *Jord.* 922. „valy“ : val *Tel.* 260. „ely“ ; el „halály“ : halál *Tel.* 347. „kely“ : kell *Tel.* 243.

j kiesik ; -ével : éjvel *Ehr.* 3. ee : éj *Jord.* 362. fiür : fűrj *Kulcs.* 258. *Jord.* 142. (2) „szy“ gyártó : szijgy. (mint igyártó : íjgyártó ; y : ij?) *Jord.* 741. házhéen : ház helyen v. heán : tér meg : térj *Ehr.* 421. 422. stb.

25. §. Mássalhangzók. Folytatás.

IV. r : l ly : gergör : Gergely *Érd.* 233.

r betoldatik : csalárdos : családós *Tih.* 11. (2.)

r kiesik : segöstyés : segrestyés *Kaz.* 69. nyes : nyers *Érs.* 48. fasang : farsang (az eredeti) *Corn.* 238.

V. l : r : ful, megful : fúr *Érd.* 591. *Jord.* 102. a. elköcs *Érd.* 84. 232. erkecz u. o. fuldal, fulánk *Tel.* 108. készölit : -rit *Kaz.* 47.

Ölsébet : Erzsébet *Döbr.* 402. udval : -var *Jord.* 39. a. mély v. mélföld : mérföld (amaz eredeti) *Érd.* 548. *Jord.* 102. a.

l : *t* képmutató *Mc.* 24. 138. *Döbr.* 351. 386. 492. újonnal : -nat *Érd.* 120.

l betoldatik a) végül : betével tart *Jord.* 310. bel : be (l. al.) sirral : sirva *Kaz.* 12. örülvel : -ve *Ehr.* 21. netalantal : -ta (l. Kötőszók.)

b) törzsben vagy összetett szóban : tanálch : tanács *Horv.* 44. *Dom.* 125. *Apor* 83. álc : ács *Mc.* 40. stb. tálnyér : tányér *Érd.* 169. úlcza : úccza v. útcza (eredeti?) *Kulcs.* 33. szólszóló : *Érd.* 530. stb. fenelkedik : feneked- *Bc.* 79. böcsületett : böcsül- *Érs.* 324. beltelt *Kulcs.* 203. bel akarok menni *Érd.* 604. bel iktat *Érd.* 468. bel vádol *Érd.* 467. bellepőd : takar *Érd.* 472. belajánl *Érd.* 473. (betelvén *Érd.* 565. stb.) imálcság *Lobb.* 187. 198.

l kiesik : a) végül : nappa : -al *Jord.* 391. stb. ee nappaa *Érd.* 360. nekül, neköl (és nélkül) *Jord.* stb. (l. Ragozás.)

b) törzsben vagy szó belsejében : hód *Érs.* 58. ámél, ámélat elámolkodik *Jord.* 64a. 714. 733. *Debr.* 164. kúcs „kwcs“ *Érd.* 366. (4.) csepesz „chepez“ : csepl- *Kulcs.* 285. vota vona : volta volna : *Ve-zp.* 119. *Tih.* 169. 170. stb. *Érs.* 225. stb. *Jord.* 891. 893. stb. gyűlőség *Kulcs.* 273. gyűlőség *Ehr.* 66. érdemnek : -melnek *Érs.* 193. erdemheted *Érd.* 300. udvarnak : -olnak *Érd.* 553. megkáromnak : -mlnak *Nsz.* 105. böcsesség *Kaz.* 92.

l : -ly : mosolúl *Katl.* 908. 1448. galyád : galád *Ehr.* 30. 46. 129. 132.

l : *n* : ottogyol stb. ott ugyan *Ehr.* 26. *Debr.* 334. ittegyen : itt igyen *Ehr.* 74. talantal *Bc.* (l. Szófüzés. Kötőszók) enbelem : ben-nem *Bc.* 196. stb.

VI. *n* : *l* : lengyen : lengyel *Dom.* 266. holvan : holval *Jord.* 6. atyal, anyal : atyján, anyján *Dom.* 283. különbel : -ben *Debr.* 508.

n : *m* : szántalan *Katl.* 47. szánkivet *Debr.* c. stb.

n : *ny* : fenefa : fenyő *Bc.* 310. énim : ínyeim, torkom *Apor* 93. fen : fény *Ehr.* 49.

n betoldva : onszonlak : unszol *Pozs.* 5. entülen „enthywlen“ fogva : ettül f. (l. Határozók), ilyenén : illetén *Érs.* 520. sonha : soha (eredeti?) *Ehr.* 47. 67.

n toldva végül : miattan : -atta *Jord.* 363. előtten *Döbr.* 239. birónak előtten *RMKI.* 182. harmannapok előtten *u. o.* 197. öszven *Ehr.* 22. 39. 59.

n kiesik elől : incs, incsen *Mc.* 171. 183. (egyik sorban így, más-
sikban : nincsen *Mc.* 175.)

n kiesik a szó belsejében: muka *Keszth.* 46. *Jord.* 801. *Debr.* 247. ött : önt *Bc.* 208. stb. lappag : pang *Péld.* 45. *Érd.* 525. *Corn.* 414. harmicz : -incz *Corn.* 425. véhed : vénhed *Jord.* 45. *a.* hasoltatik -onl *Gyöngy* 12.

nn : *n* : háborgatannak : -tni *Jord.* 383. stb. (l. f.) Vagy *nn* : *nd* ?

VII. *m* : *n* : „Caym“ Kaim, Kain *Guary.* mevet : nevet *Mc.* 120. *Katl.* 2733. *Göm.* 7. stb. (mindig), meghimt : hint *Mc.* 36. *Érd.* 84. imt : int *Bc.* 58. 291. *Mc.* 36. romt : ront *Jord.* 218. talántam *Debr.* 237. 240. torom : torony *Marg.* 185. 187. (eredeti.)

m betoldva : lampan : lappan *Bc.* 263.

26. §. Mássalhangzók. Folytatás.

VIII. *b* : *v* : Beszprim : Veszprém *Marg.* 66. tibelyeg : tévely-
Döbr. 496.

b betoldva : Imbre : Imre : *RMKI.* 224.

p : *f* : zaprany : sáfrány *Érd.* 446.

p betoldva : emptet : emtet *Érd.* 44.

f : *v* : fona : vona *Érd.* 502. (leírás.)

f : *p* : ffasee : pascha (l. f.) ffutifar : putifar *Jord.* 74a.

k : *t* : ennektova : enneg : -net *Érd.* 567.

k : *p* : kedeg : pedig (soksz. l. f.)

k : *g* : kazdag : gazdag *Bc.* 7. (mindig) vesztek : veszteg *Érs.* 332. éjfélík : -ig *Érs.* 333. (leírás.)

k : *cs* : kuklya : csuklya *Nád.* 435. (eredeti), muslika : -cza *Apor* 71. (ered.) kikörgő kútfeje : kicsörgő (?) *Érd.* 527.

IX. *g* : *t* : sőg, sőgh *Ehr.* 53. 81. (sőtt *Ehr.* 106.) inneg *Ehr.* 121. honneg : -net *RMKI.* 24. tehát *Fest.* 83. onnag *Nád.* 640.

g : *b* : jog : jobb (mindig) *Bc.* 166. *Jord.* *Corn.* 69. stb. jog szem *Bc.* 312.

gy : *j* : *tj* stb. : hagynallik *Érd.* 545. ógyatok : ójzatok *Virg.* 52. szerkegyel : szerkedjél (?) *Bc.* 169. vongy : vonj *RMKI.* 13. vongyad *u. o.* 16. 19. tárgya : tartja *Marg.* 7. *Horr.* 29. ongya : ontja *Horr.* 245. hagyit : hajit *Ehr.* 21. (3.) meggyünk : menjünk *Jord.* 146. mengyön : menjen *Érs.* 565.

g : *d* : menygörgés (gördül?) *Corn.* 416. *Apor* 66. *Bc.* 74.

dgy : *gy* : adgy : ágy *Göm.* 25. (leírás.)

gy : *d* : gyecséret gyecsösség *Ehr.* 1. stb. gycsekedni : „gyczewl-kewd“ *Ehr.* 125. „gyhes“ gyihes : dühös (l. f.) *Ehr.*

gy kiesik : iril : irigyl *Jord.* 716. stb. elhaitt : elhagyott *Kaz.* 49.

27. §. Mássalhangzók. Folytatás.

X. *t* : *d* : tagasztot : dagaszt- *Jord.* 34. tagaszul : dugaszol (l. f.),
tagály : dagály *Érd.* 96. tajka : dajka *Érd.* 426.

t : *ty* : szattrot : szatyrot *Jord.* 109, 110. a. (leírás?)

t végül toldva : kijövént : kijövéen *Döbr.* 235. mikort : mikor *Ehr.*
9. stb. (helyrag).

t : *l* : zásztó *Érd.* 118. porosztó : poroszló *Bc.* 125. *Mc.* 48.
(mindkettőben *t* eredeti).

XI. *d* : *t* : derécsel : terécsel *Debr.* 345.

d : *gy* : dimöles : gyümöles *Marg.* 9. vadnak : vagy- van- *Fest.*
3. stb. hadni : hagy- *Lányi* 71. 199. hadot : hagyott *Tih.* 204.

d : *b* : dérmál : bérnál *Érd.* 145.

dl : *ll* : vadlani *Ehr.* 10. vadlotta : vall- *Érd.* 402.

du : *nn* : idnep : innep *Lányi* 71. *Apor* 148. mednek : mennek
Ehr. 85. 115.

dz : *dd* : adzig (acczig) : addig *Debr.* 108.

d toldva : Isdrael *Keszth.* 22. stb. ezerend : ezeren *Jord.* 124 (2)

d elesik : tarc : tartsd *Debr.* 130. fordits *RMKI* (l. al. lgeidők)
áldj- áldjad *Döbr.* 180.

28. §. Mássalhangzók. Folytatás.

XII. *s* : *sz* : keresztölt (és „kerezt-“) *Jord.* 746. eghes : egész
Peer 30. chasar : császár *u. o.* 31. (leírás.)

ss : *rs* : fassang *Érd.* 504. (l. f.) nyássán : nyársán *Nsz.* 183.

s : *z* : esüstösült „esystwswlth“ *Keszth.* 64.

-szt kiesik : ijeget : -sztget *Fest.* 373.

XIII. *z* : *s* : zaprany : sáfrány (l. f.)

z : *zs* : zolgya : zsoldja *Érd.* 548. zirral : zsir- *Kaz.* 100.

z : *dz* : jezzi : jedzi, jegyzi *Debr.* 522. mazzag : madzag *Apor* 81.

z : *sz* : (l. f.) „zyttyha“ : szittyha *Érd.* 286. „zeeget“ : sziget *Érd.*
377. „zanky“ vetik *Kaz.* 110. stb. „zaar“ szar *Érd.* 502. zoppa : szopa
Pozs. 45. zü : szű *Apor* 2.

XIV. *cz* : *sz* : -tsz : maradcz : -adsz *Keszth.* 267. magasztacz :
-atsz *Kulcs.* 33. lác : látsz *Kulcs.* 122. (leírás.)

cz : *cs* : terőczied : terítsed *Debr.* 283. czucza : csuca (?) *Vitk.* 72.

ch : *cz* : ulcha : utcza *Keszth.* 32. talcha : tálcza vagy -cza *Érd.*
(l. Képzés), orchul : arczúl *Debr.* 309. capichomos : capuczinus *Dom.* 58.

c : *k* : *cs* : cerdölés : kerd- vagy cserd- v. gördülés *Peer* 76. (2),
kikörgő : kiesörgő patak *Érd.* 527. kokonya : kocsonya (?) *Sánd.* 2.

Alaktan. I. Ragozás.

I. Nevek.

29. §. Nevek személyragai.

Az első személy ragára nézve egyesben nem igen fordul elő különösség. Mégis találjuk: atyámfiam: atyámfia *Ehr.* 149. (2) 150. (ma is népnél: atyafim), atyafiok: atyjokfia *Érd.* 654. fém: fejem. *Döbr.* 72. (utóbb is: szóm, jóm stb. s ez nem kivételes). És miám, körüllem stb. *Érd.* 537. (1. Névszók ragozása); ritam: rajtam *Tih.* 345.

Másod személyben: féd: fejed *Mc.* 22. rájad: rád *Döbr.* 523.

Harmad személy *j* nélkül: langa: -ja *Bc.* 205. jobba: -ja *Nsz.* 57. húrához: -ja *Érd.* 277. haba: -ja *Kules* 163. balla: -ja *Bc.* 166. *Tel.* 221. papa: -ja *Bc.* 16.

árja: ára *Döbr.* 438. sulyokja: sulyka *Érs.* 383. titkja: -ka *Érd.* 176. titkaja: titka *Debr.* 363. övéje: övé *Érd.* 262.

Végső *e* helyén -i: hitire: hitére *Debr.* 42. elei: eleje, kezdeti: -e *Érs.* 487. (Katl.) kettei: ketteje *Nád.* 233.

Többes. Első személy: langim, húgim *Ehr.* 74. énim: inyeim *Apor* 93. kenyerim *Bc.* 182. johim *Mc.* 19. kincsim, pénzim *Lobb.* 49. atyámim *Jord.* 96. a.

egyink másink: egyikönk, másikonk *Döbr.* 378. egyönk sem kíván: egyikönk *Érs.* 337. házink: házaink *Bc.* 252. napink *Apor* 127. melyönk: -ikönk *Érd.* 463.

Másod személy: kénid: kinjaid *Gyöngy* tagid *Gyöngy.* 12. mondásid szavid *Érd.* 575. hívid: -eid *RMKI.* egyitek, mástok: egyikötök, másikótök *Virg.* 123. egyitök *Winkl.* 147. mindöntök: mindenikötök *Jord.* 154. kitek: ki közületek *Döbr.* 332. 376. bűntek: bűnötök *Göm.* 39. esztek: eszetek *Döbr.* 144. húgtok: húgotok *Bc.* 182. bajtok: bajotok *Katl.* 2266. viadaltok *Katl.* 2267. féték: fejetek *Mc.* 32. ellenségtek, istentek, mindentek *Jord.* 111. 112. 114.

Szódtok: szótok *Érs.* 252. (3.) náladtoknál: nálatok (igy is) *Érs.* 234. tiedek: (tietek) tiéid *Jord.* 65. a. 540. az enyimök mindenek tiedek u. o. *Jord.* 583. örömedi: -eid *Peer* 137.

Harmad személy: húrjai: húrjai *Érd.* 204. habai *Kaz.* 54. *Tel.* 85. szari: -ai *Ehr.* 72. titki: -ai *Ehr.* 61. sebi: -ei *Ehr.* 65. johi: johai *Keszth.* 184. juhi *Döbr.* 151. papi *Döbr.* 149. jói: javai *Döbr.* 208. kúti: kútjai *Döbr.* 243—244. dolgi: ai *Döbr.* 252. madari: -ai *Döbr.* 295. izi: ízei: *Bc.* 141. jégi, völgyi, ceti barmi, vadi *Bc.* 132. nyomi *Bc.* 175. szívi: -ei *RMKI.* 194. egyebi: ei *Mc.* 52. 171 - 175. gondiba *Lobb.* 47. emlei: emlői *Bc.* 182.

közelök *Érd.* 614. rettenetök *RMKI.* 22. essek : esőjük *Bc.* 305. erőek, időek : erejük, idejük *Bod.* 7. mivelkedettjük, végezettjük *Érd.* 300. ősejük : ősök (ősük) *Érd.* 312. határaiuk (-uk) *Jord.* 432. miájuk *Pozs.* 28. réok : reájuk *Jord.* 334. (l. Névutók.)

székik : eik (vagy -ök) *Corn.* 102. száuk : szájuk *Döbr.* 146. monnaik : mindkettejük *Döbr.* 500. *Bc.* 54. *Birk.* 192. 335.

féléke : ki mind az ő féléke mellett üle *Jord.* 88a. náduak vadaki („vadati“) : vadaí *Apor.* 17. asszonyoki : -ai *Kules.* 327. földnek szelidekéért : szelideiéért : *Döbr.* 414. megjelenésekit : isten fiának megjelenésekit várja *Döbr.* 353. Mártának és Máriának kastélyokából : -lyából -lyokból *Döbr.* 487. nyissátok kapuktokat : kaputokat vagy -itokat *Döbr.* 47. lelkemnek haboki és vészeki : -ei *Fest.* 378.

Tehát -e és -i -ok és -aik stb. az egyes és többes birtokos- és birtokragai gyakran feleserélődnek, mint a mai népnél is. Így világosan ebben is, ne adatnának ő gyermekdedek ragadatba, ő feleségek ő városok ő szentek undoklatba *Bc.* 16.

Különben a személyragokban, nevek és igék alakjaiban a mai *u* és *ü* többnyire *o* és *ö*. Így látunk- látjuk-, életöm életöd élető életönk életötök életök-, környölünk környölök stb. (l. Hangtan.)

A harmadik személy -a-ja, e-je gyakran mint ma is, sőt még gyakrabban is, felesleg némely szók ragja előtt. Így bizonyába *Mc.* 138. bizonyával : bizonynal *Veszp.* 119. *Keszth.* 72. gyanánt gyanába (l. Képzés.)

Különösen szokatlan módja van pedig a személyragok oly esetbeli csatlakozásának, midőn egy névutós név mellé tétetik. Ez a névutó kivált : felől. Ily alakok vannak : jogfelölő *Mc.* 107. e. h. jogja felől, bal-fellőled eh. balkezed felől *Mc.* 51. én jogfelöllem eh. jogom vagy job-bom felől u. o. és balfelőlem, balja felől *Bc.* 299. (2.) (l. Szófüzés.)

30. §. A hasonlítás fokai Comparatio.

A három fok közt való különbség, mely ma oly szabatosan megkülönböztethetőleg fejeződik ki, a középkorban még épen nem így van, nem is határozott alakokkal jelettetik. A középfok -b-je gyakran felső fokot is jelent. A felsőfok körülírva jelettetik ily szók mellékelésével : mentől (mend-) mennél, minnél (mind-) A *leg* igen ritkán fordul elő ; mai módon alig néhányszor. Példák :

1. *Középfok* legtöbbször röviden a -b vagy -bb előtt álló hangzó mellőzésével, néha mássalhangzók torlódásával : teljesb üresb békétlenb *Veszpr.* 144. bátorb kedvesb *Corn.* 137. galyádb *Ehr.* 127. álnokb *Jord.* 392. hitváb : -nyább *Ehr.* 127. kemémb *Katl.* 21. keservebb

Jord. 818. *RMKI.* 15. bóldogbak *Fest.* 376. genyetb *Tel.* 217. rettenessb *Kaz.* 3. temérdekb 1470.

főnevektől : szégyenb *Érd.* 474. nyavalyább. *Virg.* 123. súllyabb *Érd.* 436. ritka alak melléknévtől : teliebb „tellyebb“ szeretet *Érd.* 480. határozóktól : nyilvánban *Érd.* 541. hamarb *Bc.* 270. hamarabban *Bc.* 90. feljebben *Nsz.* 216. örömesben *Winkl.* 132. elesztebb *Debr.* 54. átalább (melléknév is) *Érd.* 606. bizonyban : bizonyosbban *Érs.* 334. 338. gyakortább *Ehr.* 61.

körülírva : nagyval inkább, nagyobb stb. *Debr.* 140, 287. *Guary* 8. nagyval ékösb *Katl.* 1115. nagyval szebb *Érd.* 220. nagyobbban kellemetes : kellemetesb *Érs.* 217. jobban könnyebb *Debr.* 67. Ezek már az összefüggés által felső fokká lehetnek.

Középfok helyett : jó keze : jobb keze. *Ehr.* 21.

Középfokból alkotva : öregbde *Érd.* 628. magasbda *Guary* 60- (l. képzés -ad da) hajolbhatatlan : hajolhatatlanabb *Érs.* 420. hajolb: hatatlanság u. o. fehérséges *Tel.* 362.

2. *Felső fok.* a) egyszerűen a középsővel kifejezve : nagyobb, legnagyobb *Debr.* 7. 1470. rettenetesb keservesb (l. f. 1) kellemetesb *Nsz.* 346. ne útálj engemet te kisebbik szolgáltót *Göm.* 159. szentségesb *Ehr.* 22.

b) körülírva : nagygyal (l. f.)

c) körülírva más szókkal : mennél kisebb : legkisebb *Tih.* 340. *Érd.* 441. 505. *Guary* 8. mennél alább való *Birk.* 85. minél „mynnel“ jobb *Érd.* 662. mentől nagyobb *Corn.* stb. mentől gonoszab. *Bc.* 63. mintül kisebb *Nád.* 314. *Virg.* 125. mentől szerelmesb *Bc.* 194. 199. mentől alul : legalól (?) *Lobb.* 26. mentől utól legutól *Lobb.* 214. tagosb minden gyermekek felett *Bc.* 118.

legelső *Debr.* 147. legkisebb ; „az a ki nagyobb tiköztek legyen mikép legkisebb“ *Virg.* 127. legkisebb *Debr.* 574. legjonkább *Guary.* 40.

De a *leg* ily viszonyban ritkán található. Van : leg-azonnal *Debr.* 30 legottan *Debr.* 567. stb.

31. § A többes alakjai.

A többes szám alakjaira nézve kevés sajátság kíván megjegyzést.

1. Némely oly szóknak alakítottak többesét, melyeknek ma nem szokás. Péld. elegek *Érd.* 324. bizonyok *Érd.* 634. hármak *Horv.* 6. *Bc.* 132. hármakat *Érs.* 136. tiedek *Jord.* 65. a. 99. a. (l. f.)

2. Némely szók végén a többes *k*-ja előtt kapcsoló hangok állanak : kutfejek : fők *Fest.* 37. egyenlővek *Mc.* 57. *Bc.* 113. színűvek : színűek *Bc.* 48. nagy állatúvak : állatúak *Bc.* 104.

3. -i képző után sokszor -a -e járúl ma is, mely néha jelentésváltozást okoz. Régen találunk ilyeneket : estiet : estit *Bc. 207.* nékiek : nékik, némelyek *Kaz. 176. Tih. 330.* stb. testiek lelkiek örökiek *Érs. 539.* semmiek *Kaz. 5.* meneieket : minőket mennyiket *Apor 13. 34.* az anneat *Mc. 125.* asszéak : asszúk (l. f.)

Más ragok előtt : kenyérönket naponkédiet adjad *Debr. 478.* mi kenyérünket mindennapiat adjad *Érs. 163.*

32. §. Névmások alakjai.

Ezek alakjai és értelmök jobban különböznek. Így :

én-től, mely hihető röviden is ejtődött : *enyéim Mc. 294. encim :* enyeim enyimek *Krszth. 125.* emnen tölem *Mc. 148.*

mü tü mük tük Mc. stb. (l. Hangtan) mai : mi ti vagy mik tik. Tájbeszédben ama régiesek is. Továbbá : tennen rólad *Mc. 169.* „tenem magad“ : tennen *Döbr. 134.* (soksz.) tünöm magatok *Mc. 165.* tün benetek *Mc. 182.* tüneknek *Mc. 58.* tütöket *Mc. 58.* tün tulajdonítókba *Mc. 205.* tenen nálad *Mc. 206.* tenen töled *Bc. 199.* tennem magad *Érs. 32. Nsz. 192. Apor 52.* tenen érted : magadért *Bc. 156.* tünön magatok *Mc. 57. Érs. 256.* tinen bennetek *Döbr. 337.* tünön tölletek stb. : ti magatoktól *Bc.*

ő igen sokszor *az* helyett, tehát dologról elvontan is (l. Szófüzés.) öveje : övé *Érd. 262.* („eweyee“)

ön : őmaga *Mc. stb.* önét : magáét *Fest. 370.* önne : magáé „nem tulajdon önne“ *Mc. 161.* önnei : magáéi *Mc. 169.* tulajdon önnébe jöve és öt ennei (önnei) nem fogadták *Jord. 623.* önbenne : magában *Érs. 348. Mc. 152.* önnön : maga ; önnön nála *Mc. 182.* önnön közöttök : magok közt *Mc. 161.* önnen benneten : önmagában *Ehr. 10.* önnön benne (l. f.) *Katl. 2909.* önközepettek *Debr.* önnönbele : magába *Bc.*

ennen : önnön *Érd. 562.* ünön : önnön *Sánd. 6.*

ön egymást elárolják *Mc. 58.* (l. Szófüzés.)

őféle szolgál : conservus suus *V. Mc. 60.*

az anna : ugyan az *Mc. 125.* meg azonnieat adok : meg annyit *Mc. 154.* azon : azon : ugyanaz *Érd. 114.* „ki látta, azon megírta“ : a ki látta, ugyanaz megírta *Ehr. 103.* azonnak *Bc. 320.* azokból *Jord. 806.* azonról *Érd. 1.* azont hirdeti anyaszentegyház *Érd. 4.* ime azon az anya, azon az szüz és ennen maga szüile és szüz leány es ; ugyanazon ki istent és embert szült *Érd. 454.* az annen : ugyanannyin *Ehr. 132.* ez emne : ugyanez *Ehr. 106.* ezent teszi *Debr. 597.* ezenekről szól idvezitünk *Jord. 354.* ezenhez *Dom. 181.*

ki : mely, mint jelző : ki kő : mely kő *Dom. 173. stb.*, *ki* : mint „oh ki igen kívánnám“ *Debr. 43* *ki* felmagasztattak te mivelkedetid *Apor 52.*

kitek : kicsoda közületek *Mc. 24. (1. f.)*

ki mind : mindenki, kiki *Érd. 568. Döbr. 309. stb.*

néki : némely valaki (1. f.) *Érd. 602. Kaz. 177. stb.*

ralaki : bárki akárki ; valaki csak *Virg. 42*, valakiknek megbocsátandjátok bűneit, megbocsátva lesznek *Érd. 445.* valaki végig megmarad . . . az idvezül *Érd. 121.*

mely : ki *Apost. 6.* ; mely : melyik *Mc. 50.* mely az ige ? : mi, melyik ? *Mc. 116.* mely : a mi *Mc. 52.* mely te keserved : mi ? *Bc. 63.* mely dolog : a mely *Debr. 25.* adjátok meg a mely császáré császárnak *Mc. 55.* olvastátok-e, melyet tött Dávid *Mc. 119.* ki szolgál, melyet bocsát . . melyet ad társa, melyet nem ismert *Dom. 178., 179.* beszédet, mely mondatott próféta miatt *Mc. 67.* melyünk győzi el egymást *Érd. 463* mi ez mely kimegyen *Bc. 300.* emlékezzél meg mely (az) én jóm *Apor 48.*

mene : mennyi, minő *Thewr. 99.* mineieket mennyiket *Bc. 173.*
mene : mennyire (1. névragok)

mene : minő *Debr. 13.* nemő-nemő : némi-nemű *Dom. 100., 107.*

némi idő *Ehr. 9. Dom. 261.* némihány napok, néhány *Érs. 434.*
némi és némely felváltva *Érd. 273.* menehány : mennyihány *Pozs. 44.*

némi-nemő kastély *Mc. 150.* némi-nemőhad *Érd. 538.* neműnemű *Marg. 5.*

néki : valaki általános használatú : nékik jól kezdik . . nékik gonoszul . . nékik resten . . *Érd. 121.* némi nemű hajlék . . *Érs. 457.* valami-nemő *Érs. 553.*

enne : ennyi : enne világosság *Érs. 331.*

ugyan ezen *Corn. 43.*

féle : olyanféle lélekben jó az úr isten *Érd. 35.*

mindenink : mindenikönk *Érs. 534.*

egyéb : más ; egyéb ki vet és egyéb ki arat *Mc. 175. (2)* egyéb övedz be *Érd. 175.* egyebek mondnak *Mc. 189. (2)*

33. Számnevek alakjai.

Az egyszerű sőt összetett tőszámnevekre nézve is alig van eltérés. De a nagy mennyiségeket jelentők alakjai összetétek és módosítások által maitól eltérőleg formáltattak. Így : két negyven ettendei *80. Jord. 18* két negyven ezor ember *Nád. 617.* négyszer ezer emberek : négyezer *Mc. 43.* tízszer ezer, húszszer ezer *Mc. 146.* ezerször való százezer *Érd. 553.* ezerször való ezer aranyforintok *Érs. 298.* tízsör való száz ezer *Sánd. 10.*

húsz heán háromszáz esztendő *Nád.* 569. tíz heán száznyolcz esztendőben *Érs.* 316 húsz heán száz *Jord.* 584. két negyvenhét esztendő ember : 94 éves *Érd.* 286.

nagyobb és több szóból álló számnevek külön ragoztatnak : ezren kétszázau, ezért és ötszázat, ezért és háromszázat, ezren ötszázon *Jord.* 120, 121, 123.

tömén szó közbejöttével : tizszer („tizer“) való száz ezör, ezör-ször való *tömén* ezör udvarlók nézék *Sánd.* 10. tizenkét tömén („*themen*“) angyal *Apor* 107. (tömény ezer : *myrias* M. A. L. N. szótár)

-dik helyett legtöbbször -d áll a sorozó számnevek végzetéül (l. -d képz.) szakaszok czimíratában : negyed capitulum ; de másutt is ; ki-marad pedig a -d is néha *esztendő* előtt : meghalt úrfú születésnek utána ezerkétszáz harmincz esztendőben. *Érd.* 572. stb.

egy-től : egymenden egymendenik *Mc.* 143. stb.

monnó, mindkettő gyakran péld.*Mc.* 29. *Debr.* 613. *Winkl.* 144. *monnó* fél *Jord.* 395. *Debr.* 613. *Érd.* 21, 336, 389. *Ehr.* 12. *Lobb.* 187. *monnaik* : mindkettejük „*monnaie* birodalom“ *Bc.* 73. *monnal* (l. Határozó képzés)

elő : első ; elővek, utóvak : elsők, utolsók *Mc.* 92.,

34. §. A nevek esetragai.

Némelyeknek alakulásában s legelső viszonyaiban találni különöst és megjegyzésre méltót, némelyek pedig más alakúak és mások mint ma, sőt némelyek ma nincsenek meg.

-t tárgyrag megelőző vagy változtatott végzettel és hangzóval ragsztva : vészet indojtanak *Érd.* 447. lelláhot : lelláht kárpitot *Jord.* 741. gyapjat hammat *Apor* 120. *Döbr.* 179. ammenöt : áment *Debr.* 42. eset : esöt („esöt“ is!) *Bc.* 205. részet : részt *Érs.* 318. annyiát *Mc.* *Keszth.* 208. (l. f.)

-t -tt helyrag : közepött : középen *Jord.* 39. miüdtönk : mi időnkben *Érd.* 571. napot estig *Winkl.* 139. *Ehr.* 95. világot mia („*goc*“) *Ehr.* 13. éjt által *Döbr.* 169 ; 368. étaltal *Érs.* 41., 246. ebédet szaka *Marg.* 71., 117. önbeneten : magában *Ehr.* 92. önnön bennette *Ehr.* 71. ő benneten *Ehr.* 100. szintig betölték *Döbr.* 285. eleventébe szeltébe *Döbr.* 443., 463. alázatost (határozó-képző ?) eeth szaka *Érs.* 132.

-ne ma nem létező vagy átalakult rag (l. hat. képz. Szófüzés) ke-vesenne : kevésnyire *Bc.* 288. könyökletne ; -re *Bc.* 130. hajításne : -ra *Mc.* 162. anne alászáll : -nyira *Érs.* 573. mene : menyinyire *Katl.* 4000 stb. menne hogy éjjelre juta : mihelyt *Katl.* 1320., 1057. hatvan láb földne,

hatvan kegne föld *Debr.* lövésne (Szófüzés); minet a világra löttem *Katl.* 1817.

-on: tegnapon *Dom.* 309. vasárnapon (és: vasárnap) *Érd.* 160. 163. stb. holnapon *Debr.* 46. mihelyen és mihelyt *Debr.* 104. nélkülön (l. Határozóképz.) ozton (u. o.) előttén *Döbr.* 239. előttén 30 napnak *RMKI.* 197. hordozná az polvát az szélönt *Debr.* 252.

-nál önállánál *Debr.* 256. *Jord.* 351. nálatoknál és náladtoknál *Érs.* 234. tólenél: nála *Tih.* 142. töleteknél *Apost.* 36. ötöllöknél: nállok *Apost.* 62.

-nek: (l. Szófüzés) messzenek lenni a helyet *Ehr.* 39.

-tól: azontól (túl?) *Peer* 64. (l. f.) tölemtől rokonb: nálam *Bc.* 7. töledtől megválva *Göm.* 131. *Winkl.* 261. töledtől tisztelendőbb *Mc.* 144. töletől: töle, nála *Bc.* 20. 268. *Érd.* 647. töletől megválva *Bc.* 27., 60. *Debr.* 412. töletektől *Virg.* 139. mentől (l. f.) öröktől: -től fogva *Keszth.* 272.

-vá: holdá kelvén *Mc.* 170. Csanáddá gyülének *Érd.* 396. Pécsescé *Érd.* 397. Fehérvárrá (u. o.), holte kelve: holddá: reggelre *Debr.* 44. kábájá lehetsz *Debr.* 259. többé: tovább (adv.) *Debr.* 556.

-vel: sokszor a ma csak tájszólásban lévő *v*-vel, sokszor mint határozó-képző, malasztval reménységvel *Peer* 363. hótál kelvén *Érd.* 103. hollal: reggel hajnalban (adv.) igen hollal: jókor *Érd.* 545. [ujjonnal való gaboná *Jord.* 234.] elfakadt sírral (sírral: -va-l- -n?) *Kaz.* 12., 14. szával szádvál *Kaz.* 106. késvel *Éhr.* 66. eggyel: együtt *Ehr.* 19. (l. Szófüzés.)

-ül: világúl: mig világ világúl leszen *Katl.* 3. örökköl örökké *Nsz.* 172. gyermekül *Érd.* 501. erekköl: örökül *Apor* 25 meszöl: meszszirol *Apor* 108. *Döbr.* 442 *Bc.* 270. arezel: arczúl *Döbr.* 512. szolgál *Bc.* 57. szülejl: szüléül *Peer* 60.

-ént: ez világént: világ szerint *Ehr.* 12 kegyetlenségént *Kules.* 248. önnön beszédént *Döbr.* 63 tenyerént (l. Szófüzés), sokaságaént, igazságaént. ártatlanságoment, magasságodént, istenségént, emberségént *Döbr.* 21. 29. 58. igédént *Döbr.* 65. álnok-ságaént, munkájaént, ítéléseént *Döbr.* 67. 73. szereieént: szerént *Döbr.* 198 isteni természeteént *Döbr.* 499. hasonlatént monda *Döbr.* 295. testént, léleként, szüleént *Döbr.* 308. emberségeént mond *Döbr.* 358. szokásént *Döbr.* 457. törvényteként ítéjletek *Döbr.* 467. azént. aszerént *Katl.* 1558. károdnak nagyságaént *Döbr.* 151. csodálatosént *Döbr.* 142. stb. Legtöbbször: szerént; tehát rövidebb, egyszerűbb alak a mainál. Sokszor: gyanánt és -ül stb.

ként (kényből-e? hihető, mivel van kéj: kéjen kénkén stb.) csaknem

egyértelmű *-ént*-tel, de ez nemcsak hasonlító, hanem osztó, csoportosító értelmű is. Igy: korosként: koronként *RMKl. 205.* mindenként: *-kép Bc. 49.* fejenként „fowent kynth“ *Debr. 553.*

-kéd amannak rövidülése lehet, vagy az ennek bővülése; az *n* mint orrhang könnyen belopódzó és kienyésző lévén. Ilyekben: koronkéd *Winkl. 40.* Érd. 90. izenkéd *Érd. 222.* igénkéd *Érd. 240.* tagonkéd *Winkl. 150.* egyenkéd *Kaz. 15.* városonkéd *Érd. 101.,* értelemkéd u. o. 114. stb. konczonkéd („-két“) *Debr. 25.* esztendőnkéd *Érs. 315., 316.* aprónkéd *Debr. 573.* naponkéd *Döbr. 96.*

-ba -ban -bel, -be -ben felváltva *Döbr. 323.* stb. (l. Szófüzést) benedön: benned *Winkl. 90.* (ben+d=t+n) bennette önbeneten *Ehr. 119., 120, 121., 135. Nád. 417.* önnön bennedön *Czech 142.* belem: bennem *Bc. 196.* bele: benne *Bc. 38.* (bel- ígékötőt l. Szófüzés) eleventébe *Döbr. 443.*

-ból (l. *balól*: névutók): belől (l. u. o.)

-ra: hóta kelvére *Kaz. 69.* holvarra *Apor 175.* ígéről ígére *Ehr. 124.*

-ról (l. Szófüzés.)

-ig: addeg *Winkl. 113.* (határozó) aláig: usque deorsum *Döbr. 442.* földenkig *Érd. 28.* mennyekiglen *Apor 2., 78.* ködökiglen u. o. mélységeiglen *Apor 78.* mindörökiglen *Bc. 46.* (len hat. képz. l. al.)

szcz: háromszerrel: háromszorta vagy szerte *Lobk. 25.* mineszert aniszert *Lobk. 304.* mindenszer *Lobk. 244.*

35. §. Névutók.

kivül kül stb. Jéruzsálem kívül *Bc. 101,* Jézus kívül *Érs. 321.* Tehát *-on* rag nélkül (l. Szófüzés); gorombaság külül *Döbr. 16.* külől *Döbr. 87.* kölől *Döbr. 44.* cellája kül *Ehr. 41.* eledel kül: nélkül *Érd. 426.* kapu kül *Ehr. 147.* törvény kül „kywl“ veszekösznek *Érd. 524.* ház kívül (kivel) *Göm. 155* (l. Szófüzés) ön küvölök *Sánd 8*

nálkül, nélkül, neköl: vértnél és történelkül *Bc. 18.* ételnél italnál kül *Érd. 282.* hitnél reménységnél szeretetnél és malasztnál kül *Érd. 306.* (u. o. több ilyen) nála: nélkül *Döbr. 272 Mc. 169.*

Az ilyekből munkánál kül *Érd. 456.* az tetszik ki, hogy elébb a *-nál* rag olvadt a törzshez, azután ahhoz függetlenül, de oda tartozólag járult a *kül*; a kettő jelentése újjá vagy különbözővé lett, a két particulából egy névutó vált s elébb a *munka*, azután a *hul* hangrendét követvén a *-nál*, megszülemlett a *nélkül* (without ang.) elszakadt a *munkától* s tőle függetlenné vált; és a név is, melynek véghangzója míg a *-nál* vele járt, hosszú lett, most már e tekintetben is változatlanul áll:

nál- és nélkülön *Bc.* 193. *nélkülön* *Ehr.* 157. köfalnál külön *Bc.* 196. stb. szintén ide tartoznak s az alakulás mozzanatait mutatják (*külön és -nál.*)

balól belől : *-ból*, tehát névutó állott rag helyett, mint előbb *kül* *külön* (l. HB.) És a mély hangú névutó valamint a talán létezhett határozó: *balól* kiveszett. *Kénbalól Nád.* 550. ezekbelől *Winkl.* 124. *Ehr.* 130. bőségbelől *NSz.* 209. társaságbalól *NSz.* 212. *Guary c.* rendesen így; kéttőbelől *Ehr.* 1. helybelől *Ehr.* 16. azokbalól *Ehr.* 16. Párisbalól *Ehr.* 28. társimbalól *Ehr.* 38. mennybelől langbalól *Ehr.* 43., 44. Assyriabalól *Ehr.* 50. számabalól *Ehr.* 51. azbalól *Ehr.* 53. szájabalól *Ehr.* 111. érczbelől 1470. kikbelől *Nád.* 495. nemzetbelől *Nád.* 555. *Czeh.* 172. dereblés-darblásbalól *Ehr.* 131. házambalól *Ehr.* 123. vérbelől *Kulcs.* 24. mennybelől *Kulcs.* 29. 74. 200. ugyanott : felségéből 245.) *Keszth.* 74., 132., 267., 445. *Debr.* 565. kezebelől *Keszth.* 44. álmatokbalól *Debr.* 358. (mennybelől igen sok helytt, talán, mivel ez a nevezetes vallásos tartalmú szó inkább megtartotta regies alakját.)

belől : bel bél : bement az ő belőlibe (l. alább : utól felül) in interiora *Vulg. Apoc.* 81.

közt : önnön köztök *Bc.* 148. közikbe „kezykbe” *Érs.* 7. *Jord.* 13. a 508. tolvajok közibe *Göm.* 145. közükbe *Tih.* 189. (l. Szófüzés.)

felől : jogfelőlő balfelőlő (l. f.) tebalfelőled *Mc.* 51. felyüle : felette *Érs.* 17. felire : felibe *Jord.* 447.

környül : környülem környüle *Keszth.* 359., 362. környölem *Debr.* 77. környölő *Tih.* 341. környölök : környülöttök *Mc.* 88., 89. körös körül *Jord.* 927. környölünk *Döbr.* 150.

öszve : („öszvö”) tűzvel öszve *Bc.* 322 választottidval öszve *Göm.* 128. szentidvel öszve *Göm.* 121.

szerént, szerte stb. (l. Stil) világszerte *Debr.* 40. Egyiptom szerte *Nád.* 426. időszerént : idő során szerén *Mc.* 116. (l. Szófüzés.)

últa fogva : kisdedségünk últa fogva *Jord.* 96 a 220.

mégé : mégém : menj én megém *Satanas Mc.* 87.

gyanába gyanánt gyanánt „gianyán” *Virg.* 100. (l. f. Személyragok.)

által : erdő által (-n) *Debr.* 629. tőfok által *Mc.* 92. (l. Szófüzés.)

miatt miá stb. *RMKL.* 20. *Döbr.* 402. *Katl.* 3569. *Winkl.* 246. 247. én miám *Döbr.* 344. miám *Érs.* 502. (*Katl.*) te miád *Lobk.* 251. *Katl.* 3245., 3262., 3864., 3862. *Fest.* 196; ő miá *Göm.* 47. próféta miá *Döbr.* 279. mi miánk *Döbr.* 438. *Katl.* 2811.

elve elvöl : Jordán elve („elwee”) *Jord.* 338. *Érd.* 109 tengör elve

Érd. 655. *Döbr.* 308. Jordán vizének elvőle *Jord.* 212. víz elvől *Ehr.* 66.

eleve (adv.) elő *Ehr.* 110. névutó : elő : pápa elő *Peer* 21.

hátra : vissza (adv.) *Jord.* 238. stb.

vizett vizet : *fiu* vizett „wyzett“ *Winkl.* 116. vizette való *Keszth.* 57. császárnak vizette *Döbr.* 2. dajka „tajka“ vizett *Érd.* 426. ő vizötte *Tel.* 178.

2. Igeragozás.

36. §. Igék személyragai.

A véghangzós törzseket (l. Szóképzés.) Itt egy kevés példát adunk elő a véghangzós igék ragozására. Igý : iv- (iszik) iott *Bc.* 303. iutt : ivott *Mc.* 174. iúnak : ivának (l. al.) megíúnak : ivának *Bc.* 175. *Mc.* 100. hiú : hí v. hív- *Bc.* 183., 190., 287. hiutt : hítt vagy hívott *Bc.* 39. hiot-am : híttam *Bc.* 287. hiotok : hívtok *Bc.* 3. hionotok „hyon“ hínótok v. hívnotok *Bc.* 3. viú- : ví vagy vív *Bc.* 160., 162., 165. viujak „vyuyac“ víjjak, vívjak *Bc.* 160. viuja vívja *Bc.* 165. vyovan *Bc.* 16. réo : ri *Döbr.* 520. reio : ri *Bc.* 204., 210., 215. réjanak : rinak *Bc.* 112.

Másod személy -sz -e helyett néhol ma -ol -öl -el áll, régen sz volt. Igý : hissz : hiszel *Jord.* 794 „hisz“ : hissz : hiszel *Mc.* 190. keressz *Érd.* 167. alussz : -szol *Érd.* 297. alossze „aloze“ : alszol-e? *Érs.* 435. öldozsz „oldozh“ : öldozol, kötözzsz : kötözöl *Apost.* 50. eszezzsz : essözöl *Döbr.* 28. átkozsz : átkozol *Jord.* 165. vigyázzsz : vigyázol, elvezzsz : elveszel *Bod.* 15. „viz“ vizsz : viszel *Tih.* 10. behozsz : -ol *Katl.* 1965. „fekewze“ : fekeszsz fekszel-e *Érs.* 435.

Harmadik személy : -on -én raga : vonzon : vonz *Érd.* 559., 593. *Debr.* 283. éhezen : éhezik *Érd.* 243. eszen „ezen“ *Pozs.* 23. „ottogyon ezen meg“ *Bc.* 263. aluszon : aluszik *Keszth.* 103. lemetön : lemetsz *Döbr.* 244., 1470. győzön „gezen“ gyöz (?) *Jord.* 887. fekszön : fekszik *Winkl.* 233. leszön *Debr.* 12. 62. stb.

-ik-esek (l. képzés) : kelletik : kell *Érd.* 581. *Döbr.* 94. kellendik *Érd.* 453. lépik vepik *Bc.* 134. lépjék ki a vőlegény *Döbr.* 299. *Ehr.* 43. vacsorálik *Debr.* 608. *Virg.* 81. elválom *Érs.* 27. figyelmezik *Keszth.* 214. *Kulcs.* 203., megaggik *Döbr.* 20. letérdeplik *Katl.* 487. 2210. *Ehr.* 42. küzdik *Peer.* 319. végezik elvégezik : végeződik *Pozs.* 13. *Érd.* 30. tőkellik : tőkellődik *Döbr.* 288. *Katl.* 2202. öldozik : öldik öldődik *Döbr.* 367. megmenik, menekedik *Tel.* 359. foganik, fogan-neiek *Döbr.* 278. megbocsánik : -tódik *Döbr.* 353., 379, 417. teremik : terem *Debr.* 30. csökönik : csökön csökken *Fest.* 394. szegik : szegődik törődik ; egy ember karja ketté szegék *Érd.* 638.

Ilyféle megfelelő alakok : elvólol : válsz *Tel.* 177. elválom *Érs.* 27. (de elvól is van), kimúlám *Debr.* 41. tisztúljal meg *Jord.* 457. 535. hajoljon : -ék *Döbr.* 355.

A maitól eltérőleg ragozott *iltelen* igéknek ily alakjai fordulnak elő (l. Képzés): fekszők : -em *Nsz.* 67. fekszen : -ik *Érs.* 78., *Be.* 159. fekszesz *Érs.* 240. fekössze : -szel „fekeszsze“ *Jord.* 298. alusz : alszol *Érs.* 89. 435, *Debr.* 344. elaluszok *Keszth.* 5. *Kátes.* 6. *Döbr.* 478. aloszon : alszik *Be.* 239. asza : aszék *Keszth.* 39 265. (ugyanott 267. : aszék) *Jord.* 899. asz : -ik *Be.* 312. különböz : -ik *Debr.* 98. hazudozsz *Kall.* 1965. másza : -ék *Be.* 57. szök : szökök „zöc“ *Tel.* 171. bánjam : bánjak *Érd.* 551. nyúl : -ik *Jord.* 191. hazud *Apor* 146 származza magából olajat *De r.* 55. hajol : -lik *Keszth.* 273. ügyekez : Krisztust ügyekezze *Be.* 265. virágoz : -ik *Döbr.* 170. 251. ehét : minem ehét valaki sajtalant *Döbr.* 520. eszen (l.f.) : két angyaloknak szája eszen „eezen“ tellyes szával *Érs.* 186. megiva engemet az bor féregben *Dom.* 58.

-onk -önk stb. -unk -ünk helyett (l. Hangtan).

-ja -je stb. (l. Hangtan és Szófüzés).

Az Ehrenfeld c. sajátja a jelentő és óhajtomód *-ék* (láték látnék) ragja helyett az *-ák*. Nem mondhatjuk sem írástévesztésnek, sem hibás olvasásnak. Tehát példáit adjuk megiszonyodák : *-ék* : *Ehr.* 128. 132. (2) iszonyodák *Ehr.* 3. 4. 12. 22. fohászkodnák *u. o.* 135. imádkoznák *u. o.* 142. 143. kimúlák : -ék *u. o.* 143. csudálkodák *u. o.* 33. haraguvák *u. o.* 54. változtaták *u. o.* 53.

Az elbeszélő magánhangzós mult többes sz. első személyének ragjai : *ók* : utálók, megtagadók *Apost.* 3. stb.

De e részbeli teljes következetességet állítani nem mernénk.

Az igenemekről s a szerénti ragozásról (l. Szófüzés).

37. §. Az igék idői. Múltak és jövők.

A végzett mult, melynek betüje *-t*, mely előtt a törzs véghangzója megmarad vagy kiesik, a maitól sokszor eltérő. Így : juttak : jutottak *Ehr.* 130. *Lobb.* 24. nyitta : -otta *Be.* 175. vettél : vetettél *Keszth.* 38., *Döbr.* 98. elvettél : elvetettél *Keszth.* 110. vettek : vetettek *Be.* 45. vetted : vetetted *Be.* *Döbr.* 107. kötték : kötötték *Érs.* 66. kötötte : kötötte *Be.* 45. győztett : győzetett *Apor* 141 juttanak : jutottanak *Debr.* 38. juttam volna „jutam“ *Érs.* 426. megvakittam lelki szemeidet *Érs.* 530. táttá : tátotta *Tih.* 237. táttak : tátottak *Döbr.* 44. futtál : futottál *Be.* 4

teremett: termett *Döbr.* 57. (u. o. „termet“ és teremt!) megélemedt: -dett *Mc.* 107. *

Igy néha tájbeszédben ma is; de láttam -ban stb. is.

Ellenkező esetben a törzs véghangzója megmarad: rettenett: rettent *Ehr.* 44. 45. jelenett: jelent 29. felemelett: felemelt *Ehr.* 63. látottam *Dom.* 292., *Péld.* 52., kölcsolt: kúlsolt *Ehr.* 137. ölett „ewleth“: ölt *Érs.* 571.

Elbeszélő mult rövid összevont alakban oly igéktől, melyeknek végső hangja -v könnyen kienyésző hang. Így:

lesz, törzs: *lev-*: lék: levék *Érd.* 159., *Kulcs.* 218., 244., 192., 214., 312., löl *Pozs.* 1., *Tel.* 291., *Döbr.* 63., 90., 130.

lél, löl: *Kulcs.* 143., *Fest.* 197., *Tel.* 263.

lén, lön: *Thewr.* 293. *Katl.* 2507. *RMKI.* 19. stb.

lénk: levénk *Keszth.* 207. lönk *Döbr.* 150. 207.

létek: levétek *Jord.* 200.

lének: *Érs.* 18, *Kulcs.* 230.

vesz t. *ver-*: vök *Döbr.* 67., *Bc.* 311. vék: vevék *Tel.* 291. *Kulcs.* 4.

vök *Bc.* 311., *Érs.* 426., *Ehr.* 74. *Érs.* 426

vöm *Tel.* 298. vém *Érs.* 111., *Winkl.* 262.

vélek: vevélek *Kulcs.* 319. vék *Keszth.* 20.

vél: vevél *Debr.* 546., *Érs.* 140. *RMKI.* 195, *Kulcs.* 348.,

Keszth. 64.

véd: vöd: vevéd *Katl.* 3892., *Kulcs.* 212., *Thewr.* 281.

vén: veve *Katl.* 2907., *Érs.* 390., 567., *Göm.* 179., vén: vün:

veve (?) *Döbr.* 162., *Ehr.* 131., *Keszth.* 29. 31.

vönk *Apost.* 60.

vétek: vevétek *Jord.* 641.

vőnek: *Bc.* 175., *Döbr.* 161. *Érs.* 562, vének: vevének *Érs.* 423., *Jord.* 655.

visz-: *viv-*: vím: vivém *Nsz.* 294., *Tel.* 300.

víd: vivéd *Érs.* 262. 140.

vín: vivéd *Göm.* 8.

vín: vive *Kulcs.* 43. vün: u. a. *Debr.* 41. 629. *Keszth.* 29. vynek *Tel.* 228. vínék *Nád.* 575., *Pozs.* 7. 8.

tesz-: *tev-* töl: *Debr.* 298. tők: tevék *Veszpr.* 4., ték: tevék *Jord.* 51. 675.

túm: tevém *Döbr.* 130. tőm *Tel.* 298

télek: tevélek *Érd.* 341., 390.

tél: tevél *Thewr.* 167. töl *Debr.* 498. *Érs.* 118. túl: „*twl*“ *Érs.* 439.

téd: tevéd *Kules. 222. Keszth. 131. 132. tőd Debr. 590.*

tén: Érd. 661. tön *Debr. 314. Fest. 198. Érs. 70.*

tétek Érs. 82., *Jord. 341. tötök Debr. 629.*

tének Érd. 573., tőnek *RMKI. tének Guarj. 17.*

hisz: hiv-: elhűm: hívém *Tel. 152.*

hül „hywl“ *Döbr. 324., Peer 238. Virg. 23. Debr. 33. hül és hól „hewl“* kiuek hül *Ehr. 52.*

hűn: hive *Debr. 40. 43., Be. 171., hin Debr. 570., Érd. 168., Nád. 296.*

hűnek „hynek“ *Kules. 260. Érs. 574. Keszth. 200. hűnek Debr. 568. 562., Jord. 628.*

esz- ik: ev-: megém „-eem“ *Jord. 12. ööm, ióm: evém, ivám Döbr. 478., cím: evém Jord. 12. (2).*

ön: evék *Kules. 162. Döbr. 130. („eewe“ Jord. 628.).*

űnek *Debr. 46. 246. űnek Apor 36. ének Érs. 578 Jord. 61. Keszth. 199. Döbr. 359. megőnek Be. 175. „eenek ynak“* évének ivának *Jord. 61. 113.*

szik: iv-: ióm: ivám *Tel. 306. megíúnak Be. 175. yionak, „yionak“ Döbr. 445. inak: ivának Jord. 88.a.*

Más hosszabb igéktől ilyenek: alúm: alvám *Döbr. 17., haragúl Döbr. 243. megharagúl: -vál Keszth. 149. megharagúnak: -váuak Be. 54. esköl: eskövé *Döbr. 479. megeskűm: megesküvé *Jord. 803. Fest. 5. elmetöm: metszém Be. 311. fekök: fekvék Ehr. 74. bűz- hűnek: bűzhödének Döbr. 89.***

Oly igéktől, melyeknek jelene -d -sz -z-vel bővült: v-s alakok: tetővék, tetőék: „tetwek“ tetszék *Érs. 473. sephévék: sebhéd-, sebhösz-: sebhödék Debr. 532. dühövék „dwhewek“ Debr. 553. fekevék: feküd- feküsz-: feküdek Corn. 425. vérhövék vérhöd- vérhösz-, Göm. 115. vérzik; sérzik: sérzék sérüle Nsz. 220. szerkövék: szerközék Döbr. 178. megdihövék: dühöd- *Katl. 1961. mérgövék: mérgöszik Döbr. 191.**

Tartós múlt *vala*-val, úgy hogy ez személyragokat veszen fel s a törzsige alakjával személyben egyez: val *vala: habebat Be. 298. Mc. 18. Péld. 38. tudom valék: -vala Ehr. 98. fizetem valék Apor 18. hivattatom valék Nsz. 60. járok valék Döbr. 60. tartom valék Mc. 206.*

A *vala* változatlansága szintén előfordúl.

Tartós múlt *volt*-tal: beszél volt, tesz volt *Peer. 99. 100. lakozik volt Peer. 111. mondja volt Winkl. 181. megfárad volt Winkl. 189. kezdik volt u. o. hatja volt Winkl. 205. gondolok volt Nsz. 168. tudom volt Nsz. 206. jövök volt Érs. 437. kéri volt Érs. 399. kerestek volt (ti)*

tudjátok volt *Pezs.* 21. alítják volt *Tel.* 273. nem tudjátok volt-e? *Érd.* 123. hoz volt *Katl.* 2605. hasad volt *RMKI.* 26. szereti volt *Érs.* 76. sír volt *Érs.* 317. kettei megfárad volt, kettei esmeg verni kezdi volt *Nád.* 233.

Régmúlt a ma is esmert *volt*-tal és *vala*-val, néha személyre nézve megegyezvén ezek a törzs igével, néha maiasan: Igy: hívatott valék *Nsz.* 60. bocsáttunk (-ottunk) volt *Jord.* 296. mondatott volt *Bc.* 170. vitetett volt *Ehr.* 1. születtem, veszttem volt *Nsz.* 70. mire szültem volt én fiat, kit ekképen látok *Winkl.* 77.

Régmúlt idő alakja, úgy hogy a törzsige elbeszélő multba tétetik és a *vala* vagy *volt* mellé adatik: éltetetének *vala* *Bc.* 118. nem gondola *vala* vele *Érd.* 638. lelék *vala* *Döbr.* 392. követé volt *RMKI.* 186. szüléd *vala* *Göm.* 329. tudád *vala* *Érs.* 83. vénk volt: vevénk volt *Winkl.* 121. gyönyörűségben helyheztetének *vala* *Tel.* 287. felfogadtatá *vala* *Debr.* 121.

Latinos mult alakok: született vagy: natus est *Fest.* 82. megvan-nak számláltattanak *Jord.* 569.

lesz-szel körülírottak: lettek lönk megvigasztaltattak, lettek lönk vigadók *Fest.* 83. (L. Szófüzés. Igenevek).

Néha ige. múlt alakja is *lett*-el formáltatik. Igy: vélhetjük, hogy vetette lött legyen: *abjectum factum fuisse?* *Érd.* 422. (l. al.).

Jelentő módbeli külön alakú jövő nincsen e korban, mint ma sem igen, mert a középkor nem ismerte a *fog*-gal összetevést. Ha előfordúl ez az ige, kezdést jelent. És *kezd* is előfordúl ilyforma jelentésben. Egyik sem egyszerű jövő mozzanatát jeleli, nem épen alaki vagy segéd-igei értelme van. Példákból kivehető (l. bővebben Szófüzés. Igék idői), hogy:

A *fog* inkább csak múltban fordul elő: *foga*: kérdeni fogá őket *Bod* 11. foga hallgatni *Bod* 34. foga ivóteni *Peer.* 12. 33. *Katl.* 472. vonakodni foga *Göm.* 31. foga ülni *Peer* 5. foga megbántani *Érs.* 429. foga nyalakodni *Lobb.* 300. hamarját foga futni *Lobb.* 308. foga dicsérni *1 obk.* 340.

Értelme tisztán: kezdés. A *kezd* ige ilyekben: tovább nem kezdemehetni: kezdeme nem tudni menni *Érd.* 427., ki kezdlek pökni én számból *Jord.* 891. kive kezdlek okádni én számból *Érd.* 69. kezdenek élnie *Debr.* 29. kezd mondani: fogja *Debr.* 45. kezdék siratni *Debr.* 44. házához kezdeme menni *Debr.* 72. mérgökben olyat tesznek, kit mindnyájan megkezdünk siratni *Érs.* 488. (Katl.) nem tudod-e, hogy a tengeren nagy vész szél vagyon és történhetik, hogy mind gyermekösktől el kezdesh vesznie *Érd.* 425,

Múlt jövő alakjai ritkák, de néha érdekesen egyeznek némely tájbeszédbeli alakokkal: ha élhetend vala: mi nagygyá leszen *Érd* 640. ha az élet követ leend, megszereztetik: megíratik *Bc.* 265. ha Jézus testét K. pitvarában tették leszen le, mi teendő vagy? *Érs.* 320. (l. többet Szófüzés. Óhajtomód jövője) mondja a király azoknak, kik az ő balja felől állnak lesznek „liznek“ *Tel.* 264.

Már ez időben, korán megkezdték az igenevekkel összetevés által alakítani a múlt és jövő időket. Számos példája van ennek a kötelező mód múltja és a főnévi igenév múltja stb. alakításában. De van eset, melyben a szenvedői jelentő mód jövője is így alakul: adja azokat és aláztattak lesznek te hatalmadnak járma alá *Bc.* 19.

38. §. A kötelező és óhajtó mód alakjai.

A kötő vagy kötelező mód jelenének formáló ragja a *j*, mely néha elváltoztatlanul áll, máskor elváltozik hasonló a középkori igealakokban. Jelesen:

Néha megmarad s a törzs mássalhangzója után kivált a *-z-sz* után hangzik. Így fel ne lábbaszjad, lábbaszt: *-aszszad Keszth.* 62., vonzja: vonzza, vonja *Debr.* 127., győz *Döbr.* 108., orozj („zhj“) *Bc.* 197., szerezzjünk *Winkl.* 116., szerezzj *Apor* 80., harmatozzj: ozz *Debr.* 108., örözzjön *Döbr.* 345., irgalmazj: „zih“ *Bc.* 77. lakozzjék *Apor* 40. orozj: „zhj“ *Bc.* 197., szerezzjünk: szercczj *Winkl.* 116., *Apor* 80.

Máskor a *-d-v* vagy rokonhangzókkal találkozáván *gy-vé* lesz: fekegy, fekedj v. fekügy *Vith.* 58., fekögyetetek *Bc.* 204., elmegyed, elmetj-: elmessed *Apor* 88., meggyük: metj - messük *Mc.* 211., *Döbr.* 470, meggyetek (l. f.) *Bc.* 136., feggyetek (?), fekögyetek *Bc.* 204., vongyon: -njon *Debr.* 127., vongyad *RMKI.* 13., 16., ógyad: óvj-óggy: óvj v. ójj *Döbr.* 109., 116., 223., szerkeggyél: szerkeszj- vagy szerked- (?) *Bc.* 169.

-ojt -cjt ma *-it* képzős igeiktől *h*-val alakítódik a jelen és ez a leggyakoribb; némi változással, *h* helyett *j* mondatván, ma is esmeretes tájbeszédben. Így ezekben:

alóhad: alitsad *Érd.* 170, *Bc.* 58., alihátok: alits- *NSz.* 395, bátoróh: -its *Pozs.* 13., bizonyóhatok: -itsatok *Bc.* 22., bővéhed: -itsed *Horr.* 30., bővéh *RMKI.* 185, buróhon: borítson *Kules.* 163., *Döbr.* 130., czerdéh: cserdits v. csördits *Ehr.* 14., dicsősöhétek: dicsöitsétek *Döbr.* 45., emléhed: -ítsed *Döbr.* 48., épíhed *NSz.* 264., eppöhed u. a. *Jord.* 55., *Debr.* 588., éppühed u. o., erősséh: its *Keszth.* 423., feszíhed: itsed *Winkl.* 182., feszöhed *Winkl.* 195., gyöh: gyűjts *Kules* 264.,

gyóhanak : gyújítsanak *Érd.* 196., egybe gyűh : gyújts *Apor* 75., győhö : gyűjtse *Bc.* 263., gyéhetik : gyűjtetik *Keszth.* 124., győhéték *Döbr.* 106., idvezéhön : idvezitsen *Göm.* 3., készílek : -itsek *Bc.* 56., lágyéha : -ítsa *Virg.* 49., keserőhód : -ítsed *RMKI.* 15., könihéd : könnyítsd *RMKI.* 187., meréhjetek : merítsetek *Döbr.* 243., némóhátok : némítsátok *Döbr.* 327., nyóhad : nyujtsad *Érd.* 320., poréha : porétsa *Bc.* 263., segéh : segélj : segíts *Keszth.* 207., *Bc.* 29., 79., megsokaséhod *Apor* 11., szabadóh *Pozs.* 6., *Kulcs.* 48., szabadéhk *Bc.* 79., szoróha *Döbr.* 131., tágóhad : -ítsad *Winkl.* 103., tanoh : -íts *Ehr.* 45., tanéh *Kulcs.* 46., terihéd : terítsed *NSz.* 353., tisztóh : -íts *Keszth.* 34., 128., tisztóhatok : tisztúljatok *Jord.* 382., újjoh : újjíts *Kulcs.* 127., *Keszth.* 124., üdvözöh : -íts *Apor* 75., *Döbr.* 29., veszöhéd : -ítsed *Winkl.* 195., világoséhad *Virg.* 25., *Kulcs.* 20.

Még rövidebb törzsektől : megfeced : fejtsed *RMKI.* 193., ehed : ejtsed *Bc.* 30., elrehék : elrejtsek *Bc.* 114., meg foha : fojtsa 1470.

h helyett néha *j=i* áll : nyóhad : nyújtsad *Döbr.* 324., nyójd ki : nyújtsd *Mc.* 120., fesseid meg *Mc.* 210. „aloya“ alója : alítsa *Érd.* 110., szabadij meg : -íts *Tel.* 25., meréhjenek : merítsenek *Döbr.* 243.,

Némelyekben már a *j* hang mellett *cz=cs* is van : „segeycz“ *Thewr.* 280., „idvezeycz“ *Thewr.* 207., majd : „tyztocz“ meg minden büneimből *Thewr.* 286., „zabodycz“ u. o. ,zabadoic : ojts *Döbr.* 21.

j nyomtalan kiesik : medd el : metjed el : mesd el *Mc.* 22.

Az egyes másod személy *d*-je kiesik, lihető hangoztatás könnyebbsége kedvéért : ronch meg : rontsd *Thewr.* 166., „uieh“ újítsd *Thewr.* 165., „tölch“ be elmém : töltsd *Thewr.* 165. (de ugyanott : gyóhad, világosóhad stb. 157. stb.), fordíts : fordítsd *Fest.* 205. stb.

Kötelező mód múltja jórészt mai alakjában, azzal a különbséggel, hogy a *legyen* pótlék a személyek ragait felveszi. Így ; jöttem legyek *Mc.* 21., löttem legyek *NSz.* 132., láttam legyek *Bc.* 119., mondtam legyek *Mc.* 137., beszéllettem legyek *Mc.* 208., megtöttök legyönk *Péld.* 69., hirtam legyek *Bc.* 9.

jöttél légy *Veszpr.* 142., *Bc.* 7., 33., tettél légy *Tel.* 91., meghattad légy *Bc.* 4., szerette legyen „oka, hogy kijelentötték, hogy az Ur Isten szeresse (így?) legyen a szerelmes munkálkodást“ *Érd.* 89., töttenek legyenek *Marg.* 106.

Sokszor úgy, hogy a *legyen* elébe még a *tött* vagy *lett* is járúl a múlt erősebb kifejezése végett, némileg a latin formájára, mint az infinitivusak *lett tött lenni-vel* alakított múltjában. Így : mely igen felmagasztatta lett légyen Krisztust *Érd.* 291., vélhetjük, hogy vetötte

lett legyen *Érd.* 442., jöllehet írást maga nem tanúlt lett legyen *Érd.* 570.

Jövő *-and* raggal vagy inkább képzővel : mert hogy *-and* (örvend, csikland stb.) törzsek képzőivel atyafias és a nyelvézés hajlandó volt törzsképp tekintvén és tovább ragozván, belőle alakokat formálni, kétségtelenül (l. al.) bizonyosnak vehetjük.

Egyszerű jövő feltételes mondatokban (l. Szófüzés) : tendem : teendem *Bc.* 169. (2), vend : veend *Bc.* 289., jelendik : jelenendik *Krszth.* 26., szokandik, esmerködendik, édösködendik, könyörgend *Winkl.* 290., vëndik : veendik *Bc.* 111., bünhendik : -hödik *Mc.* 47., kellendik esedözni *Corn.* 18.

Az ettől utóbb alakított efféléket némileg igazolja (l. al.) az ily mondat : „fiam, ne akarj félni te életedben, mert nagy sok jószágunk leszen, csak az ur istent „felengyek“ : félendjük (v. félendjék?) *Érs.* 554.

Feltételes jövő így is : megkeresztelkedett leend : megkeresztelkedendik *Corn.* 18., ha élhetend vala, mi naggyá leszen (l. f.), ha az élet követ leend, megszereztetik *Bc.* 265. (l. f.).

Körülírva ragozás inuen : teendő vagy *Érs.* 320., kiket vendők vattok *Bc.* 2., lesztek embereket fogandók *Mc.* 117, teendő volna *Debr.* 18., fel vala veendő *Debr.* 22.

Kötőmód jövőjétől alak : jutandana (l. al.) az óhajtó módhoz tartozik.

Egy-két sajátos alak : teszük leszen le : leteendik, áll leszen : állani fog stb. (l. f. és Szófüzés, igék időalakjai.)

-sza -sze indulatszóciskával kötelező jelene vagy parancsoló alakok : hallgassza („gasza“) *Nád.* 323., hallgassadsza *NSz.* 263., hallgassaccze *Debr.* 588., hallgassadsza „-tcha“ *Apost.* 15., nézjedsze *Debr.* 345., nézzedsze *Sánd.* 31., gondoljadsza *Debr.* 351., mondjadsza *NSz.* 91., tegyedze *Debr.* 281., lássadze *Jord.* 509., vegyetöksze „vegetőze“ *Kaz.* 187., mutassátöksze *Mc.* 55., tekintsedsze a világot *Nád.* 679., gondoljátöksze : -sze *Lobb.* 8.

-te is ilyformán : hozte : hozdsza *Döbr.* 324., atte : apa atte, anya atte kenyeret (l. Stil), jöjte v. jöszte „yewtew“ *Ehr.* 23., jövetek *Apor.* 55., *Debr.* 31., jerünk el, jer el *Érs.* 90., 445.

-dék : látdék *Debr.* 12., láddék *Debr.* 26.

Óhajtó mód jelenének kivált az egyes és többes harmadik személyben, néha elsőben is, legtöbbször régies teljességgel, egy taggal hosszabbak az alakjai. Megfelelnek némileg a *honnet* : *honnet* alaknak. Így : oktatnája : -ná *Döbr.* 186., hallanája, öldöznája *Döbr.* 180.,

ápolnája *Winkl.* 162., sebhethnéje, szaggatnája *Marg.* 118., öttenéje *Debr.* 4., átkoztatnéjek, gyötrenéjek *Döbr.* 325., vartatnéjek, kívántatnéjek *Trl.* 31., fogattatnéjek *Pozs.* 20., fekennéjek *Péld.* 7., laknéjek *Debr.* 163., érdömlenőjük *Deb.* 23., tagadnája *Corn.* 350., foganneiek : fogannék *Döbr.* 278., hallgatnájak *Corn.* 414., ériznéjek, keresnéjek *Kulcs.* 258., behinájak : invitarent 1470. communicálnéjek : -ék, elégednéjek : elégednék *Érs.* 408.

láthatnójok : -nók *NSz.* 212., adnójok : adnók *Horr.* 43., mondhatnójok : -nók *Debr.* 34.

Ritka az ekkori nyelvben, ma pedig alig (legfelebb merész és újító nyelvten-íróknál) van az efféle : mikor írának vala *Érd.* 239., örülne vala 1470.

Óhajtó múltja : itt is, mint másutt a *volnék* egyeztetve a törzs igével : vol (t) volna *Winkl.* 148., írtam volnék *Bod.* 29. (2), *Lobb.* 327. (2), (u. o. : olvastam volna!) érdemlettem volnék *NSz.* 392., jártam volnék *Érd.* 426., kértem volnék *Érd.* 542., elkezdtem volnék *Érd.* 563., megkérdeztem volnék *Érd.* 565., akartam volnék, születtem volnék *Érs.* 171., 172.

megbiztatna volna (így) *Érd.* 195., ívet tart vona (így) *Jord.* 894., a csont tetem megtörék ő benne úgy annera, hogy a velők is kijönének vala a csontokból *Debr.* 193. (a leírás nem biztos).

Óhajtó jövője : jutandana *Ehr.* 86., 109., hozandanának *S.-szent-péteri régzés.* Ritka, de később is előforduló alak.

39. §. Igenevek.

A jelennek nevezett és határozatlan értelmű melléknévi igenév : -ó -ő képzővel, alakjára, alkalmazására nézve az volt, a mi a mai (1. Szófüzés).

A múlt jelentésűnek alakja és értelme egyaránt sajátos. Mint a jelentő módbeli múlt -t -tt-vel formálódik, de többképen módosul.

Vannak személyragosok, személyes cselekvés kapcsolásában alkalmazottak, a mondat tárgyával vagy alanyával személyviszonyra nézve megegyezők. Ilyenek : álmattam, émettem : álmomban ébren levén, alvó ébren levő stb. *Virg.* 13., látá Jézus azokat követtek : követőket követteket követni — hallák morgattak a gyülekezetet : morgót, morogni *Mc.* 184., keresztfán függetted káromkodással illetnek vala *Gyöngy.* 16. (több példát 1. Szófüzés.).

inkább határozóilag : bemenette, tétova járatta *Bc.* 168., hozzá jövette *Mc.* 170., látta elmúlatta : elmenni *Bc.* 8., látta állatta a kost

Bc. 152., mind álmaita, mind émette *Érd. 279.*, öröklötte : öröklés által *Apor 94.*, onszollotta *Bc. 145.*, hanyatta *Winkl. 120.* (1. Szófüzés.)
Van : allottedokban *Döbr. 434.*

Jövő jelentésű melléknévi igenév alakja ugyanaz, a mely ma : látandó, láthatandó *Pier 258.*, lehetendő *Érd. 510.*, csodálkozandó (cselekvő) *Horc. 2.*, rágalmazandó (erre hajlandó) *Horc. 246.*, lakozandó város : lakó *Keszth. 294.*, lakozandó ember *Érs 312.*, ártandó : ártalmas *Debr. 71.*, várandó (csel.) *Nád. 297.*, vigasztalendő sz. szellet : vigasztaló *Mc. 204.* (2).

Az u. n. határozatlan (infinitiv) vagy főnévi igenév *jelen* értelmű alakja a mai. Kevés eltérés mutatkozik és az inkább s többször hangzatheli. Így ezek : volni : valni, esse *Mc. 96.*, tudni : -ni *Lányi 206.*, *207.*, szerkenni *Bc. 168.*, lakanni *Jord. (1. a.)* eskenni *Döbr. 437.* Az ilyen igenevek személyragozását l. Szófüzés.

Bemutatjuk ezeket : jutnia : jutni *Debr. 288.*, vonnia : -ni *Debr. 160.*, innia : inni *Jord. 887.* Eltérés csak ilyekben : vennik : venniék *Corn. 22.*, félnik : félniek, *u. o. 87.*, jönied : jönnöd „jewnyed“ *Debr. 523.*

születteni ily kapcsolatban : „hol kellett Krisztusnak születteni“. hihető csak : születni tehát : születenni vagy más ilyes, roszul írva, nem pedig Vajda Péter és Szvorényi múlt infinitivusok.

Az ilyen főnévi igenév múltját nagy nehezen erőlködnek körülírás által kifejezni. És ez egy a legérdekesebb jelei közül a szók alakjai csinálásának s a latin nyelv kedvéért újításnak. Többféleképen találjuk.

1. Az illető törzs ige melléknévi igeneve *alanyesetével* a lenni-t kapcsolva : látta lenni vagy látott lenni : vidisse *Bc. 292.*, hiszem győzelmet vett lenni : victoriam reportasse *NSz. 34.*, használt lenni : profuisse *Érd. 404.*, magyarázzák eredeti bönnél (-kül) jött lenni e világra *Érd. 530.*, mondanak ütet hallott lenni *Jord. 725.*, nem olvasonk. . tött lenni *Érd. 30.*, felemelett lenni, *Ehr. 63.*, vallott lenni : habuisse *Ehr. 111.*, ismer gonoszúl élt lenni *Érs. 576.*, mondatott Anna szült lenni *Tel. 14.*, vallom megbántottam lennem *Tel. 87.*

2. -*uck*-kel az illető név : olvasonk löttnek lenni gonoszokat : factum fuisse *NSz. 302.*, látván az almából öttnek lenni : edisse, és semmit ártottnak lenni *Tel. 209.*, tekintve vétközteknek lenni *Tel. 210.*, tötteknek lenni, jötteknek, fénlöttnek, vittnek „vitnek“, vöttek lenni *Tih. 348.*, *349.*

3. A *lenni* elé még lött járúl, mint előbb a kötelező módon

tanúlt lett lenni *Érd.* 570., hallott lett lenni . . . vélhetjük lett lenniök *Érd.* 452.

A határozói igenévre nézve érdekes, hogy leginkább *-ván* alak fordul elő, *-ra* alig. Így akkor is, midőn ma emez áll, péld. írva talál-tam, futva láttam stb. (l. Szófüzés). Így : valván, évén, iván, fekvén *Peer.* 264.

-t raggal : kijövént : jövéen vagy jövet *Döbr.* 235.

Jelesebb azonban, hogy a mi már alig történik, a középkorban gyakran előfordult, hogy személyragokat veszen fel az utóbbi rövidebb *-ra* alak. Így erősebben, mégis kellő rövidséggel foglalódik a másik s talán alanyféle névhez (l. Szófüzés) : látvánk *Bc.* 76., élvénk *Bc.* 77., hitetlenkedvénk *Bc.* 98., megbizonyítvánk *Bc.* 83., meghalvánk *Bc.* 14., akarvánk *Bc.* 24. munkálkodvánk *Apor* 133.

valvád : te levén stb. *Winkl* 262. *Mc.* 54., valvátok *Mc.* 25., tudvátok, eltávoztátok *Bc.* 120. 128., megfordulvátok, bemenvétek *Bc.* 108., 110., látvátok *Bc.* u. o.

valvájok *Mc.* 25., éhezvéjek, látvájok *Mc.* 34., birvájok *Bc.* 30., bemenvéjek *Bc.* 52., akarvájok *Bc.* 61., szenvedvéjek *Bc.* 90., megértvéjek *Bc.* 146.

Leginkább a biblia-fordításokban. A fentebbi múlt igenév : *imád-kozotta* pedig csaknem kizárólag azokban.

va + l : sirral : sirval? elfakada *Kaz.* 12., 14., *Ehr.* 117. (l. Hangtan.)

val és *vall* : esse habere; alakjai közül elszámoljuk a fontosabbakat :

ral jelenidőbeli alakjaival *Mc.* 91. 171. 178. *Bc.* 173. 185. 290. *Ehr.* 1. *Érd.* 214. 526. *Tih.* 96. 97. *Katl.* 1839. *Nsz.* 27. *Tih.* 223.

valni volni : *Mc.* 96. *Gyöngy.* 26.

[*vall* : confitetur *Döbr.* 90. 101. 177. 182. hálát ad : *Döbr.* 97. *Mc.* 134. *Apor* 29. 30. dicsőit : *Döbr.* 20. 51. 53. 61. *Kúles.* 65. *Keszth.* 108. *Debr.* 2. *Tel.* 83. mond : *Döbr.* 57. *Bc.* 298.]

vallott : habuit *Bc.* 79. *Tih.* 98. *valljam* : habeam *Mc.* 91.

vallatott : habitus est *Bc.* 319.

ral vala : habebat *Ehr.* 9.

valló : habens *Mc.* 62. valálokat valló *Mc.* 91.

valván : habens etc. *Bc.* 15. ens : *Döbr.* 510. *Apor.* 129. *Érs.* 79. *Mc.* 92.

valvád : tu habens etc. *Mc.* 54. ens *Mc.* 174. valvátok : entes *Mc.* 36. valvájok (l. f.)

valhatni : habere posse *Fest.* 16.

vallás szóra nézve l. *Apor* 57. 66. *Döbr.* 199. *Kulcs.* 362. 388. *Keszth.* 256. 263. *Érs.* 104. *Jord.* 6.a. *Tih.* 295.

Alaktan. II. Szóképzés.

40. §. Rövid törzsek.

A középkorban oly rövid törzseket találunk, melyek egytagúak, néha alig terjedtebbek mint a legegyszerűbb gyökér; meg számos olyanokat, melyek rövidebb kevesebb képzővel állanak ekkor mint utóbbi időkben és ma. Ezekből idézzük a nevezetesebbeket:

ábráz: főnév és ige. *Horv.* 52. *Dom.* 227. *Virg.* 44. *Debr.* 326. *Érs.* 359.

agy: szemeit agyából kiváják *Nád.* 508.

al-: alszik *Vitk.* 57. *Debr.* 613. alossz: alszol *Debr.* 614. alás aló *Döbr.* 149. 160. *Bc.* 61. alot: altot *Bc.* 183. alú: aló *Dom.* 129.

áld: áldoz *Apor.* 13. *Jord.* 55.

alk-: alkuszik: alkhatik: alkudh- *Érd.* 245. 444. alkó, alkóbb *RMKI.* 26.

ár: tengernék árja *Jord* 279. stb., gyönyörködések árjából itatod *Döbr.* 86.

besze: beszéd *Bc.* 157.

bő „bew“ liberalis 1470. *Érs.* 262.

buz: foganatnak kívánatos buzjában *Döbr.* 508. hőség *Érd.* 455.

csimot: csimota csemete *Apor.* 146.

csökik, megcsökik: megcsuklik, csökken *Jord.* 97.

doh: szegényeknek dohát el nem szenvedheti *Corn.* 155. *Jord.* 915.

hirnek doha *Érs.* 304. földnek doha *Érs.* 141.

dög: ördög *Peer* 70. égnek döge: dögössége *Debr.* 215.

egész: egészséges *Érs.* 205. 329. *Mc.* 29. *Virg.* 48. *Érd.* 434.

éh: éhség *Apor.* 4, éhes *Debr.* 168. stb., *Dom.* 85. *Érd.* 205.

eh-joh-: belső részek, szív, gyomor, derék *Jord.* 128. *Érd.* 240. *Érs.* 561. *Thewr.* 78.

éj: éjszaka, általában így, péld. *Kulcs.* 179. stb.

emni: szopni: emő *Mc.* 52. emni *Érs.* 438. *Tih.* 26. *Kriszt.* 15.

es: eső „eset“ *Bc.* 270. 287. *Mc.* 26. *Apor* 37. *Kulcs.* 29. eseket *Kulcs* 257. *Keszth.* 179. *Döbr.* 135. 187. 251. *Bc.* 132.

es: eskü *Döbr.* 185. 406. 437. *Bc.* 284. 300. *Mc.* 12. *Apor.* 69. 127. *Kulcs.* 172.

esk-: eszlüz: eszhetik eskés, de: esküszik, eskügyetok is; tehát

mindkét alak szokásban. Például : eskés *Mc.* 57. *Érs.* 92. *Kaz.* 26. *Corn.* 125. *Debr.* 629. eskés, eskhetik. *Érs.* 186. 187.

esni : esedezni (isten előtt) *Apor.* 55. földre esik és imád *Döbr.* 447. *Érd.* 378. *Jord.* 363. 488. 921. essedés : -dezés *Thewr.* 257.

est : este estve : *Döbr.* 292. 323. 437. *est* : napeseit *Tel.* 219. 221. *esti Be.* 270.

ev : evesség „bűz ev“ *Veszpr.* 141. „eve“ *Ehr.* 103. evvel „eewwel“ *Fest.* 395. *Nád.* 537.

év : esztendő *Döbr.* 242. 246. 367. *Tel.* 35. *Érd.* 56. *Winkl.* 21. *Corn.* 409.

ét : evés (ma is) *Be.* 91.

eszvesz : észveszés, összeveszés *Érd.* 298. 606. (1. Stil.).

ezfek : eszfelek (?) észak (?) *Be.* 13. 122.

fegy : fenyt, fegyő *Nsz.* 124. fegyés *Nsz.* 351. fegytetik *Ehr.* 57. 107. 109. megfegy *Kules.* 353. *Keszth.* 13. 125. 256. *Döbr.* 89. 106. *Be.* 65. fegyttetik *Be.* 185. 195. 251. *Nád.* 451.

fek- : fekszik, feket : fektet *Mc.* 110. *Pcer.* 41. *Ving.* 31. feket *Ehr.* 11. 68. 148. *Nsz.* 266. fekö- : fekvő- *Be.* 27. *Nád.* 526. *Pcer.* 105. fekés *Döbr.* 3., 238., fekö *Be.* 7., 42., 67., fekjen *RMKI.* 213., fekni *RMKI.* 18.

fel : feleség, társ *Mc.* 49. 97. *Érd.* 397. *Be.* 317. stb. fele *Jord.* 241. felebarát *Jord.* 27. a.

fele : felsője ; mennynek fele : superiora *Vulg. Apor.* 66. székednek fölére ültetök (valakit) *Tih.* 266.

fi : fiu : mely (milyen) atya, olyan fi („fy“) olyan szent lélek, teremtetlen fi... örök atya, örök fi... mindenható atya... fi... *Kules.* 53. 54.

fitty : nagy fittyel előáll *Katl.* 3415.

fohászás *Ehr.* 33.

fog : fogan, fogad méhében *Be.* 181.

gyoropik : gyarapodik *Érd.* 543.

hason : hasonfele *Döbr.* 389. hasonl : -ít (1. Képzés).

heit, *hitt* : hiú, hitvány *Mc.* 57. *Érd.* 184. *Apor.* 31. 29. *Döbr.* 105. 110. hitság *Érs.* 7. heul (meghiúl. *Érd.* 37. 555.) hiúl : megüresedik ; ettől : *heitt* mint ; avél : avitt. Ehhez tartozik : *hi* „hy“ : hiú *Érs.* 277. *Tel.* 209. hitól „hytol“ : hiútól *Döbr.* 146. hiság *Döbr.* 15. 17. 51. 76. 92. 93. 146.

hó : hónap *Be.* 69. stb

hon : „honnyának“ *Ehr.* 58. hon marad *Érd.* 436. honnyában *Mc.* 176.

hő : hőség *Mc.* 142. *Nád.* 647. hő hó *Érd.* 455.

hurutni mint ábrázni, hajnalni stb. *Ehr.* 100.

huszt : husszita, eretnek *Érd.* 76. 600. *Tih.* 13.

ihl, *ihli* *ihlés* *Érs.* 146. 147. *Nsz.* 164. 165. *Érd.* 426. 540. 666. *Kaz.* 158. *Fest.* 35. *Ehr.* 3. 56. *ihel* *Ehr.* 106. *ihlés* *Ehr.* 139. *Döbr.* 395. *Tel.* 59. 127.

jár : járul *Nsz.* 384.

ingerni : ingervén *Ehr.* 154 *ingerheded* *Corn.* 404.

inhely : üres h. *Debr.* 54.

intök : intetök *Érd.* 50. V. ö. (Katl.) *Érs.* 453. (inte l. -a képzőt).

ízés : izlelés? *Virg.* 4. *izl* : sapit *Döbr.* 254. *magasat* *izleni* *Döbr.* 284.

kárhot : -hozta *Érd.* 80.

keg : stadium, tér, kör. *Debr.* 61. *Érs.* 23. 25. 440. *Érd.* 88. 594. (3)

kéj : ön kéjén, kénkén *Bc.* 25. *Mc.* 77. *Érs.* 495.

kép : fegyver neme : képökkel általveré *Érd.* 306. *éles* *kép* a ti oldalatokba *Jord.* 191.

kér, *agykér* : a tövisék általhatván még feje koponyáját is, és megszakasztván az agykért *Veszpr.* 88.

kereng : kerengő, atrium ; a templom kerengje *Jord.* 363.

kibik : képped (?) *Fest.* 325. 333. V. ö. *RMKL.*

kiszt : készttet, kisztet : persvadet *Vulg.* *Döbr.* 439. (l. kiszlel. Képz.)

leh : lehő *Peer.* 74. *lehés* *Peer.* 97. *lehni* *Érd.* 545.

lejt : angyal lejt mennyből *Katl.* 2075. *Jord.* 309. *lejtő* *Mc.* 155. 1470.

lep : leped, takar ; belepi palástjával *Jord.* 327.

magaszt : mint vigaszt, vigaszik stb. (L. Szóképzés.)

marad, *maradi* : maradék ; maradjára száll 1470. (2).

megmenik : menekszik tőle ; megmenől (-él) tőle *Érs.* 347. keresztyének megmenének *Érs.* 511.

merészik : merészte : merészel *Bc.* 264. 265. (V. ö. vigaszik.)

met : metsz ; mettetik *Apor.* 140. *megmet* *Debr.* 299. *elmet* *Debr.* 179. *metön* *Döbr.* 244. *Tel.* 70 *elmetenni* *Bc.* 86. *elmettetik* *Bc.* 108. *mettetés* *Bc.* 202 *Érs.* 347.

metet : nevetés ; mevetre ingerlő beszéd *Vitk.* 34. *Péld.* 13. *mevetben* : csúfolásból *Dom.* 25.

moh : mohó mohos *Érs.* 538. (2) *mohság* *Érs.* u o.

mú : „myw“ takács mű szerint *Jord.* 78. 254. *mű* nélkül *iratott* *kép* *Peer.* 4. *fa mű* *Érd.* 310.

nő : mire tötted e dolgot gonosz nő? *Tel.* 210. *ime* az szerelmes nő „neő“ is megadatik (?) *Nsz.* 74. *aghné* : „byes bájos a.“ *Érd.* 429., *porkolábné* *Dom.* 244. *Krisztus* lábainak mosónéja *Theur.* 183.

nyug- nyugom: nyugod- Döbr. 517. nyugás Kulcs. 252. Kezth. 275.
nyugot: -tat Katl. 2410.

or: orv Virg. 136. Ehr. 78. ország Érs. 8. Mc. 190.

öldök-: öldököl, öldökés Mc. 43. 187. Döbr. 99.

ött: önt;öss Göm. 135. ötté: önté Göm. 138. öttéd Göm. 144. stb.

parancs: -olat Jord. 81. a.

reg: reggel; reghtől fogván estelig Jord. 49. 795 regmise Lányi 189. 289.

roh: sárkány és ló Jord. 895. 905. (sárga Kár. bibl.).

seb, sebbel: sebesség Debr. 507. Katl. 3549. Döbr. 521. Érs. 158.

sérés: sérvés, sérülés; fog sérés, főserés Debr. 574. 575. Winkl. 70.
sérettség Apor. 43.

sib: emberek Érd. 603.

súlyabb: súlyosb Érd. 436. súlyság (l. -ság képz.)

sza: száj Érs. 532. Dom. 308. Nsz. 174. szával Kaz. 105. Corn. 125. Be. 90., 150.

szeg: szegkő: szeglet Érd. 165. 602. Virg. 52. Jord. 741. 896. a háznak négy szöge Ehr. 133. öt szegű Érs. 68. Tel. 246. Kaz. 74.

szegik: törődik, szegődik Érd. 633.

szerk-, szerkvén: szerkeződ-, Ehr. 155. egybe szerkezni: szerkeződni Be. 170.

szár homlokú: kopasz Érd. 398.

táj: tájék Érd. 560. 424.

tel, betel: betölt Winkl. 5. megtel RMKI. 194.

éltékozni Döbr. 362.

tér: téres; a tenger igen tér Keszth. 276. térhely: téres Döbr. 76.

tét: tétel Döbr. 450. Be. 145. mint: vét szentségnek vétével Guary V.

tetik: tetszik RMKI. 27., Mc. 57., tetött Érd. 426., Ehr. 2., tetnek Marg. 113., Apor. 52., teték: -szék Debr. 629., Katl. 2029., tetének Döbr. 340., tetett vala Mc. 16.

tıl: tilt; tiltott gyümölcs Debr. 509., tilódik Döbr. 154., tilhat RMKI. 16., megtilódik RMKI. 178.

vagy: vagyon Jord. 24., Döbr. 196., vagy és vagyon Döbr. 349., 522. V. ö. Be. 75. 68. 165. val és vall alakjait (l. f.).

véd: védés, legyen én nekem védésem Thevtr. 251., Döbr. 131., kitől ur isten védjen „wegyen“ Érs. 213., védi vala Érd. 298., véd meg Döbr. 44., 134.

vész: turbo Kaz. 53., Fest. 38., 367., Kulcs. 161., Tel. 121—124., Corn. 322., 1470. vész ebben eszvesz „yzvesz“ (l. f.).

veszteg: vesztegl; vesztegj Érd. 152., vesztegni Tih. 238.

rigaszik, vigaszt Mc. 27. stb.

Ezek közül némelyik a népnél megmaradt, másik talán a leírás miatt nem eléggé biztos, péld. *tulaj* : -don vagy *esztő* ; esztendő *Érd. c.* Némelyik lehet összevonás, mint az épen most felhozott, vagy *ingerni* : -gerelni, -gerlni stb. De hogy a rövidség példái ezeken túl is számosak, arról utóbb is lesz alkalmunk meggyőződni, midőn az *-hatatlan*, *-alom* és más képzők rövidebb alakjaival találkozunk.

41. §. Véghangzós törzsek.

A törzsek véghangzatait, melyek kipusztultak, láttuk fentebb. Ismeretesek a tulajdonneveknek oklevelekbeli írásából és a HB.-ből.

De találunk a középkor utóbbi századaiban is oly törzseket, melyekben a véghangzók megmaradtak, de úgy, hogy néha az értemény változásával, néha a nélkül, elenyésznek a ragok elől és néha ismét jelentkeznek.

Kétféle ily törzsek vannak :

1. *Nevek* : ajtó : *ajtúra* : ajtajára *Mc. 149.*, ajtáról *Mc. 105.* mélták : méltók *Érd. 42.*, árú : az ő *árokat* immáran senki nem veszi *Jord. 908.*, hajójok vala, a tengeren *árút* hordozván *Jord. 919.*, ár : árú : annyival több árút kell érte adni („arwlt“) *Érd. 529.*, árút szakasztunk : árát szakasztjuk. *RMKI. 6.*, bucsú, bolesu : *bolcha*, bolesu : búcsúja *Peer. 172. (2)*, fu : *fiak Döbr. 474.*, fion : fiún *Nád. 363.*, fi (1. f.), garázda : *garázdot Érs. 225.*, gög : „gegw“, arrogancia 1470., ok : *oka Érd. 64., 88., 152. stb.*, sok *okaért* : okért ; másod *okáért*, mi *okáért* stb., *Érd. 400., 433., Kaz. 84., Debr. 366.*, oka nálkül *Döbr. 134.*, szomj, *szomjó* „szomjóhom“ : szomjam *Érs. 53.*, *zugolya* : zugoly, zug ; minemű zugolyában taszittatik *Érs. 37.*, *tompor* : *tompóra Jord. 39. a.*, menyei : *mennyi (HB) Mc. 125, Be. 100.*, meneiek : minők *Be. 17., RMKI., szüzi* : szüzi *Veszpr. 2., Tih. 37., Kaz. 39., 40., Horv. 57., Göm. 18., Debr. 613., Tel. 2., 117., 119.*, ük : üke és *ükeje* Krisztusnak *Kaz. 39. Tel. 9., 61., 91., 131. stb.*, szolgál : *szolgul* „zolgwł“ : szolgál adad *Lobb. 2., szüü* : szüij „zywyat“ : szüiját *Jord. 454.*

2. *Igék* : *hiü* : hí, hív- hiuttam *Be. 196.*, hiottam *Be. 105.*, hiúttak *Döbr. 292., Be. 183.*, *hiü* : hí *Debr. 347.*

iu : iv-, iszik ; iott : ivott, itt *Be. 303.* iutt *Mc. 174.* iuttok : isztok *Érd. 237., 309.*, ionia : innia *Tel. 178.*, megünnak : ivának *Be. 175.*

viu : ví, viv *Be. 148., 162., 163., 267., 317.*, viúja *Be. 165.*, viúják : víjják *Be. 160.*, vionak : vinak *Be. 74.*, kiviutt *Apor 86., 100.*, viutt : vitt *Be. 227.*

reio, réjo : rí, ordít ; ur Sionból *reio* *Bc. 210.*, *Döbr. 520.*, *reionak* : rínak *Bc. 112.*, *reio* *Bc. 204.*, *reio* *Bc. 197.*, *Döbr. 520.* *reuni, rewni*“ *Jord. 48. a.*

Nevek és igék egyszersmind, mai képző vagy véghang nélkül : ábrázni (l. f) hurutni *Ehr. 100.*

42. §. Egyes képzők. Magánhangzók.

Az *-a -e* képzők alkalmazására nézve alig lelünk valami különöséget. Mégis meg kell említenünk egy-két ily képzőjű szót :

-a : monda : mondás ? *Mc 49.*

-e : döllye : döllyf *Érd. 208.* *Jord. 101. a.* inte : intő ; az ég forgása inte lön : intője *Érs. 453.*, mövete : mövete -tendő *Guary 4.*

-ó -ö 1. igék törzsei mellett igenevet formáló (l. Szófüzés. Ige-nevek.) Érdekesebb olyakban, melyek törzse vagy kevésbé ismeretes vagy kiveszett : verő : veréj, veréjték ; veréjének cseppje *Fest. 149.*, *Pozs. 2.*, (kiver az izadság, szeplő). *Winkl. 155.*, *159.*, *Thewr. 189.*, haló verő : h. v. kive üt, elfolyván (futván) minden tagaimat : halál verítéke *Érs. 303.*, nyelő : nyelv *Érd. 62*, *Döbr. 313.*, *325.*, *Érs. 451. (2)*, könyő : könyv *Bc. 71.*, *72.*, [ha *köny, göny* (M. A. Szótár) hajlást jelent. akkor igétől.]

Különösök : együgyő szem (V. ö. szemigy) *Mc. 137.*, *Döbr. 112.*, mennydörgő : dörgés *Jord. 52.*, való : levő, lény *Sánd. 14.*

2. nem igéktől, hanem névmási és egyéb törzsektől : elő *Apor. 37. 71.* utó *Kaz. 84.* alkó, alkóbb (lf.) *RMKL. 26.* enyő : enyv ; készeríti a madarakat be menni törbe avagy az enyőbe („enő“) *Bod. 7. V. ö. Debr. 570.* terő : tereh teher : terőbe esett *Tel. 101.*

3. tulajdonság-jelentő képzős nevektől melléknevek ; itt az *ó ö : ú ü* helyén. Különösen sajátosok a *-ságó -só* képzőjű ily melléknevek. (L. *-ság -só*.)

-ú -ü mai módon fordúlnak elő. Különös ezekben : sirű (sűrű) sokorú kökörü (a pokol tűzének és a kénkönek lángja) *Nád. 80. Guary. 40* E két szó csak itt fordul elő, és nehezen elemezhető. Sok- és kékes formájú színű. (L. az idézett codexeket a hozzájuk adott szótárban és Czuczor és Fogarassy szótárjokat stb.)

-i képző, amazoknál sokkal gyakoribb és jelentősebb. Alkalmazták a középkoriak néha úgy mint mai nép- és tájbeszédben, máskor úgy, sokféle viszony kifejezésére, szabatoság és világos jelentés nélkül, kétes vonatkozással, mint az utóbbi időkben és a mai rozabb irodalmi gyakorlatban. Szabatosan leginkább hely- és időviszonyt jelezne ; de

hozzátartozást, tőle függésben lételt is sokszor jelent. A főbb jelentései ezek :

a) főnevek mellett alig valami jelentés-változást okozva, főnévből melléknevet vagy éppen nem, vagy jelentéktelenül formálva. Így : némbéri : némbor, nő ember *Bc.* 9. 29. magyar király *Marg.* 26. stb. magyar néha : n. ország, péld. magyarrá jött (l. al. Szófüzés. Ragok vonzata) magyári urak *RMKI.* 305. magyári mélyföld *Érs.* 135. Ily forma : nyitrai vármegye *Marg.* 187. tömérdeki *Lobb.* 186. (ma is így ; de tömérdek is !) éjféli „ehf-“ : éjféli (éj fele ?) *Debr.* 52 napi napon „egy n. n.“ erősítő ismétlésül *Érd.* c. (l. al.)

b) hely- és időviszonyban, tárgyiasan és elvontan : tizen harmad-napi *Érd.* 63. egy napi napon (l. f.) *Érd.* 152. 183. *Jord.* 598. *Pozs.* 16. *Gyöngy.* 24. negyednapi hideg *Marg.* 137. negyednapi halott *Érs.* 76. negyvennapi *Érs.* 85. naponkédi *Nsz.* 343. *Érd.* 465. *Dobr.* 478. 490. estveli *Kulcs.* 353. *Keszth.* 388. esti *Bc.* 157. estöni „esthőni“ *Jord.* 25. veternyei csillag : reggeli *Dom.* 5. veternyei dicséret *Debr.* 48. holvali vigyázás *Kulcs.* 333. *Keszth.* 365. holvali *Dobr.* 209. hollali *Jord.* 841. délszegi királyné *Me.* 177. évi : éves *Theur.* 141. egy éviék *Érd.* 116. tizenharmad évi *Debr.* 500. 502. tizenkettőd évi volt Jézus *Dobr.* 281. harmad évi *Jord.* 28. a. száz esztendei ember *Érd.* 563. *Jord.* 18. a. 23 a. 27. a. esztendei köszvényes *Érd.* 608. elébbi *Tel.* 101., *Me.* 70, *Dom.* 101., 102., elébbeli : -ben *Jord.* 811. elesztébbi *Per.* 5. *Ehr.* 10. 19. *Marg.* 131. feljőli *RMKI.* 365 egyébbai szokás *Virg.* 59. 61. mindenhai *Batthy.* 162. földi nép : föld népe *Érs.* 434. országi birodalmasság : országban való *Érd.* 387. lyuki emberek : barlangbeli *Tel.* 271. tengeri zengés : tengeren való *Érd.* 105. pokloki : -beli *Apor.* 124. 129. mennyei görgés : dörgés *Dobr.* 283. alomi „fesvénység kívánatosság egy alomiak“ (kíváncsiság, kapzsiság) *Érs.* 208. húsvét napjai predikáció *Ehr.* 130. (Jérikói rózsza *Debr.* 56.) lábi öltözet *Nád.* 538. (meztelen láb. n. o.) elmei bűn *Göm.* 142. szentirási jószágok *Nád.* 308.

c) birtokviszonyban, vagy mivel ez is sok más viszonyt rejthet, oly esetekben, mikor az összetartozás -*neh*-kel stb. is kifejezhető vagy felváltható. Így : anyali esés : anyalok esése *RMKI.* 175. anyali romlás *Érd.* 13. isteni meglátás : -nek meglátása (vagy -t meglátás ?) *Nsz.* 256. isteni szerelem *Nsz.* 335. isteni hatalom *Nsz.* 332. isteni anyaság : istennek anyja volta *Corn.* 51. keresztyénségi bizonyság *Dobr.* 57. elmei vigaság *Czech.* 22.

d) más viszonyokban. Hozzá tartozást afféleséget hasonlóságot jelentők : anygalomi : -hoz illő *Ehr.* 59. anyai választás : anyává *Érd.* 273. szszonyállati személy *Érd.* 273, 274. baromi cledel : húsféle *Bc.* 214. beszé-

denkénti értelme az igéknek: szó szerénti 1470. (l. Stil.) deáki nyelv: deákhöz való, annak tulajdona: literatoria, literatorum l. *Marg.* 187. *Érs.* 316. *Érd.* 560. deáki bötük *Érs.* 275. *Tel.* 93. deáki görög zsidói tudomány *Érd.* 560. (Syria országbeli tudomány u. o.) ebi szokás *Tih.* 112. egyházi szerrel szerzé a templomot, nagy szent egyh. szerrel. *Nád.* 616. egyházi szernek szentségét neki szolgáltatá *Nád.* 654. emböri állat *Nád.* 272. emberi test *Érd.* 519. isteni káromló: istent. *Érd.* 288. isteni félő *Jord.* 524. „mikor uristen ennyit teremte, jó magokat hintett vala: az isteni ismeretet (oly ismeretet mint istené, tökéletest) isteni értelmet (u. a.) isteni látást, isteni szerelmet: luciper hinterá vakságnak s tudatlanságnak konkolyát *Érd.* 129. jámbori élet: jó emberi *Lobb.* 191. 201 kézi engedelmesség: kézzel jelelt, kézadás *Dom.* 101. lelki vélekedés: lelkekhez méltó, való *Érd.* 492. lelki népek: egyházi *Érd.* 499. lelki gond vagy őrizet *Dom.* 192. lelki édes ének *Döbr.* 124. lelki ajándék „adatok testieket és adatnak tinektek lelkiek és örökiek“ *Érs.* 539 mézi édesség *Dom.* 7. *Nsz.* 118. rózsai test *Tih.* 104. rózsai szép orcza *Nsz.* 73. 135. 367. rózsai vér, rózsai szép piros tündöklő szin *Nsz.* 73. rózsai boldogság *Corn.* 259. rózsai fényesség *Corn.* 258. zsóltári dicséret *Fest.* 94. 105. 107. szíz virági test *Nád.* 633.

Látni való, bogy az -i csatolódik fő- és melléknevekhez, a hozzátartozás különböző, legalább különbözőképen magyarázható és szóval fejtegethető viszonyait jelelvén. E viszonyok sokszor egyes esetben is többképen foghatók fel. Mert a cselekvés tárgya, mikor az egyik szó ilyet jelent, úgy is gondolható, mint a cselekvőnek műve, tulajdona, birtoka, mint ahhoz ily módon tartozó. *Isteni tisztelet* lehet *istent tisztelés*, de istenhez méltó, illő tisztelés is; *ebi szokás* lehet: eb szokása, de ebhez illő, emberhez méltatlan szokás is; *mézi édesség* lehet a méz édessége, de lehet mézben való, mézéhez hasonló édesség is. Itt is látható, mely igen különbözik a felfogás és a szóval kifejezés útja és módja.

Csatolódik az -i képző, mint látszik a nevek többesének képző természetű -k-jához: pokloki, ragos vagy ezek nélkül való határozókhöz: estöni, esteli: esti, elébbi, beszédenkénti stb.

De különösen gyakori az *i*-nek (-ben) -bel-hez csatlakozása. Előbb már láttuk hogy -ben másik és régibb alakja *bel*, mely mint utóbb látni fogjuk (Igék összetétele) igekötőül is járul igék elé. Az -i képző ehhez a határozói alakhoz járúl és nem a -ben raghoz, minélfogva nem szükséges az *n*-nek *l*-lé változását venni fel (*bel* alak található a *belöl* *belle* határozókban is).

-beli képző előfordúl :

1. *Hely- és időviszony* jelentésében tárgyasan vagy összerűen : derekadbeli véred *Pozs. 14.* drágakőbeli korona : kőből való *Döbr. 42.* előbeli *Bc. 150.* elébbeli *Érs. 251.* előbbeni *Érs. 439.* elesztebeli *Bc. 149.* érczbeli íjj *Döbr. 37.* (l. köbeli) fogságbeli nép *Apor. 133.* földekbeli fű *Kulcs. 257.* házbeli közele : rokona *Jord. 381.* házabeli *Kulcs. 340.* holvali *Döbr. 209.* isten kezebeli pohár *Döbr. 141.* kietlenbeli pellikán *Döbr. 179.* öltözetbeli király *Érd. 167.* lábbeli : lábodbeli *Érd. 361.* *Jord. 294.* lábabeli *Érd. 270. 316.* *Jord. 280.* lábabelije *Érd. 270. 312.* lábatokbeli *Jord. 263.* szemedbeli gerenda *Döbr. 354.* vízbeli gyökérbeli élet *Érs. 440.*

2. *hely- és időviszony* jelentésében elvontan, sokképen elemezhető és változtatható kifejezések : átokbeli ember *Jord. 298.* három állatbeli emberök *Guary 18* asszú kórságbeli *Érs. 13., 113.* sok barombeli jószág *Jord. 184.* bűnbeli lélek *Debr. 362.* *Corn. 422.* bűnbeli embör *Debr. 390.* egészségbeli *Tih. 216.* egyességbeli törvény *Döbr. 57.* egyetembeli tisztelet : egyetemes : collaudatio V. *Döbr. 79.* mi életünkbeli s társaságunkbeli *Ehr. 98.* mi életünkbeli akarsz lenned“ u. o. jó illetbeli népek *Érd. 558.* elméjékbeli kevélyek *Apor. 135.* emberbeli reménység *Batty. 2.* gyötrelmekbeli lélek *Bc. 102.* háborúságbeli szenvedetlenség : türelmetlenség *Nsz. 345.* hegedűbeli ének *Kulcs. 278.* *Keszth. 247.* hitbeli igazak *Keszth. 10. 259, 418.* hitbeli és szent életbeli keresztyén *Érd. 562., 577.* istenbeli társaim *Katl. 2857.* istenönkbeli irgalmasság *Apor. 128.* jegybeli leány *Marg. 165.* jelenségesbeli és községbeli : jeles és közönséges v. középszerű *Ehr. 79.* johabeli töredelmes *Ehr. 72.* képebeli ember : képviselője *Corn. 415.* *Debr. 145.* *RMKI. 181.* keresztségbeli ártatlanság *Debr. 142.* keresztyénségbeli bulesu *Debr. 390.* Krisztusbeli én szerelmes atyámfiái *Érs. 244., 247.* kórságbeli ember *Marg. 168.* (l. f.) lélekbéli ember „ti kik lélekbéliek vattok“ *Döbr. 142.* malasztbeli embörök *Guary 19.* marhabeli gazdagság *Nsz. 345.* méltóságbeli *Horv. 62.* gonosz nembeli *Nád. 556.* nyavalyabeliek *Pozs. 24.* paráznaságbeli fiak : törvénytelen *Corn. 145.* penitenciabeli gyötrelm *Érd. 365.* szentírásbeli doktor *Érd. 365.* szerbeli : sorbeli, soros *Marg. 124.* szívedbeli békeség *Tewr. 131.* szóbeli igaz *Kulcs. 149.* *Keszth. 72., 88.* szívbéli keserves *Döbr. 197.* szívbéli jó *Kulcs. 329.* *Keszth. 359.* szívbéli tanult *Kulcs. 225.* szívbéli egyenes *Döbr. 87.* szívbéli heitok *Döbr. 142.* szívbéli alázatos *Apor. 139.* tisztességbeli asszonyi állat *Nád. 570.* tisztességbeli vitéz *Dom. 286.* *Érs. 234.* tulajdonságbeli : -gal bíró *Horv. 44.*

-béli hangzatú képző, mély hangú törzsek mellett *Lobb. c. (l. Hangtan)* így : pokolbéli tartománybéli kórságbeli.

43. §. Mássalhangzó képzők. 1. -b. -p. -m.

A *-b*-re nézve alig van megjegyezni való. De azt itt is meg kell röviden említenünk, hogy mint a középfok képzője (vagy raga) más képzők elé járult a mai és újabb gyakorlat ellenére. Így ezekben : hajolhatatlan : hajolhatatlanabb, fehérbséges : -ségesebb *Tih. 362.* öregded stb (l. Ragozás.)

-b van *p*-vel szemben itt : terböködik : terpeszkedik *Érd. 169.*

-p a ma is esmert igékben, de másképp fordul elő : Így ezekben : állapik : -odik *Kules. 6. Apor. 66. Keszth. 297. Döbr. 336. Dom. 53. Corn. 108. Fest. 109.* „állaptak valának lábaink“ u. o. ültepik : ülepedik *Fest. 106. Kules. 49.* ültepel székedre *Keszth. 13,* ültepel kerubin angyalon *Kules. 199.* ültependetek *Kules. 330.* ültepének *Kules. 304.* lejtepik „idvezítőnk mennybe.“ *Érs. 233.*

cselekvő igében : hagyap : köp *Érs. 31. Peer. 206. Winkl. 118stb. Thewr. 5. Kaz 189.*

Bővebb használata van az *-m* képzőnek magában a) nevek formálásában : egyem egyetem, csak *be*-vel : egyembe egyetembe egyedembe *Be. 7. stb.* sokszor *Ehr. 41. Kules. 21. Tel 29.* alm : alom al- alv- vagy alu-tól : „almában“ *Érd. 410.* „fogadd házad almába ez szegény zarándokot“ iszam : iszamodás, iszamak *Apor. 1.* siram : siralom *Marg. 13., 83. Debr. 386. Winkl. 33.*

b) igékben még többször : folyamni *Winkl. 40., 322.* folyamik. *Érs. 18. Érd. 212., 428. Kaz. 66.* elfolyamván : elfutván *Nád. 452.* iszamik *Horv. 247.* „mikor eszökbe sem vesziök, eliszamonik“ u. o. *Kules. 20., 284.* megiszamodik *Winkl. 329., 325.* iszamó *Sánd. 19. Lobk. 299.* iszamik *Kaz. 148.* iszamás iszamandó *Thewr. 80. RMKL. 207.* uszamik „vszam-“ *Lobk. 110.* uszamó *Lobk. 97.* futamik futamandik *Be. 41* futamának *Érd. 168.* elfutamának *Kules. 219.* elfutamtat *Keszth. 236.* futamott *Jord. 191.* félemik félemnek : féleml- *Döbr. 190.* megfélemlit *Mc. 180.* félelmik *Érs. 107., 108.* félelmjél meg *Jord. 241.* kéremés *Keszth. 352.* megfélemlik *Érd. 396. Keszth. 156. Döbr. 23, 110.*

-am -alm váltakozva : biedem, -dlem *Érs. 402.* értem : értelem *Érs. 334., 337., 338.* fájdám : -alom *Göm. 31.* félem : -elem *Debr. 243.* fegyem : fegyelm *Debr. 242.* fejedem : -elem *Debr. 578.* fejedemkedik *Érs. 377.* gyötrem *Debr. 397.* hatam : hatalom *Virg. 132.* biedem : -elem *Nsz 299. Nád. 276., 285.* jutam *Lobk. 57.* lakodam *Lobk. 105.* nyugom *Nád. 542.* nyugodam *Nsz. 299.* segedem *Göm. 31., 34.* siram *Nád. 270.* türeдем *Göm. 34* veszedem *Debr. 243., 571., Érs. 385.*

-dom ebben : ildomos : eszes fortélyos *Bc.* 30., 34., 35., 105., *Érs.* 535. 536., *Mc.* 37. stb. alakjára nézve a többiekhez hasonló; de törzse nem világos (ill-ik magas hangzású; ebből aligha van.)

alm- am -mal szembe : félelm *Apor.* 127. fertelmes ég : fertőzött levegő *Jord.* 258. fögyelmes : fegy- *Peer.* 335. fegyelm *Kulcs.* 309. követelmes „istennek követelmes akarátja“ *Mc.* 71. nyugalom *Thewr.* 38. nyugalmat *Péld.* 25. nyugalomból *Érs.* 533. siralm *Ehr.* 59. tartalmában *Bc.* 135. tételm „tételmeket tökélettel“ tetteket tettél *Ehr.* 148.

-más : áldomás : áldás áldozás *Horv.* 44. folyamás : futás *Kulcs.* 34. futamás *Ehr.* 148. hagyomás : rendelés „nagy hagyomást tenni“ *Nád.* 527. császárnak hagyomása *Érd.* 203. „teneked hagyok felelni“ : rendelek u. o. hagyás : elhagyás *Érd.* 3. halomás : meghalás *Jord.* 130. iszanás (l. f.) *Kulcs.* 133. kéremés *Veszpr.* 115. *Bod.* 12. *Kulcs.* 86. *Thewr.* 116. kérelmés *Érd.* 155. *Kaz.* 43. látomás *Döbr.* 106. lelemés *Apor.* 68 74, 140. villamás *Kulcs.* 186., 237., 285., 339. *Debr.* 568

-mat : villamat *Apor.* 33. *Ehr.* 138. (l. -at)

-ma : fityma *Bc.* 41. (törzse ?)

-mó : kozmó : kozmó *Fest.* 374.

-mány : gyujtokmány *Peer.* 45. (l. -ány -vány -mány képz.)

44. §. -t -d és a velek összetettek.

-t -at stb. névképző.

a) igekötő nélkül való egyszerű igeiktől : adat : adatás „ez magzatnak nem adatja“ *Katl.* 225. ajtat : áhitat *Döbr.* 420. alázat *Döbr.* 24. állat : állás megállás *Apor.* 18. bizat : „biztom“ hozzád való b. *Érs.* 522. cseppenet : esep *Winkl.* 259. *Bc.* 253. 509. *Érs.* 333. csittenet esittehenet *Ehr.* 135. érdemlet *Winkl.* 268. eset napeset *Kaz.* 198. feket : -vés *Bc.* 312. fejezet : *Jord.* 301. fertőzetesség *Jord.* 761. foganat : fogantatás *Érd.* 158. foglalat : foglalkozás *Érd.* 151., 653 foszlat : fosztatás fosztatás *Bc.* 269. *Mc.* 136. gonoszbólat : -bodás *Mc.* 39. gonoszbodlat *Apor.* 98. göngyölet : -eg *Virg.* 3. gyászolat *Bc.* 57. gyónat *Gyöngy.* 9. hálálat *Mc.* 161. hasonlat *Bc.* 312. hirtelenkedet : harag, indulat *Bc.* 49. stb. igazolat : igazság *Apor.* 58. intet „intők“ : intetők intésök *Érd.* 50. jelenet *Kulcs.* 254. -kéret : kérés *Apor.* 73. kíválat *Döbr.* 90. könyöklet : cubitus *Bc.* 61. környöközet : környék *Döbr.* 407. köszönetköszöntés *Nsz.* 317. láttat láttatjára : láttára *Érd.* 137., 259., 655. láttod leszen : látatod : aedificaberis 1470. nyugot : nyugta *Bc.* 146. onszollat : sürgetés esdeklés *Apor.* 6, 13. öröklet : örökség *Bc.* 77. *Apor.* 105. paráználkodat *Bc.* 189. porejtat : piritás *Apor.* 122. ragadat *Bc.* 16. reület : elrejtetés elragadtatás *Tel.* 59. rütet, elmének rütete

u. az *Be.* 258. *Apor.* 16. stb. rejtéd : rejteted mint : intők (l. f.) „te elrejtédből megtelik házok“ *Keszth.* 26. romlat : ruina, szikla szakadék *Apor.* 86. stb. szellet : lélek szellem szél *Kriza* 85. *Dom.* 164. 315. *Kules.* 248. *Döbr.* 213. *Érd.* 338. szerzet : szerzés, rendelés *Be.* 212. támadat, naptámadat *Kaz.* 198. tökélet „jóságnak tökélete“ *Ehr.* 101. törlejtet : figmentum *Apor.* 65. vádolat *Be.* 144. változat : váltság *Katl.* 1526. vanalat „vanalata nem lesz“ non dirigitur 1470. (vanal : bene habet *Mc.* 109.) vétet : vétés vétek *Debr.* 479. vét : vevet vétel (mint ét tét vót v. vólt) *Guary* v. villamat : villamodat *Be.* 36. villamat *Apor.* 32, 33. vólt : valás levés *Érd.* 333. substantia *Döbr.* 165. „mine vótot vall“ *Tih.* 99. „bűneim nagy voty“ : vólt *Érs.* 265. mindenható vótára : létére 1470. mennyivota : statura sua 1470. vigadolat : vígadás *Apor.* 72. veszteglet *Theur.* 131. vi-lágosólat *Apor.* 109.

Látjuk, hogy *-t -at* képzővel csaknem minden ígétől alkothattak s az ily ígei nevek sok más képzői nevek helyét elfoglalták, a szabatos-ság ellenére. Használatok igen gyakori vólt, sokszor mellékmondatok rövidítése végett éltek velek, czélszerűen (l. al. Szófüzés.) Így *A* -hoz való biztában *Érj.* 324. az ki vótát nem ismerem : hogy ki lehet *Érs.* 456. gyötrelmek kerestén dicsekedhetünk : azzal hogy... keresünk *Ehr.* 32. lássátok nagy tanúltát : hogy nagyon tanult *Érs.* 455. jártunkban-költünkben és veszteg fektünkben *Theur.* 177.

Rövid népies alakok : intők : intetők : rejtéd : rejteted v. rejteked stb (l. f.)

b) *-t* névképző ígékötös ígéktől formál, mai időben szokatlanul. Így ezek : elrejtéd : elrejteted (l. f.) esetet *Tih.* 205. elkárhozat *Érs.* 119. felmen-ted : felmenésed *Pozs.* 18. kive okádat *Érs.* 249. megismeret *Debr.* 210., 418. megemleközet *Debr.* 238 *Tih.* 5 megítélet *Fest.* 406. meghocsánat *Érs.* 111. *Jord.* 723. megígéret *Jord.* 29 a. megíratat : -tás *Mc.* 110 meglátat *Apor.* 3. megéppűlet *Érd.* 37. *Marg.* 144. meggondolat *Tih.* 15. 13. *Vük.* 8. meglelet *Érd.* 446. megjelenet *Érd.* 210, 446. megutálat *Fest.* 73. megfordúlat *Érd.* 207. megforbáthat : megtorlás *Apor.* 20. meggonoszbolat *Apor.* 20.

Hihetően tárgyragból ebben : rekeszt : rekesz (v. ő. ereszet : ereszt tájshó, így lehet : rekeszet : rekesztés) „rekesztben lakozik“ — „rekesztnek kivüle“ *Sánd.* 16. *Dom.* 23

-lat képzőjű nevek vagy némely *-l* képzőjű nem mindig használt, de lehető alakú, néha épen rendesen előforduló ígéktől, vagy analogia szerént nevekből melyektől az *-l* képzőjű ige lehetne, formáltattak. Ilyenek mindkétfélek : döglet : döglik *Nád.* 310 (dögletes *Debr.* 537.) himlet : himlik : dispersio V. *Mc.* 184. közlet : közöl *Mc.* 150. léleklet : -zet „l. berekesztetik“ : megszorúl *Be.* 166. undoklat : ondokl- *Be.* 164. Továbbá : balga-

tagoslat : bolondoskodás bohóskodás *Mc.* gonoszbodlat *Mc.* 56. hangoslat *Mc.* 48. képmutalat : -tatás *Mc.* 57. mohlalatosság „szömnük m⁻a *Jord.* 866. vitelet : vitel vitetés *Bc.* 237. *Jord.* 357. (2) vitelés *Érd.* 480. vételet *Érd.* 104. felvitelet *Bc.* 302. közelet „test szerint való közéletit elfeledé“ : rokonit *Érs.* 401. czímerlet : czímer czímírat *Mc.* 104. császárlat : császárság es-kodás *Mc.* 112. *Apor.* 42 előlet : első szülött *Bc.* 254. kopaszlat : calvities, calvaria *Bc.* 248. *Mc.* 164.

-zat -z ígékepzőtől ; csak azokat említjük, melyek vagy ma nem létező ígékől származtak, vagy jelentésükre nézve különösek Így : fedezet : fedél *Érd.* 387. fejezet : fő „Róma a keresztyénységnek fejezete“ *Érd.* 456. fejezet : fő kútfő *Pozs.* 8. *Gyöngy.* 15. *Érd.* 62. f : fő : főnök „kiknek atyjok fejezetök és előttök járója ennen maga lenne“ *Érd.* 37. hajazat : házhéja, fedele *Apor.* 62. „új hajazatok . . fedelek házak *Pecr.* 80. könyvezet : könny *Fest.* 84. nemzet : fajzat *Jord.* 233. orozat „seregeknek orozatja“ *Tel.* 332. *Kuz.* 61. *Érs.* 521. máskép : orra arra *Döbr.* 480, 502. végzet : czél *Érd.* 251. mennyezet : cortina *Bc.* 42.

at-tal ígéből képzett főnevektől származtak és nagy számmal -atos végzetű melléknevek. Ma is sok van ilyen : kívánatos útálatos stb. de jóval több a régieknél. Az ilyenek nagyrészt hosszas hangzatos alakúak. Például : akaratos a házasságra : akaró *Nád.* 570. egy akaratosok : egy akaraton lévők *Érd.* 83. dögletös : dögös fertőzött ég, levegő *Érd.* 236. *Debr.* 537. értelmetesség : értelem *Érd.* 502. éneketes : cantabilis *Apor.* 89. felmagasztaltott : magasztalt *Bc.* 131. fertezetes „avagy parázna“ *Érs.* 535. *Fest.* 404. fertelmes *Lobk.* 295. fertelmetesség : -telem *Érd.* 222., 575. fogyatkoztos : hiányos *Mc.* 158. gyakorlatos : gyakori *Érd.* 422. *Nsz.* 36. *Dom.* 151. gerjedetesség : gerjedés *Érd.* 501. helyheztetesség : helyzet „az ő h-ének méltósága *Érd.* 228. hervadatos : -andó -ó *Érd.* 169. ijedetes : ijedős ijesztő *Apor.* 109. 143. *Döbr.* 124. (2) 142., 162. ijenetes : ijenő ijesztő *Keszth.* 399. incselkedetes álság : incselkedő *Bc.* 84. kívánatosság : kívánás *Érd.* 113. könyvezetös : lacrimabilis V. *Bc.* 146. *Érs.* 537. különbözetes : különböző *Bc.* 294., kedveletes : kedves : *Ehr.* 114. láta-tos : látható : látszó *Gyöngy.* 11. („láttatos és láthattatlan“ u. o.) onszollatos : únszólo gerjesztő *Apor.* 50. örvendetes : örvendő *Jord.* 260. örvendezetes *Érs.* 540. örömetösen : örömmel *Érd.* 441. réületös test : corpus fantasticum 1470. rothadatos vagy -tatos *Kulcs.* 25. *Lobk.* 282. sietetes : siető *Érd.* 112. *Döbr.* 375. szenderetes *Ehr.* 2. szenvedetes : szenvedő, türelmes *Ehr.* 50. szeretetes *Veszpr.* 121. *Lobk.* 13., 43 szerelmetös *Kriza.* 28. szidalmatos *Veszpr.* 140. szorgalmazatos *Nsz.* 343. *Guary.* 15. 1470. tetetes : tető tetsző látszó *Érd.* 661. *Thewr.* 180. tettetes *Thewr.* 185. corpus fantasticum 1470. törtetetes : tört *Bc.* 134. választatos : választott *Érd.* 220.

497., 540., 606. *Jord.* 916. vanalatos : proficit 1470. (megvanal : meggyógyúl *Mc.* 106.) vesztegetes lelkiismeret : hallgatag néma *Thewr.* 132. *Érs.* 223. vigasztalatos ígék *Bc.* 295.

Különösen érdemelnek ezek közül megjegyzést azok, melyekben az *-alm* és *-at* képzők egymás után állanak. Tehát a névképző *-alm*, *-m* után áll a voltakép csak igéktől neveket képző *-at* : fertelmes, szerelmes, örömetes. Ez mutatja az analogia sajátos hatását, mely szerént alkotva a szóelemek természetét mellőzzük, vagy tekintetbe nem vesszük. Egyezőbbek a képzés szokott módjaival az *-az* után következő *-at* stb. szorgalmazatos. (I. al. Stíl.)

-talan vagy *-atlan* tagadó vagy fosztó néhol kiemelő képző oly szóokban található, melyekben ma nem, és néha a törzseknek olyan értelmet ad, a milyen utóbbi időkben nem fordul elő. Többféle törzsekből formál :

a) névtől eredők ezek : ájtatlan : ahítat nélkül való ; határozói jelentéssel is : „hidegen vagy ájtatlan kimegyünk, mint bejöttünk szertelen“ *Horv.* 228. dicsötelen : dicsőségtelen *Katl.* 3799. egyenlőtlen : „igyenletlen“ *Érd.* 328. „egyetlen“ áll mai jelentésében *egy* szóval *Peer.* 191. egyetlen egy fia *Göm.* 49. egyetlen egy *Nád.* 275. *egy* nélkül : egyetlen vigasztalója *Lobb.* 205. egyetlenem *Kulcs.* 41. egyetlene *Czech.* 33. egyetlen : magános, magány : a halál embert egyetlenné teszen . . *Debr.* 461. magány *Ehr.* 6. 12. egytellen egy : egyetlen e. *Debr.* 505. engedelmetlenség *Bc.* 28. *Érs.* 331. elmétlen *Ehr.* 57. elmételenség : deliramentum 1470. erőltelen : erő- *Pozs.* 44. erkölcsetlen *Marg.* 30. haláltalan : halhat- *Tel.* 211. *Katl.* 2718. *Corn.* 84., 95., 97., 272. igaztalan *Kulcs.* 242. iktelen ? éktelen *Döbr.* 76., 78. i. tanók *Döbr.* 83. *Erd.* 78. i. lévő *Döbr.* 73. iktelenség : iniquitas V. *Döbr.* 73. ildomotlan *Mc.* 84. éktelen „egtelen“ *Peer.* 44. íztelen *Erd.* 75. jámbortalanság *Mc.* 135. *Érs.* 408. jeltelen *Nád.* 629. kelletlen : inutilis *Döbr.* 111. kellemetlen *Érs.* 526. késztelen : nem kész *Debr.* 241. *Lobb.* 40. kételen *Dom.* 253. *Döbr.* 322. kételenit *Lobb.* 29. kietlen : pusztá *Bc.* 206. stb. „keyetlen“ u. o. *Peer.* 59., 65. stb. részetlen *Dom.* 10. sajttalan *Érd.* 65. szégyentelen *Érd.* 30. széltelen *Winkl.* 207. szemérmetlen *Winkl.* 93. *Vitk.* 66. tisztelenit „thyzthelenyth“ : dísztelenít vagy tisztelenít? *Érs.* 187. „mindenek t-ik azt a ki rágalmaz“ u. o. vagyotlan : vagyontalan *Döbr.* 30. 83., 94., 136., 140. 154., 156., 246. úttalan *Döbr.* 194. „tévelygeté őket az úttalanban és nem az utban“ u. o. vízetlen : pusztá *Apor.* 73. 76.

b) igéktől eredtek : ájtatlan (I. f.) *Winkl.* 6. *Péld.* 27. bosszúállatlan *Érd.* 161. borítlan : borítal nélkül, borívtalan *Pozs.* 31. búcsúvéttlen „bolchw-“ *Peer.* 99. elvégeztelen *Érd.* 20. érzetlen : érzéketlen *Ehr.* 56. étlen-itlan : ev-iv- *Debr.* 185. *Tel.* 302. ferteztelen *Apor.* 10. háborólatlan

Ehr. 21. hálálatlan *Érd.* 6. 553. *Péld.* 68. használatlan : használ-
Horv. 245. hasonlatlanúl *Dom.* 183. hitlen : hív- vagy hit? *Dom.* 76.
 meghívataatlan : inrevocabilis, megmásolh- *Nád.* 265. indulatlan megáll
Érs. 350. *Döbr.* 248. *Jord.* 42. ismeretlen : nem ismerő (l. al.) kételkedet-
 len *Mc.* 136. környékezetlen : körülmetéletlen : *Bc.* 79. magzatlan : steri-
 lis, magzik *Kules.* 291. *Keszth.* 313. *Döbr.* 201 nemzetlen : nemz- *Döbr.* 155.
 penitenciatartatlan *Debr.* 488. sértetlen : sérül- sért- *Kriza* 21. számlálta-
 lan *Dom.* 186. száradatlan téglá *Érs.* 169. szerzetlen : rendezetlen *Marg.*
 60. szegetlen hit : töretlen *Döbr.* 56 szoktalan : -atlan *Tel.* 97. *Horv.*
 101., 106., 109. tudatlan : nem tudott *Jord.* 767. teremtetlen : nem teremtvé
 létező *Döbr.* 56. *Kules.* 53. vacsorátlan *Bc.* 146.

e) nem világos törzsektől : mezeit lábú *Érs.* 369. mezítelen mezte-
 len (l. f.) tegetlen *Érs.* 74, 76. stb.

Különös alkotás, visszaélés az analogiával „mindenek látója és
 látlanója“ *Peer.* 191.

Ide sorozzuk a *hatlan* -*hatatlan* képzőt is, és nem a *hat*-hoz a *h*
 betű alá. Oly szorosban tartozik ez a *-talan*-hoz, oly gyakran cserélődik
 fel vele, határos jelentések miatt (halálatlan : halhatatlan, értetlen :
 érthetetlen, éktelen : ékhetetlen tájb.) hogy egymástól elválaszthatók-
 nak nem véljük.

Az ide tartozók közt van néhány, melyben törzsök szóúl név áll,
 a *-hat* természetével ellenkezőleg. De ezeket vagy ígéből rövidítet-
 teknek (véghetetlen : végez-, mértékhetetlen : mértékel- stb.) vagy inkább
 értelmetlen analogia (sokszor ilyen) által, szokatlanul származottaknak
 tarthatjuk és a másfélékkal együtt soroljuk itt el.

Ilyenek alejthatatlan : vélhetetlen (l. al) *Dom.* 156. *Com.* 143. álhat-
 lan, „kik nekiszolgálnak állhatlanok“ *Döbr.* 518. elékhetetlen „éktelen és
 elékhetetlen bestye oroszán“ : éktelen és elégedhetetlen (?), tájszólás-
 ban : ékhetetlen : igen éktelen *Kaz.* 31. megellenzhetetlen *Debr.* 98.
Lobk. 137. engesztelhetetlen *Tih.* 237. érzethetetlen *Érs.* 318. megfejtethetetlen
 paciencia : zavarhatatlan *Jord.* 797. hajolbhatatlan (l. f. Ragozás)
 „keménb vala kónél : hajolbhatatlan vajnál“ *Érs.* 420. hajolhatatlan *Kaz.* 87.
 megintézhetetlen használat : kiszámíthatatlan *Döbr.* 57 eliszamhatatlan
Tih. 201 jőthetetlen *Katl.* 3624. kénszenvedhetlenség *Kaz.* 195. kénszen-
 vedhetetlenök *Sánd.* 7. képezhetetlen : képzelh- *Érd.* 489. láthatlan *Peer*
 263. meglelhetetlenség hiedelme *Nsz.* 61. mérhetetlen *Döbr.* 56. 57. (2.) mér-
 hetlenség *Keszth.* 49. *Sánd.* 37. mértékhetetlen *Nsz.* 39. 43. 76. 137.
Winkl. 69. nyomodhatatlan : taposhatatlan *Érs.* 336. ólthatatlan szám-
 hatatlan „sanh-“ : számlálthatatlan (?) számtalan *Lobk.* 71. szeghetetlen
 beteljesítés *Érd.* 440 663. megszeghetetlen tartja *Érd.* 269. megszeghetet-

len jár isten parancsolatába *Érd* 440. szenvedhetetlen isten, a ki nem szenvedhet (l. szenvedetes) *Érd* 663. szólhatatlan szólatlan néma *Döbr.* 11. 22. *Jord.* 304. szólhatlan *Fest.* 6. szólhatatlan és téjszopó : infans *Fest.* 222. törhetlen *Peer.* 358. szeghetetlen *Érd* 663. tudhatlan „ki nagyokat és tudhatlanokat teszen“ : inscibilia V. *Döbr.* 519. vélhetetlen *Ers.* 335. 336. véghe-tetlen *Nsz.* 76. vékhetetlen u. a. *Apost.* 29. elvégeztelen *Érd.* 20.

E példákbl látjuk, hogy az *-at* és *hat* képzők összetalálkozván, a hangzat megcsönkül s így áll elő : tudhatlan, törhetlen stb. Jelentésre nézve pedig, hogy a *hatlan* cselekvő (szenvedhetetlen, szólhatatlan stb.) és szenvedő (tudhatatlan, törhetetlen) értelemmel birt mint bir ma is.

-t -at -tat ígéképző cselekvő és tétető értelmű ígékét alkotnak, egyszerű vagy képzős ígétörzsektől. Tehát :

a) egyszerűen kiható cselekvést jelentőket : állat : állit, tesz *Döbr.* 194. stb. család : csal *Fest.* 128. daggat : dagaszt *Érd.* 193. gyarat : járat? „mit gyaracz, alwze vagy ébren vagy“ *Érd.* 40. mit gyaracz, hogy nem sírsz és nem ohajtasz?“ *Lobb.* 236. (V. ö. gyartat : vánszorogva jár“ Cz. és F. szótár) gyárt *Döbr.* 109., 146., 163. hasonlat : -ít *Jord.* 147. himt hint *Tel.* 227. stb. meghület : meghűt *Érd.* 624. aláhorgat : lehorgott szemöldökét 1470. készít : készlet kisztet kisztet *Döbr.* 439. koltogat *Fest.* 408. *Ers.* 318. könyörget könyörög (közvetett könyörgés is) irgalmasságnak könyörgetője Mária : ki irg-ért könyörög *Göm.* 177. *Debr.* 101. *Ers.* 81. 136., 175. könyörgessük az úristent *Ers.* 219. istent könyörget *Ers.* 375. követ : kíván követel *Katl.* 1252. *Ehr.* 161., 163. nyomtatni („nyomatni“ is!) *Ehr.* 147. elnyomotik *Érd.* 297. ött : önt *Ehr.* 93. stb.

b) gyakori vagy erősebb cselekvést jelentők (l. fentebbi koltogat könyörget stb. is) bőget : bőg béget *Érd.* 307. iktat „igaz útra“ *Ers.* 457. „iktat“ u. o. *Döbr.* 392. statuo V. *Keszth.* 19. felmagasztat : -asztal *Mc.* 123. *Érd.* 109. *Corn.* 102. sirat : sír *Tel.* 236. vartat várakozik *Mc.* 163. kevés vártatva *Virg.* 82. vontat beszédet *Corn.* 254. csaptat : csap ver *Bc.* 315.

c) tétető *-at* vagy *-tat* képzőkkel : alut : alut altat *Bc.* 184. állaptat : -it *Bc.* 21. *Apor.* 78., 112. : erőssöhtet : erősít *RMKI.* 27. emtet *Thewr.* 186. *Tel.* 117., 222. *Katl.* 663. *Til.* 37., 38. emptet (l. f.) *Tih.* 56. elemtet : ablacto V. *Bc.* 181., 183. fegyverködtet *Nsz.* 301. feket : fektet *Mc.* 110. *Peer.* 41. felfügget : -eszt *Döbr.* 214. „felfüggettük mi orgonánkat“ -gyónt, gyóntó : -tat *Ers.* 424., 428. hiútat : hívat *Ehr.* 89. hoztat : hozat *RMKI.* 24. irtat : írat *Ehr.* 89. jartat járat és jártat *Ehr.* 147. létet : léteztet, lev- (l. al.) lázzat : -azt *Érd.* 29. magasztat (l. f.) elementet : menet, meneszt : migrare facio v. *Bc.* 224., 356. nyugot : nyugtat *Dom.* 139. *Érd.* 83., 498., 569. *Döbr.* 139. leszállott vagy *-at* (!) : it, tele-

pit „leszállották“ *Jord.* 144. szerencsálat *Keszth.* 324. szövet : szövét : szövet *Bc.* 33. *Apor* 140. tenget *Peer* 13. teremt : terem természet *Érd.* 436. stb. tévelyget *Nád.* 322. többöhtet : többít *RMKI.* tudtat tudat. *Döbr.* 245., 283., 363., 364., 416. villámtat „villámtassad te villámidat“ *Keszth.* 395. tengettet : tenget *Pozs.* 13.

d) ugyan ilyenek, szenvedő jelentésűek, -ik-kel : állattatik *Ehr.* 68. ábráztatik *Érs.* 179. áméltatik : álmélkodik *Jord.* 907. ástatik *Keszth.* 252. *Apor.* 54. *Kulcs* 231. bírtatik *Nsz.* 333. *Peer* 81. *Sánd.* 25. *Nád.* 308. dicsekedtetik *Érd.* 474. értetik : éretik bűnben *Jord.* 299. éltetik angyaloktól *Corn.* 252. fettetik : fegyet- *Döbr.* 519. feseltetik *Mc.* 192. feleltetik *Horv.* 84., 85. fogtatik : fogat- *Winkl.* 20. megfogtatik *Kulcs.* 140. *Döbr.* 25., *Keszth.* 15., 147. figyelmeztetik nemzetekhez próféta: figyelmeztet *Bc.* 146. gyarapodtatik : gyarapodik *Érd.* 298. győztetik : győzet- *Érd.* 185., 204., 268., 305. *Katl.* 663., 3808. itéletik *Érd.* 11. írtatik : íratik *Döbr.* 217. hábortatik : háborít- *Érs.* 184. hajlatik *Apor* 66. hitetik : hitetődik *Debr.* 85. itatik : itatód- „itatál“ : itatódál *Göm.* 34. megkáromtatik, „káromtatol“ : káromoltat- *Jord.* 887. kéböztetik (így) : képez alkalmazódik *Jord.* 845. kentetik : kenet- *Corn.* 251. kelletik „kelletnéjek“ meghalnod“ *Lobb.* 75. eleget kelletik tenni *Érd.* 581. ember előtt kellettetünk *Érd.* 567. (kelleti magát *Érs.* 384., 385. stb.) láttatik *Horv.* 84., 85. létetik, létet : léteztetik léteztet „létetel“ *Fest.* 43. lőtetik : lövetik *Érs.* 533., felmagasztatik *Mc.* 109. méltóltatik *Virg.* 83. mértetik : méretik *Bc.* 227., *Döbr.* 353. mostatik : mosat- *Kulcs.* 275. mutatthatik : mutatathatik *Debr.* 35. „nyomatik“ nyomúl *Érd.* 265. *Jord.* 768. meguyillattatik „az szentöknek úta“ *Jord.* 814. *Érs.* 124. elnyeltetik „nyeltettek“ *Apor* 112. nyertetik : nyerődik *Ehr.* 137. ökledeztetik vala : ökledez, öklel : szúr *Gyöngy.* 9. rütetik „rywte-“ *Ehr.* 8., 77. elrütetik *Tel.* 63. *Érd.* 502. raktatik : rakódik *Döbr.* 132., 161. *Fest.* 282. rejtőztetik : rejtezik rejtődz- *Döbr.* 520. taglattatik : megtagoltat- *RMKI.* 213. társalkodtatik „-tatandik“ *Kaz.* 148. eltékoztaltatik *Debr.* 610. tisztúltatik : -tisztít- *Mc.* (l-ül képz.) tökéltetik *Mc.* 109. megtökéltetik *Érs.* 53., 58., 80. vártatik : váratik *Érd.* 599. véltethetik *Nsz.* 67., 75. vetekedtetik *Horv.* 84. vezérletik *Horv.* 226. elvontatik : vonatik *Debr.* 236. levontatik *Bc.* 219. fog kivontatik *Nád.* 489.

-at vagy -tat midőn az -atlan -hallan képzőkben sőt a *gyóntó* stb. alakokban kevesítettik, másfelől a most elsoroltakban (vontatik stb.) gyakran sokasítják. Így kivált *könyörget*-s még néhányban. Egészen felesleg valónak érezzük pedig az ilyekben : árúltat : árúl *Érs.* 224. árúltató áruló *Érd.* 172. á. atyafiak : árulók *Érd.* 388. árúltatás : árulás *Érd.* 637. búdoztatás : búdozás *Debr.* 293. kerültetés : kerülés *Jord.* 185. kormányoztató evező : gubernaculum clavus 1470. (2.)

-*tat* halmozva ezekben is : teremtetetött : creatum, neveztetetők : nominatur *Horv.* 123. vetekedést elhagyattata *Horv.* 124. tisztálkodtatandik : kodandik *Horv.* 148. De az efféle nem gyakori.

Igenév-képző -*t* -*tt*- (l. Ragozás. Szófüzés). A határozó jelentésű -*tt* -*tta* stb. ilyekben : jövette menettünk stb. (l. u. o.)

-*lat* igeképző -*lt* -*ltat* stb. ellenében sokszor fordul elő. Így ezekben : bódoglatik : bódogultatik bódogúl *Bc.* 152. 151. megcsépletik „cheplet“ : csépletet- *Corn.* 264. megdöglet : dögösít *Érd.* 31. *Nád.* 310 *Érs* 200 döglet *Debr.* 214. fénylet *Mc.* 22. megfesletik *Bc.* 259. forbátlat l. f. *Bc.* 4. *Mc.* 145. elhimletik *Apor* 4 52. *Bc.* 55. mértéklettetik *Bc.* 214. ostorlatik *Döbr.* 137. ötletik *Dom.* 269 kiötletik *Nsz.* 16. *Érd.* 647. *Döbr.* 41. panaszlatik *Döbr.* 523. törlet viadalt *RMKI.* 25. 321. eltörletik *Apor* 81. vezérletik (l. f.), zárlattatik *Varg.* 136.

Fentebbiekben az *l* és *t* képzők különböző rendezése s a hozzájuk tartozó -*at* -*tat* kihagyása által okozott rövidülés okozza a -*lat* gyakori előfordulását. Így : cséplet : csépletet, forbátlat : forbátoltat, ostorlatik : ostoroztatik stb.

-*u'tat* (l. -*ul* -*l* képzőt).

-*gat* (l. -*g* képzőt).

-*hot* -*kot* (l. -*h* -*k* képzőt).

A -*t* igeképző elé -*aj* -*oj* -*cj* hangzatok járulván, alakúl : -*ajt* -*ojt* -*ejt* ; ma nagyobb részt -*ít* alakban. Azt tartják, hogy ez az eredetibb -*ól* -*ül* -*ül* képzőből lett, -*t* járulván hozzájuk. És ezt több példa igazolja : feszültetik : feszejt-, vakultatik : vakojt stb. És legtöbbször oly ígékbl alakúlnak azok, melyeknek emez (-*ül*) alakjuk meg van vagy lehetőknek érezzük, úgy hogy alakjuk is, jelentésük is feltehető. De vannak analogia szerint alakult oly ígék is, melyeknek az a formája se nem létezett és létezik, se nem gondolható. Ilyek : ajejt alajt ásojt ordejt stb. ajul alúl ásul ordúl stb. nem gondolhatók.

Az -*ül*-ből egyenesen származhattak az -*út* -*ót* képzővel formáltak, melyeknek itt előleg hozzuk fel példáit. Így : bizonyút : -*ít* *Tih.* 69., 135., 143., 217. boldogút *Tih.* 139, 140. (u. o. 141. boldogút!) ékesőt : -*ít* *Tih.* 268. éppőt *Tih.* 199., 200. gyógyút *Érd.* 625. *Jord.* 456. éppőt : épít *Tel.* 199. haragót *Keszth.* 201., 203., *Döbr.* 145. megharagút *Apor* 37., 77., 75. megkeményút *Jord.* 804. indút *Kaz.* 201. megnémút : némít *Jord.* 848. megszörnyút rútít *Sánd.* 23. tanút *Tih.* 131 tisztút *Tih.* 140. tulajdonút *Tih.* 131. megvakút *Tih.* 154. velágosút *Tih.* 2.

-*ajt* -*ojt* -*ejt* ilyekben : ájejt áhit *Kules* 302. ajejtat *Bc.* 159. alejt alojt : alít *Bc.* 92. *Jord.* 467. ámojt : ámit *Érs.* 489., 497. ásojt : ásít *Ehr.* 160. bévesöjt : bővesít bővít *Érd.* 55. burojt : borít *Érd.* 63. csudásejt

Keszt. 25. dicsővejt : dicsőít *Horv.* 26. emlejtet : említ- emlékeztet *Döbr.* 75. egyenejt : -ít *Döbr.* 292. egybefonalojt : egybe fon, egyesít *Jord.* 12., 344. egyelejt *Jord.* 1. a. *Kesztth.* 266. *Veszpr.* 148. *Érd.* 90., 551. elvegyejt : elegyít *Döbr.* 56. „gomolojtás avagy kerekded állat“ : gombolyít gömbölyít *Nsz.* 75. gyöngörejt : göngyölít *Mc.* 212. hamossejt *Kesztth.* 344. „homlojt nagy követ a koporsó ajtajára“ *Jord.* 449. hagyajt : hagyit hajít *Döbr.* 109. hívőjtöz : refrigeratur V. *Döbr.* 92. elhosszabbejtatik *Bc.* 160. meghíúzageit : hézag- hiányosít üresít : evacuat V. *Döbr.* 297. 367. jójejt „yogeit“ : gyógy- *Kúls.* 64. *Kesztth.* 402. kazdagejt *Apor* 11. készerejt *Érd.* 581. képtelenejt : desolare *Döbr.* 473. képesesjti magát : színli színlel : fingit V. *Döbr.* 320. megkülönöjt *Döbr.* 157. keverőjt *Érd.* 339. szégyenbe keverőjt *Érd.* 561. kurtábbejtatik a nap : rövidül *Mc.* 59. lejt angyal a mennyből“ descendit *Katl.* 2075. 1470. jejtés „yeytest tenni“ tánczolni *Jord.* 472. lejtenejek *Jord.* 309. melegőjt *Érd.* 420. nagyajt *Döbr.* 136. nagyajt nagyít magasztal *Döbr.* 132. nyajt *Apor* 108. öregejt *Bc.* 86. örökejt : örököl *Döbr.* 88. ordojt *Érd.* 179. porajt : porít pirít *Ehr.* 75., *Katl.* 1780. saldejt : sejdít *Peer* 75. segejt : segít *Fest.* 71. szólajt *Jord.* 399. megsejmejt : semmít *Bc.* 123. tisztojt : -ít *Érd.* 420. takarojt : takar *Jord.* 446. társosejt : társasít „társosegya“ ötet angyalokkal *Corn.* 307. tébolojt : tébolyít *Érs.* 224. törlejt : törlít simít művet csinál (l. Stíl) *Nsz.* 160. *Bc.* 266. *Ehr.* 122. törlejtő : statuarium V. *Bc.* 311. beszédet törlejt *Katl.* 2038. verset t. u. o. 1457. *Tel.* 14. szót t. *Érs.* 156. (l. al. Stíl) tiszteseajt magát *Döbr.* 247. (tisztelenít l. f.) *Érs.* 187. megtisztetlenajt : inhonorifico *Mc.* 188. vakojt : *Érd.* 421. vellejt : vesz- vev- (l-l képző) *Nád.* 359. *Winkl.* 92. elvegyejt : elegyít vagy elvegyít? (l. f.) verbenyeajt *Érd.* 421. világojt *Döbr.* 98.

-ít képző már a középkorban együtt található amavval. Az átmenés az összes nyelvfejlésben ez : -ajt (ajt) : -ajt (ét) : ít. Megtetszik e néhányból : csodásít *Kesztth.* 25. dicsősít. *Döbr.* 229. (elhaitt : elhagyott *Kaz.* 49.) kait : kajált : kajájt : kiált. *Tih.* 84. megkórít : betegít *Döbr.* 590. törlít (l. f.) tisztelenít (l. f.) elhait : elhagyott *Kaz.* 49. bocsita : -át *Tih.* 160.

mai -lyú más hangokkal adva, a -t még épen lévén : köszöntő ma -lyú *Bc.* 183. kezte : keztő k-zytű *Döbr.* 299. szitta „scitta“ : szittyó (Diószegi) -n csomót lel *Guany* 14. sarkantya „felemeli én ellenem ő sarkantyját“ : sarkát Kár. calx V. *Jord.* 675. csengetű : -tyű *Jord.* 42. trat-tyú agnő : tródel vagy trotty! ? *Tel.* 147.

-d képzővel a maitól valamennyire eltérőleg formáltak :

1. neveket, még pedig

-d által sorozó számneveket, melyek többször -ik nélkül de ezzel is ; tehát vegyesen fordulnak elő. Igy : negyed hatod kilenczedstb. *Bc.* *Érd.* 278. stb. negyedik felváltva negyed-del *Érs.* 30. 31. 69. 70.

-ik előtte -d-vel : középsődik *Jord.* 14. a. 96. a. monnódik *Jord.* 401., 546.

-d névképző ebben : száz száda „a koporsónak száda“ *Érs.* 122. százát : száját *Döbr.* 131. századatja a kútnak *Jord.* 52. a. segéd *Döbr.* 51., 155., 196. segédség *Döbr.* 33, 110. *Tel.* 81. 127. *Érs.* 18. (segéll u. o.) apród *Bc.* 24. apródság (l. Stil.) kicsénedség *Bc.* 54., 72., 74.

-dad : apródad *Érd.* 56. *Döbr.* 297. édesded *Jord.* 352. eszeded *Érd.* 519. ifjúdad *Nsz.* 47. *Érd.* 319. szegényded *Virg.* 124.

öregbde *Érd.* 628. magasbdad (hely) *Gurly* 58.

-dalm -dalom : lakodalom : lakás *Érd.* 37. *Nsz.* 112. *Dom.* 86. *Kulcs.* 58. szegődelem : megszegés töretés *Érd.* 663. szegődelmesség *Érd.* 57. viadalom „viadalmat felvesz“ vállal *Érs.* 208. hiedelem : hívés, hivesedés *Bc.* *Érd.* 526. *Winhl.* 87. hiedelm : „hihed-“ *Érd.* 656.

-dom : ildom : ebben : ildomos (l. f.) ildomosság *Bc.* 30. stb. ildomotlan *Mc.* 84.

-don leginkább határázó képző (l. ott) ; név : tulajdon „tűn tulajdonotokba elhimlessetek“ *Mc.* 205.

-dal viadal *Döbr.* 37., 38. igeképző : -dal : fájdalom *Jord.* 456. (l. -l -alm k.)

2. igéket formálnak : -d -od stb. rövid hangzókkal : egyelőd : „egyelőtt“ *Keszth.* 189. ehnyedik : enyhül *Érs.* 143. essedés : esedezés *Thewr.* 257. kiharsad *Döbr.* 16. meghorgad *Kulcs.* 91. *Keszth.* 92. 419. lehorgad *Bc.* 100. kurtábbodik a nap *Mc.* 59. küszöd : küszköd-küszödés *Bc.* 197., 264., 265. *Döbr.* 381. lágad „meglágadának a szemei“ *Kulcs.* 215. lepöd : takar *Tih.* 19. *Érd.* 472. *Nád.* 318. nehezüdik *Jord.* 141. nyomod : nyomogat *Apor.* 51. megnyomod *Döbr.* 113., 169. nyomodik *Jord.* 903. *Keszth.* 139. pököd : köpköd *Thewr.* 114. megrezzed *Bc.* 74. szállod „kiszállodának a földnek szí- nére“ *Jord.* 924. szunnyad „zvnoggón“ *Döbr.* 205. betellyedik : betelik *Érs.* 26. megszegyenedik -tól *Jord.* 867.

-mad (l. m- képz.) duzmad, megduzmadának *Érd.* 508. *Jord.* 202. „megduzmadott kevélység u. o. duzmadtak *Érs.* 230. (l. vilamod- stb. f.)

-öd -őd : dolgoódik : dolgozgat *Jord.* 371. fénlódik „azaz dicseködik“ *Érd.* 604. forgódik *Bc.* 68. förtódik „förtögy kevély ördög!“ *Kaz.* 32. (verteng fetreng a leány lábai alatt?) „kéródik (ker-?) gondolat nélkül“ valamit beszélni *Ehr.* 136. „nap napnak keródik igét“ *Fest.* 8., 225. morgódik : -lódik *Döbr.* 361. tilódik : tiltódik *Döbr.* 157. zajgódás 1470. zugódik : -olódik *Érd.* 130. *Keszth.* 148. ocsódik : -üdik *Nád.* 596.

and : veckend : viczkándoz (?) *Tel.* 96.

-dal : fuldal *Érs.* 287. fájdal (l. f.)

-vad : nyomvad *Érs.* 496. (Katl.) *Ehr.* 161. nyomvaszt *Thevr.* 66.

-óld : „zagóld“ *Peer* 64.

-öldöz : öklöldöz *Döbr.* 471. kérödözik (l. f. kérödik) *Bc.* 191.

45. §. -h -k -g képzők és összetettjeik.

Először is egy olyan képző tűnik szemünkbe, mely önálló ige volt a középkorban is, és az ma is. A különbség csak az, hogy akkor, legalább az íróknál, terjedtebb és latinosabb alkalmazása volt, azaz igék határozatlanával (infinitív) kapcsolatos és a mellett oly értelemben is fordult elő, melyben ma nem. Találunk ily szerkesztéseket és értelmezést: habemus redemptionem : „hatonk“ 1470. az örök életet hatom : birom *Mc.* 134. „nem hatsz egy fürtöt fehérre tenned“ *Mc.* 22. hathatnék adnia *Ehr.* 48. hathatsz vallani : birhatsz *Ehr.* 98. egyébképen nem hathatták „ő kárhozattyok *nal keul*“ barátokat intenie *Ehr.* 117. vannak ilyek is : félelem hatá meg Izraelt *Bc.* 198. által hata poklokat *Con.* 82. és a mai szerént való kapcsolás rendesen. Ebben : jelenthetetik *Érd.* 318. más képzők közt való helye van eltévesztve.

-hot cselekvő és közép igék formálója : kárhot : -hozta (kárt okoz?) *Érd.* 80., 458. helhöt helhet : helyeztet *Mc.* 69. *Érd.* 283., 336. *Nád.* 478. helhöztet helheztes *Érd.* 486. bünhöt : büntet bánt *Nsz.* 99. *Jord.* 718. sebhét *Apor* 45, sebhött „szephött“ poklos *Ehr.* 101. kívül nehezen sebhetik vala istennek szolgálja : sebhödik *Ehr.* 50. ügyehöt ügyehét „a szent lélek ügyehét tünektek mindeneket“ : suggerit *Mc.* 202. minden nép ügyehöt vala hallgatván : rá ügyel, suspensus erat V. tőle függ vala Kár. *Mc.* 156. mérgehét : -sít *Döbr.* 147., 148.

-hen- : csitthenedik *Ehr.* 41. csitthenetet vet : hallgatást parancsol *Ehr.* 135., 136.

-hod -hosz- -hoz- : bünhöd *Péld.* 78. bünhöttönk *Apor* 72. dühöszik „dühövék“ *Debr.* 550. (gyöhlözik) gyöhlözés *Ehr.* 146. gyöhlözés „gyewlhewzség“ *Ehr.* 149. gyöhlöttség *Ehr.* 146., 151. gyüöl- vagy düh-? háboroszik *Apost.* 11. hirhedett *Érd.* 618. estveheszik : -veledik *Mc.* 167. sérüdik -hüd *Érs.* 5. szélhüdt „zelhewt“ fejedelem : kábült *Debr.* 549. szerkött „zerkhewt“ : szerkeződött *Ehr.* 10. sebhöszik, sebhövék *Debr.* 532. sebhed *Apor* 145. szoméhoz *Döbr.* 6., 196. *Pozs.* 8. szoméhozik *Tel.* 345. megloshad *Keszth.* 92, 419. megroshadatlan *Kriszt.* 11. vénheszik *Döbr.* 599. stb.

vénhüttem *Jord* 46. a. vérhött *Winkl.* 50. vérhözés *Tih.* 147. vérrel megvérhőztet *Nád.* 256. megvérhöték *Winkl.* 203.

-k képző előfordúl

1. *nevekben*, maga a *k*: kisztök: kisztet késztetés *Nsz.* 236. törik *Érd.* 132.

-*ka-cska*: gyermekeske *Érd.* 450. hajlocska: hajlékocska *Érs.* 329. 330. hősecske: adolescentulus *Apor* 16. (ifjucska u. o.) kutiacska „kwtyacska”: barlangocska kunyhócska (l. kutia) *Jord.* 821. ösztöke: ösztön *Jord.* 706. 736. porozka ló *Katl.* 140. ronszika „ronchycsa” rocska, lat. vas 1470. újjocska: manica *Apor* 122. tekenőke: „tekenecshe, tekenelche” *Érd.* 243 chepke: csepke apró ember *RMKI.* 275. l. csepesz (-sz képz.)

-*ék-ok -ak*: hajlak: hajlék *Bc.* 40. *Debr.* 581. *Peer* 53. *Tih.* 88. *Keszth.* 51 hajlok *Döbr.* 139., 156., 189. az ő féléki (többes, *k*-jával?): magafélék *Jord.* 88. a. jajveszék *Érs.* 142, 143. *Tel.* 378 (2) jaj hogy veszék „vezyk”! *Érd.* 268. (v. ö. mai: szegény veszőkös!) mondek: mondás, közmondás *Bc.* 201., 202., 290. *Ehr.* 24. megmaradék *Keszth.* 26. *Winkl.* 264. *Horv.* 10. *Jord.* 101., 907. fazok: fazék *Döbr.* 119.

-*dék-dok*: ajándok *Jord.* 36 a. *Mc.* 2. menedék: engedelem *Jord.* 789. menedéklevél: biztosító, nyugtató *okler.* senvedék: semnyedék *Jord.* 97. *Nád.* 96. zarándék: -dok *Érd.* 500 *Jord.* 59. (2.)

-*lék*: aprólék: kis ember, gyermek *Jord.* 64. a. 201. ázalék *Vith.* 54. fedelék „fedelechevel” *Marg.* 104.

-*ték*: iszamtékos *Kules.* 79. pocsaték: pocsolya *Corn.* 180. *Jord.* 860. verejték *Nsz.* 16. mosaték *Érs.* 423. mértök: mérték *Érd.* 586.

-*nok*: bajnak: -nok *Érs.* 260. asztalnok pohárnok *Jord.* 76. a. 78. a. *Debr.* 39. (idegenek).

2. *igékben -ák*: siákol „alig siákol vala —a gyertya”: pislákol *Érs.* 162 kövékel: koákol kisded *Érs.* 332. *Tih.* 55. *Pozs.* 43.

-*kod-* képzőjü igék származnak

a) nevektől, a névben kifejezett tulajdonság állandó viselését vagy bírását, vagy a névben jelentett dologgal bánást jelentők. Így: asszonykodik, asszonya ura valaminek; az alázatosságról mint (latinban) nőnemű (s tán női) erényről mondva *Nsz.* 270. (l. *Stil*) beléndezkedik: fajtalankod- *Bc.* 186. fegyverkedik: -zik *Bc.* 43. fejedelmkodik *Debr.* 197. stb. felekedik, felekezik: párosúl nősul *Érs.* 252. gyicselkedik: dicseked- *Ehr.* 128. hajóskodás: h. által közlekedés *Jord* 101. a. hertelelenkedik: praecipitari *Döbr.* 112. ireszkodik: ires, üres *Tih.* 296. *Kaz.* 42. 109. 134. *Tel.* 15. „ireszködnék szent írásban” azt kurkásszák *Érs.* 313. ireszködés „wresk-”: hivalkodás *Érs.* 322. ireskedtetni elméjét el-

mefuttatás? *Kaz.* 108. stb. testének táplálására való ireskedés *Érs.* 322. (l. f.) kietlenkedik „kyetl-“ : kegyetlen- *Érs.* 350. merészkedik : (merész *Bc.* 266.) *Veszpr.* 143. nyomorkodás *Érd.* 632. berekeszkedik „lakozik vala berekeszkedvén“ *Bc.* 26. szűkösködik „zykes-“ *Érs.* 11.

b) igéktől legtöbbször -l és -z képző előzván meg : alázkodik : alázódik, alázza magát *Bc.* 98., 246. álualkodik : álnokoskod- *Bc.* 168. átalkodik : átall, erubescitur V. *Bc.* 170. békélkedik *Winkl.* 60. *Varg.* 40. beléndezkedik (l. f.) botránkodás *Érs.* 337. esodálkodik *Bc.* 32. *Ehr.* 33. *Katl.* 901. elámulkodik : álmélk- *Simor* 12., 13. fenelkedik : fenekedik *Bc.* 79. 152., 179. egybeesonkolkodik : convolvitur *Döbr.* 244. gyászolkodik *Bc.* 158. hójolkodik : hívalkod- *Bc.* 323. irélkedik : irigyked- *Bc.* 239. kábálkodik *Jord.* 793. (2) kémelkedik : kémked- *Varg.* 45. kérdezkedik, -dés *Jord.* 759. *Mc.* 161. *Varg.* 121. késálkodik : küzd *Jord.* 355 *Debr.* 62., 179. (késa késás *Mc.* 103.) kórolkodik : betegesked- *Debr.* 213. 216. egybekúcsolkodik vö. csonkolkodik *Érd.* 606. méltolkodik *Kriszt.* 11. szárnyalkodó *Nsz.* 114. usurálkodik *Érd.* 603 vádolkodik *Érd.* 376. vonagolás (így) : vonakod- vonaglás *Marg.* 191. megszakaszkszik *Jord.* 112.

c) ismeretlenebb vagy nem határozott mivóltú törzsektől : késálkodik (l. f.) csonkolkodik (l. f.) felesüvelkedik „az egerek felesüvelkednek“ : felezipelyedik (czipel) kapaszkodik *Sánd.* 3., 6. háborkodik : -og *Érs.* 190, 223. dagaszkszik *Guary* 53.

-dok- öldökni *Döbr.* 99. öldökő *Mc.* 187. öldökés *Mc.* 43. öldökség (l. -ság k.)

-dokol : undoklat : *Bc.* 16. fuldokol *Mc.* 34.

-koz- : szerközik hozzá *Döbr.* 178. *Keszth.* 166. *Varg.* 139. felekezik *Érd.* 57. (l. f.) *Érd.* 152. szegyeközzél : szedőközik tájsz. *Keszth.* 6. (készülj Kár.) tolyakozás *Varg.* 138. győjtekezik fősvénységre : gyűjt, in avaritia negotiatur v. *Jord.* 855. elfedeközik *Ehr.* 161.

-kos : repeköső : repdeső *Apor* 36.

-g alkot:

1. neveket. Magában így : jog : jobb, péld. kéz *Bc.* 166. *Nsz.* 272. stb. (általában így) jogúl : javúl 1470. sarog sarig : sárga (idegen?) *Bc.* 87. gombolag *Döbr.* 352. (3) *Varg.* 103. gongyöleg „hat göngyönliget“ *Varg.* 31. göröngyög : göröngyögöket : göröngy -ingy *Érs.* 48. daganag : -at 1470. *Marg.* 152. sömörgös oreza *Péld.* 83.

-dag -lag : csergeteg : patak *Bc.* 210. *Apor* 11., 145. *Érd.* 311., 312. *Kules.* 151. *Katl.* 158. *Döbr.* 250. fúvatag *Mc.* 126. kergeteg, kergetegnek lelke *Ehr.* 93. *Tcl.* 111. hervadagos -tag *Érd.* 476. (2) rothadagos *Bc.* 207. reszketeg *Érd.* 465. senyedeges : rühes *Tcl.* 1. viszhadagos :

visszás (?) *Döbr.* 252 veszteg, ige és határozó „kinek mondja az angyal : vesztöjjetek, mert istennek törvényét nem tudjátok“ *Nád* 673.

2. igeképző *-g* magában : fanyalog *Mc.* 182. kiharsag *Döbr.* 106. elközelg istennek országa *Jord.* 560. lappag : *-ng* *Corn.* 421. nyavalyog *Katl.* 3517. rezzeg a nép *Érs* 97. sugorog *Winkl.* 206. szomorog : *-kodik* *Tel.* 26. *Corn.* 364. *Virg.* 123. szorog *Ehr.* 70. tapog *Kulcs.* 274. vonagni *Tel.* 38., 120. szégyeng : *-kedik* *Ehr.* 90.

-ng : irrogás : gonosz Kár. *Döbr.* 31. kereng, templom kerengője *Jord.* 363. *Virg.* 140. kerengés beszédben *Érd.* 189. pirong *RMKI.* 215. szállong kiszállong *Jord* 761 szégyeng : *-kedik* *Ehr.* 90. verteng : fetreng vergődik *Nád.* 356. stb. vérlengő : vérenglő *Döbr.* 50. 109. 113. virlongó : villong : „ingerlették ötet és minden virlongásokban haragra indojtották“ *Jord.* 274.

-gat : kerenget *RMKI.* 305. *Jord.* 252. könyörget (l. f.) egyenesget : *-itget* *Vitk.* 60. igyenget kőrákó mester köveket valahová *Érd.* 227. ijeget : *-eszt-* *Fest.* 373. jelenget *Érd.* 608. réogat *Döbr.* 171. *Marg.* 137. *Keszth.* 251. rezzöget *Érd.* 554. szalogat : *-asztgat* „a ravaszokat a gabonákba szologatá“ *Jord.* 341. szégyenget *Ehr.* 48., 128. terjeget : *-szteget* *Kulcs.* 5. újogat : *-itgat* *Érd.* 497. verdöget : verdegél *Bod.* 22 megzuzogat a fertelmes lélek *Jord.* 456.

46. §. *-r -l -ly -n -ny* képzők stb.

Sokszor *l* helyett áll *r* és megfordítva : szontyorodik : *-olodik* stb. De többször maradandó mindenik saját helyét és értékét megtartván. Így :

-or : háborkodik (l. f.) sugorlás *Érs.* 223. „sugorlóknak hallásokat ne adjátok“ *Érs.* 188.

-orú (l. ú. képz.) sűrű sokorú kökörű *Nád.* 80. *Guary XVI.* (ugyanazon szöveg) „az ő langa s. sokorú kökörű“ (l. f.)

-r -or stb. igeképzőkben : szontyorodik : szompolyodik stb. *Érd.* 515. czondorodik : czondrává lesz *Jord.* 263. „öltözettek meg nem czdik“ ; kalapárl : ál *Érd.* 561. tipárl : tépász *Winkl.* 174. (más olvasás : tiporják) tántorodás : botránkozás b. szerzés *Érd.* 12. 80. 107. 551. göngyörget : göngyölit gördít? *Virg.* 103. „a hóba göngyörgete két gömböröt“ u. o. ócsárl *Érs.* 168

-ár nevekben, rendesen idegen : sekrestyéres *Érd.* 343. szilemér „zylemér“ tántorodásnak zylemere *Érd.* 80. „bynnek zylemere“ *Érd.* 198. folyár : lascivus *Péld* 57. sajtár „legहितványabb sajtárunk és elvetett deákunk napnyugoti mestereket mind meggyőzné“ *Katl.* 2047. (v. ö. *RMKI.*) gyöngyér madár *Tih.* 40.

-l magában névképző : fial : fiatal, fiú *Mc. 200* estvele : estve „estvelére“ *Dom 206. Érs. 126.* (vél ragból? l. Határozó-képzés) utól : utó „napoknak utóli“ *Bc 229. 250.* belőli *Apor 81.*

-alm (l. f. -m képzés) követelmes „gyermek követelmes akarátja“ *Mc. 71.* fertelem *Érs. 177.* fertelmes ég : fertőzött levegő“ *Jord. 258.* fertelm *RMKI. 181.* fegyelem : disciplina *Bc. 89. 117. Keszth. 126. 257.* fegyelmez *Érs. 349.* főgyelmes *RMKI. 176.* érzelm *Bc. 42. 113.* tartalom *Bc. 66* sietelm *Bc. 171.* nyugalom *Érs. 533.* bántalom : b-t szenved *Érs. 395.* értelem „öt értelmek“ (igy) : érzékek *Érs. 531 582. (3)* váralm „ur én váralmam“ : expectatio V. *Döbr. 92* (v. ö. megfélelmik : -ml; v. ö. kérelmés *Döbr. 105.*)

-dal igeképző (l. f.) szegdel, tétova sz. *Corn. 53.* fájdalom *Jord. 454.*

-dal, -dalom : viadal *Döbr. 242.* viadalom *Péld. 59.* engödel (?) :

-delem *Winkl. 288.* (leírás?) hiedel *Winkl. 216.* (hiedelm u. o.) hiedelm : refrigerium (l. f.) *Döbr. 76.* diadalinni magát *Bc. 28.* váradalm (l. váralm) *Apor 94.* fédelmség *Apor 110* fejedemkedik (l. f.) *Érs. 377.* siradalmas *RMKI. 70. 207.* segedelm *Bc. 27.* lakodalm : lakás *Marg. 44* stb.

-lag : fuldalag „halálnak fuldalagja“ : fúlánk (ful : fúr) *Döbr. 233.*

-l igeképző magában, az az világos név vagy igetörzs után egy l.

a) igéktől formál ilyeneket : eml emleni : emtet szoptat (emni l. Szóképzés. Rövid törzsek) *Nsz. 120. 135., 136.* stb. hagyapall l. hagyap : köpköd *Thewr. 5. Vilk. 18. Érd. 98.* harapal : -dál *Jord. 164. Érd. 184.* meghível : hív- : hit által megtérít *Érd. 259. Ehr. 110.* leсел : leseз : leskelődik, leseget *Debr. 25. Ehr. 41.* kimenel : ki-ki -megy *Jord. 535.* kiötlük a sz. lélek *Döbr. 136., 194., 342. Ehr. 68. Winkl. 267.* porl isteneket porit pirit szégyenít? *Érs. 47.* (Katl.) torl valamit „az én szívem jó igét torl“ *Döbr. 100.* „ajakim szerzett éneket torlanak“ : eructat V. *Döbr. 70.* „János tiszta szívéből kitorlá az evangéliomot“ *Döbr. 238.* (predikál Kár.) „nap napnak igét torl“ *Döbr. 39.* meg kell atyámfiai halálát torolnom *Debr. 25.* megtorlik a viz, mint hegy *Jord. 290.* ütöl ütöget *Döbr. 437.* vérengl- : -gez (l. f. vírleng vírlong-) *Kules. 133., 349. Keszth. 139.* vitélés mennybe *Érd. 489.* folyamlik „folyamljak nem tudom kihez“ *Nsz. 383*

b) névféléktől árnyékl- : -nek : árnyékot tart *Apor 50* bábál : ápol (bába : nutrix) *Jord. 108a* balgatagoslik *Bc. 189. Mc. 191.* baml : bonnyol „fényes köd be-bamlá őket“ *Jord. 407.* sötét köd bebamolja a sátort *Jord. 71. Érd. 462.* elborul *Érd. 259.* béll- béllött ruha : béllal *Kules. 277.* betegl : -eskedik *Ehr. 73. Dom. 140.* édeslő ajakak : -kedő, édes *Nsz. 119.* ezerlő : ezredes l. negyedlő, negyvenlő. *Bc. 42.* megforbátl

Bc. 214. (l. f.) *Apor* 29., 107. meg gonoszlani : gonosznak itélni reprobare V. *Döbr.* 53. gonoszlani *Döbr.* 137. hahotál : -áz *Döbr.* 308. hangozik : -kodik *Virg.* 115. hasonl- : -ít hasonlja magát *Érd.* 556. *Bc.* 198. *Ehr.* 26. a tag elhasonlik a testtől *Érs.* 244. hewzagoltatik *Döbr.* 297. elhimlik : elszéled elpusztul *Bc.* 55. hitöl : esküszik, hitvesül veszen & ad *Kriszt.* 4. meghököl a gonoszságtól *Nsz.* 184. izl „magasat ne ízljetek“ alta sapere V. *Döbr.* 284. „kivánnám, hogy izlenéjek“ ut saperent *Döbr.* 254. adja azont izlenetek *Döbr.* 259. (íz-e vagy üz?) V. ö. MA. „uram nem üz nagyra szívem“ 131. Zsolt.) izelkedés infamia *Kulcs.* 97. jogl : jog szerint bir ad vesz, deferunt V. *Bc.* 50. megjátékol *Tel.* 178. kincsel : kincsez thesaurizo V. *Érs.* 310. megkiml- : -lel *Ehr.* 144. kételkedik *Ehr.* 56. kölcsönl : -öz *Érs.* 310. *Döbr.* 88., 196., 200., 416. lelek-lik : zik *Érs.* 551. más- : másod *Érd.* 81. *Apor* 102. méltól : méltat, méltónak néz *Fest.* 100. *Ehr.* 133. *Kulcs.* 52. *Göm.* 39. *Lobb.* 8. *Nád.* 612. negyvenlő bőjt : -napi *Érd.* 637. negyedlő : tetrarcha *Mc.* 40. nehezel : -tel, n-nek találja *Nád.* 422. nehezelés *Keszth.* 202. ostorl : -oz *Döbr.* 137. özvegyleni : kedni *Tel.* 23. pakocsál *Katl.* 3420. *Horr.* 247. pakocsa : tréfa *Péld.* 45. *Corn.* 282. palánkol : elkerít *Döbr.* 497. szizlő : szüz tulajdonaival díszes „szizlő szép orcza“ *Nsz.* 119. szinlő „jó szinlő“ : ács *Jord.* 9a. sántál : sántít *Bc.* 283. *Érs.* 313. két felé sántál tévelygvén“ *Jord.* 825. szózatl- : szól *Bc.* 43., 201., 202., 276. szózatlik : neveztetik „Ninive drágalátosnak sz.“ *Bc.* 258. társoló : társ *Fest.* 387. eltékozl. *Nsz.* 297. megundokol : útál, ún *Döbr.* 193. ural „téged teremtett állatok uralnak“ *Kaz.* 30. engem uraltok *Katl.* 3212. virágló l. szizlő stb. -zó *Göm.* 101. *Winkl.* 247. viszol : visszáldodik *Érs.* 200

c) egyszerű, kevésbé elemezhető, kétes mivoltú törzsektől : torl (l. f.) iklani : „hátra iklani“ *Fest.* 400. (V. ö. iktat) elfeslik „ha elfeslyendez“ *Sánl.* 33. (fejt : fes = ejt : es) elfeslik az élettől *Tih.* 345. bebaml- (l. f.) vanal : benn habet (l. f.) *Mc.* 100. porl : porít, pirit (l. f.) üdl „en napomat üdli“ : ülli ünnepli *Nád.* 489. ihl : ihlet *Érs.* 146., 147., 377. *Ehr.* 22. ihel : ihl *Horr.* 127. soklás : zokogás csuklás (?) *Dom.* 145. rejteles imádság *Veszpr.* 139.

-ll kettőztetve fentebbiekben is más képzőkből (-d -rj) is alakulva : ill üll : üdl (l. f.) „illő innep“ 1470. vall : val habet *Bc.* 173., 185. vallál habebas *Pozs.* 11. izesellet : -ül *Ehr.* 2. szökell : szök- *Érd.* 299. *Jord.* 772. leszököllek *Érd.* 519. hasollatik : hasonl- *Döbr.* 105. hasoll : -nlít *Döbr.* 289. onszoll : únszol *Döbr.* 240. *Pozs.* 5. stb. megtalpall : supp-lanto „megtalpallta ő atyjafiát a méhben“ *Bc.* 197. megnyegeli magát *Érs.* 154.

-l végezetű névtől : hajnall- „a nap kezdé hajnalnia“ *Nsz.* 113. (V. ö. ábrázni) más képző előtt gyakorító vagy kicsinyítő : vellejt „erőt vellejte“ : vev-től : veveget (?) *Winkl.* 92. czipellős : „lles“ *Jord.* 305

-lal : elázlal *Döbr.* 169. bizlaltatik bizlal : biztatgat *Ehr.* 53. *Nád.* 399. húzlal : -gál *Thewr.* 9. *Göm.* 45. meghúzlal *RMKI.* 12. kislel : készlet *Érd.* 220., 292, 350., 428. *Bc.* 3., 36., 70., 88., 89. kislelet *Érd.* 129., 549. kisleletesség *Érd.* 465. késlel *Döbr.* 186., 552. váslal : vásol *Marg.* 46. öklel : szúr *Winkl.* 119. *Érd.* 396. 500. mohlatatosság szemeknek m-a : concupiscentia V. *Jord.* 866. váslalódzik : exercitare *Birk.* 33.

-ál : búvál „bwal“ : bujkál *Veszpr.* 143. bepókál : pólál *Érs.* 331. lévőél *Ehr.* 31. *Thewr.* 181. (2) „leyel“ *Nsz.* 110. rajtad kívül „leyel“ „ez világ szerént való háborgatás : létezik“ u. o. elműl valamit *RMKI.* 23. megtökéll : tökéllik, tökélyre visz, megy *Döbr.* 295. stb. *Mc.* 146. tökéllött tanács *RMKI.* 26

-kúl -gál : repeskel a keselyő *Jord.* 273. mulatdogál *Virg.* 78. jődögel *Kaz.* 75.

-log : búsolog *Érd.* 307.

-ól -ül az előbbi régiebb ; de itt vegyesen találjuk. Így : megalázatosól *Döbr.* 91. asszúl „aszýúl“ : aszik *Döbr.* 260. betegől : -ül -szik *Apor* 82. *Döbr.* 294. beldagaszúl : dugódik, dugaszolódik (l. tagasz-) *Kulcs.* 137., 148. diesősöl *Döbr.* 426. ébről : ébred *Ehr.* 161. megehül : -hezik *Kulcs.* 77. egyelől : elegyül *Ér.* 19. *Döbr.* 5. *Kulcs.* 182. megegyenesül : egyezik *Tel.* 250. estől : estül esteledik *Döbr.* 320. megezüstösült tollak *Keszth.* 164. felemül „ember fel emül rajta“ ? *Érd.* 110. felesül : elatus est V. *Apor* 101. feszől : -ittetik *Döbr.* 451. gyakról : gyakorúl *Bc.* 3. meggyakról : elterjed szaporábbá lesz *Bc.* 51. gyermekdedől : -deddé lesz *Mc.* 59 gonoszból *Apor* 20 báboról : -odik *Bc.* 74. megháborúl *Keszth.* 8., 219. megheül : megüresedik *Érd.* 555., 637. házagúl u. a. 1470 meghül : hü- (l. f.) behomorúlt hegy *Keszth.* 164. elhitlenöl : hitlenné lesz : seductus V. *Mc.* 185 istenesöl *Nsz.* 119. ízetlenöl *Döbr.* 418. jogólás : jobbulás *Bc.* 28. kazdagól *Ehr.* 70. kergetegől : k-é lesz *Ehr.* 60. kóldol *Ehr.* 153. kórúl : betegül *Kulcs.* 13. *Keszth.* 46. kuldol : kódúl *Apor* 81. kovászosól *Bc.* 189. meglángosól *Apor* 27. mosolúl : mosolyodik *Katl.* 908. némól : némul *Virg.* 106. nagyól : nagyúl nagygyá lesz *Döbr.* 41. megnehezkesül *Apor* 129. megnyavalyúl *Döbr.* 90. *Keszth.* 419. megnyomorúl *Döbr.* 82. öregület *Garay* IV. reméntenöl : reménytelené lesz *Bc.* 247. remöl föld : reng rendül *Érs.* 527. repöl repölés *Döbr.* 252. (reppel *Ehr.* 2.) réülés : rémség *Érd.* 634. lelki réülés *Jord.* 741., 745., 885. setétöl *Winkl.* 20. semmiül, semmi-

sül „megsemmiöl“ *Érd.* 97. *Bc.* 84. (semmis l. -s képz.) sugurulás -odás *Marg.* 143. megszarvasól : szarvassá leszen (Mózes a hegyről lejövet) *Jord.* 75. „szarva kelt“ u. o. széllyül a hire : procedit rumor V. *Jord.* 456. kiszéllyül „kizzelywl“ u. o. szerkező *Virg.* 137. megszoméhül *Jord.* 634. megszomjul : szomjuh- *Winkl.* 119. megszomorúl : -odik *Göm.* 36. *Döbr.* 399. megszőrnyül : megrémül *Érd.* 126. szőrnyül valamit : sz-űnek talál *Apor* 137. tagaszúl : dugaszol (l. f.) *Érd.* 298. megtagosól a test *Tih.* 68. tanól : tanul *Bc.* 74. megtántorúl : -odik *Döbr.* 294. kiterül : terjed *Érd.* 303. elterjül : elterjed a hit *Katl.* tisztesől *Döbr.* 337. tunyl 1470 üdül „bánattól megüdülhett“ *Érs.* 317. vakmerőül-vé lesz „megvakmerőült lélek“ *Érs.* 422. világosólt elme *Ehr.* 77. (2) megvirágosúl *Keszth.* 248. megzajosúl „megszajosúl“ *RMKI.* 17., 313. zordul „zordulva mentek“ : irruere 1470, „egybetakarodó gyűlő zorduló“ : tumultus u. o. zöndöl : zendül *Döbr.* 431. újól „vyl“ hevől görből stb. *Döbr.* 90., 91. stb.

-ól ül stb. tat- előtt : bizonyúttatik : -íttatik *Érd.* 450. stb. bővöltetik *Kules.* 1. („bew-“) megdicsőültetik „dicsővölt-“ : -ittetik *Bc.* 287. egyesültetik *Érs.* 131. esmeretlenöltetik *Ehr.* 114. épültetik : -ittetik *Dorn.* 294. *Ehr.* 113. megépület *Erd.* 37. erősültet *Döbr.* 531. feszültetik *Jord.* 903. gyógyúttatik *Érd.* 133. *Jord.* 907. hasznosúttatik : -íttatik *Apost.* 7. háboróltat- *Kules.* 9. házassóttatott *Göm.* 49. igazúttatik *Érd.* 133. indóttatik *Apor* 57. *Ehr.* 66., 99. kisebbültetik *Keszth.* 77. méltóltatik *Virg.* 83. módóttatik *Apor.* 57. elmeróltetik *Ehr.* 56. nyomorúttatik *Keszth.* 150. révóltetik *Érd.* 246. erívóltetik (l. reül) *Ehr.* 136. sephesúttetik : sebesítt – *RMKI.* 11. szabadóttatik *Bc.* 58. *Göm.* 10. szégyenóttetik *Apor.* 21. tagaszúttatik (l. f.) *Keszth.* 155. tisztúttatik *Kules.* 19. megvakúttatik *Érd.* 208. megvidámúttat *Döbr.* 183.

-lan határozó képző. (l. Képzés. Határozó-képz.)

-ály -ál névképző : dagály *Debr.* 233. *Veszpr.* 126. stb. tagály u. a. *Érd.* 96. V. ö. „feldagadsz vagy kevélykedel“ *Corn.* 291. dagadvány (l. -ány képz.) valál valály : vagyon birtok *Érd.* 40. *Lobb.* 200. *Kules.* 3. stb. valályokkal megerősíté *Érd.* 496. valál : *Apor.* 37., 70. *Döbr.* 148., 184., 186. veszély *Döbr.* 203. martély : martir *Sánd.* 15. (ideg.) martir u. o.

-n képző : -an névképző : hason, hason fele *Érd.* 543. egyenes : egyes egyező egyenlő *Döbr.* 284. stb. eleven : élő *Keszth.* 319. *Döbr.* 244. 436. névmásokban : münön magunk *Bc.* 88. tunön stb. (l. Ragozás) állanás : állomás? *Jord.* 98. versenség vörsönség (l. -ság k.)

-on határozó-képző (l. ezt) ; így : nélkülön ; félén : félre (l. Hat. k.) egyen-egyen *Mc.* 106.

-*na -ne -nel* névmás melléknév és határozó-képző : *anna anne* : annyi *Dom. 192.* az *anna* : ugyan annyi *Ehr. 112. Gyöngy. 24. Sánd. 8.* ezenne *Ehr. 21.* mene minevel minét stb. mennyi *Twr. 99.* stb. minet használtál : gyarapodtál, minet fogyatkoztál *Érs. 374. Winkl. 361.* kevesenne világ : kevesnyi *Mc. 197.* lövésne föld : -nyi *Dom. 205.* mincee anee : mennyi annyi *Érd. 463.*

-*tán* : olyatán olyetán : olyatén : *Kaz. 141., 192. Péld. 37. Bc. 118. Ehr. 96. 112. Kules. 293. Debr. 382.* illetén elyetén *Apor 141.* stb. imelyetén *Érs. 520., 521. (3)* „nesteen“ : nöstény oroszlán *Jord. 101a.*

-*an* igeképző : lappan lampan : rejtezik *Jord. 309.* ellappan *Jord. 12.* ijenő : ijesztő rettenetes *Kules. 217., 235., 240. Keszth. 191., 233., 256., 261.* ijenet : u. o. *288., 383., 398.* vetőnik „hosszú ideig való tisztaságtartás szűzességhez vetőnik“ vethető, hasonlítható *Sánd. 33.* megrossan „megrossangyon a te eehod“ : rossanjon, roskad- v. ö. loshad (l. f.) *Jord. 128.* csökön „csekenik“ *Fest. 394.* meggyaponik : meggyúlad *Debr. 542.* gyopon gyapon : gyúlad *Érs. 140.* zokkan : zökken *Érs. 99. Veszpr. 195.* porczan „ketté porczana“ *Veszpr. 102.* bocsanik : „bocsántatik“ : megbocsáttatik *Corn. 352.* kiharsan : harsad harsog *Döbr. 91.* háranlik : -mlik *Érd. 543.* estenneg áldoznak *Jord. 234.* estennen u. o.

Néha a főnévi igenév -*ni*-je előtt -*an*, vagy annak *n*-je kettőztetődik. Igy háborgatanni : -tni *Jord. 383.* egybeszerkenni *Bc. 170.* Van : lakannak stb. *Jord. 95.* s több helytt, mert -*nn* : *nd* (l. f. Hangtan. Ragozás)

-*ant* : hárant : hárint hárit *Érd. 542.* rájok hárintatnék *Tih. 213.* boszant *Döbr. 19. 144.* újjontás : újjítás ? *Érd. 568.* szürent „zyrent“—, lehet hogy a kútfő. . . keserű vizet szürentsen“ *Jord. 838.* kösöntő : monile (l. f.) *Bc. 183.* hivent hívöntöz : hiventés hintőzés *Döbr. 503. Érd. 476.* elrekkent : elrejt a keresztyénséget, fejét *Debr. 336. Érd. 292., 547. Katl. 1393.* illent : illet érint *Érs. 346.* megillant „ytlent“ (?) *Érd. 446.* vonont : attrahit V. *Apor 95.* összeszönt „zevnt“ : szött *Dom. 174., 175.* egybeszöventett : complicatum V. *Döbr. 74.* gyopont gerjeszt, gyújt (l. f.) *Érs. 190.* megfeszent : feszült *Debr. 498.* hasollont : -lít *Döbr. 223.* legyent : üt, legyint *Katl. 4035.* megrokkant „nehéz álom meg ne rokkantson“ *Theocr. 132.* zokkant : zök kent *Érs. 99.* (V. ö. -t képző) ajontó : ajtó *Jord. 444.* (V. ö. Jerney m. nyelv Árpádék kor.)

-*án* más képzőkkel : botránkozik stb.

-*ány -vány -mány* igen egy jelentésű szóképző : dagadvány : dagály dagadás *Bc. 83.* eresztvény : lucus „almának eresztvénye“ : erdeje *Bc. 253. Érs. 182., 220.* gyójtokmány : gyújtás *Guary 11.* gyójtokvány „hirtelen való hideg és gyójtokvány kezdé törni“ V. ö. nyavalya töri.

Érs. 311. győjtokmány „meggyőzi vala testi győjtokmánynak tüze“ *Peer* 45. győjtevény *Guary.* 5. *Nsz.* 268. írotvány : irtvány *Bc.* 195. jövevény : -vény *Kules.* 96. *Keszth.* 327. kelevény : k-nynek dohossága, mosatéka *Érs.* 423. óltovány *Bc.* 64. őrény öriny : őrvény *Döbr.* 247. (2) 407. őrem (l. f. hnevekben) őrmény „ermen“ kő : lapis molendinarius 1476. öttevény : öntvény faragvány bálvány : sculptile V. *Bc.* 195., 260. ragadvány „világnak ragadványától embernek lelkét elszakasztani“ *Érd.* 540. [v. ö. enyves ragadós világ (l. Stil.) ; ragály] szovárvány : szíszop- *Mc.* 69. takarvány, takarojtvány : -mány *Érs.* 182. teremtmény *Fest.* 180. tömény „százezerszer való tömény ezer udvarlók“ *Sánd.* 10. -nyó : derhenyő verhenyő *Mc.* 44.

-ekony -ékeny : álmékony : álmos aluszékony *Érs.* 388., 531. *Apor.* 102. félékony : félénk *Garay* 14.

Itt említjük meg a verő veréj verejték képződést *Winkl.* 155., 159. *Apor.* 162. és : kéj most még élt szót, mely *kell* -kény-nyel rokon *Katl.* 2250 stb. (l. f.)

-ja : hamarja, fő és melléknév : hamari, gyors „halál szülő h. nyil“ *Érd.* 343. hamarja herjó felszökellik *Érs.* 114, hamarját futni : versenyt *Lobb.* 307., 308.

47. §. -s -cs -cz -z képzők stb.

-s -os stb. anyós *Érd.* 527. áros ember *Guary.* 24. *Lobb.* 7. áruse. *Debr.* 28. (l. Stil) bájos, bájoló, bájolás *Döbr.* 116. bies-bájos *Érd.* 405. barátos ellenséges : barátságos stb. *Mc.* 164. *Nád.* 224. bővös marhával *Nád.* 308. czipellős : czip-e Krisztusnak *Érs.* 220. dagályos *Érd.* 208. stb. érttes élet : érett kor *Érd.* 97. érttes erkölcs *Érd.* 322. félelmes : félelmes félős *Thewr.* 81. havas : a havasokból kezdenek kiájtani a fertelmes „lydröczök“ *Érd.* 598. havas : lunaticus *Mc.* 20. stb. hiteles : hitelező *Jord.* 546. idős „idés“ ideigvaló. Kár *Mc.* 38., 77. „ilres“ nap : üres, ünnep? *Debr.* 51 ildomos : prudens *Bc.* 105., 222 *Érs.* 535., 536. jószágos : erényes tehetséges stb. *Érd.* 663. kalandos : harczos *Tel.* 192. koldos : -ús *Döbr.* 94. köteles : kötelezett *Katl.* 2661. köves : köves vidék, mint hegyes stb. *Jord.* 464. lovagos : -as *Döbr.* 249. *Jord.* 223. *Nád.* 249. macskás lábak : görcsös *Marg.* 59. mezős : m. vidék l. köves *Jord.* 311., 313. mives : munkás *Bc.* 191. *Jord.* 769. (l. Stil) nehezes : -ztelő (l. f.) *Érd.* 612. ördöngös *Mc.* 35. *Érd.* 433. örömes *Fest.* 56, 109. ötvenös vitéz *Guary* 55. pathvaros „megvédjék az árvákat a hamis p-októl“ *Érd.* 391. peres : perlő *Tel.* 377., rosszas : *Érd.* 229., 624. százaz : centenarius *Bc.* 21. székes angyalok *Érd.* 115. szü-

kös valami nélkül *Döbr.* 82. szelletes : lélektől megszállott *Érd.* 283. szénás : vidék l. mezős stb. semmis : semmivel bíró *Döbr.* 302. sokas „tizezerrel sokas“ *Készth.* 164. tagos : izmos *Bc.* 118. természetes : formosus *Döbr.* 473. „jó termet (t)“ *Döbr.* 475. titkos : t- a császárnak“ *Debr.* 545. tulajdonos *Péld.* 15. töviskes vidék l. mezős stb. *Jord.* 464. válaszos : választott *Ehr.* 91. vérös verő : veréjték *Göm.* 5. 62. végezetes szerzés : praefinitum V. határ Kár. kitűzött határ *Bc.* 167.

-os nem képző, nem állandó életű szókat formál, csak ideiglenesen alkalmazott végzet, erősítés (emphasis)) kedvéért ismételt szók vagy szóelemek mellett. Ilyenek : egyes egyetlenség : egyetlenegység V. ö. egyes egyedül *RMKI.* 183. únos untalan „untalan“ *Érd.* 378. méglen méglenes *Ehr.* 54. (nem : meglen -es -is?) körös-körül és -körüle *Érd.* 290., 485. *Jord.* 927. mihelyes mihelyt *Tel.* 250

-us : -os (l. Hangtan) családus *Érd.* 49. stb.

-oslik : balgatagoslik *Bc.* 189. szüköslik *Mc.* 191. stb. (l. l képz.)

-só : előlső : első *Bc.* 62. 164. *Mc.* 50. *Ehr.* 2. [elő : első *Marg.* 10. stb. *Döbr.* 346.]

-os igeképző : futos *Érd.* 194. *Döbr.* 473. folyos : futkos *Bc.* 66. (folyó : futár u. o.) repes : repeső madár *Bc.* 123. (l. repekös -k képz.)

-s igeképző más képzők előtt : megdicsősült *Corn.* 104. megcsemetésit : fásit *Fest.* 384. kiharsag *Döbr.* 106. harsan (l. f.)

-ás általában a mai értelemben ; de néha ma nem esmeretes törzsek mellett és más képzők helyén (láttuk, hogy a mai -ás helyét nagyrészt -at foglalta el.) sérés : sérülés *Pier* 255. (V. ö. a mai sérvés) fog sérés *Nád.* 489. *Debr.* 575. fő sérés *Nád.* 490. *Debr.* 575. temetés : temető *Jord.* 467. (3) sietelmezés sietés *Bc.* 336 162. folyás : futás *Érs.* 336. hagyapás *Ehr.* 142. (2) érlelés : maturitas *Döbr.* 68. nemzésről nemzésre : nemzet *Döbr.* 213. gyülekezés : -zet *Döbr.* 233. vitelés : vitel (l. f.) *Érd.* 480. jejtés : táncz *Jord.* 472.

-más lelemés aldomás (l. -m képző).

-dos igeképző : búdos : tévelyeg vakoskodik *Katl.* 2612. (l. Stil.) hágdos *Érd.* 477. tüdös vagy -des „twddes“ *Göm.* 57. „lábait megtüdesték“ *Érs.* 93. „nyilaid belém tüdőstek“ : tüvel szúr *Döbr.* 89. gyakdos „belém gyakdostatik“ : szürkál *Döbr.* 79.

-ság névképző összerű és elvont tulajdonságot vóltozt jelentve ; található nevek és névfélék, igék és alakszók mellett :

a) nevek mellett : aitatosság „igen aitatossággal“ *Érs.* 38. álmaság : álom alvás „neki jelenék meg álmasságában Jézus“ *Érd.* 443. alság *Döbr.* 26. *Bc.* 154. stb. asszonyság, „ő szent assz-a“ *Debr.* 199. átaltsága a keresztfának (V. ö. által út stb.) *Gyöngy.* 12. átkozottság :

átok *Jord.* 260. belalkonság : bealkonyodás 1470. csapásság : csapások *Jord.* 309. dagályosság : dagály *Érs.* 143. deákság : tanúltság *Érd.* 663. dölfesség, *Érd.* 618. kazdagságos *Érd.* 618. egészlenség : egészség „egeezlen-“ *Fest.* 143. egészség : gyógyulás *Mc.* 144. (V. ö. egész : -séges *Mc.* 29. *Virg.* 48. *Érd.* 434.) előség -utóság *Döbr.* 57. egyetlenség (l. f.) embe-
-riség *Katl.* 2725. epeség *Nsz.* 113. *Pozs.* 1. *Winkl.* 329. eredetség : -nek
bűne *Érs.* 577. érzékenség : érzék érzés *Debr.* 7. *Érd.* 450. *Tih.* 65. *Kulcs.* 35. *Kaz.* 184. eszközösség : eszköz, -lés *Érd.* 557. fajzatosság :
elfajulás *Érd.* 597. felség *Apor.* 46. *Kulcs.* 267. *Döbr.* 137. gerjedetes-
ség *Érd.* 501. gyűlőség *Döbr.* 196. gyöleség *Lobb.* 273. gyalázatosság :
gyalázat *Érs.* 116. hálálatlanság : -átlanság *Érd.* 567. használatosság :
haszon *Corn.* 120 heitság hitság *Bc.* 183. *Katl.* 1670. hívság : hiuság
Horr. 49. helyheztetesség : helyzet *Érd.* 228. hervadatosság : hervad-
ás *Érd.* 169. italság : ital *Jord.* 852. „jobság“ : jobb volta *Virg.*
126. kelletlenségnek felette : kelletén túl *Ehr.* 78. kellemetesség :
kellés megelégedés *Érd.* 594. *Jord.* 72. *Mc.* 155. királyság : király
Debr. 297. *Katl.* 45. kország : kor „hős kország“ legénykor *Kuz.*
71. 92. kívánatosság : kívánság *Kriza.* 32. *Érd.* 113. *Nsz.* 56. *Érs.*
208. 323. készleletösség : készítés készlelés *Érd.* 465. közönséggel
közösen *Érs.* 331. következendőség : -kezés *Érs.* 577. „lewság“
leúság? opprobrium „abprobr-“ 1470 (V. ö. „leúzat“ *Ehr.c.* több-
ször : scandalum!) magzattság : szülés *Érd.* 471. magyarság : m. for-
dítás *Jord.* 77a. „igék betűszerént való magyarsága“ *Érd.* 349. merész-
ség *Corn.* 80. *Katl.* 1684. módisság : mód, módozat *Tih.* 31., 88. moh-
ság : mohóság 1470. okosság : ok *Tih.* 5., 6. *Horr.* 65. *Apost.* 48.
ország : orvság *Ehr.* 78., 79. pompaság *Debr.* 104. stb. rokonság „ő ro-
konsága Erzsébet“ *Érd.* 346. Rómaság : római világ, birodalom *Tih.*
24. *Döbr.* 92. *Érd.* 186. rothadagosság (l. f.) *Bc.* 207. segédség *Érs.* 18.
Döbr. 83., 110., 305. súlyság : súly *Érd.* 101., 475., 567. Szalaság So-
mogyság *Érd.* 496. szerelmetesség *Érs.* 564. szeméremség *Nsz.* 167.
Ehr. 20. *Kulcs.* 45. *Érs.* 226. *Jord.* 55. *Döbr.* 422. szenvedetőség :
türelem szenvedés *Érd.* 503. szenderetesség *Ehr.* 2. szoméhság *Döbr.*
120. szerzetség : -ződés *Érd.* 31. szerzetőség : u az *Jord.* 33. szentség :
sanctuarium *Jord.* tiszteletesség : tisztelet *Érd.* 554. megútálatosság :
útálat *Apost.* 5. úristenség *Debr.* 385. ünség „vnség“ (inség) -be el-
adatni : szolgáltság *Döbr.* 186. vesztegség *Érd.* 192. *Nád.* 313. viadalság
Dom. 42.

b) igék törzseitől származók : aszalság : aszottság *Érd.* 277. csa-
latság : csalás csalódás „ördög cs-a : 1470. *Veszpr.* 151. feletség : feled-
Érd. 602, 612. követség : követés *Érd.* 106., 146., 540., 595. szeretség :

-és *Érd.* 84., 86., 97., 99., 242., 263., 326. *Sánd.* 24. megváltás : váltás *Érd.* 105. 142. 522. 537. tenyészség *Jord.* 8. öidekség : öldöklés *Jord.* 798. átalság : átallás pudor 1470. tanólság *Horv.* 248. *Corn.* 284. (6) rodhadság *Keszth.* 65. lankadság *Katl.* 275.

c) alakszóktól kivált határozóktól ma több, e korban kevesebb származott, jórészt emphatikus szók : mostansággal : *Érs.* 169.

Látható, hogy némely szóokban a *ság* képző csak a rövidebben kifejezhetett jelentést erősíti, új mozzanatot nem ad neki : Így ilyekben : napság „ez napságtól fogva“ *Érd.* 173. *Jord.* 611. súlyság, királyság okosság : -ok stb. De az is több adatból világos, hogy -*ság* helyett annak értelmét magyarázó más szó is használtatott. Így : látván Jézus annak szomorú *létét* *Mc.* 153. gonosz *létünk*et elszenvedé *Érs.* 505. (*Katl.*) az ő isten-létele (istenség) hazugság *Katl.* 2532.

A -*ságtól* -ó -ő -ű -ü egyiránt alkalmazott végzettel származott melléknevek, elől tett melléknevek nélkül, még ekkor sokszor állottak. A *ság* : *volt* vagy *tulajdon* stb. értelmét még erősebben érezték, tehát a -*ságot* külön értelmű név gyanánt vették, úgy, hogy szépségő : szép ségő : szép voltú stb. természetesen állhatott így és teljes jelentőséggel birt. Példák : drágalatosságő leány *Bc.* 52. édességő orcza *Gyöngy.* 9. erősségő gondolatok *Bc.* 163. ékességő és szépségő *Hester Bc.* 53. V. ö. *Bod.* 6. *Jord.* 79.a *Katl.* feneségő farkas *Érs.* 30. kazdagságő magasságő város *Bc.* 13. vékonségő selyem *Nsz.* 293. „sok ságú beszéd“ *Gyöngy.* 17. keménségő szolgálat *Bc.* 78. bűdösségő hagyapok *Érs.* 31.

Feltűnik, hogy a -ség magas hangzás gyakoribb a hangrend ellennére is.

Gyakori a máig is jelentős -*sígos*-sal formálás, mely alak nemcsak a még szinte teljesen hiányzott *leg*-es felső fokot pótolta, hanem általános jelentésű, nagyító szólásokat is szolgáltatott, — akkori időben igen kedveseket (l. Stíl.) Ezekből példák : úrtatlanságos *Kriza* 55. becességes *Tel.* 367. békételenséges gondolatok *Marg.* 222. bizonságos *Marg.* 126.b. vallás : bizonyos, igazi *Érs.* 104. boldogságos *Fest.* 3. békességes *Gyöngy.* 17. édességes *Winkl.* 107. *Nsz.* 202. egyességes szűz *RMKI.* 189. eretnökséges *Érd.* 519. feledékenységes *Veszpr.* 119. feneséges oroszlán l. feneségő farkas *Érs.* 36. fehérséges *Corn.* 98. *Nsz.* 202. fehérbséges *Tel.* 354. (l. Ragozás) gyarlóságos *Nsz.* 55. gyengeséges *Thewr.* 142. *Nsz.* 17. 224. *Érs.* 93. gyengédességes *Nsz.* 35. gyarlóságos *Nsz.* 55. hamarságos *Nsz.* 224. hatalmasságos *Kriza* 57. heitságos *Dom.* 130. 272. *Marg.* 35. hitságos *Vilk.* 63. hevságos : hiú *Horv.* 237. hiúságos *Debr.* 389. jelenséges : jeles *Ehr.* 2. 9. 155. kazdagságos *Winkl.* 345. *Lobb.* 189. kegyösségös „kegyösöknek kegyességese“ *Fest.* 17. keménséges,

ige *Keszth.* 244. keserőséges *Kriza* 55. kevánatosságos *Nsz.* 224. okosságos : okszerű *Tel.* 238. undokságos *Érd.* 125. rettenetösséges *Pozs.* 2. romlatlanságos *Theur.* 36. segítségös szabadító *Nád.* 656. szégyönséges hely *Döbr.* 9. szorosságos számvétel *Debr.* 463. szüzesség *Theur.* 36. *Érd.* 125. tisztaságos, igen t. u. o. *Horr.* 66. vesztegséges *Tel.* 367. vigasságos *Fest.* 3.

-*csa* -*cska* (l. f.) kicsinyítő képző mai szokástól eltérőleg ilyekben : ajándékesa *Bc.* 70. embercse *Ehr.* 118. fővénycse *Debr.* 583. *Nsz.* 257. gyengyöcske : rügy, hajtás fán *Érd.* 379. gyermekese *Tel.* 254. *Peld.* 39. királycsa *Mc.* 176. oroszláncsa *Bc.* 261. samaracska *Mc.* 196. „talcha“ tálesa v. -cza *Érd.* 235. 238. itt „tálcza“; -nyalábeza *Bc.* 220. tolvajcsa *Bc.* 189. szegéncse *Ehr.* 62.

-*ác* : *ály*, lapác : lapály *Jord.* 190. 212. 314.

-*incza* (idegen) oltárinca „o-nak külső kapujára fordítám magamat“ *Döbr.* 509.

-*z* -*oz* igeképző formál : *a*) nevektől : ábráztatik (ábráz-tól mintha *ábra* volna l. f.) *Jord.* 355. beléndèzkedik *Bc.* 186. *Mc.* 49. „elbeléndezkednek tetőled“ fornicantur V. *Apor.* 27. bizodalmaz : bízik *Mc.* 205. bűnöz : vétkezik *Döbr.* 511. 513. stb. megdiadalmaz : d-t nyer *Bc.* 179. érdemeztetik : érdeme szerint jutalmaztatik *Érd.* 555. essez : esőzik , esset essöz“ *Döbr.* 146. 332. fegyelmez *Vtk.* 64. *Winkl.* 287. feketézik : feketéztetik *Marg.* 35. (vélomoztatik *Marg.* u. o.) fészkezik : -kel *Corn.* 136. fiaz : fiat szül *Döbr.* 308. győzedelmez *Bc.* 209. gyümölesöz *Mc.* 38. gyűrűz „gyűrűz“ eljegyez *Nsz.* 53. hatalmazik : hatalmaskodik *Bc.* 162. 268. meghiedelmez : megrissül *Apor.* 111. meghitezik : esket *Jord.* 39. *a* holnapoz „halogassa holnapozza“ a dolgát *Marg.* 43. ígéz : csábít „nagy sokkal ígézélek“ *Érs.* 509. (Katl.) illatozik : szagol *Vtk.* 32. képez képeztetik : képzél stb. *Tel.* 308. *Katl.* 71. 2013. „kébőztetik“ : alkalmazódik *Jord.* 845. kelenczözés : kilincsezés kapcsolás (l. f.) kúcsol *Érs.* 223. károztatik (l. f.) kárh- *Debr.* 306. kincsez : kincset gyűjt *Döbr.* 92. *Mc.* 24. megkörnyékezik : körül metél *Bc.* 41. megláncsoz *Marg.* 165. lángaz : lángol *RMKI.* 195. *Érd.* 84. lángazik *Érd.* 276. leletezik *Mc.* 123. 192. megleletezem : tabesco, megsenyved *Bc.* 154. 204. 317. *Apor.* 43. 97. 110 meglelkezik valakit : lelket ad bele, lelkesít *Érs.* 105. megmartiromoztatik : m-á tétetik *Dom.* 301. mártozik : te lábad vérbe m. *Döbr.* 128. menyez : férjhez ad *Bc.* 184. *Mc.* 108. nyakaz : nyakon ver : colaphizo *Döbr.* 295. púpozott mérték : halmozott *Döbr.* 353. sietelmez : siettet *Bc.* 162. megsaruz : calceare *Mc.* 81. megszemélyez ábrázol deformat V. (l. képesít. Stíl.) *Döbr.* 366. szerencsétetik : sz-szé lesz *Döbr.* 15. „jól szerencsézézzél“ : légy sz. ! *Döbr.* 53. szorgalma-

zik : -maskodik *Döbr.* 262. tanácsoz : -ol *Bc.* 51. *Veszpr.* 147. 148. *Sánd.* 28. tolmácsoz : -ol *Bc.* 73. töredelmez : töretik *Apor.* 19. 75. 76. uroz : oroz, lop *Bc.* 235. megvégez : kivégez *Bc.* 90. veszedelmezik : veszélyben forog *Bc.* 240. világos : világít *RMKI.* 179.

b) igéktől eredtek : „ayotozik“ : ajitozik áhit *Jord.* 1. a fegyöződő „fegyöződő nyelv mérőggel rakva“ *Érs.* 224. győjtözik : gyűjtöget. „rágalmazatnak győjtözése“ *Érs.* 224. ördögi győjtözés *Érs.* 288. *Érd.* 326. fütözik : melegszik *Érs.* 90. hevítőz hevítőzik : u. az *Bc.* 268. kéretezik : kéreget *Katl.* 473. lappangoz *Érd.* 236. felreazkodik *Nád.* 339. felriazkodik *Apor.* 182. megsérzik : sérül *Bc.* 206. töltöző : epulans V. *Döbr.* 96. töltözés *Döbr.* 257. vonz *Érs.* 177.

-d-vel czatolva : dz -doz és -öldöz -ódoz : övedz „evelhy“ *Marg.* 41. övedezzel be *Érd.* 444. égödöz *Bc.* 37. 268. fegyvedez *Érd.* 118. *Jord.* 448. zugódoz : zugódik *Jord.* 148. kérödöz „kérödöznek búzán, boron“ *Bc.* 191. szakadoz *Nád.* 593. késsödözik : -delmez *Lobb.* 63. öklöldöz transfigere *Döbr.* 471. rugódoz : rugdos anyját *Érd.* 322. szeldöz : kenyeret *Érd.* 472. vondoz szerte v. *Érs.* 428.

-toz- : győjtözik (l. f.) „rokoni és baráti összegyőjtözvén „gyew-tewzven“ *Ehr.* 156. fogotozik : fogódzik *Érd.* 265. hevítőzik (l. f.) stb.

-goz- -koz- túrgyagoz „jó kenetekkel túrgyagazó“ fragrantia unguentis optimis V. *Döbr.* 473. elfedeközött : elfedődött *Ehr.* 161. szerközik (l. f.) *Döbr.* 438. *Virg.* 139. *Nád.* 534. feleközik : párosodik *Érd.* 152. „szegyekezyél“ : szedeközik *Keszth.* 6.

-zet (l : t képzőt) : hírzet : hírdet *Peer* 239. *Döbr.* 16. 19. 23. stb.

-áz : pókáz : pólál „körül pokazanak“ circum flexi sunt“ *Döbr.* 61. *RMKI.* 365.

-sz magában : válasz : választás *Érd.* 465. 556. csepesz „chepez“ cseplesz (háj) *Kulcs.* 285. chepez : retiola *Birk.* 197.

-asz -részt ijász *Döbr.* 248. gyűlvész „gyul weez“ : syndrium *Jord.* 779. 783. (2)

-sz igeképző ; vigaszik, vigasztott *Mc.* 20. stb. vigaszás *Debr.* *Mc.* stb. alkoszik (alkó) *Katl.* 406. 1152. 1448. 1957.

-aszt : lábbaszt „lábbazyad“ *Keszth.* 62. meghasaszt : meghasít *Keszth.* 197. *Döbr.* 145. *Apor.* 72. *Lobb.* 208. felmagasztat *Döbr.* 17. 402. meghorgaszt : görbít *Keszth.* 171. vigaszt *Bc.* 189. rezzeszt : riaszt *Ehr.* 67. *Bc.* 27. 42. bizonytságot hatalmat rezzeszt *Keszth.* 195. 210. felrezzeszt *Ehr.* 159. megrezzeszt *Keszth.* 63. elenyészt *Érd.* 131. „tőteszt“ : tőkeszt : támaszt *Bc.* 265. 271. 279. silleszt „syll-“ : sülyeszt *Jord.* 265. görbeszt *Döbr.* 131. megengesztetik *Bc.* 157.

-asztal : lankasztal *Érs.* 313. tapasztal : tapint „szemeid nem lát-

hatják. „kezeid nem tapasztalják“ *Corn.* 156. függesztel „figesztel“ : infigere 1470. fiasztal : fiadzik *Ehr.* 145.

-*szt* névmási törzs mellett effélék (adverb.) képzője : eleztébb *Bc.* 67. elesztebbi *Pcer* 57. elesztebeli *Bc.* 149.

47. §. Határozók alkotása.

Határozók helyett állanak néha melléknevek ilyformán *nagy* sirván kimene *Nsz.* 395. (ma is : szép röviden elmondá). Van különösen néhány oly szó, mely a középkorban s utóbb is határozó gyanánt áll a mondományra vonatkozáván ; bár melléknévül is alkalmazódik. Ilyenek :

bizony : *bizony* mondom *Mc.* 24. bizonyban : bizonyosabban biztosabban. *Érs.* 334. melléknév : bizonyok *Kules.* 35.

igaz : ha igaz el akarnék is rejtennem (bűnöket) nem tehetném *Pozs.* 49. ugy. . mint *igaz* te kívánod *Dom.* 33. *igaz* azon időben *Érd.* 568. *Kall.* 1078. igaz ügy *Debr.* 399. igaz te *Debr.* 503. megölhette volna igaz kétszer *Tih.* 204.

egyéb : mit illik tovább ennekem *egyéb*, hanem csakhogy enmagamat megutáljam *Nsz.* 70.

elegy : vérrel elegy aláfolynak *Nsz.* 19.

rokon : *ra*kon : rokon előtte : közel *Érd.* 505. rokon utána *Kesz'h.* 114. rokon vannak : közel *Apor* 54. rokon vala a koporsó *Mc.* 212.

hamar : hamar való nap *Érd.* 451.

Világosan melléknév képzőjével. Így :

-*talán* : szeplőtelen szolgálhassalak *Gyöngy.* 12. *Kules.* 23. inceselkedjete (töreked-) szeplőtelen lelettetni *Jord.* 862. kételen leejté a levelet *Dom.* 253. *Érd.* 606. a *pater noster* kételen meghallandó mindönnöktől *Nsz.* 337. megszegetetlen megtartja a parancsolatokat *Érd.* 269. szertelen elhagyatik *Horr.* 37. szertelen teszen magával *Guary* 15. szertelen szól *Debr.* 447. siratlan nem türheti *Marg.* 101. tudatlan tisztelték *Jord.* 767. iktelen : éktelen tevő *Döbr.* 73. (V. ö. *Döbr.* 72. 76. 78. iniquitas Vulg.) egyetlen vagyok egyedül *Kesz'th.* 45. tegetlen : „kit ez világ tegetlen gazdagított ;“ *Nád.* 314. (2) tegitlen : tegnap *Tih.* 340. 342. mezeitelen mutatá magát *Ehr.* 342. oktalan mondottam *Érs.* 99. indúlatlan megállá *Érs.* 350. nevem untalan káromlattatik *Érd.* 449. szólatlan el nem hagyá *Jord.* 304. ismeretlen : nem ismerve *Döbr.* 507.

-*teg* : veszteg (l. al. Kötőszók.)

Vannak legegyszerűbb alkatú minden rag nélkül való szócskák, melyeket határozóként kell tekintenünk, mert mindenben azok termé-

szetével bírnak, Ilyenek főkép a tér- és időviszonyt (eredetiteg amazt) jelentő s az után átvitt értelmű u. n. ígeközők : fel- le, meg -el, ki- be stb. Ilyenek a kötőszónak is használt *ha hogy* stb. Ezek határozói szereplését a kötőszók alatt tárgyaljuk, valamint általában minden oly határozóét is, mely kapcsolást is eszközöl ; pl. mikor akkor stb.

De a határozók legnagyobb részét teszik az eset- és más ragokkal formált ilyenemű szók. Ragjaik kétfélék, vagy ismeretes esetragok, vagy különösen a határozókkal járók. Elszámláljuk a kornak sajátosabb határozóit, a ragok szerint.

-on végzetűek származnak a) névtől, sokszor ragos névtől is : es-tigen *Keszth. 65.* egyen-egyen : egyenként *Mc. 100.* mind egyen : mind nyáján *Katl. 1716.* (V. ö. egyembe) „eetön“ *Érd. 390.* eleven : élően élve „eleven prédikál vala“ *Nád. 646.* földigen *Keszth. 403.* földenig *Érd. 28.* gyakorlatosan : gyakran *Nsz. 64. 65.* gyalogon oda futának *Jord. 474.* honn „honn“ marad *Érs. 436.* hévan hívon héian : hiün otiose, üresen stb. *Bc. 3. Döbr. 21. 365. Érd. 569. Nád. holnapon : holnap Jord. 289.* igazulvábban *Döbr. 366.* ideigen : -len *Kulcs. 172.* ő kéjén : önként *Bc. 30.* ön kéjeken *Bc. (l. f.)* kén-kén : önként *Bc. 25.* keserven : keserűen sira *Nád. 554.* nyilvánban *Érs. 338.* rútón : rútúl *Debr. 541.* szerebben, jobb szerrel *Nsz. 30.* szeren szerte *Érd. 334. 617.* szerte szerént : szere szerént *Érd. 495.* szoméhon *Debr. 342.* végigen : -iglen *Kulcs. 225.*

b) névmásféléktől származnak : előtten : előtt *Veszp. 141.* ezten, ezten napon stb. (l. al.) *Érd. 446. 627. Jord. 19. 773. 794.* fennyen *Érs. 498.* félen : félre *Döbr. 111.* feljebben *Érd. 569.* honnaton *Debr. 339.* majten : majdan *Döbr. 406.* mégén mígen : méglen míglen *Keszth. 199. 210. Jord. 928.* mihelyen : mihelyt *Debr. 48.* iménten *Érs. 466.* (Katl.) inkábbban *Jord. 423.* olyan : ugyan *Érd. 11.* ilyen : igyen „ilyen igen elszegényednek“ : így nagyon *Érd. 88.* ottogyon : ugyanott *Winkl. (l. f.) Jord. 210.* ottogyel stb. (L. Hangtan) ittegyenek „ettehgyenek“ : épen itt, igyen itt (tájb. ottanag itteneg) *Érs. 299.* onnetan : ugyan onnet *Tih. 50. Érs. 522.* honnaton *Debr. 339.* onnetan enneten *Tih. 50. 78.* inneten *Érs. 27. Horv. 1.* onnaton *Tel. 351.* honnaton *Debr. 350.* entülen „enthü-len fogva nem eszem ő belőle“ *Jord. 606.* ugyan, igyen *Érd. 347. Sánd. 8. (l. Szófüzés. Kötőszók)* talántan *Érs. 318.* tegeten : nuper V. *Bc. 19.* ige-tön könnyeze : együtt *Guary 31.* Ismeretlen eredetű : kordén „k. tudják a dicséretet“ *Jord. 271.*

Sok helyt, mint látjuk, lett az -en -lenből is (l. al.) -n nélkül ; vélte : elvéltén „vétkezett“ *Érd. 352.* összevonva : minemmen „mi nemen“ *Döbr. 303. 306.* mi nem men u. o. *311.*

-vel raggal : holval : reggel *Apor 36. Bc. 174.* igen hollal : korán

reggel *Érd.* 545. jó hollal : jó hajnalban *Jord.* 513. holvalra *Kulcs.* 64. holvalokon : reggeleken *Döbr.* 137. holte kelve *Debr.* 44. hota kellel *Debr.* 301. holta kelve *Nád.* 477. legazonnal *Debr.* 30. monnal : mintegy *Bc.* 38. *Mc.* 120. stb. közönséggel *Debr.* 41. 90. mostansággal *Érs.* 169. orcel rá pökének *Dom.* 303.

l az *n* vagy *vel* az *on* helyén : ottogyol : -n *Bc.* 194. 197. *Érs.* 51. ottogyel ittegyel *Vük.* 57. (1. f.) éhel szoméhal meghalni *Érs.* 435.

-*ba -ban* : mikorban : -on *Horv.* 229. bizonyába *Döbr.* 115. egybe : együtt *Mc.* 145. egyembe : u. a. *Ehr.* 41. *Mc.* 212. *Nád.* 294. egyetembe : u. a. *Jord.* 69a stb. egyetlenbe : együtt *Ehr.* 12. egybe : együtt egymáshoz „ellenségesek lőnek egybe“ *Nád.* 225. egyben gyűjt *Nád.* 226. egyben élés : convictus 1470. öszve egyembe menének *Nád.* 294. ezenbe : e közben *Katl.* 723 lassattába *Jord.* 77a.

-*ól ül* : örökkől : örökké *Fest.* 16. *Döb.* 155. örökkül örökké *Jord.* 928. külsől való- belsől való *Ehr.* 50. végezetől : végkép *Apor.* 3. (a végén : végül *Lobb.* 22.) hittul „hytol“ : hitványul gonoszúl *Göm.* 86. messzöl ; -iről ? *Döbr.* 359. feljöl „fellyöl“ *Mc.* 173. hazól : hazúl, domi *Döbr.* 76. hőstül *Döbr.* 72. nagyúl : nagyon *Döbr.* 283. napúl napestig *Jord.* 138. 927; utól : (mn. ebben utóli) novissimi *Mc.* 37. utólszeren (1. alább.)

-*vá* : örökké (1. f.) örökkel örökké *Apor.* 88. *Döbr.* 155. 166. továbbá : többé *Jord.* 268. kisebbé *Jord.* 547. egyövé *Jord.* 269. megé „menének megé“ hátra *Mc.* 182. hát megé *Apor.* 86. (2) megé való öregbek : retro maiores V. *Bc.* 78. „hanyittaa“ : hanyattá esik *Érd.* 429. hosszá, messzé *Birk.* 108.

alá : alant, alább : megbizonyultatik a három *alá* mondaudókban *Érd.* 278

-*ig* földénig (1. f.) ezkédig : eddig *Jord.* 101. örök életig *Érd.* 43. *Érs.* 316. napestig *Döbr.* 161. stb. estvéltől hollalig *Jord.* 135. vénöltig *Döbr.* 134. fottig fattiglan : fogytig *Érs.* 450. (Katl.) 498. 499. elig : alig „nagy elig mer vala kimenni a városnak kapuja kewl“ (nagy 1. f.) *Ehr.* 146. „méglen nagy elig vala hetedévi gyermeki erkölcsessel“ *Ehr.* 158. kecsideg „kechideg“ a barlangból kilépénk“ *Til.* 284.

-*iglan* (1 -lan.)

-*t* helyrag magában és -*ta -tt* alakjában. Így ilyekben : éjt- vagy ét- által : éjszakán á. *Bc.* 23. előst előszert ; először *Érs.* 98. szerte (1. névutók) „az egyház szerte zengene : sz. szélyel *Dom.* 48. szerte szerént *Érs.* 132. szeren szerte (1. f.) mikort akkort *Katl.* 2435. *Érs.* 343. *Sánd.* 4. hanyat homlok *Nsz.* 72. hanyatta feketék *Peer.* 43. hanyatta *Veszpr.* 103. (-att- igenév ?) hanyatta esék *Érd.* 429. -atta *Érs.* 83. *Vük.*

58 *Winkl.* 120. miúta fogva *Jord.* 220. közepött *Jord.* 39a. közép aránt *Debr.* 165. együtt : egyhelyt, egyidén *Jord.* 800. stb. más helyött „h elyöt“ *Érd.* 36. regönte : -ten *Nád.* 312. gyakorta *Marg.* 212. gyakor-tább *Nád.* 587. gyakorlatost (1 al.) idő járatta : utóbb *Érd.* 332. benmet-tem stb. (l. Ragozás) benedön (l. u. o)] emente : innen, ezentúl *Jord.* 439. éjfélíkort *Érs.* 352. előszert *Tel.* 53.

-szaka pótlékkal, mely változatlan : ebédet- „ebédöd“ szaka : ebéd idején *Marg.* 71. 117. hetet szaka : hetenként *Lányi* 12. 195. 205. 209. 238. heted szaka *Érd.* 217. *Érs.* 309. éjt szaka „echaka“ *Marg.* 164. ed szaka : éjszaka *Érs.* 374 esztendőtszaka nyarad szaka *Lányi* 225.

-ast végzetű határozói alakok kétfélék :

a) -as -os végzetű melléknevektől -t raggal : akaratost : -an *Döbr.* 51. bőségest : -sen *Keszth.* 70. csodálatost *Ehr.* 35. buzgóságost *Nsz.* 104. édességest *Gyöngy.* 8. ellenségest *Nsz.* 17. engedelmost *Bc.* 91. gerjedetöst *RMKI.* 17. ijenetést, ijenetösen (l. f. *an* képz.) ijesztőn. *Keszth.* 383. jelenségest : jelesül *Ehr.* 66. kedveletest *Ehr.* 39. látomást manifešte *Döbr.* 106. meltóságost *RMKI.* 19. reszkettetöst : reszketve *RMKI.* 19. rettenetességest *Pozs.* 2. szorgalmazatost *Bc.* 168. sietetést *Debr.* 538. tökéletest *Ehr.* 67. vigasságost *Ehr.* 20.

b) nevektől, igéktől -ast raggal : tetést : tető- *Mc.* 121. repülést : repülve -st *Ehr.* 139. (mint lépvest fogvást stb.) előst „elősth“ *Érs.* 98.

-ra -ve határozói igenév alkotója (l. Ragozás); de alakszókhöz is járúl. Igy : eleve : elő *Mc.* 171. (l. -ve Hangtan) ede előve : ide elő *Érd.* 34. eleve, fut *Mc.* 212. eleve szól *Bc.* 142. leve : le *Jord.* c. (l. Hangt.) kive : ki (u. o.) öszve, — határzó : mennyet földet össze bírná *Érs.* 529. „baratosok lőnek öszve“ ellenségesek voltak öszsze“ *Nád.* 224. Határozói rag : -astól : mindenestől *Dom.* 313 ilyen alakokat egészít : fogva : mindenestől fogva : általában *Érd.* 332. *Nád.* 315. Legsajátosabb ily végzetű határzója a középkornak a *holval hollal* és ragozott alakjaiban már ismert szó, melynek igealakjai ragozva és máskép vannak ezekben, holdá kelve *Döbr.* 390. holte kelve *Debr.* 189. holte kelvére *Kaz.* 69. holte kelveig *Debr.* 176. hota kelve *Jord.* 640. hotal kelve *Érd.* 429.

-ne többé kevésbé tapadván a nevekhez is, alig lehet biztosan ha-tározó-képzőnek mondani (l. Ragozásban és Szófüzésben -ne rag). Ta-lán az ilyekben : kevesenne : kevesnyire, kevésbé *Bc.* 189. kevestenne u. az. *Jord.* 508. kevensene *Döbr.* 64. mene : mennyire *Döbr.* 181. „mene távol napkelet ragyon napnyugottól, olyan távol...“ u. o. *Kall.* 176. 474.

-naja amához úgy áll, mint látnaja : látna. Igy : kevesenneje : -ssé *Döbr.* 521. honnejet jösz? *Döbr.* 511.

-*nan* : -*nant* : ennen tova : ezentul *Érd.* 170. fennent „alonna fennent és mélségest mutatá magát“ *Ehr.* 4. jelennen : jelesen és jelen *Göm.* 60. *Katl.* 1612. *Ehr.* 54. 89. *Mc.* 183. *Érs.* 24 *Winkl.* 137. *Érd.* 664. egyönnén másuvá *Nád.* 82. *Guary* XVII. messziünnen, -önnen : *Jord.* 260. *Érd.* 63. 414. *Fest.* 395. estennen *Jord.* 262. titkonnan *Ehr.* 83. 92.

-*nag* -*nak* : estennek : -*net* -*neg* vespere V. *Jord.* 234. „estwe“ u. o. egyebönneg *Fest.* 393. (l. Hangtan) ettegyenek (l. f.)

-*lan* melléknevekben- -*talán* alkotó része ; határozók közül kivált az -*ig* végzetűekhez csatlakozik. Sokszor egy értékű -*lag*-gal. Példák : újolan : újból *Kriszt.* 18. 23. 33. méglen (l. -s képzőt) *Ehr.* 54. valamíglen *Apor* 88. 93. innetlen *Ehr.* 85. 113. onnatlan *Ehr.* 138. méglen sem : ne dum *Ehr.* 155. egy eddiglen *Mc.* 162. kediglen *Apor* 148. meszszeiglen *Bc.* 251. estveliglen holvaliglen *Bc.* 153. mind fattiglan fogytig *Érs.* 450. inkábbban *Lobb.* 219. viradólan *Peer* 173. *Lobb.* 181. *Tel.* 291. egészen *Guary* 61. [-*len* helyett -*en* l. f. ideiglen mígen : míg *Keszth.* 19. 20.]

inkább ragos nevek : magasságiglan *Jord.* 234. vénségiglen vénőltiglen *Apor* 23. többiglen 200 esztendőnél *Érd.* 290.

-*lag* : váltóslag *Érd.* 671. *Jord.* 23a. végesleg *Ehr.* 105. 106. közősleg *Ehr.* 107. nyavalyáslag *Lobb.* 53.

-*ként* -*ént* -*kéd* ezenként : ekképen *Döbr.* 44. mindenként : -képen : teljesen *Mc.* 215. egyenent : -ként *Birk* 7. koronkéd *Érd.* 353

-*képen* : alig összeforradt, külön álló ragos névvel : hasonlóképen bocsánandóképen vétkezett *Érd.* 352. minden voltaképen *Érd.* 498. imelyeténképen „böven teljesen előadá s imily-“ *Tih.* 278. keresztképen (keresztül) clozslának a világ négy szegére *Virg.* 52. 43. „keresztül clozsl-“ u. o.

névragúl : „leszállván nagy fényes nagy dicső felségképen“ *Érd.* 487.

-*don* utóbb és akkor is néha -*ten* péld. „mayten“ : majdan (l. f.) *ezten*. Amaz ebben : „tulajdon való“ *Érd.* 493. e dolog tulajdon istent illeti *Érd.* 297. eleinden : -*ten* *Érd.* 344. szépdén : szépecskén : *Katl.* 3921. szegéndön ; szegényecskén „a kívül sz. megérné“ *Nád.* 580. ige-tön : egyeten együtt „vele ige-tön könnyeze“ *Guary* 37.

-*szer* : mindenszer *Érd.* 501. 550. szerszerént : sorba *Érd.* 257. utólszeren *Bc.* 90. (l. f.)

-*ten* : sajátlagos és mára a múlt század óta elavúlt, melléknévi és határozói közös tulajdonnal bíró szó : *ezten*. Rendesen időt jelentő névvel kapcsolták. Így : ezten napra esmeg eljön—harmad ezten pénte-

ken ismét megjelenék *Érd.* 446. ezten nappal : „az szenvedésnek napja az mai napnak előtte ezten nappal esik“ *Érd.* 627. ezten nap : heted nap *Jord.* 19. *Lányi* 224. ezten napig : jövő ez napig, heted nap *Jord.* 773. 794. Van ozton : aztán *Lányi* 299. lehet : ezten, eztán (tájsz.) ezután.

Mindig, tehát ekkor is ritkán fordulhatott elő ez a nehéz megfejtésű határozó *kim kem ken* sokkép leírva (l. bővebben Szófüzés Kötőszók). Talán teljesen határozó lehet. Így ebben : lásd meg uram, *kem* az „mew“ zarándokunk az *Peer* 19.

48. §. Összetett nevek.

Az összetett nevek fajtái előfordulnak a középkorban is, kisebb-nagyobb mértékben összeragadva egygyé forradva, vagy lazábban állva össze és csatolódva egymáshoz. Néha nem könnyű megítélni szófüzéssel van-e dolgunk vagy összetétellel Vannak :

1 *Kettős* összetettek, egymás mellé nem alá rendelt tagokból állók, két vagy több megfelelő, de egymást kevésbé módosító, egyenlő értékű szókból. Ilyenek : felebarát : fél (felem) és barát (egyik szó erősíti a másikat) *Érd.* 622. *Debr.* 278. *Veszpr.* 127. feleidnek barátidnak bocsás meg *Érd.* 179. ha ti feletek barátotoknak jobb öltözetet vettek, mint tinektek, ne vessetek gondot reá *Érs.* 225. jövő-járó : járókelő, jövő-menő *Wink.* 17. szóbeszéd *Érd.* 201. szélvész „zeel weez“ s mellette közel : vész szél *Érd.* 425. szelet veszet indojtának *Érd.* 447. mélyföld : meile (ném.) és föld *Érd.* 338. *Tih.* 50. az idegen szót jelzés magyarázás végett a magyar mellé teszik (l. Stil.) jajveszék *Érd.* 615. stb.

Ellenesek csatolva : holteleven *Veszpr.* 98. keve kételen, kés v. kéjes kételen *Érd.* 247. 479. 515. 565 Ez utóbbi és sok más ilyen iker szólásban az első tag a másodiknak elejét ismétli vagy a szót változtatja : szánszándék : (utóbb) szántsándék *Érd.* 80. *Corn.* 153. 1470. ijaidd fiaid iatok-fiatok *Jord.* 266. *Érd.* 612. (l. Stil.) csonka-bonka (itt a másodikk utánozza (az első) *Érd.* 268. habahurja : hebehurgya *Érd.* 201. (l. Stil.)

Egyformák, egy-értékűek ismétlése sokszor : szerte-szerént : szeren-szerenként : sorba-sorszerént stb. (l. Határozók) *Érd.* 495. byes-bájos (l. Stil.) fée-fée urak *Érd.* 301.

2. *Jelzőiek*, midőn az első név a másodiknak jelzője, tulajdonságát jelenti. Így : apát-úr „apatur uram“ *Érd.* 323. máskor elől áll úr : úr pápa, úrfiú stb. agg-ellenség *Debr.* 184. agnő *Tel.* 147. *Érd.* 644. asszonyállat *Dom.* 281. stb. *Döbr.* 404. stb. *Jord.* 721. asztalkés : asz-

tali *Ehr.* 130. dédős *Bc.* 275 délest vagy déllest déllestre : déli est vagy dél este esete (V. ö. napetet napestig ; ez esetben birtokos összetett) *Döbr.* 113. délszél : déli *Fest.* 84. döghalál : dögs ragályos *Érd.* 550. (vagy kettős összetett) egyház : egy vagy szent ? *Me.* 47. *Jord.* 721. előszülött : első *Kulcs.* 220. 257. 339. eredet bűn : eredett „eredett bűn“ is *Til.* 83. *Érd.* 164. *Tih.* 70. 71. 77. (l. Stil) felszél *Apor* 144. alszél *Kulcs.* 329. felbéviz : fel bév viz *Marg.* 157. fölház *Döbr.* 71. féleleven *Döbr.* 369. félpap : diaconus *Érs.* 108. *Érd.* 203. félhitő „másképp erethnek“ 1470. főmeredek (l. al) gazdasszony, így : gazdám asszony, gazdája a. *Érd.* 354. 442. 654 gimborjő : szarvas b. *Érd.* 379. *Döbr.* 400. 403. hasonfele *Érd.* 264. havaselfölde *Érd.* 496. időnap : rendes időül felvett vagy kitűzhető nap ; időnap előtt *Lobk.* 4. (vagy idő és nap ?) inhely : üres hely, téres h. *Drbr.* 51. idnep *Döbr.* 454. ydnep *Lányi* 71. stb. innep nap. *Apor* 28. írődeák *Nád.* 337 jogfeled : jobb fél *Döbr.* 101. király út *Horv.* 225. köes : köeső jégeső *Keszth.* 406. *Döbr.* 35. 148. 228. kőlab : oszlop *Drbr.* 104. 123. *Érs.* 258. kőlik : barlang, foramen petrae V. *Peer* 54. *Döbr.* 403. kőszirt *Kulcs.* 258. kútfő *Érd.* 191. lép méz : lépes m. *Érs.* 125. mennyég, menyegyek *Nád.* 291. mennyei egek *Érs.* 173. mivolta „mivóta“ *Érd.* 274. stb. mestörasszony *Debr.* 119 mesterember : artifex 1470. mindszent *Érd.* 599. mirigyhalál : dögh- *Kaz.* 49. némbéri : nő ember *Bc.* 9. stb. né-vel összetettek : „aghné“ bies bájos a. *Érd.* 429. agnő *Tel.* 222 dúsné *Debr.* 194. királné asszony *Érd.* 290. stb. gonosznő *Tel.* 210 mosóné „Krisztus lábainak mosónéje“ *Teur.* 183 nő : „neő“ ? *Nsz.* 74 pártaöv *Peer* 3. példabeszéd : képes b. (ném. bild) porkolábné asszony *Dom.* 244. pippárna : pih pely p. *Nád.* 540. pokolfa : kereszt *Tih.* 312. 314. regmise : reggeli m. *Lányi* 189. 289. sáarany : sárga : tiszta ? *RMKL.* 202. szerbeszéd : rendezett b. (l. Stil) V ö. szerzett ének *Döbr.* 70 szőrimög : ing *Debr.* 80. tanú bizonyság *Nád.* 197. tanúbizonyok a szent angyalok *Varg.* 147. tárház „taar baáz“ *Corn.* 199. térmező : téres m. *Érd.* 210. titkhely : titkos h. *Keszth.* 371. tikszó : kakas szólás *Érd.* 177. *Érd.* 442. tűszöllő : szöllőtő *Kulcs.* 331. úrfiú : fiú ur, úri (?) *Érd.* 66. 672. úszó-mászó férgek *Kriszt.* 40. 41. véghagyás : testamentom *Döbr.* 314. virágszombat stb. *Érd.* 103 vizkenyir bőjt *Érd.* 612.

3. *Birtokos* összetettek, vagy mivel a birtokviszony neve alatt sokféle viszonyt befoglalunk, oly összetettek, melyeket az ismert birtokszerkezettel (-nak, -ja) oldhatunk fel formailag. Így : agyvelő „agyaveleit“ *Érd.* 288. agya velője *Nád.* 636 *Érs.* 96. béli fájás : béle fájása *Érd.* 450 béli fájdalom : *Érs.* 429. boredény *Jord.* 306. bőjtőfőszerdá *Ehr.* 26. *Érd.* 282. bőjtulás hó : b. m. hava *Érd.* 103. délszeg : dél szege vagy szaka *Auster* (!) *Bc.* 237. délszeg, -i király, *Bc.* 161. 162. 163. stb. ebédidő *Érs.* 407.

eb légy : kutya l. *Apor* 71. esthajnal *Érd.* 511. engalya ruha *Ehr.* 46. 56
 eszvész eszveszés „yzweez“ : ész veszése vagy összeveszés? *Jord.* 773.
Érd. 298. V. ö. észt „yzt“ veszte köztök : összeveszté *Érd.* 398. féfedel :
 fő fedele, kendő *Veszpr.* 101. éjfél „éjfele“ *Dom.* 110. éjfelének „éfél-“
 idején *Dom.* 183. Bernádfi : B. fia *Virg.* 70. Bernáldfi Péternek fia“ u. o. fog-
 sérés, feje fájása : stb. *Nád.* 496. fogsérés fösérés *Debr.* 575. (l. f.) fol-
 nagy : falu nagyja, villicus *Döbr.* 362. *Mc.* 148. foresok : far csikja czikója
 (V. ö. csigolya) *Bc.* 26. fiültő : fiültőim *Apor* 102. hálólház *Ehr.* 86. házhej
 „házhea“ *Döbr.* 209. *Keszth.* 425. hegyköz : montes V. *Döbr.* 402. 403. heuzag
 heuzagol : heu hiu : üres, zag : -szak szög zug : evacuatur V. *Döbr.* 297.
 hitvétel *Ehr.* 150. hűgafia Pálnak *Jord.* 784. húshagyat *Érd.* 275 időfor-
 dúlat *Fest* 18. kardfok *Nád.* 195. levélszál *Horv* 17. mennyütés : m. kő
 ütése *Érd.* 465. V. ö. mennyel megütteti : villámmal *Érd.* 32. mennydörgés
 v. görgés (l. Haugt.) *Bc.* 74. *Érs.* 113. mézszin *Döbr.* 477 *Kules.* 35. V. ö.
 színméz (l. f.) napetet, nap esete, estve *Keszth.* 38. székhely *Érd.* 461. sze-
 migy : szemügyelése *Debr.* 162. szertartás : szer v. sor megtartása *Érd.* 523.
 szíveszakadás *Érd.* 569. szállófi : gerézd *Döbr.* 255. tanúsághely *Tel.* 69.
 püspökséghegy *Ehr.* 6. tikmony : tyuk tojása *Ehr.* 105. tiznagy : tiznek elől-
 járója : hekatontarehos (!) ; így *Jord.* 199. 779. 782. 785. 787. törvéynap
Jord. 56. *Érd.* 297. vállköz *Nád.* 195. városrész *RMKI.* 203. vásárhely
Mc. 56. vasaszakadatja sz. Pétörnek *Winkl.* 3. stb. vérötlés : -ömlés
Keszth. 21. vérszakadat : vértolulás *Érd.* 113. vízfő : forrás *Keszth.* 314. kútfű
Döbr. 477. zarándokjárás *Érd.* 495.

Látni való, hogy itt némely összetettek valóban összeforradtak,
 belsőkép is egygyé lettek : tiznagy szőlőfi stb. de némelyek bár össze-
 tartoznak, nem váltak úgy egygyé, hogy alakjuk is ahhoz képest idomult
 volna : megmaradt a külön létel jele a rag : -ja, péld. házhea hugafia stb.
 — Az össze- vagy külön-írás pedig alig jelent valaha valamit biztosan.

4. Tárgyi és határozói összetettek. Első tagjok tárgy, melyet -t
 tárgyraggal lehetne szerkeszteni, vagy határozóul szolgálható ragos név.
 A tárgyrag nem tétetik ki, az esetrag több esetben. Tehát

a) tárgyas összetettek, második tagjok igenév vagy elvontabb, de
 igétől eredt szó, cselekvést jelent egyenesen vagy mellékesen. Péld. ajtó
 tartó *Bc.* 74. ajtók tartók *Bc.* 54. (nem valódi) ; álomlátás *Érs.* 403. baj-
 vevő *Teur.* 183. bajvivő *Nsz.* 24. bosszúvállás : bosszúszenvedés, mint
 szégyen- kár- kivallás stb. *Érs.* 544 búcsúvétel *Érd.* 299. fazékgyártó
Keszth. 3. *Döbr.* 16. gondviselő „gondodnak viselője“ is *Lobb.* 3 háláadat-
 lanság *Gyöngy* 13. hírköltés *Virg.* 8. írástudó *Bc.* 90. irgalmsnyerő *RMKI.*
 10. jótehetetlen *Érs.* 512. kaputartó l. ajtórtartó *Ehr.* 141. *Apor* 1. 1. képiró
Nád. 337. kénvallás *Nád.* 551. magahányás *Érs.* 193. magavádló *Gyöngy.* 14.

magameutés vagy mentes *Debr.* 275. magabíró *Érd.* 152. oktalanságtét:-got tevés *Nád* 228. okvetés : okadás, indokolás „semmi okvetés miatt ki nem rekesztetik“ *Érs.* 185. 244. perviselő : causicus : ügyvéd 1470. semmitudó : s. sem t. *Érd.* 183. számvetés : „dolgok számvetése“ *Dom.* 294. szertartás (lf) szószóló *Érd.* 176. 487. szótszóló u. o. *Jord.* 757. szómszóló *Pozs.* 40. szónkszóló : szószólónk *Dom.* 185 197. 274. *Érd.* 647. 660. „te elődbe hozom én szóm szólunia“ *Nsz.* 134 szótevő : szóhallgató *Döbr.* 330. vérszivó : szopó *Kulcs.* 7. vértévő angyal *Jord.* 33. vesztegségtartás *Marg.* 9. világbíró Sándor *Bod* 7 8. zablyaviselő : szablya v. szolga *Kaz.* 127. Ilyen forma: penitencia nem tartás *Nsz.* 322. szaru csinált kürt *Kulcs.* 239.

b) határozóval vagy ragos — de többször ragjától megfosztott — névvel összetettek, mondhatjuk: határozói összetettek: előljáró, előttök járó *Érd.* 230 331. 471. főmeredek: főnek meredek vagy főt szédítő m. (lf.) *Mc.* 28. hittől szakadt: eretnek 1470. stb. általfa, által tett v. által álló fa *Érs.* 67. belőlvaló *Bc.* 199. enni való „enned való“ *Winkl.* 18. hozzálátatlanság *Marg.* 162. kűmives *Érs.* 68. semmire kellő „semmire leszesz kellő“ *Érd.* 131. vérkórság: vér miatt *Tel.* 143. töviskoronázás: tövissel *Érs.* 67. vizkenyér bőjt (lf.) versszerző *Érd.* 519. verstorlejtő *Debr.* 537.

5. Mellékmondatból vagy mondattagokból — alany és mondomány vagy tárgy és mondomány — lett összetett szók. Ezek:

a) Mellékmondat alanyából s mondományából: béli fájó: a kinek béle (alany) fáj (mond.) *Érd.* 443. bestyemart: a kit b. m., kutya v. fenevad m. *Jord.* 230. ehaszakadt halál: h. melynek e. sz. *Érd.* 326. ereje szakadt orcza *Érd.* 40 eszevesztött vélekedés *Érd.* 606. időjárta rokonság: r. a kinek ideje lejárt, eljárt. *Érd.* 480. keze megaszott ember *Mc.* 75. szeretőm hagyott vagyok : kit sz. elhagyott. *Nsz.* 51

b) mellékmondat tárgyából vagy határozójából és mondományából; bizonságvött ember : a ki b-t vött... büne szánt: a ki a bűnt megszánta, bánta *Ehr.* 158. fiúszült asszony: a ki fiat szült *Winkl.* 8. test felvött isten *Érs.* 324. kénlátott asszony *Érs.* 100. kinvallott martir *Peer.* 296. testfelvett igazság *Érs.* 387. utavesztött asszonyi állat *Tel.* 148. *Nsz.* 64. hiteszegett: a ki hitét szegte. *Érs.* 357.

49. §. Összetett igék.

Mivel az igék természetesen határozó szókkal, ragos nevekkal vagy sajátlagos és egyszerű adverbiumokkal járnak, ezekkel is tevődnek össze. Tehát:

1. Határozó természetű egyszerű szókkal u. n. igekötőkkel. Így:

megad: visszaad *Dom.* 90. (2) megdögösül „deges-“ 1470. megfoly valamit *Katl.* 205. meghagy: elhagy *Apor* 22 *Keszth.* 100. *Katl.* 2988. meghézagítja magát: exanimatur megüresít 1470. meghunyja szemét *Döbr.* 7. megidvezel *Jord.* 770. megkér: elkér *Nád.* 227. megkiesitnek lelket mennyei ígéreték *Érs.* 325. meglát: ellát valamivel, meglátogat (isten -vel), megajándékoz, „asszonyom megláttál engem posztó ruhával, kérlek láss meg imegvel es... meglátlak“ *Érs.* 417. megreng a ház *Érs.* 107. megtökéll: tökéletességre visz, bevégez *Mc.* 175. stb. megvádol: bevádol *Bc.* 147. megvégez: kivégez *Bc.* 50. megvirágzik *Kules.* 279. (2) megvisszál: visszássá teszen *Apor* 70. 76 elbir valakit: megbir *Jord.* 204. elkesit: megékesit *Kaz.* 93. elfesés: -lés „a test elfesése“ elbomlása *Kaz.* 106. *Dom.* 142. elfoly -mit: -min *Jord.* 129. elhat Sidonig *Jord.* 101. a. elidéz a halál *Debr.* 463. elkövetkezik: eltávozik idején *Debr.* 205. „elki-lömlöttek“ házasfelek: elkülönöztek, különváltak *Nád.* 620. ellesz: hová lett el? *Jord.* 91. a. elkisztet: disszvet 1470. elhitlenöl: h-nné lesz *Mc.* 185. elremeköl egy darabot, elvág *Dom.* 26. (2) elmulat bánatot valamivel *Nád.* 320. elsürít: megsürít *Debr.* 144. eltesz: megtesz *Jord.* 54. eltökéll: megtökéll „akarom eltökéllenem az ő kívánságát“ teljesít *Érs.* 385. elvilágosodik: megv- *Debr.* 55. előlkel valakit: megelőz *Érs.* 48. *Mc.* 101. előtökbe kel *Érd.* 311. előlkel: előtalál *Debr.* 158 *Ehr.* 77. 88. előlvesz: megelőz *Keszth.* 26. 29. *Érd.* 86. *Nád.* 252 stb. előmond *Debr.* 82. (előben kelni *Érd.* 490.) előve kel: megelőz *Mc.* 100. *Apor* 16. 97. előve lát: elő előre *Ehr.* 5. előve számlál *Érd.* 7. eleve vet: meminisze *Apor* 107. eleve mul: eléje megy *Mc.* 153. belkiszlel: bekénszerít (szerzetbe) *Érd.* 320. belférkezik *Érd.* 321. belvádol *Érd.* 467. beliktat u. o. beltelik *Érd.* 352. felfarag: kifarag *Érd.* 547. felhirdet: fennhirdet *Érd.* 542. felragad: elragad elréültet *Dom.* 448. feltombol marhát: vagyont fellaktak lakomáztak *Lobb.* 291. felülhág: felülhalad *Nsz.* 77. felülmul *Nsz.* u o ki-haladni a határt: túl *Érd.* 159. kive hányatik, kive hull, kive megyen *Érd.* 7. 8. 230. kimulat: „isten dicséretben mulaták ki az éjjet“ *Érd.* 456. kive hasonlik a társaságból: kiválik *Érd.* 419. hátra von: h. „vohatja“ (így): vissza *Érd.* 10. hátra vár: vissza *Jord.* 540. hátra vön tőlök írást *Debr.* 105. hátra kér: „ki elveszi, kik tiedek, hátra ne kérjed“: vissza *Jord.* 450. visszafordult akarát: visszás *Érs.* 338. *Kules.* 280. visszajár *Érd.* 144. visszapredikál *Érd.* 167. visszavivó *Kules.* 30. visszavaló ítélet, tanuság *Bc.* 266. alájöni: le *Érd.* 458. leve hull *Érs.* 299. stb.

el más ilyekkel halmazva: elbelköld: küld *RMKI.* 29. elbemene, elkiszökellék *Érs.* 523. el ki meghall *Marg.* 13. elbetér *Érs.* 523. elfelemelni *Fest.* 401. elfelvígy *Peer.* 303. elfelküld *Érd.* 496. elkimen *Döbr.* 459. *Érd.* 91. 229. *Lobb.* 104. elkihoz *Döbr.* 356. *Katl.* 3294. „el ki földre hozák

hajójokat“ *Döbr.* 356. elkiemel *Érs.* 452. (Katl.) elkioszlott minden földeken *Dom.* 6. elkidől *Érd.* 449. elkinyomotik *Érd.* 297. elkivet *Tel.* 339.

2. Ragos nevekkal: egybeszerkezés *Keszth.* 53. jól mondani valakinek: bene dicere, megáld, áldást kíván *Ehr.* 124. Nehéz megfejtésű összetétel, a mennyiben alkatára nézve páratlan: számkivet, leírva: számkivet: a polgárok számából vagy osztályából kivet? (szám: numerus, ratio, summa). Ez esetben *szám* szó mellett *ki* úgy állana mint *lapu küll* stb. (l. Szófüzés Névutók). Előfordúl sok helytt. Így: számkivetés *Dom.* 194. *Érd.* 359. 520. száнки vettetik *Tih.* 227. vettessenek számkive *Debr.* 61. vettetőtt vala számkive *Debr.* 72. (lf.) száнки akarnája vetnie *Debr.* 104.

Igekötő nélkül sok egyes ige áll sok írónál; a *Miatyánk* pedig több helyt, most is utóbb is, olvasható oly igékkel, melyekben feltűnő az igekötők hiánya. Ez a régibb állapot. (l. Stil Rövidesség.). Így: jöjjon te országod, legyen te akaratom stb. Így a sok ilyenből ezekben: bocsat: elbocsát, megbocsát *Érd.* 609. jelenik: megjelenik *Érd.* 494. 594. (*meg-gel* *Érd.* 593.) „fezéhed“: fészítsd meg *Döbr.* 461. (2.), tagadsz: megtagadsz *Döbr.* 459. irtam: megirtam *Mc.* 211. foglalni: befoglalni *Mc.* 225.

Elvont nevek igekötős igéktől a mai szokás ellen: meggondolat *Érs.* 19. megmaradék *Horv.* 10. 11. megemlékezet *Tih.* 15. megutálatosság *Apor.* 25. eleset *Tih.* 205.

Az igekötő mint határozó csak cselekvést határozhat; a nevet mint dolog-jelentőt csak jelzőül szolgálható névfélék határozzák, minősítik. A nevek dolgot nem cselekvést jelentenek, nem térben és időben s bizonyos módzatok szerint mozgást léteezést; tehát határozókkal nem jól állanak; mivel ezek ama mozgás helyét idejét stb. határozzák. Így érzi a mai beszéllő; így van más nyelvek gyakorlatában is.

el igekötő vagy határozó, mint ilyen is sokféle kapcsolatban, de mindig tér- és időviszonyban fordul elő. Így: el hajnal felé elfárada *Debr.* 516. el oda mene *Kaz.* 136 el házához mene *Érs.* 356. *Nád.* 433. el atyjához *Döbr.* 327. el haza tére -mene *Lobb.* 14. *Érs.* 86. el hozzá jutott *Lobb.* 241. el Rómába mene *Lobb.* 18. el Rab asszonyhoz mene *Jord.* 286. el távol... *Jord.* 277. el igen alázatosan *Tih.* 60 (mérték, terjedtség átvitt értelemben; tér-viszonynyal rokon) el igen nagyon megalázá magát *Lobb.* 311. asszonyok ő férjektől el külön lesznek vala *Nád.* 618. el némikort monda nagy keserű sírással *Érs.* 68. az ő nagy siralmát még el ki es hallották *Marg.* 13. küldé el fel Györré, az negyediket el be Erdélybe... *Érd.* 496. (lf.)

50. §. Határozók és kötőszók összetétele.

(Határozókra nézve l. Hat. alkotása. Kötőszókra nézve l. Szófüzés. Kötőszók. Kötőszók származása. Név mások) Itt csak a középkorban főképp divatozott, jelentés és alak tekintetében kiváló és jellemző néhány határozót és kötőszót említjük. Ezek alkotására hozunk fel kevés példát.

Összeteszik az ily szócskákat :

1. Egymásból, két vagy több határozó és kötőszó-félét : hanche hanemha (l. al.) *ig-jól*, határozó *ig-ből* és *jól-ból*. Az előbbi ez alakban nem él, nem található. Jerney szerint (M. Nyelvkinés. Árpádék korából) *igfanban* elő fordulván *igent*-t jelentett. [A helynevekbenlevő *ig* (Igmánd Ig-Iktár stb.) mily eredetű?] Ez meg egyezik az *igjól* jelentésével, mely szót feltalálunk *Nsz. 32. Ehr. 146. Katl. 3940*. Utóbbi helyen így : im engem hív, *igjól* hallom. V. ö. *igjól* : *satis bene* MA. B. Szabó Kisd. szótár *igjó* : *igenjó* stb. Majd *igyöld* : *forsitan u. o.* és a mai népnél táj-szólásban : *igyók u. a.* — „*igy jól*“ is. Továbbá : *ottogyan Jord. 631. itt-egyen* (l. al. Kötőszók. Szófüzés) *attogyn Lobk. 201. hotogen u. o. 199. hottogin u. o. 195.* stb. hihető : *ott és itt, ugyan és igyen* összetételei. Egy kimondású többféleképen irt szó: ennek tova: *innet tova ezentúl Nád. 315. 340.* (2) *innet tova Dom. 196. túlbelől RMKI. 25. ennen alól : deorsum Jord. 654.*

2. Név másból és határozóféle szócskából : *minem midenem* (l al.) *néha némiha Nád. 345. 596.* stb. *sonha soha.*

3. Névől és határozó forma szócskából : *egyébha egyébhai Virg. 59. mindenha Fest. 126. 131* stb.

4. Nevekből ragokkal : napúl-napestig „*be nem zárúlnak a kapui*“ *Jord. 927. örökkül örökké stb. miolta stb*

5. Igéből : *holta kelve stb. Jord. 670. azolta fogva stb. (l. f.)*

S z ó f ű z é s.

I. Szóegyezés.

51. §. Többses szám.

1. Többses számbeli alany, vagy többses személy ragával álló alany stb. után egyes számbeli mondomány vagy reá vonatkozó névféle. Így : *üdvez légy szent fülei Thevr 83. tanits meg azokra, kik istené Nád. 414. kié minden jók, kik vannak Nád. 454. nem szeretted azokat, kik ez világe Nád. 676. kiket szerzettél, kié lesznek ? Jord. 570. netalán vagygon kulcsai*

Jord. 886 az galambnak hét tulajdonsági *vagyon Corn.* 226. az ő szemei az igazakon *vagyon Jord.* 850. Több példa *Lobb.* 51. 56. betegekkel legyenek beteg és könyörületes *Érs.* 216. (itt a mondomány többesben, az alany egyesben van.)

2. Egyes számban levő alany s egy határozóképen mellé tett gondolatbeli másik alany után többes mondomány : Tamás Abanessel tengerre ülének. *Debr.* 39.

3. Gyűjtő, vagy magokban többet foglaló nevek mint alany stb. után többes ragú birtokos vagy mondomány jön : a többi félelembesésének *Jord.* 904. az ő származatya sok vízekké támadtak *Jord.* 117. a többi a tengerbe halának *Érs.* 444. a többi oda ne közelgessenek *Jord.* 61. minden dologra, kikre küldtek *Érd.* 341. hallván a meggyült nép zengésöket (-sét) *Jord.* 69. 146. elfogyatkozott a népnek vizök *Jord.* 159. a népnek megkeményült ő szívök *Jord.* 393. akarván a gonosz nép akaratajoknak (-ának) eleget tenni, megostoroztatá Jézust. *Nád.* 232. meggyőztek seregnek erejüket *Jord.* 823. az nép, ki a törvényt nem tudja, átkozottak *Jord.* 651. a nép engemet csak nyelvökkel tisztel *Jord.* 476. ez te népednek köztek lakozol *Jord.* 143. sok jámbornak könyörgésök *Kaz* 71.

4. Személytöbbes rag ismétlése a többesben álló birtokos után álló birtoknévnel : farizeusoknak kovászsók. *Jord.* 480. confessoroknak innepek *Corn.* 194 első szüleinknek vétköknek miattok *Tűh.* 17. élőknék könyvök *Tűh.* 230. emböröknek előttök kellemetösb *Tűh.* 262. az ő fiainak tisztességökre *Corn.* 190.

5. Személytöbbes ragával álló név után többes számbeli mondomány : ő nyelvök hazudának *Keszth.* 200. orczátok porittatnak *Döbr.* 81. három tanúságunk lehetnek *Érd.* 384. ő napjok legyenek *Bc.* 98. az ő gondolatjok a felséges istennél vadnak *Corn.* 189. lehullnak a ti ellenségtek *Jord.* 113. húllnak le a ti testetek *Jord.* 150. hol vannak az ő istenek *Jord.* 276. tü véntek álmadoznak, leántok prófétálnak *Ee.* 208.

6. Több birtokos szó után személytöbbesben áll a birtok : testnek és ördögnek igájok *Debr.* 16. M.-nek és A.-nak vezérlésök miatt *Jord.* 188.

7. A teljes, — személy- és birtoktöbbes tévesztése : ne ölessenek meg az atyák az ő fiai (-ik) helyett *Jord.* 250.

Általában a személyragokat, bár mily világosak és szabatosak is tévesztette a középkori író, mint a mai nép is.

8. Többesben állnak, mint többesek úgy fűzetnek némely oly szók, melyek ma nem állanak úgy ; még akkor melléknévi voltok villágosabb volt. Így ezek : bizony, elég, üdvöz. Urnak ítéleti *bizonyok Kulcs.* 35. nem volnának *elegke* szólásra *Érd.* 382. üdvözök legyetek *Göm.* 38.

Melléknevek ilyenben is : bizon hit, b. reménség *Döbr.* 5. b. ember, b. isten *Katl.* 3219. (L. Ragozás.)

9. Többlés számban levő melléknevek elvont főnevek helyett : az életnek haláláért magát alkalmatlanokba ne ereszténé : tilalmasba illícita *V. Be.* 91. adottak : ajándék, adomány. („adománt.”) *Döbr.* 333.

52. §. Személynévmások szerkesztése.

1. Mind három személy névmásai felesleges erősítés vagy erősebb rámutatás kedvéért sokszor kitétetnek. Így ilyenben : én asszonyom te szemeid *Corn.* 372. atyám te kezeidbe ajánlom lelkemet *Nád.* 281. nem én egyetlen egyem szava ez *Nád.* 307. rágják én oldalamat férgek *Nád.* 325. ő benne *Mc.* 207. ő szemei ő szájok *Be.* 317. Ide tartoznak a maig is ismeretes : énnkem teneked stb. ragos alakjai a személynévmásoknak.

2. Különösen felesleg való pedig a harmadik személynévmás ő, birtokos szerkezet tagjai közé téve stb. császárnak ő nagy tanácsa, leánynak ő vetekedése, világnak ő bölcei *Döbr.* 539. embereknek ő fiai, ő fogai, ő fegyvere; ő nyilai és ő nyelvök éles tör. A Vulgatában : filii hominum, dentes eorum arma et sagittae et lingua eorum gladii acuti. *Apor* 1. istennek ű haragja lakozik ű rajta *Jord.* 632. kietlennek ő pusztája, napnak ő hősege *Érs.* 312. püspöknek ő élete, léleknek ő nemessége *Érs.* 528. embernek ő szívébe, bűnnek ő rútsága *Debr.* 415. kinnak ő álgyúja *Debr.* 549. éjnek ő vadában *Winkl.* 236. Eusebins ő levelében láttam : -nak nélkül *Érs.* 334. Még szükségtelenebb az *űneki* nagy használata. *Guary* 51. űneki hagyásin tudakoznak : az ő h-in *Döbr.* 53.

3. Általában ő és más személynévmások (nem a latin, hanem) új nyelvek módjára gyakoriak : Miután meg nevelték volna űtet...öltöztették űtet... és kivivék űtet... és adának űneki...; miután kedeg megfeszíték űtet megoszták ű öltözetit stb. *Döbr.* 440 híjad ő nevét... *Be.* 181. föld enyim és űneki ű teljessége *Döbr.* 107.

4. ő dologról is rendesen mondatik : ő az ki megkerüli (folyó) *Jord.* 9. a fa gyümölcséről *Jord.* 11. bárányról *Jord.* 31. főzzétek meg a húst és egyétek meg őtet *Jord.* 90. menjetek ő bele (földbe) *Jord.* 145.

5. ön ennen önnen önne stb. Mikép alakúlnak és ragoztatnak (L. Ragozás.) Itt csak kapcsolódásokra nézve egy-két példát. Sokszor állanak *maga* helyett, mely szó a mai értelemben előfordúl ugyan, de mivel kötőszói értéke is van, itt korlátozva használtatik. Péld. ön étkei : maga étkei *Be.* 117. önnébe jött, önnei nem fogadták : magáé *Mc.* 169. ön új koporsója : magáé *Nád.* 299 önnön töle a szőlő vesző gyümölcsözik : magától *Mc.* 202. mikoron hazugságot szól, ennennéből szól mint

csalárd *Jord.* 656. kezdenek mondania önnön benne *Érd.* 417. ön egymást megnyomodná *Mc.* 138.

6. A személyrag elmarad : atya atte kenyeret anya atte kenyeret (1. Stil.) atya, ha akarod, vedd el ez kelyhet *Mc.* 162. atya te kezeidbe ajánlom en szelletemet *Mc.* 165.

53. §. Más névmások szerkesztése.

1. az ez mint mutató névmás e helyett állanak az a, ez a (néha ez e) Utóbbi esetben az ez a név előtt s vele együtt ragoztatnak, előbbi esetben rövidség tapasztalható. Régebben így: az ember : az az ember. Ferencznek az gyötrelméről mikor lát vala gonosz barátokat. *Ehr.* 117. oly dolgot teszök ma az embörrel, hogy . . . *Debr.* 163. letette az ember előtt : az előtt az ember e. *Debr.* 164. netalantal az földön lakoztok ki minekünk adandó *Jord.* 305. te vagy e ki az szót szóltad? *Jord.* 338. az férfiúnak jegyeztetett, kinek neve vala . . . *Jord.* 518. az időben monda Jézus : akkor *Döbr.* 431. ez én fiam megholt vala : ez az én . . . *Jord.* 583. ki felesége leszen az asszony *Jord.* 497. ez ige, ez sz. Lázár *Debr.* 31. 32. ismered-e ez ruhát? *Debr.* 161. kik ez dolgot hallák *Debr.* 161.

2. Rámutató, de kevésbé meghatározó névmássá már előbb lehetett, de most terjedt el erősebben — az elébb mondottak daczára is. — E miatt mint névelőt sokszor kiteszik, de sokszor mellőzik is, — mintegy homályban lévén a nem szabad elmével, de többnyire fordítva utánozva írók a felől, melyik nevet vagy dolgot jeleljék meg s emeljék ki, melyiket ne. Kimarad :

a) ur isten anyaszentegyház király menny föld stb. jelentősebb, eléggé fontos s csaknem tulajdonnév módjára határozott jelentésű nevek mellett, sokszor, de nem mindig. Így : valljatok úrnak mert jó — ki beszéli úrnak hatalmát *Apor* 72. igazat isten el nem hagy. *Katl.* 2684. tied nap és éj — te tötted nyárt és tavaszt te szörzéd — heit férfiu nem ismeri ezeket — igaz virágzik *Apor* 52. föld úré *Kulcs.* 44. ország úré *Döbr.* 45. felkölt úr ; *Döbr.* 320. úr nagy *Döbr.* 103. mi állat ember? *Keszth.* 11. nap tied és ég tied *Döbr.* 140. mennyek tieid és föld is tied *Döbr.* 162. egyéb atyának személye, egyéb finak, egyéb szent léleknek *Kulcs.* 53. uram mi ember mert neki megjelöntél, és embernek fia . . . *Döbr.* 222. annak kettő oka, első hogy . . . : az oka — az első *Nád.* 224.

kitéve nap hold stb. előtt *Érd.* 105. stb.

b) elmarad ki mely s ilyek előtt : ilyenek az testi emberek, kik ő életüket fertezetességben végzik *Corn.* 244. másod dolog . . . kiről ugy mond . . . *Corn.* 246. semmi nem lött, mely lött *Mc.* 169. mely testtől szü-

letett, a test és mely szellestől született, a szellet *Mc. 172.* (a mely is *Mc. 171.*) melyet en teszek nem tudod *Mc. 198. Nád. 158.* ki alázatosság ötet megszenteli vala : a mely *Ehr. 70.* ki napról istennek fia mondja stb. *Ehr. 89.* ki ok *Be. 232.* ki ország u. o. ki kiáltás *Gyöngy. 21.*

ki és mi megkülönböztetve, amaz személyről, ez dologról mondván : mindazokat mivel és kikkel ez világba éltenek, megátkozzák *Guary. XXI.*

Sajátságos *az ez* ebben : esztendő ez húsvét napján hoztad nekem a Kr. testét *Nád. 666.* ismét kéré ötet, hogy hozzá jőne esztendő meg az nap *Nád. 667.* betelvé esztendő az nap . . . eljőve. u. o. (L. *ezten V. ö. mai :* esztendő egy nap múlva.)

én te ő előtt is elmarad. Atyám te kezeidbe ajánlom lelkemet *Nád. 291.* nem én egyetlenegyem szava ez *Nád. 307.* faragának én hátamon *Nád. 207* stb. (l. f.) te néped, te örököd *Apor 54.*

Birtokviszonyban mint a mai népnél és azt utánzóknál „embernek a feje“ szerkesztés alig jön elő valahol, sőt inkább ilyenek : város vagy, kinek Hulna neve . . . kinek nagysága anne, hogy . . . folyó, kinek „fsyon.“ neve. Alább : „ott vagyon Tamás apostolnak egyháza. . . T-nak szent teste“ stb. (l. al. birtokviszony) *Érd. 169* („embernek ő feje l. f.) De felesleg való *az* található : a kelhet, kit adott ennekem atya, akarod-e hogy kiigyam azt? *Mc. 208.* (l. al. *ki*).

Elmarad *nyaralyás* előtt mint a mai beszédben : megijedt nyava-lyás *Debr. 364.* az isten irgalmas szerelmetessége nem ottan elhagyja az bűnös embert, mint nyava-lyás vétkezik. . . *Érd. 418.*

3. *ki mind :* mind a ki, vagy mindenki (l. Ragozás. Névmások). Péld. ki mind azon ólalkodik *Érd. 270.* vallást tévének ki mind ő városokban *Érd. 111.* ki mind ő malasztja szerint *Érd. 483.* így ki mint felvevé az ő álgyúját minemő mives volt *Corn. 428.* a szentségök válnak, kinek mind tisztulatjára : mindenkinek t. *Érd. 75.*

ki után ő vagy *az* stb. felesleg (V. ö. HB. kik azok mű vagymok.) ki és. . . ő Jerusalemben vala : ki is -- *Mc. 164.* ki es ő várja vala istennek országát : ki maga is várja. . . *Mc. 166.* kire koronkéd esőt ad reája *Jord. 224.* házat építe fundamentom nélkül, kire reá szakad az árvíz *Jord. 512.* mentenek Jézust megkenni, kiről immáron az szent evangéliom ő róla emléközetet teszen *Érs. 567.* János patri-árkát, kit ötet keresztyénségre fordíta, hozzá hívatá *Nád. 615.* minden szőlő vesszőt, nem gyümölcsözőt enbennem elveszi ötet *Mc. 202.* mendent ki gyümölcsöz, megtisztítja azt *Mc. u. o.* elmének, ki is-tent bizonyával keresi, isten kívül semmi nem elég őneki *Érs. 529.* ki-ről úgy olvassuk róla *Érd. 377.* minden beszédről *kit* szóltonk e földön számot adonk róla ítélet napján *Nsz. 325.* vádolom bűnösnek magamat

sz. lélek ellen való bűnökbe, *kik* imezek azok, elő . . *Virg.* 11. a mennyországban két kar -avagy rendbeli szentek vannak, *kik* ezek angyalok, pátriárkák *Virg.* 14. vétkeztem az mennybe kiáltó bűnökbe, *kik* ezek : vérontás, néma bűn stb. *Virg.* 12. *kít* sz. Jeronimusnak mondása szerint az mennyekzöböl hívá el ötöt *Érd.* 176. dicsőség neked Uram, *ki* csak te téssz csudákat *Tih.* 384.

annyi messze . . . annyi nagy hosszú út *Érd.* 384.

ugy : *oly* ebben : kőfálnak ugynak „wgynak“ láttatik hogy az . . tornyokat felérné. *Érd.* 169.

Másféle névmások halmozva : fehérek miképen a hó, *mineműt* az „fullo few“ (festő fű) nem tehet *olyan* fehéret *Jord.* 483.

ki : valaki, *ha* után (L. Kötőszók.)

Mai módon népiesen : húsát *miét* (az áldozatnak) az oltár alá vesse. *Jord.* 182. mellyét *miét* es tomporát egyétök ti *Jord.* 93.

54. §. Számnevek szerkesztése.

1. Számnevek többesben a nép helyes szokása ellenére : hármak lesznek mondandóban *Corn.* 72. ezer esztendőket betelnek *Jord.* 923. hármak vannak, kik bizonytságot tesznek *Jord.* 872. (3) kettei (ketteje) meghalnak *Dom.* 78. (2) kettei eltávoztanak *Dom.* 79. ime egyeb kettők állnak vala *Bc.* 166. hét heteket, az az hétszer való heteket számlálj *Jord.* 111.

Egyesben lévő számnév mint jelző mellett a név többesben : öt sánták vettenek járást, négy siketek hallást, két némák szállást, három vakok látást, *hármak*nak adatott meg kezek . . *Dom.* 314.

2. Számnév egyesben, mondomány többesben : ez három egyik *Döbr.* 323. két vak hallák *Mc.* 51. tíz vagyon melyek ennekem kellemetesbek . . *Érs.* 257. a tíz kezdenek méltatlankodniok *Mc.* 93. két atyafiú sírnak *Lobb.* 292.

3. Számnévi határozók -on végzetűek, mint tárgyak vagy tárgy jelzői a mondatban, mintha nevek volnának : ennyin minket ide gyűjtsön : ennyit *Katl.* 2044. mindnyájan fejeteket veszi *Debr.* 332. megemészte a tűz harmadfél százan *Jord.* — titeket tizenketten választottalak-e ? *Mc.* 182. küldé el őket ketten ketten prédikálni *Corn.* 374. vén négyen benne : négyet vett belőlök *Lobb.* 18. ötvenen kihozatal minket *Érs.* 480. (*Katl.*)

4. -ad elhagyatik ebben : sok számtalan magával *Érd.* 511. (1. Számnevek. Ragozás. Harmad sokad maga szerkezetre nézve l. Diez Gramm. III. 18. hol selbstdritt, lui troisième τριτος, τριτος található.)

5. Egymenden : együtt m. egy mindenek vallják *Bc.* 178. („mendenic“) — egy minden : kiki *Mc.* 154.

Egy eddeglen: usque huc. V. *Mc.* 162.

6. *mind mend*: minden; mind keresztyénség értte bőjtölne *Nád.* 335.

„hatzer“ hatszer ízben *Corn.* 378.

* *-nyi*: a kastély vala hatvan láb földnyi: lábnyi föld távolságra Jeruzsálemtől. *Mc.* 167.

55. §. Mondomány.

1. A mondomány, ha *van*-nak valamelyik alakja, vagy nem tárgyas jelentésű íge alakja volna, sokszor elmarad. El kivált a zsoldárok fordításában, mivel sem az eredeti héberben, sem a Vulgata latin szövegében az ily tartalmatlan mondományok, kivált a hol a nyelvezet indúlatos, szaggatott, rövides, legalább állandón ki nem tétetnek. Így: Uram ennekem sem hamisságom, sem bűnöm (nincsen) *Döbr.* 117. en ídvessegem ő tölle *Döbr.* 120. ha holval én ágyamon (vagyok, fekszem) rólad emlékezem vala *Döbr.* 121. honnat az? (van) *Bc.* 4. ő nem én feleségem és én nem ő férje *Bc.* 182. mert e törvény és próféták *Mc.* . . . enbennem az urnak malasztja, én bennem az életnek minden reménsége *Tih.* 269. ő szívének gondolati nemzetről nemzetre *Döbr.* 80. Uram te felség (vagy) örökké *Döbr.* — mi ennekem es teneked (közöm) *Jord.* 532. ime rajtad Sámson a jászok *Jord.* 345 ő vére mi rajtonk es mend mü fiainkon *Mc.* 68. a hol ő ott te *Érd.* 519. szolgálónak szeme ü asszonyának kezébe (van) mi szemünk mi urunkra istenünkre *Döbr.* 206. mü istenünk minden istenök felett *Döbr.* 212. egy ur, egy hit, egy keresztség, egy isten *Döbr.* 375. urnak irgalmassága öröktől fogva és örökiglen ötet félőkön *Apor* 65. miként ő sötéte ugyan es ő világa, *Apor* 109. aldott te asszonyállatoknak közötté *Fest.* 221. még egy kevestennee és ez világ engem nem lát; adhuc modicum. V. *Jord.* 679. (. idő vagyon Kár.)

2. Latinosan, de nem vétkes idegenességgel használtatnak magokban és létigével a jelen és jövő értelmű melléknévi ígenevek. Így:

a) vala őket tanító *Mc.* (1. al. Szófüzés. Igenevek.)

b) ez három megtartandó *Debr.* 231. okadandó vagy istennek előtte *Corn.* 127. ez ily ember elmetendő anyaszentegyháznak egyességétől *Corn.* 173. igérendő vagy, bocsátandó vagy *Érs.* 325. (1. al. Szófüzés. Igenevek.)

c) A múlt jelentésű igenév már a szokott alakok kedvéért is körülíratik: látott volt vala volna stb. De ilyet is találunk: valaki hijend és megkeresztelkedett lezend: idvezül *Corn.* 18. nem adja, hanemha léssz megékesültetett *Corn.* 55. (1. Szófüzés. Igenevek.)

56. §. Jelző.

1. Van főnév jelző, több és más szók mint a mai beszédben. Így kivált: úr asszony ag titk stb. De sokféle más szó is. Péld. úr isten, úr pápa, úr fiu *Érd.* 572. 605. asszonyállat *Érd.* 273. stb. asszony feleség *Érd.* 519. asszony szülő: a. anya *Érd.* 428. asszony állat kép *Jord.* 209. ag nő *Érd.* 644. (l. f.) ageb *Érd.* 337. titk ajtó: titkos *Bc.* 169. titk szentség *Apor.* 131. titk szokás *Döbr.* 239. titk álság *Bc.* 65. titk hajlok *Bc.* 26. titok ház *Nsz.* 163. titok ruha *Virg.* 44. titok hely *Kules.* 339. titk látat *Bc.* 121. rejtekek írás *Érs.* 334. boszu beszéd *Érd.* 180. pokol böles *Dom.* 125. pokol Judás *Érd.* 228. pokol szellet *Érd.* 503. hajnal idő *Virg.* 33. bálván papok *Érd.* 260. tanács nem: senatorius ordo *Érd.* 219. aszály föld *Jord.* 318. nagy szégyen orca *Érd.* 486. szemérem beszéd *Érd.* 572. szerzett sereg orrozat *Érd.* 490. kar angyalok *Apost.* 1–2. minden k. a. *Tih.* 370. felső k. a. *Érd.* 557. barom döghalál *Érd.* 550. barom kép: baromi *Jord.* 209. barom állat *Jord.* 182. borju kép *Jord.* 67. borju orczával kért *Guary.* 68. galamb szemek *Döbr.* 474. mirigy halál *Kaz.* 19. „mérig“ (mirigy v. mérég?) *Tel.* 84. kristály ég *Érd.* 661. földkerekségének sark lábai *Döbr.* 407. szeplő (-s) élet *Érd.* 215. igricz beszéd: fajtalan, mámoros (?) *Nsz.* 356. engalya ruha (l. f.) *Ehr.* 56. férfi egybeszerkezés *Keszth.* 53. sereg nép *Jord.* 50 a. fene háboruság *Peer.* 39. fene ember *Mc.* 155. (2) szokás élet *Jord.* 1–2. király ember 1470. csuda nagy ok: csodás *D br.* 80.

Ezek közül némelyeket, mint az ilyféle összetetteket is, úgy foghatni fel, mint birtokviszonyban levő szókat.

Néhány mértéket jelentő név van: kar, sereg; a többi milyenséget akar jelenteni. Némelyek melleknév gyanánt is vannak: fene kristály stb.

Némelyek nem a mai és helyes rendben állnak: úr pápa, pap jámbor, asszony feleség stb. Különös: monnaik birodalom *Bc.* 73.

Látjuk, hogy némelyik állandó jelzőül jár bizonyos nevek mellett. Így: úr ag v. agg stb. Van egy hangulatos jelző, versben; utóbbi időkben alig egyéb pótlásnál, ez: jó. P. itt való te sok jó (ember) (*Katl.*) *Érs.* 471. jó fiam, jó szolgám *Érs.* 472. mikoron jó tizennolez esztendő volna u. o. 470.

2. Határozók mint jelzők: kétszer „ketzer“ ruha: diplois V. *Apor.* 82. százszor izben imádá. . . *Érs.* 330. voltakép szer: sor főnév, s ennek érezhették, rula beszéd v. példa róla b.: róla való *Döbr.* 291. 331. 347. 351. 362. 365. 380. rula való b. *Döbr.* 349. által fa *Érs.* 67. (2) tulajdon egy: valóban sajátlag *Érd.* 662. igazán tétemény: igazságos „mi igazán téteményönkért valjok e kint“ *Nád.* 269. messze út (ma is) *Jord.* 495 502

való-val : tehát való idő : akkor v. *Bc. 179.* hjad ő nevét irgalmasság nélkül (valónak) *Bc. 181.* hamar való nap *Érd. 665.*

3. A jelzőül szolgáló *-ságú* végzetű melléknév előtt nincs melléknév mint ma, csak határozó, — mint már előbb mondtuk (l. *-ság* képzőjű nevek). Így : igen szépségű gyermek : igen szép voltú *Debr. 298. 382.* igen felette ékességű *Bc. 53* ő erősségű gondolata *Bc. 163.*

4. Összetett jelzőket alakítanak mellékmondatokból, olyan kapcsolatokat formálván, melyek ma nem vagy alig fordulnak elő. Így : mondom nem én népemnek — a nem én népem *Bc. 184.* kölkei elragadott nőtény medve : kinek kölkeit elragadták (l. összetettek) *Bc. 199.* a test felvett isten *Érs. 324.* (l. u. o.) tennen tötted frigyed *Nsz. 78* Dávid zsidóságnak királya szerzette zsoltár *Döbr. 15.* úristen teremtetten zsidó nyelv *Érd. 541.* az te magadnak választottad városok *Pozs. 2.* a mi mentől gonosz titkon való és nyilván való ellenségünk *Lc. 63.* ezerkétszáz vagy közel hozzá esztendőben *Érd. 639.* mikoron ez világ születetnek ntána ötezer egy héján, nekik tíz héján mondják, esztendőben írénének *Érd. 40.* (l. Szófüzés. Szórend.)

5. Néha, tekintettel lévén a latin nyelv természetére, melyből fordítanak, a szók és dolgok neméhez alkalmazzák magokat. Így : csak önnön maga kiváltképen való leánya a felséges királynak ez jóban való végig megmaradás : perseverantia constantia ; nőnemű erény és nevezet. *Corn. 189.* Így midőn az alázatosság asszonykodik (l. Stil.) *Debr. 577.* Jézus lábainak mosónéja (l. összetétel.) Ez azért visszatetsző, mert a *ki* és *mi* mely között való efféle különbséget a középkori írók épen nem vagy alig érzik, tehát nem veszik tekintetbe az élő és nem élő valókra vonatkozás különbségét ; holott sok esetben hajlandó ezt észre venni, a magyar elme.

II. Szóvonzat.

57. §. Birtokviszony.

Két dolog tehát név szoros összetartozását fejezi ki. Ez a két dolog vagy személy egyik tulajdonságot másik annak birtokosát jelenti. És e viszonyban foglaltathatuk többféle ; lehet a birtokos a birtoknak oka czélja eredménye stb. Ezt a kapcsolatot úgy fejezik ki, mint ma is a köz szokásban, hogy az egyik szó, a másod sorban fontos birtok neve a harmadik személy ragjával, az első pedig vagy birtokos, alanyesetben, vagy változatlan, vagy *-nek* raggal áll. Ez utóbbival sajátlag akkor, ha a tulajdonításnak, vagy a feléje irányulásának legalább némi

árnyéka forog fenn. Oly viszony, a mely összetétellel vagy sokszor jelzői alakkal is kитеhető; de ez a birtokviszony szerkezete sokszor világosabb és néha egyedül helyes.

Ezt a viszonyt, a mint mondók, kivált a harmadik személy *-ja -je* stb. ragja jeleleli. Így van ma a helyes közbeszédben, mikor egyszerűen ez a kapcsolat forog szóban, a nélkül, hogy a birtokost különösebben kiemelni, reá mutatnánk, vagy a hozzá tartozást mintegy hozzá irányozással nem akarnók erősíteni. Így látjuk a HB.-ben, hol: fa gyümölcse, szegény ember lelke stb. az egyszerű birtokos kapcsolatot fejezik ki. Ellenben halálnak és pokolnak feje (vésze), halálnak halála már többet akarnak jelenteni. Részint héberesen vagy bibliásan nyomatékos beszédet tesznek, midőn egy nagy komolyságú s fontosságú gondolat súlyosabb szava emelkedik ki, részint külön akarják hangoztatni, hangnyomattal erősíteni a kapcsolat részeit, úgy hogy már *neki* tulajdonítás, *neki* irányzás mondatnék ki, mint egy hangnyomat alatt egybefolyó két szó által, egyszerű status constructusban. Az utóbbi idő ezt az egyszerű alakítást vagy szerkezetet elhagyta s am azt, a különragozást vette inkább szokásba, — bár nem egészen. A latin dativusával cserélték fel a genitivust, a külön tulajdonítással az összeállító egyesítő szerkesztést; de itt emez is fordul elő s igen tanulságosan. Tehát találjuk a codexekben a többféle birtokviszony kifejezését. Megvan:

1. Az egyszerű összefoglalás ilyekben: sz. Ágoston mondása *Corn.* 296. Krisztus kúnja *Corn.* 303. Kr. vére, u. o. János látása *Corn.* 306. császár halála *Corn.* 308. Péter egyháza *Corn.* 310. Sirák fia *Corn.* 327. feltámadása napja — temetés napja *Érd.* 185. (u. o. *nek*-kel is!) ki mallasztja: kinek m. *Érd.* 572. Dienes estin végeztem *Corn.* 334. úr születeti u. o. martirok halála *Corn.* 337. uratok isten beszéde *Jord.* 289. emberek szemérme — isten születeti napja *Ehr.* 11. 18. 55. 58. 68. Bernát dicsőséges halála — Alverna hegye — atya alázatossága — karácson napja — husvét napjai predikáció u. o.

Kettős birtokviszonyban *-nek* nem ismételve: úristennek nyugalma napja *Mc.* 198. Sirák fia könyvének része *Corn.* 149. lelkünknek aítatos térde hajlása *Nsz.* 116. isten fiának anyja segedelme *Nsz.* 138. zsidóknak ünnepe napjuk *Jord.* 637 testének kedve keresése *Guary.* 4.

2. A *nek*-kel alakítva birtokviszonyt a kapcsolat igen sok módjának kifejezésére, tehát jelzői tárgyi határozói viszony rövid jelentésére sokképen használták. Számos példáinkból mind ezek kitetszhetnek. Így:

ajejtatoknak férfia és ajejtatosságnak férfia: ahítatos, kitünően a. f. *Bc.* 159. 160 békeségnek gyülekezete, békeségnek hercege: b.-t szerző,

kedvellő *Nád* 55. *Bc.* 163. bizonyáságnak lelke, a mely b.-t teszen 1470. bölcseségnek és értelemnek lelke *Tih.* 277. bölcseségnek ű fia avagy tanuló deákja: b.-t tanuló *Nsz.* 76. dicsőségnek királyné asszonya: dicsőséges *Érd.* 489. dicsőségnek reméltelensége: d.-t nem reménylés *Virg.* 9. egészségnek kenete: e.-t okozó *Dom.* 36. emberségnek hasonlatosa és egyenlője: e-hez hasonlatos *Fest.* 145. eledelednek juhi *Apor* 28. ő eledeleének népe *Apor* 56. (oves pascuae ejus: az ő általa legeltetett juhok, nép) elfeledésnek földje: elfeledésről nevezett, arra emlékeztető föld *Apor* 43. életnek feltámadása — itéletnek feltám- *Jord.* 640. eredetnek bűne — mivelkedetnek bűne (l. Stil): eredett bűn *Debr.* 404. elégtételnek penitenciabeli gyötrelme: elégtétel és bűnbánat v. vezeklés által okozott gyötrődés *Érd.* 365. felségnek ura: felséges *Lobb.* 34. fertelmeknek tudatlana: f.-t. nem tudó *RMKI.* 181. földeknek világa: földi világ *Apor* 59. gonosz napoknak aggja: gonosz napokból maradt (megedzett) vén: inveteratus veterum dierum *V. Bc.* 172. győzelemnek ura: győzedelmet adó *Apor* 54. halálnak késázkodása: h-al való küzdés *Debr.* 62. hamisságnak folnagya: hamis f. *Mc.* 148. hamisságnak bírāja *Mc.* 152. haragod hertelenkedete: furor irae *Apor* 20. időnek minden korán *Petr* 278. 287. (l. al. -kor -koron) istennek idvessége: -től való *Érs.* 260. (2) jószágnak ura: jószágos kazdagságnak férfiai: erős férfiak Kár. *Apor* 31. keresztségnek tisztúlatja: k. által való t. *Jord.* 631. keresztyéneknek gonosza: igen gonosz k. *Tih.* 312. környülállásnak ajtóját vessen en ajakimra: körülzárló ajtót *Fest* 293. kétségnek esése: kétségbe esés? *Nsz.* 70. irgalmasságnak királyné asszonya *Dom* 35. kegyelmességnek k. a. u. o. ő kezének jolli: keze alatt való *Apor* 56 méltatlankodatlak haragja: méltatlankodó h. *Apor* 37. nagyságának neve: nagy neve *Apor* 25. napoknak utóliban; utolsó n. *Bc.* 250. népeknek szegényi *Apor* 24. v. ő. embereknek vénei (l. Ragozás) népeknek tisztelendőbbi *Bc* 125 (u. n. részelő genit.) oltalmnak istene: erős köszál Kár. *Apor* 22. oszlásnak kötele: sorssal elosztás Kár. *Apor* 38. te öröködnék vesszeje: virga hereditatis *V.* örökségednek része Kár. *Apor* 28. pokolnak keze: koporsó Kár. *Apor* 48. pokolfa: keresztfá, — „mit felelsz ezekre pokolfára való?” *Tih.* 314. sebemnek sérelme *Apor* 20. szél, eső szele, dél szele *Apor* 36. napkeleti szél, déli szél Kár. — személyednek világa: orczád előtt világosságban Kár. *Apor* 45. szentségnek hegye: szent hegy, szent határa a hegy Kár. *Apor* 38. szerzetességnek és szentségnek leánya *Dom.* 88. szeretetnek rózsája *RMKI.* 165. szívemnek istene *Apor* 27. szomorodatlak bora *Apor* 5. tisztaságnak liliuma: tisztaságot jelző l. *RMKI.* 165. titoknak tudója *Tih.* 286. testi látásnak személye: testikép látható arcz *Dom.* 36. töredelmnek keze: törő kéz? *Apor* 34. üdvösségnek

istene: üdvözítő *Apor 42.* véreknek férfiai: vérengző f., vérontó Kár. *Apor 3.* viadalnak erős vallása: erős virás *Nád. 624.* vigasztalásnak emlőjével megelégedett *Dom. 189.* vizeknek folyói: árviz *Apor 35.* víznek fergetege: fergeteges eső *Apor 19.* vitézségnek töre *Bc. 20.*

Kiváltképen két nemök van ezeknek érdekes. 1. A részelő vagy osztó kapcsolat: szegényeknek szegényi, gonosz napoknak aggja stb., mely a több közül való kiemelést jelenti s a biblia után ma is esmeretes: uraknak ura, királyoknak királya stb. (1. al.) 2. a jelzői vagy jelzöt befoglaló szerkezet: ájélatosságnak férfja, győzelemnek istene, oltalmnak istene. A héber és latin biblia után ma is előfordúl: irgalom atyja (Arany) halálnak fia, sok szenvedésnek gyermeke (Petőfi). És előfordúlnak ezek más ismeretes nyelvekben is.

Érdekesek az oly birtok-kapcsolatok, melyekben a birtok maga is birtokos stb. összetett. Ilyenek: bűnöknek ellenállásában tunya voltál *Debr. 231.* bűnnek okadási vádolják: okokkal bizonyított b. v. *Érd 12.* jelenvaló időknék gondviselése *Érd. 496.* dolgoknak igen kemény számvetése *Dom. 294.* fogyatkozásoknak számvetése *Dom. 294.* Pálnak hugafia *Jord. 784.* isten látásának kárvallása: i. nem látása miatti *Nsz. 322.* Péternek vasa szakadása napja *Lobb. 46.* köszönetnek szertartása *Érd. 253.* ártatlanoknak vére ontás *Nsz. 360.* prófétálásnak végvetése *Érd. 349.* isten parancsolatjának törvénytörése *Tel. 212.* okvetéseknek okvetései: okoknak okokkal támogatása *Fest. 293.*

Többszörös birtokviszonyt már előbb is láttunk. Ilyenek még vagy ezeket pótló kapcsolatok: egyebeknek idvességes tanács (a) nem fogadása *Nsz. 355.* más embernek jó hire elvesztés, — jót ígért nem állás: jó ígért meg nem állása — ön maga meg nem ismerés — egyházakat predikációkat eltávoztatás, — azokat kiket hamar kellene tenni elhalasztás — vétkezetteket meg nem fegyés stb. *Nsz. 356.*

Mikép lesznek összetétek az ily kapcsolatból, könnyű feltalálni a mai beszédben is (1. f. összetétel). Néha nem elég szorosan esatlódik a két szó, úgy hogy az összetétel nem igen különbözik a mellé tevéstől vagy összeírástól. Így az ilyekben: úrfiu születet *Érd. 56. 66 572. 605.* születet nap: születés napja! *Érd. 522.* szíve szakadás *Érd. 569* ebédidő *Dom. 81.* (1. f.) joh pásztor *Corn. 319.* összetettek ezek: tanusághely, püspökséghely stb. (1. f.) *Érd. 577. 672.*

3. A birtokos szerkezet sajátságos alakot vesz fel akkor, ha valamely név egy névutóval tétetik ily viszonyba, mintha a névutó név volna. Igaz, hogy az ilyen rendesen névtől is eredt Ily névutók: előtt, után, felett, alatt, mellett stb.

De itt két eset van :

a) Midőn a névutó, mintha külön név volna maga után veszi a személyragot, a név pedig a *-nek*-et : színének előtte, urának ellene, ki-
nek miatta *Guray* 59. stb. (l. Szófüzés, *-nek* rag)

b) Ritkább és feltűnőbb eset, midőn a névutó egy névvel össze-
ragad, így ketten egy más név mellé tevődvén, úgy jutnak avval birto-
kos szerkezetbe, hegy a névutós név veszi fel a személyragot, a másik
név pedig a *-nek*-et. Ily szerkezetben csak *felől* névutót találjuk. Péld.
Ciliciának balfelölle : C. balja felől *Bc.* 13. lámpásnak jogfelölle bal-
felölle *Bc.* 299. (2) te jogfelölled : ad dextram *Mc.* 51. De : oltárnak
jogja felől *Mc.* 107. ballja felől *Bc.* 299. jogom felől, balom felől *Mc.*
92. 93.

Itt a *jog* és *bal* úgy kötöttek, mint ebben : *után között mellett* :
út köz mell. A szók és elemek rende az a mi a finn ragozásban vagy
névutó-kötésben. Olyformán mint ebben : én helyettem e h. helyemen
vagy -ett, körülötted : magad körül v te-ed körül . . . . .

4. Gyakoribb eset és még különösebb, mikor a birtokos kapcsolat
természete — miszerént az birtokos rag nélkül csak akkor lehet,
ha összetétellé válik — félreismertetvén vagy mellőztetvén, valamely
név, egyesben vagy többesben állva, utánna *egyik* vagy más *ik*-kel vég-
ződő névfélét veszen. És néha félveszi a *-nek* ragot, de nem mindig;
az *egyik* stb. pedig nem veszi fel a személyragot. Így : egyik az szol-
gáknak *Winkl.* 168. hajó egyik *Mc.* 117. városok egyik *Mc.* u. o. lán-
csáknak egyik *Dom.* 477. napok egyik *Mc.* — azok egyik *Bc.* 115.
lakosoknak egyik *Pcer* 67 töröknek valamelyik *Debr.* 119. polgárok
egyikhez : e. p.-hoz *Mc.* 147. másképp így : tudnia vala Jeronimust a na-
gyobb polgároknak egyikének lenni *Érs* 339. egyik az vitézőknek *Nád.*
295. annak a mentől legalsóbbik : a közül . . *Sánd.* 2. kiknek az
egyik . . . győzött vala *Pcer* 41.

De tolvajok közül egyik *Mc.* 165. „lanchaknak“ egyikével vagy
elsővel *Dom.* 177.

5. kor sajátlag főnév, még ez időben nem vesztette volt el teljesen
önállóságát ; tehát összetételképen vagy jelzővel áll és legtöbbször *-on*
raggal ; holott későbbben összetéve, és saját nyomatékát vesztve állott,
mit maga az is mutat, hogy raga lassanként elesett vagy eleshetővé
lett. Önálló ebben : elközelget az óra kiben Jézus született, az éjféli kor.
Érd. 645. Másutt is : éjféli kor *Debr.* 52. „eynek“ éjnek vigyázatja koron
Mc. 141. De már önállóságát kezdi veszteni ilyekben : elő tikszókoron
Marg 96. kezdetekor, elevátiókoron *Apor* 152. 157. körösztléskoron
Debr. 354. estve koron *Nád.* 462. születésedkoron *Nád.* 489. némely-

koron *Nád. 462.* utolsó hórám korban *Göm. 29.* Így is : ez hórának minden korán : ez horában mindenkor, minden évben. — időnek minden korán *Pecr 287.* kimeneti korán *Pecr. 149.* stb.

birtokrag nélkül : ő előtt *Érd. 209.* tengör kezepett *Mc. 83.* (1. Szófüzés. Névrutók.)

58. §. Esetragok vonzata.

E tekintetben sok tétozáást, a mai beszéd-től eltérő szerkesztést a vonzat eltalálásában való ügyetlenséget találunk az íróknál. Egyfelől a nép beszéde, melyet nem is esmertek elég jól, nem adott elég példát és elég jó szólást, másfelől oly sok új kapcsolat s kifejezni való idegen szó-lás akadt fordítás közben elébök, hogy a tévedést, zavart ki nem kerülhették, és lehetetlen volt sokszor latinosságokba nem esni. Mégis sok figyelemre méltó, sokáig divatozott, sőt máig is élő szó-lás-módot találunk náluk, — és olyakat is, melyek mostanig élhetnének.

Vegyük sorba a szokottabb ragokat.

1. *-nek* mint birtok-viszony kapcsolója most volt szóban. Azon kívül még itt előfordúl

a) mint irány, tulajdonítás, érdek stb. összerű és elvont értelem-beli kapcsolója Így : mi lön teneked, hogy elfutamál? *Kules. 292.* magamnak tettetöm láttatni : videor mihi videri *Fest. 403.* láttatik vala a fraternek, hogy látna egy széket *Dom. 249.* honnat az ennekem? *Bc. 4.* jól lenni mineküink *Bc. 128.* hagyj ennekem elmennem *Corn. 330.* magának valhatja : sibi habere *Nsz. 27.* mi láttatik teneked *Érd. 552.* igyekezik én onszolatomnak : reám gondol, figyelmez : intendit mihi *Apor 13.* éneklek neked *Keszth. 178.* dicsősítek úrnak *Döbr. 72. 80.* istennek iresködöm : másutt *-ben Tih. 285.* áldjatok uristennek *Döbr. 128.* áldok nevednek és áldalak *Döbr. 224.* úrnak ihtatni valakit : ajánl szentel *Döbr. 392* jól mondjatok urnak, istennek : bene dicite : áld *Bc. 131. Apor 16.* vallonk a te szent nevednek *Apor 75. 76.* uram! keüles-sék neked : tetszik *Döbr. 94.* egymásnak azont értsétek : -sal *Döbr. 284.* kételen mindennek beteljesedni *Döbr. 322.* kételen istennek gyöt-retni u. o. mi kelljen lenni a férfinak kit kerály alejt tisztelni : becsül *Bc. 61.* segéllettel a romlatnak *Bc. 40.* vádolatot lelnetek Dánielnek *Bc. 144.* vígnak jelenik : látszik *Dom. 140.* lábaknak a tenger hátat vet *Winkl. 88.* kétség annak megvigaszni : kétséges *Érd. 93.* valamit isten néki ihl *Ehr. 56.* elfeledésnek adassék én jogom *Apor 107.* elől men-jenek az ur isten szekrényenek *Jord. 295.*

b) *helybe mozdulás* : neki öklel *Érd.* 265. (l. f. is.)

c) más ragok helyén. Sokszor a mai jelentéssel lényegben egyezve, de más rokon értelmű szóval, a maitól különbözövel. Például említünk néhányat.

α) *-vá -ül* helyett : semminek tudja : -vé v.-ül *Érd.* 640.

β) *-ra* : dicséretnek méltó *Bc.* 83. kinek megharagutt úr : *Bc.* 321. haragszol minekünk *Apor* 39 haragszik atyafiának, *Mc.* 21. méltó ítéletnek *Mc.* 21. méltók Kr. szeretinek *Winkl.* 41. tisztességnak méltó : megtsiztelni -vel *Bc.* 62. halálnak m., m. munkás ő étkének *Mc.*

γ) *-vel* : bővölködött bálványoknak *Bc.* — ne ellenkedjél nekem *Mc.* —

δ) *-ban* : magoknak vannak : maradtak *Jord.* 466. elmenének pusztá helyre magoknak *Mc.* 82. Jézus magának vagyon *Érd.* 462. 576. külön ő magának nyugszik vala *Marg.* 162. magának megyen vala *Tih.* 20. önnön magának lelmi *Bc.* 168. e nép csak magának lakozik *Jord.* 168.

ε) *-hoz* : új nem illik ónak *Mc.* 119. nekem engesztelj *Bc.* 12. méltó vénségnek *Bc.* 92.

ζ) *-t* : életemnek félek : félttem -t. *Fest.* 396.

d) *névutókkal* (l. f.) Példák : a) belől : határitoknak belőle *Érd.* 580. ítélő háznak belőle *Döbr.* 451. kapudnak belőle *Jord.* 235. sokszor *-ben benne* jelentéssel.

b) *kivül* külől : háznak kivőle *Vitk.* 54. klastromnak k. *Marg.* 57. Krisztusnak k. *Winkl.* 365. kőfalnak k. *Corn.* 255. példának k p. nélkül *Jord.* 466. embernek k. *Jord.* 477. út külől *Peer.* 187. ház külől *Peer.* 264.

c) *elvöl* : Jordán vizének elvőle : túl, túlról *Jord.* 212. J. vize elvöl u. o.

d) *előtt, elől* : istennek előtte *Corn.* 127. szénének előtte *Jord.* 252. emböröknek előttök kellemetesebben *Tih.* 62. királyoknak előttök *Tih.* u. o. Farahónak előle *Jord.* 25. szömnek előle *Debr.* 238. jegyesőknek eleiben *Érs* 251. urnak eleibe felmegyen a füst *Peer* 10.

Van így is : minden előtte az úristent szeretni *Érd.* 392.

e) *után* : annak ennek utánna *Mc.* 125. *Jord.* 547. 563. 577. 580. 583. stb. ezeknek utánna *Jord.* 559. ezek után *Mc.* 133. 176. 179. 182. 214.

f) *felett fölöl* : természetnek felette *Corn.* 419. erődnek fölötté *Jord.* 50. ennek felette *Križa* 3. székednek földre *Tih.* 266. kellettségének felette. *Ehr.* 78. Krisztusnak fölöle parancsolok : nevében *Ehr.* 148. Jordán vizének más felől *Jord.* 319.

g) *alá alatt* : bűnnek alája vettetett lélek *Tih.* 268. bűnnek a. vetetés *Érs.* 154. időnek alatta *Tih.* 169. lábainak alaja vetettél mindeneiket *Érd.* 596. ¶

h) *mellett* : pokolnak mellette *Kules. 354.* városnak mellette *Corn. 270.* asszonynak m. *Corn. 416.* keresztfának m. *Göm. 20.* háznak mellette *Döbr. 208.*

i) *környül* : asztalodnak környölle *Apor 100. Döbr. 208.*

k) *helyett* : Arkelaus uralkodnék ő atyafiának helyette *Jord. 360.*

l) *által* : sípoknak általok *Sánd. 17.* Jordán vizének általa *Jord. 104a. 298.*

m) *miatt, miá* : békességnek miatta *Debr. 262.* beszédnek miatta vétkeznek *Debr. 273.* álnokságnak m. *Ehr. 67.* dagályosságnak m. *Érs. 162.* betegségnek miá *Marg. 216.*

n) *ellen* : istennek ellene *Jord. 326. 75a.* úrnak e. *Keszth. 2.* ellenséginek álnokságának ellene *Kriza. 3.*

A névutók ilyen szerkezetére nézve világosan látható, hogy itt a *köz bel föl al* stb. nevek lettek viszonzyszókká úgy mint ma kezdenek : okáért (tájbeszédben : okán) következtében stb, úgy mint a németben *wegen halber* stb. elvesztvén önállóságokat és rendes szerkesztésök módját viszonzyszókká lettek genitivval, a román nyelvekben *de*-vel -csatlakozva össze. Csak oly szók adnak különösebb megfontolásra okot, a melyeknek név voltak át nem látható, mint : miatt s némi részben : környül.

-nek kétszer van ilyekben : apátnak ágyának fejéhez *Dom. 170.* apostolnak vasa szakadásának *Érd. 443* bűnnek megtételének utánna *Tih. 221.* istennek ígéjének hallgatása *Debr. 432.* anyjának halálának utánna *Debr. 505.* istennek hatalmának törvénytörői *Tel. 212.* Máriának mennyországba menésének utánna *Érs. 262.* tudománynak fájának gyümölcse *Jord. 10* gonoszságnak fertezetességének művelkedetje *Érs. 423.* istennek parancsolatjának ellene *Jord. 84.* uradnak istenednek sz. színeinek előtte *Jord. 552.* Jordánnak vizének közepibe megy *Jord. 291.* istennek fiának embörré létele *Tih. 273.* természetnek törvényének miatta *Tih. 218.* istennek anyjának tökéletösnek kelle lennie u. o. *271.* (l. f.)

-nek elmarad mondomány és kiegészítő tulajdonságnév mellett latinosan és más nyelvek szerint : láttassál embereknek bőjtölő *Mc. 24.* szavok mondatik monnal lelki trombita *Bc. 213.* néha hosszú leletik *Érd. 289.* első méltóság mondatik anygali idvezlés *Érd. 157.* mondatik tisztulatnak napja *Érd. 212.* (ellenkezőleg -nek ugyanott) nehéz láttatik *Érd. 641.* másod dolog mondatik jó ok *Érd. 320.* mondatik kútfeje . . . m. szeplőtlen és ártatlan élet *Érd. 641.* nehéz láttatik u. o. felségnek prófétája hivatal *Apor 136.* te Kéfás hivatal *Döbr. 390.* mit gondolhatunk nagyobb tisztességet istentől adatni, mint hogy Isten szülő magzatnak atyja és anyja lenni és istennek ősi üki neveztetni *Érd. 438.*

Ünnepélyesen ismételve (l. al. Stil): uraknak ura, isteneknek istene *Jord.* 222. halálnak halálával haljon *Érd.* 365. röviden: halállal haltok meg *Tih.* 249. h. h. halunk meg *Jord.* 338. szűzeknek szűze *Érd.* 489. szavaknak szava *Apor* 17. hiúságnak hiúsága *Lobb.* 35. csudának csudája *Érd.* 511.

-nek áll óh! ind. szó mellett; mint ma jaj mellett, oh nekem: jaj *Debr.* 336. oh nektek *Debr.* 386.

2. -t tárgyrag mint hely-jelentő áll ilyenben: világot miá békesség volt (l. Ragozás) *Corn.* 74. világot miá *Debr.* 367. ét (éjt) által *Bc.* 23. *Apor* 35. napot estig beteljesedik az imádság *Bc.* 22.

Mint tárgyrag a) latinosan: általkelik a tengert *Jord.* 475. általfolyja lelkedet bánatnak töre *Érd.* 117. szívét törképen megfolyá *Pozs.* 7. folyások határit kihaladják *Érd.* 159. valamit sz. lélek ihl. *Ehr.* 135. az életet általmegyem *Bc.* 75. általmennyem ötet *Bc.* 228. általhatják és elfolyják ötet *Jord.* 130. kőfalt általmegyek *Kulcs.* 31. vídd meg engemet vívókat *Döbr.* 83. ígéré Izrael vérét megdiadalmazni *Bc.* 179. igazságot örvend *Döbr.* 109. valamit örül *Karl.* 3168. Jóach házát gyakorlák *Bc.* 168. ötet remőlik *Bc.* 142. harmincz évet tökell: bevégez, perficit *Döbr.* 242. napnak felét elmente *Peer.* 60.

b) Szokatlan szók mellett, de lényegben a mai fűzéshez hasonlóan: beszédét megvisszálá *Apor* 70. szemigyöt vet valamire: figyelmet fordít, titkon ellesni akar (?) *Debr.* 162. hamarját fut *RMKI.* 169. *Döbr.* 237. vásárt áll: ma is *Döbr.* 291. szózat megtelé a házat *Döbr.* 340. betelik te házadat és te népednek házokat *Jord.* 26. megtelé ütet félelemnek lelke *Döbr.* 413. árút szakaszt: árt *RMKI.* 6. kancsált vet: gancsot *Érs.* 31. hátat vet ő hozzá *Érs.* 576. hátat ad: fordít *Jord.* 301. valaminek számát veti *Érd.* 278. asztalt vet: terít *Érd.* 287. leuzatot vetnek ő köztök és a világ közt: botránkozást *Ehr.* 112. czíttetenet vete neki: hallgatást parancsolt *Ehr.* 135. 136. nevet vete az apostoloknak: ada *Érd.* 364. viadalt törli *RMKI.* 28. *törlit* mindig tárgyesettel (l. Stil) üdőt múltat *Bc.* 120. bizodalmat vall úrban *Bc.* 170. örömet vall (úrban) *Érd.* 214. boldogságot vall. *Péld.* 68. (vall és val mellett mindig -t) magát jó dologba foglalás *Érs.* 533. széket ül (l. vásárt áll) *Jord.* 790. visszat von *Érd.* 96. innepet illeni *Érd.* 113. *Corn.* 17. *Jord.* 235. udvart áll (l. f) *Érd.* 480. orvosságot fohászkodni *Érd.* 239. magát eszébe veszi: eszére jön *Érd.* 596. poklokat általhat *Corn.* 82. testet félig behatotta a pokol *Jord.* 144. hasonlja magát *Ehr.* 128. bocsót ad: elbocsát *Ehr.* 145. magát felindítja: felkel *Marg.* 54. áldozatokat áld *Apor* 13. vigadom irgalmasságodat *Apor* 5. napot elmúlni *Bc.* 71. esetűzet és bűdös kénesőt *Mc.* 151. téged szenved „az az utánad

ohajt“ : vár, tűr érted *Érs. 320.* tűrj urat várd u. bizzál benne (l. Stíl) világot látatlan fogantak: qui concepti non viderunt lucem Vulg. *Döbr. 516.*

tesz mellett sokszor s magyarosnak látszó kapcsolatokban: békeséget teszen *Ehr. 149.* penitenciát t. *Ehr. 151.* stb. (l. Stíl)

c) -t elmarad igen sokszor, eselekvő ígék fő- és melléknévi és határozói igenevei előtt (-ó, -ván stb.): ezek hallván csudálkodának *Mc. 49.* mi tévén hatom az örök életet *Mc. 134.* ő teste meg nem lelvén jövének *Winkl. 273.* ő szemei behunyva és fülei bedugva mégis meglátjávala *Érs. 404.* az szent test illetvén megvigasztatnak *Peer. 31.* tövis koronája fejébe tévén *Winkl. 197.* keze elterjesztvén *Winkl. 233.* hála adván monda *Peer 7.* feje lehajtván *Nsz. 367.* magát feje lehajtván leterjeszti *Ehr. 148.* predicatio elvégezvén *Virg. 66.* búcsú vévén *Érd. 122.* üvöltés hallván, segedelme (segedelmét) híván *Ehr. 160.* ágya megtisztítván *Marg. 56.* te halál ösztöne meggyőzvéd, nyitád meg. . . *Apor 125.* szőlők őrizővé tőnek *Döbr. 473.* ő háza rakó *Mc. 122.* eledele kereső *Keszth. 89.* ajtók tartók valának *Bc. 54.* anyámnak emlője szopó atyámfia *Döbr. 482.* királyoknak királya, ki ő neve viselőket mennyországgal elégít *Érs. 505.* (Katl.) semmi tudó *Peer 18.* énekek mondás (-ket?) *Virg. 5* nagyok lesznek magok alítással *Sánd. 16.* te ember megsza-badításodra nem útálád . . *Apor 125.*

-ni végzetű igenév mellett csaknem éppen mai gyakorlat szerint: köntöse felvenni megfordól *Mc. 59.* leány látni jöve *Katl. 500.* zárán-dokság járni megyen *Érd. 253.*

Határozott igealak mellett aligha áll valaha. Ilyen mellőzése a ragnak a magyar nyelv természetével gyökeresen ellenkezik. A Pann. Énekekben lévő : hét kapitányok emelének kétes hitelességű leírás. Lehet: kapitányot. Vagy verselésbeli megbocsáthatatlan szabadosság. Ilyennek tartjuk, míg több adatunk nem lesz.

De látjuk és tagadhatatlan, hogy a régi nyelv oly helyeken mellőzte a -t-t, hol ma mellőzni lehetetlen volna. Ma ha *ni* végzetű igenév, vagy -ván (inkább -va) végzetű határozó mellett elmarad, szorosabb kapcsolatot s csaknem összetételt érziünk; ez amott nem képzelhető.

Latinosan van a mondomány mellett kitéve ilyen esetben : ki szerzett engemet *bíró*t ti rajtatok *Jord. 569.*

Alliteratióval : látást lát *Jord. 517.* *Érd. 335.* látatot látnak *Bc. 250.* kérőt kér (l. Stíl) ünnepet ül *Jord. 235,* kívánatost kívánja (adv.?) *Ehr. 75.* hallást hallottanak *Jord. 778.* az szót szóltad *Jord. 338.* szerzést szerzének *Döbr. 155.*

3. *tól* a) távolság különbség stb. értelmében : mendtől „myntől“ nagyobb, annál . . . *Virg. 162.* tölemtől erősb *Me. 124.* ötötletől kegyet-

lenb *Debr.* 412. töletől jobb *Bc.* 50. töletől öregebb *Érd.* 647. mentől külön : különböző *Ehr.* 89. minem nagyobb vagy te mi atyánktól *Mc.* 188. öztövérb egyéb ifjaktól *Bc.* 118. véntől megválván : -kivül kivéve *Bc.* 169. három naptól megválva : kivéve h. napot *Corn.* 426. büntől heiu : üres *Bc.* 318. atyától kisebb *Apor* 123. ötöle válván egyéb senki : kívül *Pecr* 59. bűnöktől megtisztulás *Debr.* 47. tulajdonóhad meg magad minden nemőtől : foszd meg. *Ehr.* 98. figyelmezzetek az írástudóktól : óvakodj- *Mc.* 158. megszenvedteti magát az ételtől *Érs.* — megsz. magát éktelen dolgoktól *Debr.* 59. 142. örömtől való szenvedés : megtartózkodás *Érs.* 537. büntől való sz. u. o. 538.

4. -ba -ban -bel. Sokszor a mai gyakorlat szerint vagy ahhoz közelítőleg általában pedig kétféleképp használják : *hova* és *hol* kérdésekre, — mindig vagy összerű vagy átvitt értelemben.

a) *hova* kérdésre ilyformákban : tóba leszállók : pokolba *Keszth.* 64. örömbe fordít : örömmre változtat *Bc.* 84. „ragghassad“ az te elmédben... minden ember szívében „rakazya“ mind ezeket *Érs.* 288. 289. utolsó szelletibe jutván : léleketére, perczére *Bc.* 87. nemzetekbe adlak : -nek, közé *Bc.* 207. nap setéségbe fordul *Bc.* 208. egy pedig az isteni három személy nem istenségnek testbe fordulásval, de emberséget istenbe vitellel *Döbr.* 58. ezt Jákóbnak parancsolatba tőkélle *Döbr.* 185. veszedelembe hálolni *Tel.* 218. nagy szégyenségbe zabált : keveredett? *Tel.* 126. elméjébe beölelni *Tel.* 156. ragadatba adatnak *Bc.* 27. (1. nemzetekbe) futatba fordejtom : verdo, converto *Apor* 46. nagy hirtelenkedetbe gerjed *Bc.* 49. vetette folyókat kietlenbe : kietlenné szárazzá tette *Apor* 78. gyümölcs földé lesz sósolatba : szíkes meddő földdé u. o. szerezték a nyilakat puzdorákba : rakták *Keszth.* 17. narodosba alkotott nemes kenet *Winkl.* 142. szívébe ihl valamit *Erd.* 666. megesküvék ur Danielnek bizonságba *Bc.* 166.

b) *hol* kérdésre különböző értelemben :

α) hely- és idő-értelemben : összerűen és elvontan : marada az hajlokba, fekszik az ágyba *Guary* 58. csimotákba megelégedének *Keszth.* 26. hatalmas úr viadalba *Keszth.* 43. szentírásban üresködnek *Érs.* 313. istenben üreskedni igyekezzél *Vilk.* 7. bűnnek tételében iresködni *Tih.* 293. imádságban i. *Tih.* 37. üresködven házasságnak tövében, kevélységben, gyilkosságban *Debr.* 87. (1. -kod képz.) megtántorodandik én bennem *Döbr.* 261. 433. alázatus szelletben fogattassunk *Bc.* 129. előveszlek érlelésben : megelőzlek hajnalban Kár. *Döbr.* 68. úrba tisztelkedik én lelkem : dicsekedik Kár. *Döbr.* 81. fogadjad jóba te szolgádat *Döbr.* 66. görög írásban jól tanúlt *Pecr* 38. törvényben tudó : tudós *Dom.* 216. kit az keresztyénhitben Crysogonus „Grisogon“ taníta *Debr.*

59. énekeljetekek úrnak vallásban *Keszth. 403.* törvényben nem leledzett : törvényes házasságban nem élt *Érd. 118.* semmi dolgot izében nem foghat *Érd. 421.* jól kelletik Urnak ő népében : megelégszik -vel *Apor 122.* kiben kellemetességöm vagyon : kiben v. kivel megelégedtem *Érd. 594.* kiben ennekem kelletttem *Érd. 457.* malasztban múlik ki e világból *Érd. 554.* V. ö. (Istenben hal meg), törben esnek le : t. által *Bc. 227.* földben hala meg : földön u. o. a nyavályásokat birjuk ezüstben possideamus in argento : pénzünkön rabjainkká tehessük. Kár. *Bc. 228.* meglátok a férfiakra, ő seprőjökbe tötöttettek : visitabo super viros defixos in faecibus suis *Bc. 279.* hitetlen az én beszédemben : binni valamiben *Jord. 161.* Jézusban a maiak elhidegültek *Érd. 595.* kérelmésében meghallgattatni *Pozs. 40.* egyetlenben velek megmaradának : együtt *Ehr. 139.* pusztolatba lötenek *Apor 87.* mind én éltembe, mind éltig *Keszth. 58.* lelkébe elrejteték : elrejtezők *Virg. 109.* mennynek széleiben himtettelek el : az égnek négy széle felé Kár. *Bc. 296.*

β) részelés, részzevés értelmében -ból-lal cserélhetőleg vagy más raggal : önek az mézbe : evének -ból *Jord. 340.* kenyérben enni *Jord. 152.* kenyérben eleget lele *Ehr. 87.* lesznek ez napságtól fogva öten egy házban, különbséggel (egyet nem értők) három kettőben és kettő háromban osztatnak el, atya ű fiában és az fiú az ű atyjában, anya ű leányában stb. -val ? *Jord. 573.* látánk az Enók fiaiban is : -ból *Jord. 146.* semmi nem kel benne : s. sem lesz belőle *Érd. 299. 337.* egyéb nem lehet benne (ma is) *Érd. 100.* nagy bölcs ember lesz ő benne : belőle *Érd. 259.*

γ) anyag ok tárgy következés értelmében : aranyban gyártott kép : -ból *Katl. 2924.* szappanban gyártott késség *Bc. 169.* bűnhöttek én bennem : ellenem vétkeztek *Bc. 102.* bűnhendik te benned te atyád fia : in te *Mc. 47.* isten legyen neked tanóban : -úl *Bc. 246.* én népem ellenségbe költ fel : -úl *Bc. 249.* örözzék A-nak földét törben *Bc. 252.* fékben és háموokban „hamvtba“ törd meg ő állokat : f. és h. által *Döbr. 79.* orcáját borban megvidámoltatta *Döbr. 183.* éjjel nappal sz. írásban mulatván *Érd. 561.* olajba megkövérítéd : által *Döbr. 46.* feje és jószága vesztében ki tartozik jelenteni : alatt *Debr. 19.* állaptata fergeget szellőbe : megállítá sz. által *Apor 78.* kintornába dicsérjétek -val, által *Kulcs. 73.* valljátok urat hegedőbe *Kulcs. 73.* nem fegylek meg te áldozatodba : miatt *Keszth. 125.* az anyyeban tiszteli vala ötet hogy nem mer vala ellene mondani : annyira *Ehr. 103.* (az anna l. f. Névmások)

-bel : bele a) hova kérdésre : nyilaid en belém regeztettek : confixae *Kulcs. 91.* restség és tunyaság esék beléje *Érd. 143.*

b) *hol* kérdésre : én belém hisznek *Mc. 47.* ő beléjek merészkedőket, ő erejekben dicsekedőket megalázod : magokban *Bc. 22.* te beléd bizók u. o. mi nem hitt valaki ő bele *Mc. 185.* sokan hűnek ő bele *Mc. 184.* ő bele reménkedők . . *Bc. 38.*

5. *-ból* részint a maihoz hasonló értelemben de különböző, szokatlan bár rokon vonzóval, — részint más kapcsolatban és értelemmel : nem vérszakadatból születtenek, de istentől : nem testi indulat által *Érd. 114.* abból dicsekedjék *Virg. 128.* kiből isten dicsértessék *RMKI. 23.* tibelöletek csügg azoknak lelkek : töletek függ *Bc. 28.* mind ez jószágból csügg vala nem beléndességből : erénytől nem bujaságtól van *Bc. 31.* megirattatik a király nevéből : *-ben Bc. 56.* a községből kívül lakozik *Jord. 98.* nemes vér voltából könyörüle *Katl. 3008.*

6. *-on* : a maihoz közelítőleg átvitt hely-értelemben kapcsol más ragok helyét foglalva el. Így : fején marad : fővesztésre ítéltetik, ezen állapotnak megítélői (?) *Debr. 331.* zsemlyén fintorognak : zs -n élve fanyalognak kényeskednek *Apost. 13.* mi időn : midőn *Döbr. 14.* vész támadá, Campania határára veré a szél őket, ugyanottan a tengerhez egy mérföldön eltemeté *Debr. 194* a fa az ő gyümölcsén ismertetik meg *Jord. 541.* szemérmes tesz Izraelen : szégyent, gyalázatot *Jord. 247.* megragadá ő tetején és vivé ő fejének fürtin *Bc. 176.* tőteztem én grádicsomat az erősítésen : támasztom *Bc. 265. 271.* tolmácson szól : által -val *Jord. 840.* kevesőn áll, hogy meg nem kövez *Jord. 47.* az ő vére az ő fején . . a mi fejünkön *Jord. 288.* tudakoznak ő halálának okán *Corn. 414.* úristen örül te rajtad minden jókban, „joghban“ miként vigadott a te atyáidon *Jord. 267.* ha min kérenditek én atyámat . . adja nektek *Jord. 685.* alajtod-e, hogy okán haragszol ? : méltó okon *Bc. 244.* önnön kéjén meghala „kehen“ *Érs. 485.* ő kéjén vallá *Érs. 495.* házsárton vetés : koczkan . . *Pozs. 27.* ajándékon adni *Debr. 93.* értekezik a szegényen : gondoskodik felől *Keszth. 101.* követségen el beküldik *RMKI. 29.* légy kegyelmes az ű álnokságokon *Jord. 68.*

7. *-ne* ma csak melléknév-képző *-nyi* alakban. Ez időben még casusragul is előfordul : *-nyire* jelentéssel : elsietett miként egy köhagyításne *Döbr. 457.* így is : hajításneera *Érd. 427.* kiöttetik a láng negyvenkilecz könyökletne *Bc. 130.* egy mákszemne meg nem indíthatja *Nád. 99.* *Guary. XX.* anne alá száll hogy alig látják *Érs. 573.* mene hallák a nevet, térdre esének : mihelyt (határozó.) *Debr. 338.*

8. *-nál* mai értelmében, de néha kettőztetve (l. Ragozás) : tenáladnál erősb *Érd. 304.* náladnál nagyobb ereje leend *Jord. 241.* ő nálánál sokkal jobb *Peer 59* töle-nél töleteknél *Mc. (l. f.)*

-kül amavval csatlakozva (l. Ragozás.)

9. -*vá* a mainak nagyobb részt megfelelő értelemben, de más szókkal téve viszonyba; sokszor -*nak* -*ül* stb. ragokkal magyarázható. Az urak Bácscsá „Baccha“ gyülekezésének *Corn.* 334. vivék Pécscsé „Pecchee“ mene Fehérvárra *Érd.* 396. 400. magyarrá jött: m. országra *Érd.* 396. holdá kelvén (holdä?) holvalra jutva, holval: reggel *Mc.* 170. „ee és nappaa“: éjjé nappá vagy: éjjel nappal? „negyven ee nappaa lők az hegynek tetein“ — „leesém ur istennek előtte esmeg negyven ee és nappaa mint annakelőtte“ *Jord.* 219. „negyven ee és nappaa bőjtölék“ *Érd.* 211. kilencz ee nappaa sem enni sem innija nem adata“ *Érd.* 220. V. ö. *Jord.* 362. a pók „éj nappaa“ így elmunkálkodik. . az ember ez világi morhát „eej nappaa keresi“ *Bod.* 8. „kilencz hónappa méhednek termébe akara lakozni“ *Nsz.* 383. árossá teszi: árúba bocsátja (eladóvá teszi) *Debr.* 27. hirrē teszük *Jord.* 286. özvegygyé marad *Debr.* 79. győzötté hagyák magokat *Érd.* 662. bűnössé hagyom magamat istennek *Virg.* 5. 10. semmié nem vette: -be *Érd.* 491. bűnné vétetik *Érd.* 612. eléggé véve: elégnek *Jord.* 94. semmié tudá *Jord.* 45a. *Érd.* 204. undoksággá tudd bűnné miatta te ékességedet *Érs.* 530. erős néppé terüle: terjede *Jord.* 252. tengernek vészét széllélekké állatá: statuit procellam im auram V. *Döbr.* 194. jobbá tartani *Katl.* 1838. urrá látnak, istenné királylyá vallanak *Katl.* 2755. a lélek isten templomává lött oktatandó *Érs.* 529. eltestesül úrnak testévé: válik, alakul *Érs.* 560.

10. -*ól* -*ül*: színől teljes pohár: színig (V. ö. színültig) *Érd.* 432. szénül szénre: -rül *Jord.* — színül töltik a vedreket *Érd.* 124. örököül való ez a tűz: -kké *Jord.* 86. arczül leesének *Jord.* 294. arczül a földre leesék *Debr.* 309. *Jord.* 155. (arcza Ehr. c. mindig) neki adá leányát házasságul *Jord.* — fiának venné házasságul *Érd.* 591. engemet valljon drágalátos fivől- én ötet vallhassam édességes anyául *Érs.* 43. tanítómúl és szolgúl adtad *Lobb.* 2. tisztül tartani a tartományt *Debr.* 9. nekem mindennél kisebbül vagyon *Döbr.* 261. betegül fekszik *Ehr.* 74. Krisztusnak testől léte: testképen testi *Apor* 123. te (Kr.) ember megszabadításodra nem utálád szűznek méhét fogadóvol: embert meg akarván szabadítani nem utálok hogy sz. méhe befogadjon *Apor* 125. esködt mi atyánknak Abraámnak adandóvol önnön magát mi nekönk *Apor* 127. a templomból ki nem ment „lakwl“: lakul, lakni? *Érd.* 118. Marciánosnak adá gyötrendőül *Debr.* 12.

11. -*ra* a) a mai gyakorlatnak megfelelő szerkezetben, más és ma nem alkalmazott vonzóval: szálljon én velem késálkodásra: tusára viadalra *Horv.* 8. isten nem a könyörgőnek szavára igyekszik, de a szívét nézi *Vitk.* 5. reá ügyekezik *Mc.* 115 *Tih.* 64. incselkedjék ajta-

tosságra *Vtk.* 13. haragra remőjt *Jord.* 219. ajtatosságra remül *Érd.* 612. haragra remül *Érd.* 189. 214. *Kulcs.* 282. dicsőségre óhajt *Érd.* 619. fordulának a sz. hitre : tér *Érd.* 625. házsártot vetnek valamire : koczkáznak (l. f.) *Kulcs.* 41. gonosz nevet költe rá „kewte“ *Érs.* 431. elméd rajtad bíró : uralkodó *Katl.* 1949. te fédre hazudál *Bc.* 172. déllestre megfordulnak : visszatérnek *Döbr.* 117. reád vijják városodnak kapuját *Jord.* 261. alajtanák szemérmére : gyalázatjára vélnék (mire véled?) *Ehr.* 69. tisztötletlenségre alajtá *Érd.* 497. bóldogságra választás *Debr.* 125. egészségre segít *Marg.* 59. magát meghalásra szerzé : készíti rendezi *Debr.* 240. nagy deáki bölcseségre férközék : juta, vergődék vereködék (l. alább) *Érd.* 234. jóra való vereködés *Érd.* 516. tisztességekre űzni „ízni“ (l. f.) *Lobk.* 36. szent életre fogá magát *Érd.* 495. félelem esött reám, rettenet és reszketet jöttek én rajtam *Érd.* 576. miként szolgálónak ő szeme önnön asszonyának kezébe (-én), ugyan mi szemönk mi urunk istenünkre : függesztessék *Döbr.* 296. sz. Ferencz és társai valának kinről kinra hivatalosok *Ehr.* 19. jóra legyen teneked : javadra *Jord.* 222. reá szükölködnek : szorúlnak *Tih.* 216. felindojtá istennek lelke és mind fótra szaggatá az oroszlánt mint gödölét („fottra“ : folt darab „kewdolet“) *Jord.* 339.

b) szokatlan, kevésbé érthető, maibólnehezen magyarázható kapcsolatokban : nem förtözik a test, ha az akarát reája nem enged : rá nem hagyja, engedelmet nem ad rá (l. f. szükséges) *Debr.* 29. reá engedett neki : rá állott, rá hagyta *Til.* 259. képtelenre hertelenkedik *Érd.* 563. tóldattanak bünhödetre : adjicere, tetézték bünöket *Bc.* 198. az én népem csügg én fordulatomra : pendet in reditum meum : megátalkodott az én tölem való elszakadásban Kár. *Bc.* 196. igazságra véteték neki : igazságúl *Keszth.* 289. pogányoknak képre vettél minket : képpé tettetted elébünk, in similitudinem posuisti V. hasonlóvá? *Döbr.* 99. öltözetemet szörimögre töm : -vé *Döbr.* 130. valaki titeket ünségre „vnseg“ foglal : in servitutum redigit V. szolgaságba viszen *Döbr.* 293. malasztra tulajdonittassék *Nsz.* 96. sokak jelenvoltára mondá : vóltában *Dom.* 241. (V. ö. magára volt) jelen voltomra panasza : -ban *Dom.* 247. reá tartoztam : vele V. ö. köteles reá *Virg.* 5. leszen nektek a vér jegyre : -úl *Jord.* 31. ha ki az istennek részére vagyon, jön én hozám : részén *Jord.* 70.

rajta ra-nak hol kérdésre felelő alakja. Így : nyilat vet rajta (l. f.) *Winkl.* 211. szerencsézík rajta *Döbr.* 470. megkérdeni rajta : róla felőle *Érd.* 271. *Jord.* 684. hálát adunk rajta : értte *Érd.* 310. menyönk rajtok (tájib. ma is) *Érd.* 385.

12 -ról a) a maiakhoz hasonló kapcsolatokban és érthetőn, bár ma szokatlan szók mellett vagy más értelmű vonzókkal : értéközik az ígéről : tudakozik tanakodik *Érd.* 112. mivelkedetökről okot adnak : -nek okát ad- *Apor* 124. valamiről hálaadás legyen *Döbr.* 7. a ruháról mit szorgalmaztok : aggódtok *Mc.* 24. elhajol vala róla : tőle *Jord.* 284. „se jóra se balra ne hajolj ő róla“ u. o.

b) más viszonzások helyett szokatlanabb kapcsolatokban: örülnek bosszúságokról, bánkódnak tisztességekről : -en *Ehr.* 20. vigasztalásról örül *Winkl.* 5. vig vala látogatásáról: miatt *Ehr.* 20. alázatosságokról dicsekedni *Bc.* 27. jajj ennekem ilyen nemi (-ű) látásról *Nád.* 345. győzedelem ellenségekről *Bc.* 66. 292. magokat ellenségről megdiadalmazák *Bc.* 67. bosszút állni haláláról *Debr.* 569. b. állni gonoszságokról *Tih.* 242. megfeddi és megrongálja a kegyetlenségről *Debr.* 550. segedelem szükségéről *Ehr.* 106. érdemljek a ti jelenvöltötökről örvendeznem *Tel.* 63. kiről csudálkozom *Nsz.* 20. az ördögöt szidalmazza arról, hogy hatalma elveszett *Debr.* 57. bűnös voltáról hire vesztő : infamis (l. összetett : hire vesztett) *Érd.* 542. mi leszén mi rólunk avagy minekünk nyavalyásoknak *Vitk.* 87. vallana irgalmasságot népről Krisztus iránt *Ehr.* 111. menedékek nincsen ő bűnökről *Jord.* 682. (mentség) bűnről elég lenne : bűnért *Katl.* 1902.

13. -vel a maiból többnyire érthető alkalmazással, ok eszköz társaság kapcsolat hasonlóság stb. kifejezésére : méltósággal szükös : -ölködő *Vrg.* 126. szükös az keresztséggel : hiányzik neki, szüksége van rá *Corn.* 17. nincs szükségünk orvossal *Döbr.* 410. marhával szegények de istenvel gazdagok *Ehr.* 70. lélekkel szegények *Corn.* 185. téjjelmézzel foly *Corn.* 211. velek egyenes : egyes (arányos) *Érs.* 339. barátokkal egyenbe : együtt *Ehr.* 86. minden állatból valami rész vagyon az emberbe vagyon az embernek „kez“ (köz) része az kövekkel, . . vagyon élése az fákkal, érzékenysége az barmokkal . . értelme az angyalokkal, köz természete minden teremtettt állatokkal *Érs.* 133. álnokokval számláltatol *Jord.* 50. ő velek megszerződtenek „-zettenek“ *Jord.* 308. lába nyoma vérrel tettetik vala : tetszik ki, tűnik fel *Nád.* 539. nem vagyunk méltók kincscsel „-ewl“ *Ehr.* 130. méltó vagy halálval *Ehr.* 148. orczával ékes *Bc.* 51. szívvel alázatos *Bc.* 246. szép személylyel vala : arczú *Bc.* 170. hotal kelve : hódval reggvel *Érd.* 429. két szerrel megbővőjti *Érd.* 611. tétemenylyel szótevő *Döbr.* 330. borral „meghevőlt“ : hevült (?) *Bc.* 63. betelének dagálylyal *Jord.* 722. előlveszi tisztességtétellel : megelőzi *Dom.* 283. halállal előlvéttetik : megelőz- *Tel.* 70. fével rázni : fejét *Kules.* 276. foggal csikorgat ő ellene *Debr.* 66. farkával csavar *Érs.* 315. meghalnak szoméhal *Jord.* 159. irgalmazzon az úr az ő népé-

vel *Jord.* 244. irgalmazok kívül akarandók *Jord.* 72. írásával adta magát ördögnek *Dobr.* 105. vérrel kifolyó sebek *Winkl.* 77. tekintettel megfogaték : captus *Dom.* 33. émelyeg a „yohunt“ gyomrunk étekvel *Apost.* 13. mely hóval emberek ugyan meggyúladnak nagy hőségnek miatta *Érd.* 516. vélhetetlen hideglelésvel foglaltatik meg *Tel.* 139. ötét úristen nagy szépséggel tökéllé *Katl.* 1636. vele össze *Corn.* 229. bűnnel ember elrekkent vala *Katl.* 1903.

Kettőztetésben : szerelmmel szerettem, haraggal haragszom *Bc.* 295.

14. -hoz összetartozást s effélét jelentve maiaktól különböző vonzókkal : hozzád vigyázok : rád figyelmez- *Theur.* 133. urokhoz hallgatnak : -ra *Katl.* 1554. Magyarországhoz hallgat : tartozik *Érd.* 496. hozzá szerkezett *Kules.* 242. szerkezének én hozzám *Keszth.* 46. hozzá fonalodott : fonódott csatlódott *Érd.* 479. férjéhez egyesődött *Debr.* 42. magát a szüléshez szerezni : alkalmazni *Tel.* 221. valakihez téríti magát *Debr.* 283. hozzád láthatás *Fest.* 143. érdemedhez egyenes : egyenlő arányos méltó *Döbr.* 420. lábához békél : simul *Érs.* 123. patvart keres mihozzánk *Jord.* 87a. gonosz hírt költ „kötend“ valakihez *Jord.* 246 kiket hozzá hallunk : róla *Érd.* 272. hozzája vél : róla gyanít, rá gyanakodik *Nsz.* 139. gyakorta rütetik vala istenhez : ragadtatik *Ehr.* 8. intéztetünk halni valókhöz : aestimati sumus V. hasonlítottunk *Döbr.* 99. figyelmezők én hozzám *Keszth.* 214 nemzetekhez figyelmeztetik prófécia *Bc.* 180.

15. -ént ma csak határázók ragjául él, másképp alig ; némely codexünkben élő esetrag és gyakori (l. Ragozás). Jelentése itt a mai -ként -rá nézve gyanánt szerént stb. Igy : szája kedvént eszik : szája izént v. izén *Ehr.* 80. ezént fizetsze : ekkép *Döbr.* 252. ki beszédek példa értelmént vannak : -ként, gyanánt *Döbr.* 309. istenségint atyjával egyenlő, emberségént annál kisebb : -ra nézve *Döbr.* 58. úgy mint egy napént volna : nap gyanánt napnyi *Jord.* 309. törvényént való völegény : szerént *Érs.* 530. száz geraént való örökség : girányi *Érs.* 416. hasonlatént monda *Döbr.* 295. ki testént született vala háborgatja azt ki léleként . . *Döbr.* 308. vala az ruhának ő mértéke az szűznek ő testének mértékeént *Érs.* 418.

16. -ként leginkább határázók képzője vagy ragja : esztendőnként *Corn.* 120. miként—azént *Katl.* 1554. nem hiszitek-e mert (hogy) én atyában (vagyok) ; egyébként művelkedetekért higyétek *Mc.* 201. ha mindenként megiratnának, nem foglalná mind e világ összesen . . *Mc.* 215.

17. -kéd eredetére nézve amavval azonos lehet ; de jelentése szo-

rosabban osztályozás, csoportozás. A mai *-ként szerént* helyén állott. Igy : koronkéd *-ként Jord. 167. 221.* fejenkéd házonkéd *Jord. 175.* esztendőnkéd *Jord. 230.* seregenkéd a hadnagyok kiáltsák *Jord. 241.* seregenkéd megyen a nép *Jord. 290.* izenkéd reá felel *Érd. 527.* az evangéliom kezdettől fogva mind végéig igénkéd s értelemkéd teljes isteni méltóságos bölcsességgel *Érd. 114.*

18. *-ért* a maitól ritkán eltérő jelentéssel. Mégis néha : *miatt helyett* stb. kenetekért hamuval tölté be a fejét : helyett *Br. 78.* szemei meghomályosodtak, nem vénségért de könnyhullatásért *Virg. 107.* az út hosszú voltaért körülméletlenek valának *Jord. 293.* legyen ő neki szállásért az istálló, eledelért téj. *Lobb. 138.*

A ragok alkalmazására nézve a fentebb alkalmilag megjegyzetteken kívül meg kell még jegyeznünk, hogy az ebbeli eltéréseket, a maitól való távol járást, ingatagságot és zavart általában a nyelvezetnek a maihoz képest szembetűnő rendetlenségét belsőkép a gondolkozás és beszéd elvontabbá létele, a gondolkozás és beszéd tárgyainak viszonyainak változása, külsőkép az idegen latin iratok nyelvalakjainak nagy és zavaró hatása okozta. Két szükség volt ; mindkettőnek nehéz volt eleget tenni. Ugy gondolkozni, mint az írók, kiket fordítottak, utánoztak ; úgy beszélni, mint amazok tárgyalása és beszéde, másfelől a magyar nép lelke kívánta, nehéz és idegen dolgokról magyarosan : alig volt egy hamar lehetséges.

Különösen kitűnik ez — a szóképzésről most nem szólván — a szöfűzésben, kivált a ragok alkalmazásában és okozza különösebben :

a) A casusok jelentésének sokfélesége. Ezeknek megfelelő ragokat nem könnyű volt találni, legalább olyakat, melyek a dolognak úgy megfeleljenek, mint a magyar nyelvszokásnak, és a kifejezett viszonyokról való alapnézetnek. A nominativust és accusativust, amazt semmi, emezt tárgyraggal fordítani nem volt nehéz ; de itt is könnyű volt megtévedni, ha az idegen szolás erősebben vonzotta őket mint a nyelvérzés. Innen az effélék : az első mondatik alázatosság (nak), — isten teremté az embert ártatlant stb.

De nehezebb volt visszaadni az u. n. obliquus casusokat, melyek végzetei a latinban sokszor azonosok voltak, a magyarban pedig többféleképen tétethettek ki ; a dativ és ablativ, a nominativ és többes vagy egyes accusativ végzetei ott egyenlők igen sokszor, itt pedig sok ragnak felelnek meg, ezek közül az igazit megválasztani, a választás által mindkét irányú hűségnek eleget tenni igen bajos volt ; ellenben könnyű a ragokat egymással és a névutókkal hibásan cserélni fel, kivált ott, a hol a gyakorlat is többféle és ellenkező volt s némely esetben egyiket

is másikat is, de bizonyos egyes esetek korlátai között megengedte. Így lettek : méltó ítéletnek ítélettel pokolban, nagyobb vagyok atyámtól -ról, -nál, méltó halállal -nak -ra, marhával szegények stb.

b) Ugyanez áll, látjuk, a névutókról és illetőleg a latin praepositiókról is. A latin *in* oly esetekben használtatik, mikor a magyarban : -ba -ban -úl -ra íránt stb. állhat ; *pro* : -ért miatt, helyett, gyanánt. Így lettek : szállásért lett istálló, kenetért hamu . . , vénségért homályosodtak : -úl gyanánt miatt stb.

c) Nagyobbá tette a bajt és a zavart az elvont, bár gyakran előforduló elvont szók vonzatának eltalálása. Péld. szükös szükséges zavarosan többféleképen szerkesztettek. Így : szükös keresztséggel, nincs szükségünk orvossal, reá szükölködnek stb. Mutatja ez a ragokon való nehéz eligazodást. Talán a népnél lévő s az író emlékezetében jelentkező szólások zavarják. Mert van : szükség valamire, szükös szükséges valami, szükében van valaminek stb. Így az ily alakok : jól kelletik úrnak népében, kiben kelletsegem vagyon, kiben jól kellettem magamnak.

d) Mutatkozik aztán a középkorban is megvolt tájbeszédnek különbsége. Hogy egy azon esetben -tól -nál -ról -ból -ral stb. mondattak, egyik oka itt van. Mondják ma is : nagyobb tőle : nála, egyenlő vele és hozzá, mire véled, mít hallok hozzád, rólad, felőled, semmi sem lesz rólad, belőled stb.

A ragok használatában feltűnik még, hogy ezeket s még többször a névutókat, legritkábban pedig a képzőket, ha igen sokszor vagy néhányszor fordultak elő, mellőzik az írók. Így ezekben : nagy kegyetlen- és irgalmatlanságokért vesztette el az idegen nemzeteket (V. ö. a *mit-ság* alatt mondtunk l. Szóképzés) *Jord.* 218. se lelki- se testiekben *Göm.* 43. hozj ide erőtlenekeket vakok- és sántákat *Döbr.* 350. ez sz. Pálban Antal idvezítőnk (et) Krisztust látná *P. er* 92.

Így van kivált a *nálkül* v. *nélkül*-re nézve. Ha ez sok egymás után következő szó után tétetnék, maga a *-nál* tétetik mindhez, a *-kül* kevesebbhez vagy egyhez. Péld. oltári szentségnél kül és hitnél reménység-nél szeretetnél és malasztznál kül kive nem mulhatik *Érd.* 306. Itt is a *nál* és *kül* önállósága az ok (l. f.)

59. §. Névutók vonzata.

A névutók nem épen azok voltak a középkorban. a melyek ma ismereteseek ; s jelentésök sem minden esetben a mai volt. Voltak ezek is, elve elvöl, vizett, ulta fogva ; és nem a mai alakjokban és jelentésökkel voltak több mások. Így ezek :

felett felől felibe felire v. fölibe stb. Ezek vagy *fél föl* határizótól eredtek : vagy *fél* ma is meglevő, akkor többjelentésű névtől. Például : a) minden tanítóimnak felétte érték : mindnek felétte vagyok értés dolgában *Döbr. 65* én f jemnek hajának felétte sokasúltak, kik engem gyűlöltek *Döbr. 129.* port hányának ő fejök felire : felibe *Jord. 919. Döbr. 515.* áll a koporsónak felire *Érs. 346.* b) parancsol te felőled : a te ügyedben, rólad *Kules. 227.* nincs vétök ő felőlök : részökről *Katl. 300. 330.* ki ti ellentek nincsen, ti felöletek vagyon : feleteken, részeteken (feletek ily értelemben *Kuzinczynál* gyakran!) *Jord. 786.* a szűznek teste felől kell félnie : -re nézve díszesnek lenni *Tih. 261.* Máriának teste és lelke felől kelle Názeretben laknia testiképen *Tih. 274.* tizenkét jóságokat kelle vallania, teste felől négyet, lelke felől négyet, teste és lelke felől is négyet *Tih. 275.* menere ti felöletek lehet, minden emberekkel békességösök legyenek *Erd. 76.* különb-különb félbelől jönnek vala hozzánk : k. felől részről *Ehr. 25.*

alatt alá alól : ok és szerzés alatt akar valamit : feltétel alatt *Érd. 591.* semmi ok alatt meg nem nézheté *Nád. 479.* bűnnek alája vettetett ; obnoxius (l. -nek) *Tih. 238.* mennynek alóla töröljed el *Jord. 265.* megismeré, hogy Herodes hatalma alól volna : de potestate H. is esset V. *Mc. 164.* orcájokat alá vallják : alant lehajtva tartják (határozó) *Tih. 200.* (fel vallja o. u.)

belől : ben, te kapudnak belőle lakoznak *Jord. 235.* úgy vala ön belőle kívül, hogy te beszédidhez mindenestől fogván semmit nem hajla : annyira magán kívül (magából) vala *Ehr. 10.*

kivül kül külöl -on pótló raggal is, de sokszor a nélkül : sövénynek helye kívül : helyén k. *Ehr. 80.* (l. Ragozás) ajtó kiül *Ehr. 84.* spítál kövöl *Ehr. 102.* út kivel *Kules. 270.* hit kívül *Katl. 2258.* város kívül *Katl. 3916.* *Bc. 23.* egyház kívül, oltár k. *Virg. 4. 6.* tábor kívül *Jord. 109. 152.* törvény kívül él *Jord. 106.* határ külöl *Döbr. 87.* Izraelnek tábora kívül *Jord. 206.* kívül lakozik a tábornak *Jord. 98.* példának kivüle : nélkül *Jord. 466.* biblia kívül *Lobb. 35.* lön magának és okosságának kivüle *Marg. 177.*

kivül helyett : megválva, háromtól megválva *Dom. 40. (3)* vala ott valaki a két véntől megválván *Bc. 169.*

között köziben közepett stb. szállások közepett *Bc. 42.* mikoron a templom közepett volna, megjelenék . . *Nád. 504.* tövis ötletik ő szemek közibe *Érd. 288.* ez napot valljatok egyéb ünnepnapok köziben : között *Érd. 184.* helyhöztetének két tolvaj közibe *Nád. 283.* beirák szenteknek közibe *Érd. 184.* elegyejt beszédök közibe istentől való igéket *Dom. 224.* megszüntetem emberek közül az ő emlékezettyeket

Jord. 275. te közepetted : közötted *Bc.* 255. te közepedből *Bc.* 253. ő közepettek *Bc.* 281. népeknek közepettek *Bc.* 253.

elő előtt : pápa „elő” járúlván fogá az levelet *Peer* 21. essünk le isten előtt *Kulcs.* 234.

elce elvöl : tenger elve : t-n túl *Döb.* 308. Jordán vize elve *Jord.* 268. 269. 277. e barát lakoznék hegyek elvöl : túlhan *Ehr.* 66. ki te veled vala Jordán elvöl, ime az kereszttel *Mc.* 173. meglették az tenger elvöl *Mc.* 180. Jézus jutott tenger elve *Mc.* 28. mene Cedron áradatja elve *Mc.* 207.

ellen : eltemeték Moáb völgyében „fogor” ellenében *Jord.* 281. menjetek a kastélyba, ki ellentekbe vagyon *Mc.* 51. mindezök vissza ellen fordultanak *Nsz.* 66. (adv.) egyik szája kedvént eszik, a másiknak ne legyen az ellen mit ennie? *Ehr.* 80.

után : utánok váltá : eredett, indúlt *Jord.* 333. szenteknek után járjatok *Érd.* 604.

aránt : az aránt hol szenvedett ű és megkisértetett : in eo V. *Jord.* 802.

által -on és t rag nélkül és evvel : tö fok által menni *Mc.* 149. tenger által menni *Mc.* 179. Krisztus víz által és vér által is jött : per aquam per sanguinem V. *Döbr.* 324. közepi által : -n á. *Bc.* 35. menne erdő által *Debr.* 629. Jordán vize által *Jord.* 270. „ét által” : éjt által *Bc.* 23. Mind ezekben hely és idő értelmében; de átvitt és elvont szólásokban is.

miatt miá néha hely értelmében, többször okot jelent és eszközt. A kettő közt különbség nincsen : örvendetességeknek miattok *Kaz.* 196. uroknak miatta *Debr.* 111. keze miatt iratott : által *Mc.* 215. betegségeknek miá *Marg.* 216. vér miá föld megdöglék : dögösült *Készth.* 290. Olaszország miá vivé avagy tevé a hírt : O-n által *Dom.* 151. világot miá eloszlattak *Ehr.* 93. Cyprianus ő miájok kinzatott : általok *Peer* 40.

össze : együtt -vel, minden hozzám tartozóval össze *Winkl.* 107. az emberek felkeleti legyen önnön testetekvel össze : együtt *Döbr.* 59. barátosok lőnek össze (adv.) *Winkl.* 184. ellenségesek valának egybe (adv.) u. o. ez asszonygyal össze *Corn.* 416. sororval össze *Marg.* 4. vizekkel össze *Bc.* 46. áldozat utálatos a tűzzel össze *Bc.* 322. veled össze — fiamval ő. *Nád.* 273. conventvel össze *Nád.* 481. a bornak ízét ő illatjával össze elveszti vala *Érs.* 397. össze : határozó *Ehr.* 9.

egybe : látá őket atyjokkal egybe *Érd.* 146. Jézussal egybe esznek vala *Mc.* 29.

lépest hasonlón, illőn : hoz raggal : Lázáron te is sirál hozzá képest

Érs. 318. kik látják vala azok és sirnak vala hozzájuk képest *Ehr.* 69. hozzá képest imádkozni kezdé : amahhoz hasonlóan *Peer* 100.

últa fogra : óta : miulta fogva ismertelek, dagályosok vóltatok *Jord.* 220. harmadnap *últa fogva Jord.* 403. ifjúságom *últa fogva Érd.* 217. kisdedségünk *últa fogva Jord.* 96a.

nálkül nélkül neköl stb. szükséges valami nélkül : szükölködő, szükségét érez n. v. *Jord.* 767. sz-ök vagyunk malaszt nélkül *Érs.* 577. melyek nélkül vóltál szükes *Fest.* 382. áldozat nekül szükes *Katl.* 1648.

nélkül h.-nál (l f.) én nálam semmit nem tehettek : nélkülem, nálam nélkül (itt a nál ismételve) *Guary* X. únála nélkül semmi sem lött *Döbr.* 272.

vizett : helyett, gyanánt -ül : bába vizet *Tel.* 77. tajka vizett : dajka *Érd.* 426. betegség purgatorium vizett adatik *Érs.* 282. miként bocsátott én atyám, azonképen én is élek én atyám vizett *Érs.* 556. császárnak vizette való : helyette *Veszpr.* 94. Gellértet szent atya vizett kezdék tartani *Érd.* 544. hagyott, hogy ő vizette volnál én fiam *Tel.* 118.

*szerént szerte, szer-*ből most alakúlnak különböző ragokkal : *-n -t -nt -tc-*vel Igy : hitnek szerént : hitnek szere-n-t vagy szere-ént *Érd.* 149. templom szerént : per templa V. : során *Bc.* 174. látám réülés szerént : r. során, folytán *Jord.* 745. jöjön ide nemzetség szerént : során *Jord.* 299. személy szerént u. o. megháborította a népet mind Judeán szerte (határozó?) *Mc.* 164. kettei test szerént kettei kedeg lélek sz. hálnak meg *Dom.* 78. látá látás szerént A. asszonyt jöven *Nád.* 488. világ szerént szolgálit elereszté : v. szerte elküldé *Peer* 6. szó szerént való káromlás szó sz. való isteni dicséret *Sánd.* 20. ne ítéljetez csak szín szerént *Jord.* 649. házasság szerént neki adatik h. során, rendén *Peer* 2. kimene az hír faluszerte *Ehr.* 97.

gyanánt (l. f. Ragozás. Névutók) helyett : gyanáján : ő hasokat választották, magoknak isten gyanáján *Corn.* 164. szent gyanán tiszteltetem „gianyan“ : gyanyán (gyanó : gyanán, méltó : méltán stb.) *Virg.* 100.

Látjuk, hogy az *-on*-nal szerkesztés nem volt oly gyakori, mint ma ; de ily összekötő ragúl *-t* is szolgált. Továbbá, hogy a *hol* és *hová* kérdésekre felelők felcserélődnek, mint elve-elvöl, alatt- alól, ben- belől stb. névutóknál láttuk.

60. §. Igéktől származó nevek vonzata.

Az igéktől *-at* képzővel származó elvontabb jelentésű neveket, mint a szóképzésről szólván kiténtettük, gyakrabban használták. Alkalmazták az *ás* végzetűek helyett is gyakran. A mit ma így mondunk : álltá-

ban, ültében, jártában, költében stb akkor más esetekben sok más raggal és igen sokszor mondták. Mondatok összevonására és így rövidebb szóllások formálására fordították mint most is, de sokkal többször. Így

a) *ás* helyett mellékmondatok rövidítésére; kívánák eltávoztokat: -ásokat vagy hogy eltávozzanak *Apost. 44.* így akarám ű maradtát *Döbr. 274.* semmit sem alajtom én magam vallatomat, miglen M-t ülette látom a királyi kapu közt: nihil me habere puto *V. Bc. 60.* halálra mondják vala menteket *Érs. 33.* te vagy kiben ő szünetlen szokta lakoztát *Guary. 68.* ő ettekben, ittokban nagy szél támada: edentibus illis *Döbr. 513.* sirtában mondja vala *Winkl. 84.* e világ teremtetett mikor a gyümölcsök értökben vannak *Tih. 223.* az isteni jószágnak ismeretére kívánod juttodat *Nsz. 3.* mikor látandjátok az ködnek nyugot felől költét *Mc. 142.* időnek elesztébb vóltában született: mikor az idő elébb volt *Ehr. 2.* hallák ő voltát: hogy volt *Mc 83.* senkinek sem akarja megtudtát *Mc. 85.* látta egybe futtát a gyülekezetnek *Mc. 89* bementét szégyenli vala *Érs. 314.* nem kívánván vesztödet és halál miá rekkentödet: elrejtetés *Érs. 507.* (*Kall.*) jobban kívánja létét: hogy jobban legyen *Guary 23.*

b) *-at* képzőjű név, tárgy- vagy más raggal álló vonzott névvel csatlakozik. Így ez beszédet szóltában Péternek esék szent lélek. . . *Döbr. 342.* te magadat ismereti (így): magad ismerése *Veszpr. 127.* vétkeztem hét irgalmasságokban nem lelettemben, hitemnek ágazatit nem tartatomban, ellene vétetemben *Virg. 11. 13.* úrnak jovit hiszem láttomat *Döbr. 72.* még az szóltában jöve: azt szólva *Döbr. 513.* mit tétellel vallok örök életet *Döbr. 368.* kakas nem szól mígnem háromszor tagadacz (így) meg engemet ismertedet *Mc. 162.* [tudakozás (így) kerestekben megfogyának: defecerunt scrutantes scrutinio *V. Döbr. 122.*]

c) hasonló vonzatban *ás* néha *ság -talan* képzős név is. Így: imádlak foglyokat szabadításodért *Pozs. 18.* engem temetésre tötte, hogy ajándékozott . . . *Döbr. 431.* ötet megáldás *Sánd. 4.* ötet látogatása *Döbr. 625.* békességet hirdetés *Döbr. 382.* jó dologban magát foglalás *Érs. 533.* az ellenséget megijesztésre énekeltek *Érs. 531.* az ő minket meglátogatása *Döbr. 49* magát érettünk ennyire megalázása *Döbr. u. o.* Decius császárnak a keresztyénséget háborgatása *De'r. 113.* isteni engedelmességért halált szenvedés *Lobb. 168.* M. mondatik áldottnak ő szent fiát szűzen szülésének okaért *Nsz. 350.* azokat, kiket kellene tenni, elhalasztás *Nsz. 357.* András apostolnak úr Jézust követségéből tanuságot vehetünk: követés *Érd. 146.* férfiat ismeretlen nem ismerő *Döbr. 507.* szívemet való szerelmed: szeretés *Theur. 205.*

61. §. Határozó szó és névféle csatlakozása.

Az esetragos vagy névutós főnév más névhez közvetetlen nem igen csatlakozik. De igéhez és az igéhez közel álló, attól származott, jelentését megtartott (-ó -ás) igei névhez kapcsolható; de már igétől származó elvontabb nevekhez (-at -mány stb.) csak egy közbe tett oly szó által csatlódik, mely a viszonyos nevet melléknévi vagy tulajdonság-névi természetű szavá tegye. Így: házban ülő ült ülni szokott ember, házban ülés: mondatnak, de házban ület íromány stb. nem; tehát házban való írat íromány stb. kell. Gabonával élni élés lehet; de gabonával üzlet gazdagság stb. nem. Tehát a létezés mozzanatát: mely amaz esetekben csatol, s mely az illető nevek ige mivoltában rejtezik *való lévő* szokta pótolni.

A középkori nyelvszokás, a *való lévő* kapcsolóra nézve néha eltér az utóbbitól és maitól. Néha mellőzi, inkább mint az utóbbi idők, azt a XVII. százban is némelyeknek únott kapcsoló szót (L. Geleji Katona, Corpus Grammaticorum 315. l.). Máskor nagyon is kiteszik, ott is a hol elég világos az összetartozás, feltehető az összefoglaló kimondás, és így a kapcsoló szó szükségtelen. Így téved a mai nép szokása is mikor mondja: abbeli való bosszúság, vagy: templomba való járás stb. ha csak az utóbbihoz hasonló esetekben a *való*-nak különös fontossága nincsen.

1. Mellőzik a középkoriak ilyenben: bünöktől megtisztulásnak miatta *Döbr. 47.* az ő minket meglátogatása (l. f.) *Debr. 49.* az ő fel-ségének magát érettiünk ennyire megalázásaért *Debr. 49.* malasztal nem élés *Nád. 89.* (ugyanott *való* sokszor!) Krisztusnak bódog sz.-Fe-renczre látogatásáról *Ehr. 79.* Máriának mennyországba menetinek utána *Érs. 262.* bódogságra választás *Debr. 125.* bosszúságoknak könnyen megbocsátása *Debr. 132.* bünre hajlandóságnak sonkolya *Érd. 129.* szíved szakadván (való) kérése *Thewr. 141.* tüzzel emésztés *Jord. 807.* bér szerint megelégtetés (szolgáké) *Érd. 78.* rúla beszéd; de rúla való is; amaz többször *Döbr. (l. Stil és Szókötés)* jegy az idvességre az ájtatosság *Debr. 133.* (szórend változtatása által kikerülve a *való*), mondjad az ő nevét irgalmasság nélkül (valónak) *Bc. 181.*

2. Kiteszik ilyenben: tudván és vakmerőséggel való tett bün *Érd. 208.* megfeketült nap levő színed... hó levő tested *RMKI. 20. 21.* jó levő ifjú *Jord. 35a.* néhai való jó Mátyás király *RMKI.* bálványoknak való imádás (-nak -a) *Érd. 428.* pénznek való örültökben keresték *Nád. 545.* szertelen való ígélet, sz. való porítás „porithas”: piritás

pirongatás ? oktalan való vesztegség *Nsz. 356.* szertelen v. ígélet fenyegetés *Nád. 691.* rajta való írás : felírat *Döbr. 462.* (ma is) háborúságot békével való szenvedés *Guary 14.* éktelen való vigaság (é. adv.) *Nád. 689.* magának való értés *Nád. 690.* malasztra való nem szerzés : készülés (szerződés) ? *Nád. 692.* kétségbe való esés *Lobk. 79.* rövid való nap *Lobk. 310.* tekints meg engem : szívemet való szerelmeddel *Theur.* nem szűnik téged való bántástól *Érd. 405.*

Igék kötése.

62. §. Igenemek.

Némely igék ma benmaradók *-ik* raggal, a melyek a középkorban cselekvők vagy legalább *iktelenek* voltak és e szerint szerkesztettek, bár nem teljesen, de néhány legszokottabb példában kimutattuk fentebb, az alakokról szólván. Itt csak néhány ilyet hozunk fel és mutatunk elő összefüggő beszédben, — azután egyikét különösséget sorolunk el, megjegyezvén, hogy ezek nagyobb részét is a latinból fordítás, a latin írók szolgai követése okozta. Így :

1. oly igék vétetnek tárgyra hatóknak, melyek ma nem, olyak melyeket jelentésöknél fogva alig is lehetne úgy venni. Például : eltévehedték házát : eltévesztették (téveszt-től lehet : *tévehed*, tévesszed helyett : mint *ehed* : ejtsed, szakóhad : szakajtsad, alóhad : alajtsad helyett : de *tévehették tévehedte* nem ; tehát téved tévelyed volt : tévehed s ez a *h* képzőhöz tartozik) *Mc. 43.* teljed : töltsed meg *Winhl. 37.* az éjet mehessük ki (mint általfoly stb.) *Lobk. 249.* (az éjből m-nk ki) lakott az klastromban husz esztendőt (ma is) *Marg. 221. 224.* beborúlta vala az homályosság : borít- *Nsz. 37.* istennek nevét elmélködi : -ről elmélködi *Érd. 175.* csudálatosokat gondolkozom *Döbr. 54.* elborúlnál a szép szigeteket *Batty. 105.* emléközendő dolog *Dom. 196* örülöm, hogy jöttél *Érd. 186.* igyekezzed úr isten az megútálókat, hogy megfegyjed őket, igyekezzed avagy nézzed az tudatlanokat ... az meggyónókat. *Érs. 367.*

2. visszaható igék *maga*-val formálva a mai belszenvedő alakok helyett : magát aláztatja : megalázódik *Ehr. 35.* magadat indítod : indúlsz, mozdúlsz *Ehr. 44.* leteríti magát : leterül, leborúl *Ehr. 54.* siratja magát a leány : siránkozik *Nád. 537.* mene az viz partjára és ott mikoron siratná magát, lehajtá fejét *Érd. 386.* aláhajtván ő magát feligazejtván ő magát : aláhajol feligazodik *Mc. 185.* magát felfegyverködteté : felfegyverkezik *Virg. 54.* kezdi magát boszantani és ilyen

szóval siratni: boszankodni siránkozni *Érs.* 511. (Katl.) magát rájok haraguta *u. o.* 512. magát gyászruhába felöltözteté: felöltözött *Horv.* 80.

3. Az első sz. alatt említett esettel ellenkezőleg mai tárgyas.igék benmaradókul kapcsolódtak: csudál azon — rajta: -kozik *Pecr.* 69. 72. imád: imádkozik, így: imádni tére cellájába *Ehr.* 53. isten embere imádjon Rómáért *Pecr.* 18. Így igen sokszor sőt rendszeren újabb időkig imádságokban, litániákban péld. *Pecr.* 357—62. De van ez is: imádók fiadat *u. o.* 366. istenhez imádkozik *u. o.* 364. ereszt: követet *.Bc.* 11.

4. tévesztik ha nem gyakran is a tárgyas és nem tárgyas igealakok vonzatát. Így *a)* általában: keáltonk te nevedet, hirdettönk te csudáidat *Apor* 30 én lelkem áldj Urat *Döbr.* 180. a világi hangosságokat és mulatságokat én érettem mind elhagyj és eltávoztass *Nsz.* 98. az mit ő hadban nem tehet, bölcs tanácscsal megszerezhet *Katl.* 607. kit soha sem látám vala: láttam? *Ehr.* 47. kiket letette volna *Jord.* 158. ajánljad mosd ki engemet... *Thewr.* 182. fordéhad engemet... *Krizu.* 63. sokakat tehetz (így) kiket ama nem teheti *Bod.* 14. bódogok a szolgák kiket találja *Jord.* 571. kit onnan maga megbizonyítja *Érd.* 406. tudó dolog kit azok jobban tudják *Érd.* 407. efféle bölcseséget nem vallják *Debr.* 210. kit semmi nemű teremtettt állat érdemlette *Nsz.* 324. erőköd-jed megmaradnod a jóban *Dom.* 246. *b)* különösen a kötő vagy kötelező mód egyes másod személyének *d* ragja végül elmarad, hihető könnyebb kimondás kedvéért is, de a nélkül is: fordíts hozzánk az apostolokat stb. *Pecr.* 333. ujojes meg a földnek szíuét: újítsd *Érs.* 144. orezádat fordíts el: -ítsd *Döbr.* 109. nyójes ki. . . : nyújtsd *Jord.* 461. Így sokszor utóbbi időkben is.

5. A szenvedő ige alakját latin példára szerfölött alkalmazzák; oly igéktől is formálják, melyektől utóbb és ma nem. Így érdemeztetik: érdemesíttetik *Érd.* 555. Jeremiás miatt (általí vala ígértetett *Bc.* 285. reá feleltetik *Dibr.* 474. dicseködtetik *Érd.* 474. csudáltattattik *u. o.* jövőndő bírónak hitetik lenni *Keszth.* 49. hitettetik lenni *Tel.* 18. senkitől sem hitethetnék bizony istennek lennie *Debr.* 256. bíró hitetől eljövendő: bíróul *Fest.* 243. veteködtetik: vetekednek rajta: certatur, disputatur *Corn.* 23. mi láttatik tinektek? *Jord.* 508. megbocsássatok és megbocsáttattok *Jord.* 541. láttatik vala a fraternek, hogy látna egy széket *Dom.* 249. láttatik dolognak történni *Dom.* 229. magamnak tettetöm láttatni: mihi videor videri *Fest.* 403. a dolgot hitetik, hogy megjelentötte a frater *Dom.* 229. kérdetik — telettetik *Nsz.* 319. egészségnék gyógyejtási orvosoktúl kételködtetnek *Dom.* 33. nem emberi akarat szerint szólaltatik. . . az jövőndő mondás *Érd.* 457. sem

kell ebből igen nagy szomorúságot vennie, hogy ha némikoron ellened mondattatik és tétetik *Debr.* 287. mennynek ablakalétetél: *facta es Fest.* 43. 267. szentirási jószágok nem gondoltattak *Nád.* 308. ha a léleknek miatta a test nem birtatik, legottan megbolondúltatik *Nád.* 324. miként a várnak ajtaja erősen betétettetik és meglakatoztatik és az ajtóra nagyobb őrizet vettetik; mert hamar megvétethetik a vár: ilyen színek „zynek“ (szív) kapui betétessenek, erősen meglakatoztassanak, mert hamar megvétethetik. *Érs.* 532.

6. *lesz* ige *v n* helyett áll sokszor mint utóbb és kivált ma. Igy: alítja hogy ne legyen: nincs (l. Kötőmód) *Bod.* 5. mind ez (a mit teremtet) nem lőn elég uristennek: nem volt *Corn.* 120. ki jelentette meg teneked, hogy mezejtelen lennél: vólual vagy *Jord.* 12. hogy kedeg ő benne lött legyen az isteni szerelem, az megjelentetik ebből. *Corn.* 327. nem leszen egy ige es lehetetlen úristennél *Jord.* 519. ezek lének a beszédek: lőnek valának *Jord.* 214. ember kedeg jó állat lőn, isten meg annál is jobb lőn: vala *Katl.* 790. 791.

lesz alakjaival más igék körülíratnak (l. Igenevek) Igy: lettek lőnk megvigasztaltattak, lettek lőnk vigadók *Fest.* 83. (l. u. o.)

volt volna Corn. 324. (2) *Guary.* 61. (1)

hat igével való alakítás vagy potentialis igék formálása (l. Szóképzés); *hat* mint önálló ige (l. u. o.)

igen visszatetsző latinosság: nem vannak: ninesenek *Jord.* 124. jelen nem vannak *Debr.* 536 az zsidókkal Krisztust megölni tétettem: megölettem *Corn.* 357. ha engemet tész megfertőztetni: megfeztőztetsz *Corn.* 404. még Marton vagyon fél keresztyén *Érd.* 343. val adni: van mit adnia „mindenkor vagyon valami mit ember val adni tudnia“ *Érs.* 540. (l. f. Igenevek) mindenek lehetségesek vannak teneked *Jord.* 509.

63. §. Az igék módjai. Kötelező mód.

Efféle alakok szerkesztésére nézve a latin szerkezet utánzása okozott sok rendetlenséget s a magyar közbeszéd ellen való vétséget.

A jelentő mód alakjaira nézve alig van feltűnő különbség vagy középkori sajátság. Mert igaz, hogy az alakok—természetesen időalakok—némelyike kikopott már a használatból, — így látok volt stb. de mivel még ekkor, kisebb nagyobb mértékben divatoztak, elszámoltuk a ragozásról szóló részben. Szófüzésbeli sajátságaikról alább az igék idői czime alatt teszünk említést.

Itt a kötő és óhajtó mód alakjait tárgyaljuk, melyekre nézve a latin hatása alatt sok oly eltérést találunk, a mely annyival inkább

megesmertetendő, mivel rájuk nézve még ma is kétség vagy habozás fordul elő, melyek némely részét méltó megjelelnünk.

A kötőmód időit vesszük sorba.

1. *Jelene* önállón óhajtó, magát kötelező kifejezésekben a mai mód szerint; ilyekben : menjek el mirhának hegyire. és szóljak én jegyesemnek : megyek Kár. *Döbr.* 477. Oh, ha én magamra úgy haragudjam, hogy téged szeresselek, vagy későn *Fest.* 368. Továbbá :

a) idői mellékmondatban, kivált ha jövő helyett állanak : mindeket ismersz mielőtt legyenek *Bc.* 171. ülj az én jogom felől, míg nem vessem . *Mc.* 56. hallgassatok, miglen a nap megvilágosúljon s a csillag feltámadjon *Érd.* 457. minekelőtte egyem, fohászokdom *Érs.* 375. én mikoron kereskedő ember legyek, vallok egy drága követ *Kaz.* 96. minekelőtte elkezdessék az isteni zsolozsma, tanulj *Horr.* 227. nap sötétségbe fordul, mielőtt eljőjön úrnak nagy napja *Bc.* 208. idő jó mikoron előlgyad. . *Jord.* 49a. fenyeget, hogy megöljön u. o. minekelőtte engemet sötétség buróhon pokol elragadjon. .tűz égessen : segélj engemet istenem *Érs.* 171. mielőtt jöjjön, keressétek *Bc.* 280. reménkedem, miglen elmenjen hamisság *Apor* 1. kicsoda merészkedik kevélykednie, mikoron lássa. *Döbr.* 259. hozd, hogy lássam minekelőtte meghaljak *Tel.* 231. mielőtt menny és föld elmuljék egy bető el nem múlik, mig-nem mind legyenek *Döbr.* 418. kívántam ennem, mielőtt gyötressen *Döbr.* 455. gyűljenek „-lenek“ előmbé. .és áldjam meg, minekelőtte meghaljak *Tel.* 224. még hat napok vannak, hogy azután az ő lelke kimenjen *Tel.* 230. beszélletek ennekem, miglen idő elmuljék *Bc.* 120. hét idék változtatnak terajtd, miglen megtudjad, hogy a felséges uralkodjék *Bc.* 139. nem nyugoszm, mignem kinyomottassék *Érd.* 38 oh te hit kába mit gondolod ezt, hogy sekat élsz („eliz“) mikoron csak egy bátorságos napod ne legyen *D br.* 244. Mária mikoron legyen irgalmasságnak anyja, egy bűnöst is el nem hagy *Tih.* 149. minekelőtte meggyónjam és kommunikáljam, megbocsássa *Marg.* 72.

b) okjelentő mondatokban nem illik tennünk, miért (mert) rómagjak legyünk : vagyunk *Jord.* 764. az emberek meghaborították a várost, mert ők zsidók legyenek *Jord.* 764. menjen el és térjen haza, netalán más emberre szálljon az örökség : száll (ha netalán : nehogy, akkor a kötőmód rendes) *Jord.* 241. nem igazságodért adja neked a földet, miért kemény nyakú légy *Jord.* 218.

c) feltételes mondatban : ha angyaloknak nyelvével szóljak, szerelmem kedik nem leend, olyan vagyok. . *Corn.* 48. ha szerelmem kedeg ne legyen olyan lettem, mint zörgő ércz. *Döbr.* 257. ha ti holot gonoszok legyetek, tudtok jó adottakat adnotok. .menevel inkább ti

atyátok. . *Döbr. 333.* nincsen nagyobb, hogy ha ki vesse ű lelkét ű barátjáért : mint ha veti adja *Döbr. 415.* mert es ha mindeneknek gyötrelmiből megszabadúljak, de a mindenhatónak kezét sem elevenen sem halván nem távoztathatom el. *Bc. 91.* istennek országa ingyen vagyon, miként ha ember vessen jó magot és elaludjék és felkeljen és a mag teremtsen és nőjön mikor ő nem tudja. . *Me. 77.* mikoron fiadat öledbe valjad, mikép véled te magadat társaságunkra méltónak *Tih. 189.* mit árt ennekem, ha minden ember gonoszt mondjon, ha én lelkiismeretem jónak mutat *Érs. 542.* mit használ, ha minden ember en rólam jót mondjan es jót állitson, ha én lelkiismeretesen gonosznak mutat. . *Érs. u. o.*

d) megengedő mondatban : monda István : jóllehet szent apostol helyett legyek, de méltán. . . *Érd. 498.*

e) visszahozó névmássalkezdett jelzői mellékmondatban : nincsen oly titkos hely, ki eltitkoltassék istennek szemei elől *Corn. 126.* hiszed-e lenni istent, ki mindeneket meglásson, melyek ez világon történjenek *Corn. — (ellenkező : u. o)*

f) alanyi mellékmondatban : a credo első része az, hogy ő legyen és hogy teremtette légyen *Nsz. 315.* meg vagyon irva, hogy én legyek ti istentek *Jord. 94.* láttatik, hogy ördögöknek hirdetője legyen *Jord. 764.*

g) tárgyi mellékmondatban : azt sem hallottuk, ha ingyen szent lélek legyen *Döbr. 338.* megmutatja nekem, melyek jövőndök legyenek *Bc. 122. 153.* tudom, hogy szép légy *Jord. 19a.* leszálllok és meglátom, hogy ha a kiájtást beteljesítsék *Jord. 36a.* fenyeget, hogy megöljön *Jord. 49a.* félek. . ölje meg : megöli *Jord. 62a* ki tudja, ha megfordóljon és bocsásson isten : fordul *Bc. 206.* aleitja hogy ne legyen : nincs *Bod. 5.* hogy kegyek ez úgy legyön, megbizonyítják *Tih. 88.* tudom, hogy ez népnek bírója légy *Jord. 786.* mindeneket meglásson, melyek ez világon történjenek *Corn. 126.* alajtom vala, hogy megismerjen *Apor 27.* ezek írván vagynak, hogy bigyétek, hogy Jézus legyen Krisztus, istennek fia *Döbr. 325.* látod, hogy arczel áldjon tégedet : szemtől-szembe megátkoz *Döbr. 514.* mit ohajtasz legyen ez *Jord. 467.*

2. Kötőmód múltja :

a) megengedő mondatokban : jóllehet semmi munkát nem töttél légy, de maga. . *Tel. 91.* jóllehet nagy kár legyen, a mit rajtunk tett legyen, de mégsem akarnám vesztét *Katl. 3779.* akarmely sokat hattunk legyen meg, ez világi morhát, ha az szabad akaratot meg nem hattuk es semmit nem használunk (*es l. al. kötőszók*) *Érs. 168.*

b) alanyi és tárgyi mellékmondatokban : mondják, hogy ez ember lőtt legyen Jakab *Winkl.* 165. megbizonyíttatik, hogy inkább szerette legyen *Érd.* 368. kérdés : mi időbe mult legyen ki *Érd.* 481. láttatik vala, hogy elhagyott legyen engemet *Nsz.* 104. lássátok, hogy uristen adta legyen tinektek, *Jord.* 46. tudod miképpen szállottak le az mi atyáink Egyiptomba és ott lakoztunk legyen, miként gyötrettenek minket, miként kiáltottunk úristenre és meghallgatott legyen minket *Jord.* 161. mely igen felmagasztalta lett legyen, bel van iratván . . *Érd.* 291.

Arról a sajátságos körülírásról mely : „vetette lőtt legyen“ stb. példánkban kitűnik, könnyen átláthatjuk, hogy a *factus sum* vagy *fui* stb. latin alakok másolata (L. Ragozás. Igék idői).

3. Kötő mód *jörője*.

Néhány példából és rokon alakból, kivált az *andó* igenév használatából azt gyaníthatni, hogy *-and* jövő nem mindig feltételes vagy kétes de egyszerű cselekvést jelent, hanem szokásos feltételes jövőt, melyben néha csaknem egészen mellékes a jövő mozzanata. Nincs emberem, mondja a tó mellett űlni szokott s régen űlő beteg, ki mikor a víz megháborodand, ereszjen engem a tóba *Mc.* 177. ki eskendik az tartozik *u. o.* 56. mikor ő ága meggyermekdedőlend és meglevelezendik, tudjátok, mert (hogy) közel van a nyár *Mc.* 59. Ugyanez : mikoron immár ő ágában gyenge leend és leveleeskéi kelendnek, tudjátok . . *Érs.* 568. minem „réio bial (ordít) midőn fíve vagyon, avagy „büög“ ökör, mikoron teljes jászol felett álland *Döbr.* 520. mikoron az fertelmes lélek kimenend emberből száraz helyeken jár, keresván nyugodalmat *Jord.* 565. nem esznek, hanemha gyakran megkeresztelkedendnek (fürödnek) *Mc.* 84.

Rendesen használták ezt az alakot :

a) idői mondatokban : mikoron a lelki vigasztalásoktól megfosztandlak és töled elvejedöm, szomorúságban hagyandlak : (tahát akkor) te es legy megfeszültképen *Nsz.* 110. ha úr házat nem rakand, hejában munkálkodnak . . ha ur nem őrizend, hejába vigyáztok, keljete fel, me-rtől (mihelyt) leülendetek *Fest.* 85. én tisztelendő atyámfiaí, mikor ti testi betegségeknek miatta megszegetendőtök . . tagaitokban kórsággal illetendőtök (így) fájdalomnak ösztökéjével izgataنداتok . . lelki bántásokkal szomorkodandotok . . elmebeli keserőségekkel bántatandotok . . kísértésekkel környülvétendőtök ; valamely ezek közül titeket találand : azt ti bűneitekért isteni igazság engedi *Érs.* 206 ha leszállandok (netalán leszállok) pokolra, jelen vagy, ha vendöm én tollaimat (-má) villámodat és lakandom tengernek végében : oda (is) te kezeid visznek engemet *Apor.* 109. míglen megizenendem, semmi se legyen

Be. 29. mikor látandjátok ezeket lenniék, tudjátok, hogy... *Mc.* 99. bódogok az szolgálák, kiket mikor jövend az úr, lelend vigyázattok *Mc.* 141.

b) feltételes mondatokban: ha földben eső mag meg nem baland, ünön maga marad; ha kedig meghaland, sok gyümölcsöt hoz ki *Döbr.* 418. ha só izetlenőlend, miibe sózatnak... *Döbr. u. o.* ha elmenendek és helyet szerzendek, ismét megjövök *Döbr.* 427. ha eljutand én halálom, ott jelönjél én megváltóm *Theur.* 296. az istennek házában cédrus lesztek, ha töletek jó életnek példája származandik, ti társaságtoknak jó nyájasságnak nemes illatja adatandik *Érs.* 249. nem teszen lisztet, kit ha es teend, idegenek eszik meg *Be.* 191. miként mehet erősnek házába, hanem ha elébb megköötözendí és azután vendí meg *Mc.* 36. senki magának tisztességet ne vegyen, hancha hivatandik... *Apost.* 40. Valaki hijend és megkeresztelkedött leend, idvezül *Corn.* 18.

c) visszahozó névmással kezdett alanyi s más mellék mondatokban: ki titeket illetend, illeti én szememnek fényét *Be.* 297. ki meglelendí ű lelkét, elveszti űtet *Mc.* 32. valaki kedeglen ez beszédekét, kiket én nevemben szóland, nem akarandja fogadni, én magam állok boszút *Jord.* 240. ki teendi istenek akaratját az (az) én atyámfia *Mc.* 76. ki Krisztusnak hitét megtagadandja, husztnak neveztetik *Érd.* 76. valaki mondand ígét embernek fia ellen, megbocsáttatit neki, ki kedig mondand sz. lélek ellen, nem bocsáttatit *Mc.* 36. valakiket megoldozandotok, megoldoztak lesznek menyben *Mc.* 47. tü kiteknek számara avagy tehene à kútba esendik és nem legottan kivonzja-e azt szombatnak napján *Mc.* 144. ki elhagyja ő feleségét és mást veend, belendezkedik és ki a fértől (így) elhagyottat veend, belendezkedik *Mc.* 49. 149. ki az? felele Jézus: kinek én a mártott kenyeret nyójtandom. *Döbr.* 426. (Itt a főmondat, elmaradt); ha sokáig téged nézendlek és tehozzád közelgetuék, netalántán a földre esném *Péld.* 48.

Ez alak használata általában szabályos, kivételt alig szenved, úgy áll, mint a XVIII. százig általában állott, bár kétségtelen, hogy ezt s az ilyet a nép sohasem alkalmazta.

64. §. Óhajtó mód.

A latin nyelvű írók példájára, kiknek nyelvében a kétes, feltételes stb. dolgokat mindig e két móddal jelték s néha finomúl árnyékolták a bizonyossal ellentétben, gyakoribb az óhajtó használata ez időben, mint utóbb, kivált a nép nyelvének felülkerekedése óta. Még gyakoribbnak mondható, mint a XVI. századtól fogva. Így:

I. Óhajtó jelenét találunk

a) Főmondatokban, mint ma, óhajtást jelentve. Oh ha (vaj!) immár megtörnéd az egeket és leszállanál... *Érd. 367.*

b) időmondatokban: mikor meg akarnám vigasztanom Izráelt, megjelentetett... *Bc. 189.* intének, hogy mielőtt teneked szólnék, azelőtt neked köszönnék *Katl. 1618.* nem jutának, míg nem ragadnák őket oroszlánok *Bc. 147.* minekelötte a kakas szólana, háromszor tagadsz meg engemet. *Jord. 610.*

c) *ok, czél* jelentésű mondatban: Jézus vitetik kietlenbe, hogy megkisértetnék. *Mc. 18.*

d) tárgyi mellék mondatokban: félnek vala, hogy meg ne szaggatnáják *Péld. 25.* nem értheti volt, mi az szó volna *Marg. 16.*

e) alanyi mondatokban: lön, ki minden nyelven értene, minden írásban böles lenne *Érd. 560.* lön hogy ülne *Jord. 549.*

f) mód-, fok-jelentésben: úgy lött, hogy meghalna a koldús és vitetnék Ábrahám ölibe *Mc. 149.*

2. Óhajtó múltja.

a) Főmondatban: oh de ne támadott volna fel a nap ő világosságával én reám, hogy ne vétkeztem volna (l. kötőszók: *de*) *Érs 171.* (a mai módon, de más szókkal.) Jobb volt volna ennekem, ha ingyen se születtem volnék *u. o. 172.*

b) időmondatokban: mikor született volna Jézus, ime a mágosok jövének napkeletről *Mc. 16.* kik mikor elmentek volna, úrnak angyala jelenék... *Mc. 17.* Jézus, mikor leült volna, jövének tanítványi közül *Mc. 135.* mikoron az ő atyja azt megtekinte (tte) volna, látá. hát ime hét angyalok állnak ő előtte *Érd. 337.* mikoron a nép Moysesre kiájtott volna „vona“, imádá úristent *Jord. 139.* mikoron azért hittá volna M. Józsúét és reá vetette volna ő kezét, mindenek eleibe veté, kiket megparancsolt vala neki úristen *Jord. 179.*, hogy elkezdtem volna levelet írnia, fényesség fogá be a cellát *Érd. 563.* Mikoron Fábíán tizenhárom esztendeig birta volna a pápaságot, a D. császár F. császárt mordályúl megölte volna s a császárságba férközött volna: a pápát litiért megölette *Debr. 134.*

c) okhatározó mondatban: nevezé az helynek nevét égetésnek. mert ott támadott volna tűz *Jord. 139.*

d) megengedő: jöllehet mindennap veletek voltam volna, nem nyójtottátok kezeteiket reám *Mc. 163.*

e) feltételes mondat: ha Absolonnak szájában békeség volt volna, soha atyjafiának ellene nem támadott volna és szörnyű halállal meg nem halt volna stb. *Guary 67.* ha itt vóltál volna, az én atyámfia meg nem

holt volna. *Mc. 193.* (Itt csak *volt volna* ma elmellőzött alak fontos s ezt másutt is találjuk itt.)

f) tárgyi mellékmondatban: beszéljed mine jót tett volna veled *Jord. 551.* megpredikálá, hogy neki jót tett volna u. o. gondolták, hogy a tanítványok urzották volna el *Érs. 104.*

Óhajtó multja helyett feltételes mondatkapcsolatnak fő- vagy mellékmondatában jelentő módbeli jelen vagy múlt. Így: Ha atyafiának ellene nem támad, szárnyú halállal meg nem hal vala... ha békesége volt volna, tehát önmagát fel nem akasztja vala *Guary 67.* ha jó leszén vala, másképen is megteheti vala *Katl. 2677.* ha nem leszén vala több cápája egynél, tehát kéreti vala a priorissát. *Marg. 60.*

-*nd vala*: ha e gyermek élend vala „cellend“ mi nagy leszén ő benne: belőle *Érd 259.*

Fő mondatban: vajha vélönk jöhetsz vala *Ehr. 74.*

Némely más alakokat l. Ragozás.

65. §. Az igék időalakjai.

Az igék időalakjai számosabbak voltak ez időben Ősieke-e, vagy ez időkben származtak, nem igen határozhatni el. De oly számosak, oly sokfélék, a latin nyelvnek, mely effélében vezér és példány volt, alakjainak kifejezésére oly szabatosak, általában az igeidőkre nézve tekintetbe vehető momentumokhoz oly alkalmasok, hogy nagy részők kivesztét lehetetlen nem sajnálnunk. És méltánylást érdemelnek azok, kik ez alakokat ismertetni igazolni sőt lehetőleg meghonosítani igyekeztek, — vagy legalább a nyelvet történelmileg tanulmányozták és annak egykori alakjait kincseit hivatottak s műveltebbeknek tudatába fel-eleveníteni, benyomni törekedtek.

Az alakok elszámlálva (l. Ragozás. Igék).

Az egyszerű alakok származásának ősi volta kétséget alig szenvedhet. Az összetettekről pedig megjegyezzük, hogy ezek hihetően a magyar nyelvérzéssel bíró beszélők és írók szükség-érzetétől és nem öntudatosan más nyelv utánzásából szülemlenek. Mert ezeknek a német nyelv alakjai nem felelnek meg, (a szlávokéi?) valamint a latin nyelvői sem. A latin alakokat pedig úgy megérteni, jelentéseket úgy kifejezni, hogy: *videbam*: lát vala, *vidi*: látá és látott, *videram*: látott vala *viderit*: látott legyen, *videro*: látandok—legyen, valóban élő és tevékeny nyelvérzésre mutat. Hihető tehát, hogy az alakok nagyobb része ősrégi, de mivel a magyar nép, a palócz és székely némi kivételével, legnagyobb részőket nem használja: egy részőket még is újabb, bár a köz-

érzéssel, megegyező alakoknak kell tartanunk (látok volt, láttam legyen).

Mi volt az egyszerű és összerű alakok értéke, miben különbözik általok a régi beszéd a maitól, példából lássuk meg.

„...ime *vala* egy ember Jeruzsálemben ... és az ember igaz és istenfélő *vala* .. és sz. lélek *lakozik vala* úbenne. És feleletet vett *vala* a szentlélektől nem látván (így) ő halálát, hanem *először látná* úrnak Krisztusát. És jöve... a templomba es mikoron *brhozták* a gyermeket Jézust... ez ember ottan vevé karjaira és megáldá úristent és mondá „uram elbocsátd a te szolgádat... mert *láták* én szemeim te idvezítődöt, kit *szerzettél*, minden népeknek színök előtt... És ú atyja anyja *valának* csudálkozván mind ezeken, mik *mondatnak vala* úrólá. És *megáldá* ütet Simeon és *mondá* Máriának: ime *vet'etött* ez sokaknak Izraelben elesetökre és feltámadásokra és jegyre kinek ellene *mondlak*. És *vala* ott Anna... Ez nagy sok időket mulatott *vala* el... és ő urával csak két esztendeiglen, *élt vala*... es el nem *tározik vala* soha a templomból, de éjjel és nappal *szolgál vala* úr istennek... Es ez oda jövén ez korában vallást *teszen vala* úr istennek .. *Jord.* 524. (Láss példakat *Jord. 68a. Ehr. 47—80. Corn. 355. stb.*)

Ezekből és az ide összevetendő példákból láthatni, hogy

1. A jelen alakja jelent a) jelen időben folyó cselekvést, b) tartóst szokásost, c) jövőt.

2. Az elbeszélő mult (láték) egyszerű cselekvést, melynek végbe-
menése máshoz való viszony nélkül emlittetik.

3. A tartós múlt (lát vala, lát volt) jelenti az egy másik cselekvéssel egy időben folyó cselekvést. Latin imperfectum.

4. A végzett mult némileg névi természetű alakja bevégzett multat, állapotfélét jelent. Latin perfectum.

5. A régmult (látott vala, volt, látá vala) egy utóbbi cselekvésnél vagy állapotnál előbb történetet jelent.

6. A mellékmondatok igéi, ha függésben idő- ok- stb. kapcsolatban állanak, más cselekvést kifejező igékkal, vagy valamely gondolatbeli történettel stb. rendesen kötő vagy óhajtó módban állanak. Így hozza ezt magával a latin conjunctivus gyakran előfordulása s annak óhatatlan utánzása a megalakúltni kezdett prózában.

7. A jövő rendesen a jelen alakjaival tétetik ki (l. f. 1.), mely jelenleg folyót, de tartóst és jelent, — tehát jövőt is jelenthet és jelenthetett. Más rendes jövő még ekkor nincsen. Csak alakulóban fog-gal és pótolva *kezd*-del.

Ez lényegében és röviden az igék jelentő módbeli alakjainak

használata. Ezekre példát a fentebbiekben, az idézettben és minden lépten találhatókban könnyű elővenni és alkalmazni. A kötő és óhajtó módbeli időalakoknak sajátosságai, a mód mívoltával vannak kapcsolatban, abba foglaltatnak, azzal együtt érthetők, mint a megelőző §-okban kimutattuk.

De az elébb elsorolt időalakoknak megemlített értéke, tehát ez alakok, kivált a jelentőbeli egyszerű és összetett két mult használata nem volt általános, egyformán és egészben kifogás nélkül való. Mutassa ezt néhány példa:

1 E példában rendes az elbeszélő mult (láta) használata: *lön* mikoron velek ülne, kenyeret felvön es meg *áldá* es *megszegé* es nyújtja vala nekik *Döbr. 320*. Az elsőbb alakok: *lön*, *felvön*, *áldá*, *megszegé*, világosan egyszerű, viszonytalan, rövid tartamú cselekvést jelentenek; az utóbbi nyújtja vala (nyújtogatja többeknek, egymásután): tartóst.

Másképp itten: térdemre esém... teljes 40 éven térdemen *állék*, addig fel sem *köliem*, hanem sirással hálákat *adtam* Istennek. Látni való, hogy itt: *állék*: állok vala, *adtam*, ha folytonos cselekvést akar jelenteni: adok vala, ha egyszerűt: adék helyett áll. *Tel. 303*.

Igy: függél: függesz vala *Winkl. 252*. megszerzéd, hogy honnan a halál *támad vala*, onnan az élet támadna e. h. megszerzedted és: támadá. *Érd. 537*. megnyugovék a föld, míg *éle* Gedeon: él vala *Jord. 334*. álla: áll vala *Marg. 147., 149. Döbr. 326*.

2 A tartós mult elbeszélő helyett: Mikor Mózes bemegyén tabernaculumba, szózatot hall vala *Jord. 133*.

Rendesen: meddű vala, öneki magzatja nem leszen vala *Nád. 397*. ki hátra ránt vala, ki agyon üt vala *Göm. 8*.

3. A végzett mult némely írónál alig, másoknál csaknem kizárólag s a mai gyakorlat szerint, — mely már alig esmer más mult alakot — található. A *Bc. 45* körül sok ily t-s mult. A *Mc. 142, 189., 198*. stb. csaknem kivétel nélkül mind ilyen.

Biztosan mondhatjuk, hogy a mult e három alakjára nézve a névtermészetű elemeknek az igefélékkel vegyülése s a körülírás által származott értelem-zavar miatt az egy korbeli írók közt sincsen meg egyezés. Jónak látjuk ezt épen az írók egybevetése által egy kevésbé bővebben igazolni. Mert e dolgot fontosnak, általános érdekűnek tartjuk, miután már a gyakorlat kérdése iskolákban is szóban forog s a nyelv bőségére nézve igen fontos.

Egy codex írója alig használ egyebet, mint *valá*-s tartós jelent. Egy időben—mondja—vala egy frater, hogy ki ördögöktől annyira késértetik vala éhséggel, hogy napnak első ideje jutván oly igen éhezik

vala és ő ereje oly igen elfogyatkozik *vala*, de maga azért nem *eszik* *vala*, hanem úgy *mond* *vala* ő szívében. Mikoron kedeg *eljö* *vala* az harmad óra, úgy *mond* *vala*. És mikoron *eljö* *vala* az kilenced óra, szokás szerént *beteljesíti* *vala* az ő imádságát. .és *leteszi* *vala* a kenyeret, hogy ennéjek. Ezféle kísérteteket sok nap. .*szenvede* az frater. Tahát *lútá*, hogy az kosárból, kiben az kenyeret tartja *vala*, nagy füst kele fel, es kimene az czella ablakán. Attól fogva az frater nem éhezik, sem meg nem *erőtlenül* *vala*, de inkább oly igen megerősítettik *vala*, hogy még két nap után sem *gyönyörködik* *vala* étket vennie. . . *Péld. 1. 2.*

Látható, hogy itt az úgy *mond* *vala*, *jö* *vala*, *jut* *vala* stb. elbeszélő multtal állhattak volna helyesebben, mivel egyszeri nem tartós cselekvést jelentenek.

Ez az ingatagság található másutt is. De leginkább kitetszik több író gyakorlatának összevetéséből. Így : Márk ev. XII. részéből.

Müncheni codex.

Kezde ő nekik beszélni. Zölöt *plantált* ember és megkörnyékezé. . és ásot(t) patakot és *rakott* tornyot és *ajánlotta* azt a vincellérnek és és *eredett* szarándoklani. Es *cresztette* szolgáját. .kiket megfogván *megverék* és *elereszték* őket hivon. . . .Az követ, kit *megútáltanak* a rakók, ez *lött* a szegeletnek fejében, úrtól *lött* ez a csodálat. . Megesmerték *vala*, hogy ő reájok mondaná. . .

Jord. c.

Kezde szólani. Egy ember *plántála* és sövénynyel *körülveré* és vermet *ása* és tornyot *raka* . . és *ajánlá* és messze útra *mene*. Es *küldé* a másikhöz ő szolgáját . . azok kedig megfogván ütét és *megverék* és hévon *bocsáták* el . . . Az követ, kit *megútáltanak* *lön* az szegeletnek fejévé. Uristentől *szerzették* ez. Megesmerék, hogy ő rólok. . .

Még egy példát vesziünk a zsoltárok fordítóiból :

Döbr. cod. 129.

Apor 18.

Keszth. 167.

bemenének	mentenek	(bemennek)
borítá (?)	merejtett	meréjte
munkálkodám	munkálkodtam	-dám
rekedének	-dtek	-dének
megfogyának	-tanak	-ának
megsokasultak	-tak	-ának
gyülöltek	-tek	-ének

megbátorúltak	-odtak	-erősülének
tűrök	tűrtem	szenvedék
befede	befedte	befedezé
lők	lettem	lék
őn „eon“	ött	őn „eewn“
csének	estenek	-esének
lön	lött	lön
lők	löttem	lék
várom vala	várt	tűrtem
vala	volt	vala
lelék	leltem	lelheték
adának	adtanak	adának
ítatának	u. a.	ítattanak
verél	vertél	verél
háborgaták	üldözték	háborgaták
toldják vala	toldottak	sérelmet tőnek
fogada	fogadott	hozzá vén
meghalla	hallgatott	hallgatott
utálá	utálta	útálta

Igy még a *Döbr. c. 349: és 350* s köv. összehasonlítván *Mc.* és *Jord. c.* ugyanazon (Luk. ev. XIV. XV. XVI.) részeit. Csak keveset jegyzünk ide.

<i>Döbr. c.</i>	<i>Mc.</i>	<i>Jord.</i>
tön	alkotott	tön
híva	híva	hívott
külde	eresztett	bocsátá
elveszett vala 352	u. az	elveszett
lelém	leltem	leltem
monda 362	mond vala	monda
gonosz hir vala	megócsárlatott	vádoltaték
mond vala	u. az	monda stb.

Látszik, hogy ez időalakok törvénye az volna, melyet több írónál, több esetben találunk. De ez a törvény sohasem volt általános érvényű s úgy nem állapodott meg, mint a hogy a görögben az aoristos, latinban az imperfectum stb. használatát megkülönböztető nyelvérzésen alapult szokás törvénynyé lett. És ingadozott a mi gyakorlatunk már a XVIII. száz. előtt is. Nem erősítette s állandósította ezt a nyelvérzés sem, mely a népbeszédre támaszkodott volna; ez is a latin szófűzés és az élő idegen nyelvek között ingadozott. Ezt tanúsítja az az eset, mikor

egymás után rögtön következő igék időalakjai is tévesztődnek. Például : én *éhez'ém* és nekem ennem adatok, szomjuhozám és innom *adátok*. *Mc.* 62. alább : éhezém- adátok- szomjuhozám stb.

66. §. Igenevek. Ige-főnév.

A magyar helyes népbeszéd sem idegenkedik az infinitivus gyakori használatától. Használja alanyúl, mondomány-kiegészítőül sőt határozatlan igeképen mondományúl is De a latinos beszéd e használatot még sokkal gyakoribbá tette s oly viszonyok közt is alkalmazta, melyekben már a nyelvszokással és a nyelv természetével megegyezőleg nem állhatott. A következő példákból láthatni a helyes és hibás alkalmazás esetei közül némely főbbeket. Használták hát az ige-főnevet :

1. *érzést, észrevételt hitet, tudást* stb. jelentő igék után, mellékmondat helyén : hiszede lenni istent? *Corn.* 126. hiszük illeniek. *Bc.* 202. hitetik lenni *Keszth.* 49. igazat higyetek mondanom *Érd.* 189. hiszsiök Máriát dicsőséges lenni *Erd.* 482. látlak állanod *Érs.* 35. láta kijönie nekiket *Érs.* 101 reménylem ezeket ő tőle vennem *Bc.* 87. miket szólottam istenének ismeritek lenni *Bc.* 29. szénán fekünni szenvedve : türe hogy. *Fest.* 328. örül benyelni engemet *Érs.* 174. királynak orczáját nem viselheté szenvedni : nem bírja kiállani *Bc.* 63. megutálsz tisztelnöd a te vakmerő bátorságoddal *Ttl.* 65 hallotta gabonának lenni Egyiptomban *Jord* 727. Istennek ajándékát vélted pénzzel birnia *Jord.* 734. élni nem bizik vala *Ehr.* 44. láttatik vala istentől elhagyott-nak „hait“ lenni *Kaz.* 49. emlékezzél örülni, gondolkozni *Corn.* 79. kit alítnak vala tűznek miatta megemésztettet lenni (múlt) *Érs.* 349. ma kakas nem szól mignem engemet háromszor megtagadni esmernéd : esmernéd, hogy megtagadtál *Dör.* 456. az epistolának tartalma ez volt, hogy minden földekben és népekben. . . jelen esmeretekre lenne a zsidókat készeknek lenniök ő ellenségekről győzödelmet venniök *Bc.* 66. beszédét meg nem változtatta, a melyeket (így) lenni okosság szerint meggondolt *Dom.* 43. nem kételte szentnek lenni *Ehr.* 56. József kovácsnak olvas-tatik lett lenni *Érs.* 211. olvassuk szentöknek angyaloknak ennen magának is az Christusnak jöniek *Érd.* 480. lelé az asszonyi állatot minde-nestől fogva semmit sem szólhatni *Dom.* 281. leltetik vala alonia *Marg.* 14.

2. Nyilatkoztatás, ítélés jelentésében : mutatod magadat lenni szolgáló személynek *Corn.* 262. nemdee mondám ez embert lenni bolondnak *Corn.* 350. mondván lenni csak tiszta embernek *Dom.* 305. jelenti támadniok *Katl.* 1861. emberek kinek mondják ember fiát

lenni? *Döbr. 399.* a tisztaságnak ékességét megjelenté szeretni *Érd. 404.* mondának a hegynek felvettetni és a tengerbe eresztettni: [parancs]. 3 sz.] *Mc. 94.* szolgálának vallá lenni önnön magát *Érd. 293.* megmondotta a zsidóknak ő magát lenni. . . *Dom. 258.* mondván ötet lenni csak tiszta embernek *Dom. 305.* mondják a felkeletet nem volni: hogy feltámaszás nincsen *Mc. 96.* ha képes volna annak lenni, hogy az ő testek pokol tűzébe vettetnéjek, még az sem árthatna nekik *Sánd. 7.* úrnak testét minden napon venni sem dicsérem sem ócsárlom *Érs. 168.*

3. Akarást, kívánást, hagyást stb. jelentő igék után tárgyi stb. mondatokban: hol akarod alkotnunk vacsorát *Mc. 160.* úgy akarom ötet megmaradni *Érd. 175.* ne akarj sirni, se szomorkodjál *Érd. 213.* ne akarjátok ezt csodálkoznotok *Mc. 148.* akarátja az ti atyátoknak az országot tinektek hagyni *Jord. 571.* átkodnak vala ötet látni *Bc. 168.* légy méltó hozzánk jönie: méltóztassál *Érs. 106.* az szent hitért te neked hagyok felelni: kívánom engedem. *Érd. 203.* elvégeztetett dolog embernek meghalni *Érd. 479.* távol legyen egyébben dicsekednem *Érd. 536.* tudnotok legyen tinektek *Jord. 717.* meghagyá ostorozni: -tatá Jézust *Winkl. 188.* ő parancsolá esendességet lenni *Bc. 38.* hagy adni: adat *Jord. 398.* kéré beljebb vitetni *Jord 534.*

4. tárgy- vagy czéljelentő s más szók után: ülnötök kedeg én jogom, avagy balom felől nem én adhatom tinektek *Mc. 93.* reája veték a keresztet Jézus után vinnie *Döbr. 462.* keresnek vala menniek és futniok *Bc. 301.* keresi elveszteni *Ttl. 219.* tanácsoznák az istennek akarátját lennie *Tel. 3.* minekokaért szerzettél engömet meddőt özvegy lenem? *Ttl. 23.* szerzé magát eleibe mennie: készüle *Ehr. 147.* szerzettem őriznem; köteleztem *Apör 93.* úr isten örökséget szerzett adnia: ígért *Nsz. 187.* közel volnának megkeresztelkedni *Érd. 287.* szerzék környülállani minden bálványt *Chorn. 191.* kívántam a paschát veletek emem *Döbr. 455.* szorgalmatossággal szorognak vala kazdagolni *Ehr. 70.* incselkedik Jézust látni *Érd. 138.* incselkedjenek imádkozni *Vtk. 16.* ki mutatott elfutnotok *Mc. 18.* hozzá told., elereszteni (l f.) *Mc. 157.* toldok irgalmaznom: addam misereri *Bc. 181.* másutt: nem toldom, hogy szeressem őket *Bc. 194.* és: toldattanak bűnhödetre: addiderunt ad peccatum *Bc. 198.* egy helyt: nem toldom továbbá ötet ékesejtenem *Bc. 226.* más helyt: ne toldjad továbbá hogy prófétálj *Bc. 227.* hozzá járulni tébolygana *Érs. 442.* veszedelmezik megtörettetni: periclitatur conteri nervis *Bc. 240.* mindenkor vagy on valami, mit ember val adni tudnia *Érs. 540.* sokat vallok tűrólatok beszélennem: sok van a mit beszéljek *Mc. 186.* kihozta mű atyáinkat adni minekünk földet *Bc. 99.* adjon nyugalmat lelnetek *Bc. 2.* engedjen

én velem lakozni vacsorán *Guary* 57. állj meg gonoszt tenni, ottan megáll az isten boszút állani *Érd.* 87.

5. *történik esik* után mellékmondat helyett : történék esőnek vészétől szelétől önekik megsetétülni *Dom.* 239. történik menniek *Tel.* 20. t. zarándokságot járni menni *Érd.* 253. t. jelentetni *Tel.* 3. jöni *Dom.* 31. esék hallani *Érd.* 202. egyedül futnia esék *KMKI* 8. veszedelmezik meg törettetni *Bc.* (l. f.)

6. *hat* önállóan más ige mellett, kiket hathatsz vallanod : birhatsz, tudsz birni *Ehr* 98. (l. többet *-hat* képző.)

nem teheték e beszédnek értelmét megnyitni : aperire *Bc.* 142. megfogyatkozott szólni *Winkl.* 87.

tudnia vala Jeronimust. . polgároknak egyikének lenni *Érs.* 339. leszen megitélni eleveneket és holtakat *Érd.* 59. oly szépségő volna, hogy senki sem kétölködnék benne (hogy) angyali kéz miatt nem volt vona szerezni azt : a. kéz által nem volt volna alkotva *Érd.* 201.

A helyesebb szerkezet *hogy*-gyal nem ritka. Tehát a hibás szerkesztés nem általános és kivételtelen; csak több esetben előforduló, túlnyomó és az ebbeli latinismus szolgáltsága szembetűnő. Visszatetsző 1. midőn oly esetben jön elő az infinitivus, melyben a közgyakorlat szerint nem jöhet s lihető a népnél akkor sem jöhetett volna : esék hallani, 2. még inkább, midőn valamely név esetraggal fordul elő mellette, melylyel nem fordúlhatott volna : történék ő nekik megsötétülni, 3. még inkább, a hol a latin szerkezet kedvéért tárgyragos név is jó a szerkezetbe : tanácsoznak isten akaratját lennie. 4. és midőn még *lenni* lett *lenni* stb. által is bővítődik a mondat : mondtam ez embert lenni bolondnak,— és : láttatik kellemesnek lett lenni istennél. De erről most fogunk szólni.

A főnévi igenév *múltja* a mondomány-ige múlt igenévi alakjától, még a *lesz*-nek *lenni* alakjától formálódva, a névi mondománynak pedig *lett*-nek és *lenni*-nek, mindkettőnek utánna tétele által alakulva e kornak sajátja, és elég általános használatú.

a) *lesz*-nek múlt igeve : lett lenni; ily formán fordul elő : kiket szent angyaloknak vélhetjük lett lenniék *Érd.* 452. vallják lött lennie *Ehr.* 69. nem kételkedünk M-ről lött lenni *Döbr.* 496. mondom Jézust szolgáltatójának lött lenni a környülmételésnek *Érd.* 9 mely tisztulát (-ot) az ott eltemetett keresztfának ereiből hihetjük lett lennie *Érd.* 290. e dolgot a leánynak mondása szerint vallák löttnek lenni *Tih.* 314. láttatik kellemesnek lett lenni istennél *Jord.* 829.

b) más igeiktől származó ily alak használata : kit alitnak tűznek miatta megemésztettet lenni *Érs.* 319. lelék Mártont kimúlt lenni

úr istenben *Érs.* 352. arra mondja verstörlítő mester .. három Máriákat szült lennie: szültek *Tel.* 14 minden lélek, ki vallja Christust, eljöttek lenni, istentől vagyon *Jord.* 870. tekintvén magokat vétkeztek lenni *Tel.* 210. vallom nehezen téged megbántottam lennem: súlyosan .. *Tel.* 87. mond vala négyet nyert lenni úr istentől *Ehr.* 104. látlak téged ördögtől megcsalatott lenni *Ehr.* 52. alítja magát megkent lenni *Ehr.* 93. érdemle látni szent atyát égbe felemelett lenni *Ehr.* 64. azanna örvendezést érzett, hogy sonha ő életében oly nagy vigaságot nem emlejt vallott lenni: nem emlékezik hogy birt *Ehr.* 132. érzé megtartott lenni *Ehr.* 144. találá megfejtett lenni *Ehr.* 144. ismerte feltámadott lenni *Ehr.* 161. bizonyítaná úr Jézust szenvedőtnek lenni *Debr.* 5. találjuk használt lenni *Érd.* 404. asszonyról olvassuk mondott lenni: hogy mondta *Érd.* 481. hallottuk eltemetett lenni *Érd.* 486. gondolhatunk koronát adott lenni: adott *Érd.* 492. érdemet nem vött, mint mostan halljok vött lenni *Érd.* 556. mondának ötöt hallott lenni káromlás beszédet *Jord.* 725. mostan emlékezik ő magát éjjel látta lenni: mint jelenik vala Izrael népének elmenése: eml. hogy látta, mikép lát-szott ... *Bc.* 292. inkább választom istennek házába elvetette lennem, hogy nem bűnösöknek házába lakoznom: elvetetten? *Kulcs.* 208.

Az ily igenév személyraggal áll más személyragos szó mellett, felesleg ragozva:

a) mikor az ily személyragok a másik szó személyi viszonyával megegyeznek, ugyanazon személynek felelnek meg. Péld. ha merészkedik kevélykednie ... *Debr.* 259. mit látnotok mentetek? *Döbr.* 261. engedj engemet juthatnom *Érd.* 218. érdemeljök megelhelhetnők *Érd.* 310. akarnám megtudnom *Péld.* 49. 51. alajtották ő magoknak vallaniok éneknek edényit *Bc.* 224. kerestek vala menniek *Bc.* 301. nem toldom tovább őket ékesejtenem: non adjiciam ultra superinducere eum *Bc.* 226. kéré bellebb vinnie ötöt *Jord.* 534. ha merészkedik kevélykednie ... *Debr.* 259. tudok megaláztatnom, tudok felmagasztaltotnom es tudok fogyatkozást tűrnöm, tudok bővölködniöm es *Érd.* 372. hányszor akartam egybe gyűjtenem ... *Mc.* 58. akartam veszteglenem *Érs.* 334. bemenvéjek királyhoz, valamit kértének volna, veszik vala *Bc.* 52.

b) mikor csak a személyragos infinitív van személyileg meghatározva, de ez is felesleg: mintha igen fáradtam volna kezdé alomnom kellettni *Tel.* 301. kezdette a leszállóknak gyülekezete dicsérni az istent *Mc.* 155.

c) mikor a személyragok vagy személyek különbözök, egyik többnyire az egyes harmadik személyé s ez a másik, vagy többi ragos szóval

személyre nézve nem egyezik. Erre nézve maga az is különös eset, ha a mondomány igéje is ragos, a tárgyúl álló ige is s ez utóbbi infinitív. Ez ma szokatlan, de lehetetlennek nem látszik. Így: kit akartok elbocsátanom? *Jord. 445.* alíták megfélemlenie *Debr. 108.* alíták, hogy lelnéjek *u. o. 107.*

Szép rövidséget okoz és egészen lehető ilyen: nem akará a jó isten megtunnonk, ha választott minket vagy nem *Debr. 127.*

De következetlen a személyragok különbözése, mikor egy cselekvésre vitetik. Például: királyok akarnak vennie *Tel. 265.* mit hathatnék adnia *Ehr. 45.* kész vagyok neked irgalmaznia *Nsz. 73.* kezdék siratnia *Debr. 44.* ne akarjatok sirnia *Érd. 535.* elkezdtem vólnék a levelet, írnia *Érd. 563.* nem akarandjuk jó mivelkedetekkel követnie *Érs. 218.* láta kijönnie nekiket *Érs. 101.* készek vagyunk a te mondásidnak engednie *Érs. 436.* készek vagytok engem elhagynia *Debr. 230.* nem jöttem hívnia az igazakat *Jord. 536.* ha te kívánsz jutnia az azon alázattosságra *Debr. 252.* látja vala az sz. atyákat igen örülnie *Veszpr. 93.* két barmot akartak befognia *Debr. 15.* nemde szemönket is akarod-e kivájnia *Jord. 154.*

Ily igenév helyett, áll *hogy* mellékmondat: kell, hogy tulajdonóhad *Ehr. 98.* mit akarsz, hogy tegyek *Mc. 154.* (l. al. *hogy* kötőszót.)

Ugyan ez esetben *-nek*-kel szerkesztve: Jónás prófétát a királyok negyedik könyve jelenti voltnak *Bc. 238.*

A latinosságnak ebben különböző fokai vannak (l. f.).

1. Maga a *lesz* múlt igeneve: *lett lenni* teljesen ellenkezik a mai és hisszük a régi magyar nyelvérzéssel is. De így van a dolog a más igenévvel kapcsolt *lenni* és *lett lenni*-vel is. Mindkettő világos utánzása a latin szenvedői alaknak: visum fuisse — visum factum fuisse.

2. A *-nek* és *-t* esetragok használata is kores beszédre mutat; a *nek*-et csak az a körülmény mentené néha, hogy valami mozzanata fordul elő a *-nek*-kel járó jelentésnek némely tulajdonítást jelentő szóban. Így: vallja eljöttek lenni: vallja eljöttek. Ugyanez a *-t* tárgyragot is kevésbé latinosnak mutatja, ha az illető ige tárgyragot vonz. Így: mondja verstörölítő három Máriákat szült lenni: mond Máriákat. De ez csak a *-nek* és *-t* ragokat menti az infinitívust nem; és azokat sem igazolja.

67. §. Igenevek. II. Melléknevek.

1. Jelenidő értelmével bírók -ó -ő végzetűek. Ezek jelentése gyakran szenvedő való és dolog, néha eselekvés helye és eszköze, úgy mint a mai népbeszédben is sokszor előfordul: fonója van, szántóföld temető stb. A régi nyelvben ilyek fordultak elő: mondó: mondandó *Döbr.* 329. haló: halandó *Katl.* 6. *Tel.* 137. álmélkodó nagy esuda *RMKI.* 170. tudó dolog: tudott, tudva levő *Érd.* 7. plántáló fa: -ni való *Érs.* 157. hideglelő nap: -lelés napja, nap melyben hideg lel *Marg.* 136. h. ember *Tel.* 139. leletező Lázár nevű *Mc.* 192. húsvét készülő napja: húsvétra készülő *Mc.* 210. lejtő: hegy lejtője *Mc.* 155. napi járó út *Érd.* 123. Ninive nagy város, három napokban menő *Bc.* 243.

Jelen és tartós eselekvést jelentő igenév, gyakran fordul elő körülírva, vagy magában íge helyett, nem idegenesen, csak gyakorisága által feltűnően. Úrnak igazsága megfordító... bölcseséget adó... vigasztaló... megvilágosító stb. *Fest.* 9. 10. te vagy engemet hozjád fogadó... fejem felmagasztató *Keszth.* 4. én hozzám folyamó vagy *Keszth.* 27. 152. 175. állók valának mi lábaink *Keszth.* 355. engem látó mind megnevelte *Döbr.* 43. ez az istennek színét kereső nemzet *Döbr.* 47. megemlékezők legyetek stb.: memores *Bc.* 28. 39. úrnak szava tűznek lángját osztója (így) puszták megtördelője, szarvasoknak szerzője, megindítója Kades pusztáját (így) cervos praeparantis V. *Döbr.* 74. sötétbe járó dülők *Döbr.* 168. tudom vala, hogy emberi nemzetet megváltó legyen *Apor* 169. leszen hatalmat valló tiz városokon *Mc.* 155. vala sok valálokat valló *Mc.* 91. valának felmenők u. o. hozám én fiamat néma szellet vallót *Mc.* 89. látott figefát leveleket vallót *Mc.* 94. ez az életnek kenyeré, mennyből leszálló *Mc.* 181.

2. Mult jelentésű igenév:

a) jelzői kapcsolatban, mint melléknevek a mai gyakorlattól kevésbé eltérők, csak gyakoribbak, állva az illető névnek előtte vagy utána, vagy név nélkül is. Így jó mértéket mérnek... teljest, tetőztet és kifolytat *Érs.* 554. isten adta jókat elfeledni *Érd.* 129. lettek lönk mint megvigasztaltattak *Fest.* 83. hozának egy nemberiet törvénytöréiben fogottat *Mc.* 185. ragadj ki engem környülvetektől *Döbr.* 79.

b) körülírva *lesz* stb. igével: született vagy szüztől: natus es *Fest.* 82. lesznek mindenek tanúltattak istentől *Mc.* 181.

c) személyraggal: istenadta jók (l. f.) ten magadnak választottad városod *Pozs.* 2. jövel es vegyed az neköd szerzőttem koronát *Kaz.* 34. vén és idő járta rokonsága magzatot érdemlött fogadni: vén és időtől megviselt rokona *Érd.* 384. (kitől az idő eljárt).

d) *-tt* képzőjű, határozói szereplésű mult igenév:

α) személyraggal, első személylyel kapcsolatban: Úr angyala megőrizött innen elmenettem, ott lakottam és onnan ide fordulottam *Bc. 39.* vétkeztem mindezekben álmodtam (álmod- alusz-) émettem (élmed-) „almodtam emetem“ *Virg. 13.* [V. ö. vétkeztem... hitemnek ágazatit nem tartatomba, ellene „vettetembe“ (vétet)... u. o.] Itt *-at* főnév, ott határozói alak vagy melléknévi. A gyakorlat habozása, a kétféle használat emez alaknak avulni kezdsét mutatják.

β) második személy ragával: láttunk téged éhezetted... szomjaztat *Mc. 62.* téged keresztfán függötted káromló beszédekkel illetnek vala *Pozs. 9.* imádlak tégedet a keresztfán függötted, tövis koronát viselted *Petr 176.* ti a városba bemenettetek, előtökbe kel egy ember *Mc. 160.*

γ) személyraggal, mely harmadik személybeli alanynyal vagy más névvel egyezik. Így: lelék Dánielt imádkozotta és onszollotta ő istenét *Bc. 145.* ötet haragutta... ötet nevette senki sem látá *Érs. 348.* látták S-t a vének bemenette s tétova járatta *Bc. 168.* mely fa alatt fogád meg (öket) egybe beszéllettek *Bc. 172.* látván azokat elfutottak (at), leszállának *Bc. 43.* látta Eszter királynét állotta *Bc. 59.* M-t ülette látom *Bc. 60.* látta Ferenczet egyház seprette *Ehr. 97.* (I. Ragozás) Jézus azokkal vacsorálatta vevé a kenyeret *Mc. 64* ő a házban ejette: evén, ötet látvájok a tengeren járatta megszomorodának *Mc. 29. 41.* a népet tanította és evangelizálatta egybegyülekezének a papi fejedelmek *Mc. 156.* Jézus látván azokat ötet követtek, monda *Mc. 170.* lelé árolókat ülettek *Mc. 171.* mit tett isten ő velek járattak *Jord. 759.* látá őket alattok: aludtokban *Mc. 65.* hallák a leváltak a gyülekezeteket morgattak ő rólla *Mc. 184.* a szolgálk, kiket az úr lelend vigyázatok *Mc. (I. f.)* ha vétkezette róla penitentiát tartott... az isten neki megbocsátja *Guary 6.* láták Jézust a tengeren járatta és közelejtteni. *Mc. 180.* Jézustól különb-különb látásokkal és jelenetekkel mind „émette“ mind „álmodta“ látogattatni *Érd. 279.* mikoron idő járatta Jézus szerelmében tökéletes lett volna, megvigasztá ötet mindenestől fogva *Érd. 332.* Ez már határozó. Ilyen formák ezek is:

-tt: a városba menett leltök egy embert *Winkl. 145.* hanyot (így) homlok *Nsz. 72. 154.* nem a mai menet (jobban: menett) jövet formája-e?

Ez alakok használata, sőt létre jövése is latinból épen nem magyarázható; tehát eredetien magyaros alakok és szerkezet, megfelelnek a) *-ván*-nak, b) *-at* képzőjű igei főnévnek, melyekkel mondatokat rövidítünk vagy összevonunk. Az utóbbiból azonban alakjuk nem

származhatott, mert a rag elmaradása példátlan volna (L. al. -ván) Itt pedig elmaradnának az személyragokon kívül a tárgyrag, sőt -vel. Származtak hát az ige-mellékevektől s lassanként határozókká merevültek.

3. Jövő *értelmű igenév*: -*andó*. Jelent :

1) Nemcsak jövőt, hanem általában gyakoriságot, képességet, szokottságot (l. f. Ragozás). Így ezekben : élendő állat : élő *Érs.* 347. ártandó : ártalmas *Érd.* 518. útalandó *Göm.* 32. rágalmazandó : -mas *Horr.* 246. lakandó város *Érs.* 541, látandó állatok : látható *Jord.* 820. pusztába ahozandó : lakos, remete *Debr.* 519. csudálkozandó *Horr.* 2. szenvedendő : türelmes *Jord.* 73. neked minden lehetendő : lehetséges *Döbr.* 447. reszketendő ítélet *Pozs.* 28. vigasztalandó sz. szellet *Mc.* 204.

2) Mondományúl szolgál magában, ma ily értelemben ritkán. Péld. az éj úristennek megtartandó : szentelendő observabilis V. *Jord.* 34. úrnak nagy dolga, kit teendő *Jord.* 38. mely király menendő hadat tenni, nemde először meggondolja *Mc.* 146. ki meghalandó feltámadandó *Karl.* 2753. én lelkem annak élendő . annak szolgálendő *Döbr.* 46. jövőendő szüilendő n. o. megnyittandó az szív ez igen szerelmes vendégnek és betétendő az álnokságu tolvaj ellen *Érs.* 533.

3) körülírva *van lesz* alakjaival (voltaképen amaz esetben is *van*-nal állana) : Kanaánnak szokása szerint, kihe en beviendő vagyok *Jord.* 102. adandó vagyok *Jord.* 178. 214. bocsássad el, melyet bocsátandó vagy . ígéreendő vagy *Érs.* 325. vala megfogatandó, és barátitól megváltatandó. mikoron vala beteljesödendő *Érs.* 26. mi bűneinkről számot leszünk adandók és meghihatatlan szententiát leszünk veendők *Kaz.* 4. a földből fel vagyok támadandó *Kaz.* 176. okadandó vagy istennek előtte *Corn.* 127. szörnyű halállal vagyok megöletendő *Érs.* 84. onnan vala menendő *Mc.* 154. tudja vala, mit volna tejendő *Mc.* 179. ezt mondja vala az szent szelletről, kit vendők valának, hiendők ő bele. *Mc.* 184. tudja vala, kik volnának hiendők és ki elárulandó volna ötet *Mc.* 182.

Előbbiekből kitetszik, hogy -*ndó* végzetű igeneveink, mint ma, úgy a középkorban is jelen értelmű alakkal is felcserélhetők voltak. Így : lakozandó : lakó, ártandó : ártó stb. Mert ez is állandót, tartóst, tehát jövőben is létezőt jelent.

68. §. III. Határozói igenév.

a) A két alak : -*ván* -*va* közül az utóbbi általában alig fordul elő. A másik áll ilyekben is : irván leltem *Bc.* 72. *Debr.* 364. *Döbr.* 286. bocsátván lesznek *Debr.* 367. teste megszakítván függe („szakatván“) *Göm.* 21. leltek egy számár vehmet megkötvén *Mc.* 155. lelék a követ

elhengerejtvén *Mc. 166.* amaz évén megfúlt *Debr. 245.* nagy sírván ki-megyén *Nsz. 395.* kell teneked megadózván lenned *Érs. 384.* ki vagy gondolván, ki ű magasságára egy singet vethet *Jord. 570.* így lön hagyván *Érs. 460.* (Katl.)

b) kettőztetve a jelentmény erősítése végett; bibliás szerkezet, mely utóbb népiessé lett: látván lát *Jord. 548. Érd. 513.* áldván, megáldalak, sokasojtván megsokasojtalak téged *Jord. 808.* sírván sír *Nál. 387.* akarván akarnám *Érs. 319.* érezvén nem érez, látván nem lát, hallván nem hall *Érs. 318.* adván adja. *Bc. 19.* (gyermek mondókában: kérvén kértük, adván adták, régiesen) jöven jő *Érs. 326.* (1. Stil) kissé módosított értelemmel és alakkal: jóval jöttél: jó, hogy jöttél, jó hirt hoztál *Érs. 330.* jóval jöjj: jó szerencsével (?) *Érs. 419.* Szent Péter mondja: jól jöttél és jó tanácsnak engedté *Érs. 438.* Jónás eresztetik (küldetik); eresztetvén megútálja, megutálván elfut s elfutván elalosz *Bc. 239.* megmaradván megmarad vala *Tl. 188.*

c) ragozva -va végzetű alak: pásztor vagyok szegdelvém szederfákat *Bc. 227.* bűnös valvám „walwam“ és pirongván öllelek szent kénodban *Thewr. 295.* mi aluvánk elorozták ötet *Mc. 70.* te zsidó ember valvád kérsz én tőlem innod *Mc. 174.* mely föld téged meghalvád fogadand *Bc. 2.* mire jöttél ide nem valvád menyeekező ruhát *Mc. 54.* az én szívem téged jelen valvád lászson *Winkl. 262.* te azoknak advád szednek, te kezedet megnyitvád mindenek beteljesednek; te kedig te arczodat elfordítvád megháboríttatnak *Apor 68.* ne akarjatok szorgalmazatosak lennetek, mondvátok, mit eszönk avagy mit iszunk *Mc. 25.* valvátok u. o. imádkozvátok ne akarjatok sokat szólnotok *Mc. 23.* adjátok, hogy tarthassam ötet meghalvája: birhassam *Winkl. 232.* bemenvéjek a házba lelék és leesvéjek imádák *Mc. 16. 17.* atyámfiak kevés sérelmet szenvedvéjek...löttenek *Bc. 90.* atyja és anyja meghalvájok M. ő magának lányáól vevé *Bc. 51.* meghirdeté a meddőknek álnokságát, akarvájok királyt megölni *Bc. 61.*

Áll a személyragos határozói igenév a) alanyra vonatkozó jelzőül vagy értelmezőül: atyámfiak szenvedvéjek...löttek, b) tárgyra vonatkozva s mint határozó természetű nem egyeztetve, nem ragozva: meghirdeté a meddők álnokságát akarvájok (akarókét) megölnie; c) a latin független ablativusok helyén: mi aluvánk elorozták ötet: nobis dormientibus abstulerunt; emberek ingyen nem vélvén a halál eljön *Horr. 111.* Is ajtók betevén és ablakok berekesztvén állapék köztök *Mc. 213.*

Az ily személyragos alakok már ez időben kifogyó félben voltak. A XVIII. századra már kipusztultak. S utóbb nem merték használatba venni.

Mondatkötés.

69. §. Általában mondatfűzési sajátságok.

A mondatok helyes fűzéséhez a nemzeti nyelv egész kincsének tudása, a gondolatok szokott és népies kapcsolatainak és fűzése módjainak ismerése és gyakorlata kívántatik. A mi íróinknál is láthatólag szükség lett mind erre, minél inkább terjedt az irodalmi,—bár csakszűk körű — munkálkodás. A nyelvet mind bővebb és elvontabb beszédben kellett alkalmazni és ezáltal fejleszteni, gazdagítani. A ker. hit hirdetése, magyarázása, e végre a ker. bölcselkedés, az ész és kijelentés tételeinek fejtegetése megkívánták, hogy a nyelv minden erőit osszeszedjék, felhasználják. És e végre nagy lépést kellett tenni, hogy a kezdetleges és egyszerű vallásos formulák, hitvallások, imádságok után beszédek, életírások, historiai részletek adathassanak a népnek és kivált a latin oktatásban valamennyire részesült műveltebb világnak. Any nyival nehezebb lépés volt ez, mivel az írókat egyházi munkáikban az élőbeszéd műveltsége, tárgybeli gazdagsága nem segítette. Tudományos tartalmú, magasabb irányú beszélgetések, társalgások magyar nyelven nem igen folyhattak; az iskola és tudományos egyének latinul szólottak és írtak. E mellett az írók nagyobb része sok ideig nem volt igazán magyar, vagy a valódi magyar beszédben kellőleg jártas, felsőbb és mégis magyaros életre képezett, műveltségét, szellemét, ismereteit a magyar élet nyelvén tolmácsolni tudó. A magyar nyelvet nem is érezte alkalmasnak arra, a mire kellett volna használni: iskolákban, templomokban, tanításban, prédikálásban, papokhoz, szerzetesekhez, apáczákhöz intézett beszédekben, útasításokban, intelmekben. De nem is érzik az egyházi élet céljaihoz képest oly fontosnak, hogy a beszélésben a nyelv szelleme iránt kiméletesek, gondosok, tartózkodók, másfelől erőinek összegyűjtésében szorgalmasok, gondosok, felhasználásában lelkesek és ügyesek tudjanak lenni. A nép nyelve inkább csak úgy nézett, mint kikerülhetetlen eszköz stalán, mint szükséges rossz, melylyel élni kell, nem mint cél, művészi erély és lelkes munkálkodás kedves és nemes eszköze vagy magasztos tárgya forgott előttök.

E mellett annak, a mit magyarul adtak, mivel fordítás volt, vagy csak félig megértett tantételek s idegen tudósok mondásai, — melyekkel rakva vannak becsesebb bővebb dolgozataink is — nagy része olyas, a mit nem tettek magokévá, nem tolmácsoltak minden ízében a magok eszével és szívével, sokat adtak értetlenül. Kivált a próféták s zoltá-

rok nyelvét. A Vulgata nyelve is sokszor homályos, kevésbé alkalmas sajátos szólásokkal teljes. Nem volt érthető az iskolabeli *Donatus* és *Priscianus* után sem; mert nem volt — latinúl. E miatt a mieink a jelesebb egyh. írók nyelvét, ha érthették is, de egy ideig s jó darabig érthetően adni nem tudták. Sokszor csak szókat fordítanak, nem gondolatokat vagy okoskodást; és a szók összerakva zavaros értelmet tárnak előnkbe.

Innen van kivált egy ideig a zavaros nyelvezet, tökéletlen mondatfűzés, nem magyaros kapcsolatok, mit a szók sikertelen válogatása, kifejezésbeli erőlködés, másutt ellenkezőleg az összes értelemmel nem gondol s csak egyes szókra kiterjedő figyelem vagy figyelmetlenség okozott. Ez tűnik ki :

1. Általánosan a homályos beszédrészletekben. Így a Bc. némely szent könyveinek bevezetésében, melyekben a latin eredetinek történelmi, kritikai, bár egyszerű fejtegetéseit megértetni a mi íróknak nem sikerül. Hosszabb példákat nem idézhetve (l. Stil . .) csak utasítjuk az érdekelteket Bc. 177—180, 201—203, 211—213. stb. lapjaira. Hasonlókat találunk azon gyarló kapcsolás miatt zavaros részletekben a Nsz. c. első felében a *Keszth. c.*-ben stb. Mind e helyeken az értetlen leírás s kritikai tanulmány s bibliai tudomány nélkül szerkesztett magyar új kiadások hiányai is tényezők.

2. A szóegyeztetés magyartalansága és az esetragok vonzatának meg nem állapodott volta is okozza a mondatszerkesztés, tehát -kötés homályát. (Lásd Stil.)

3. Mondat végzése *-ván*-nal, határozóval, utána *es de* s más kötőszó alkalmaztatván mondat kezdése végett. Így ebben : nagy követ támasztván és elmene *Winkl. 229.* azok nem híven és elvonák őket *Debr. 630.* csodálkozván és nem akara *Virg. 85.* a lovak megijedván és mind földre hányák . . *Érs. 348.* látván és megkérde *Érd. 449.* megszorodván, de semmit sem mernek vala szólani *Ehr. 103.* tekintén és monda *Mc. 170.* bocsáss el engem két hónapig kerengvén és budosván az hegyekben és sirassam én szüzességemet : hogy *Jord. 337.* (ván : -ni) kési valván kivevé azt és csapván a püspök szolgáját és elmeté ő jog fülét *Mc. 207.*

4. Közbe tett mondat : tegyem az ő akaratját, ki csesztett engemet, atyáét *Mc. 181.* adj hálát ne annak, a ki írta, de annak a ki adta, úristennek *Érd. 3.* illik bízom, mi nekünk is sirnonk *Veszpr. 80.* (bizony?) *ügymond* maiasan *Érs. 554.* stb.

Uj szokás szerint közbe tett csonka mellékmondat mondomány és kötőszó nélkül : ez ördögös, zsákja hátán, . . kezde kiáltani *Virg. 72.*

5. *ki* visszahozó névmásnak elbeszélésben nem mindig világos és nem népiesen helyes alkalmazása mondatok összefoglalására. Monda a király : tégy eleget a törvénynek, ha meg akarsz szabadulni. *Ki* monda örömet . . ; *kinék* monda a király : mondd el a második igazságot is ; *ki* monda : az második igazság ez . . *kinék* monda az bíró : bizony azt jól hisszük, mondd el a harmadik igazságot es, *ki* monda . . *kinék* monda stb. *Érs. 526.* kit hogy Katerina halla . . *Érs. 472.* (Katl) kit hogy a szűz hallott . . u. o. stb. gonosz életű szépségű leánnak hizölködésével, kit hozzája bocsátának, akarák . . eltéríteni, *ki* a tűzről egy üszögöt ragadván, kiveré vele a szömélyt a házból *Debr. 205.* *ki* mondat-kezdésben *Jord. 230.* nem kell a szentírást megútálni, hátra vetni, de olvasni . . ; *kinék* mine haszna legyen . . *Érd. 4.*

Népies beszédben ily kapcsolólú : *és az, de az* stb. áll. De a *ki*-vel kötés maig szokott.

6. Vonzat vagy kapcsolati hasonítás : *attractio* és kapcsolat-tévesztés : *anakolutia*, szintén gyakoriak. Mikor egyik mondat tagjainak vonzatát a másik mondatbeli vonzó kedvéért hasonlónvá teszi emekhhez, vagy e végett elrontja, össze nem férő vonzatot létesítvén. Az író néha mintegy megfélekedzik a megkezdett mondat vonzója természetéről és zavart csinál. Mint a sietve beszélő.

Ennek különféle esetei számosak. Találni ilyeket már némely fentebbi példákban is. Az esetragok alkalmazása — ismételjük — új és szokatlan kapcsolatokban különféle változó és a mai nyelvezethez képest tökéletlen volt. Mi itt csak egy-két esetre adunk kevés példát, melyek nyomán sokat találhatni.

a) Vonzat-hasonítás (*attractio*) : mit mentetek a kietlenbe látnotok : mit látni ? *Mc. 33.* az követ, a kit a rakók megútáltak, ez lött a szegletnek fejezetében *Mc. 54.* nem lelvén meg a testet, jövének mondván önmagokat angyali látatot láttokat *Mc. 167.* mindent, melyet adott emekem, ne veszessek el abban (-ból) . . *Mc. 181.* mindeneket, melyeket adtál énnekem, tetőled vadnak *Mc. 206.* az dolgot (k ?) kiténnekem adott én atyám, hogy elvégezjek, ugyan azonok bizonytságot tesznek én rólam : opera, quae dedit, ipsa opera testimonium perhibent de me V. *Jord. 640.* mindeneket, melyeket beszélettél, igazak *Bc. 28.*

b) Vonzat-zavarás, kivált birtokos szerkezetben : tunya voltál bünöknek ellene állásában *Debr. 231.* sz. fiadnak pokolnak ajtaját megtörése *Peer. 147.* ez te fëdet (fejed-) tövis koronával átfogatásának idején : a te fejed átfogatása idején *Lobk. 165.* a te lelködnek testöd-től kibocsátásod *Czech. 79.* a te fejed tövis koronádban jobb válladra bocsátásodért *Czech. 80.* gondját viselője *Guary 8.*

c. Jelzők fűzésében rend- és fűzésbeli zavar. Megjelenék Jézus Tamás nélkül való tanítványoknak, azután T. köztök lévén valóknak *Sánd. 5.*

d) Másféle mondatzavarodások : úgymond sz. Gergely, hogy egy apácza, ki jóllehet tiszta vala, de elkárhozék azért, hogy az ő nyelvét nem enyhíté „ehnejte“ meg, miképen kell vala ; de mégis *Corn. 301.* amannak tiz fiait mene (minő, mily, mennyi ?) öldökléseket alajtasz, hogy tesznek ? *Bc. 68.* ennekem e titk nem mely vagyon én bennem több hogynem minden élőkb en jelentetett meg a bölcseségben, de hogy ő magyaráztatja királynak megjelentetnék és te elmédnek gondolatit tudnád : . e titok nem azért a bölcseségért jelentetett meg, mely bennem minden mások felett volna stb. *Bc. 122.* valaki mindazokat, kiket bír, ellene nem mondand, nem lehet én tanítványom *Nád. 617.* pápáktól reá engedett búcsúk : melyeket megengedett, melyekhez engedelmet adott *Érd. 383.* ti kedig az szent lelköt, kit ű túlle vettetök, lakozjék ti bennetek *Jord. 867,* jelöntetik, hogy mü ez világi marhát, kit istentől kérünk, felette hozzá szorgalmazatosok ne legyönk . . *Nsz. 343.* (1. a.)

Különösen pedig a kötőszók használata okozza a középkori magyar beszédnek a maitól különbözését, sőt sokszor a mai nyelvszokással nyelvrézssel való ellenkezését, és valamely ma már nem érezhető nem is sejthető hanglejtését annak a beszédnek. A kötőszókat fogjuk bővebben ismertetni.

70. §. A kötőszók.

A kötőszóknak középkorbeli mivoltok, alakjaik s kivált alkalmaztatások megvizsgálása által érdekes tanulságokra vezetettünk. Megtanulhatjuk 1. hogy a régi beszéd kevesebb kötőszóval élt, kevésbé szorosán csatolta mondatait. Egyszerű ősi kötőszóink kevesek. Az alakúlni kezdők értelve egy ideig határozatlan. Inkább a hangulat, indulat, érzések ellentéte, ezeknek kiemelése stb. eszközölte a mondatok kapcsolását, viszonyokba szerkesztését.

2. Ez a fűzés lazább, észszerűtlenebb és kevésbé logikai volt. Némely viszonyt legalább világos szóval nem fejezett ki és nem szabatosan fejezte ki az ismert vagy megértett viszonyokat sem.

A kötőszók alakulásairól (1. al.) Itt sorban tárgyaljuk őket az egyszerűbbekről menván át az összetettebbekre s a közönségesebbekről a kevésbé ismertekre.

71. §. Kötőszók : és is és összetételeik.

Az előlkötő és és utólkötő *es is* értelme és formája csak néhol van szabatosan írás által megkülönböztetve. Az *Érd. c.* rendesen *es*-nek írja az *is*-t, *es*-nek az *ést*. Ilyformán a *Jord. c.* is, de kevésbé következetesen.

Háromfélét különböztetünk meg, t. i. 1. előlkötő *es*-t; 2. hátúlkötő *es is*-t; 3. erősítő nyomatékokat adó *es*-t. Mindhárom más értékkel és nyomatékkal fordul elő e korban, mint ma.

a) Egyszerűen kapcsol, néha egymásután sokszor, mint az ó-szövevségi könyvek nyelvezetében : es lön úrnak ígéje Jónáshoz . . . kelj fel és menj el . . és predikálj . És felkele Jónás, hogy elfutna úrnak orczájától es leszálla Joppenba es lele hajót . . és megadá neki a hajóbért, és bele szálla, hogy elmenne ő vele . . Úr kedig ereszte nagy szelet . . és lön igen nagy vész és a hajó veszedelmezik vala megtörettetni és a hajósok félének és a férfiak üvöltének . . és ereszték az edényeket . . és Jónás leszálla . . és aloszon vala . . *Bc. 240.* Így *Bc. 241.* stb. mind ó törvény és mind új törvény *Édr. 38.* „mind s mind“ igen gyakran, utóbbi időkben is.

b) Némi emphasissal köt *es* : mit akarnak itt ezek, es ha tehozzád tartoznak? : vajon *Jord. 64.a.* mikor mondom egyiknek, eredj el : és elmegyén, az másiknak jöjj el . . *Érs. 2.* ha vallandotok hitet, mondandotok ez szederfának kiirtatni, és enged tinektek *Mc. 150.* mit tegyck és möggyek (l. *Stil.*); ki betegöl meg, és én nem betegölök, ki tántoról meg és én nem gerjedek : et ego V. hogy én meg ne gerjednék? Kár. *Döbr. 294.* mikor látjátok a ködnek napnyugot felől költét, legottan mondjátok és jó, és úgy lesz. *Mc. 142.*

c) Ellenkezőket köt : mire hívtok és nem teszitek a mit mondok (latinos) *Jord. 542.* nagy dicsőségük vagytok, hogy ha kinek árthatnátok és engedtek : mégis *Érs. 198.* miként jöttél ide és nincsen mennyekzői ruhád *Döbr. 381.* senki sem gyógyt szövétneket és veti rejtekbe *Mc. 137.* mikor láttunk téged éhezetted és nem adtunk teneked? *Mc.* (Igenevek) mit kellett volna tenni ez szeretőnek és meg nem tette? *Horr. 272.*

d) Czélt jelentőket köt : mit tegyünk teneked, és megszönnjék a tenger mü töllönk *Bc. 241.*

és előltéve *is* helyén : ki valland engemet vallom, es en : én is ötet

Mc. 32. ha én megmostam, es tū tartoztok megmosnotok *Mc. 199.* ha isten megfényesített ő benne, es isten megfényesejti *Mc. 200.* legyetek egyek miképpen es mű (1 miként) *Mc. 206.* ki ez, ki es bűnöket bocsát?: bűnöket is? *Döbr. 417.* igyál az edénekből, kikkől es az en gyermekim isznak: gy-m is. *Bc. 4.* jöve József ki es ő Jézus tanítványa vala: ki ő is *Mc. 69* hogy ki es vet egyembe örüljön es ki arat: ki vet is ör-, és ki a. *Mc 175.* nem azon szere a prófétáknak a hébereknél, ki es minálunk: a mely minálunk is *Bc. 177.* megvigasztaltál, mert es én vallom igazságodat: én is *Apor 23.* utólszer profétált. midőn es Aggeus *Bc. 320.* legyetek tökéletesek, miként es ti mennyei atyátok *Mc. 23.*

Ily esetekben es röviden ejtődhetett; átmeneti vagy közép helyzetben lévén az és meg is közt

tehát előtt: ha en veszteg hallgatnék, es tehát az köveknek parancsoltatnék, hogy szólának *Érs. 332.* monda a kór: es tehát az Anna asszony napja közel vagyon, . . . imádságot tegyetek *Tel. 140.*

is helyett hátul kapcsol a) általában: megöltalmazom minden nemő ellenségimtől, láthatlanoktól, nem láthatlanoktól es *Peer. 263.*

b) *ki mely* után közvetlen vagy távolabb: Krisztus hatalmas mar-kában vannak. minden teremtetett állatok, ki es leszen (igy) jövőendő megítélni eleveneket és holtakat, ki es érdemet oszt. . . „ees“: is *Érd. 59.* szükség lőn, hogy király közönséges békeséget szerezhetne, kiért es akará, hogy egy úr birnája mind e földet *Debr. 107.* önnön keze írásával adta vala magát egy ifjú az ördögnek, mely írást is hátra vőn tőlök *Döbr. 105.* jöve József, ki es istennek országát vala váró *Döbr. 453.* vala húga, ki es ülvén hallgatja vala *Dobr. 404.* akada tolvajokra, kik es ütet megfoszták *Döbr. 369.* engedelmessé lévén mind halálíg, kiért es isten ütet felmagasztalta *Döbr. 313.* pásztor ki es ő trombitájával énekel *Bc. 213.* hívatott B-nak mezején, hol es megholt *Bc. 203.* az én életem Jézus, kiben is hiszek *Érd. 304.*

c. kötő- és indulatszók után, a mondat valamely tagját csatolván. Így:

de es: nem elég, hogy istennek szolgáljon, de es hogy embereknek jó példát mutasson: embereknek is *Corn. 158.* neköd nem engedek, de es én barátommal hitöm vallom mind holtomiglan *Katl. 3836.* én örvendek neked, de es én nyelvem mind estig szólja te igazságodat *Keszth. 178.* nem csak a királyt, de es mindeneket *Bc. 49.* kiöttetik ő vérök, de es ő aranyok nem szabadíthatja meg őket *Bc. 279.* fiak nálkülön teszem őket; de es jaj nekik, mikor elmenendek ő tőlök *Bc. 193.*

ha : nem teszen lisztet, kit *ha* es teend, idegenek eszik meg őtet (azt) *Bc. 191.* gyümölcsöt nem tesznek, de *ha* es szülnének megölöm ő méheknek mentől szerelmesbit *Bc. 199.* hogy *ha* es ő fiokat nevelendik, fiak nélkülön teszem őket emberek között: fiak nélkül valókká *Bc. 193.*

mert: mert es *ha* megszabaduljak, de a mindenható kezét nem távoztatom el *Bc. 91.* mert es én vallom igazságodat: én is, vagy vallom is? *Apor 23.* mert es *ha* járok halál árnyékának közepette, nem félek *Keszth. 42. Döbr. 46.*

hogy: szükséges, hogy es higye *Kules. 55.*

ugyan ugyan es; *ha* ki egyszer bemenend, soha többé ki nem jő... mert sz. Ágoston mondása szerint *ugyan es* (ita et...?) az végre teremtetten úr isten az embert... *Érd. 141.* ezen ember három nevekkel neveztetik, ugyan es ő földe Edomnak mondatik *Bc. 234* úr istennek tisztességére van, valamit az ő szent szüléjének szolgálatjára tesziünk; *ugyan* okosság es azt adja... *Érd. 160.*

az okáért, annak okáért: kit akarátja ellen választja az ország királylyá; annak okáért es soha nem akará, hogy fejébe tennék az koronát *Érd. 400.* a tömlöcztartó szabadon hagyá járni; annak okáért es kéri Pétert... hogy elfutamnék *Érd. 377.*

avagy: minem adhat kenyeret; *avagy* es alkotbat asztalt ő népének *Apor 36.*

bizony: uram Jézus bizony es szülő vessző *Kriza 59.* tudom, bizony es tudom *Érd. 426.*

Látni való, hogy az *és* vagy *es* ez ily mondatokban eme kapcsoló szerepében alakul *is-sé*, elvesztvén hangsúlyát és előlkapcsoló szerepét.

Az is látszik, hogy az *is* kapcsolata néha nem világos, t. i. hogy melyik mondattagot vagy talán az egészket kapcsolja-e. Innen e szócska bújdosó volta, hol ez hol ama szó után állása, mely tulajdona ma is megvan.

es = *is*; mint ma ebben „soba *is*“ úgy a régi nyelvben felesleg áll ebben: ki en beszédemet tartandja, halált örökké es nem kóstol *Döbr. 311*

te es összehúzza *tés*: menj el tégy *tés* így *Döbr. 369.* *te* császár *tés* megmondjad *Katl. 2009. 2153.* elől hátul: és *te* es.

II. erősítő, kiemelő értéke van sok esetben. Így az ilyekben: mikor jutott volna, *es* ime nagy fényesség szálla *Érd. 485.* értettetek-e? es úgy! *Mc. 40.* de uram es *te* mig vársz *Döbr. 20,* a szolgáló monda: es ez es Jézussal vala *Döbr. 437.* es *te* es Jézussal valál! u. o. én istenem, es mire hagyál el engem *Döbr. 452.* mondanak: es ezért *te* isten fia

vagy-e? *Döbr. 459.* ki es ki vagy te és mely felé lakozik istennek szolgálja? *Pecr. 62.*

s kötőszócska *es*-ből rövidül, azzal, mint egy eredetű, úgy egy értékű is. De mindig előlkapcsoló és szintén kiemelő erősítő jelentése is van Tehát:

1. oh s vajon mit szólhat? *Winkl. 94.* mind magáért s mind ő érettök imádkozék *Debr. 67.* ha valaki szeret engemet... s az én atyám es szereti *Debr. 46.* B. nevű... a keresztyéneket háborgatnája, annera, hogy még a barátokat es (is) s a szűzeket is nyilván ostoroztatnája *Debr. 120.* ha fiát feltámasztanája, elbocsátnája s ő es felvémé a törvényt *Debr. 196.* láta neminemő szerecsenöket s tabát egy mérték vagyon kezökben *Debr. 161.* (a *Debr. c.*-ben számtalan ily s!)

2. erősítő értelemben: s uram s mi vagy te? *Virg. 43.* vajon s ki ment volna ő előle el? *Apost. 45.* (2) oh uram s vajon miért vöd fel? *Debr. 35.* Saol Saol, s mit háborgatsz engömet? ki felelvén monda: s ki vagy uram? *Debr. 154.* s uram, mit akarsz én velem tétetni? s uram, miért bánkódol *Érs. 545.*

es meg *is* összetételei *meg-még*-gel: esmeg esmég ismeg ismég... esmeglen meges mégis megesmég megesmeg stb.

meg magában is kötőszó, igen egy értékű néha *és*-sel, *ismét*-tel, *megint*-tel. Péld. megszent A. úgy mond: es... *Érs. 529.* meg ezen szent meg úgy mond: es, ismét u. o. meg úgy monda más helyen... *Érs. 553.* ágyából elő voná ismeg igen szörnyen, veré — meg igen veré *Érs. 459.* János meg úgy mond... Jeronymus meg u. m.... Gergely meg u. m.... *Érs. 328.*

de meg határozóul ebben: mikoron jutott volna *de meg* az ő anyja (Sethé) Ádámhoz, megmondának ő neki mindeneket. *Tcl. 231.*

esmeg: Domokos megszabadult a betegségtől; esmeg úgy mond vala... esmeg egy időben a révész kér vala tőle pénzt... esmeg gázol vala némely folyóvizet *Dom. 93. 94.* és jöve a tanítványokhoz és monda... esmeg másszor eljöve. És jöve esmeg. Es őket meghagyván esmeg elmen stb. *Mc.* ismeg megjelenék a csillag *Debr. 108.* az frater megvakúla *de...* mikoron esmeg mindent hátra prédikállott vona, ottan esmeg megnyílik szeme. Mikoron esmeg egy frater... *Érd. 165. L. Érd. 335. 546.* (határozók?)

méges meysis mégis: végy te magadnak meges balgatag pásztor-nak edényit *Br. 312.* jöllehet a szerzet némáknak adjon szólást s hogy mégis több halottakat felkölt, írjad mert még ott sincs tökéletes boldogság *Ehr. 29.* mégis legottan az járóknak kejált vala u. o.

megen (hat.) ki árt, ártson *megen*; ki igaz, igazúljon *megen* stb.
„*meegen*“ *Jord.* 928.

megint „meg enth“ : más csuda megent ez lön *Érs.* 519. (Katl.)

esmegent : azért esmegent kérdik vala ötöt az írástudók *Winhl.* 305.

megesmegent : mihelyen megkeresztelé, meg ismegent kimúlván a világból idvözüle *Debr.* 216.

72. §. Kötőszók : sem se.

Hihető, hogy *snem* - *sne*-ből származtak, mint *sines* : *snincs*-ből. Ezért állnak az előbbieket sokszor az utóbbiak helyén, de sokszor egymás kíséretében is.

1. *sem se* : es nem, es ne helyett, vagy *nem is*, *ne is* helyett : és veszi vala Mária nagy hálaadással ; sem csuda, hogy étket veszen vala : s nem *Corn.* 39. keserűségnek töre az ő szívét által járá ; sem leleték csak mentől kisebb békételen ige es : és nem *Corn.* 41. viseli az önnön vállain ruháit, sem akarja vala . . . *Dom.* 129. soha sem volt, sem leszen : se nem *Érd.* 539. soha hiába nem lehetett, sem lehet is *Érd.* 648. ne bizzál temagadba, se merészkedjél : és ne *Horr.* 222 nem illik adnia, sem akarja vala : nem is *Marg.* 58. megtöröm őket, *sem* állhatnak ellenem : és nem *Kulcs.* 32 ez a keresztyénség, hogy háromságot tiszteljünk, sem egybe elegyejtvén személyeket, sem állatot el választván : sem-nem *Kulcs.* 53. fülök vagyon, de nem hallnak, sem nincsen lehellés : és -nincsen *Kulcs.* 340. nem győzhetének sem ő helyek leletteték meg *Jord.* 906. készek vagytok elhagyni, sem akartok követni *Debr.* 230. a véneket nem tisztelték, sem könyörültek a gyermekeken *Bc.* 105. ez belől sár, sem eszik valaha *Bc.* 174. asszonyunk azt viseli vala méhében, sem csuda, hogy isten ezt megtehetette *Tih.* 36.

2. *nem* nélkül *sem se*, a mai gyakorlat ellenére, de nem hallatlan az utóbbi időkben sem ; sem cseng, sem peng, mint az ércz : se nem (közmondásokban, rövid szólásokban ma is : se hete, se hava, sem eleje sem utója stb.) *Érd.* 466. se mondjad, se a mondottakat hallgassad *Vtk.* 63. sem láthatsz sem felelhetsz *Göm.* 17. ne mondják, se mondják *Döbr.* 85. sem tudom, sem ismerem kit mondasz *Döbr.* 449. János sem evék sem ivék *Jord.* 386. sem élhetek sem halhatok *Érd.* 229. (l. 1.)

3. *sem* marad el a másik *sem-se* összetételei péld. *senki* után : kit semminemű teremtetett állat érdömlene *Nsz.* 324. az ő szomorúsága mind semmi leszen ezekhez képest *Érs.* 21. én nállam nélkül csak semmit tehattok *Érs.* u. o. senki jó, hanem csak isten ő maga *Mc.* 91.

sem : mégsem : ha én ellenem várad állanának, én szívem sem fél *Döbr.* 71.

es nem ; *sem* : ha ti nem bocsátandotok, ti atyátok es nem bocsát *Jord.* 370. én es nem mondom : én sem *Mc.* 53. keresém, sem lelém ; kiálték, sem szóla *Érs.* 123.

sem egy : egy—*sem* : *sem* egy fráter húst ne ennék *Ehr.* 17. *sem* egy homályosság : semmi *Keszth.* 54. hogy *sem* egy ellenség engem kárhoztasson *Pcer* 264. *sem* egy ember *Keszth.* 383. *sem* egy ügyet nem lel benne *Döbr.* 321. *sem* egy helyt es ne adjunk *RMKI.* 182. kikben *sem* egy gabona nem terem *Bc.* 214. *sem* egy hatalmat nem vallott *Bc.* 134. ez hatalmat *sem* egyik ne vallja terajta *Ehr.* 24. *sem* egyben mrgháboroltatott *Ehr.* 21 kinek töledtől megválván *sem* egy segedelme nincs egyéb *Bc.* 78. paráznság és *sem* egyfertezet ingyen ne neveztessek ti bennetek *Döbr.* 305. *sem* egy lakás *sem* vala *Ehr.* 27.

semly : mi *sem*, se melyik, se milyen : egyik *sem* *Ehr.* 108. botrányos latinosság : egy ember *sem* vagyon *Érs.* 173. (l. f.)

73 §. söt sóg isöt isögh stb.

Az *isöt* *isög* alak (írva *ysögh* stb) *es- is-*vel való kapcsolatot sejtet (*sög* : s még=*sem* : s *nem*=*sincs* : s *nincs*). Többször mai mód szerint valami többnek, nagyobbak, kisebb-nagyobb ellentétben levőnek kapcsolására s csak ritkán egyenlő fokúak kötésére alkalmazták.

Mégis van példa az utóbbira is. (Még több az utóbbi időszakban.) ha sokat bőjtölsz, vigyázz, söt „el vezz“ : elveszel, meghalsz *Bod.* 15.

Nagyobbnak kötése ilyekben : minden természet *isöt* mennyei es csudálja *Döbr.* 501. ez innep egyéb innephez. *isöt* anyagi erőknek es csudálatos u. o. szép, miként hold, *isöt* szép holdnál *Döbr.* 502. monda az ördög : hadd törjem el e templomot. felele az apostol : vajne, sög ezt parancsolom *Döbr.* 44 esik fertezetességben. és söt nemcsak ő maga, de söt mind emberi nemzet (halálba esett) *Érs.* 383.

inkább-al esatlakozva, mint ma : megfosztának, mezítelen. lefekötének, söt inkább úgy mondják, hogy hajaidnál fogva lerántának *Döbr.* 3.

74. §. ha és összetételei.

ha gyakran a mai értelmében es alkalmazásában fordul elő. De a mily szerepe ma kivételesen vagy ritkán találtatik, az a középkorban gyakoribb volt. Kivált időjelentésben, kérdésben, indúlatosan előfordulása szembetűnő. Találjuk :

1. *idő* értelemben. Ily értelemben határozó is, ezekben : néha, soha, mindenha, egyébha stb. Így : ha megötte a képet, az őtet nem követé *Katl.* 384. ez leány ha születék, király hon nem leletteté *Katl.* 438. az időben, ha ez történék *Katl.* 692. mit bánkódol mostan, ha neked örülnie kellene 327. ha ki kesereg, akkor vígad *Thewr.* 288. atyám, ha lön ő halálán, nekem ő tölle így lön hagyván. *Érs.* 460. (Katl.) mely úrtatlan vezett el valaha, avagy igazak ha vakartattak el : mikor töröltettek el ? *Döbr.* 517.

2. Amavval függ össze a *feltétel* jelentése, mely ma csaknem kizárólag tulajdona, akkoriban is gyakori volt : ha ki nem tud szenvedni, nem is tud uralkodni *Érd.* 431. ha kinek házastársa vagyon, úgy tartsa. ha ingyen sem volna *Érd.* 353. ha hitedet nem erősítéd, ingyen majdan mind elhagyunk *Katl.* 2829. ha parlag szénáját rubázza, mitől inkább titeket : mennyivel inkább (l. al.) mind hatalma alatt vannak, ha tegye avagy ne tegye : akar teszi. *Jord.* 180. ha im te nem akarsz, minivel inkább mennybeli úristen *Érd.* 168.

3. *kérdés*-ben, mellékmondatban : *vajon*-nal sokszor egyértelemben, az előbbiekhöz—feltétel kétség—rokon jelentéssel. Monda : Uram, ha törrel vijunk ? : vajon *Winkl.* 162. gondoljad, ha vagyon avagy lett legyen tebened ? *Veszpr.* 126. miképen ismerheti meg, ha oda járúi *Nád.* 34. monda Pál az fejedelemlennek : ha illik en nekem valamit szólni. ? *Jord.* 779. lássa meg, ha erősen megtartja. . ? *Érd.* 369. lássad meg, ha bennem vagyon kegyetlenség *Kalcs.* 350. látod, ha arczel áldjon téged *Döbr.* 514. nem tudjuk, ha választottak vagyunk-e, vagy nem *Debr.* 128. akarnám, ha tudnám *Katl.* 1994. ki tudja, ha megfordúljon és bocsásson *Bc.* 206. leszállék e diós kertbe, hogy megnézném. . ha a szőlők virágoztak volna es . ha pányika almák termettek volna *Döbr.* 480. kérdi, ha illik innep napon jól tenni *Jord.* 538. ebből megismerhetjük, ha az édes urunk jármát vonzjok vagy kiét *Debr.* 16. tekintse meg magát, lássa meg. . minére szeresse az úr istent. . ha erősen avagy édesen, ha úr istennek parancsolatját megtartja, ha minden bűnöket gyűlöl, ha igaz életet él. . ha irgalmas, ha békességes, ha szent szeretetben lakozik *Érd.* 369. nem tudja ha . *Érd.* 423.

Főmondatban : óh ha innmár megtörnéd az egeket, és leszállanál *Érd.* 367. ha feledtök el istennek nevét, ha terjesztették kezönket idegen istenekre ? *Keszth.* 111. uram ! ha ezen időben megadod-e Izraelnek országát ? *Jord.* 707. fogadást fogadott Jákob istenének ; ha bemenetek én házamnak sátorába, ha felhágandok én nyoszolyámnak ágyában, ha adandok álmot én szemeimnek, és szemfedelimnek szunnyodást, míglen leljek helyt úrnak ! *Fest.* 127.

ha utáí valaki s más ily szóból elmarad, *vala*-, mint latinban

ali- és a közbeszédben néha ugyanaz ma is. Péld. két erős indulat vagyon ha melyik erősebb leend, a másikat meggyőzi *Érd.* 480. ha mi fogyatkozás esett. *Jord.* 282. ha ki engem nem követ. *Érd.* 147. ha ki én utánam akar jöni u. o. ha ki kesereg, akkor vigad (l. f.) ha ki nem tud szenvedni (l. f.) ha valaki és ha ki *Döbr.* 293. ha ki megemlékezendik, . az embert meg akarom ajándékozni *Érs.* 262. ha ki azon (úton) jár, ne féljen, hogy elveszen; ha ki nem jár, féljen *Érs.* 575.

Elmarad még *vala- csak* után : csak ki nekik ne engedjen, semmit sem árthatnak *Érd.* 72.

valaki után : valaki feljebb ennállam mit szeret, az nem méltó én előtttem *Jord.* kóstolhat mit valaki? *Döbr.* 526.

Kétkedést jelentő mondatokban : mikoron ki ítélé. *Érd.* 26. mondhatná ki, miképen kell Jézust követni *Érd.* 148.

hanem : ha-nem-ből, kisebb-nagyobb mértékben összeragadva a két szó, és a jelentmény egy mozzanatot jelelvén. Péld. el nem élhet, hanem nagy munkával : *ha* nagy munkával *nem*, máskép nem *Érd.* 516. nem leleték ki megjőne, hanem csak ez idegen : ha csak az i. nem *Döbr.* 371. nagyobb vétet nem tehet, hanem hogy ő tisztességét elvegye *Katl.* 1653. az isten nem szeret senkit, hanem azt, a ki bölcsességben lakozik *Debr.* 211. nincs próféta tisztesség nélkül, hanem csak ő hazájában *Mc.* 89. hova fussak, hanem csak te hozzád *Dom.* 213. 214. mi az, hanem csak a keresztnek győzedelme *Bc.* 264. 295. nem vet ki ördögöt, hanem csak Belzebuppal ördögök fejedelmével *Mc.* 35. nem adatik neki jelenség, hanem csak Jónás próf. jelensége *Mc.* 36. nem egyébről értetik mondani, hanemcsak Krisztusnak eljövételéről *Bc.* 264. mi ez hanemcsak emberek üdvösségének meghirdetése? *Bc.* 264. ez napságtól fogva semmit egyebet, hanem csak szent írást olvas *vala Érd.* 561.

hanemha; ez összetételben a második *ha* értéke és az egésznek kapcsoló hatása úgy érthető, ha *hanem*-et egygyé olvadt kötőszónak vevén, a *ha* feltételesnek vétetik : hanem = de úgy ha. Péld. hanemha megmondandjátok az álmat, elvesztek : elvesztek de ha megm. az álmat nem *Bc.* 119, V. ö. *Mc.* 21. 72. *Nsz.* 307. a farizeusok hanemha gyakran megmosdanak úgy esznek *Jord.* 476, mondom tinektek, mert hanemha inkább bővölködendik ti igazságtok, hogy nem az írástudóké nem mehettek mennyeknek országába *Mc.* 21. nem adja meg, hanemha léssz m. gúkesültetett *Corn.* 55. az egyesülés el nem vétetnék hanemha elesztébb az lélek eltávoznék a testtől *Tih.* 66. az nemtelen nemtelent szül, hanemha azután a királytól nőmösítettik meg *Tih.* 70. 71. hanemha az úr alkotandja a házat, hiába művelkednek a kik őt alkotják *Apor* 99.

haneha : a tiltó *ne*-vel alkotva, mely itt annyit jelent, mint a tagadó *nem*. Tehát : *nem* : *ne*=*sem* : *se*. Némileg világosságot vet erre a XVII. századbeli Rosnyainak ily sora : „ha *ne* szánd, lesz vala második Achilles“ (Rozsnyai Tört. Maradv. 173). Közbeszédben : *ne* néztem csak gyermekét, majd elbánok vele ! De ebben a középkori *haneha* köztöszóban tiltó, kötelező értelem nem található ; csak úgy mint a tájbeszédbeli *hanchá*-ban *sem*. Péld. senki magának tisztességet *ne* vegyen, *haneha* hivattassék mint Áron *Apost.* 40. mégsem hiszem, *haneha* ujjamat bocsátom *Apost.* 58. 59.

hana : *ha*+*na* egy kötő- és egy indulatszói elemből alkotva össze : *ha-no* ! vagy *no-ha* ! értelemmel ; de *noha* egyedül megengedő értelmet tartott meg, amaz pedig egyetlenegy írónál, a legrégebbek közé tartozónál fordul elő. Rendesen *hogy* van előtte, és mivel ez *mint*-et módjelentést is fejez ki, *ha no* érteleme csak *ha*, *mint*, *mintegy*. Péld. kezdé gondolni ennyi hosszú szenvedetét, úgy *hana* két esztendeig megúáltatott : *mintegy Ehr.* 3. mit gyicselkedel, *hana* *nem* vötted volna : *mintha Ehr.* 32. elmerültetett, *hana* volt volna érzetlen *Ehr.* 56. leesék, *hana* megholt volna *Ehr.* 68. monda Ferencz Jakabnak, *hana* ötet megfegyvén *Ehr.* 102. esmeretlenek között, *hana* *úáltatik* vala mindenektől *Ehr.* 129. jött vala ez ágyra, *hana* egyebeknek előtte *ment* volna *Ehr.* 143. *mennek* vala, *hana* kellett volna menniek erős hadra *Ehr.* 146.

hogyha : *mintha*, ruhái oly igen megszáradnak vala, *hogyha* kemenczében száraztatott volna *Dom.* 93. Ebből is látszik, *hogy* *hogy hana*-ban a *na* csak erőt adó szócska volt, mint néha *noha*-ban. Ez a maival egyező értelemben fordul elő : a gonoszok. *noha* e világon kedvökre éltek, de holtok után pokolra szállottanak *Érd.* 388.

olyha oly=úgy, mint (l. al.) *olyha* : *mintha* *mintegy*. Így : egy szát és két fület vettünk a természettől, *olyha* azt mondanája, *hogy* sokakat kell hallanunk és keveset szólnunk *Péld.* 20. én jószágom, *olyha* semmi te előtted *Kules.* 95. . . tizenkét sereg angyal menet győznie meg : *olyha* azt mondanája, *nem* kell, *hogy* segélj *Winkl.* 163. *olyan ha* azt mondanája u. o. kezdé vigadozni *olyha* ő urának előtte *Debr.* 349. *olyha* azt mondanája. . *Corn.* 2. hová lett a nagy család, ki téged követ vala ? *olyha* a te farkad mindenestől elszakada *Nád.* 315. *olyanha* azt mutatná *Érs.* 315.

oly mely : úgy *mintha* : hozaték Pilátushoz, *oly* mely immár érzésétől távozott volna : *olyan* a milyen, úgy *mintha Érs.* 46. kezdé az ő fejét az ő édes anyja felé hajtani, *oly* mely az ő sz. személyét adván

u. o. 55. mondá: idvez légy, oly mely azt mondaná: ó nemes asszony állat. . . . *u. o.*

oly melyha: oly = úgy, mely: mint, tehát: úgy, mintha: az imádságot mondjad, olymelyha az keresztfá alatt volnál *Érs.* 58.

olyma: olyha, mintha: Ferencz elmene szomorúlvan és olyma panaszkodván önnön benneten *Ehr* 10.

75. §. Kötőszók: hogy és összetételei.

Leginkább a mai jelentései fordulnak elő, -vagy azokhoz közelítő szerkezetek. Így:

1. *Idő értelmében*: hogy ezt mondá nekik, hátra menének *Winkl.* 161. hogy látá, mert sok dolgok tétetnének, elhagyá a világi életet *Debr.* 80. hogy lefeküvék, ismét hívá az ördögöket *Debr.* 118. hogy estve lett volna, jöve el József *Jord.* 512. hogy vizárja jövend. . . el nem dőjtheti *Jord.* 542. én lelkem el lankada, hogy szóla *Döbr.* 479.

2. *Alany- tárgy- jelen'éssel*: nem toldom, hogy szeressem (l. f.): toldom szeretni *Bc.* 144. nem alku (illendő) hogy kiun járnak *Apor* 167. Legtöbbször úgy mint ma.

hogy ha: alig más, mint magában *ha* vagy *hogy*. Péld. meglátom, hogy ha beteljesítsék *Jord.* 30a. kérdezik, hogy ha Mária vette-e az oltári szentséget avagy nem? *Corn.* 22. vettetik kérdés arról, hogy ha a pokolnak kínja kerestetik nagyobb munkával, avagy kedeg a mennyország *Nád.* 117. hogyha semminemű háborúságot nem akarsz szenvedned, miképen léssz tehát a Krisztusnak barátja? Szenvedj háborúságot, hogy ha ő vele egyetembe akarsz országlani *Debr.* 289.

hogyha: mint *ha*: egy titokszó jöve és hogyha urozna fogadta volna én fülem: quasi furtive suscepit *Döbr.* 517.

ki előtt: vala egy hogy ki kórságos vala *Marg.* 175. vagyon oly szent, hogy ki teszen sok csudákat *Marg.* 186. lón oly hogy ki mondaná *Érd.* 594. olyannak kellett választatni, hogy ki jegyzetött volna *Tih.* 274. a szép lovat megszereté, hogy ki miatt földét elveszté *RMKI.* 5. tudod-e a törvényt, hogy valaki három igazat mondhat olyat, hogy kiben semmi hamisság nincsen, tehát megmentbeti magát *Érs.* 525. oh ki boldog asszony vala ez, hogy ki gondot visel vala. . . hogy ki emböröket int vala. . . *Nád.* 542. egy az ördögök közül, *hogy* ki bátrabb és szörnűbb vala: rútabb *Érs.* 405.

Ez utóbbi esetben feleslegvaló a *hogy*, mint a latin *quodsi*-ben a *quod*.

felesleg az ilyekben is: vajh ki volna, a ki hogy adna nekem

olyan szélös hártját. . . *Nsz. 69.* mert nem egyébert, hogy *hanem* csak azért, hogy mindeneknek irgalmas vagy *Nsz. 79.* álnokságot gondolván, hogy mivel őket elveszthetné *Érd. 434.*

igenév helyett: hova alítjuk, hogy megyen *Corn. 280.* mit akartok, hogy tegyek *Mc. 92.*

elmarad: mit vélhetünk tett és teszen *Érd. 494.* vakmerőségek, ne mondjam tévelygések *Apost. 41.* akarod-e elmeggyönnk és megszédjök őket *Döbr. 290.* hol akarod szerezzönnk neked húsvétet enned? *Döbr. 432.* akarjátok-e bocsássam el zsidóknak királyát *Döbr. 468.* hova akarod mennyönnk el *Jord. 504.* miképen ma lásson, nem tudjuk *Mc. 189.* mondának: el kell menjünk, mert megégetnek *Érd. 471.* mit alajtasz leszen ez gyermek? *Jord. 520.* atyámfia, engedjed vessem ki a kalászt *Mc. 25.* hadd a holtakat, temessék el ő halottaikat *Mc. 28.* embernek fia jöven, alajtod-e lel hütöt e földön *Mc. 152.* látván az erdei számár, hiszem megjijede *Tel. 294.* istennek Juda minden királyi felett kelletett legyen (Jósiás): istennek kelletett hogy. . . legyen *Bc. 276.*

hogyhogy vagy egyik kapcsoló, másik módjellentő *hogy* vagy mai módon mindkettő módjellentő: kereskedtek vele a papi fejedelmek, hogy hogy Jézust megölhetnék: hogy mikép *Jord. 605.*

hogynem — *hoggyne* különfélekép írva: *hodnem honnem honne* stb.

A kettő közt olyan különbség van, mint a *nem* és *ne* közt természetes van. Amaz a mai *hogysem semihogy, mintsem, mint* stb. kötőszókkal egy értelmű, tagadva kapcsoló, emez tiltó vagy kötelező, bár ez *nem* oly világosan kifejezve, mint a mai *nehogy* (tájbeszédben) és *hoggyne* által. Ily mondatokban jönnek elő:

világiakról könnyebb embernek értéköznie *honnem* az mennyieikről. *Sánd. 1.* inkább költik jószágokat pompaságra, *honnem* szegényeknek segedelmére *Dom. 129.* többen *hogynem* százan *Virg. 29.* mert nem egyébert, hogy *hanem* csak azért hogy mindeneknek irgalmas vagy *Nsz. 79.* inkább, *hogynem Ehr. 80.* hogy egy ember haljon meg jobb, *honnem* mind a sok nép veszjen *Winkl. 138* többet tehetek, *honnem* te, *Érd. 204.* elárúlhatták volna a kenetet többen, hogy *nem* 300 pénzben *Döbr. 444.* emberi elme mindig készebb a gonoszra, hogy *nem* az jóra *Bod. 3.* nagyobb érdemet nyer istentől, hogy *nem* ha imádna érette *Érs. 22*

hoggyne: örömesben hallgass, *honne* szólj *Winkl. 132.* ő szíveket egyetemben költik el ez világi életért, alejtván, hogy *ne* legyen nagyobb öröm (lat. conjunctiv.) *Bod. 5 (2)* hagyjuk békeséggel őket, *honne* mind elveszjünk *Érd. 366.* nagyobb alamizsnát tettem, hogy *ne* te *Ehr. 83.* hogy áldjuk meg urat, hogy *ne* meghaljunk: hogy meg *ne* . . *Bc. 25.*

félvén, hogy ne azt köznépek eszekbe vennék *Ehr. 68. hogy ne: ne* hogy: ő lányival menj ki, hogy ne valaki ellened álljon *Bc. 6.*

latinosan: félnek vala, hogy meg ne szaggatnájak *Péld. 25. (l. f.)* féljen, hogy ne kárhozzék *Érs. 575.*

hogy nem után gyakori *mint*; az előbbiekhöz képest felesleges, bár a *mint*, az egybevetést világosabban kifejezi: isten többet tehetne, hodnem mint a természet *Tih. 40.* ugyan vigasság lesz egy bűnösen, honnem mint kilenczven kilencz igazon (l. *ugyan*) nagyobb haragra gyúlnak, honnem mint annak előtte *Debr. 84.* inkább akarának megölettetni, honnem mint e világba élni *Debr. 125.* többet, hogy nem mint tizenkétezer angyalokat kerhetnének *Érs. 90.* ezerszer akarnék halált szenvednem, honnem mint csak egyszer vétköznem *Nsz. 81.* a szeretetben nagyobbban mutattatik az édes istennek jó volta, honnem mint a több ajándokában *Debr. 211.* inkább elszakasszatok „el zakassatoc“, hogy nem mint az dagályosak levágattassanak *Tel. 109.*

nem hogy nélkül; lábaim kevéssé nem mind megindultak, én lépésim kevéssé nem kiötlének *Döbr. 136.*

hoggyesak és *csakhogy*: szenvedni vala, hogy csak lelkét megvigasztaná *Érd. 420.* Mária maga volt mind hírmondó, mind vendég, hogy csak, mint hiszem lenni, az szent öröm nagyobb lenne *Érd. 384.* nagy örömmel siet vala, hogy csak hamarább oda juthatna u. o. ne akarj félni: *csak hogy* higyed és megvigasztik *Jord. 552.*

csak magában többször mai módon, néha más szókkal szerkesztve: csak az úr istent ne kértem volnék . . rátok hárantanám *Érd. 542.* csak az te szamarad ki ne tért vóna (így) az útból, téged megöltelek vona és ő élne *Jord. 167.* én mennyei atyám, ha a kén el nem mül, csak szenvedjem ötet s legyen te akaratod *Érs. 90.* nagy sok jószágunk leszen, csak az úristent félendjük „fellengyek“ *Érs. 554.* soha senkit el nem hagy csak ki ő benne kétségbe ne essék *Érd. 386. (l. f.)*

alig hogy: csak alig hogy . . az ő ruháját elváltoztatta, mignem mindenestől fogva megavult *Marg. 3.* alig hogy maga D. ágyban alutt, demaga egyebeket szerelrest int vala nyugalomra *Dom. 129.*

76. §. Kötőszók: hát tahát stb.

Akkori alakjában többször: *tahát*, *hát*-tal egy eredetű és jelentésű. Előjön:

1. elbeszélésben egymás mellé sorozott mondatok utóbbikának elején, néha tárgyi mellékmondat előtt, kiemelés, rámutatás, a beszéd hangulatossá, élénkké tétele végett. Így: lelé tehát az nemes szüz egy

szép székben ül vala *Debr.* 123. epeséget tehát vállal (sokszor) *Winkl.* 329. 336. halála után jelenék meg egy szomszédjának, hát nagy hosszú nyelve vagyon *Érd.* 77. egy bódogtalan, ki minden idejét gonoszságban foglalta vala el, mikoron magához tért vala, látá hát kétségnek kapuján vagyon *Érd.* 49. látá, hát Sisera a földön fekszik *Jord.* 328. álmodám, hát tömlőczben vagyok... a tömlőcz hát fényes... hát vele angyalok *Katl.* 3046. belküldé Farahó, hogy meglássák és hát semmi az övék közül meg nem halt *Jord.* 23. mikoron kimúlt volna megjelenteték: hát Mária Magdaléna a koporsó mellett áll... *Érd.* 427. betelik a példázás, mert tehát Krisztus... Sámsonnal ellenségnék adatik *Winkl.* 179.

2. akkor azután értelmében, mint néha ma is használjuk a *hát* és *tehát* kötőszókat. Így: lábainál ülj és tehát igen aitatossággal megesköljad *Érs.* 37. Jézus monda... valahol hirdetendik mind... világot miá, megmondatik ez es; tehát elmene *Döbr.* 431. ez édes ének mondván elkimenének olajfának hegyére. Tahát monda Jézus... *Döbr.* 433. monda neki Jézus: háromszer vagy engem megtagadandó; es tehát ő többet szól vala *Döbr.* 446. monda Péternek a szolgáló: es tees... Jézussal valál; es tehát ű megtagadá *Döbr.* 449. sokan mondanak nekem, nemde a te nevedben predikáltunk... es tehát vallok azoknak, nem ismertelek tüöket *Mc.* 26. némely ifjó követi vala ütet csak egy gyólesban, es megtarták (fogták) ütet; es az tehát a gyóles elhagyván, elfuta ű tőlök mezejtelen *Döbr.* 448. minden ember előszer a jó bort veszi cleve, mikor megrészegöndendnek, tehát azt mely alább való *Mc.* 171. mostan látunk tükör által mesében, tehát kedeg orczáról orczára, mostan félrésztént esmerek, tehát kedeg megismerem *Döbr.* 298. Így *tunc* a Vulg. értelmében *Mc.* 37. 63. *Tel.* 29. *Döbr.* 399. 401. stb. es *tahát* (l. f.)

3. okozat kapcsoló mint ma: ha magadat hányod vagy dícsérod, tehát megútáltatol *Horr.* 246. valaki káromlást mondana, hát az meghaljon *Debr.* 92. ha emberek voltak, hát teremtettt állatok, ha születtenek es megholtanak, hát nem élnek... *Érd.* 152.

77. §. Kötőszók: de, nemde, de maga stb.

Mint *nemde* mutatja, *de* nem mindig ellenkezőket köt, hanem van indúlatszói és kiemelő értéke is. Tehát:

1. indúlatszóféle: én istenem, de miért hagyál el? *Döbr.* 6. *Kriza* 39. esászár, hogy ezeket hallá, de csak nem hala búsúlván: csak nem meghala *Katl.* 2837. társaim, de hálát adjunk *Katl.* 2857. mond a

király : de jó doktor (kérdésben ellentét nélkül) *Debr.* 492. óh de volna ily veszélyem. *Katl.* 3574. édes Jézus de mire remejted ez asszony állatnak ő lelkét? *Érs.* 320. jaj de mert csak ez leszen az én nagy vigasztalásom, hogy vigasztalást nem veszök továbbá *Nsz.* 56. oh atyám, de kérlek *Lobk.* 15. vaj te de mi ennek oka *Lobk.* 5. oh frater Ferencz de mire nem mégy *Lobk.* 11. V. ö. *Lobk.* 177. 184. 191. 223. 227.

2. Elleneseket köt : ha akarod hogy irgalmat valljak. de te tegyed *Ehr.* 111. ne annak a ki írta, de a ki adta. *Érd.* 3. nem én, de úr *Érd.* 337. nemcsak oktalan természeteket de es embereket megmarál *Ehr.* 148. nem úgy, de. *Keszth.* 1. én el nem fordítottam, de megfordítottam *Érd.* 508. mi az oka, hogy az elefántnak sem szárnya, sem hát lába, de csak négy? *Érd.* 654. hazudsz, mert nem úgy mondták, de (úgy hogy) a hol ő ott te *Érd.* 519. nem földi a te jegyesed, de menynevei *Katl.* 1387. megerőtlenülék, de sem marada bennem erősség *Bc.* 159. nem mondja, alátok vagy mellétek, de ugyan azt mondja hogy reátok *Debr.* 15.

Sokhelyt a mai *hanem* helyett, mely gyengébb ellentétezést, s nem oly erőlyesen jelel.

nem de rendesen nem magában kérd, mint ma, hanem -e? hozzá adásával a mondat valamelyik tagja mellett (L. al. Szórend) Nemde három férfiakat, megbékozottakat ereszténk a tűz közepibe-e? *Bc.* 133. monda Jézus : nemde bőjtölhetnek-e a mennyekzőnek ű fiai? *Jord.* 459. V. ö. *Jord.* 465. nemde-e méltán kellene örülnöm a te idvességedön? *Nsz.* 74. avagy nemde csak az igazaknak vagy-e atyjok *Nsz.* 80. uram, nemde-e jó magot hintél-e te földedre, es tehát honnejet az konkoly? *Döbr.* 290.

de maga ellentétet jelel : gazdag és hatalmas volt, de maga pogány *Érd.* 152. nem jó a fiaknak kenyerét az ebeknek eresztetni; és monda, úgy uram, de maga lám a kölykek is esznek a martalékokból *Mc.* 43. V. ö. *Nsz.* 63. lelé az frátert büntől idegennek, de maga lelé hogy. *Dom.* 190. akar álljunk, akar ülünk, de maga az halálra megyünk *Péld.* 65. mutatá magát bünösnek, mikoron de maga büntől tiszta volna *Debr.* 95. elbocsátlak, de maga messze ne menjetek *Jord.* 22. az út keménséget mutat, de maga sok jót talál ember rajta *Érd.* 389. V. ö. *Érs.* 9. Máriába bűn nem volt, de maga egyéb nem volt tisztaságnál *Nsz.* 347. írásomat vedd jó neven, jóllehet igen elégtelen és oly ha (olyan mintha) semmi volna. de maga . tisztességgel megvégeztem *Érs.* 342.

de lám (l. lám) : de maga lám : kívül láttatik tisztának, de maga lám előre jönnek számtalanok, kik lelkét gyötrik *Nsz.* 63. oh lám, de

maga, ha kívül („kövel és kívül“) láttassék ő neki vidámsága, de lám elenyésztetvén vagyon az ki ütöt belől untalan rágja u. o.

maga kötőszót is itt emlíjtük még. Tájébeszédben ma is meg van; erőt ad és ellentétet jelel, kívált: 1. megszólításban: monda Rufén Masseusnak, maga mi dolgom vagyon Ferenczvel? *Érd.* 51. monda: maga te mit forgatsz (ugyan)? *Katl.* 2519. ha holval tollaimat ragadandom és tengernek partján lakozandom, és maga bizony oda te kezéd viszen: de bizony oda is... *Döbr.* 217.

2. ellentét-jelentő; s ez gyakoribb: múltjék el tőlem ez pohár de maga nem mint én akarom *Jord* 441. jobb nekem meghalnom az ártatlanoknak egészségek megtartván, honnem mint az ő halálokkal egészséget lelvén; kibe maga bizonyos nem vagyok *Érd.* 185. imádtatik, maga bálvány *Katl.* 1660. semmi neköm róla nem jelenék, maga éjjel-nappal imádkozom vala érötte *Nád.* 445. Krisztusnak lelkét hiszi ő benne, maga sátán lakozik ő benne *Érs.* 530.

nemde mi-vel: *minemde?* (mit? nem-e? hogyan? nemde?) még nyomatékosabb kérdő, tagadva kérdő kötőszó vagy inkább ilyenül szolgáló kérdő határozó. Péld. minem de semmié tesződ-e? *Tih.* 235. mi nemde te es ez embernek tanítványi közül való vagy-e? *Debr.* 617. minemde nem kellene meghallgatnom ötöt? *Bod.* 33. minemde sz. Anna asszonyt anyául választottad volna-e? *Tel.* 104. minemde árvává maradonk-e? *Tel.* 177.

midenem ugyanazon elemekből: midenem réjó oroszlán a ligetben, hanemha ragadozatot valland? num quid rugiet V. *Bc.* (l. f.) midenem mondja Sion..? *Apor* 42. midenem istenek lehetnek-e? *Bc.* 114. jőjjetek és lássátok az embert..midenem ő-e Krisztus *Mc.* 175. hallgassatok Jákób fejedelmi ..midenem nem nektek kell tudnotok az ítéletet-e? num quid non vestrum est scire iudicium? V. *Bc.* 249.

minem: midenem *Bc.* 254. (l. al. Kötőszók: mi)

78. §. *oly* és összetételei.

Oly határozó szerepében áll és úgy-gyal egy jelentésű (l. f. ha) Így érthetők *olymint olyha* stb.

Sőt néha *olyan*: ugyan: a nyavalyás bűnösök nem mehetnek olyan (úgy) de kit mind (mindeniket) az ő ördöge viszen *Érd.* 11.

oly: olyan, előfordúl mai módon mint melléknévi természetű név-más, de ez nem egyedüli jelentése. Így: te szent véred oly mint kinyílt rózsa *Thewr.* 285.

olymint: úgymint, mintegy, mintha: lön nagy csendessége olymint

fél hóráiglan *Jord.* 898. énekelnek oly mint új éneket : mintegy *Jord.* 909. kiket Jézus szelídíte, lőnek oly mint bárányok *Winkl.* 350. az ifjú oly mint mind félnapig függé *Kaz.* 56. vala Bethánia Jeruzsálem mellett, oly mint (, holmynt“) tizenöt futamatnyi földön *Winkl.* 322. hallék szózatot mennyből, oly mint sok vizeknek szózatját *Érd.* 378. mint vagy on istennek szeretete ő benne : oly mint azt mondaná. . *Tih.* 18. ezt azért mondja urunk, oly mint adná nekik érteniök. . *Tel.* 158.

olymely-ben a *mely* is határozóúl vagy ridegen álló s alig oda köthető melléknévi névmás gyanánt áll. Így : hozaték *olymely* immár ereitől eltávozott vala : olyan mint a ki *Érs.* 46. ez imádságot mondjad *olymely* ha a keresztfá alatt állanál *Érs.* 49. 55. kezdé fejét édes anyja felé hajtani, *olymely* az ő személyét adván, . . *olymely* azt mondván : idvezlégy. . *Érs.* 55. tehenned vetvén gondolatomat, *olymely* a nagy magas mélységből kijöván *Nsz.* 128 fellövöldöznek, *olymely* golyóbissal *Gwiry* XVIII. *olymely* nem értöm vala u. o.

olyma : ez fraterék az tartományokban *olyma* negyven esztendeig viaskottanak *Dom.* 316. Ferencz elmene szomorúlván *olyma* panaszolván *Ehr.* 10.

úgy mint is előfordúl és úgy mintha jelentésű : nemcsak beszédével, de tétéményivel szerete minket, úgy mint mondanája lássátok. úgy mintha *Debr.* 32. nagyon kezdé szikrázni a csillag, úgy mint örömet jelentene *Érd.* 66. a szűzeknek nem adok parancsolatot : ugymint (hogy mint?) de tanácsot úr istenben *Érd.* 149.

79. §. Kötőszók : *mi*-től származók : minem mire miért stb.

mi ismét úgy mint *mely oly* stb. nem csupán névmás és melléknév természetű, hanem ragozhatatlan, határozói szerepű szócska is, mely ilyen formákat jelent : mint, mikép hát stb. De meg kell vallanunk, ma sem hangoztatása vagy hangnyomatéka, sem összetételekben az értelmé nem egészen világos, noha még száz évvel ezelőtt némely írónk használta (Ányos). A Vulgata *numquid*-je s Czuczor és Fogarassy szótárának *nemde*-je lefordítja de nem értelmezi. A példák világosítják : minem megcsalja isten az ítéletet, minem elfordítja azt, a mi igaz : hát megcsalja-e stb. *Horv.* 17. mit mívelsz „myelz“ te, . . . tartván te orozdat és orrodat az földön miképpen az disznó, minem az földben keresed az úr istent? : hiszen nem. *Marg.* 73. minem mind örökké elvet isten : avagy *Keszth.* 193. ki közöletek atyját kenyeren kéri, minem követ ad neki, — avagy halat (ha kér) ; minem kigyót ad neki? : vajh nem. úgy-e nem? *Döbr.* 333. nincsen ingyen mibe meréh, és az kút mély : ezért

honnaid vagyon eleven vized? (élő víz, forrás víz) Mi nem nagyobb vagy te („ti“) mi atyánknál Jákóbnál : vajh nem nagyobb *Döbr. 484.* minem valaki űneki enni hozott : vajon nem. . e? *Döbr. 486.* minem bolondot találtál : vajh nem. *Katl. 2423.* felele Pilátus : minem zsidó vagyok én? : nemde Kár. *Mc. 209.* minem sirhatnak a vőnek fiai mig velek vagyon a vő? : numquid V. *Mc. 29.* mi nem te-es az ember tanítványi közül vagy-e? *Döbr. 465.* minem ember szól ő tőle : mi! nem e. sz. belőle! *Katl. 2824. V. ö. Döbr. 432.*

minenem minemde (l. f.)

minemmen : mineműen, határozó de néha kapcsol is ; csak összemondás után való összeírás : miként vettétek mitőlünk minemmen kellené. járnatok és istennek kelletnetek, s úgy-es járjatok *Döbr. 303.* monda ez lejány : oh isten, minemmen lőtt szentté ez Margit asszony. . *Marg. 207.*

Nérmási mivóltát megtartja ilyekben : *mene mine*, mely először melléknévi jelentésű s ezt teszi : milyen minemű (mai : minő, tájbeszédből felvett szó) de határozót is alkot *-ne*-vel (l. f.) ily mondatokban : mene kedeg balgatag volt, ingyen ottan isten nem volt : a mennyiben . *Katl. 2616.* mene hogy éjjelre juta, a képet mutatá : a mint. . *Katl. 1320.* mene évék, legottan kivetteté : mihelyt *Érs. 538.* mene a szót elvégezé, az áldozatot elkezdé *Katl. 412. 426. 474.* mene hallák a nevét, térdre esének *Debr. 338.*

miként : miként mennyben, és földön *Nsz. 341 (2)* miként árviznek, ugyan (van-) én révásom *Döbr. 516.* a szózat kit hallék miként sok hegedűsöknek hegedülések volna *Jord. 909* kezdék kérni, miként minden időn szokta vala tétét ű nekiek *Döbr. 450.* miként urokhoz hallgatnak, azént több kincsesel áldoznak *Érs. 472. L. még Döbr. 201. Katl. 1918.*

mi helyen : mihelyt : mihelyen imádkozék azonnal kezde szólni *Debr. 48. 104.*

mielőtt : mielőtt neked szólnék, azelőtt neked köszönnék *Katl. 1618.* minekelötte meggyónjam s kommunikáljam, megbocsássa énnekem. . *Marg. 72.* minekelötte engem sötétség beboróhon, segélj engem istenem *Érs. 171.*

miivel czélzatosan : megöleté az apró gyermekeket, hogy miivel országában békességgel megmaradhasson : quo *Érd. 179.*

minecel inkább *-attúl* inkább *Debr. 347.* menével — anével *Debr. 408.* mennyivel — annyival *Érd. 542.* menére — annyéval *Érd. 506.*

mikoron -akkoron *Érd. 447.*

miután *Döbr. 433* miúlta fogva : dagályosok vóltatok miúlta f. ismertelek *Jord. 220.*

mire: miért? leginkább mondat elején kérdőleg: mire baragudtál meg... mire esött meg a te szíved? *Jord. 14.* mire hogy nem könnyörültél tennen magadon? *Nsz. 25.* mire nem féled nagy bűneidnek kénját... mire hogy bűnben teljességgel láttatol? („látattol“) ...mire akarod az pénzt elvenned? *Winkl. 148.* mire nem hagyod magadat megvigasztanom? *Érd. 217.* te ablakaidat beteszed szél ellen és villamatok ellen; mire nem teszed be te értelmidet (így; érzék érzés) késértetek ellen? *Érs. 432.* mire nem holtam meg... mire fogtak térdén... mire emlettek csecsből? Mert immár alván veszteglenék *Döbr. 516.*

miért: mivel minthogy; néha előmondatban mely okot jelent, másszor hátul álló hasonló tartalmú mondatot vezet. Péld. miért istennek akaratját tudják vala, imádságra adák magokat *Érd. 50.* miért G. óltalmazá a keresztyénséget, méltán mondhatja... *Debr. 209.* miért nagy vala a város 145 ezer gyermeket ölete meg Eródes *Debr.* az ördög mind ez széles világot megháborítja, miért nyilván megismeri hogy e világnak hamar vége lesz *Érs. 568.* nem igazságodért adta teneked, a földet, miért kemény nyakú légy: mert — vagy *Jord. 218.* halálára tanakodának; miért kegyig még ennek oka nem vala, elmene a háborúság előtt *Debr. 82.* miért bűnössé vallád magadat, megbocsátván vannak te bűneid *Debr. 364. l. Katl. 1884. stb.*

miért *hogy* a *hogy*-gyal töldva ugyanazon jelentésű. Így: Lázárnak jeruzsálembeli részt adák, miért *hogy* udvarló ifjú vitéz vala *Érd. 424.*

miokaért: miokért, ugyanazon értelmű: ki vagy én nemes uram és miokaért versz? . . másodsor ismeg elővoná, meg igen szörnyen veré, ki annál inkább szabódik vala, hogy miokaért verné *Érs. 549.* miokaért kedig látod az szálkát te atyádfiának szemében, az szelement („zelem“-: gerenda) kedeg te szemedben ingyen sem gondolod... *Érs. 552.*

mert ma csak okkötő, legtöbbször hátul álló főmondatot köt; hajdan ez a jelentése is megvolt, elől- és hátul álló okjelentő mondatokat kapcsolván, de még gyakoribb volt egyszerű *hogy* értelme, tárgyi vagy más mellékmondat kapcsolásában. Tehát:

1. *hogy* helyett köt mondatokat: és azért te istennek fia vagy-e? Jézus felele: ti mondjátok, mert én vagyok *Mc. 163.* jól mondod mert nincs férjed. *Döbr. 185.* ne akard mondani mert gyermek vagyok *Érd. 341.* de hogy látá mert sok dolgok tétetnének, elhagyá... *Debr. 86.* mit használ a faragvány, mert ő tevője reménkedett a törlejtetben, hogy tenne néma faragványokat *Bc. 274.* mi ember mert megjelentéd, avagy embernek fia mert alajtod ütet? *Kules. (l. f.) Döbr. 223.* két csuda történék; elő mert hogy fejét verék nem jára vér ő nyakából...

más... *Érs. 519.* Achior megismerje mert megcsal minket *Bc. 20.* utána nyomban következik: törrel által verettetik *hoggy* tudja minden, *hoggy* N. földnek istene *u. o.*

2 okkötő a utól járván az okjelentő utómondat előtt: mit nehez-
teltek az asszonyemberre, mert jó dolgot tett én bennem (okjelentő
hoggy) *Döbr. 431.* oka ez, mert igaz törvény Péternek adatott *Érd. 365.*
igyatok mind ebből, mert ez én vérem *Döbr. 433.* ne féljeteK, mert
tudom *hoggy* az megfeszezett Jézust keresitek; nincsen itten, mert
felkele *Döbr. 472.* mit miveltek? mert nem illik ezt tenni az innepen
Jord. 537. *hoggy* leszen? mert én férfit nem ismerek *Jord. 518.*

b) az előmondatot vezeti: mert negédes löl (valál), oly helyre
jutottál *Katl. 3492.* egy közölök Caiphas nevű, mert az esztendei püs-
pök volt volna, mondott ő nekik... *Mc. 195.* mert nem keresztelked-
tünk meg, kérjük a szent asszonyt *Katl. 2863.* mert engedelmes (az)
ur, erről penitenciát tartsunk *Bc. 27.* mert ezt tetted átkozott léssz
Tel. 211. mert elfeledkezél, elfeledkezem én is *Bc. 185.* mert te elűzted
a tndományt, én is elűzlek *Bc. u. o.* mert kedeg félének és a földre haj-
lának, mondának azoknak *Mc. 166.* isten! hálát adok tenéked, mert
nem vagyok miként egyéb emberek *Érs. 535.*

Az ok-jelentő *merl*-et, mint ma is, ekkor is gyakran *hoggy* váltja fel.

c) nyilatkoztatást jelentő mondatok után, néha egészen felesleg,
mint sokszor a mai beszédben a *hoggy*. Így legtöbbször az egyenesen
felhozott és elmondott nem mellékesen idézett beszédben vagy rövidebb
szólásban (recta et obliqua oratio). Péld. kive mennek vala az ördögök
sokakból, kiájtván és mondván: mert te vagy az élő istennek fia! *Jordl.*
533. a népek keresik vala ütet, tartóztatják vala *hoggy* ne távoznék
ütülök, kiknek ottan monda: *merl* egyéb városoknak is szükség nekem
prédikállanom, mert azért vagyok bocsátván *Jord. u. o.* dicsérik vala
úr istent mondván: mert nagy csudát látáuk ez nap *Jord. 536.* Jézus
monda: mert istennek fia vagyok *Nád. 269.*

mint a maitól sokszor eltérő alkalmazásban fordul elő. Péld.

mint: a mint; mint ezt látták volna, elfutának *Jord. 556.* mint a
királyok kive haladtak volna, eleikben keke a fényes csillag *Érd. 66.*
mint az lett volna, ottan nagy jámbor emberré változtatá önnön magát
Érd. 182

mint: mi módon, *hoggy*: megmondá mint úr isten ütet kihozá:
miképen hozta ki. *Jord. 750.*

mint hasonlításban a mai szerint: te szent véred piros oly mint
kinyílt rózsa *Thevr. 285.* aranygyal mint királyt, tömjénnel mint istent
és kenettel mint balandó embert (ajándékozáK Jézust) *Érd. 67.* minden

teremtett állatok engednek az úr istennek, nem úgyan mint mostan, — mindenek hallgatják nem úgyan mint mostan stb. *Érd.* 144.

mint: mintha, szerete minket úgy mint mondanája: lássátok... *Debr.* 1. f. nagyon kezde szikrázni a csillag, úgy mint örömet jelentene *Érd.* 66. (1. f.) úgy imádlak mint látnálak *RMKI.* 260

mint — *azonnal* (1. f.) *mint* — *attól*: nám mint kegyösben téssz én velem, attól inkább keserög az én lelkem *Nsz.* 83. mint hamarabb *Érd.* 80. mint inkább — annál inkább: mint inkább ember az ő bűnét elrejt, annál inkább kijelenti *Debr.* 369. *mint nagyobbban* lével („leyel“ létezik) rajtod kívül a világ szerint a haborúságtétel, az *annyival* inkább léssz hasonlatos a te Krisztusodhoz *Nsz.* 110. ha látnék barmot ilyképen szenvedni, még azon is meghasadna az én szívem... hát *mint annál* inkább terajtd *Nsz.* 20.

mentől: nihelyt keljetez fel mentől leülendetek *Fest.* 85.

míg miglen mai értelmében időtartam vagy időhatár (térre is átvitt) jelentéssel. De különbözik a maitól hasonlító értelme, mikor *minél* helyett áll, megfelelően neki utómondatban: annál inkább és effélék. Így: *míg* tovább vína, *azént* nagyobb kárt vallana: minél tovább — annál *Katl.* 3851. *míg* nőmősb annál kedvesb. *Tih.* 265. *míg* inkább égettetik, annyival inkább szebb *Nsz.* 312. *míg* közelebb megyen, aneal inkább megmelegül *Apost.* 42. *míg* valaki közelben van a megszentelő nagy istenhez, annyival nagyobb szent, részeltetésképen: részesülés által *Érd.* 438. annyival nagyobbban dicsekednek, *míg* nagyobb nemzetségből támadtanak *Érd.* 439. *míg* beljebb mennek, aneal a víz feljebb hatalmazik vala *Érd.* 436.

addig: annyival, a ház addig erős: annyival erősebb 1470. *míg* tovább addig nagyobbban *Érd.* 642.

miglen hasonlóul időtartam vagy határ és vég értelmében: reménkedem miglen elmenjen hamisság *Apor.* 1. (1. fentebb Kötőmód. Szófüzés.)

méglen: adhuc, még; méglen Jézus nem ment vala a városkába, de még azon helyen vala, a hová elébe ment Mária *Winkl.* 323. 1. *Ehr.* 26. *Érd.* 216.

mígnem összeragadva és a szórend és nyomaték változtatásával alkalmazva ebből: *míg*... nem. Így ebben: űlj én jogom felől *mígnem* vessem te ellenségedet te lábaidnak sámolja alá *Mc.* 56. Ez esetben az összeragadt *mígnem*-re magára esik a hangsúly; ba pedig *míg-nem* külön helyzetetődik, mindkettőnek egyenlően van hangnyomatéka: űlj... *míg* ellenségedet l. a. *nem* vetem. Ekképen a *nem* több mondattag elébe eshetik. Így: sem ennének, sem innának *mígnem* megölnék: *míg*

meg *nem* ölnék *Jord.* 785. el nem boesátlak *mígnem* megmondod *Érs.* 257. nem énekel kakas míg nem engem háromszor megtagadsz *Döbr.* 427. míg e. h. meg *nem* t.; mondom nektek nem iszom e szőlőtőnek nemzéséből *mígnem* eljö istennek országa *Döbr.* 455. nem eszem azt míg nem megteljék *Döbr. u. o.* Jéruzsálemért nem nyugoszm, míg nem az ő idvezítője mint a lámpás, meggyújtassék *Érd.* 38. fel ne serkentéseik míg nem ő akarja *Döbr.* 474.

80. §. Kötőszók: az ez, azon ezen, ha- névmási gyökerektől.

az az, ugy mint ma: id est. L. *Érd.* 91. *Cern.* 226. 229. 231 stb.

azént: a szerint: meghallottátok az mint — *azént*: úgy a hogy...

Érs. 573.

azonba, *azonközbe* mai értelmében: az alatt, a közben stb. urrá hagyom... azonban az isten ő neki jó férjet ad *Katl.* 603—610. reggel hollal felkelvén ime azonközbe beljutott hozzá a szent sereg *Érd.* 579. mikoron szentírást olvasna, azonközbe jöve be hozzá egy oroszlán sántálván *Érd.* 561. tekintém, tehát elenyészett; azon közbe... kimenék *Tel.* 301.

azonnal mai jelentésben, *legazonnal* amaz erősítve; *legazonnal*, hogy hozzá vevé, megadá lelkét *Döbr.* 30. ezt megtévén *azonnal* megállta a döghalál *Döbr.* 139. ha keresztyén nem volnék, ezennel megállanám bosszúmat *Érd.* 436.

annak okáért: azért, mint utóbb *Vitk.* 51. stb.

ott ottan: (az a + -tt) idő-jelentéssel: találának egy sárkányt, ki ellen keresztnék jegyét vetvén ottan ketté romla *Érd.* 434. mikoron leöntötte, ottan vérré változék *Jord.* 913. mikor az angyal kürtölt volna, ottan nagy köeső támada. *Jord.* 899. mihelyt látá, ottan hívé *Döbr.* 33. ha eljutand én halálom, ott jelenjél... *Thewr.* 296. nagy szózat melynek hallására minden állatok ottan engednek *Érd.* 10. megápolá ütöt s monda ottan üneki... *Jord.* 442. még e beszéd szólván, ime ottan Judas eljuta s vele seregek *Jord.* 441. kezde keseregni s ottan monda ünekik *u. o.* ágyából felszökellék, ingyen ottan letérdeplék *Katl.* 482.

ottogyan ottogyyol ottogyyel stb.: ott úgyan: úgyanott; *ittegyen ittegyel* itt így: ugyanitt Péld. egybegyűjtöm, ottogyan megvetekedem velök *Tel.* 243. úrnak napjának szózatja keserő, ottogyyol az erős türeldelmeztetik *Bc.* 279 L. több példát: ottogyan v. ottogyyel: *Apor* 150. *Vitk.* 5. 87. *Ehr.* 26. 27. 87. *Tel.* 269. stb. ittegyel: *Vitk.* 12. 57.

legott legottan ma ismeretes jelentéssel határozó és kötőszó: ezt megértvén F. legottan Bernáldhoz fordúla... De B. legottan elől lelé... *Ehr.* 10. mikoron Krisztus Judásnak a kenyeret adá, legottan elalvék

Winkl. 150. ha a léleknek miatta a test nem birtatik, legottan megholondultatik *Nád. 321. l. Marg. 211. Nád. 316.*

hol ott rendesen külön írva : *hol ott* ubi ibi, jelentése mint kötőszóé egy mozanatot fejez ki, még pedig.

a) helyet és időt, hely- és idő-viszonyt, melyet ma nem. Így : erről szól a Paternosterben holott parancsolat adatik *Érs. 554.* holott vasorált, a poharat vette *Döbr. 313.* kérdés támad doktorok közt holott leszen az utolsó ítélet (hely) *Érd. 10.* mikoron jutott volna oda, holott Jézus vala. *Winkl. 324.* magamnak szenteltem e helyt holott lakozom *Érd. 70.* holott vóltál te az éjjel? *Katl. 3200.* holott volna S. házában, hozzá mene egy asszony *Döbr. 431.* holott kóstolta volna, nem akara innia *Döbr. 440.* paradicsom, holott az első szülék vétkezének, napkelet felől vagyon *Érd. 64.* a királyné küldé egy gonosz emberhez holott ottan az temleczbe veték (hol rögtön) *Érd. 434.*

b) *holott* megengedőleg mai módon : ha ti, holott gonoszok legyetek, tudtok jót adnotok, menevel inkább. *Döbr. 333.* semminemű okát nem látom, miért oktalan (ok nélkül) mondatnék Jeronimust velek egyenesnek nem lenni, holott szentségnek életiben ő tőlök kisebb nem (így), holott isten személyt ne válogasson; .ha kinek teték. kisebb dicsőséget vallani, holott ő szentségének jedzési és munkáinak érdemi, kiket szerzett, minden jövendőknek hagyja: sz J. tőlök a dicsőségben meg nem válik *Érs. 339.*

hol-hol mai módon néha időről is mondva : megölelé a gyermekésének ő tagait, hol újját, hol kezét, hol lábát *Nád. 486.*

ugyan (az -gy -on), minden esetben *úgy-tól*, először *ita* jelentésű, másodszor erősítő, amazzal rokon értelmű határozó és mondatkötő, harmadszor megengedő kötőszó Tehát

a) *úgyan* : -ita : ugyan vigasság leszen mennyben egy bűnösön honnemmint (mint) kilenczven kilencz igazon *Döbr. 352.* miként ő világa ugyan es ő setéte *Apor 109.* monda es ugyan lön *Jord. 21.* minden állatok engednek, nem ugyan mint mostan. (l. f.) *Érd. 144.* boldog az oly szolga, kit mikoron megjövend az ő ura, ugyan talál a mint hatta *Érd. 156.* miként szolgálónak szemei önnön asszonyának kezében, ugyan mi szemünk *Döbr. 206.* miként éjjel, délben ugyan tapogatnak *Döbr. 519.* mindeneket jól látnak, fel ugyan mint alá, messze ugyan mint közel, kicsineket ugyan mint a nagyokat, hátra ugyan mint előre *Sánd. 8.* miként az szélvész. ugyan támad napkeletről. : ugyan lésszen jöveteli embernek ő fiának. *Érs. 568.*

b) erősítő értelemben : mikoron látá az ő szent atyját, csak ugyan ketté nem hasada nyavalyásnak szíve *Lobb. 209.* monda Jézus :

már hadd „haad“ el ugyan jó hívem, mert ígyen kell nekünk minden igazságot beteljesíteniük : ugyan hadd *Érd.* 347. mikor el akara mennie, ugyan által szakad vala szíve, oly igen keserűli vala *Lobk.* 212 felette óhajtja vala ötet az én lelkem, mert ugyan meghasad az én szívém értte *Lobk.* 213. ah! ugyan meguntatúl *Érd.* 463. ugyan bizony mondom tinektek, hogy. . *Jord.* 393.

c) *ugyan* megengedő értelemben ; mai módon ritka.

ígyen : így, határozó mint amaz, néha mondatot vezet, kivált hasonlításban. Péld. ime ez ígyen vagyon, miként kikeresték *Döbr.* 520. miként ittál én szent hegyemen, ígyen isznak és minden nemzetek *Bc.* 236. töredelmeknek miatta lön istennek barátja ; ígyen Izsák, ígyen Jákób, ígyen Mózes. *Bc.* 28.

így ekképen, istennek fia megtestesöle a mi idvességünkért ; ígyeképen egyem (l. al.) valami vagyon a földön mind azoknak oka. *Tel.* 73. 75. 158. stb.

innen tova (ez+n+n) : ezentúl *Nád.* 315. innektova *Nád.* 340. (2) miképen látatok azokat eltemettetni, inmentova ezenképen temesétök el a tü halottatokat *Tel.* 233

81. § Kötőszók ; vala- kezdetű melléknevek és határozók avagy akar stb.

vala- kezdetű melléknevek és határozók *akar-* (a ki csak, a mi csak stb.) helyett állanak ez időben, mint állottak sok ideig utóbb is. Így példáulúl :

val ki : akarki : valaki esedeznék vétökért, megbocsáttatnék *Érd.* 528. mindent vala minemű téteményben lel, azonképen itél *Érs.* 553. innepnapon kedeg szokta vala elbocsátani egy foglyát valamelyet kérnek vala *Döbr.* 450. senkit nem illethetünk, valaki a te hajlékod alatt van *Érd.* 433. valaki többet szolgál addig nagyobb kinnal fizet neki : minél-annál *Guary* XXII.

valahol : akarhol bárhol : valahol akarja, ott leszen *Nsz.* 223.

valahová : akarhová bárhová : menjen el valahová akarja *Érd.* 433.

akar 1. ismételve szétválasztó értékű. Például ellenes vagy megkülönböztetett mondatok elején : akar alugyunk, akar vigyázunk, akar ülünk („yllyewnk“), akar álljunk, demaga a halálba megyünk *Péld.* 65. akar akarjátok s akar ne *Ehr.* 108. bűnödöt mondjad, akar légy bűnös, akar ne *Vtk.* 65. akar-akar *Bc.* 146.

2. Külön kiemelő : avagy legalább oh Margaretha, akar csak most higgy immár, hogy élj *Corn* 329.

Ehhez közelít jelentésére és alkalmazására nézve, mint mondók, *avagy*, mely mint *vagy* is hihető *vah vajh varh*-ből ered, — indulatszóból kötőszó (l. al. Kötőszók eredete), kétféleképp szerkesztik :

a) *avagy* mint szétválasztó egymás után többször téve ; ma ritkábban és csak tisztesebb vagy régiesebb beszédben ; régen sokszor, többször. Az *a* előtett hang, mely *ha* vagy *a* rámutató szóelemből származtatott, erősebbé tette, mint a milyen a rövid *vagy*. Péld. avagy hideg volna, avagy meleg ; de miért állhatatlan vagy, kive kezdelek okádni én számból *Érd.* 69. de miért egyik sem vagy, ki kezdlek pökni. . . *Jord.* 891. vagy alunnéjek ember, avagy ennéjek ; *akar* mit tenne, mind szükségből tenné *Debr.* 129. avagy te Krisztus vagy, avagy sz. Ferencz *Virg.* 60. avagy lelkével avagy szívével, avagy kívánságával, . . avagy orczájával, avagy beszédével az ő atyafiához dagályt avagy gyűlölséget mutat *Debr.* 233. de fizetni kell avagy akarja, avagy nem *Érd.* 23. holott asszonyok zúgódnak morgódnak, avagy házasságról, avagy hadakozásról, legottan elmenj onnan *Vitk.* 66. a ki pedig tiszta gyónást nem tett volna, hitetlen és eretnek volna, avagy ottan meg kell az ő gonoszságát jelenteni ; avagy meg kell térni, avagy ottan meg kell halni *Érd.* 169. monda, valaki ő házát elhagyandja, avagy atyjafiait avagy húgait, avagy feleségét avagy mezeit az én nevemért, száz annuit veszen érette *Érd.* 207. ember embernek nem mondatik, ha avagy teste avagy lelke nem leend *Érd.* 336. avagy jól avagy gonoszúl veted valakire te kezeidet *Érd.* 361.

b) Kérdésben, kétkedés, kívánság kifejezésében stb. erősítő, kiemelő : avagy nemde csak az igazaknak vagy-e atyjok : nem. . ? *Nsz* 86. könyörüljtek avagy ti én barátim : legalább, kivált *Érd.* 607. itt állok, itt haljak meg, hogy avagy én uramnak koporsójánál temettes sem. . *Érs.* 319. ha jószágomat nem kiméli, avagy magamat kiméllene *Érd.* 642. én kedeg kérém ötöt, hogy avagy csak egy hórúig engednéje nekem az koszorút *Péld.* 72. idő kedeg vala avagy hatod : mintegy *Döbr.* 484. óh szívemnek egyetlenegy vigassága, avagy nem tudod hogy. . megfeszítették *Nád.* 502. oh ha én magamra úgy haragudjam hogy téged szeresselek vagy későn („keeseen“) : bár *Fest.* 368.

82. §. Kötőszók : ne netalán.

ne tiltó szócska *nehogy hogyan* helyett, tehát tiltás tagadás értelmében ily mondatban : világosítsd meg szemeimet *ne* valamikor mondhasa ellenségem *Peer.* 181. ragadjatok fegyelmet, *ne* mikor (vala-) megharagudjék úr *Fis.* 316.

nehogy hogyne l. *hogy* kötőszót.

talám talántan stb. így : mikor haragudnéjek ő dühök mi reánk, talántan víz elnyelt volna minket . . talán általment volna mi lelkünk türehetlen vizet . . *Fest.* 74. hijad te istenedet, ha talantal isten gondoljon mi rólonk *Be.* 240.

Itt határozóval van dolgunk, mely alig kapcsol ; csak a kapcsolásnak ad módosulást, hangúlatot. Inkább hasonlít kötőszóhoz sőt valóság-gal köt : *netalan*, kivált mikor a kapcsolat ellentétes és különben-is világos. Ez is csak határozó ebben ; angyalok kezökben vesznek tégedet, hogy ne talantal megsértenéd az kövekben te lábadat *Jord.* 363.

Mint kötőszó vagy kötést segítő szó főkép két esetben kapcsol :

a) *nehogy hogyne* értelemben tiltólag, óvólag : monda, ne irtsátok ki (a gyomot), netalántan kiszaggassátok a jó gabonát *Érd.* 128. áldozjál netalán haragudjanak : hogy talán meg ne h. *Kriza* 8. így gyötröm én testemet, netalántan mikor egyebeknek hirdetek, ön-nön magamnak megvetetté legyek : ipse reprobatus efficiar *V. Döbr.* 291. ne hagyj el engemet, netalantal felmagasztassanak *Apor* 111. kegyelmezz meg, netalantan nemzetek azt mondják. . *Döbr.* 150.

b) kételkedés kifejezője *talán* értelmének túlnyomósága által : Uram ! netalán az zarándék istennek embere ? ! *Tih.* 25. menjen el, térjen haza, mert netalántal meghal a hadban *Jord.* 241. sirjatok, netalán irgalmaz *Tel.* 227. könyörögnének netalántan adna az élet fájában és megvigasztalnéjuk *Tel.* 226. ha Izrael én útamban járt (volna), netalántal ő ellenségeket semmivé aláztam volna *Kules.* 203. ha tudnád istennek ajándokát, netalántal te kértél volna öttöllő : *Mc.* 174. ha engemet tudnátok, talántal én atyámat es tudnátok *Mc.* 186. L. még *Ehr.* 63. *Érd.* 271. *Katl.* 934. stb.

83. §. Kötőszók : kedeg, viszont ellen, monnal stb.

kedeg : pedig. Sokféle alakját, hangoztatását és leírását ismer-tettük (Hangtan l. f.) Jelentése a mai. Csak kevés eltérés van a maitól, melyet a vele szerkesztett másféle szók okoznak. Erősebb és gyengébb ellenkezést vagy csak időbeli következtést jelel. Péld. hogy kedeg viz-árja jövend (a jó épületre), a házat el nem dőjtheti : ha aztán *Jord.* 542. jóllehet kisebb legyen (a mustárnál), mikoron kedeg (de) felnevel-kedik magasabb minden veteménynél *Jord.* 395. jövének Simon házába ; Simonnak kedeg napa fekszen vala hidegleletbe *Mc.* 73. monda Jézus : menjünk el ő hozzá ; monda kedeg Tamás, menjünk el mi -es, *Érs.* 75. az M. Jézusnak lábait könyhullatásával megmosta vala, ennek penek Lázár atyjafia vala *Érs.* 74. némelyek lábokkal rugódozzák vala ; és kik kegyik viszik vala, kegyetlenül reá omolnak vala *Érs.* 31.

viszon ellen. Mivel *viszon* nem volt név (ma : viszony), gyanítható hogy *vissza viszont* helyett áll, egy vele azonos jelentésű szóval párhuzamban, egymás jelentését erősítve, — úgy kapcsolatván, mint a kötőszók sokszor péld. de maga, de mindazáltal stb. Péld. első átok onnan támadta, mikor úr isten embert megátkozta; *viszon ellen* (viszont) azért akará úr isten hogy esmeg onnan támadna örök áldomás *Érd. 64.* ha ki ez világot szereti, nincsen abban istennek szereteti, *viszon ellen* valahol istennek szereteti vagyon, ott lakozik Cristus *Érd. 69.* mely igen jó atyafiaknak szüléjeknek engedniök. *viszont* mely igen gonosz őket meg nem hallgatniok *Kaz. 120.* szeretetre indúztatik, irgalmasságot tévén ő vele; kit kedeg *viszon ellen* ismert gonoszúl élt lenni, hátat vet ő hozzája *Érs. 576* Hermogenes rajta küldé Filétást hogy meggyőzné; de mikoron *viszon ellen* meggyőztetett volna. *haza mene Érd. 433. 1 Érd. 57. (2) viszont ellen Érd. 610.*

monnal : monnó-tól, mely *mindkettőt* jelent. *-vel* raggal. Jelentése állandón mintegy : quasi. Így ezekben : lakozott kedeg ő vele Mária monnal három hónapokban és megfordúla ő házába *Mc. 160.* felmene az innep napra, nem jelennen (nyilván) de monnal titkon *Mc. 183.* bódogok lesztek, mikor kivetik ti neveteket, monnal gonoszt, embernek fiáért *Mc. 120.* „lelé az árpának monnal efi mértékét“ *Bc. 5.* a vizek megerősödnének monnal köfal *Bc. 18.* mikor hallandják a némát nem szólhatni, vizsik azt Beelnek. *monnal* érezhetne ki nem vall indulatot : mintha é. ki nem mozoghat : qui non habet motum *V. Bc. 113.*

84. §. Kötőszók : ígéből mondatból alakultak : tudniillik jóllehet.

tudniillik máskép *tudnimert tudniamert* (mert : hogy) *tunna : tudna tudni* stb. alakokban található, megfelel a mai ilyen alaknak és kapcsoló jelentése igen azonos a maival, azaz : magyarázólag köt egy szót vagy mondatot az előbbihez.

Egy helyen így is áll : érteni illik; vigyázzatok, érteni illik (ez az oka) hogy meg ne csalattassatok *Érd. 327.*

A szokott alakban és értelemben áll így : kérdetik hogy ha (vajon-e) vétkezik a halálos bűnbeli ember, mondván az imádságot, *tudniillik* a miatyánkot. *Debr. 487.* illék lenni hogy egy idvezítőnek miatta sok igazak szöröztetnének, *tudniaillik* Jézus Krisztusnak *Érd. 46.* nem messze járnak egymástól, *tudniaillik* a sz. úr fiú születésnek bizony jeleneti és fényes világossága *Érd. 56.* vala régi időben *tudniaillik* úr fiú születésnek előtte egy próféta *Érd. 66.* én mondom mert istenek vagy-

tok, tudniaillik részszerént és mind ő felségének fiai, tudniaillik választás szerént *Érd.* 461.

tudnimert. isten megmutatja nekik művelkedeteknek gyümölcsét, tudni melt (igy) sok lelkeket, kik üdvözültenek. . *Ehr.* 114. az áldott Krisztus ajánla ostyát (hostia : áldozat) miértünk, tudnimert testét a kereszt óltárán *Érs.* 52 az volna jó barát, ki vallaná a szent barátoknak életét, tudnimert Bernaldnak hitét *Ehr.* 120. . . mert a vár előtt, tudnimert a híd előtt az ellenség vagyon *Érs.* 531. 1. még : *Ehr.* 1. 104. 120. 138. 137. *Érs.* 539.

tudniamint (mint : hogy) : szülé tudniamint az Sz. M. az ő első szülöttét *Tih.* 31. összeegyesödének tuniamint az istenség s az embörség *Debr.* 53. három úton kezdékjstennek irgalmasságát kérnie, tunnyamint először az ő könyörgésökkel *Tel.* 18. 62. *Nsz.* 308. 311. 313. tudnamint *Bc.* 14. 48. tudniamint *Kaz.* 199. *Nád.* 686. 687.

tudnia tunya stb. de örömet szenvedé, . . tudnia istensége egyesült vala Krisztusnak lelkével *Érd.* 58.

jöllehet, ma is hasonló alakú és használatú, megengedő mondatban, néha világosabban másutt kevésbé kifejezett ellenesség jelölésére: jóllehet ne legyen az szentírásban, de ha ki megútálja, kárhozatos *Corn.* 22. jóllehet vétkeztünk, de maga teremtésid vagyunk *Fest.* 69. jóllehet pirongó orczával, de lám igaz akarattal járulunk. . *Thewr.* 290. jóllehet (a mustár) kisebb legyen, mikoron kedeg felneveködik stb (l. f.) *Jord.* 395. jóllehet e világ szeretőiben ugyan legyen, de miképen megfeszült emberben ezek lehessenek méglen én azt nem tudom *Nsz.* 6. jóllehet hogy bünösök vagyunk, demaga ez ország terhét viseljük *Nád.* 592. 1. *Érd.* 498. 570.

meglehet értelemben : a jó angyaloknak elbocsátása nem jelentetik egyébre, hanem csak a választottak egybegyűjtésére, jóllehet mindeneknek porát hamuját nekik kell egybeszedniük : mert úgy lehet hogy (és úgy van!) *Tel.* 246. gyümölcsét adja némely jóllehet százannyit, némely hatvan annyt, némely kedeglen harmincz annyt *Jord.* 394 (a Vulgátában semmi nyoma) l. *Bc.* 34. V. ö. *Jord.* 700.

Röviden is találni így : *lehet* (ma is) Igy : lehet mind futnak, de egy veszen nyereséget *Döbr.* 290. lehet űk rothadó koronát vegyenek, mi kedeg rothadatlan(t) *Döbr.* u. o. lehet embernek fia elmegyen, de jajj az embernek ki miá elároltatik *Döbr.* 445. lehet lélek kész, de test beteg *Döbr.* 447. (itt : „potest esse“ is állhat.)

85. §. Indúlatszók, erősítők, kötőszók mellett és gyanánt.

Van néhány olyan szó, mely mondat elején kapcsolás végett, vagy itt és mondat belsejében is kiemelés végett, vagy hangulatos összefoglalás kedvéért áll. Némelyik ezek közül formaszerűleg kiképzett név vagy határozó, mások kevésbé megalakult elemi voltokban álló szócskák, vagy inkább indulatos tartalmú szóelemek. Ilyenek :

valóbizony : első része melléknévi igenév, az utóbbi határozói és e korban melléknévi természetű szó. Indulattal erősítve emeli ki az ellentétes vagy nagyítva kapcsolatos mondatot. Péld. mit mentetek látnotok ? prófétát-e ? valóbizony mondom nektek nagyobb hogyanem próféta *Mc. 124.* ha e próféta volna. tudná valóbizony mely és minemő volna ez némbéri *Mc. 124.* vigyázzatok és imádkozzatok, a lélek valóbizony kész a test kedeg beteg *Érs. 27.* ha lehetséges, múltjék el tőlem ez kelyeh, de maga valóbizony ne úgy mint én akarom *Érs. 27.* ha jóltesztek azoknak, kik nektek jól tesznek, mely tiéteknek hálálát? ha valóbizony a bűnösök is teszik azt ? *Mc. 121.* tíz napok után jelenének (látszának) jobbaknak és tagosbaknak . . ; valóbizony M. viszi vala az étkeket : mert bizony jól tartotta őket *Bc. 118.* mikor esendik tűz a fa arany és eziüst isteneknek házában, valóbizony a papok elfutnak *Bc. 114. 115.*

tat a XVI. százban gyakoribb, itt ritka (Sándor István szerint : in- der That) értelmetlen érzés- vagy indulatszónak látszik. Így ebben : mondának neki : hallod-e mit mondanak ezek ? Jézus kedeg monda nekik, *tat* úgy : igen is *Mc. 52.* a ti mestertek nem fizeti meg a didragmát (adót)? és ő mondá : *tat* úgy! *Mc. 46.*

vah vak : vajh : vah „waw“ ki megtöröd a templomot. . *Winkl. 222.* vach (igy) ki istennek templomát megtöri, . . szabadóhad el tennen magadat *Döbr. 452.* vajh sohova nem megyünk. . *Apost. 57.* vajh bátor ne higység *Veszp. 139.* vajh bizonyával megemlékezöm *Debr. 322.* így mondott (felelt) : vajh istennek fia vagyok! *Mc. 69.* monda az ördög : vajh te frater. . *Lobb. 7.* valamely ember ha az sz. M-t hivandja, az ilyen ember vajh bizon malasztot nyer *Tel. 345.* valaki ember ő róla gyakorta emlékezik, vajh bizonyára az ilyen nem szoméhozik *Tel. 344.* monda az ördög : hadd törjem el a templomot, hadd vesszenek el te ellenségid ; felele az apostol : vajh ne, sőt azt parancsolom. . *Debr. 44.* vajh bizonyára akkor nevededik ez világi hitságeknek kívánsága, mikoron kívánja hogy légyen embereknek szeretetiben *Debr. 232. L. u. o. 276. 322.*

vajha (l. f. *ha*) feltételes kétkedő erős ohajtást jelentő indulatszó,

mely rendszeren főmondatokat vezet, mint ma. *De* vajha csak egyszerű bementél volna. . . az áldott Jézusnak ő belsejébe és. . . szeretetébe valami keveset érzettél volna („erzedel“) *Debr.* 289. *vajha* helyett *vajh* : a te neved édes név, vagy (így) érzenéjek emberek *Horv.* 219.

am a mai népbeszédből ismeretes *ám* lehet ; de röviden vagy hosszasan ejtették-e ? alig határozhatjuk meg. Rokon vele *em im* mely mint *am* röviden hangozván az *am em im* végén *a*-val *e*-vel sőt *i*-vel (lásd al.) továbbá *ott hol* stb.-vel csatlódik : *ama ame eme emi ime amott amhol imhol emitt* stb. *am ame* sokszor közbetett indulatos vagy emphatikus szócska, másszor mondatok vagy szókötését eszközli. Így : monda úr *ame* valamiye vagyon mind kezedbe legyen : *ám ! Döbr.* 512. *am* nem hajlékot látok : *ám* vagy *ime* . . *Érs.* 457. mint a madár *am* hogy fiait az fészökből kihányja, azonképen minket ez világból kihány. . . *Tih.* 17. no immár hagyjuk el királyné asszonyt, mert *am* megadta ő neki a megfeszített Jézus a mit kívánt ötle *Debr.* 498. némelyek mint *am* sz. Katerina. . . *Sánd.* 32. ezt vallották az angyalok, *am* sz. Máté írja. *Tih.* 41. *uram am* mire távozol el szükségbe ? . . *Döbr.* 25. mikora (mekkora) volt legyen, *am* Rómába felírták *Tih.* 99. *hol* hagyád az én mesteremet ? *am* az város kívül : *amaz* vagy *am* (ott) ? *Érd.* 379. fundamentomát végzők az szent evangéliumból ; *am* úgy olvassuk . . *Érd.* 367. menj hozzá reggel, *am* kive jó az víz mellé *Jord.* 181.

ame : *ám e ! ám ! ime !* : ottan születetik Amborus, kit *ahme* mikor a dajka lefekötött volna. . . s a gyermek alunéjék. ezenközbe egy raj méh szálla reája . . *Debr.* 17. megbizonyíták az oktalan állatok es uronk születését, mert *am* eh mind az ökör . . . mind az szamar térdökre esvén imádák . . az ördög is tanuságot tön erről, mert *ameh* a rómaioknak régi krónikájokban vagyon . . *Debr.* 56. bölcsek urunk hitére térének, *ame* mikorra Balakhius . . háborgatnája a keresztyéneket, . . sz. Antal levelet írta neki *Debr.* 120.

ime : *ime* hol kezkenőd, tisztességgel tartsad *Érd.* 379. szükség mivelkednem miglen nappal vagyon ; *ime* éj jó, mikoron senki nem művelkedhetik. : mert Kár. *Jord.* 657. látám *ime* egy fehér ló, és ki rajta ül vala, ívet tart vona (így) *Jord.* 894. látám és *ime* egy bárány . . *Jord.* 909. 910. *ime* hol Ádám, *ime* hol Noe ! (két külön szó is lehet, saját nyomattal) *Érs.* 567. *ime* hol a hel, hol letettétek volt ötet *Érs.* 562.

emi : *ime* helyett leírás tévedéséből-e ? többször : *emi* a te fiad, *emi* a te anyád *Vitk.* 72. 105. 107.

bátor néha mondat vagy mondomány helyett vagy határozóul magában, tehát kihagyással és indulattal : monda a király : miképen te a te

istenedhez fordítottad, azonképen teszek én is teveled. Felele az apostol : ha ezt tehetöd, bátor ; . . ha kedeg én eltörhetem a te isteneidet, higgy az én istenemben *Érd.* 508. monda Varius, no majd meglátom hogy segéll ; monda Hyrene : bátor. *Sánd.* 29. menjünk el mi es a több zarándokokval . . ; monda az anyja, menjünk el bátor szerelmes leányom *Debr.* 26. monda a szent atya, ha ott akartok lakozni, az igen kellemetes szolgálat vóna . . felele Kristóf, azt örömet megtehetem ; bátor (tehát, na hát) azt választom *Érd.* 435. (itt mondatkötő, nem ridegen álló szócska) ; felelhetünk engedve neki, hogy bátor úgy legyen *Érd.* 555. vedd el bátor fejemet *Kaz.* 34.

bátor mai *bár*, megengedőleg, mondatkötő : akárminemű nyavalyát bocsásson az ur isten . . bátor akar dőghalál legyen, akar kedeglen mirigy halál legyen, mindenben jó szerencséje leszen *Tel.* 347. az olyanok (ingatagok) bátor hallják az ígét, de miért nyitva tartják szívöket, hamar kiveszi onnan a szentírásnak értelmét az ördög *Érd.* 133.

bátor melléknév mint ma : légy bátor dolгодban, ne legyen gondod . . . *Sánd.* 21.

bátor módja szerint, *várj!* (hallgass stb) értelmében áll néha : *veszteg* ; mindig vesztegg-e, *vesztegni* ígétől, mely él, vagy határázó (elliptice) ? : nekik úgy mondnak vala (a keresztben *éli éli*-t kiáltó Jézusról) Illyést híja ez. Nekik mondának : vesztegg, lássuk ha Illés eljö megszabadítani ötet *Nád.* 286. az vitézők megmevetik vala és mondnak vala : vesztegg, lássuk ha eljö *u. o.* 288 Barbara monda az ő szüleinek : kicsodák ez ember képek, kiket itt felállattak ; mondának ő neki : vesztegg, ezek az istenek . . . *Érd.* 152. vesztegtél volna . . . *Bc.* 235.

no indulatszó ma is sokszor erőt ad a mondat kapcsolásakor, a mondat elejét hangnyomaték által fontosabbá teszi, a netalán mellette álló kötőszót teljesebb hangzatúvá fontosabbá. Így elbeszélésben újabb és fontos dolgok, vagy okoskodásban újabb kiemelendő érvek kapcsolásakor, — okozatok következmények figyelembe ajánlása által. Néha magában áll, többnyire pedig más indulat- vagy kötőszóval. Péld. a lelki ember soha ő magát mindenestől fogván ez világi hitvány kívánságokra ki nem önti . . . No nem bántja meg öt az községnek munkája *Debr.* 290. valamely ember jól meg leend szereztetvén az ő lelkébe, (rendbe szedve) no nem igen sokat gondol az feslett embereknek szeretlen járássokkal *Debr.* 291. ha semmi nemű háborúságot nem akarsz szenvedned, mikép léssz a Krisztus barátja ? No azért szenvedj a te Krisztusoddal egyetembe *Debr.* 289. bölcs ember ki belől az lelkiekben tud járnia és keveset gondolnia ez világi hitványosságokkal ; no bizonyára nem keres az efféle ember helyöket avagy időket . . . *Debr.* 296. az

megtaníttatott ember no bizonyával nem merésködik valamit az ő tulajdon érdömének tulajdonítnia *Debr.* 294. 295. ha az szerencse én reám térend és én őket meggyőzendem: mivel ajándékozsz meg engem (császár)? no ennekem én nagy kincsem legyen nekem dicsőségem, Jézus Kr. én jegyesem stb. *Katl.* 2142—47. csodálkozzál a mennyen és földön, tengeren... No jó császár, mikor ezeket eszedbe veszed... tanúld meg. *Debr.* 534. jó erkölcsben és ker. hitben neveli vala. No mikoron immár növekednék, .. az atyja egy magas toronyba tartanája; no mikoron ez meglőtt volna, ada úneki ki ütet őrizné *Debr.* 559. ez(t) megmondván az angyal elenyészék; no ennek utána eszébe vevé az gazdag ember magát és szolgálá *Érs.* 549.

no meg *am* vagy *ám* összetételéből állott elő *nám*, melyből utóbb, vagy a *lám* ide hatása által, vagy a nélkül az *n* és *l* elcserelődván (nadány: ladány, nandor: landor, talantal: -tan stb.) lett: *lám*. Nem volna lehetetlen, hogy *lám*ból lett volna *nám* (ama két példa úgy mutatná) de ennek, az utóbbi alak régibb és régen sokkal gyakoribb használata mond ellene. *Nám* és *lám* is egyes szók vagy mondatok indulatos vagy szeliden hangúlatos kötését és kiemelését eszközlik. Ma is meg van *lám* mind az élő közbeszédben, mind élénkebb nyelvű irodalmi munkákban.

1. *nám* így: első méltóság mondatik angyali idvezlés; *nám* úgy olvassuk, ... *Érd.* 157. hogy jöttél ide, *nám* nincsen mennyekzöhöz való ruhád... *Debr.* 392. oh mennyire eltévedtünk, *nám* nem volt bennünk világosság *Érd.* 517. hogy jövétek alá ilyen hamar: *nám* mind mennyországban valátok? *Érs.* 551. mire jöttetek ránk; *nám* semmi háborúság nincsen *Jord.* 342. emberek, *nám* atyafiak vattok, mire ártotok egymásnak? *Jord.* 728. mit félsz, *nám* nagy sok esztendeig szolgáltál? *Érd.* 10. minden állatoknak tökéletes része istentől adatik ide alá; de maga *nám* az ember isteni ismeretre igyekszik feljebb hágni *Nsz.* 2. ha valaki mondaná: *nám* ruhánk vagyon, jól mondja, de azt is a barmoktól erővel vettük *Érd.* 389. olyha a te farkad mindenestől fogva elszakadt: *nám* nem vagy most a négyszögű kőtöromba... *Nád.* 315. miért mondod: ki vagy mennyekbe, *nám* isten mindenütt mondatik lönni *Nsz.* 338.

lám: *lám* csudálod e templomot (ugye?); de mind őket úr isten szerzé... *Katl.* 1630. a doktor így vetekődék: *lám* ha mind így vólt volna... hát mire hólt meg? *Katl.* 2641. stb. pirongó orczával, de *lám* igaz akarattal jöttem hozzád... (l. f.) *Thewr.* 290. óh mely szegényen, mely meztelen *lám* keresztfán mevettetél *Thewr.* 292. *lám* epedtél utálatost és meghaltál keservetöst *Thewr.* 295. oh *lám* de maga ha némi-

képen kövel (kívül) láttassék neki vidámsága, de *lám* elenyésztetvén vagon a ki belől rágja *Nsz. 63.* úgy uram! de maga *lám* a kölykek is esznek a morzsalékból *Mc. 43.* az nap jóllehet egy nap legyön, *lám* egy nyilvánban látja hogy nem mint más... az istennek állatja jóllehet egy legyön, *lám* azért különben (más-másképen) láttatik az bódógoktól *Sánd. 13.*

86. §. Hasonlító *inkább*, kiemelő közbetett szók: *ingyen* *egyem* *ollyom* *kim*.

Hasonlító *inkább mint*-tel csatolva (l. Kötőszók *mi-ből*); magában nem mindig hasonlít, néha több közül kitüntet mint határozó, de általánosságban, úgy mint a közép fokú név.

1. magában áll mint határozó ezt jelentvén: nagyon, eléggé. Ily esetben is ott rejtezik, oda érthető a hasonlítás; de nincs kiteve. Péld. kalastromba befogadtaték, holott (a hol) inkábbban elnehezödvén még sem szönék a bölcseségnek tanúságától *Debr. 208.* én édes fiam én adok inkább hálákat... *Veszpr. 41.* mindenkor inkább állhatatosnak láttatik vala *Ehr. 3.* inkább mennyei szenteknek grádosa szerént jószágról jószágra használván (erőről erőre gyarapodván) leplébe fel-emeltetik istenhez *Ehr. 64.* Jakab azon kérlek, inkább nyerj szent mértékletességet *Thewr. 166.*

2. hasonlításban mint kötőszó: megszereté őt király inkább hogy nem minden néemberieket *Bc. 53.* ha az mezei füveket isten ezenképen ruházza, minevel jonkább titeket *Jord. 372.* az királynak fiát tévölygésbe nem ejtöttem, de jonkább az tévölygésből kivöttem *Kaz. 122.* nem igazságot tesz, hanem jonkább erőszakot. *Kaz. 125.* Több esetben határozó, mely a kötőszó értelmét erősíti.

Nem élénk hangnyomatékat adó vagy indulattal kiemelő szerepe van, de mégis valami hangnyomatéka, hangulat-adó vagy jelelő hatása van *ingyen* szócskának, melynek legegyszerűbb jelentésénél (gratis) egyebet ma nem ismerünk, melynek hangulatos voltát alig érezzük csak kevéssé is a mai beszédben. Mint sok más szó ez is elvesztette egykori értékét. Néha magában, legtöbbször kötőszókkal vagy határozókkal kapcsolatban, ezekkel együvé hatva találjuk. Eredetét az *in* tagadó vagy ürességet (inhely l. összetettek. -inség, itt néha ünség) jelentő gyökértől vevén itt két fő jelentése van: egyik: *ok* vagy *munka nélkül*: gratis stb., másik kiemelő: épen, teljességgel.

1. *ingyen* gratis. Így: szükség mostan sok ideig való penitencia-tartással meglelni, kit akkor ingyen adnak vala *Érd. 85.* ingyen és

méltatlan ezeket vettem *Fest.* 388. ingyen vettétek, ingyen adjátok (az igét) *Jord.* 382. *Mc.* 31. fejedelmek üldöztek engemet ingyen *Apor* 98 ingyen rejtették el nekem való veszedelmet, és hejába boszantották én lelkemet: ok nélkül. Kár. *Kulcs.* 80. mit háborgatsz minket hejába avagy ingyen *Tel.* 216. fejedelmek ingyen háborgatának *Döbr.* 70. sokasultak kik engemet ingyen gyűlöltek *Döbr.* 129. *Mc.* 203. szükség a teendő jószágot ingyen tennie *Tel.* 71. ok nélkül *Apor* 18. 94. *Kulcs.* 34.

2. általában, teljességgel, igen stb. jelentéssel. Még pedig a) állítólag: a leány monda: add nekem a János baptistának ű fejét; és ingyen megszomorodék azon a király: igen, contristatus est V. *Jord.* 398. ez tenger nagy és ingyen tér: igen teljességgel téres, sík. *Kulcs.* 252. de ingyen mikép idvezülhet, a ki M-t megátkozza? *Érd.* 161. ingyen mi lehet bűnös embernek nagyobb... bizodalom *Érd.* 162. ingyen ottan feltérdeplék *Katl.* 482. ha hitedet nem erősítet. ingyen majdan mind elhagyunk *Katl.* 2829. ingyen valami kevés *Döbr.* 321. mikor szólok vala nekik, ingyen vának vala ellenem *Fest.* 54. monda az úr ingyen majd „ingyam mait“ a bordélyba vitetlek *Döbr.* 29. igen: ingyen (?) istent ingyen sem ismerte *Guary.* VII.

b) tagadólag, a tagadást vagy annak eredményét erősítve, nagyobbítva vagy kiemelve: mene (a mennyiben, minthogy) kedeg balgatag vólt, ingyen ottan isten sem volt *Katl.* (l. f.) oly módon jó el ez világot megítélni titkon, hogy emberek ingyen sem vélik, sem várják *Érs.* 572. ha jó művelkedet ott nem lejend, az ilyen ember istent ingyen sem ismerte („ingyen“) *Nád.* 36. olyan volt mintha ingyen lelke sem lett volna *Érd.* 511. az istenről nem tud halandó ember ingyen csak gondolnia is *Érd.* 160. ingyen meg nem szűnöm csodálkodástól *Nsz.* 21. az én szemeimet a nagy szégyőnséges pirogásoktól ingyen fel sem merészlöm emelnöm *Nsz.* 60. ingyen meg se rettentsenek *Nsz.* 32. ha meg nem akart volna halni, ingyen sem született volna *Érd.* 56. nem hogy barátját megesehná, de még ingyen sem gondolná is *Érd.* 180. nem lát vala ingyen hová lépni is *Érd.* 191. kit én nem akarok ingyen hallani is *Érd.* 217. a jók ingyen igazat sem mernek mondani, ottan ellene mondó támad *Érd.* 597. kibem ingyen hire sem vala *Érd.* 616. várj csak, ingyen majdan nem lesznek *Döbr.* 383. parázñaság sem egy fertézet ingyen ne neveztessek ti bennetek: köztetek *Döbr.* 305. (V. ö. 464. 468. u. o.) nincsen ingyen mibe meréh *Döbr.* 484. óh jaj ennekem, jobb ingyen sem születtem volna *Nád.* 333. *Érs.* 172. ingyen majd, és ingyen majdan *Érs.* 88. (2.)

Néha úgy látszik *igen* (nagyon) vagy *igyen*-ből. (l. f.)

egyen rendszeren mondat közepén egy vagy több szó után álló

szócska, melynek eredetét — Czuczor és Fogarassy szerint *igyen*-ből — és értelmét nem igen esmerjük. Molnár A-nál és Baróti Sz. D. *Kis-did Szótárában inquam*-mal magyarázva. A középkor némely írójánál, (utóbb is néha) ilyenfélékben fordul elő: így ekképen egyem valami volna a földön mindazoknak oka az isten *Tel. 73.* mit adna többet egyem, ki semmit nem bir. *Tel. 98.* honnat van egyem ez esztelenség *Tel. 168.* nem olyan asszonyi állat az egyem mennyországba, hogy szent gyanánt hívandó volna segítségül avagy óltalmért egyem; nem kell szent gyanánt tisztelni ötet egyem *Tel. 109* intetik, hogy ez világi marháknak gondja nélkül csak úristenbe vetné az ő gondolatit egyem *Tel. 124.* ime egyem fogadsz sz. lélektől *Tih. 290.* ha mind teljes világ hártva volna és tenger tanta volna, és fáknak minden leveli és füveknek minden „magyai“ írók volnának *egyem...* mind ezek megfoghatkoznának *Péld. 71.* (itt *egyem* lehet: *egyemben* rövidítése).

Egészen ismeretlen ma ez a homályos eredetű szócska: *ollyom*. Egyszer találtuk, így: „Mint vagy édes barátom; *ollyom* sirtál, mely könyves a szemed“ *Érs. 548.*

Ily ismeretlen ma s a közép- és utóbbi korban legtöbb írónál szokatlan ez a hasonlóúl bizonytalan eredetű határozó, melynek azonban értelmét tisztán kivehetjük: *kim* vagy *kem* *ken*. Különböző alakban fordul elő. Található Nádasdy Tamás nádor családi levelezésében, néhányszor, a XVI. században. Itt is több írónál. Jelentése: *talán*. E korban ilyeneket lelünk: te törvényed én gondolatom, tehát (akkor) *ken* elvesztem volna én alázatosságomba: máskép talán elvesztem v. úgy megaláztak: nisi quod lex tua meditatio mea est, tunc *forte* perissem Vulg. *Döbr. 64.* mikor emberek ránk támadnának, *kim* elevenen benyeltek volna... Mikoron ő mérgek mi reánk haragunnéjek, *kim* víz minket be burejtott volna... mi lelkünk a vizet által mené, *kim* mi lelkünk tűrhetetlen viz által ment volna: forsitan Vulg. *Döbr. 206.* (3) mikor feltámadnának népek mi reánk *kim* elevenen elnyeltek volna minket, mikor haragudnéjek ő lelkök mi reánk, *talantam* viz elnyelt volna minket... *talán* által ment volna (más codexben ugyan az) ő kívánsága nem elégíthetnek meg, minem azt vallaná (birná) kinck képe hasonlatossága ő; ki csak isten *kim* elégítheti meg ötet: vajh talán cs. isten elégítheti... *Érs. 529.* lásd meg Uram, *kem* az mi szarándoktunk ez *Peer 19.* (V. ö. ugyan e helyen: netalantam *Érd. 411.*) tanóhatok engem és én veszteglek és *kim* valamit ha nem tudtam tenóhatok meg: si quid forte ignoravi. Vulg. *Döbr. 522.* istennek semmi ajándéka kisednek nem láttatik, még ha *ken* háborúságot eressen mi reánk es *Debr. 296.*

87. §. Kötőszó mellőzés és halmozás. *Asyndeta Polysyndeta.*

A nép egyszerű és helyes beszédében feltalálható mindenik: a kötőszó mellőzése és összehalmozása. Amaz valahányszor a hangnyomaték, tehát az indulat hanglejtéssel kifejezése eléggé megjeleli a mondatok viszonyát, az ellentétet, okkapcsolatot stb. — és ez által mellőzhetőkké teszi az ily feladatú szócskákat; amaz valahányszor a fontolgató, okoskodó, néha a kapcsolatot találgató, minél nyomosabban éreztetni akaró elme erőlködik magát minél megfelelőbben kifejezni, minél nagyobb szabatosságot eszközölni, a mellett, hogy kedélybeli érdeklődését is minél bővebben közölni és észrevéteni kívánná. E végre az egyfajtaikat vagy különböző jelentésűeket összeteszi, egymással módosíttatja stb.

Kötőszók maradnak el a közbe tett mondatok vagy szók mellől mint: hiszem tudom stb. (Igy talán a most említett *egycm* mellett?) Igy marad ki *hogy* a mondatok összevonásakor (l. *-at* képzőt s az igenevet). Kimaradnak az egymás mellé rendelt mondatok közül az okozat-, következmény- időkapcsolatban levők előtt. Például: adjatok jó mértéket és nyomottat; púpoztat és kifolyót adnak előttökbe *Döbr. 353.* egy úr, egy hit, egy keresztség, egy isten *Döbr. 375.* monda Judás: bűnhödtem igaz vért elárulván; mi miánk *Döbr. 438.* valaki ellene mondana, írna, szólna, megátkoztassék *Érd. 529.* emlékezzél kelljen te ajándékidről isten (isten kelljen h. e.) *Fest. 381.*

Gyakoribb dolog hogy a kötőszók halmozódnak, az egyszerű népies, de kissé okoskodni kívánó beszéd módjára stb. Igy kivált a kérdő szócskáknak egymással meg *es*-sel összerakása, a pathétikus és erős állítás minél határozottabb és hatásosabb kifejezésekor. Igy: minemde tehát nagyobb-e szolga uránál *Debr. 256.* Hasonlóul mikor az *es*: *tehát annakokáért* stb. mellé helyeztetik (l. f.) mikor a *hogy*: *ha ki* és más szók előtt áll, a nélkül hogy az értelmet módosítsa s csak a hangzatot teszi teljesebbé. Igy: parancsolá hogy semmi *oly hogy ki* neki valaminemő szomorúságot tehetne, elébe ne bocsáttassék *Kaz. 93.* ezerszer akarnék halált szenvednem *honnem mint ha* csak egyszer vétkezném *Nsz. 81. Tel. 109.* ha tollaimat ragadandom és tenger partin lakozandom, és maga bizony oda te kezed viszen *Döbr. 217.* de *hogy* mert sz. Ferencz igen szereti vala, monda neki. *Ehr. 46*

Sok kötőszó egy mozzanat kifejezésére: úgy annyira *Debr. 89.* oly mint ha *Kriszt. 1.* miérthogy midenem minemde nemde-e?

88. §. Általános észrevételek a kötőszókról.

Az előbbieken láttuk a kötőszók természetét, alkotó részeit a mondatok fűzésében való szereplését. Gondolhatjuk, kivált a többi nyelvemlékektől oly nagy idő távolságban levő HB. megvizsgálásából hogy a régi magyar beszédben, mielőtt irodalmivá lett volna s művészi próza eszközévé, mielőtt az újabb szellem hatására, idegen művekből és érintkezésből több ismerettel gazdagodott és mielőtt íróink és olvasó közönségünk több oldalról gondolkozni, elvontabb dolgokról vizsgáldni kezdtek volna, ahhoz képest többféléről bővebben kifejtettebben szólni képesek lettek volna, beszédünk is egyszerűbb lehetett, mondataink kevesebbféle kapcsolatban voltak, a mellé- és alárendeltség nem sokszoros viszonyában fűződtek össze: tehát kevesebb és nem oly sok fajta kapcsoló szókra volt szükség. Épen úgy mint a nép nyelvében a művelt nyelvezet ellenében. Gyaníthatjuk, hogy csak néhány ősi egyszerű kötőszónkat alkalmazták (es de ha hogy); a többi későbbi születésű s a nagyobb rész, vagy ezekből, jelentésük módosulásával, vagy összetételeikből, vagy ezeken kívül egykét névmási törzsből alkotódott.

De azt is láthatjuk, hogy abban az időszakban, melynek nyelvvel itt főképen foglalkoztunk s melyben nagyobb nyelvemlékeink létrejöni kezdenek már az utóbbi fejlődés korszaka: a mondatok többféle és mesterségesebb kapcsolata folyik. Tehát a kötőszók szaporítása, összerakogatása, sokféle kapcsolác, bonyolodottabb alá- és mellérendelés, szónoki és bölcselői tekintetből változatosabb fűzés, és ez által a kötőszók értelmének szaporodása, módosulása, alakjaik összetételeik sokasodása tapasztalható.

Ezt a dolgot a nyelv történetében igen fontosnak tekinthetjük. Az írók, tehát a nemzet értelmesebb része és képviselője elméjének, és a nyelvnek is mint a szellemi élet kifejezőjének és tényezőjének gyarapodását, tovább haladását szemlélhetjük benne. Méltó lesz hát vele kissé bővebben foglalkoznunk.

1. A legtöbb kötőszóknak, melyek alig elemezhetők, ridegek és egyszerűen rövidek, nemcsak származások bizonytalan, hanem épen rideg és egyszerű voltok miatt jelentésük is sokféle és kétes; ugyanazon szócskák sokféle érzések, hangulatos szólások, s a gondolatok többféle viszonyai jelelésére használtatnak. Így például: egyszerű kapcsolatban független mondatok között, hely és időviszonyok, ellentét, okkapcsolat, következtetés stb. jelelésére (Lásd: *és ha hogy hát* stb.) Mint az indulatok érzések nem osztályozhatók logikailag, úgy az ezeknek megfelelő, ezek által szülemlett szócskák jelentése sem.

2. Eleinte, még a középkor íróinál is nagy szerepe van a mondatok kötésében az indulatszóknak. Találunk számos *no*-val kapcsolt *am* vagy *ám lám nám tahát hát* szócskákkal fűzött egyszersmind nyomatékosokká tett, nyomaték által összefűzött mondatokat, valamint *vajh valóbizony ingyen* stb. által hangulatosokká tetteket is.

3. Még a valóban névmási eredetű kötőszók is szolgálnak indulatot, erőt adó kiemelés, emphasis tényezőjeül. Így: *bát tahát* magam minem midenem sőt *hogya* stb. Még a név természetű *bátor*, összevonva: *bár, veszteg* (ige: vesztegni) is ilyformán alkalmazódnak.

4. Az indulatszók és a sajátlagos kötőszók összetételéből származnak aztán sok kötőszóink: *noha* és *hana* (csak egy írónál) *no+ha* minem minemde ámde vajha. És az újabbak, részint valódi kötőszók, részint határozók, nevek sőt igealakok, meg egész mondatok kisebb-nagyobb mértékben megváltozott alakjai, mindinkább elszigetelt sajátossá lett jelentésekkel. Ilyenek: mintha *hogya* *hogyesak* stb. *demaga valóbizony* *netalán* *jöllehet tudniillik* stb.

5. Alakúlnak névmási elemekből ragokkal; *mine mene: mennyire, mire* miért azonban ezennel legottan ezért ezokaért stb.

6. És az összetettek részei hol ez hol más rendben állanak egymás mellett, — ily esetben hangnyomatok is változik s valamennyire értelmök is. Így: *noha: hana, hogya-sem: semhogya, minemde: midenem, ime: emi.*

7. Némelyek külön állnak, külön hangnyomatékkal a régi, mint *ma* és a népies nyelvben. Csak utóbb és már a középkorban kezdenek egy nyomaték alá jutni. Néha és nem ritkán úgy külön állva mutatják ki valódi jelentéseiket. Így példáulúlj ebben: *minemde: mi? nemde! vagy mi? de nem! vagy: de mi? nem?* Ebben *mignem: mig-nem, inhol; ime hol van! ime lásd hol van* stb. (l. al.)

8. Feltűnő végre a kötőszóknak általában való sok-jelentése. Így: *mert: hogya* *mivelhogya; tahát v. tehát: akkor azután azért annálfogva, ha időt és feltételt jelentő (wann és wenn) vagy valamely kérdést kétkezdést hangulattal bevezető szócska; hogya* idő- máskor okjelentő, sokszor tárgyat kapcsoló, sőt egészen felesleges szócska (*hogyki* miért *hogya* stb.) Innen következtetjük, *hogya* a régi sőt a középkori beszédben is a mondatok tartalmi mivoltát nem oly világosan különböztették meg, — nem tudták, nem szokták, nem is akarták szorosan megkülönböztetni. És a mondatokat — mint már említők — inkább egymás mellé mint egymás alá sorozták. Az *es hogya ha de* stb. ősi egyszerű, egymás mellé rendelt mondatokhoz való alkalmazása ezt tanúsítja. És innen következik, *hogya* itt is mint más nyelvben a mondatok tartalmához nem

szabódnak pontosan és mindenkor a kötőszók, nincsenek is a mondatok minden nemeihez elég kötőszók, pontosak és gépiesen alkalmasok. Sőt inkább felcserélődnek a legkülönbözőbb fajták és eredetűek is. Péld.

- a) A hely- és időviszonybeliek : ha hol holott legott.
- b) hely- és időmondatbeliek okjelentőkkel : holott mikor miután.
- c) Időmondatok kapcsolói feltétellel : ha hogy.
- d) időmondat kötője ellentétessel : noha ha mikor holott.
- e) kérdő feltétellel : ha.
- f) módhatározó időhatározóval : hogy.
- g) Ugyanaz hasonlítóval : mint hogy miképen.
- h) Egyszerűen kapcsoló és ellentétet kötő : és

Igy sok más esetben, melyekből kivethető, hogy a kötőszók magokban nem tökéletes kötők, de a mondatok tartalma, összefüggése, értéke, nyomatéka teszi a kapcsolatot világossá.

De kiválón érdekesek a kötőszók közül azok, melyek részben névmási elemekből alakultak, legegyszerűbbek, legrégibbek. Az effélék közt vannak :

α) Rideg törzsek : es de ha ma (olyma).

β) Mai használat módjából tekintve melléknévi természetű névmások, de hajdan rideg ragozatlan határozói természetű alakok. Ilyenek röviden szólva :

ki melynek ma csak melléknévi jelentése és mivolta esmeretes, a régítől abban különböző, hogy *ma* jelzőül nem állhat, a középkorban (és utóbb is) széltére állott, sőt határozóul ígéhez sorozva is találtatott. Volt : „*ki nagy* : mily nagy stb. Így többek közt ebben : *ki* sokan vannak. .*Érd.* 77. 104. Itt csak úgy lehet mellék névi jelző, mint *oly nagy*-ban : *oly*, *mily jó*-ban : mily stb. De már ebben : *ki* „felmagasztattak te mivelkedetid“ *Apor* 52. valóságos határozóul áll. Ebben is : *ki* csak isten elégíthet meg ötöt. .*Érs.* 529. Így esmeri *Gelczi K. I.* is, *ki* egy helyen mondja : vajh *ki* ohajtják ama p. kofortyok. .Így a nép beszéde, melyből idézi *B. Szabó D.* Kisded szótára így : „*ki* : mi mint, vajki szeretném. .“

oly : úgy, *olyha*, mintha, *olymint* : úgy mintha l. f. és *Winkl.* 163. 169. *Corn.* 2. *Péld.* 20.

mely : oly mely : ugymint „mely megkívánta a király a te színednek ékes voltát! *Érd.* 661.

maga ma kirekesztőleg, a középkorban (s utóbb is) sokszor ragozható névmás, tehát melléknévféle. De többször határozó módjára ridegen áll s egy jelentésű *de*-vel (L. f.) *Nsz.* 220. *Dom.* 190. *Mc.* 43. stb.

Mily kevés kötőszó van a bibliai ó héber beszédben és hihetően más régi nyelvben vagy beszédben is, az egyszerűen magasztos rövides, költői indulatossággal szóló, nem magyarázó nyelvezetben, az újabb főképen értelmező, erősen okoskodó, mondatokat bővítő, összefüzogető, gondolatokat összepontosító nyelvezethez képest, megláthatni, ha a középkor, de kivált az utóbbi idő bibliafordításait az eredeti héber bibliával összevetjük. Vagy mivel itt csak a Vulgata visszaadását találjuk s az ősi hébert a Vulgatán át csak tökéletlenül szemlélhetjük, ha más példánál Károlyi fordítását vetjük össze az eredetivel. Vagy csak ezt a fordítást magát vesszük közelebből szemügyre. Ebben azok a szók, melyek az eredetiben nincsenek, melyeket a fordító értelmezés vagy népszerűség kedvéért, de sokszor felesleg is adott hozzá, saját betűikkel vannak nyomva. Itt könnyen megjeljük az eredetiben hiányzó kötőszókat is. Például egy elbeszélő könyvben I. Sámuel I. s köv. részeiben könnyen meglátjuk mily sok: hogy csak tehát vajon hanem annakutánna akkor azért ennekutána ismét mindazáltal ugyanmilyra stb van itt a mi amott nincsen.

Méltó végre azt is megtekintenünk, mit okoztak a magyar beszéd hangoztatására nézve a szaporodott változott terjedtebbekké lett kötőszók, vagy a régiek hangoztatása, mondatban és mondatkötésben való hangnyomatékai miben különböztek a maitól. Körülbelől ebben :

1. A régiek, mint láttuk indulatszókkal kapcsoltak s a kötőszók közül kivált az egyszerűbbeket indulatosan ejthették ki. A *de* indulattal emelte ki a mereven ellentétes mondatot. Az *és* erős hangon mondatott mikor kérdést vezetett vagy ellenkezőket kötött: *noha* nyomatékosan és érzéshanggal kezdte a megengedő mondatot, *no* egész indulattal, ébresztőleg *nógatra* kezdte vagy csatolta a következőket, eredményeket stb. A *hát* naiv elbeszélésben erősebb, másfélében gyengébb hangemeléssel jelezte az érdeklődést. Így volt nem régen még s talán így van ma is a gyermek- és népbeszédben legalább az *am* vagy *ám* dolga; ez az együgyűséget, gyermekes ámulatot, vagy bámulatot kifejező szócska maga sokat tett arra, hogy a beszéd hangulatosabb, kedvesebb és vonzóbb legyen. Már a középkorban összetételezett az *ez* (amaz emez íme emi) névmásokkal és kezdé sulyát veszteni. A mainépn nyelvben maig előfordúl s ebből gondolhatjuk, mily hangulatot okozhatott a középkori beszédnek. Mindezek a meglátott, vagy megfigyelés végett felmerült dolog különösebb kijelelésére s figyelem csodálat ébresztésére gyakran előfordulván, képzelhetjük, mennyire különbözővé teheték a régiek beszédét a maitól. Így hatottak *nám lám* is, melyek közül az utóbbi maig előfordúl, kivált az el nem korcsosult népnél. E különbség fontosságát

az teszi nagygyá a mit soha sem szabad felejtenuink, hogy a nyelv nem az a mi írva van, hanem a melyet beszélnek.

2. Az összetett kötőszóknak egyelőre minden alkotó részök magában is érthető és használt lévén, saját értékkel és nyomatékkal bírt, tehát több mozzanatot fejezett ki; csak utóbb lett összesen egy mozzanat kifejezőjévé. Kiváltképen az ellenességet kötőkről és kérdőkről — tagadva kételkedve habozva kérdőkről — mondhatni ezt, melyekben többszörös rámutatás, tagadó vagy kételkedő kiemelés fordul elő. Kevésbé a ragos vagy névutós alakból származottakról. Amazok példája lehet: nemde nemde-e? minemde midenem? stb. emezeké: minekutána ezokaért annakelőtte stb.

Érdekes az ily kérdő egyszersmind kapcsoló, vagy több mondatból állva kapcsoló kötőszókat elemezni, részeit oda helyezgetni a mondatban, hová kezdetben s a nép mai beszédében is tartoznak. Például ebben: minemde te-es ez ember tanítványi közül vagy-e? eredetileg az elhelyezés így lehetett: Mi? de (hát) te es nem ez ember tanítványi közül vagy-e? Vagy így: de mi? (hogy) nem ez ember tanítványi közül vagy-e te es? Vagy ebben: az atya mi nem követ ad fiának: Mi? az atya nem ad követ a fiának. A *hanem hogynem mignem* stb. ily elemzését már érintettük: könnyű is a nép rendes beszédéből megérteni. Így például: nem valla (bir vala) senkit, kivel nyájaskodnék *hanem* csak az szüzeket: ha csak nem... *Horv. 128.*

Hihető a Vulgatabeli *numquid* vagy latin *nonne* hatására is lett egy-némely kötőszónk. Az csaknem bizonyos hogy a *mert: hogy* jelentését egyfelől a Vulgata *quia*-jának köszöni. De hogy a magyar írók és nép magoktól alkották az effélék legnagyobb részét és épen a kérdő kötőszókat is: a hátuljáró *e?* mutatja, melynek használatát sokkal inkább lehet m. tájbeszédnek gyakorlatából eredtetni — mikor tudni illik illetéktelenül áll hátul, — mint idegen nyelvszokásból. Inkább a székel és palócz hátul járó nyomatékból, mint egyébből.

3. Sok ily összetett szócskának és a vele kötött mondatnak hanglejtését alig tudnók ma eltalálni, sőt nehéz elképzelniük is. Minő hanglejtés illetve például *minem* első és másod tagját, vagy *minemde* tagjait, vagy *bátor-t* és *veszteg-et*, midőn elliptice mondat helyén áll, vagy *am-* talán *ám-*ot vagy *ime hol* egyes tagjait; így e: ime! hol az ember? vagy csak ime hol az ember! stb. továbbá *ingyen-t egyem-et*: a mai beszédből, meg a legtisztább lejtésű népbeszédből sem lehet eltalálni.

Bizonyos hogy ha a középkor mondatkötése tüneteit, kötőszóinak mint erre nézve fő tényezőknek hangoztatását az összes hangzatbeli

jelenségekkel elgondoljuk s tekintetbe vesszük a szórendezést is, mely amavval szoros kapcsolatban van: ama kor beszédében a maitól igen különböző, mondhatni egészen más hangzatot sejtethünk. Kevésbé élénket néha, szelid komoly folyásút, de sokszor mainál hangulatatosbat, egyenlőtlen hangeséssel, a csendesen elmélkedő de egyszersmind mystikus érzelmességtől meghatott léleknek megfelelőt

De átlátjuk azt is, hogy a középkori beszéd hangulatosságát főképen a kötőszók okozták, melyek a mondatokat nemcsak összefűzték hanem egyszersmind a gondolatokat is értelmesen csatolták; a mondatoknak nemcsak értelmi súlyát tartalmát, hanem értelmi minőségét (mintegy hangnemét is) jelezték. Tartalmok és hőfokuk exponensei voltak...

89. §. Szórend.

Ha feltesszük, hogy az ősi m. szórendezés és a mitől ez függ: a hangoztatás hangnyomat, lényegében olyanforma volt mint a mai népé — bár vidékek szerint ez is különbözik, de tisztább ajkú vidékeken eléggé egyező — azt kell hinnünk, hogy a középkorban az íróknál találhatók szórendezések ferdeségeit a latin és más idegen nyelvek befolyása okozta. Lehetetlen volt ezek hatását kikerülni, lehetetlen volt az idegenek és utánzottak mondat-alkotását s rendezését magyarossá átalakítani; midőn sem amazokat teljesen át nem láthatták, sem a magyarral úgy rendelkezni nem tudtak — nem is volt elég szó és megfelelő mondat-alak — hogy az idegent híven és magyarosan adhassák s a magoké itt-ott ne módosuljon.

Van azonban oly ferdeség is, melyet a nép nyelvéből magyarázhatunk ki. Ilyen az *is* rendezése vagy helyezése, mely részint minden esetre nem volt megállapodva és általánossá valamely szabálya nem lett, részint olyan új alkatú mondatok létesültek, melyekben helyet lelni neki nem könnyű vala. Például a mindig szaporodó igekötős ige s összetett igealakok részei közt stb. Így a kérdő szócska helye, mely tájbeszédekben ma is kétes (rád-e meg, rád-e vicsoritja még? láttad-e volt?) A mondatbeli határozó szók, tárgy stb. pedig még a XVII. százban is oly sokféleképp rendeztettek, s a kötőszók egy vagy két szó vagy mondattag után tévése ma is oly kétes, hogy a jelen százbeli nyelvújítók közül némelyeket arra a nézetre vezetett, hogy a magyar szórendezés egészen szabályozatlan és egyéni tetszéstől függő dolog. (Élet és iktura. Kölcsey) Sőt némely esetre nézve maig kérdésbe tehető, vajon a nyelv természetéhez képest melyik a szabályszerűbb és magyarosabb.

Csak a mai irodalmi jobb nyelv gyakorlatahoz mérhetjük a közép-korit és csak ettől eltérő sajátságait érinthetjük, — felmutatván mi fordúlt elő, de nem ítélvén mindenütt és végleg a helyes és helytelen felől. Ilyenek:

1. A mondattagok közül a mondomány-ige elől tévése (talán újabb nyelvek: német, franczia után ma is): hala meg Eleazar pap és temeték el ötet. *Jord.* 322. vevé fel, menének be *Jord.* 43. írta meg ez mai sz. evangéliomot. *Érd.* 64. 72. 80. 85. szereté meg ötet *Jord.* 343 J. vere meg tizezer embert. *Jord.* 323. üték szállották meg. *Jord.* 180. 190. történék, hogy megbetegedvén halna meg. *Jord.* 739. kelének fel. *Jord.* 297. 331. 339. 343. vagy te malasztal teljes *RMKI.* 165. mikoron ajojtatus volna, ment be Rómába pápához, kéré meg *Érd.* 648.

2. A mondomány előtt a határozó szók nem a mai szokott rendben állanak, jelesen nem a nyomatékos, leginkább kiemelt határozó szó — ragos vagy névutós vagy más név — áll közvetlen a mondomány előtt, hanem az attól távolabb eső, mellékesebbnek vett dolgot jelentő kifejezés. Így: mire nekem nem szólasz? *Winkl.* inte megmondván miként ötet uristen kihozta *Jord.* 750. kérdezi mi ez volna? *Döbr.* 298. avagy mi oka ennek volna *Katl.* 222. keresem, miképen ez teljesednék be *Bc.* 75. minemő jutalmat ebből vészték *Érs.* 3. az dolog, hogy megláttaték, félelem őket ijeszté, *Katl.* áldva te légy Jézusnak dajkája *RMKI.* 175. láta egy vak embert ő születetétől fogva *Mc.* 188. miképen az mezítelenítés lött legyen. *Virg.* 24. megvárjuk minemő kimenetelt ez dolog valljon *Bc.* nem érthetik vala mi az szó volna *Marg.* 16. kétsége vagyon róla hová a halálnak utána megyen *Nád.* 311. senki nem, mikoron ó („ooh“) bortiszik, ottan újat kíván utánna, mert azt mondja, hogy az ó bor jobb *Jord.* 537.

3. Jelzők, kivált névmásfélék vagy rövid szók nem mai módú sorozása. Így: boldog ez világnak szerzője: e v. b. szerzője *RMKI.* 192. különb-különb ez világi gondok *Érd.* 498. édességes én asszonyom *Göm.* 178. irgalmas én uram isten *Tel.* 87. szeretett én örökségem *Lobb.* 205. szerető mi hiveink *Katl.* 1802. méltatlan te szolgálid *Fest.* 296. az nagy te dicsőséges sebid *Poss.* 10. gyönyörű te tested. *Göm.* 129. drágalátos te nemes szűz *Katl.* 3129. irgalmasságos te szívednek *Czech.* 118. édsőségös te fiadnak *Czech.* 120. vallja hatalmát harmad ő országában: ő országa harmadában vagy ő h. o. *Bc.* 144. titkon való ű barátja rágalmazó: barátját rágalmazó *Kules.* 242. gyakorta való ő térdének meghajtásaért *Marg.* 20. Fossenove nevű az apát uraknak klastromába száll: a f. n. n. apáturaknak k. *Debr.* 207. másod immár szerető leányom testamentomom im ez *Debr.* 503. úr Innocentius pápa negyed *Nsz.* 391.

4. Összetett vagy több jelző (mellékmondatból alakult) elemei zavartatnak; látnod te miattad lett ígét testté; l. a temiattad testté l. ígét *Corn.* 78. nagy hozzánk való szeretet *Érd.* 56. óh megszorodott te áldott Máriának ő édes fia: óh megsz. áld. M.-nak te édes fia *Göm.* 14. óh csudálatos hozzád való isteni kegyességnek méltóztatása *Érd.* 90. imádkozó istennek szerelmes szolgája; ist. im. szer. szolgája *Érd.* 64. gonosz ez világi gazdagságnak kívánsága *Peer* 48. bűnös Ádám fia *Gyöngy.* 27. mely Urunk Jézus születése mellé, test szerént világgá, három tanúságunk leszen *Debr.* 53. e mi mentől gonosz b. titkon való és nyilvánvaló ellenségünk: e mi t. v. es ny. v. mentől g. e. *Bc.* 63. oly nagy úr istennek haragja szálla, hogy nekik önnön újjokat elharapalák *Érd.* 184. édes szememnek világa *Érs.* 392. egy asszonyunk M.-ának ünnepe napján az egyházhoz mentenek *Érd.* 258.

5. Jelzők vagy ahhoz tartozó szók hátul szokatlanul, de alapjában nem hibásan, mert a nép beszédében sem példátlanul. Így: és felszedik a derebeknek maradékát tizenkét füles kosarakat, teljeseket, *Mc.* 41. urat val vala szántó föld Booz nevűt. *Bc.* 3. mi kenyerünket, napon kédiét adjad nekünk *Debr.* 472. megfosztának engemet sok kazdagságoztól, győjtöttkekről (így) ennekem igen messzönnen *Fest.* 395. talál tak egy némberiet, törvénytöretben fogattat („fogott—“) *Mc.* 185. az ő cellája teljes vala ördögökkel ötet bántókkal *Érs.* 405. János nevezetik vőlegénynek .ki meg esmertetik úr Jézusnak, sokszor való jövéséből Jánoshoz, mint szerelmes barátjához *Érd.* 346. Ésaiás írta meg könyvének kilenczed részében, kihe nyilván kive jelenti urunk Jézusnak ez világra való szent születését szűztől *Érd.* 42. az evangelisták megírják istenfiaának fogantját szent lélek miá sz. Máriától *Corn.* 6. L. *Nsz.* 343. imádom sz méhedet, fehér liliummal megkörményközött buza asztaghoz hasonlottat *Göm.* 300.

6. Az igekötők rendezése, midőn azok az ígétől távol, sokszor a mondat legvégére vettetnek, a hangnyomat kívánata ellenére. Ne haljon így szörnyű halállal meg *Érd.* 264. adj mindent el *Érd.* 320. az epistolát írta meg (l. f) az igék elől tevését) *Érd.* 92. hogy minemű tiszteséggel ajándékozza a Krisztus anyját meg. *Kaz.* 1. de nem mindeneket megmagyarázok *Érs.* 25. gondoljad mely igen nagy szomorúság megütötte a tanítványok szívöket *Érs.* 29. mikor közel volna Joppéhoz, halálak meg a tanítványok (l. f. *Jord.* 739. miképen szenvedé azért ezt a te dicsőséges atyád el? *Érs.* 36. jövének egy faluba be *Debr.* 515. óh Jézus, emlékezem meg. *Göm.* 4. minden ti közületek ki nem meg üzenendi *Mc.* 146. nézzétek jól meg *Jord.* 145. vidd kezedben el az árád *Jord.* 230. ezeket kell vala tennetek és azokat nem meghagynotok *Mc.*

57. édes Juliánna miért útálsz engemet olyan igen meg? *Érd.* 224. húzz utánad hogy haljak veled össze meg *Nád.* 273. temessétek anyját es el fiával *Nád.* 305. vétetik az édes tüzes predikatióból kivé *Érd.* 587.

7. A kötőszók nem az igazi helyen állnak, hanem néha birtokos, jelzői vagy egyéb kapcsolatban levő szók közé tétetnek. Így : minden kedeg tetőled kérőnek adjad *Jord.* 540. semmi azért hatalmasság nem lelettetik *Érd.* 228. úrnak kedeg anygala szóla *Jord.* 734. mit kedig ott mivel legyen *Debr.* 265. leány! *akar* te *miként* járj, tégy választ. *Katl.* 3359. minemű kedeg malaszttal ilyen dolgok lehettenek, ki mind eszébe veheti : mindenki *Érd.* 278. a fának kedeg gyümölcsébe parancsolt hogy ne ennének *Jord.* 11. húsvétnak kedeg ünnepe napja *Mc.* 198. minden azért ti szorgalmasságtokat . vessétek *Lobb.* 146. a lelki kedeg gyönyörűségek csak őmaga kívánatos tisztességes (így) *Debr.* 292. jót kedeg tételünkben meg ne fogyatkozzunk *Döbr.* 372. doktoroknak azért mondások szerint *Érd.* 367. az király nagy haragra gerjedvén, az vitéznek demaga semmit sem felele *Kaz.* 91.

8. *es is sem* rendezését l. f. Itt csak egy két példát ; a mit ember nem látott, nem kívánhatja is : nem is k. *Érd.* 459. ha seregek megállanak én ellenem es, nem fél az én szívem. *Vitk.* 69. meg is több halottat felkölt : még több h. is f. *Ehr.* 29. nemesak oktalan természeteket elvesztettél, . . . de es embereket *Ehr.* 148. nem lehetetlen istennél sem egy ige : egy i. sem l. *Winkl.* 277.

9. Kérdő-e? csatlakozását l. f. Így ezekben : nemde ő anyja mondatik Máriának-e? *Mc.* 40. nemde két verebek adatnak egy fél pénzen-e? *Mc.* 32. nemde mi királyunk-e lesz te? *Jord.* 71a. imma kell-e teged legyőzni egy erőtelen leánnak-e? *Winkl.* 93. nemde a gonosz mivelkedetbeliek teszik azt-e? *Mc.* 23. látod a nagy rakásokat-e? *Mc.* 98. minek mentetek ki a pusztában? látni szél miatt háborgó nadat-e? stb. *Jord.* 544. 545. istennek alázatos leszen én lelkem-e? *Apor* 7. avagy a folyókban te haragod-e? avagy a tengerben te méltatlankodatod-e? *Bc.* 274.

10. Összetett igealakok tagjai közé téve *is* : nem csak hallgatják vala, de illetik is vala *Apost.* 46.

11. Mondattag részei közé mondat tétetik : nekünk adott időt, megkeres isten, mint elköltötted *Nsz.* 326.

Stil.

A fentebbiekben a nyelv rendszerét megismertük ; de nem ismerjük még a középkori irodalom vagy írók szellemét, ízlését vagy szépérzését, gondolkodását, amint mindezek a nyelvbeli alakítás módjára hat-

nak, a nyelvezetben mutatkoznak. Ezt csak az által ismerjük meg ha a középkori m. írások stíljával, kifejezésével, nyelvbeli tulajdonságaival megismerkedünk. Egy részről szellemével foglalkozunk és nyomozzuk mivel táplálkozott, honnan vette tanulmánya foglalkozása tárgyait, mely korlátok között mozgott, mik voltak fő irányozói mozgásának, mi vezette esze járását és ízlését. Más részről, hogy bánt a nyelvvel, hogy alkalmazta annak szavait, és alakjait a maga érzéseinek, gondolatainak kifejezésére. Ehhez képest először a szellemről, azután a nyelvezetről szólunk.

I. A szellem.

90. §. A gondolkozás és ízlés.

Megjegyezzük ismét, és folytonos figyelemben tartásra ajánljuk azt, hogy a mi íróink legnagyobb részben fordítók s általában utánzóok voltak. Eredeti feltaláló elmének legfelebb egykét költői műben (Katalin-legenda, Sz. László és Mátyás feletti énekek, Apáti feddő éneke) van nyoma; egyébütt alig. Általában is a tekintély kora ez nálunk nem csak a hit, hanem az irodalmi nemek, és formák dolgában is, azt hiszik, valják, hirdetik szoros és kicsinyes engedelmességgel, a mit az egyház tekintélyes írói; szellemök, pathószok, frázisaik ugyanazok és csaknem egyenlők. Ha sz. István, Imre, László királyok, sz. Margit sőt talán alexandriai sz. Katalin legendája magyar művek volnának is, a szellem benne ugyanaz, a mi a külföldi legendariumokból vett ilyenfélékben. Talán nem elfogultság mégis a Kat. legendában kevesebb mysticismust és több jellemet, kisebb fokú sötétséget találni mint amott némelyekben; a királyok halálát gyászoló énekekben, kivált a feddő énekekben pedig lelkes józanságot, illetőleg szellemes kritikát és hatalmas hűmört találunk és némi magyarságot is.

Azt szokták mondani, hogy a középkor kivált a X. századtól fogva a renaissance kezdetéig csaknem egészen elszakadott a görög-római eruditiótól és szellemtől; a keresztyénség, hogy egészen új világot teremthessen, erkölcsi átalakulást okozhasson, a régi művelődésnek termékeit, a régi világ minden művészeti és tudománybeli jelességét, előnyeit megtagadta, elútasította, — vagy legalább erejéből kivetkeztetve fogadta el és adta tovább, — a művelődést más irányba terelte, más szellemben folytatta. Erkölcsi érdekből megrontotta, elferdítette, eltörpítette a régibb szellemet. Az ókor isteneit ördögöknek, erényeit bűnöknek, vallását gonosz szellem művének vallotta, hirdette. Ilyképen idegenkedett minden classikai elmeműtől, óva, félve tanultak csak némelyek; elsajátítani a nemesebb írók magasabb gondolatait nem merték,

nem is tudták, belölök szellemi táplálékot színi nem lehetett. A XIII. XIV. századok előtt nem is tudták azokat érteni, felfogni és élvezni.

Miképen tilalmazták az egyház főemberei az ily tanulmányokat, kivezetni sok körülményből. Némi részletek a mi codexeinkben is vonatkoznak effélékre. Egy helyt azt mondják, hogy sz. Hieronymus, ki ifjú korában a classikai olvasmányokat kedvelte „a pogány bölcsseknek könyvei és hit „hyth“ (hitvány hiábavaló) iratok tudományából isteni irgalmazásoknak miatta ostromozásokkal hivatott ki“ *Érs. 333.* másutt, hogy ugyancsak Hieronymust, az effélékkel foglalkozásért, az igaz, hogy csak álmában, de isten színe előtt „megkalapárlák“ *Érd. 561.* általában ezek a tudományok (és így *mind*) kevés becsületet vallanak a szent írók előtt. „E világi tudományban csak hitság leletik. . . ne akarjátok a pogányoknak útait megtanulni, mert az ő törvények hitságok“ *Nád. 494.* „A mi tudományunk csúsz-mász a földön“ *Érd. 570.* Első a mit esmerni kell az isten; azután a természetet. Magasztalják ellenben a szegényes keresztyén bölcsességet, mellyel nagy erkölcsi erő és az akarat hatalma járt (?) „a szent holondságot“ stb. amazok ellenében. Többek közt így gondolkozik a legnagyobb szentek egyike: assisi Ferencz „igen bánkódik vala, ha imádságnak jószágairól feledvén (így) kerestetnék felfuvalkodott tudomány .akarja vala őket szerelemmel jóknak lenni (tanítványait), hogy nem mint tudománynak kydességével (így) kevélyeknek lenni *Ekr. 109.* az emberi észről pedig így szól egy író: szégyenkedjék az rútságos gané és egy kevéssé tetető homály az emberi elme, önnön magát felmagasztalni.“ *Virg. 127.*

Lassanként el is homályosodik az emberek vallásos elfogultságtól eltompult elméjében és írásaiban a classikai régiség világossága, — el a nagy elmék és nagy eszmék szeretete. Nem tanulják kivált eredetiben a görögöket; nem értik, nem tudják érteni, élvezni, megválasztani a rómaikat. *Lucretius Tacitus* stb. lezárt kincsekké válnak és végleg ismeretlenekké. . . Legfelebb erkölcstanításra használják a gyarlóbbakat vagy dialektikai rhetorikai hasznokat veszik. Ily érdekből tanulják. *Plátót, Aristotelest* nem értik; amannak magas idealismusáról, emennek philosophiai s tudományos realismusáról: általában nagyobb eszméikről képzetök sincs és nem is lehet. Platóból („Plato nevű mester“ *Érs. 311.*) idézi a *Katl. 672.* azt a mondatot, hogy boldogok az államok mikor bölcssek (philosophok !) uralkodnak benne. Másutt azt a helyet a hol *Sokrates* azt mondja *Katl. 1142—1156.* hogy a földön egyedül az ember tudománynyal ékes stb. *Aristotelesből Érs. 16.* hogy a „gyönyörűségeket élet barominak hivattatik“; hogy egy isten van *Érd.*

663. hogy a szokásból nehéz embernek kitérni *Debr.* 379. azt hogy egy urnak kell lenni s egy királynak (mit különben Homerus mondottelőbb!) *Katl.* 1168. hogy ember istenné nem lehet, mert ez végetlen állat s végezetet nem vallhat *Katl.* 1175. Aristotelesből hozza fel, hogy a világ örökkévaló, tehát a teremtés eszméje nem állhat meg *Katl.* 2350. ur-ság és szolgaság ellentétes voltáról való nézetet, melyből a kettőnek Krisztusban való meg nem férhetését következtetné *Katl.* 2385. *Debr.* 379. stb. Idéznek *Horatiusból* is *Katl.* 318. 1948. jelentéktelen mondatokat; *Ciccróból* („tullius mester“ *Érs.* 311.) *Katl.* 1701. *Vegetiusból* *Katl.* 677. De kedvesebbek náluk a morálisták. Így hivatkoznak Cato *morale distichon-aira* *Katl.* 1781 *Senecára* *Katl.* 1954. De kiválóképen kedvelik Virgilius költőt, ebből igazolják a világ teremtését *Katl.* 2360. egy új világ bekövetkezését *Katl.* 2437. ez szerepel mint varázsló bölcs és udvari ember *Érs.* 307. megemlítik azonban és kicsinyléssel, hogy azt a mit János evangy. az ígéről hirdetett: „ezt Plato nem tudta, ezt *Demosthenes* nem mondta“ *Apost.* 44. Kedvesek voltak nekik a *Sybillu* könyvek, melyekből idéz a hellesponti S.-ára hivatkozván *Katl.* 2740. hol ezzel bizonyítja, hogy Plato hitte és vallotta Krisztusnak szüztől születését, emberekért meghalását és hamadnapra feltámadását. És *Sybillu Tiburciával*, hogy Mária szűzen fogja szülni a Krisztust *Katl.* 2448.

De általában a ker. írókon alapítanak mindent, a mit tanítanak. Ezekre hivatkoznak valahányszor valamely komoly tantételt, dogmává emelendő nézetet vagy történetet, mystikus módon felfogott jelenetet, vagy erkölcsi tételt kell megerősíteni megalapítani. Néha halmazva és lépten-nyomon idézik szükségnélkül s alig hozván fel belőlök jelentős szót vagy mondást. Néha a nevek magyarázata végett is. Céljaikra mindent megtalálnak benne. Sokszor szép szokat, fontos mondatokat, találó, meglepően ügyes hasonlatokat, képeket. Néha csak odavágó egyikét szót. Sokszor nem is fejtegetnek máskép, nem bizonyítanak egyes tételt más érvekkel, csak ezekből jól és rosszul idézett mondásokkal. Elég az hogy ipse dixit. Így fordulnak elő mint tekintélyek az ősi egyház jeleseinek kívül az újabb V—XIV. századokbeli egyházi atyák műveinek idézett helyei. Találkozunk itt Ágoston Aranyszájú sz. János, Ambrus Gergely stb. kívül sz. Bernáttal, Leo pápával, Bruno, Lyrai Miklós stb. írókkal. Néha ferdén fogják fel, felületesen értik, s csak tetsző érvül hordják elő szavaikat. — Azt pedig mondanunk sem kell, hogy a bibliabeli tételek hasonlatok minden lépten jól rosszul alkalmazva találhatók náluk.

Hogy általában szabadon nem vizsgálódhattak, emberi szabadság-

gal nem emelkedhettek eléggé magasba — a hová pedig némely jobbak csak az itteni nyomok szerint is, fel tudtak volna jutni (l. al.) — igen természetes. Jézust sem érthették egész valóságában. A poesis mely nálók és általok alásülyedt, a philosophia, mely a vallásos mysticismus ancillájává lett, nem segíthette. Nem vettek tudomást a világi irodalomról sem, mely itt-ott például az olaszoknál, németeknél már ekkor, kivált pedig a XIII. század óta gyarapodni kezdett. Sőt az egyháziak közül sem ismerték a jelesebbek egyéniségét, egész szellemét, Augustin Benedek Bernát és az előbb éltek némely része csak némely munkáikról, Abelard pedig éppen nem volt nekik esmeretes. Költés rájuk nézve csak az létezett, melyet az egyház énekeiben, majd drámákban és a régi egyszerűbb latin költőknél, kivált pedig a klastromok verseléseiben találtak. Csuda, hogy egy közülök említi *Dantét*, kinek három sorát az apostolok magasztos voltának bizonyítására idézi *Apost.* 48. Sőt egy helyt említik Mahomed Koranját is, mely Mária fenségéről tanuskodik *Tih.* 140.

A mysticismus uralkodik a nálunk lefordított művek nagy részében; az az irány, mely istennel egyesülést, más szent személyekkel való benső révedezést, általában az általok régi magyarsággal úgy nevezett reülést vagy elrejtézést írja le, beszéli el és hirdeti, mint a vallás fő feladatát. A szent foganást, a sz. anya viszonyát, az idvezítő szenvedése részleteit, az ő és M. megjelenéseit a szentekhez, ezek martirságát csudáit, világgal való küzdéseiket, a magányba elvonultak dolgait tárgyalja, mondai felfogással, naiv hévvel és hittel, gyermekesen. Általában más hit, más szellem ez itt, mint az ó-szövetségi történelmi és prófétai munkáké: naivabb, lágyabb, erőtllenül vallásos, és kicsinyesen csuda kedvellő.

Innen van elsőben is az a mit a természet felfogására nézve találunk. Magasztosnak találják a természetet ezek is, de nem úgy mint amazok, kik nem hitték hogy a természettel minden szent, minden kicsinyes érdekből rendelkezhetik. És magasztos költés adott lelket az ó-szövetségi irodalomnak. De ott is, itt is, felséges ugyan a természet, de nem magában, hanem isten által; benne egyedül ez a magasztos és imálandó. A természet magában, kivált a ker. felfogás szerint: nem felséges, nem szép, nem is igen létezik. Egy ereklye, egy kép érdemesebb a cultusra. Rajta a szentek is tetszés szerint uralkodhatnak, nem nagyok, nem fontos okból is. Tehát törvényei nincsenek voltaképen (Dávid pedig úgy fogta fel, hogy a föld mozdúlhatatlannak van alkotva) Mert nem törvények azok, melyeket minden lépten megváltoztathatni, felfüggeszthetni. Különösen így volt betegek gyógyítása, martiroknak

kintől, gyalázattól megszabadítása, halottak feltámasztása eseteiben. Gyakori volt az a mi keleten ma is a magia tárgya, de a bűvölésnek is törekvése : a szenteknek vagy bölcs embereknek a földről felemelkedése. Erre itt is sok példa van. Így sz. Tamás nehéz tanulás közben „oly nagyon foglalta magát az isteni üresködésben, hogy gyakran titkon való imádságában a földről nagy magasan az égben (levegő) felemelkedik vala“ *Debr.* 206. sz. Antalt az angyalok emelték fel *Debr.* 119. Márta Aegyptica „olyha egy sengnyire“ *Érs.* 425. sz. Ferencz különböző magasságra. *Ehr* 63–65. Domokos hasonlóúl *Dom.* 71. 72. I. István király *Érd.* 495. is megnyerte ezt a kitüntető tulajdonságot.

Hogy parancsoltak a természetnek megmondja *Érd.* 576. „valamikor (sz. Ferencz) az természet szerint való éltető állatoknak parancsola, mint tűznek, víznek, dögös égnek zsirtalan (sovány, nedvetlen) földnek, vadaknak, madaraknak, akaratjára bajtotta őket, — kibe megismertetik az ő tiszta ártatlanságos élete.“ Ábrándos idealismus : a tisztaság, nemesség, a természet felibe, sőt annak urává emeli az embert.

Az orthodoxia nevében elvesztették a szabadság szeretetét, az emberies türelmet legalább a más vallásos nézetűek iránt. Tűrték mindent, de ezeket nem. Irtódzással gondoltak a husztokra, a félhiten valókra, eretnekekre. Így az „Aryana nevő hitre,“ mely a világot megfertőztette *Érs.* 345. a hittől szakadtakra *Érd.* 600. Luterre ki „Machumettel, az ördöggel telt kalomárral“ „egyformán átkot érdemel *Érd.* 605. mert „sok országokat megdögletett“ *Érd.* 30.

Gyarlók ha a vallásos gondolkozás tárgyairól szólnak, gyarlók ha a természetbeli jelenségeket emlegetik. Nem emelkednek a lélek valódi magasztos tulajdona és tárgyai vizsgálatára. Nagyokká teszik a kicsiny dolgokat, emberiesítik a legfőbbeket. Méltatlan kicsinykedéssel és emberiesen szólnak a cultus tárgyairól is.

De nemes felfogást találunk az élet céljairól sz. Ferencznél (*Ehr.* cod.), nemes lemondást minden emberi vagy földi jóról, a test megtagadását, a szenvedés istenítését. Mérsékeltőbb de szintén nemes nézeteket némely másoknál péld. az idvesség szerző okairól *Érs.* 22. arról a mi az idvezítőnek (leg) kedvesebb, a bűnösnek (leg) hasznosabb ; hasznosabb az egyházi külső cselekvényeknél is *Érs.* 257. *Virg.* 34. Mégis sokszor halmozva jönnek elő a méltatlan nem illő részleteskedések a válásra nem tartozó dolgokról, mi által azt megalacsonyítják. Így *Poss.* 42. *Nsz.* 121—123. Mária emlőiről és azok hasonlatairól. Mária hajáról természetéről, színéről stb. *Tih.* 98—104.

Csudálva olvassuk mily anyagiás részletességgel írják le egy codexben a többek közt Mária halála jelentését és Gábiel által való újabb

üdvözlötetését, balálát és a Jozafát völgyében való eltemettetését, mennybemenetelét, ott angyali karonként és isteni személyenként üdvözlötetését és mennyei életét. Még különösebb mikor leírják a mennyországna mint épületnek részleteit, padimentomát, és hogy ott a boldogok mit esznek, hogyan lejtene, mily hangosságot tesznek, milyen koszorút viselnek stb. Ez pedig allegoria nem lehet oly időben, mikor a legegyszerűbb földi eseményeket is allegoriáson magyarázták ugyan, de a legfelsőbbeket is földi szemlélet és érzéklés tárgyává tették, — s főkép, mikor a mystikus képzelődésnek hatalma volt egy bizonyos célra mindent kigondolni és való gyanánt hirdetni.

Valóban termékenyek voltak ez idők írói, a miéink is mint utánczó vagy fordítók, az allegoriás vagy hasonlat szerént való magyarázásban. Mindenütt hasonlítható elvont dolgot s ellenkezőleg elvonttá tehető concret alakokat találnak. Így tesznek az evangyéliomi történetekkel *Érd. 75. 131.* Ily elmagyarázásra felhozzuk azt a mit *Érd. 104.* találunk. Itt Jézusnak Jérusálembe menéséről van szó, ennek egyes mozzanatait értelmezik ilyformán : atya úr istennek ez világra jövelele értetik Jézusnak Jérusálembe menetelén. A tanítványokon, kiket beküldött értetnek égő lámpások, avagy szent predikátorok, Jérusálem városán, a világ melyet megvált. A számon az emberi nemzetnek minden nemzet-ségi, a számarakon mind az bűnös lelkek stb. Ily allegoriáson, csavargatja Dávid élete egyes mozzanatait *Sánd. 34.* Irva van, hogy Abigail asszony öt szolgáló leánynyal ment volt Dávid elébe „Az Dávid urunk Krisztus, az Abigail az szűzesség tartó személy“ Az ily elbeszélések igazak úgy is a hogy hangzanak, meg allegoriáson is. Ez utóbbi pedig, mintha amazt tagadná. — E tekintetben oly formán tesznek mint a XVII. század némely prédikátora s *Haller Hármass hystoriája* némely részének szerzői. - Másutt a B. Salamon böles asszonyi állatján értik a a sz. írást : annak urán a predikáló doktort és egyebet *Érd. 415*

Sokszor eltaszítók, máskor együgyűk az allegoriáik. Eltaszító egy kép a pokolból *Sánd. 37.* együgyű pedig az egerekről és kókonyáról szóló, melyre amazok úgy „csüvelkednek fel“ mint az elesett ember az isten kegyelmére *Sánd. 6.* Izetlen pedig kivált az mely az idvesség munkája megkészítéséről szól, melyből egy részecskét közlenünk kell : „szentséges dolgával az úr isten megszentölé az éjféli időt s tisztölé, mikor az angyali kenyérnek ő búzája megarattatik és kevébe köttetik és házhoz vitetik és megcséplék, megszórák és megrostálák, megörlék és meggyurák. Ez meggyúrás lön az szűznek méhében, szent léleknek miatta és mind ennekutánna megsüttetik a keresztfának nyársán (így) és ennekutána kemenczébe bevettetik mikoron az istönös lélek lymbus-

nak kemenczéjébe szálla, a szentséges test az koporsóba téteték és onnaton harmad napra kivetteték, mikoron ez szent angyali kenyér nagy fényösségös dicsőséggel feltámadá *Nsz. 132. 133.*

Kellemetlen a hasonlatok halmozása is. Így Mária egy füst alatt hasonlítottat cedrushoz, ciprushoz, mirtushoz, Sionhoz, pálmához stb. *Érd. 475.* másutt mystikus magyarázattal a hóhoz, melynek tulajdonai az övéihez hasonlítottatnak *Érd. 454 455.* És megfoghatatlan mi alapon s mi jóért számlálják el a Krisztus halálakor használt eszközöket, megmondván, mindenik hol tartatik ma *Érs. 71. 72.* És miképen merik számokkal kifejezni hány csepp vére folyt ki Kr-nak, t. i. 47 ezer! *Veszpr. 60.* (Ez utóbbiakat magok is izetlennek találták.)

Több helyt előjön itt is a világirodalomnak ama kedvelt népies nagyítása, mely egy székelly balladából is esmeretes, a tentáról és papirról. Itt egy helyen így szólnak : „Jaj ki volna, a ki hogy adna neköm egy olyan szélös hártját, kinek széle légyön oly szélös, mint hogy az égnek, avagy a mennyországnak széle mene; tentát annet, mene fáknak ű level (i) és az réti füveknek ő magi avagy magvai; hogy írhatuám meg az én keserűségömet *Nsz. 69.* nem izetlen allegoria pedig az mely a szívről, mint az ellenség földében vetett várról, hosszas bár nem mindenben megfelelő képen szól *Érs. 531*

Viszont gyarló és méltatlan részletek azok, melyekben a középkor divatja szerint a szentek neveit magyarázzák. Alig jön elő oly jelesebb név, melyet magyarázni meg nem kísértének. Mária nevét többképen. Egy író egy „kised predikatiót“ tart az édes M.-ának nevében talált bötükről „minden betükön egyegy drágakő példázattván.“ Első betű *M.* margaretha : gyöngy, mely az embert félelmes helyen bátorságossá teszi; másod *A* : adamas, harmad *R* melyen példáztatik a drágalatos rubin az *J*-n értetik jaspis, az *A*-n : allektorius(?!) mely az ötöt viselőt nagy tisztességre emeli *Érs. 520. Kaz. 60. 61.* E mellett még ugyanez a név magyaráztatik keserű tengernek *Érs. 563.* másutt tengeri csillagnak Majd az *ave* szót (avere havere-től) a *+ve* az az *sine ve* : fájdalom nélkül „jaj nákül való ének-“re magyarázzák *Érd. 252.* Márton püspök nevét a *mors* és *tenco*-tól a halál visszatartására *Érs. 343.* Margaretha : Margit nevet a gyöngyből fejtik ki „ő nevéből magyaráztatik szép gyöngynek, ki emmen állatja szerint fejr kised és jószágos“ (virtusos : jeles tulajdonokkal bír) *Érd. 407.* Lőrincz neve a borostyántól ered „a kiből győzedelmes vitézeknek és poétáknak koszorút szoktak szerezni tisztöletösségért“ *Érd. 469.* Bernát neve „magyaráztatik mély kútnak avagy kifolyt kútfőnek (Born) és szép illatú nardus virágnak“ (+nard) *Érd. 500.* Így más-másképen fejtik Lukács,

Cecilia, Katalin, Sophia, Augustin stb. neveiket. És sz. László királyunkét, mely név ismét szótagokra szakasztván jelesen „hárommá hasasztván lesz : laus dacio (igy) populus : dicséret adás nép, kiket egybe ragasztván annyit teszen : népnek istentől adatott dicséret“ *Érd. 394.* Anglia nevét a lakosai színének szépségeért Gergely pápa angelusból magyarázza *Érd. 235.*

Érdekes az a felfogás, melyet a plastika is alkalmazott, melyet ilyekben találunk : Sz. Máté emberi személyben (kép), Márk oroszlának személyében értetnek (írattnak) mert az idvezítő feltámadásáról emlékezik, Lukács bikának személyében, mert az idvezítő örök papságáról áldozatjáról teszen beszédet, sz. János keselyűnek személyében, mert az idv. istenségéről ír. Mert Jézus ember lön. .bika lön. .oroszlán. . keselyű lön *Jord. 355.*

Leginkább jellemzi pedig a középkor vallásos szellemét, mely a mai vallásos íratokban kivált imádságokban és régibb énekekben is felfalható s a magyar mint más nyelvezetre stilra is leginkább hatott, az a mystikus szerelem a vallásos érzésben, mely oly sok szóvirágok, édes kifejezések talására s összegyűjtésére vezetett. Az melyről sz. Ágoston így szól „beviszen engemet uram némikoron igen szokatlan kívánságba belől (be), nem tudom minemő édességbe, mely édesség ha megtökéltetik (teljessé lesz) én bennem, nem tudom mi legyen egyéb az örökélet, ha ez édesség nem leend az . . két ajtatos zesztrák (soror) . . kezdenek istentől szólni; oly igen nagy édességgel beszélnek vala, hogy sem éhezének, sem szoméhozának, sem semmit nem érzetnek“ *Corn. 237.* Ez a szeretet sokszor elréülést vagy elrejtezést okoz *Nsz. 325. 326,* mely Jézust a sz. asszonyokhoz úgy beszélteti, mint az *Énekek* énekében *szól* a szerelmes szerelmeséhez. Így látjuk több codexben, beszédben, legendában péld. a Katl. végén. A hűkeresztyén nő, völegényének mondja Jézust, érette így eped, — majd annak sebeiben kíván elrejtezni ez a szeretet ötet kivált a szűz anyát, oly szépségesnek s testikép is oly tökéletesnek képzeli és festi, — hogy ez által az „édös-ködések“ oly nagy helyet foglaltak el az énekekben és elmélkedésekben még a középkor után is, — és ez oly erős volt, hogy miatta nem csak az emberi életről lemondani, de a halálra menni, sem volt nehéz. Meghaltak számosan martir-halállal, de meghalt többek közt egy szent „az nagy édességnek miatta, melyet merített vala, talám az sz. Máriának az ő fiával való édességes jelenésből.“ *Horr. 318.* Így halt így senyvedt el sok sz. szűz péld. Eufrozina *Nád. 397.* stb. a stigmatizálás egy esete bőven és jól leírva található az *Érs. c.-ben* : elragadtatik (sz. Katalin) elméjében es elidegenüle

érzékségétől és lélekben rwyetvén Chr.-nak sebeit „kivanya vala“ végre „jövének (a sebek,) testének öt helére, az az kezeire, lábaira, szívére.“

Ez az érzés ihleti, lelkesíti az írókat, hogy a mystikus magasztalás tárgyait dicsőítvén a természet minden szépségeit összehordják, a csillagokat, az egeket, a virágokat, élőfákat, rózsákat lilomokat és almákat stb. És ily gyermekes, sokszor igen érzékies édelgésök okozza előadásoknak azt a naivságát, melyet utóbb érintünk, melynek épen az érzélgést okozó hőség és szenvedélyes ábránd az alapja, melynek — tárgytól eltekintve — az az érdeme van, hogy sok tekintetben szerzője a stíl szépségének.

Igy elmerülve levén középkori m. íróink, mint fordításaikból kiteszik, a vallásos elmélkedésekbe és érzélgésbe, nem csuda ha tökéletlen és képtelen felfogással birtak a természetről egészben vagy nagyban és egyes tüneményeiben. A világegyetemet vizsgálni, abban a mérhetőket méregetni, bár voltak előzmények, épen nem kísértették; legalább egyházi írók effélének semmi nyomát nem mutatják. E miatt az olyakról a vallásos lélek egyoldalúságával, gyermekességével gondolkoznak és beszélnek, vagy a korokbeli és régibb bölcsészet nem értett szólásaival. Pál apostol is a harmadik égben tanult; tehát három ég van általában a szentírás szerint. De van kilencz ég is *Érd.* 380. a világegyetem pedig maga „egybegyűlt nagy gomolytás avagy egy tüzes kerekdid állat“ *Nsz.* 75. A világ teremtése napjáról három különböző vélemény van; többek közt, hogy az „sz. Mihály havában teremtett, mikor a gyümölcsök értőkben vannak“ *Tih.* 223. A nap mások szerint „ható állat... igen serény, oly igen gyors, hogy egy éjjel és napon is igen sokat foly (fut) hogy egy ellőtt nyíl száz esztendeig annyit nem mehetne“ *Nsz.* 222. Sz. Ágoston így szól az elemekről, „valaminemő teremtett állat feljebb vagyon ez földtől és a felső éghez közelben helyeztetett, anneval tisztább, szép, ékesb, fényesb; példa az víz, mely tisztább az fekete-földnél, az éltető ég az viznél, az tűz az égnél“ *Érd.* 661. Ugyan e tárgyról egy másik így szól: a kristál kű, ki volt elesztébb jég; mert sokat állott, változik küvé, úgy hogy immár meg nem olvadhat *Guary.* 21.

Az emberi nem eredetét, őseit tudjuk. De itt a szentíráson túljárnak, azt is tudván, hogy Ádám egy pénteken tíz óraker üzetett ki a paradicsomból. *Tih.* 226. és hogy a nyelvek—melyek eredete tudva van—mind elmúlnak, „csak az isten teremtette zsidó nyelv marad meg“ *Érd.* 541.

Számtalan badarság fordul elő az állatokról való mondákban. Arábiában van egy madár. mely midőn meg kezd aggania, vérét bocsátja és a nap fénye a vért érvén „az vér megelevenedik és belőle

madár leszen“ — „a publikánus nevű madár az ő hót (így) fiait vérevel feltámasztja“ — „az oroszlánok fiai is halva lesznek és harmadnapra ordításával őket feltámasztja“ *Tih. 34.* az gyöngyér madár fából terem (fán). Az ölűnek „hyma“ nincsen (himje). az angvilla nevű hal atya nélkül leszen *Tih. 40.* Így a gyíkról. Az adamas és más kő csuda hatásairól *Érs. 520.* a Nilus a paradicsomból ered *Érd. 547.* (Efféléken alig csudálkozunk, ha Apáczai Cs. J. Encyclopaediáját ismerjük).

Általán szólva a középkornak, mint a mi emlékeinkből is látható, volt naiv hite, az értelemtől nem világosított látása, nem higgasztott szenvedélye; voltak magas eszmék, melyeket észszel fel nem ért, csak gyermekies felfogással tárgyalt; volt lelkesedése az isteni dolgokért, de értelmének ereje, vizsgálódáshoz bátorsága, nyomos képzelődése, magas eszméknek gondolatoknak megfelelő szépérzése nem volt. Képzelmök szeszélyessége, ábrándjaik gazdagsága, mély érzősök, sokszor megragadó szólásokra, kifejezésekre, szép nemes nyelvre adott alkalmat; de az emelkedett és nemesen szabadon mozgó ész gyöngyeire nem találunk, legalább azoknál, a kiket a miéink magyaráznak. Legfeljebb a vallás-erkölcsi elmélkedések és mystikus ábrándozások közben merültek fel s nem kevés számmal, némely nagy embereknek átvett vagy módosított nemes szólásai. Előadások csak kisebb fontosságú előnyökkel bír; nyelvek csak akkor lesz tartalmasabbá természetesen emelkedettebbé, mikor higgadtabban érezni, nyomosabban okoskodni kezdenek, és azoknál a kik ezt tudják. Általában nálok nem a gondolatok fontosságát, magasságát, mai napság tanuságos voltát, csak a nyelvezetnek a kor szellemének tolmácsolására alkalmas voltát, előnyeit és hiányait kell keresnünk.

II. A nyelvezet.

91. §. A nyelvezet tisztasága.

A mi íróink, mint már említettük, legtöbbször fordítók voltak. Sokszor kellett nekik erejük felett valót fordítani. Néha olyat, a mit magyarul kitenni nem tudtak, ha értelmét sejtették is. Sokszor olyat a mit nem értettek. Mert nem lehetett annyit adni magyarul, a mennyit megbirtak érteni. A szentírás nagy szókincsessel bír, rég elhalt népek nyelvén, tehát felfogása szerint és elfeledett műszavaival vagy saját szó-lásaival szól — valamint az a fordítás is a melyből dolgoztak; tehát a magyar nyelv természetével ellenkező formákat a m. nyelv kincséből nem fedezhető szólásokat kellett elmondaniok és magyarázniok. A Vulgata nem könnyen érthető, nem is az egykor élt és műveltségre jutott latin nyelven szól, — de a gazdagabb latin nyelv sem birta mind

azt kellő hajlékonysággal és bőséggel visszaadni, a mi keletiesen el volt az eredetiben mondva s néhol a poesis sajátos merészségével, kivált a héber poesis ó-keleties stíljával elénekelve. Ennek szerzője sem volt egyfelől a keleti nyelvek és szokások, másfelől az élő és tiszta latin nyelvnek úgy birtokában, nem tudta ezt úgy alakítani, a classikus szerzőkből úgy bővíteni hogy mindent megbirjon; mert sokat olyat kellett mondania, a mit előtte még azon a nyelven el nem mondtak, más világi más életbeli beszédet és mondásokat. Különben nem volna a Vulgata nyelvében oly sok barbárság, gyarló képzések, hibás szófüzés és általában a nyelv hanyatlására, az izlés gyarlóságára mutató erőtelenség.

A legendák, intő beszédek, predikációk nyelvezete megállapodottabb, mint szókincese is újabbszerű és szűkebb, tárgya könnyebb és a nyugoti életnek s felfogás módjának megfelelőbb. De az eredetiekben itt is sok izetlenség, ügyetlen latinság, barbar irányú bővülés fejlődés jelei s a fordítóknak hiányos tökéletlen nyelve található igen sokszor. Jelesen:

Az eredetinek nem értése, a magyarnak a latinhoz idomítani nem tudása okozta:

1. A sok idegen szót, melyet nem tudtak lefordítani. Némely esetben a lefordítás csaknem lehetetlen. Csak úgy volt tehető, ha az eredeti értelmétől jó messze eltávoztak; — s ennek találjuk jelét az utóbbi szabadabb nyelvezetű iratokban. (l. al.) De találunk oly idegen szókat is, melyekről legalább a mai felfogásmóddal alig lehetséges érteni, hogy nem tudták az illető magyar szó törzsét, annak rokonságait, az alkotás módjait a köz nyelvből is feltalálni és így lefordítani: Mindkétféleből számlálunk el néhányat. Ilyenek: ábráz: -at *Dom.* 227. *Virg.* 44. adespes: adeps *Apor* 99. „adesd“: ex adipe V. kövér. aquilon: sas *Apor* 45 arguál *Érd.* 159. aureola: sugár *Kaz.* 191. bellicanus: pellicanus *Apor* 62. buffo „undok b. szokellik ki szájából“ *Guary* 47. borostál: fésül *Érs.* 391. burdély, másképp fertezetes ház *Corn.* 404. 413. buzuldug: idétlen, abortinus V. *Döbr.* 365. cántál *Érd.* 570. coaka kamora szék: árnyékszék *Érs.* 533. castellum: másutt kastély is *Ehr.* 82. capsu u. o. cera *Érd.* 169. communicál *Virg.* 10. conscientia *Érd.* 567. cooperál, corporal *Kaz.* 63. megdisciplinál *Marg.* 66. ebur *Corn.* 65. *Döbr.* 479. exemplum *Ehr.* 82. evangelizál *Apor* 15. fantomfánt *Apost.* 27. fiala *Bc.* 308. firmamentum *Bc.* 166. fullo: festő *Jord.* 483. forbátlat: megtorlás (l. f.) *Apor* 65. 107. gádor: pítvar *Apor* 57. galista: fonalszál *Tel.* 69. gardináros gardinár *Ehr.* 75. *Érs.* 316. gerezna *Döbr.* 249. 473. házszárt: h -on vetés: koczkázás *Pozs.* 27. igricz, igricz beszéd *Nsz.* 356. instrumentum *Sánd.* 17. kamoroszék: árnyékszék *Apost.* 14. katroncza *Pozs.* 3. kókonya *Sánd.* 2. kibóltó

Tel. 54. (2) 139. (gör. $\kappa\iota\beta\acute{\omega}\tau\epsilon\varsigma$) kompolár *Döbr.* 12. kusztósa az egyháznak *Kaz.* 74. lauthur „lawthwr“ lant? *Fest.* 41. leena: nöstény oroszlán *Be.* 199. legistrom: lajstrom *Tih.* 49. macula: szeplő *Jord.* 234. malogranatum *Be.* 209. malus u. o. manica *Érs.* 349. margo: kis margóba befoghat *Érs.* 336. „maycz“ öv *Corn.* 38. matirizál, megmat: martírrá tesz *Érd.* 295. „muzlika“: muslicza legyecske *Apor* 71. „mordályúl, árultatás képen“ *Debr.* 134. marczona: hitvány *Katl.* 3593. *Virg.* 129. neszmélyesség: opinio (Nyő. II.) *Ehr.* 115. násfa „kit meszteri kéz gyárt.“ *Döbr.* 481. *Nád.* 317. „naszua“ *Corn.* 411. omelya: homilia, egyh. beszéd *Corn.* 95. oratorok advocatusok *Corn.* 294. paciencia *Érs.* 570. palaz: parázna (?) *Érd.* 82. 523. 524. *Jord.* 839. paransom: paradicsom *Érd.* 169. (2) parans: -csolat *Jord.* 81a. pelp: selyp *Érs.* 332. penitenczia *Érd.* 365. pitancya u. o. *Dom.* 123. penitencze *Ehr.* 96. 103. (2) stb. peledőncze *Debr.* 131. pykhonok: pikák szűrő fegyverek *Ehr.* 147. pokol: lepra p. var? *Jord.* 97. 144. primus *Jord.* 486. 491. ponct punct *Érd.* 7. 87. psalter *Döbr.* 152. másutt: psalmus stb. prodigium *Apor* 70. pagimentum *Érd.* 511. megresymálván az igéket: resumálván? *Jord.* 272. ribald *Debr.* 623. sanctuarium *Apor* 28. sarmenta: venyige *Be.* 129. scaramancia: viadal játéka, scaramuccia *Érs.* 586. scola *Dom.* 303. sib „syb“ emberek: zsib... *Érd.* 603. soror *Marg.* 4. spaciál *Bod.* 21. sólya: solea czipő *Dom.* 122. megsupplantál *Apor* 111. szomak; kigyó *Érd.* 429. *Jord.* 102a. 906. timporál: temperál *Fest.* 375. timpanizáló *Apor* 16. tösér (így). *Winhl.* 145. veniát tesz *Marg.* 72. 74. verfelyét vetnek: koczkát würfel *Corn.* 305. usura *Döbr.* 31. 112. volna valiva: golyva *Tel.* 143. *Érd.* 444. zsolozsma *Jord.* 714. vatalé *Be.* 289. veternye *Be.* 188. stb.

Ezek és az itt elő nem hordható számtalan közt vannak, a melyeket kénytelenségből vettek be. Így a tulajdonneveken kívül az egyházi és polgári életbeli műszókat: pap, oltár, zesztra evangyelizál matirizál stb. Továbbá: pohárnok asztalnok hoszpital stb. Némelyeket le is fordítottak, péld. sanctuarium v. ecclesia: egyház, sacramentum: szentség stb. Vannak a melyeket a köz életből, idegen népekkel érintkezve fogadtak el: borostál fántonfánt forbátl stb. És a melyeket hanyagságból könnyeden vettek fel: fiala, fullo cera exemplum fragmentum stb.; bár figyelmet érdemel, hogy mindezek, vagy sok ilyen utóbb is idegenekkel pótolhattak: viasz, pohár példa stb. A gyarapodott szellemi élet mindig több szót tett szükségessé, és a nyelvet nem könnyű volt idegen segítség nélkül kellő gazdagságra segitni. A nyelvtisztatlanságát okozták vele, a mi íróink úgy mint a németek és mások; ezt a mint a népre nagyobb tekintettel kezdtek lenni, legalább a szellemi életre tar-

tozók lefordításával igyekeztek helyre hozni, mint utóbb látni fogjuk nem sikeretlenül. Ha egészen helyre nem hozták s a nyelv tisztán nem maradhatott is, nem történt nagyobb méltatlanság rajtunk mint másokon.

Különös gyarlóságot, bár nem fontost, tanúsít pedig az a mód, melylyel a latin alakú idegen tulajdon fő- és mellékneveket átvettek. Ugy tették ezt, mint hallomás után a nép szokta. A latinos szók képzőire, ragjaira nem voltak tekintettel. Nem a szótörzset veszik át minit magyar nominativust, hanem a véletlenül elébök akadt alakot. Tehát effélék fordulnak elő: *Hugonis ur Dom. 215.* Persidisnek nevezetik *Debr. 77.* tungorum város *Kaz. 46.* Jeropolim nevű város *Debr. 17.* trajectensi (így) nevű város *Kaz. 46.* hostiensisnek ura *Ehr. 86.* cremonensisbeli határ *Dom. 198. 303.* prodiensisbeli határ *Dom. 199.* persidiai *Érs. 334.* (ezt ők csinálták). Sz.-Máriához de Angelisnél valóhoz *Ehr. 69.* halljok mindeniket mi nyelvünkön szólni s... parthy és medy és elamithe... *Jord. 710.* Pataramba, Cypromba, Rodomba, Tyronba *Jord. 776.* fratresek *Ehr. 18.* Némelyeket hasonítanak: Irsalyom: Jérusálem *Debr. 331. 333.* Adorján Apalin alamozsna gargyán gardi-náros stb.

Római naptár szerint nevezik meg a napot: kimúlék Augusztus havának tizenkettedik kalendáján *Corn. 337.* az kalandát az lúnát... két nap kell mondani *Lányi 103.*

2. Másik gyarlóságok, hogy a latin szók jelentéseit fogyatékosan és ügyetlenül adják vissza. Ez némely oly hiányokkal együtt tűnik fel, melyek a nyelv szavainak függetlenül is félreértésére és hibás formálására mutatnak. A szóképzésről fentebb adott tárgyalásainkból kiteszik, hogy nem tudják az írók, talán nem is tudhatták, mert nem voltak megállapodva, megválasztani a szóalkotás helyes módjait, a formáló szócskákat vagy elemeket, melyekkel bizonyos jelentés-mozzanatok szokás szerint kifejezendők, — másfelől a szók jelentéseit nem alkalmazták úgy a hogy utóbb tették és legalább a mai népnyelvből ítélve, helyesen tehették volna. Más és idegen jelentéseket adtak a szóknek; s ez fordításban és eredetiben is hibássá tette a nyelvezetet. Így:

a) világos, hogy a képzőket nem határozott értelemben vették. Talán nem is volt meghatározott, megállapodott értelmök a népnél sem. Talán újabb értelmöknek lehetett sőt kellett e korban létre jöni. De sok esetben a lehető értelmekkel is ellenkezőre használták. Így lettek: kopaszlat: kopasz hegy, koppattak helye *Mc. 68.* koppasztó hely, czimerlet: czimer, balgatagoslat: b-ság. Továbbá: előlet: első, környékez: körülmetél, megdölglik: dögösödik, szükös: szükséges: szüköl-

ködő, választás: válás, köszönet: köszöntés, nemzés: nemzet stb. szentelet: sz. hely *Bc. 226.* öröklet: örökség *Bc. 255.*

b) egyazon szó jelentései is különbözők és csaknem összeférhetetlenek. Itt foroghatott fenn határozatlanság és szószükség; de az összeillőség hiánya tapasztalható. Így: *farag* hajnalt napot, porl: pirit porít, méltó: méltányos, egyenes: egyes, inyek: fauces, torl: torol és törl: törlít, egyembe egyetembe egyetlenbe, onszoll: esdekel, incselkedik: igyekszik, biedelem: hit és hűvösítés, képez: képzel és formál, edény: eszköz stb.

Mindezekhez számtalan hasonlót találtunk feljebb a képzés tárgyalásában és lelünk alább is.

Ezek mellett nagyobbá teszi a hiányt, vagy zavart, a fordítók ügyetlensége és gondatlansága, melynek Döbrentei is mutat fel példáit, (RMNyEI. 277.) ily formán: videre dignatus es: méltó lettél (l. f.) tu videris: te láttatol: lásd; gyülekezet kiveszi: excipit fogadja, nebezen ellene áll: graviter, erősen, te illis credere: hiszi magát nekik: bízva rájuk, benedicere: jól mondani, simulare: hasonlanak stb. Itt említhetjük meg a számok furesa tévesztését. Egy helyen duplum és decuplum a fordítónak ugyanaz *Bc. 91.* más helyeken a hekatontarchos állandóan *tiznagy Jord. 779. 782. 785. 787.* Így téveszti a *Mc. 146.* és *147.* is a kilenczszázkilenczet a kilenczvenkilenczcel. A *Nád. c. 658-*ban pedig ez áll: írták e könyvet ezörkilenczszáz nyölcz esztendőben 1508 helyett. Más helyen a zsoltár könyvnek 159-ed része említettetik *Érs. 563.* Itt a leírás hibái is lehetnek.

Az ügyetlen fordításnak általában tanúja az a sok latinosság, mely irodalmi emlékeinken általában elárad, mely nyelvünk egész rendszerét átjárta s a szófűzésben csaknem minden pontban jeleit találjuk ekkor, de nyomait láthatjuk néhol ma is. Itt csak a nyelvrendszer főbb vonásaiban érdekelt latinosságot akarjuk említeni. Ilyenek:

a) a névelő mellőzése vagy talán nem volta, legalább gyakori elmaradása, ott hol rámutatást érzünk, a hol ma kitétetik. E miatt sokszor nehézkes, idegenesen különös alakú a mondat, mintegy tulajdonnévvé lesz a köznév. Ha mondom: ur alkotá földet, más mint: a földet. Ma ellenkezőleg. Ha mondom: a *János* ez által a tulajdonnevet dolognévvé tettem.

b) a casusragok alkalmazásában. Így a *-t* ragot alkalmazzák cselekvő igék mellett latinosan: általmegy hegyet (l. f.) a *-nek* rag sok oly birtokszerkezetre adott alkalmat, mely ünnepiességet okozhatott, de nem magyaros: kegyelemnek istene stb. (l. f.) A *-tól* abl. rag *-nál -ből -ről* stb raggal sokszor a latin abl. révén cserélődik fel. *-mint -ra -vel*

-nek a dativus miatt, továbbá a -ban -ba-val az *in* miatt, bár azt hihetnők hogy e kettő megkülönböztetése utóbb fejlett ki az accus. és abl-al járó *in* hatására, vagy úgy mint a németben.

Mennyire nem érezték meghatározottnak némely nevek és igék mellett a ragot, kitetszik abból, hogy ugyanazon cod. közel való sorai-ban vannak: állaptatta fergetegeket szellőbe: által *Apor* 78. vetett folyókat kietlenbe: tett kietlenné, gyümölcs földé lett sósolatba: szikessé soványnyá u. o. szolgálban onszollatik: által vagytól u. o. 105. kenet leszáll Áron szakállába: -ra u. o. 103. Krisztusnak *testől* léte u. o. 123. atyától kisebb: -nál u. o. áldjátok úrnak u. o. 128. (többször) áldjátok urat u. o. 129. téteményével ártatlan, szívével tiszta *Kulcs*. 44. A ragok vagy vonzat sokfélesége ilyenben: kérlek körülmetélkedéseden — kérlek örömedre — k. fiadnak templomba jövéséért: ma: kérlek az istenre, hitedre stb. *Nsz.* 381—388.

c) a fokozás ily alakjai: mint hamarább: *quam quo citius, citissime* *Érd.* 639. (l. Kötőszók.)

d) a latin nevek nemeinek hatását találjuk a szófűzésben (l. f. Jelzők) de tapasztaljuk a mosóné agné stb. formálódásában is. Asszonykodik a szolgáló leány ő asszonyán *Corn.* 287. az alázatosság is (l. f.) *Debr.* 594.

e) a főnévi igenévnek a latin infinitivus szerint alkalmazása különösen el-latinosította szófűzésünket Minden oly viszonyban alkalmazták ezt, melyben a római írók (l. f.) Azok kedvéért latinos szerkezettel is éltek. Tettek mellé tárgyragos szót is Sőt a mi legtöbb, a m. nyelv képző vagy formáló erőinek megerőltetésével, a mondatyszerkesztés ferdítésével, ama nyelvet akarva utánózni, erőlködtünk az u. n. határozatlannak múltját is alakítani: látott lenni, sőt: látott lett lenni (l. f.)

f) a melléknévi igenév jövő alakja, csakúgy mint a miből származik, a kötelező -and alakja is nem a latin -ndus kedvéért és belőle alakult ugyan, mert ez az -and mint képző ősrégi; de ennek kedvéért terjedt el a gyakorlatban (meglévén a latinban minden lépten előforduló conj. fut. belső formája nálunk is) és alakult belőle a körülírt ragozás (l. f.)

g) A kötőmód jelene-, multja- és jövőjének alkalmazása feltételes vagy valamennyire kétes cselekvést jelentő mondatokban hasonló eredetű.

h) így az óhajtó jelene és multja is e hatásra áll mellékmondatokban.

i) az igék körülírása: ne akarj-jal — mi már nem a nyelvvrend. szerre tartozik s a szófűzésre nézve sem fontos, inkább az izlésre tar-

tozik, a latin *noli* utánczása péld. ne akarjatok alajtanotok *Mc. 21.* Ne akarjatok kivezetnetek *Mc. 24.*

k) ilyen dolog a valamiből s ilyeből a *vala* elhagyása *ha* és más effélék után. (l. f.) És ez ma már meghonosodottnak látszik.

l) a kötőszók kivált az *es* elől- és utólkötő, *sem*-mel *nem* nélkülvé használta is latin szófűzés hatása, bár a népnél is előfordúl. A *mert* : *mint hogy* helyett álló egyszerű tárgy- vagy másféle kapcsoló a Vulgata *quia*-jából vette csaknem korlátlan elterjedését. Hogyha quodsi, hane, hanemba stb. nisi nonnisi-től vette eredetét és helyzetését vagy szerkesztését is.

m) a *van* stb. ily ige kapcsolásában botrányos szerkesztések, melyek utóbb is találhatók. Így : ezek vannak kiket parancsol *Birk. 1.* mindezek lehetségesek vannak teneked *Jord. 506.* nem vagy (méltó) irgalmasságot lölnöd *Ehr. 34.* felkelnem nem tehettem *Fest. 404.* (l. f.) ez vessző tehetett természet ellen nemzetet *Fest. 336.*

n) A szórendre nézve capitulum harmad stb. latin eredű. Így a hátúl tett jelzők, a közbe tett kötőszók, a szétszórt mondattagok, melyek az indulat csapongásai s nem megállapodott rend szerint, nem is a természetes nyomaték szerint helyezkednek, latin szórendezés hatásának köszönhetők. Ekképen a közbetett mondatok is, melyekről előbb volt szó.

Ezek a főbb latinosságok. Mind ezek még több ily fajta jelenségek tűnnek elő a nyelv rendszerének átvizsgálása közben.

A latin szólások kedvéért alkotott szók által sokszor bővült a nyelvkincs, annak hatására változtatott szófűzésünk sokszor nemesebb, tartalmasabb kapcsolatok és beszéd formálására segíté bennünket; valahányszor nem a népszokás ellen formálódtak a szók és alakultak a mondatok. Nem mondhatni veszteségnek, hogy az ígéknek némely összetett időalakjai formálódtak bár a közbeszéd nem igen fogadta el (látam legyen) vagy az igenevek körülíratván egész sora formálódott a *látandó vagyok* stb. alakoknak. De az ily alakokkal : jól mondani e. h. áldani, megdiadalmazni magát, megtalpall, toldani, magának kelleltik valamiben stb. . . nem gazdagodott a nyelv. Mindenesetre legbecsebbek a latin stíl hatására szükségeseknek talált, de magyarosan szülemlett szók, milyekkel gyakran találkozunk. Így : okvetés okadás visszavívó véghagyás stb. És nem mondhatni, hogy a nyelv állandón megromlott s általában elkorcsosodott volna. Az összetett igealakok legnagyobb részt nem idegen formára estek. A középkor legkedveltebb képzői : -at -atos -ság -ságú -ságos -l -ol stb. mind eredetiek és sajátjaink. És bár sokat mertek alkotni, akkor is mikor nem kellett volna, de az

idegenből átvett képzőket *-nok -ár* csak az idegen szókban türték meg, újból alig (*nok*-ot épen nem) alkalmazták, azt mutatja, hogy a nyelvérzés tevékeny volt és alapjában ép. A nyelv rendszere alapjában megmaradt; csak annyira sem korecsosult el, mint a német, mely román képzőket (*i-ren*) vett át és kiirthatatlan idegen szókkal van legegységibb szükségkre valókkal is megterhelve (*religion cultur stb.*)

92. §. Nehézkesség, homályosság.

Az előbb érintett okokért sokszor találunk a középkornak nyelvezetében nehézséget, kivált a költői részek fordításában. A zoltárok eredeti nyelve, melyet a latin fordító is kénytelenségből utánoz, indulatos és e miatt szaggatott, lézagos. Azért is ilyen, mert a héber költői nyelv sok oly alakszóval nem bírt vagy nem élt, mely a beszédet, kivált mai felfogás szerint simává, könnyen érthetővé teszi. Tartalmok és nyelvezetök egyiránt különbözik a középkori latin énekekétől, melyekben a forma, hangzat, mysticus érzelmesség s könnyedség uralkodik, amazoknak (látszó) alaktalanságával (a szabatos rövid sorok, mértékek, csengő rímek hiánya miatt) kemény, erős, töredezett nyelvvel, és megfelelő kemény, de magasztosan komoly tartalmával szemben. Ma is sok pótlással, módosítással, értelmező hozzáadásokkal fordítják őket. Innen a sok nehezen érthető részlet az illető könyvekben, mint a Döbr., Apór, Kulcsár, Keszth. codexekben. Így például:

Véreze háza ű nekik herczegek és szarvasoknak magas begyök es gimeknek köszirt hiedelmek

idében teremte holdat és nap megismeré ő elnyugását

szerzél setétségeket és lén éje, ű benne járnak minden erdei vadak oroslán kelkek réván hogy ragadjanak es ű lakodalmakba

menjenek

nap feltámad es összegyűlnek és ű lakodalmakba mennek *Keszth.*

275. 276.

Ugyan ez az *Apor* c.-ben 67. 68.

Erodiusnak háza ő vezérek magas begyek szarvasoknak szirtjok birodalm szőlőknek. Tötte a holdat idejében, nap megismerte ő elnyugtát. Vettek a setétségeket és lött éj; ő benne általmennek erdőnek minden vadi oroslánoknak kölkö rühögvén hogy ragadjanak és keressenek őket istentől ő magoknak. Felkölt nap es egybe gyülekeztenek es ő hajlakokba egybe szerzettetnek stb.

Méltó a Döbr. c. 182—184. lapjairól is ugyanezt ide írunk: Vérese háza ű nekik herczegek (*herodii domus dux V. eszterágoknak házok*

Kár.), szarvasoknak magas hegyek, gimoknak hiedelmek köszirt. Időkre holdot tön, nap megesmerte ő elnyugodtát. Setítet től és új (új) lön übenne erdei vadak mind eljárnak oroszlán kölkök rivással hogy ragag-
gyanak és istentől ő magoknak étet leljenek. Nap feltámadá és meg-
gyölekezének és önnön hajlakokba helyezettének. .Uram te munkáid
hogy nagyoltak (-ól : -úl) . . Ez nagy tenger és kezeknek igen tér, amott
repesők kiknek számok nincsen. Kicsid lelkesek nagyokkal, amott ha-
jók múluak. .

Látszik itt a nehézkesség, a szók feltalálásának kivált a monda-
tok szerkesztésének s kötésének nehézsége.

Gyakori a nehézkesség a prózai fordításokban is. A vallás-erköl-
csi és böleseleti szövegeket nehéz volt latinul is adni. Az evangélium
nem ezen a nyelven hirdettetett, alapja az ó-szövetségben és annak
nyelvében volt. Még nehezebb volt magyarrá tenni. Tapasztalható ez
például a biblia egyes könyveihez adott bevezetésekben és a gondolkozó,
bölcselekedő egyházi íróknál, kik néha minél inkább igyekeztek értelme-
sen, hathatósan, választékosan írni, annál zavartabban írtak. Innen és a
fentebb elmondott okokból ered a sok határozatlanság és homályosság
a rövidebb szövegekben és terjedtebb fejtegetésekben. Így mondják péld.
felette való : superstes *Döbr.* 309. ugyan az : felesleges *Horr.* 73. felül
való : u. az *Jord.* 654. öntsd ki kincsedet : effunde frameam l. al.)
imádságom önnön öblömbe fordul : kebelembe (V. ö. átka kebelébe for-
dúljon — átkod szádból kebeledbe bulljon : a népnél) *Döbr.* 84. szom-
szédinknak ő öblökbe két annyit fizess *Döbr.* 151. az ember képen
elmúlik : in imagine *Döbr.* 92. or jege : conopoeum : szűnyogbáló *Kár.*
Bc. 38. 39. 46. és számtalan példa a fentebbiekben.

Nagyobb beszédrészletekben található homályosság példája Jochel
prof. bevezetésében *Bc.* 201—203. Sz. Jochel — így hangzik — az hé-
bereknél Ozeas után vettetik és miként ott Efraimnak neve alatt a 10
nemzetre mondatik a profétálás, ki emlékeztetik gyakorta avagy Sama-
riának, avagy Izraelnek, ugyan e profétában minden, mely mondatik
hiendőnek mondatni és illeni Juda nemzetének és Jerusálemnek : a tíz
nemzetének és az időket kikben profétált azonoknak vehetjük, melye-
ket Ozeásba olvastunk stb. Hogy kedeg mondatik Enotisetay görögöl
deiákol szózatlik füleitekkel esztekbe vegyétek, mely tulajdon nem füllel
de szívvel éreztetik. Kik vének és menyecik lélek szerent hal(l)nak,
kik kedeg földben lakoznak, földnek lakozói és földieknek nevezetnek,
kik ő fülökkel földieket értnek. Valahol kedeg e két ígék egybe egye-
sülvén vettetendnek, nemcsak az együgyő ígéknek szózatjára hisszük
illeniek, de az elrejtett mondékoknak avagy ígéknek értelmére.“

Igy a Nsz. codexben, melynek írója lelkesen és mystikus szeretettel teljesen érzeleg és bölcselkedik. Szól az isteni bölcsesség mondván: az isteni jószág mindennemű állatot, kit emberi elme illetött vagy fogott, az ő jószágos vóltával felül múlat: azért miképen az emberi elme üt meg nem foghatja, ki miatt minden teremtetett állat az ő természetöknek folyását viselik avagy viszik az ő végezetökre; azért az ily okosságos bölcseségös kérdésektől a te lelked megszűnjék, kik tulajdon csak az isteni jóakarathból függenek, úgy hogy a felette nagy mélységes tudakozó az felséges istennek diesőségétől meg ne fosztassék, a vagy meg ne nyomorittassék. De maga tudjad stb. *Nsz. 26. 27.*

Hasonló példa *Apor 144. 145.* egy profécziából: Uram, hallottam hallásodat . . uram te dolgod esztendőknék közepében azt megelevenéhed . . . stb.

Különös nehézség látszik a jelentősebb szók fordításában. Értelmezés végett a jól át nem érthetett, magokat sem kielégítve fordítható szólásokat, mondatokat erőlködtek szabatosan kifejezni. Ez többképen történik:

1. Körülírva magyarázva fordítanak péld. *Érs. 3. (Mát. V)* és az előbbi példákban is. Sok sajátos szók hiányával homályosan péld. *Érd. 461. 507. stb. Döbr. 56. 57. és a Fest. c. zsoltárai, bár néhol velősök is a mondatai.*

2. Kivonva fordítanak. Így talán a tartalom mellőzhető voltaért *Jord. c.* rövidítve kivonva adja Mózes némely könyveit s más részeit az ó-szövetségnek, kihagyván több szakaszokat. De egyes szólásokat is egyszerűbbekké tesznek, nem találván megfelelően tartalmasokat, mint a műszóknál látni fogjuk.

3. egyes szók vagy szólások értelmezése végett meghagyván az idegen szót mellé teszik jelentésüket magyarul, néha idegennel is értelmezve a nem általán ismerhetett magyar szót (l. al.) Így az avúlt vagy avúlni kezdő törzsek mellé a szokottabbakat, a kevésbé kedvelt és szokott alakok mellé a divatozóbbakat, néha pedig az egyszerű kifejezés mellé képest, vagy ellenkezőleg átvitt értelműt tesznek; sőt újabbakat formálni is megkísértik. Így ezekben, melyeket a nyelvezet formálódására nézve fontosaknak tekintünk és azért nagyobb számmal mutatunk fel:

ábrázára képere *Corn. 363.* ábrázban tekintetben *Ehr. 125.* állatomat avagy mivóltomat *Érs. 425.* áldván vagy jól mondván: benedicere (l. f.) *Ehr. 136.* apróság, avagy csúfság *Corn. 53.* aspergál: meghint *Jord. 99.* babel az az rőbögő *Érs. 64.* beszéde igéi *Corn. 169.* beteg kór gyarló fiad *Nsz. 130.* bizonság avagy bizonságot vallás

Érs 104. csónak „conok“ avagy halászó hajó *Debr.* 4. conscienciája lelkiismereti *Lobb.* 37. carta levél *Érd.* 674. csinálá tevé *Corn.* 127. nagy deják és eszös ember *Debr.* 18. discipulus avagy bölcseségnek fia avagy tanuló deákja *Nsz.* 71. eretnekek hittől szakadtak *Marg.* 83, estvele vagy vége a világnak l. világ. „evreskedő“ üreskedő vagy hévolkodó, l. ires ireskodik: üres stb. *Horv.* 249. feddés avagy fegyés *Nsz.* 357. fegyelmez avagy strófol *Vitk.* 64. fog garádics: fok, lépcső *Érs.* 379. 389. (sokszor) fuldalási vagy gyötrelmei *Horv.* 248. frigy v. béköség *Nsz.* 78. gyaponjál v. gerjedj *Horv.* 239. hagyapalás, pökdösés *Nsz.* 17. *Kaz.* 189. hangostassanak avagy bangoslassanak *Nsz.* 52. heában és üresen *Érd.* 640. heit kába *Lobb.* 45. hívés v. hitel *Virg.* 134. holdak és húgyak *Fest.* 223. időben avagy esztendőben *Érs.* 383. *Döbr.* 312. idő hóra *Nsz.* 57. ideiglen és idékiglen és félüdőiglen *Bc.* 151. idvezlé avagy idvezlette *Nsz.* 346. igye avagy peri valamely nagy fejelelemmel. *Corn.* 315. elizsamtál eltántorodtál *Nsz.* 71. ivöltő v. fenszöllő *Horv.* 245. játék v. scaramancya (l. f.) *Érs.* 589. jegy v. „billeg“ *Corn.* 19. képes avagy hasonlatos: similis 1470. késálkodó viaskodó *Nsz.* 110. (l. al.) kereskedő kalmár *Érs.* 363. kivel avagy melylyel tartozol 1470. kiről avagy kivel Ádámnak isten élni parancsolt vala *Nsz.* 352. kordái avagy hurai *Érs.* 371. megkórúljak betegüljek *Nsz.* 58. közeli és rokonsági *Érs.* 389. közelid avagy rokonid *Virg.* 133. lágy gyenge: finom ruha *Apost.* 33. lajtora avagy lábitó *Vitk.* 17. legátot követet. *Horv.* 46. magi avagy magvai *Nsz.* 69. mosnájak avagy feresztenéjek *Érs.* 431. mi lött neked vagy mi történék *Nsz.* 71. mi leszen rólunk avagy minekünk nyavalyásoknak *Vitk.* 87. megoldoztaték avagy megöldoztaták (passiv és activ) az gyermeket *Érs.* 363. mivelkedtetni avagy lenni jószágokat avagy jótéteket csudákat *Dom.* 151. nevezet avagy czimer „chymér“ *Dom.* 195. öle vagy kebele kegyességnek *Dom.* 188. öv vagy „mayez“ *Corn.* 38. philosophiára avagy bölcseségre tanítá *Debr.* 560. port avagy feddést nem lassítás: pirongatás *Nsz.* 357. porban és pörnyében *Érs.* 571. rög por *Guary* 5. számtalan és számlálhatatlan szent emberek *Érs.* 288. ruhája avagy öltözete *Érs.* 430. sanctuarum az az egyház *Jord.* 62. senyedegös rühes *Td.* 1. sudar kezkenő: sudarium, veriték törölő: kéz törölő *Jord.* 77. szerebben avagy jobb szerrel *Nsz.* 29. szól avagy zeng a kürt *Virg.* 115. zöngés avagy szó u. o. nem találák lelék *Érs.* 108. tiszt avagy szolgálat *Érs.* 431. törlés avagy taszítás u. o. tollakat avagy szárnyakat *Corn.* 137. egyéb ágyát soha sem tudom és nem tudok hanem az köveken *Érs.* 333. ungventom kenetők *Érd.* 390. vagyokat avagy javokat *Bc.* 75. vallanád birnád teremtetett állatoknak jószágát *Nsz.* 108. megvégezettött és tökél-

letött *Érs. 53.* vélom kárpit *Jord. 75.* megvelamodnék az az megveradna *Érs. 361.* vesztegj és némúl meg *Lobb. 108.* elveszteglethetném hallgathatnám *Nsz. 58.* vet okád *Marg. 49.* retés hányás *Marg. 55.* világnak estvele avagy vége *Érs. 371.* viaskodás késálkodás *Corn. 360.*

Ez a szók ismétlése, vagy inkább a fogalomnak különböző szókban ismétlése, bár számos nevezet értelmezésére igen sokat tehetett és tehet ma is (állat így közel lágy és gyenge, maycz por egyház stb.) néha pedig a szó-alakok változása és váltakozása tekintetében ad tanúságot (magi avagy magvai, megöldoztaték avagy -oldoztaták stb.) máskor a szók divatozására és divatból kimenésére nézve ad példát (toll avagy szárny. hagyap; köp stb.): de a beszéd folyékonyságára nem volt jó hatású, tétovázást, ingadozást, szófelesleget okozott. És így eszköze volt a hosszasságnak, melyre nyelvezetünknek, szavaink képzői összetorlódása, kivált hosszas igealakjaink miatt a nélkül is hajlandósága volt.

A homályosság pedig a latinság zavaró hatása nélkül is előállott, az akkori tanítás módjából származott kevéssé szabatos gondolkozásból, a tiszta felfogás és megkülönböztetés hiányából, kivált a nyelvnek nem készséges alkalmazásából, a nyelvérzés erőtlenségéből. Ennek tulajdonítjuk a sok hibás mondat-szerkesztést, melyet már említettünk. Innen van az a tapasztalás, hogy az íróknak a mondatok viszonyáról, okszerű kapcsolásáról péld. az ok és ellentét kellő jelentéséről, beszédbeli szünetekről, fordulatokról oly kevés ismeretök van és oly kevéssé biztos tapintatok. Hogy a mondatok csinos könnyed fűzéséhez a nyelv is merev volt, az sem tagadható. Mutatják ezt kötőszóink. A *minem, olymely, olyha, nám* stb. által való kapcsolások vagy kiemelések, mint mai napon általában, úgy akkor is, jórészt ismeretlenek lehettek a népnek, és az íróknak sem egészen megszokottak és könnyeden tehetők. A *mert* hogy jelentésben alkalmazása, mely által az egyszerű tárgy kapcsolás az okkapcsolással, tehát a *quod* és *quia* (scire quod et scire quare v. quia) megkülönböztetése zavarodik össze, valamint a rendetlenül vagy épen nem alkalmazott mondatjelek is ide tartoznak és ezt tanusítják. Így még:

a) a *-nek -t* ragok elhagyása a köznyelv ellenére (l. Szófüzést.)

b) a gondolatok kifejtésének néha félbehagyása, máskor a latin szabad szórendezés miatt összezilálása (l. Szófüzés. Anakoluthia) Így kivált:

c) *-ván* határozói igenévvel mondat bevégzése (l. f. u. o.)

d) *sem hanemha hogynem* stb. a nép nyelvétől eltérő s általában nem magyaros használata (l. u. o.)

93. §. Hosszasság.

Ez is együtt jár a homályossággal. Sokszor ezt is az a gyarlóság okozza: a kifejezésnek, a gondolat világos kimagyarázásának nehézsége, az e miatt való bőbeszédűség, több szóval élés, többképen próbálkozás valaminek értelmezésére; az a feltevés, hogy több szóban többet mondunk. Erre alkalmas eszköz, tehát a hosszasságnak eszközvé lehet az a nyelv, melynek elvontabb vagy műszavai, nemesb nyelvezete az irodalom mindenik ágához még meg nem állapodtak, melynek e mellett terjedelmes alakjai vannak és azt a hangteljességet, meg azt a szónoki ünnepiességet is tudják eszközölni, melyet szónokias elméműveknek kivált egyházi írói annyira kedveltek. A classikai csinhoz és tartalmassághoz nem szokott ízlés, a nem eléggé tevékeny nyelvérzés, a fontoskodó hajlandóság ki tudja válogatni a hosszas szóalakokat, teljes hangzású mondattagokat, körmondatok szakaszait stb. ebben tartván a beszéd fő érdemét.

Az ily célra alkalmazott szók a maiakhoz képest terjedtek, szabadabban és szétfolyó lazasággal, nem az újabb nyelvnek rövidségre törekvésével használtattak. Ezt tapasztaljuk:

a) névutóknál, melyek, kivált az önálló nevekből lettek *-nek*-kel köttetnek, annak utána stb. S meg ezen felül ő közbetevésével is bővítetnek. Így a *-nek* alkalmazása egyszerű birtokviszony helyén, vagy *-nek* helyén: *űneki* stb.

b) terjedtebb ragok, és ragok ismétlése: addiglan holvaliglan, tolemtől nálánál stb.

Igék időiben kivált a régies *látája látnája látvájok* stb. [Így még a *vala volna* s afféle összetett és tóldott alakok. Sokszor izetlen hosszúság van az ilyekben: igen kisdéd és könnyű bünt úgy sirat vala meg, hogy valaki látta volna, azt alította volna, hogy embert ölt volna *Érs.* 317. 333.

Az ily hosszúságok, kivált ha megfelelően ismételt mondatok okozák, néha kedves hangzatot adhattak a régi elmélkedő szeliden folyó beszédnek. Oly valamit a mi újabban nem adható; a mi a régi beszédet gyakran teszi érzelmessé kedvessé (l. al. Naivság). Ez az újabb idők ízlésének, mely a tartalmas rövidséget szereti, nem kedves.

Még izetlenebbek az ilyek: tanúlt lenni, tanúlt lett legyen stb.

c) Ide tartozik kivált a *-ság* *-ságos* képzők alkalmazása, tehát általok valami állapotnak, tartósságnak stb. jelentése akkor is, mikor

egy rövid cselekvés vagy nem fontos elvont tulajdon mondatnék. Alkalmasok ezek ünnepi hangulat jelelésére és ébresztésére, de többször ízetlen dagályosságot és erő hiányát tanúsítják, kivált halmozva mint ezekben : istennek kazdagságos bőségének, magasságos bölcsességének mélységes tudománya *Nsz. 118.* örökkévaló, szépséges, kívánatosságos, fenyesleges *Nsz. 128.* okosságos, bölcsesleges *Nsz. 27.* kegyösöknek, kegyességesse, szentek szentsége *Fest. 17.* oly nagy szorgalmatossággal vigyáznak, oly mértékletességgel élnek minden érzékenységnak indulatit hajtván az okosságnak törvénye alá *Érd. 559.*

Különösen kellemetlenek pedig hosszúságok miatt az olyan -ság képzőjű szók, melyek helyett egyszerű vagy képzőtlen törzsszel, általában rövidebbel is be lehetne érni. Így : átkozottság : átok *Jord. 260.* békességtelenség : békétlenség *Fest. 409.* békételenséges gondolatok *Marg. 222.* erősség : erő „teljes erősségedből“ *Jord. 216.* érzékönség : érzés, érzék *Debr. 7. Érd. 450. Tih. 65.* eszközösség : eszköz „az mi sebességünk eszközössége“ *Érd. 557.* fejedelemség : fejedelem *Jord. 491.* gyalázatosság : gyalázat *Érs. 116.* jelenséges : jeles *Ehr. 155.* kívánatosság : kívánás *Érs. 208.* követség : követ *Érd. 106. 140.* malasztosság : malaszt *Érd. 480.* méltóságos : méltó „mindön dicséretre méltóságos“ *Tih. 142.* nyavalyásságos gazdagság *Érs. 218.* okosság : ok *Apost. 48. Tih. 5. 6. 88.* örvendetesség : örvendés *Fest. 84. 87. Érd. 422.* örökséggé : örökké *Keszth. 342.* rettenetesség : megrettenés *Érs. 422.* utálatosság : utálás u. o. siralmasság : siralom *Kaz. 196.* szerzetesség : szerzés *Jord. 33.* uraságos fejedelmek *Jord. 472. 481.* uristen-ség : isten *Debr. 385.* versenség : verseny *Jord. 20a.* vesztegletesség : veszteglés *Érs. 223. (1. ság k.)*

A középkori vallásos érzés és ízlés gyönyörködött az ilyen sorokban : téged illet nagy dicsőség — tökéletes nagy ékesség — mennyországban nagy dicsőség — énekbeli nagy idvesség (idvezlés) — és világi nagy fényesség — jószágbeli nagy tisztesség. — Neked legyen hatalmasság — és világban nagy királyság — Neked legyen minden jóság — földön mennyen minden ország *Katl. 3988 – 3999.* óh lám én nem voltam felség — csak mindennapi szegénység u. o. *2801.*

Az édességes, szentséges, dicsőséges, méltóságos stb. megszólításokban (1. -ságos képzőt) maig ünnepélyes szólásra, hódoló tiszteletre törekvés van kifejezve. Tetsző volt ez a képző komoly hangzása, még is könnyű lejtése által a középkori (és utóbbi) folyóbeszédben is, többféle, más nyomatékos képzőkkel váltakozva. „Ha rágalmasság és háborúság lakoznak a kalastromba, vajon hol van szerzeteseknek vesztegletessége, régolának szentsége, szerzetnek vesztegsége, a kalastromnak szerzetes-

sége (rendezett volta) . . egyességnek békessége . atyafiság egyenessége (egyesség) . . . *Érs.* 223.

d) Más képzők által is okoznak a beszédnek hosszáságot és bád-jadságot, ha öszszehalmozzák. Például ilyekben : almékonyság : álmos-ság, balgatagoslat : balgaság, dögletösség : döggösség, előlet : első, elő, szeretettség : szeretet *Érd.* 506. fejezet : fő (l. f.) *Érs.* 182. féledel-mes, félelmes *Thewr.* 87. fertelmetesség : fertelem *Érd.* 575. fertezetes : fertős, gyakorlatos : gyakori, győzedelmez : győz *Be.* 209. hangos-lat : hangosság, helyheztetesség : helyzet „dicsértetik az ő székében helyheztetességének méltóságából *Érd.* 228. hervadatos : hervadó, biedelm : hűlés, frisülés, kedveletes : kedvelt *Ehr.* 114. különbözetes : különböző, könyöklet : könyök, könyvezetes : könnyes, lakodalom : lakás, örvendetős : örülés *Corn.* 112. örvendözetős *Érs.* 540. rotha-dagosság : rothadás, sietetes : sietős *Érd.* 112. sietelmes *Érs.* 537. sósolat : sós étel, szádaizat : száj, *Jord.* 52a. szenderetes : szendergő, szidalmatos *Veszpr.* 140. szorgalmazatos : szorgalmas, tetetes : tetsző, töredelmeztetik : töretik *Apor* 75. 76. választatos : választott, vára-dalom : várás *Apor* 94. végezet : vég *Érd.* 539. végezhetetlen : végtelen *Érs.* 335. 336. vesztegletes : veszteglő, viadalom : vívás, vitelet : vitel stb. (Lásd az illető -at -ag -z stb. képzők alatt) nagy dicsőségnek nagysá-gában csodálatos és dicsőséges és dicséretes, láthatatlan és szólhatat-lan jelentethetetlen. félelmes, illendő, tisztelendő. . *Érs.* 342. eladatthat-tatik vala. *Jord.* 348.

Látni való, hogy itt főkép az ígeképzők gyakori és analogia sze-rinti, voltaképp nem mindig természetes, alkalmazása tette a szókat hosszásokká. Igeképzőnk van sok, ígéktől tudunk sok nevet alkotni; avval éltek vissza őseink a miben bővölködtek, mert szerelm- fertelm-öröm- s több ilyektől -at képzővel : szerelmetes-t örömetős-t formálni, elvont dolognak, nem cselekvésnek például világ-nak *végezet*-ét, család-nak *fejezetét* mondani stb. a bővölködés visszaélése.

e) Az alakszók például kötőszócskák szaporítása is hosszáságot és ízetlenséget okoz. Így :

a) a harmadik személy névmása : ő (ü) ismételve „elvetem az én lelkemet, hogy ismét felvegyem *ütet*, de én magam vetöm el én tülem *ütet*, hatalmam vagyon elvetnem *ütet* stb. *Jord.* 662.

b) ennenmaga ennentőle stb (l. névmások),

c) az első és másod személy névmásai hasonlóúl (l. u. o.),

d) *hogy* ki és más szók előtt (l. kötőszók, szófűzés),

e) és oda tévése *mind* elé, mondatok kötésében (l. ezt),

f) körülírt ragozás : született vagy szüztől : születéssel *Fest.* 82. lettek lönk megvígasztaltak *Fest.* 83. 84. (l. f.)

Kivált az ígéktől származott neveknek körülírása *lesz*-szel egyszerű íge-alakok helyett. Így : támadatja lön. .jelenete lön : támadott megjelent. *Érs.* 567. leszen eredeti (e) fattyúságból. .leszen, ő támadása Izraelnek nemzetéből. .leszen kedeg foganatja törvény kívül *Érs.* 571. leszen uralkodása három esztendeig *Érs.* u. o. (V. ö. mai : eredetét vette, kifejezést adott véleményének stb.)

g) magyarázó, körülíró elnevezések néha tudományos szók helyén, másszor egyszerűbb mindennapi beszédben : nardosba alkotott nemes kenet *Winkl.* 142. vígasságtevő álgyú *Sánd.* 18. gyümölcsnek tized dézmája *Jord.* 118. (l. f. kettős szólások) bozfában alkotott igréczkészség *Bc.* 125. pusztában lakozó : remete (l. al.) menny felett való víz *Döbr.* 236. rula beszéd, rula való beszéd : parabola (l. al.) szappanban gyártott készség *Bc.* 169. óltáron néző : magus *Bc.* 119. sárban művelő mester *Jord.* 889. karon viselő ékesség *Jord.* 41. fülben viselő arany gyűrű *Jord.* u. o. fülben hordozó gyűrűk „kyruk“ *Jord.* 184 fülbe vető : aranyból csinált függő Kár. *Döbr.* 529. asszonyállati füzött „fyzoth“ ékességek *Jord.* 184. nyakba vető *Bc.* 141. vékonségű spring selyem *Debr.* 529. természet szerint való éltető állatok (l. al.) *Érd.* 570. nyomtató készség *Bc.* 215. esztendőik szerint lett dolgoknak könyve : krónika *Bc.* 55.

Sok ilyen a tud. műszók alábbi sorozatában

Hosszaságot okoztak a kettős szólások (l. f.)

Némelyek pedig ez időben is tudtak röviden és velősen szólani. Erről utóbb.

94. §. Naivság. Népiesség.

Az elébb említett és igazolt gyermekies világnézet, korlátoltság, vallásos együgyűség stb. okozzák a stil együgyű érzelmességét, naivságát. Megkülönböztetjük ezt attól a gyarlóságtól, mely az ügyetlen szófűzésben, hibás mondatkötésben, ízetlenségben mutatkozik. Ennek a naivságnak van kedves oldala is. Úgy áll a mai beszédhez, mely értelmesebb, mint a gyermek beszéde az ért emberéhez, — általán véve. Természetes érzés, mely az egészet hevíti, színezi s mely az egészen elárad, s az értelmes tartalom is uralkodik ; hangúlatos szólások, ártatlan botlások, de akaratlan elmésség is találatnak benne s kivált a már tárgyalt mystikus szeretet tartalék nélkül való kifejezése. Ilyet okoznak a középkori írásokban :

1. Az érzelmes és indultatos szólások, az előadó állandó heve részvét- és indulat-nyilatkozatai, fontosabb dolgok iránti gyermekies bámúlata, vallásos imádata, mely őszintén előadva önkénytelenül meghatja az olvasót. .Egymást érik itt némely szakaszokban a pathétikus szólások, az u. n. kedélypartikulák, melyek a beszéd folyamában egyes szóknak és egész mondatoknak kiemelő nyomatékot adnak, néha az ének mivoltához közelebb viszik a beszédet. Így :

lám : oh édes istenem, *lám* elmémben megfogyatkozom *Nsz.* 58. (L. kötőszók); *vaj no* mondatok elején *Debr.* 232. stb.

no : azért kegyös atya, *no* azért nézzed meg. .*no* azért lássad. .*no* azért de gondoljad meg. . *no* azért kérlek, hogy ezöket nézzed *Nsz.* 78. *no* mondatok elején l. *Debr.* 290. 295.

jaj, vajh : vaj- bátor higyek. . *Veszpr.* 139. monda a király : jaj hogy veszék! *Érd.* 268. jaj veszik sokszor *Érs.* 294—303. sok *jaj Nsz.* 56—58.

de : *de* én istenem! *de* miért hagyál el? *Kriza* 39. *de lám.* . *Thewr.* 290.

nám hát am ame ime im avagy tat vah (l. Szófüzés. Kötőszók.) Ide tartoznak az elbeszélés vagy elmélkedés folytában gyakori felkiáltások : óh irigy ember! — oh ajetatos keresztyén — mit gondoltok. . stb. Kivált a Jézus szenvedése elbeszélésében. . *Winkl. c. Érs.* 19. stb.

Ilyenforma érzelmesség van az *én* oda tevésében ha valamit érzéssel nevezünk magunkénak, — mint új költőknél is : én istenem, én szerelmem, én uram, én istenem!

2. Ismétlések; kivált rövid szók, ragok, de másfélék is elől vagy utól ismételve. Például : *te* : te vesztegj, te hallgass, te mulasd el, te ne szólj, te tarts vesztegséget, boszút ne mond *Érs.* 202. *no* semmit ne tőrj, mert nagy vagy, szép vagy, nemes vagy, nagy nemből való vagy, bölcs vagy, tudós vagy. Micsoda te hozzád képest a ki rajtad boszút tött; csak fél kezed is jobb annál. Ne hagyjad, ne szenvedd, ne tőrjed; forrj szüvedben, égj elmédben, mind addig se hadd, miglen boszút állhatsz; fantonfánt. . *Apost.* 26. 27. Örülj Mária te tulajdon fiadban, te tulajdon fiadnak, te tulajdon fiad miatt *Horv.* 164. E példákból az ismétlések ízetlensége, üressége is látható (L. alább Hangzat) : mind a mély völgyeket és mind a magas hegyeknek teteit és mind a magas égnek magasságát felülmúlja a sírás kajáltás *Nsz.* 52. ne lelettessél megehnyitetlen nyelvűnek, ne torkos, ne részeges. . *Virg.* 134.

vala : *vala* készületnek napja és szombat feltetik *vala*; követvén kedeg a néemberiek kik ő vele jöttek *vala*, láták a koporsót *Mc.* 106. elároltatol *vala*, megfogatol *vala*. . ruháztatol *vala*; nyakasztatol *vala*,

arczul csapásokkal verettetől vala (15 vala!) *Winkl. 7. 246.* jóllehet hogy az én menyeyi jegyösöm engemet az ő szeretetébe vött vala, és . . . éltet vala és . . . jegyösének választott vala és ömagának gyűrűzött vala, nagy sokképen megékösített vala. . . *Nsz. 53.* esznek isznak vala, vesznek adnak vala, szőlőt ültetnek vala s házakat építnek vala. . . *Jord. 589.* a görögben és latinban ily alakoknak és a rímelő ismétlésnek nyoma sincsen.

Egy codexben gyakran egy tájon a beszédnek ilyen kezdése : el-megyek meghalni. . . *Péld. 57.* Sajátos ismétlés, emphasis kedvéért, melyet a XVIII. század lelketlensége pusztított ki : mit tegyek és möggyek „meggyek immár és hová legyek“ *Érs. 38. 101.* (l. összetétel) a XVII. százban Medgyesinél és kortársainál : mitszünk immár és mit teszünk stb. Olyanforma mint Plautusnál : metuoque et timeo, — salve ex sal-vum advenisse gaudeo (Gerber : Sprache u. K. I. 452. 453.) És olyan mint az előbb felhozott kettős szólások némelyike.

3. Gyermekes édelgő jelzők, kivált Jézus és Mária és a szentek irányában. Leginkább csak itt a középkori szerzőknél és szellemi utó-daiknál. A bibliában ismeretlenek. Ott még Mária siralmas édelgésé-nek sincs példája. A keresztyén mysticismushoz tartozott, mely a ter-mészetfelettiékhöz való földies vonzódását ily hő és lágy szólásokkal akarta és szokta kifejezni. Ellenkezőleg a ó-szövetségnek, de jó részt az újnak is szellemével, melyekben a sémi népektől örökölt hódoló imádat, komoly félelem és tisztelet uralkodik. Ez az a „belől való ayh-tatosság, mely által juthatni az isteni *kóstolásra* avagy édességre *Vtk. 4.* Amaz a távrolról szőlő komoly és félelmes imádat. .

Ez érzelgős szólásokhoz tartoznak az *édes édességs* mellékszók, csaknem minden alkalommal, ha a vallásos tisztelet ama két tárgyáról van szó ; más ilyenekkel kapcsolatban. Így : édes szemem világa *Érd. 428.* (gyakori megszólítás) ; jövel már en édös szemem világa *Katl. 4020.* jaj fiam . . én szememnek világossága *Pcer. 26.* édes emlőt emleni *Nsz. 7.* bodog vagy te én szemem világa *Nád. 564.* ez előfordúl ó-szö-vetségi írónál is : a ki tütket illetend, illeti én szememnek fényét *Bc. 296.* Jézus az ő anyjának M-nak és „tetaya-“nak Annának : aranya *Érd. 440. 441.* atya istennek élő „ylew“ aranya J. u. o. Sok efféle : kis-ded áldott aranyos, szépséges kicsinded gyermek Jézus *Érs. 332.* Jé-zusnak szép tükörös emberségének fényessége *Érd. 604.* Krisztusnak szép szerető jegyese *Érs. 178.* rózsás, rózsai, rozsálló vér, orcza, lágy és gyenge ruhák *Apost. 33.* oh színlő szép szemek csillagozó fényesség-gel csillagozván, oh rózsálló piros tündöklő szép orczák, oh arany színnel fénylő szép sár hajak, oly mézi édességgel folyó avagy édeslő

szép ajakak, isten fia gyakorlatos csókolgatásával megistenesültek *Nsz.* 119. három színű isteni ékes világosságnak gyertyatartója (M.-a) *Érd.* 486. úristennek tükörös színe személye (arcza) *Érd.* 446. 553. mézzel szóló sz. Bernáld *Érd.* 500. gyengeséges szerető *Nsz.* 382. stb.

Ezek s számtalan más ilyek vagy valóban érzésből származó, de gyermekes és méltatlan kicsinyeskedő szólások, vagy csak erőltetett kendőző phrasisok, melyek a gondolat és mély érzés hiányát pótolják. Arányban vannak a plastika cifrázataival, vagy a színezett szobrokkal, a vallásos imádás tárgyait emberiesen érzékítő művészet termékeivel.

Némely ilyeket utóbb a nép-szólások között hozunk elő. Mert benne a tartalomtól némileg elgondolva, szép színes, hangzatos nyelvezet található. De a természetes lelkesedés, az érzés forrósága együtt annak mélységével és komolyságával, ama szépítő szók és szópipere nélkül is, benső erővel teljessé, megragadóvá teszi némelyek előadását. Szép példákat találunk erre sok helyt. Például *Apost.* 57. ilyekben: „én édes megváltóm, én édes istenem, ne hagyj engem, de emlékezzél meg én rólam. Eskszik-e Péter, hogy nem esmer tégedet; én eskeszem hogy esmerlek tégedet. Elhagytak-e tanítványid? én nem kívánlak tégedet elhagynom. Elfelelték-e ők az mondást: „hova mennyönk”? Vaj sohová nem megyünk édes mesterünk.“

4. Népies ikerszólások, annyiban ide tartozók, hogy benne a gyermekies népnél kedves és annál szülemlő szójátékok vagy olyas tulajdonságú szólások találtnak:

A népies ikerszólások vagy kettősek, többnyire alliterációval. Amazokban naiv érzés, felfogás, a gondolatoknak különféle hangzatokkal kifejezése (l. Arany J. Alliteratio); ezekben komolyabb, sokszor elmés ötletek, érdekes képzet, fontos kifejezések. Igyekezünk számos példákban tüntetni fel efféléket, a nyelvünk megismerésére becses, megszerettetésére kedves és hasznos dolgokat. Így ezek: ága-boga a pálma fának *Érd.* 483. elágazott-bogozott *Tel.* 5. áldozott áldozást kíván *Ehr.* 75. (l. al. szolgált szolgaság) a bel és bal felől valóknak törvényitől megszabadóh *Érs.* 54. bíborba-bársonba éltem *Katl.* 1876. bíések-bájosok *Virg.* 5. *Érd.* 201. 429. bízom beszéd *Debr.* 542. boszú beszédök *Wukl.* 237. (l. f.) sem cseng, sem peng mint az ércz s üveg *Érd.* 466. csonka-bonka, sánta, siket *Érd.* 268. 468. 514. csudának-csudája, szépnél-szeb *Érd.* 511. csúsz-mász *Tel.* 211. úszó-mászó féreg *Kriszt.* 40. 41. dohos dög *Érs.* 333. dülnek-fulnak *Érs.* 469. (Katl.) Jord. 723. étlenitlan *Érd.* 610. étön éjtszaka *Érd.* 396. fánton-fánt *Apost.* 27. fogyatlan megfogyának *Döbr.* 24. füleiddel füleljed *Apor* 39. gyenge gímnek gyorsasága *Érd.* 380. haba-hurja: hebe-hurgyaság *Érd.* 201. hamarja

herjó felszökellik *Érs.* 114. hanyat-homlok leomla a földre *Lobb.* 8. háta orja tarkabarka (egy állatnak) *Érd.* 501. hol járt, hol költ, mit látott s hallott *Érd.* 513. hárman hárman, szerrel szerrel *Döbr.* 112. ígéről ígére (ma tájászó : ígről igre) *Döbr.* 511. ijait-fiait *Érd.* 645. *Jord.* 206. 210. stb. ízét-büzét *Érd.* 510. jöven jó : jöttön jó (?) ; jóval jöttél : isten hozott, jót hoztál *Érs.* 329. 330. jól jöven szegénységnek asszonya *Virg.* 102. jó tanácsból jösz *Érd.* 425. jószágról jószágra ; erőről erőre (előbb megyen) *Tel.* 81. keve kételen *Érd.* 247. 637. (utóbb : kés kételen, ké-kételen) ; — kérőt kér *Érd.* 650. *Lobb.* 9. keresvén kerengé a várost. . *Dom.* 51. ketten ketté szakada : kettődön ketté (V. ö. csupádon csupa, merődön merő) *Mc.* 69. ketten ketté küldé : kétfelé *Jord.* 559. kívánatost kívánja *Ehr.* 75. kikörgő kutfó : kicsörgő *Érd.* 527. látván látom V. ö. jöven jó stb. *Érd.* 513. menvén jöven *Érs.* 638. mihelyes mihelyt *Tel.* 250. morgódik zúgódik *Vtk.* 63. egy napi napon *Érd.* 152. stb. nyaka szakada *Érd.* 377. sírás-rívás *Érd.* 612. sován világnak savai (apostolok) *Thewr.* 167. sűgő-bűgő *Vtk.* 63. szánja-bánja *Érs.* 154. *Énd.* 561. szánszándék *Érd.* 80. (1. f.) minden szegét-bogát *Érd.* 99. nagy szélllel lélekkal : nagy léhvel pélhvel alig halada *Érd.* 527. szem-szembe megyen *Érd.* 243. szemlátomást látá. . *Érd.* 300. szebb színű személyű *Érd.* 407. szeren szerte *Éhd.* 440. 411. 617. szere szerten *Érd.* 334. szerte szerént *Érs.* 132. szerről szerre *Tih.* 6. 186. szíve szakadás *Érd.* 569. színek szának bölcsessége *Érs.* 210. várunk lelkünk szakadva *Érd.* 488. szorgalmassággal szorognak (így) *Ehr.* 70. szolgált szolgálja *Nsz.* 350. *Jord.* 217. 233. *Érd.* 72. (2) 411. szószólló *Érd.* 23. 176. 487. téjjel-mézzel foly az ígélet földé *Érd.* 562. sem té sem tova *Jord.* 163. 168. tétova néző szemek *Jord.* 153. térül fordul *Érd.* 493. ünnepet ül *Jord.* 235. velág verada *Virg.* 83. világ virradtig szólván beszélvén *Jord.* 773. vízben vérben *Döbr.* 323.

Az ily alliteratiós és rimes szólásokat azt an nem csak a nép alkotta, hanem úgy látszik, elvontabb tartalmú beszédben az írók is szaporították, ösztönt adván erre, vagy legalább kedvezvén ennek a héber nyelv szokás is, kivált a látván látom, tudván tudom, isteneknek istene, uraknak ura stb. ismétlődő kifejezésekkel, melyek különben több más régi nyelvnek is tulajdonai. A középkor pedig, a nyelvek alakulásának vagy vegyülésének kora, épen naivságánál fogva is természettel hajlandó és ügyes volt az effélére (1. Hangzat). Ennélfogva már az elsoroltakban is találunk nem a néptől eredteket, a következőkben még inkább :

áldozatokat áldok *Apor.* 13. álmattam-élmettem : émettem (1. fel.) dicséretnek áldozatjával áldozom *Winkl.* 236. dicsőséges drágalátos *Katl.* 18. édes és ékes *Döbr.* 480. éltető ég *Érd.* 489. ért erköles *Virg.*

72. 78. 135. ért erkölcs viselés *Sánd.* 34. édes emlőt emleni *Nsz.* 7. fejet térlet hajt *Érd.* 392. földnek fái és virági virágozni kezdenek *Corn.* 113. gonosz gondolatok *Winkl.* 237. habnak habborodása *Érd.* 105. (habarodik tájszó) nem híreskődik hanem istenbe erősködik (?) „ewres“ *Debr.* 530. jönnek vala a tolvajok; „harangot harangoztatnak, kürtöt kürtöltetnek“ *Winkl.* 198. keménb kinokkal követték *Katl.* 24. kívánsággal kívántalak *Érs.* 208. kegyes kívánsággal kívánja látni *Dom.* 188. a napot közli vala közelének (rokon) az éjét uristennek. tudván, hogy az ur isten parancsolta nappal az ő irtalmasságát, éjjel az ő énekét. . . *Dom.* 44. lágy légy siralomra, lágy légy bánkódásra *Érs.* 55. levil megöl, lélek megelevenejt *Döbr.* 366. méltolj mostan és minden koron *Winkl.* 241. nyavalyákban nyavalygok, fertezetős fertezem vermekben *Fest.* 404. nap napnak ígét torl *Döbr.* 39. nép népre támad, ország országra tör *Érd.* 30. örök örömeikkel élni *Winkl.* 236. örömmel örül *Jord.* 632. örülni örülőkkel, sírni sírókkal *Dom.* 46. porban és pörnyében tartani penitenciát *Érs.* 571. porító panasz *Nsz.* 240. sem rejtekben sem rekeszben *Érd.* 114. régi poétáknak regzett mondások *Érd.* 164. sérelmnek és sérésnek nagysága *Winkl.* 256. megsokasejtván megsokasejtom a te nemedet *Jord.* 35a. szégyentelen szemü *Virg.* 134. az ő szent szíve lelke *Érd.* 484. színek szának bölcsesége *Debr.* 210. testemnek szőri megszörnyüdének : inhorruerunt pili carnis meae *Döbr.* 518. (a szörnyű azaz rút etymológiájára gondol?); ha szülő szüléd tegedet éltetött emlőjével előtted állana. . . *Érd.* 118. isten szülő szüz anyának szüzességes szíve lelke *Érd.* 483. vérös vér, vérnek verője *Winkl.* 155. 159. véres verőkkel verejtőzik (verejtékkel) *Winkl.* 235. bajrívó vitéz vijja vala *Érd.* 373. virágok virágával virágozik *Dom.* 11. velem vígadlj végezetlen *Katl.* 4017. visszafordúlt visszajár *Érd.* 144. viaskodásokkal víni *Érs.* 354.

Másféle népies szólások : közmondások, példák stb. mene fő, ane ész *Érd.* 69. ha ki nem tud szenvedni nem is tud uralkodni *Érd.* 431. szégyenbe keverejt *Érd.* 561. csikorog mint a kenetlen szekér *Nsz.* 247. . . és megpattan mint a tűzbe tött ires (üres v. íres?) fazék *Debr.* 600. kívánság (kapzsiság) és fesvénység egy alomiak *Érs.* 208. utól ütő pálcza *Nsz.* 175. idő nap előtt *Érd.* 393. mennybe kajáltó bűn *Guany* 2. apa atte kenyeret, anya atte. . : adjsza (l. f.) *Érd.* 101. nagy fitytyel *Katl.* 3415. olyan bolond mint a majom, ki mikor a diófára hág és a dióba szakaszt, megharapja és érzi a külső hajának keserűségét, elhagyítja és ekképen nem jut a belének édességére *Debr.* 601. estigen siralm, holvalra vigasság *Keszth.* 65. szelet vetnek és vészet aratnak *Bc.* 191.

Ezeket mind eredetieknek nem mondhatjuk. Némelyik külföldi íróból, másik a bibliából és catechismusból van véve. De csinos formá-

jok, ügyes szavaik a miénk. Általok a mint egyfelől természetesebb és ízebb lett a beszéd, másfelől magyarabb sajátabb színű. És valóban ilyen tulajdonokat találni, minden gyarlóságok mellett is, az utóbbi időkből való iratokban például az Érdi, Jord. Érsekujvári és Debreczeni nagyobb codexekben. Ezek nyelve, még egy-két kisebbé is, sokkal szabadabban folyó, léttel teljesebb, érthetőbb, élvezhetőbb, — bár rendetlenség, nehézkesség ezekben is van elég. És ezeknek gyengeségük mellett is, éppen szembetűnő önállóságok a gondolatokban és szók értelmében ad különös becset, — bár a szellemi nyomástól és a nyomtatás miatt való ügyetlenségtől nem szabadúlhatván, valamint némely irodalmi vagy aesthetikai tulajdonok hiányzik, úgy a nyelvezet némely jelessége is éppen nem található náluk.

Sem a néptől nem örökölhették, sem külföldiektől régiebektől vagy újaktól el nem tanulhatták, — ha ezeket tehették volna is nem gyakorolhatták, ki nem fejezhették azt a mi már ekkor a fejlettebb irodalmakban (olasz, francia, német) nagy helyet foglalt el, a népies vagy a műveltebb hűmört és annak többféle nemeit. Helyzetök és szokásaik tiltják, hogy tréfát üzzenek vagy azt tegyék a mit ők magok egy helyt úgy mondanak : „trufában hamis beszédet szalaszt, kivel senkinek nem árt“ (csintalan ?) *Érd. 26.* „trufálásokra igyekezni“ *Horc. 257.* „undok buffo“ *Gurvy 47.* pakocsa szeméremtelen rút *Corn. 282.* pakocsál *Horc. 247.* *Katl. 3423.* *Ehr. 157.* pachkol : jocando *Birk. 170.* (1 még *Péld. 45. B.* Szabó K. Szótár. P. Pápai stb.)

Mégis találni itt-ott egy kevés nyomot. Ilyet találni bár csak halványan, egy helyen, hol a confessorokká lenni vágyott de nem lehetett és a pápától kissé megréfált apáczákról van szó *Corn. 114–116.* Ennek előadását tréfásan így végzi az író : „ezen képen az társakhoz hévon térének meg az szegény confessor anyáim.“ Ide tartozik az a hely is, melyen arról van szó, hogy királyok leányai elhagyták a világi kincseket — s ezek ellenében valaki felhozhatja az apostolokat is, mint a kik szintén mindent elhagytak az evangéliomért. Az író az apostolokra megjegyzi : De mit (hagytak el) ? am megmondja sz. Máté : elhagyván hálójokat és a hajócskát, követék őtet. Óh nagy gazdagság : egy roszas háló és foltos hajó ; megért volna tiz pénzt !“ *Apost. 30 31.* És lelkes és nemes hűmör az melyben a szent bolondságról, bolond szentek oktatásáról van szó (1. al.) és az melyet itt (2.) említünk, hol már a gúny éle is érezhető, hol a bosszúálló kicsinyes dühét valódi drámai erővel és élénkséggel megfelelő nyelven adja az író : no semmit ne tűnj ; mert nagy vagy : szép vagy, nemes vagy stb. — A közmondásokban nyilatkozó tréfa és gúny példáit már láttuk.

Többet ér a példa, a nép humorának az a jelentkezése, mely az *Emlékezzünk régiekről* stb. színezetében. ősi népies naiv felfogásában, mesés gyermekies előadásában mutatkozik. És legtöbbet *Apáthy Fedlő énekének* jeles tartalma és nyelvezete. Tartalma erős gúny a hatalmas-kodva benyúló, romlott előkelők ellen; nyelvezete is ehhez való tulajdonokkal bír. Tartalmassággal, mely szándékos kihagyások, rövidítések elhallgatások által néhol homályossá válik s talán ez által akar hatni; nyers kemény szólásokkal. Igazi paraszt népies humor, művelt ember szájában; hol akarja finomabb mezben, a hol kell egészen meztelen vad keménységgel, kiméletlen őszinteséggel. A gúny és a kiméletesebb (kissé érzelmes) humor felváltva vannak benne. Egészen az a nyelvezet és szellem, melyet a következő századokban, de ritkán ily velősen alkalmaztak.

És említik ők magok is néha a parasztos szólást. Úgy gondolhatjuk, hogy néha hajlandók voltak magok is egy kevésbé eltávozni a fordított szövegek merevségétől és conventionalis latin szólásaitól; mert szólásaik néha amazoknál hangzatosabbak, élőbbek, önállóbban formáltak. Mintha hajlandók volnának néha a m. nép meséit, közmondásait, szólásait felhozni s ezekkel hatni, egy párszor ilyen durvasággal kitörni is. Említ „egy példát parasztúl“ *Apost.* 92. a kiválón magyarról szóló közmondást „holdog ember ki máson tanul“ hozza fel *Lobb.* 69. Van ilyen az *Érd.* c.-ben is. És van durva piszkos szó is: dög bür: „tög bwr“ *Lobb.* 129. „zaar saac“ *Érd.* 502. A *Pozs.* c. írója pedig írásban hagyta (u. o. 31.) hogy „fárad borítlan.“

95. §. Szóbőség. Műszók.

Az írók szaporodása és gondosabb munkálkodása által a nyelv bővült, gyarapodott olyan szókkal, melyek a vallás-erkölcsi élethez, majd a kezdetleges tudomány sajátos és szabatos közlésére s tovább művelésére tartoztak. A tudományos nyelvezet alapja létre jött. Ez alapon épített tovább és feljebb az utóbbi idők tudományos szorgalma

Az erősödött, gondolkodás által tevékenyebbé lett nyelvérzés szavait többnyire a nép ismerete köréből vette (honnan is?); ezekből a latin szóknak megfelelően nem rövidszabatos és merev fordított műszókat alkotott, a mi lehetetlen is volt, szükségtelen is, hanem sokszor körülírások, mondatok, sőt néha csonkán hagyott mondattagok szolgáltak műszók helyett, — vagy gyalrlón távolról felvett szók, vagy épen concret jelentésű, hasonlatot kifejező szólások. De mindezek érdekesen mutatják az írók jó és sikeres törekvése mellett a nyelv erőit, bár merevségét is; de lassankénti hajlékonyabbá válását, a szók idomulásának

megfelelőleg a felfogás és gondolatok tisztulását, a középkori tudomány eszméihez való simulását.

Vannak a művelődés első tényezőire és tényeire tartozó ősi szavaink, melyek nem csak e korban lehettek a népéi, hanem már az ősi hazából hozathattak. Ezek közül, nem vévén tekintetbe a ma közönségesen használtakat, elsorolunk egynehányat, megjegyezvén, hogy ezeknek ősrégisége mellett az látszik hanczolni, hogy a) jelentésök meglehetett a keresztyénség és európai műveltség előtt is b) alakjaik egyszerűk, jelentésök concret, képzőik legesmertebbek... Mivel azonban itt a határt elvonni nehéz, a fogalmak közül az ősiek és későbbiek közt ismertető jeleket sehonnan elég biztosan nem találhatni és nem is igen keresgetnek, nem lehetetlen, hogy több szónak ősi voltára nézve csatlódunk.

Művelődési és szellemi életbeli régibb szavaink közé sorozzuk az ilyeneket; áld áldomás: áldás *Debr.* 93. *Érd.* 471. álgyó: eszköz számszám (gép) péld. vigasságtévő á. (l. f.) kinnak álgyója *Debr.* 549. *Katl.* 3473. alság *Döbr.* 26. apol: csókol *Winkl.* 155. stb. ázalék *Vitk.* 54. búlesó búlesú: búcsú bocsanat *Ehr.* 145. stb. csepke „czepke“ *RMKI.* 201. (l. f.) deli ördög *Apor* 50. *Batty.* 335. döllye döllyf, döl döllyed *Érd.* 208. egyenes egyenesség: egyesség méltányosság *Kulcs.* 236. 319. stb. emni emtet emlet *Döbr.* 307. *Érd.* 44. *Vitk.* 86. stb. elemtet: ablactare elválasztani az emlőtől *Bc.* 181. eszeveszett vélekedés eszvesztés eszvesz „yzwees“ *Érd.* 606. *Jord.* 773. eszveszés „ez veszés“ esze v. *Jord.* 706. (l. f.) folnagy: villicus majoros *Mc.* *Vitk.* 45. gyöngyér madár *Tih.* 40. havas: lunaticus *Mc.* 20. hamarja herjó (l. al) ham. nyíl *Debr.* 166. 167. húgy: csillag V. ö. hód *Ehr.* 152. *Tih.* 2. *Fest.* 6 106. *Döbr.* 213. 235. 260. 316. elhomlól homlojt: homlót *Bc.* 212 *Jord.* 449. idnep: ünnep *Döbr.* 443. 454. ihlés ihl stb. *Ehr.* 322. stb. iklani hátra: csuklani hanyatlani *Fest.* 400. iktelen: éktelen? *Döbr.* 83. 84. 166. ízlemi magast: sapere *Döbr.* 287. jajveszék *Érd.* 615. jószág jószágos: virtus *Bc.* *Mc.* *Apost.* 42. jószágos művelkedet *Debr.* 326. keg: kör stadium versenyter *Érd.* 88. 594. *Érs.* 75. 123. *Debr.* 61. kergeteg: k.-nek lelke *Tel.* 111. késa késaság késálkodás: *Debr.* 62. 179. *Mc.* 103. 164. *Érd.* 431. stb. *Nsz.* 110. kép: dárda (gép?) *Érd.* 306. *Jord.* 191. képös: lancearius *Jord.* 785. kőláb: oszlop, szobor *Debr.* 104. *Érs.* 442. kőlik: barlang *Debr.* 123. *Nsz.* 114. kőlyuk *Tel.* 284. reül, rütet, elmének rütete *Bc.* 258. rütetben kételen szóll *Bc.* 264. reülés *Jord.* 745. *Érd.* 56. 119. 459. esék lelki reülés ő reá *Jord.* 741. reület *Fest.* 396. rütetik istenben *Ehr.* 8. rívölés „ryuewles“ *Ehr.* 132. elrívöltetik *Ehr.* 136. látásba elrejtetett *Debr.* 524. elritet-[ben] volt

[ragadtatván] *Péld.* 83. elrittetés *Érs.* 139. elrejtésben vala (V. ö. mai; elrejtezett.) *Virg.* 59. elrűttetik lélekben *Nsz.* 381. lelkében úgy mint megrészegült *Virg.* 59. a világnak négy szege : napkelet és eset, dél és észak *Érd.* 602. . . tizenkét szege *Kaz.* 9. mennynek négy széli : szegei *Bc.* 301. ezfek : auster *Bc.* 45 délszeg *Bc.* 163. 164. *Érd.* 603. *Virg.* 53. *Horr.* 74. (l. összetettek) szerev : készít rendez soroz *Debr.* 47. *Mc.* 27. *Ehr.* 147. szer : sor *Nsz.* 25. 38. *Érd.* 280. stb. ezüsttel szerzett : ezüstbe foglalt *Döbr.* 474. ezüsttel hegyeztek u. o. (V. ö. higy és köszöntő : inauris et monile); szerzést szerev : szabályoz, szabályt csinál *Döbr.* 155. szerzi magát : kötelezi *Döbr.* 47. szerkezés : nemi közösülés : coitus *Horr.* 71. egybe szerkezés *Döbr.* 481. táltos : magus *Bc.* 119. 120. 122. *Érs.* 42. torol : boszúl, a rosztat viszonozza *Debr.* 25. ügy : vétek, vád, per *Mc.* 164. *Apor.* 26. halálnak ügye : oka *Döbr.* 321. 396. okos ügyet keres vala hogy beadhatná *Döbr.* 432. feje felé ő ügyét írván *Döbr.* 441. ügy : cura, uram, nincsen-e ügyed ehhez? " gondod erre, ügyelésed (l. szemügy) *Döbr.* 404. üreskedni vagy iresködni : vacare (dat.), hiúskodni, valaminek adni magát (l. f.) *Tih.* 296. stb. vallás : confessio, imádás, tisztességtétel *Tih.* 295. *Apor.* 29. 30. 57. *Döbr.* 98. 166. *Érs.* 104. veszteg vesztegl : hallgatag némán ül vár stb. *Érd.* 518.

Ezek közül, melyekhez még sokat adhatnánk, vannak a melyek ősi formájokat, melyekben még itt is megjelennek, valamint régi értelmeket is megtartották : álság ázalók szeg stb., továbbá a melyek formájokat megtartották, de értelmök elváltozott : álgýú ápol stb. ellenkezők, melyeknek formájok elavúlt vagy változva jelenik ma meg, de értelmök jórészt meg van : emleni hamarja eszveszés stb. Végre nem kevés van, melynek értelme és alakja is elveszett, mindenestől kienyészettek : folnagy iklani keg kesá táltos reül stb. Soknak formájában érdekes változás történt az idők folytán. Így : jonh *Mc.* 49. *Ehr.* 11. joh *RMKI.* 15. enh enho *Winkl.* 45. eha ilai *RMKI.* 175. stb. Így : torl v. törl : törlít, porl : porejt porít pörít pirit stb. (l. f.)

Azok közül, melyek az újabb felfogás és szóalkotás vagy alakmódosulás jeleit inkább magokon hordozzák, példáulú idézzünk néhányat, ide foglalva a műszókká lenni kezdő vagy azok helyét elfoglaló körülírásokat is.

ágazat : betegségnek ágazatja *Dom.* 169. állatom vagy mivóltom *Érs.* 425. hinni istent egy állatjában *Nsz.* 317. állat szerént való jutalom : realis *Érd.* 492. apródság, lelki *Döbr.* 112. áros : kereskedő *Érs.* 15. árossá tenni : árúba bocsátni *Debr.* 27. asszonykodik az alázatosság, mely nőnemű erény, tehát nem urkodhatik (l. f. Szófüzés.) *Debr.* 594.

asztalnok *Jord.* 75a. 76a. *Guary* 11. átaljába való hatalom : potestas absoluta 1470. bajnak : -nok *Érs.* 260. bajvivő *Nsz.* 24. bajrevő. *Thewr.* 183. bajt felveszen *Érd.* 594. bajt vonzon *Érd.* 593. bájos : bájoló, bűvölő *Katl.* 3287. *Kaz.* 167. *Kriszt.* 39. béke l. fertehtes tettetes ; beléndes : buja *Bc.* 31. stb. nyilván való b-ség *Érs.* 426. beljől való kisálás — külsől való kis : küzdés *Ehr.* 50. bizonság : igazság *Ehr.* 115. bizonysgágtétel : bizonyítás *Jord.* 6a. bötü, „deáki b-re változtatott“: fordított *Érd.* 333. bűne szánt ember *Ehr.* 158. bűntehetetlenül *Tih.* 204. csúf „világi chuff“: bohócz játékos *Jord.* 860. dagály dagályos vitéz *Érd.* 548. d-s kevélység *Érd.* 208. d—s fiak : elbizakodott lázzadó f. *Jord.* 245. deákság és bölcseség *Érd.* 663. deáki bötü (l. f.) derék szerint való : derekas lényeges *Debr.* 142. döllyével hertelenkedik (l. f.) *Érd.* 208. ég ; felső fényes ég a hol a szentek laknak *Érd.* 18. cristal ég *Érd.* 661. ég kit bevonszunk *Érd.* 19. éltető ég *Érd.* 489. forgó ég *Érd.* 490. égbe néző bölcs *Kaz.* 87. égbe néző mester, *Érs.* 134. egész : egészséges *Jord.* 88a. *Mc.* 29. *Virg.* 48. *Érd.* 434. egészség : gyógyulás *Érs.* 355. egészlenséggel való *Fest.* 143. egyenesítés : irányzás directio *Döbr.* 54. egyes egyetlenség : egység egyedülvalóság *RMKI.* 183. *Érs.* 427. 428. egyetemben egymemben egyetlenben (l. Határozó képz.) egymás felelés : antiphona *Fest.* 14. éltető állat : elem *Debr.* 54. *Lobb.* 303. *Érs.* 141. éltető ég : levegő *Debr.* 55. é. föld *Keszt.* 41. élő föld *Fest.* 219. é. viz u. o. előlétel : primogenitus (?) *Apor.* 37. 71. előllevő isteni szeretet : megelőző *Debr.* 200. ellene vall bölcseségnek : praejudicare sapientiae 1470. ért erkölcs *Guary* 14. éltés erkölcs *Érd.* 232. megért erkölccsel való járás *Érs.* 202. érzékenység : érzés érzék „érzékenységgel való fájdalom“ *Érs.* 414. érzékenységgel indúlati : érzéki felferjedés *Érd.* 559 é-nek dagályossága *Tih.* 65. külső érzékenységének kivüle négy óráig teljességgel mozdulatlan maradott *Érs.* 411. é. szerint való bizonysgágvétel : é. által vagy érzékileg bizonyítás (ad sensum) *Érs.* 321. érzékenység nekől, indulás nekől marada három napokon *Dom.* 181. érzet : érzék *Érs.* 321. értelem : érzék „öt értelem“ („vth“) *Nsz.* 359. (t=z ?) énekletnek edényi : eszközei hangszerek *Apor.* 24. eredetnek bűne *Érs.* 578. *Debr.* 404. eredett bűn *Tel.* 253. eredetbűn *Érd.* 164. 210. *Tel.* 83. eredet bűnét von valaki *Tih.* 74. (3) eredetséggel bűne *Érs.* 578. (itt három : eredet bűn (2) eredetnek és -ségnek b.) eredendő b. *Nsz.* 322. teteménnek bűne *Nsz.* u. o. értelm adó írás „a bibliának é. írási közt íratatilik“ *Nsz.* 369. értelem 1. testi értelm szerint : secundum sensum litteralem 2. lelki értelm szerint s. s. allegoricum 3. mennyei értelm szerint : s. s. anagogicum (itt : anagogicum hibásan) 1470. 359. l. a középkorban ez a hármas megkülönböztetés

gyakori volt. Erre mutat a vers: „*Litera gesta refert, quid credas allegoria, Moralis quid agas, quid speres anagogia.*“ leesni előtte: esdekelni leborúlni *Érd.* 450. fantomfánt: fante-től. megtorlás *Apor* 27. faragvány: bálvány. sculptile *Apor* 74. fegy, fegyvedez. fegyelem stb. *Ehr.* 57. *Döbr.* 519. *Érs.* 114. 118. fején marad: fővesztésre ítéltetik *Döbr.* 331. felette valóság: felesleg *Vtk.* 56. fölötté való u. az *Kaz.* 72. fertegetes béke: mala pax 1470. félhitő: samaritanus, eretnek *Jord.* 382. felpap: diaconus *Debr.* 64. 65. 103. 133. félbevaló *Érd.* 555. fohászás *Ehr.* 33. forbátl, megforbátl megtorl *Bc.* 4. stb. *Apor* 20. 65. 107. fordejtős: ajtós, ajtótartó u. az *Dom.* 109. *Bc.* 74. *Winkl.* 169. *Érs.* 531. földkerekségének sarklábai *Döbr.* 407. hagyás: rendelés *Kules.* 42. 201. véghagyás: végrendelet *Döbr.* 314. hangosság: világi: zajos élet *Érd.* 619. há-val fogadta: feltétellel *Tih.* 273. az ur isten a törvényt hával adta *Tih.* 172. hadakozó késég: eszközök *Bc.* 146. hét tudományokban tökéletes (Hieronym) *Érs.* 316. hét szabad tudományok *Debr.* 500. hét retekedésnek könyvei *Debr.* u. o. hét természetről való tudomány *Érd.* 665. hideg kórság: febris 1470. elhimel elhinletett nép: elpártolt *Bc.* 76. 108. hirevesztő: infamis *Érd.* 542. hire vesztött u. az (l. f.) hitságos játékok: nugae *Vtk.* 63. hitvétel *Ehr.* 150. hitez meghítez: meghitel, hitet tétet vagy tesz (l. f.) *Érd.* 525. hittől szakadt: eretnek l. félhitő huszt stb. *Érd.* 76. 612. *Érs.* 316. *Tih.* 13. meghivel: megtérít hit által *Érd.* 259. meghüületett: m. térítettett *Corn.* 416. megheül: megtér *Érd.* 624. meghywtette magát: megtaníttatta a hitre u. o. meghüil: u. az *Debr.* 92. hiuságos *Debr.* 389. meghívni gonosz tettét: revocare *Katl.* 2921. elidegenül érzékenységtől és lélekben elreütetik *Érs.* 414. igazulás: justificatio *Döbr.* 54. igéknek beszédenkénti értelme: intellectus verborum 1470. igriczkesség: hangszer stb. *Bc.* 125. bozfában alkotott igriczkesség (l. f.) *Bc.* 126. igyenölés: egyenesedés egyezés (l. f.) *Érs.* 150. iktat, igaz útra *Érs.* 457. (Katl.) inai elszakadoznak: szélhüdt? *Érs.* 440. intézni: aestimare, valakihez hasonlítani *Döbr.* 99. játékos l. csúf: bohóc *Érd.* 95. jobbágy: főúr *Döbr.* 178. jonhabeli siralmasság *Ehr.* 58. kalandos: sok kalandosokat tart *Tcl.* 192. kaputartó l. ajtót. *Ehr.* 141. képe a császárnak: képviseelője *Debr.* 18. képesejt: ábrázol, simulat *Döbr.* 320. (l. megszemélyez) képez, képzel *Érs.* 332. *Katl.* 2013. képez „kéböz“: formál *Jord.* 845. configurati V. szabjátok magatokat Kár. az nemes kenetet „kébzette“ *Winkl.* 143. képzés: forma „kigyónak képzése“ *Döbr.* 116. képözet: színlés ürügy *Jord.* 499. képíró *Winkl.* 283. képére jön a bíró eleibe: személyesen *Dom.* 250. képzés szerint való látás képzelés. . . *Érs.* 401. kérődik „nap napnak ígét kérődik“ *Fest* 8. ruminare *Döbr.* 481. kézi

vigasságok eszközei *Érs.* 371. keresztségbeli ártatlanság *Debr.* 142. késál (l. f.) késált valamit neki az ördög *Ehr.* 52. kettős beszéd avagy esalárd mivelkedet: anceps, ambiguum. *Dom.* 46. kettőztetés és képmutatás: duplicitas *Vitk.* 64. kevélységgel való igazságmutatás: erénygög? *Érs.* 433. kincset: k-t szerez *Mc.* 24. kintorna, tiz hurú k. *Kules.* 239. 359. könnyűség: könnyelműség ingatagság *Dom.* 137. ne légy könnyű hinne mindeneknek mondását, mert az könnyen való hívés elmének könnyű voltát jegyzi *Virg.* 134. kórákó mesterek: kőműves *Érd.* 227. kötel avagy köteles szerzés *Érs.* 580. köteles: kötelezett, pokolra kötelez *Érs.* 542. közönséggel: általában *Debr.* 90. közönséggel: közösen *Érs.* 331. k. világ: egész *Tih.* 48 középaránt: középén *Debr.* 165. kórákó mester *Érd.* 227. lágy gyenge ruha (l. f.) *Apost.* 33. lelés: inventio „Jézus maga lelé“ szerzé az imádságot *Nsz.* 337. lelkes: állat *Keszth.* 201. l. állat: u. az (oroszlán) *Érs.* 314. lelki apródság: törpeség *Döbr.* 112. lélők szerint: lelki vagy át vitt értelemben *Tih.* 44. megleletezett: senyvedett: langvescere tabescere V. *Apor.* 43. 97. 110. lyuki emberek: barlanglakók *Tel.* 274. magamentés *Debr.* 275. mélyföld: mér föld *Ehr.* 87. mérhetlenség *Keszth.* 49. megmértékhetetlen *Nsz.* 39. 43. 76. 107. mesterség kordái avagy húrai (l. f.) *Érs.* 371. a pogány hiszi isten voltát, de nem tudja *mi voltát* *Nsz.* 316. módisság: mód módozat *Tih.* 31 mordályul árúttatásképen (l. f.) *Debr.* 134. műveltető: vinczellér *Döbr.* 292. menedék: engedelem *Jord.* 789. néma-bűn *Debr.* 52. neszmélyesség: makacsság? *Ehr.* 115. nízök és bőlesek *Jord.* 78a. nyakvágó *Döbr.* 406. ok: ügy „semmi okba magatokat ne elegyítsétek *Érs.* 225. 226. okos eszesség *Érs.* 377. okosságra való tetetés (így): cautio 1470. méltán való ok: caussa sufficiens 1470. okot vet: ad *Horv.* 115. *Érd.* 441. okadandó istennek előtte valamiért *Corn.* 127. okosságos: okszerű *Tel.* 238. okvetés okadás (l. f.) „se akarattal se okvetéssel ne szóljatok hazugságot“ *Érs.* 185. semmi okvetés miatt ki nem rekesztetik *Érs.* 244. ne fordólj én szívem gonoszságnak szavaira, bűnökbe, okvetéseknek okvetésére: okokhoz okoknak találgatása koholása (l. f.) *Fest.* 293. orvosságról való tudomány *Érs.* 545. ördögös *Dom.* 242. paranes *Jord.* 87a. paraszt törvény: világi, polgári *Dom.* 194. egyházi törvény u. o. paraszt, p. urak: világi *Érd.* 106. 448. patvaros: patvarkodó, hamis *Érd.* 298. példabeszéd *Döbr.* 144. rula beszéd, rula való b. „példa rula beszéd“ *Döbr.* c. (l. f.) hasonlatost mond: u. a. *Döbr.* 353. pénz: derék p.: capitale 1470. pohárnok *Érd.* 167. ribaldok: rablók (ripők ribancz?) *Debr.* 623. elragadtatik elmében *Dom.* 181. felragadása elmének l. reülés *Dom.* 148. rész szerint való ítélet — végső közönséges i.: részletes — összes végleges v. utolsó

Érs. 572. sálsás tál, sósolat: salsugo, sauce? *Apor* 78. *Mc.* 100. seb, farkas s. *Péld.* 28. sereg orra: orrozatja *Nsz.* 22. *Érd.* 496. *Érs.* 521. sérés, fog s. fő s. *Debr.* 574. 575. „syb“ emberek: zsványfélék *Érd.* 603. szabad tudományok (1 *hét*) számkivet, számkivetés stb. *Érd.* 520. *Debr.* 61. 72. 83. 104. (1. f.) szám: ratio 1470. szoros szám: districtus 1470. számvető pénz *Döbr.* 596. szellet: lélek szellem, szél. *Apor* 113. 115. 119. 120. 121. *Érs.* 314. *Bc.* 102. 108. *Mc.* 40. stb. szellet lelkös „zelet...“ *Érs.* 314. megszemélyez: -esít, kiábrázol (1. képesejt) *Döbr.* 366. szentírás magyarázó mester *Nsz.* 225. szerbeszéd: műbeszéd, szónoklat „szerbeszédet törlejt“ *Ehr.* 122. megszerez: rendbeszed stb. *Érs.* 521. szerzés: constitutio *Dom.* 17. levelet szerez *Érs.* 450. szerzést szerzének *Döbr.* 455. szerzett ének *Döbr.* 70. szín szerint való értelem — lelki nemes értelem *Érd.* 380. tanácstartó ház: a szentháromságé *Tih.* 205. 208. tántorodás: botránkozás *Érd.* 12. 107. 552. *Döbr.* 433. máskép: gonoszbejt, gonoszbodlat *Mc.* 47. stb. tapasztal: tapint, palpare *Apor* 86. természet szerint való jó: bona naturalia 1470 t. tudó mester *Érd.* 465. hét t-ről való tudomány *Érd.* 665. tulajdon és természet szerint a bűnösök isten fiainak nem mondatnak *Érd.* 461. tétemény: effectus 1470. apostolok téteménye: acta *Birk.* 10. tetetes v. tettetes: simulans 1470. notabile *Birk.* 95. tévelygéseknek leengesztelése *Dom.* 309. töröl torl „nap napnak ígét torl“ *Döbr.* 39. „én ajakim éneket torlanak“ *Döbr.* 70. „én nyelvem ígét torl“ *Döbr.* 101. megtorlik a víz mint hegy *Jord.* 290. gyönyörűségbe torlom: deliciis affluens *V. Dobr.* 482. megtökéll: teljesít, bevégez *Érd.* 616. stb. tömény „themen“ sereg *Apor* 167. töredelmes malaszt: spiritus contribulans *Döbr.* 109. töröl, törlejt törlít (1. fel. torl.) *Nsz.* 228. *Debr.* 62. „beszédét törlé, így szabá az ő beszédét“ *Nsz.* 160. 288. *Debr.* 135. írástörlejtő mester *Winkl.* 133. *Érs.* 261. törvényt v. szerzést t. *Kull.* 1457. verset t. *Töl.* 14. könyvet *Debr.* 627. törlejtet: figmentum: faragvány festvény „romlandó edény“ *Kár.* *Apor* 65. törlejtő: statuarium *Re.* 311. (1 — ojt k.) történettel való: accidentalis 1470. törvényben tudó *Dom.* 216. t-t tör *Bc.* 282. törvénytörő patvarozó *Apor* 95. tudatlan tett bűn *Érs.* 348. tudván és vakmerőséggel való tett bűn *Érd.* 208. udvarló vitéz *Érd.* 519. udvar módra: úri módra *Ehr.* 83. 85. udvarló módra tördelni szódat éneklésedben *Horv.* 254. udvarlóképpen éneklésnek módja *Horv.* 255. szódnak udvarlósága *Horv. u. o.* úrfiú ágy: úri *Érd.* 642. véggel való jó — véghetetlen jó... *Tih.* 210. vég: cél „a szeretet minden szerzetnek vége vagy tökéletossége“ *Dom.* 135. jó végre szerzék *Érs.* 16. végezet: cél *u. o.* *Érd.* 251. verekedés jóra: küzdés törekvés, vergőd- *Érd.* 516. versszerző *Érd.* 519. vanalatos legyen: proficiat, 1470. visszavívás visszavívó nép

Kules. 30. Érs. 527. 537. Jord. 762. visszavivó, v. való akarat Nsz. 345. Érs. 533. visszavivó ítélet Bc. 270. visszavaló törvény Br. 76. a sátán a jószágokat veled vissza művelkedtette: visszásan Érs. 536. vizhadagos nemzet: gonosz Döbr. 252. megvisszál „vizhal”: exacerbare V. Apor 76. universitás „nagy jeles u. deáki tudományok bölcsesége” virágzik (Párisban) Érd. 573. zsóltár tizhúrú. . . Apor 116.

A nyelv szókinésének az az ága gyarapodott inkább, melyet az akkori tanító és tanuló kivált szónokló és író osztály gyakorlott, tehát gyarapítani, művelni kénytelen volt. A vallás-erkölcsi életre tartozó szók szaporodtak. Az ide tartozóknak néhol egész sorát találjuk.

A bűnöknek a gyónáshoz való teljes és hosszas elszámolását *Virg. 1. stb.*

Hasonló célra egy szógyűjteményt *Érs. 218.* Itt el van mondva hogy vannak bűnök „művelkedésben, gondolatban, tekintetben, hallásban, indulásban, szemlélésben, kezeiben, lábaiban, vetekedésben, haragban, dyhösségben, tétova hányásban hiú dicsőségben, kevélységben, fúvalkodásban, torkosságban, álomban, bujaságban, erőltetésben.” stb.

Egy bűn-sorozat *Nád. 689. stb.* összesen 91 szót és szólást foglal magában. Ezek közül megemlítjük: ájélatlanság lézölködés, nemzethöz való kívánság (?) jószágnak megútálása, jószágnak szégyönlése, magának való értés, uraságnak kívánása, magamentés, igréczség, dinomdánom, (vigasság-kedvellés) szembe fenyegetés, szóviselés (-hordás) birszólás, magas hányás, szertelen való veszteglés, szertelen való fenyegetés, hivalkodó beszéd, malasztra való nem szerzés, malasztal nem élés, isteni „hyhlesre” magát nem tartani avagy meg nem téríteni, zsolozsmára nem igyekezni, magát büntől meg nem fegyelmezni.

A hol az erkölcsökről szólnak, mindenütt számos kifejezéseket szednek össze a néptől, vagy alakítanak — sokszor hosszas mondattagokat — magoktól. Így a *Guary c. 26.* és kivált *Thewr. 179—181.* hol felosztatnak a vétkek a gondolatok, szólás, cselekedetek körül levőkre. Ilyenek a hivalkodók, haszontalanok, jóra való restségre vivők (gondolatok) gyanósok, éretlenek, mordok, szemérmetlenek, szentelenek (így) tettetesek, kíváncsiok, negédesek, heábavalók, rend nélkül valók, habahurják.

Gazdag az ilyekben az *Érs. c. 161. 185. stb.* lapokon. Ebben fordulnak elő: szűnek ájélatlansága, szának csacsogása, testnek hertelensége, ételnek és itálnak mohsága, munkának tunyasága, hitságos öltözet, önnek magoknak megútálása *Érs. 322.*

Ezek közül kevés, a mai értelemben, műszó. Nagy részt nem is tudományosok, mert a közélet és közbeszéd tárgyaira tartozók, a közbeszéd határozatlanságához lazaságához illők. Más felől nem oly rövidek, tartalmasok, ridegek, melyek a közbeszédből — mint formás kristályok a formátlan kövecsekből — kiválnának. Körülírók, szétfolyók. De legalább annyit eszközöltek, hogy az idők tudománya, a vallás és erkölcs, elég bő és csinos nyelvezettel voltak előadhatók, néha felsőbb eszmékre irányzott beszédök is elég tartalmas volt. Ügyesebb íróknál, sok gyarlóság mellett is, szép példáit találjuk a szóbőségnek, sajátos szólásokban gazdag nyelvezetnek, a magyarázó és érzelmes, a költői és prózai írásnemekhez alkalmazott beszédnek. Legalább a szónoki nyelv legszükségesebb kellékeinek eleget tudtak tenni. Így kivált az utóbbi időkből való nagyobb codexekben. Ezekben sok oly alkotást találunk, sok oly műszót, mely utóbb századokon át használatban maradt változva vagy változatlanul. Így ezek: ágazat bőtü, dagály-dagályos, egyenes éltető állat (még a XIX. száz elején is) eredetbűn fántonfánt, fején marad, hagyás véghagyás, hával fogadta (XVII. százban), hittől szakadt, igazulás iktat intéz, képe a császárnak, köteles lelkes (állat), lyuki (ember), mordályul, nézők patvaros elrejtezük: elragadtatik, sérés számkivet tántorodás (botránkozás) stb. Irodalmi és tudományos nyelvezetünk alapja e korban van.

Meggondolást érdemelnek a magán családi életre tartozó oly szók is, melyek ez időben számosak voltak, szemlátomást kedvesebb, hangulatosabb beszédet okoztak. Ilyenek közül a ma is divatozókat mellőzve felhozzuk ezeket: ős dédős ük v. üke teta nő néemberi, fél: feleség felebarát, felekezik, menny menykekezik menyecz, agg agnő, kégyes jegyes jegybeli, gyűrűs jegyes, gyűrűz: eljegyez, apród aprólék: gyermekek, emni emlet emtet apol, vő vőnek fiai: vőfi, ajtótartó, érttes erkölcs stb.

Másféle szók: áldomás áros ázalék baml bojt boza: ital, búdos elme, buz csöki dákos dagály doh dús: előkelő, döllye deli délezeg emberség eresztvény: erdő, észveszés elő-utó, félhitű félpap folnagy fonalodik gyaponik himlik homlojt iklani ildomos ireskedik irregés: tévelygés, ízleni jószág: virtus, ízetlen és aitatlan, kelletí magát, keg kelencsöz kesa köláb kölík kulcsolódik létet lével míves, moha a földnek, odva. . okvetés orozkodik palol porít pirhonyodik ravó, reül és rütet, rejteles imádság, roshad és loshad salyog sokorú stb. sérés szár: kopasz, szemigyöt vesz, szellet szerbeszéd szorgat tetetes tiznagy tömény törlít üz val vagy valály vanal vég: végezet: cél, vért vész villanó vészszavívó vellejt stb.

Ezeknek nagy részök ma ismeretlen, vagy nem a régi módon ismeretes és él a beszédben. Némelyekkel együtt a felfogásmód és fogalom is elenyészett (búdosó elme, folnagy fonalojt vanal stb.) Soknak helyébe más szó állott, hazai vagy idegen. E miatt változott a szókinész, a beszédmód és a szellem. Jobbra-e általán fogva? ez a kérdés.

A szóbőségnak s ezen alapuló választékosságnak csak kevés és rövid példáit adhatjuk. Mégis meg kell egykét rövid idézettel bizonyítunk, hogy kellő szóbőség és csin már itt található. „Ki vagyon ki ezen az világon az ő ifjúságát tisztán megtarthassa? Akkoron bizonyára a pokolbeli ördög is nagyobbban kísért embert miglen ifjú, gyenge, hajlandó mind jóra, mind gonoszra. Akkoron töri meg az ifjúságnak szépségét ez világnak hangosságával, akkoron szeplősöjti meg az ő gyengeségének virágát különb-különb ez világi fajtalanságokkal, akkoron hajtja el az ő idvességének útáról, miglen hajlandó minden gonosz szokásra; mert jól tudja, hogy ha az ifjúságnak erősségét megfighatandja, az gonoszúl aggott vénséget hamarabb elveszti. Erről mondja sz. Ágoston: boldogtalan ember, ki az ő ifjúságának virágát ördögnek adja és vénségének seprejét istennek“ *Érd.* 126.

Bőséges szókkal, szólásokkal gazdag és nemesen folyó beszéd a szeretetről sz. Pál egy levele után *Érd.* 96. 97. Érdekes bölcselkedés jó nyelven sz. Ágoston után *Nsz.* 188. Elvont, de elég ügyes beszéd arról: mi a szó, beszéd, íge közt a különbség? *Érd.* 348. Miből származik az ismeret? bölcselkedő, elvont tárgyú, de azért érthető beszéd *Érs.* 321. Pathétikus, beszéd sz. Ágostontól *Érd.* 563. az alázatosságról *Debr.* 571. (1. f.) az irigyek gyötrődéséről részletesen *Nsz.* 364. kevélység és alázatosság leírása *Nsz.* 265—269.

A gonosz asszony ismertető jegyei *Érs.* 322. a hatvanas ember életéről érdekes leírás, elmés beszéd, velős jellemzés *Érd.* 40.

Egy kép az utolsó ítéletről *Érd.* 78. az utolsó ítélet után való bölcsőségről keresve keresett szépségekkel, válogatott szókkal, csinos prózában *Nsz.* 188. 195.

Keresztyén lelkű derék és kedves előadás, sok de hathatós ismétlésekkel, hangúlyatos és régi zamatú próza *Érs.* 257 s köv. Ebből egy keveset:

„Jézus mondá: tiz vagyon, melyek ennekem kellemetesbek (legkell.) és neked („nekem“) használatosbak:

„először: ha az én szeretetemért a te életedben egy pénzt adandasz, nekem kellemetesb és teneked használatosb, hogy nem halálod után egy arany hegyet adnál, ki az eget érné föl;

ha egy ellened való ígét elszenvedsz én szeretetemért, énnekem

kellemetesb és teneked használatosb, hogy nem mint ez világnak erdőit hátadon elszaggnád avagy eltörnéd;

harmadszor, ha imádságodban vigyázz („vigyázz”) és a te álmodba egy keveset elbagysz, nekem kellemetesb és teneked használatosb, hogy nem mint bőjtőlnél negyven esztendeig vízzel kenyérrel;

hetedszer tennen magadért könyörögni, hogy te bűneidet megbocsássam és teneked malasztomat adjam, én nekem kellemetesb és teneked használatosb, hogy nem mint én szent anyám és miud a szent angyalok és én szentim, kik mennyországban vannak, e földön teérted imádnának.“

Ehhez hasonló szellemű és nyelvezetű egy más kicsi részlet: nagygyal jobb és idvességre használatosb és istennek kellemetesb egy nehéz boszúságot istenért elszenvedni zúgódás nélkül, honnem ha száz szegényt étetne sok napig, még annál is jobb, honnem minden pénteken vízzel kenyérrel bőjtölne. Még annál is jobb, honnem ha sok napig imádságba állana. Mert mit használ embernek az testén sok gyötrelmet tenni... ha ű atyjafiátúl egy boszúságot el nem szenvedhet *Vírg. 90.*

Vaskos népies szók bőségével de erővel teljesen... ez az átkozott ördögi nyelv, ki az szép igenös szittyón („scittan“; káka) esomót lel, és a jó illatba büzt lel és az szeplőtelenbe fertelmességöt lel, az kerekded állatba szegeletöt l., az világosságba setétségöt l., az ellyetén átkozott gonosz nemzet képmutatásoknak döge, sidóknak marása, phariseusoknak kegyötlenése, bűnök öregejtője, dicsőségnek kisebbjtője“ *Guary 15.*

96. §. Szépség.

A középkori írók birtak érzékkel a néphez is. És ennek két fő oka van, mely egybevág és együtt hat. A mystikus szeretet és érzések heveessége, melyről már szóltunk, együtt a természet hatásával. Mert bár ezt nem magáért szerették, nem oly közvetlen bámúlattal s imádó tisztelettel voltak iránta mint némely régi népek és nagy emberek és számos ujak a költők közül, de ellenállhatlanul hatott ez rájuk. Ebben találták a természetfelettinek képét hatalmát, imádások tárgyának kiábrázolását s fenséges voltának jeleit És az a mystikus szépérzés, melyet a középkori theologusok kivált legenda-írók legendáikban, elmélkedéseikben, énekeikben kifejezni igyekeztek, meg volt a miéinknél is; ezek is mély érzéssel birtak mint azok, s ehhez képest elég gazdag és szép nyelvezetet tudtak, ha néhol darabosan is alkotni ehhez a transcendentális és mégis oly testies hévvel nyilatkozó szeretethez. Igaz,

hogy a magyar írók eredeti művekben kevésbé tüntették ki ezt az ügyességöket, és ebbeli erejüket; de általuk a m. beszédben ép oly szép, és a szép cultusának ép úgy megfelelő szólásokat találunk. Nagy sikerrel tudták felhasználni a nyelv kincseit, a szókat, annak erőit: az alakulások, kapcsolások módjait; szép szólásokat és sorokat, szakaszokat tudtak formálni.

Talán azt is állíthatjuk, hogy az a belső vagy gondolatbeli szép és külső vagy szólásokban levő szépség, kellem, melyet a középkor ker. latin íróknál találunk, nem haladja felül azt a nyelv- és stilbeli szépséget, melyet a magyar nyelv és szellem kifejezni tudott, — kivált ha nem számítjuk ama nyelvnek természetes előnyeit péld. széphangzását. Úgy lát-
zik, hogy a megalakult keresztyén irod. nyelvnek nagyon ártott az a körülmény, hogy a római szellemnek és nyelvnek egy nagy fokkal alább kellett szállani a klasszikai műveltség, finomultság magasságából a végre, hogy a keresztyénség érzéseit, tanait tolmácsolja, — mint magának a népnek kivált a felső osztályoknak, abból az erkölcsi szabadoságból, mely a szép cultusával járt, mely annyira ellenkezett a keresztyéni önmegtagadással, egyszerűséggel, tiszta erkölccsel stb. A római irodalom és művészet szellemének ha szabad úgy mondani, meg kellett tagadni erejét, elhagyni irányát, lemondani a képzelődés virágairól, melyekkel a mythológiából és népies elmeművekből oly gazdag volt. Le kellett mondani a játékos elme szabad csapongásairól; komoly arcot kellett öltetni, belsőkép is komolylyá, sőt gyászossá válni, — komoly stillal és nyelven beszélni. E miatt úgy látszik, hogy csak az elsőbb századok jelesebb szellemeinek, míg a középkoriség erőt nem vett rajtok, sikerült jó stillal és mégis keresztyénül írni latin nyelven.

De a magyar szellem az ősi időkben, a természetfelettiekkel s általában felsőbb eszmékkel, a helyzetenél fogva nem foglalkozhatott annyit; tehát irodalmi, művészeti megállapodott ízlése, szólásai, nyelve nem lehettek, — sem nézetében úgy megerősödve, megizmosodva nem volt; így a keresztyénség bevétele kedvéért nem kellett előbbi műveltségét levetkezni vagy lényegében megváltoztatni, műizlését stílját, szólásait úgy megtagadni. Tehát nem korekosodva alakult át, nem saját szelleme ellenében művelődött, bár szelidülnie és valamennyire lassanként erőtlennülnie kellett volna is. Az irány új, de nem oly ellentétes volt. Most alakult meg, a mivel kevésbé birtunk, szókinszünk a morálhoz, valláshoz és az állami élethez; de az ezekről való régibb fogalmainkat ritkán kellett megtagadnunk vagy mellőznünk; csak belőlök kellett az újabbakhoz képest fejlesztenünk, módosítunk vagy hozzá adnunk. Igaz, hogy a nyelv néha nehezen bírta, az új irányban haladva,

az új fogalmakat jelelni, az új szükségét pótolni, az új mondat- és szóalakokat kiesínálni s jól alkalmazni; de legalább alakjai annyiban nem voltak koresek, hogy előbbi jelentéseiktől megfosztott, méltatlanul elaljasított, szabatos jelentéssel nem bíró szólások voltak volna; a régiekkel legalább a szók nem voltak oly ellentétben, mint a latin nyelv régiből átmaradt szavai.

A mi régi vallási szólásaink : élő isten ihl áld áldoz áldomás átok imád, reül rütet elrejtezik hisz- hül hivel vall lélek szellet jonh : eh-, ész elme szív ige üidl (üll) üdnap ég menny nap hold hugy éj böles néző bájoló (?) bün özön búcsú gyón jó örök igaz erő év stb. a mennyiben az idő némelyiket, de csak egyet-kettőt el nem útasított és a változott nézetek a szók jelentését meg nem változtatták, legnagyobb részt ősi értelmökben vannak meg. Nincs rajtok nyoma a koresosodásnak, jelentésök ferdülésének. Alakjuk is a régi maradt, a nyelv természeténél fogva. Vagy a hangváltozásnak és hangzat egyszerűbbé válásának törvényei szerint módosult.

Ellenben a régi latin szók elvesztették régi jelentésöket, ha alakjuk megmaradt is. De ez is változott, oly képzők által, melyek amott gyéren fordultak elő, itt pedig gyakoriakká lettek, mint *alis -ulio -antia* stb. Legyen elég csak kevés példa a jelentés és alakok változására. Itt *deus* elvesztette nőnemű alaját; *religio* jelentése korlátozódott, elébb babonát fanatismust is jelentvén, most csak vallásos érzést; *sacramentum* itt mást teszen, valamint *sacer sanctus* is; *sanctuarium* *Jord.* 721. egyház, holott más helyet egyház : *ecclesia* *Mc.* 47. 162. Megváltozott *virtus* : jószág értelme is, mely már nem férfias erőt és erélyt jelent, hanem keresztyéni erényt : alázatosságot stb. Egész sora alakult szók-nak a mondott és más képzőkkel : *spiritualis* v. *spiritalis*, *carialis corporalis*, — *incarnatio resurrectio revelatio tribulatio, trinitas salvator redemptor benedicere* (aliquem) *praescire praedestinare, vicaria satisfactio, passio compassio deitas resipiscentia longanimitas soliloquium elangvescere* stb.

Némely szókat nem tudtak latinban megalkotni. Így : *baptisare ecclesia* (*coetus sacer*) *angelus scandalizare thesaurisare* (magy. keresz-tel egyház stb.) És magok érezték barbarismusokat a sz. írók. Megvall-ják ezt Augustinus, Hieronymus is. Az első *Salvator* szóról beszélvén így szól : *ne quaerant grammatici quam sit latinum, sed christiani quam sit verum* (Trench Study of words 113. l.) Eme pedig így szól : *non nobis curae est vitare sermonum vitia, sed scripturae sanctae quibuscunque verbis disserere* (Fuchs : Die romanischen Sprachen 44. l.)

A nyelv épségére és ősi természetességére nézve legyen ennyi elég.

Visszatérünk a középkori íróknál található tárgy- és nyelvezetbeli szépségre.

A természetet, mint már mondtuk, bár nem magában tekintették. magában érthetőnek, fontosnak, annyival inkább felségesnek nem találták, — törvényeit nem ismerték, nem is igen keresték, mert a törvény az isteni akarat volt— de mégis sokszor teszik beszédjök, sőt érzéseik tárgyává. Mert abból vesznek képeket az elvont vagy felsőbb és természetfeletti dolgok leírására, ábrázolására, másfelől, mert az ebben levő élő valók magokra vonják figyelmöket és akaratlanul is megnyerik szeretetöket.

Ennek egy-két jeles példáját találjuk, valamint a természet tanulására való hajlandóságnak is. A középkor legnemesebb embereinek egyike Assisi sz. Ferencz nem csak híres hymnusában a természet által imádtatja istent : a nap, hold, csillagok, tűz, levegő, szél stb. által, — tehát mintha ő maga is a természetben imádná,—hanem a természet élő és nem élő valóit igaz szeretettel, testvéri hévvel öleli magához. Mint az ősidőkben *Jób* a férgek testvéreinek nevezte, úgy ő is most énekel a napról stb. de szól a madarakhoz is mint húgáihoz *Virg. 105.* a fecskével együtt és egyszerre beszél a teremtőről és amattól legyőzetik és ebből tanulságot veszen és ad *Virg. 106.* isten dicséretében versenyez a fülemilével *Virg. 107.* Ugyanez testvéreinek nevezi, a teremtő szerelmével eltelve könnyeivel öntözi és csókolja a fákat, — a napról való hymnusában pedig sorban nevezi a napot testvérenek, a holdat húgának, a szelet ugyanannak, a földet anyjának stb. a halált testvérenek (Biese Entwicklung d. Naturgefühls im Mittelalter 196. l.)

A természet hatásának nem állhatnak ellene. Bár mellékesen is mindig gyönyörködnek benne ; örömmel szólnak és énekelnek róla. Sőt tanulnak tőle. Mondják, hogy a természet megismerése tanúsítja a léleknek méltóságát *Nsz. 229.* Sz. Bernát magáról azt mondja : „neki egy mestere sem volt ; de mind az erdön, baraszton és fák közt járván, elmélkedvén, gondolkodván, úristentől adott (adatott) neki minden igazságnak esmereti és értelmetessége (értés), kit kétség nélkül hihetünk, ha meggondoljuk ő mélységes írásának csudálatos édességét“ *Érd. 502.* A természetben találják fel a transscendentalis szépek alapját vagy mását. A teremtőről így szólnak : „ha látunk a rózsába szépséget, lilium verágba és violába, ennek miatta megérthetjük, hogy az ő teremtetők sokkal szebb legyen“ *Corn. 165.* Majd az állatokról okoskodik u. o. Innen nagyon érthető, hogy a természetből veszik mind azt a díszet, a mivel a felsőbbeket ékesítik.

Összehordják a virágokat, hogy szépeknek írják le a szenteket

és szépekké tegyék, feldíszítsék őket. Annyi rózsza, liliom, rózsálló ajkak, rózsai vér, rózsai szép tündöklő szín *Nsz.* 73. stb. van itt az énekekben, legendákban stb. a mennyit talán egy népszerelmi dalaiban sem találhatni. Mert hiszen a tisztaság jegyeztetik a rózsán az ő édes illatjának okaért *Corn.* 245. összehalmozza a virágokat *Debr.* 228. hol sz. Bernát így szól: „virág születék a virágtól virágba és virágnak idején“ u. o. Gábiel angyal Máriához menvén halála előtt, üdvözlése mellett pálmaágot viszen *Érd.* 483. a holtak testéből nemcsak illat: *Nsz.* 201. 202. *Tih.* 332. *Marg.* 104. hanem „nömös rózsák“ is származnak. Rózsza és alma kedves dolgok a szenteknek, kivált az asszonyoknak életében; például sz. Dorottya életében. „Urunk Jézus b. asszony havában méltán küldé rózsákat a paradicsomból sz. D.-ának, miképen tisztaságos kegyösnek“ *Debr.* 183. némelyek „rózsai bölcdogságtól (gazdagság) fénylenek“ *Corn.* 259. sz. Dorottya „tisztasággal virágozván olyan vala mint a fehér rózsza, a martiromságért olyan mint a jó illatú nőmös piros rózsza“ *Döbr.* 184. ugyanaz a sz. asszony Úr Kr. kertjében rózsákat szed almákkal egyetömbbe u. o. 186. halálakor egy bársonyba öltözött gyermeknek képébe úrnak angyala megállapék előtte, kezébe egy kis kosárka, s benne három rózsza és három alma u. o. 187. Mária piros és fehér hét rózsából koszorút köttet és kezében rózsát hord *Debr.* 629. Máriába plántálta Kr. virágoknak szépségét; mert szent alázatosság virágozik ő benne, mint kék viola, szeretetnek rózsája, tisztaságnak lilioma. . *Winkl.* 352 rózsza és viola *Nsz.* 57. sz. Ferencz véréből rózsák származnak, azokat mutatja fel *Lobb.* 6. 14. 17. 18. sz. Lőrincz ékes aranyos gyöngyszem és nemes liliom virág *Érd.* 464. Az énekek is telvék rózsával és virágokkal, melyek a mystikus szeretet kifejezői. „Piros rózsát ha szedtek pünkösöd idejében. .“ *Péld.* 32. gyenge rózsza meghervad. . u. o. myrrhának gyengeséges illatja *Érs.* 239. Kempis Tamás műveinek czimei: Hortulus rosarum, Vallis liliorum. Az utóbbi (?) *Liliomok völgye* czim alatt nálunk maig ismeretes, a *Rózsás kerttel* és *Rózsakoszorúval* együtt. Ide tartozik az *olvasó* ilyen neve is.

A magok vallásos érzésének megfelelőnek ta'álták a Salamon neve alatt álló *Énekek-éneke* némely forrón ömledező részét, mely a természetben való gyönyörködést is tanúsítja. Több helyről lehetne ezt codexeinkből felmutatni. Így: „Szeretöm ő ennekem és én öneki, ki legelletik liliom virágok között, míg napnak melegsége érheti, és setétségnek homályossága hajolván, elérkezik *Érs.* 238. ime az én szeretöm szól ennekem: kelj fel én szeretöm, én galambom, én ékességem; és jöjj ide. Mert immáron az tél elmúlt, az zúz elment és lehullott, az mezei virágok kinyiltanak a mi földünkön, az miveltetésnek ideje eljött; az

gerlicze madárnak szózatja hallatszik. az figefa levele kihozta az ő gyöngyöcskéit („gyengy-“), az virágzó zöld szőlők illatot bocsátanak; kelj fel azért, siess ide én szeretőm, én szépségem; és jöjj el én galambom az kőszálnak odvaiban és az gyeplőnek odújába; mutasd meg énekem az te szép orczádat Ime zengedez immáron az te szózatod ennekem füleimnek; mert a te szód igen édes és a te szemed igen ékes *Érd. 379.* Hasonló *Döbr. 475.* A nap leírása *Nsz. 221.* s köv. A természet szemben Máriával *Nsz. 120. 121.* Ugyan az szemben Kr. fenségével dicsőségével *Katl. 946.* stb. A tavasz leírása kapcsolatban Kr. keresztfájával *Nsz. 113. 114.* A világ vagy mindenség leírása *Nsz. 229. 230.* A tengőrbeli leány színű hal és a tengőr csudája a szépen éneklő említve és erkölcsi vonatkozással, bő és virágos stillal *Nsz 64. 66.*

A természetből vett tropusokkal, külső világtól vett képekkel, hasonlatokkal bővítködnék. Van pogány- világi mythos (syrén l. f.) a phoenix madárról *Nsz. 298.* nép monda Fókusz kovácsról *Érs. 307.* találós mese *Döbr. 483.*

A szépnek szeretete, a jó ízlés gyarapodása, a magyar íróknak a nép felé fordulása, a nép elméműveinek tudomásul vétele következtében, — sok szép példáját hozta létre a virágos beszédnek, több-kevesebb valódi dísszel, egészséges gondolat-tartalommal, — sok kedves szólást, szép szakaszokat, sokszor nagyon is összehalmozott képeket, össze nem hangzó hasonlatok halmozását; de gyakran csinos vagy nemesen szép beszédet is. Ime egy példa a jó lelkesmeretről, sok hasonlattal: A jó lelkesmeret atya mindenható istennek kellemetes palotája, Kristus istenfiaának szerelmes hajloka és szent léleknek szerelmes temploma, úristennek kincses háza, a mennyei ígéretnek bizony édessége, isteni áldomásnak szaporajtó mezeje, ki minden jó gyümölcs és művelkedéssel teljes és minden isteni édességnek gyönyörűsége kútja *Érd. 25.* (a sok hasonlat miatt zavart kép). A penitencia egy némi-nemő felmagasztaltott árboeczfa, kit az anyaszentegháznak közepette ültetött és plántált az mennyei áldott tanító ember király Kr. Jézus, kinek élő gyökere szívbéli töredelmesség, ága-boga jó művelkedetők, levelei tiszta gyónás, gyümölcse kedeg elégtétel *Érd. 578.* az én szívem elmém erős kősziklán helyheztesztött. az ti beszédtek („- el“) szél, az ti ígértetek esők („essek“), az ti fenyegetésitek ugrogatok („wgwgok) kik jóllehet háborgatnak, de maga az én házam fundamentomát el nem ejthetik *Érd. 215.* („ugrog“-ra nézve, mert csak ez az olvasás illik ide, ez a jelentés lehetséges (l. *Jord. 374.*)

De összefüggő nagyobb darabokban kimutatni az ekkori stíl szépségeit nincs módunkban, — nem is ide hanem iskolai olvasókönyvbe

való. Csak egyes, rövidebb és hosszabb szólásokat idézhetünk, melyekből felölök ítélehsünk, sőt tőlök tanúságot vehessünk. Mert sokat mondtak szebben mint ma szoktunk és tudunk; mert többet, naivabbúl éreztek az írók és utánok a lelkesebb fordítók is; bár néha mint láttuk, gyermeki módra esztelenül és idéetlenül. Mert valamely magasztos szépséget, melyben az ész a képzelődéssel és érzéssel együtt meglegedést leljen, melyben a képzelődés az észnek méltó tárgyat adna, vagy annak, hogy az ész kellő magasságra emelte volna a képzelmet, kellő magasztos tárgyakat jelelt volna ki annak élvezetes leírás végett: annak itt nyomát nem találjuk. Csak némely vallásos érzés- és képzelődés-szülte mystikus szeretet által színezett alakok forognak itt előttünk, ezek adják a kifejezéseket vagy ezekhez mért szólásokat. Ezért van, hogy szólásaik sokszor illatos virágok, de egyszersmind kábítók, csaknem émelyítők; ámbár gyakran kétségtelenül kedvesek és tartós illatú frissítő zamatú virágok. Némely szavokban van valami báj, melyet megérez a régiesebben beszélő nép, sőt megérzünk magunk is, ha előnkbe kerülnek. Így mint előbb is mondók, némely szavaik, melyek illatja már végkép elszállott, lágy, gyenge, nemes, fényes, apol, bájol, budosó (elme, szemek) esepke csittenet gyöngyöske moha (a földnek) doha (a bűnnek) eha joha réület loskad roshad porl: porít, törl: törlít stb. és némely alakok: édességes szépséges stb.

Ime néhány szólás a szépség példájául. Nagyobb számban adjuk, hogy választhassanak belőle, a kik a középkor nyelvét élvezni vagy méltányolni vagy ismertetni hivatvák.

1. A természetre tartozók:

Szép istennek mezejének virága *Érd. 532.* nemes szép kies mező *Érd. 548.* nemes virággal teljes áldott mező *Érd. 85.*

tűz köves es (l. f.) hó jég, vizeknek lelke *Fest. 38.* jöve vész szél eső, pásztor mene egy sűrű ágú fa alá *Corn. 322.* vészben és ködben úrnak útai; vésznek idején először az ég megháborodik és homályos lészen és azután napfény stb. *Érs. 534.* nap setéségbe fordul és hód vérbe, mielőtt eljőjön úrnak nagy napja *Bc. 208.*

megemlékezék hogy űk testek, elmúló szellet és meg nem térő *Döbr. 147.* lesznek monnal veternei elmúlt harmat, miként forgó szél-től szérőben elragadtatott por, miként kéménből származó füst *Bc. 199.* *Keszth. 201.* sár és vékony árnyék vagyok és füst szélnek ereje előtt *Fest. 402.*

Szépséges ifjú gyenge test *Nsz. 46.* gyengeséges ifjúdad test u. o. 47. óh szép virágok nemes ifjak *Érd. 651.* látja vala sz. Domokos atyánk álmában, nemő-nemő elmélkedő látásban egy . . szép magos fát, ágaknak

kiterjesztésével kioszlottakat, kiterölteket (így) és zöld levelő ágaknak síróságának ékességével szép fát, nyugodván az fának ágán madaraknak nagy sokaságát. Kevés időnek utána kedeg az fa leesék és mind az madaraknak sokasága eloszolván elfuta *Dom. 79.* másutt egy elbeszélésben: „ifjat kit mikoron ő ifjúságának virágában fénlenék, egy nemes diszes kertbe, fejeér liliumok és fehér rózsák közibe vének („wynek“) holott vékon szólással csergedés vala, és fának leveli lassú szél miá ingadoz vala, egy ékesen megvetett ágyba hanyattá feketék...“ *Peer. 42. 43.*

kietlenbeli pellikán *Döbr. 179.* hamarja herjó felszökellik *Érs. 114.*

kisded edénben mind az egész tengört befértetheted? kisded markodba mind az egész világot beszorozhatod? *Érd. 563.*

a képet leragadván az tűzbe vetém, és mind foszlánná („fothlan-“) eltörém és porrá tevén az folyóvizbe vetém *Jord. 220.*

2. Az erkölcsi világ és élet köréből.

óh csalárd világ! oh kegyetlen fene haragos kemén vad! oh te vérben telhetetlen bestye! *Nsz. 66.* megdöglött és oly mely elveszett világ *Virg. 82.* világnak pora füsti doha *Érd. 18.* ez világnak képe színe személye elmúlik u. o. dohos testi fajtalanságnak szégyentelen baromsága *Érd. 517.* bűn miatt megdohosult *Debr. 383.*

bűnnek sok rúttságába magad elmerítettéd *Nsz. 162.* bűnbe iszamik *Érs. 154.* bűnnek terhét ő lelkéről le nem hány vet *Érd. 393.*

búdosó elméjű ember *Érd. 503.* búdosó személy ki soha sem állhat vala imádságában *Érs. 372.* búdosó szem *Corn. 282.* az elmének hamis szabadsága, az az tétova való búdoztatása; az embernek önnön magába való nagy búdoztatás, avagy bizodalom *Debr. 293.* búdosó avagy eszeveszett *Érs. 247.* földénig elburúl a világba *Érd. 28.* tétova szegdelő viselet *Corn. 53.* tétova hajladozó város u. o.

szíve szakadva (l. f.) várunk lelkiünk szakadva (l. f.) *Érd. 488.* szívbeli hit, szübeli keserves — töredelmesek *Döbr. 141. 197. 226.* szívének gyökeréből fázkodni: fohász- *Dom. 119.* meg kell térni az ő lelki esmeretihez és ő szívének kietlenében szólni kell az édes istenhez *Érs. 367.*

régi poetáknak regzett mondások (l. f.)

világi enyves élet *Érd. 516.* világi veszedelmes hangosság, világi szép zöngés *Érd. 619. 620.* gyönyörködésednek árjából itatod *Döbr. 86.*

agg ellenség pokolbeli sátán *Érd. 31.* ha az ördög hideg kísértetének enged, megfagy mindönöstül a lélek 1470. istentől futamott világ *Érs. 247.*

ellenem vivó test *Érs. 313.* igazságtól eltántorodott Ádámfia *Érd. 393.*

ajtatosságra remül *Érd. 611.* (V. ö. rezzed rezzeszt réogat stb.) szemeid mérges nyilaival sebösited *Nsz. 161.* az ő bölcseséges igéi olyaténok... mint a tüzes nyilak, melyek lőtetnek a szent szeretetnek íjéből *Apost 45.* fejed felett függ isten ítéleti, mint a két élő tör *Nsz. 162.*

szeretet elveszi a bűnnek rozsdáját *Érd. 122.* öttének isteni malasztnak balzsamomát *Ehr. 136.* irégységnek kevésységnek füstí *Érs. 420.* hizelkedésnek szelétől megkörnyékeztetni *Érs. 193.*

szentségnek fensége — esti homályosság *Pozs. 42. 43.*

bölcseségnek ízivel egészen eszesültetett *Ehr. 38.*

3. Különösen érzelmesek, tartalmokhoz képest választékosak és szépek a sokszor említett mystikus szeretetre, ahhoz való felfogásra tartozók, melyeket özönnel lehet codexeinkben (*Pozs. Nsz. Virg. stb.*) feltalálni. Például:

édességes sebek *Virg. 104.* édes vigasság, isteni édességes gondolat *Virg. 78.* édeskedik édeskedés *Virg. 68. 72.* édesen bocsát könnyhullatásokat *Corn. 98.* az ő édes szerelmes szíve megfeszlik és elolvad *Érs. 267.* édességes kegyesség *Virg. 72.* úrnak édességes és fene beszéde (így) *Nsz. 160.* isteni tüzes igék *Érd. 418.* édes tüzes isteni predikáció *Érd. 587.* óh édes szent színről színre való látása *Érd. (l. f.)* lelki édes ének *Döbr. 124.* mézzel szóló sz. Bernáld *Érd. 580. (l. f.)* mézzel folyó édes beszédő sz. B. *Apost. 15.* aranyos beszédű sz. János doktor (Chrysostom) *Guary 13.* arany színű isteni fényesség *Nsz. 375.* apostolok lőnek a mézzel és tejjel folyó édes bölcseségökért; ők valának az rózsával és liliummal megvirágozott magasságó hegyek is, az isteni elmélkedésnek nagy voltaért, kik pirosak valának mint a piros rózsza vérek hullásával, fehérek mint a lilium tisztasággal, jó illatúvak csudatétellel *Apost. 9. sz. Pál is fehér liliumszál Thewr. 165.* imádkoztak nagy édes szívvel lélekkel *Érs. 157.*

áldott szenthárom úristennek szép tükörös szent színe *Érd. 553.* Jézusnak szép tükörös emberségének fényessége *Érd. 604.* mennyei életnek és szentséges nyájasságnak tükörös volta *Érd. 469.* (tükörös: rogyogó?) az nagy tüzes és aranyos színű szent szeretetnek méltóságos volta *Érd. 465.* isteni szent szeretettel felgyopont szent szívét lelkét az ellenségnek tüze lángja úgy nem pörzsölheté, hogy megöltse („occha“) *Érd. 465.* Krisztusnak tüzes parancsolati égnek az ő szívében *Érd. 466.*

fénlik a több szentek között, mint a szép illatú rózsza virág az több virágok között, úristennek színe előtt *Érd.* 467.

angyali bóldog asszony *Virg.* 87. stb. ez a nemes vesszőszál kibem sem eredetbűnnek „böthke“, sem bocsánandó, véteknek „hojtása“ nincsen *Érd.* 164. elkezdte olvadni a sz. M.-ának szíve *Debr.* 52. lelkének angyali kiessége „kyess-“ *Virg.* 72. az ő szerette szülötte tartotta nevelte Jézus *Nsz.* 274.

oh én szivemnek a vas kemenségéhez hasonlatos keménséges volta; mire hogy ennyi keserűségben keseregvén meg nem hasadt? Oh ti mind isteni nőmös virágok lássatok és hallgassatok engemet *Nsz.* 59.

Jézushoz intézett nyolcz sornyi könyörgésben *szép* szó tizenháromszor.

A természet körébe vonják le, látjuk, a szentek dolgait, midőn azokkal mystikus szeretetben és imádatban egyesülni vágyakoznak. Arany színű violákhoz hasonlítják Mária emlőit *Nsz.* 122. édes illatú tárgyakhoz ugyanazokat: majd így szólnak M-ről: kicsoda él ki feltámad, választott mint az fényes nap, szép mint az világos hőléd és szikrázó mint az égi csillagok? *Érd.* 454. Másik így szól: lépes méznél édesb, rózsánál pirosb, liliomnál fehérb *Peer.* 288. 289. Szépnek tartják Krisztust is. Valami természetfeletti és általános s végtelen szépet látnak vagy ábrándosan képzelnek benne „óh ájtatos lélek, valahol az áldott Christust Jézust látod, látsz nagy szépségöt; ha az mennyországban látod, ott szép; ha a földön voltában, szép; ha atyaistenben az szent ígét, szép; ha embör anyjában testöt és ígét szép; ha születvén a jászolban, szép; szép minden csodatételében, szép beszédében, szép kínszenvedésében... szép az magas keresztfán... szép feltámadván, szép mennyekben az ő szent atyjának jobbára ülven... *Érd.* 45. Mi több még az isteni főtulajdonok közé is számítják a szépséget. Ezért mondják egy helytt. „Az teremő úristent mindennek felette nem másért avagy adományért, de tulajdon ő szent voltáért, édes vóltáért, szép voltáért“ kell hallgatnunk szeretnünk tisztelnünk *Jord.* 352. Egy írónk vagy fordítónk pedig annyira megyen, hogy bizonyítja, hogy szép test, szép lélek együtt jár. Legalább a belső és külső szépséget megkülönböztetvén így szól: „az külső szépségnek miatta vitettetik az elme az belső szépségre; mert a jó és szép lelköt illet nőmös és szebb test.“ *Tih.* 263.

A mennyiben mindkettőt, a külső és belső testi és erkölcsi szépséget kezdték és mindinkább igyekeztek e korbeli írónk szókban visszaadni, gyarlóságai mellett is, teljes figyelmünket érdemlik. Külö-

nösen pedig ha az itt elsoroltakhoz és ezek nyomain feltalálhatókhoz, másfelől a természeti és erkölcsi szépen kapó hajlandóságokhoz a fentebbiek közül a szintén csinos gyönyörködtető szókat és mondásokat, az alábbiak közül a hangzat szépségének például felhozandókat foglalkozunk és a több jeles tulajdonokat együtt tekintjük: meggyőződünk, hogy a mi fordítóinktól vagy íróinktól és azok nemes eszközétől a magyar nyelvtől és elmétől e tekintetben is sok telt.

97. §. Hangzatosság.

A stil jeles tulajdonai közé tartozik a *hangzatosság* is. Ezt már az előbbi példákban is sokszor feltaláltuk, ennél fogva láthatjuk és meggyőződhetünk, hogy a magyar nyelv már e korban is alkalmas eszköze volt egyéb mellett a hangzatos beszédnek is. Van ennek vele született jó hangzása; van benne a magán- és mássalhangzóknak, azok között a keményebbeknek és lágyabbaknak, mélyeknek és magasaknak kedvező aránya. És a magyar népnek s annak köréből vált íróknak van érzéke tehetsége a mondatok és mondattagok megfelelő hangarányának, egyensúlyának, hangteljességének, kellemes esésének eltalálásához. Ez szükség a hangzatos beszédhez.

Az énekekben nem találunk jeles hangzatot: sem soraik megfelelő szabatos terjedtségét, sem ezek végeinek egyenlő zengését, sem a gondolat- és mondatok egyező ritmusát, — sem a középkor latin vallásos énekeihez méltó könnyed lejtést, — annyival inkább oly csint és alak tökéletességét, melyet a classikai íróktól tanultunk. Még a szépnek mondható Katalin-legendában, vagy az *Emlékezzünk régiekről* cz. énekekben stb. sem találunk könnyen olyan sort vagy sorpárt, mely megközelítse régibb és valódi népdalainkat vagy balladáink hangzatát. Csak egy-két énekekben van valamivel szabadabb és igazán jó lejtés s a hangzatnak különösebb kelleme.

De mind ezekben mind kivált a prózában van annyi jele a néptől eltanult, vagy az ősektől örökölt, de a latin szép művek hatásának is köszönhető jó ízlésnek, a mennyi figyelmünket megérdemli.

Van érzék az alliterációhoz mint előbb is láttuk és a közdivatú népies szólásokból kimutattuk. Itt másféle példákat akarunk erre felhozni, a prózaírás efféle jelenségeiből, melyek az írók aesthesisének tulajdoníthatók. Így az ilyek: „*mérjed* meg Moyses és *ismérjed* meg“ *Guary* 63. (l. f.) lesz örök gyűlölség (a pokolban), hogy kik e világon ezt *szerették* ezt szerzőtték ott mindörökké *szenvdjenek* Nád. 106. szörnyűképen leszen ott a pokolban valóknak; a *halál halál* nekül,

végezet vég nekül és a *fogyatkozás* soha el nem *fogyatkozik*. *Nád. 94.* törrel és tűzzel vesszen el: *gladio et igne* (az eredetiben semmi alliteráció) *Be. 85.* nemzetséggel német, nemzettel nemes, szívvel alázatos, öltözettel hitvány *Dom. 309.* aranyos engedelmesség, nagyságos szegénység, fényességes tisztaság *Virg. 45.* vakok látnak, sánták járnak, poklosok tisztúlnak, halottak feltámadnak... *Érd. 107.* sem cseng, sem peng... (l. f) Így az imádságról *Guary. 64.*

Hangzatos sorok, megfelelő mondatpárok: minden dolгодban Máriát gondoljad, M-t hívjad, Mert ötet követvén el nem tévedsz, gondolván el nem vetenyöl (így); ha ő tartand el nem esel, ha őltalmazand meg nem rettensz, ha vezérleendő meg nem fáradsz, ha kegyelmezend érdemet gyűjtesz, ha igazgatand elérhetsz *Érd. 482.*

Itt és több helyen, úgy tetszik, a hangzatnak az értelem egy kevésé áldozva van. Némely ízlés, így a középkori is, éneklésben verselésben, prózai szépségek keresésében, többre becsülte a hangzatot a gondolatnál; azt könnyen megérezte, ezt nehezebben értette meg, tisztázta és rendezte; azt mesterkélte játszi módra, ennek kárával is.

De az értelem kára nélkül is sokszor jól sikerült a hangzat. „Ime mely kisked leczke és mélységes tudomány, rövid bölcsesség és hosszú ígéret, rövid út és mondhatatlan dicsőség“ *Érs. 552.* „oh frater Leo — mondja assisi sz. Ferencz — jóllehet ez szerzet vakokat világosóhon, görbéket terjesszen, ördögöket kiűzen, siketeknek hallomást, sánták-nak járást, némáknak adjon szólást... jóllehet ez szerzet szóljon angyali nyelövel és tudná hugyoknak (csillag) folyását és füveknek erejét és minden földeknek kincsi volnának neki megjelentettek, és megesmerné madaraknak, halaknak és lelkeseknek, embernek fának és gyökereknek és vizeknek jószágit: írjad mert ninesen ott tökéletes böldogság“ *Ehr. 29.*

Több mondatoknak vagy mondattagoknak, megfelelő tartalmúaknak és hasonló vagy egyenlő hangteljességgel és terjedtséggel bírónak czélszerű fűzése, változatos bár hangzatos lejtése által meggátolják az egyhangúságot és a beszédnek kellemes folyást adtak. Így ebben: az alázatosság minden lelki jószágnak királyné asszonya: bünöknek halála, fegyelmmek dajkája, tudománnak gyökere, szeretetnek erőssége, szüzességnak koronája, szent léloknek lakodalma, szentháromságnak gazdája (szállás adója) *Debr. 577.* bőjt elmét megtisztít, értelmet feleml, testet úrnak engesztel, szívet töredelmessé és alázatossá teszen; kívánságnak ködét elhinti, bujaságnak forróságát megöltja, tisztaságnak kedeg világát meggerjeszti; bőjt bünöknek halála, vétkezeteknek kivésése, idvességnak orvossága, malasztanak gyökere, tisztaságnak

fundamentoma *Érs.* 538. (A szabatosság itt is több mondatban hiányos; nehezen értelmezhető közülök nem egy.)

Ellentett részletekkel még élénkebbé, érdekesebbé tétetik a hangzatos nyelvezet. Így: vétkeztem mindenekben... akaratommal és akaratom nélküli tudván tudatlan, értvén értetlen, időkben és napokban és órákban (így), álmattam émettem *Virg.* 13. Az örök boldogság leírásából: „ott vagyon csak vigaság szomorúság nélküli, egészség kórság nélküli, szeretet gyűlölet nélküli. Ott az ifjúság meg nem vénheszik, ott az élet meg nem végeztetik, ott a szépség soha meg nem hervad, a szeretet soha meg nem lankad, ott soha valaki meg nem ijed, — ott az egészség soha meg nem kórul, ott a vigasság soha meg nem kisebbül. *Nsz.* 267. 208. bűnöknek feddésében tart vala (Domokos) oly édes keménységöt és oly kemén édességöt, hogy a vétkezőt eléggé megfeddenéje és az embert lelkében meg nem háborítanája *Dom.* 117.

A hangesés, hasonló hangzású sorok, jól tagolt mondatok sokszor a magyar író érdeme lehetnek; de a szabatosság rovására eső szószaporítás is lehet az ő bűne.

Hangzatos sorok: angyalok hirdetnek, isteni erő környékez, felségnek szent lelke leszáll; szíz hiszön, szíz fogad, szíz szüil, szíz szízen marad. Itt az olvasó megkülönböztetheti az élénk menetelű versformában az első hosszabb mondatokat, mintegy komolyabb részt, és az utóbbi gyorsabb lejtésű részleteket, mint más hangulatot kifejező részt. Az ily sorok a nép gyermekének mondókaít juttatják eszünkbe és bár a szöveget az eredetivel össze nem vethetjük, legfeljebb a bibliafordításokat, hol efféle kevésbé találtaik, arra a nézetre vezetnek, hogy némely középkori írónk nyelvérzése magyarabb és erősebb volt mint az utóbbi idők legtöbb francziás és ú. n. classikus költőjeé.

Némely darabban pedig, a fentebbiek között, a mint a mondatok terjedtsége változik, a próza mintegy strophai alakot ölt fel és a szerént változtatja ritmusát is.

Tartalmas, hangzatos, bár nem gyors léptekkel és fordulatokkal lejtő és komolyabb prózaiabb menetelű beszéd példája legyen ez, melynek tartalma is magasztos; „angyal hirdetnéje ű malasztjával teljes voltát, ki mennynek dicsőségeit adott, földnek isteni békét adván, pogányoknak hütöt, bűnöknek véget; életnek szert (rend) erkölcsöknek fegyelmet. És jól küldeték angyal az szüzhöz, mert szüzesség mindenkor rokon angyságnak, mert testben test kül (-en kívül vagy nélkül) élni nem földi élet, de mennyei. Azért is testben angysali életet keresni nagyobb érdemre vagyon, hogy nem angysallá létel. Mert

angyallá létel boldogság, szűzzé lenni kedeg jószág“ *Döbr. 499. Vesp. 149. 150. Érd. 405.*

A hangzatos beszédre való hajlandóságot, a hasonló zengésű szók önkénytelen sorakozását az írók elméjébe és tolla alá, már említettük és ismertettük. Egy példát hozunk fel még erre: és lesznek csudák *naphan*, *hóldban* és *csillagokban* a földön *népeknek nyomorúsági*, az *teger zengésének* és *habinak háborodásának* miatta *Jord. 64.* A Vulgátában itt sincs semmi nyoma a megfelelő, általába semmi jelessége a hangzásnak: erunt signa in sole et luna et stellis et in terris pressura gentium, prae confusione sonitus maris et fluctuum.

Láttuk ama meglepően szép és magasztos, emberiesen nemes bőleselést több példából. Találhatnók más adatait is. Az ilyenekkel néhol oly nemes és szép stil jár, hogy bár tartalmok eredetije nem miénk, de magyarságokban lehetetlen nem gyönyörködnünk.

A középkor ritmus- vagy hangarány-kedvelltését tanúsítják némely hármass felosztások, hármass mondatok vagy szakaszok. „Mert minden számnak tökéletessége a *háromszerrű* számban áll“ *Ttl. 46. 47.* És ezt ősi időktől fogva a néptől tanúlhatták az írók keleten úgy mint másfelé. Az itt előfordulók pedig — mondanunk sem kell — nem a mi népünk elméjének gyümölcsei; csak a nyelvezet alaptulajdonai, a szóbőség, a csin szabatosság az övé, meg az íróké mint jeles tolmácsoké. Ilyennek példája B. Salamon módja szerint *Péld. 54.* „emberi állatnak három elmúltakat kell megérteni és három jelenvalókat meggondolni és három jövődöket kell meglátni. Elöször... három elmúltakat: az első az gonosz mívelkedet, melyet ő tött, második... a bűn hármass teszen embernek: elő hogy valamitől megtartóztat embert (megfoszt)... más hogy valamitől eltérét (t. i.) az istentől, harmad, hogy valamire kötelez... az örök kinra... Három jószág vagyon, kiért embör úr istentől igön nagyon szerettetik stb. *Döbr. 417—420.*

Van ilyen alkotású négyes mondatssor is... Istennek négy háza van: első mennyország, ennek külesa a jó mívelkedet... más háza ez világ, ennek külesa az igaz hitben való lélek... harmad háza purgatorium... negyed háza a pokol. *Döbr. u. o.*

A hatos szám is tökéletes mert... két háromból szöröztetetik... *Döbr. 226.*

Vannak hetesek is *Döbr. 443.* És fentebb láttunk tizes felosztást.

Általában nagyon szeretnek osztályozni. A bűn egy helytt harmincznégy féltre osztatik *Döbr. 380.* a pokolnak tizenkétféle kénja van *Guary 35. 36.* a szent kín gondolatjának tizenkét haszna és a keresztnek tizenkét gyümölcse *Érd. 537.* az angyalok kilenczfélék *Érd. 557.*

Lukácsnak van tíz méltósága *Érd.* 588. sz. Judásnak nyólcz *Érd.* 596. a mennyei városnak tizenkét kapuja *Érd.* 603. az örök életnek tíz rendbeli öröme *Érd.* 604 Katalinnak hét koronája *Érd.* 664. az isten ígéjének kilencz tiszteletes volta *Érd.* 93. az antikrisztusnak kilencz jegyei *Érd.* 30. stb.

Ez nem szorosan a stilra, kivált a magyarra tartozik, csak a gondolkodás- és tárgyalásmódra. De amattól sem távol esik. Mert az ily osztályozás, kivált a sokfelé osztás, ritkán szólhat szabatosan. S ez már a stil hiányát okozza.

98. §. Rövidesség.

A fentebb érintett hosszassággal szemben található a középkori iratokban rövidesség is. Amott magyaráznak bőven, leírnak, értelmeznek, elmélkednek aprólékosan, keresve-keresik a dialectica csekély fontosságú kérdéseit s fejtegetik az unalomig, áradoznak terjengő hosszú szavakban; itt a feltalált vagy erősen megérintett gondolatokat sietnek velősen kimondani, únva fejtegetést, magyarázgatást; tartalmas beszédökben nem készülgetnek, nem fegyverkeznek, de gyorsan a célra törnek. Néha naivul szólnak, a nép elméjének módja szerint, nem a beszéd díszére vagy a tartalom képeinek színjátékára, sőt nem is az érthetőségre tekintve, csak közvetlenül az érzés rohamával, az ihlet-ség hevével szólnak és hatnak.

Ily okokból való rövidség itt is található; de többször olyan, melyet a gondolatbeli szükség, szóbeli szegénység, az érzések vagy gondolatok hiánya okoz. Tehát néha ez a gyermekies szegényes rövidség, máskor a csinos feszes tartalmas kifejezésből eredő.

A középkori stil e tulajdonát már régen elismerték. *Révai* (Antiqu. praef.) azt állítja, hogy a régieknél rövid törzsek találtattak s ezek helyett az újabbak affectatióból vettek fel terjedtebbeket „prolixioribus pro iis quae olim brevitate placebant, affectatione adscitis” *Kazinczy* — mint említők — dicsérte a HB. rövides voltát és nem ok nélkül. Az értelmező kapcsolással járó kötőszók hiánya, még inkább a mellőzött igekötők (vagy még szokásba nem jöttek) és névelő, csakugyan csinos rövidséget adtak neki s általában a régi, gyakran természettel kötetlenebb és szótalanebb beszédnek és nem szónokiasnak, csinos rövidséget okoztak. Így volt utóbb és akkor is, mikor már szükségből származó szegénységgel vagy szók szűk voltával nem vádolható a nyelv, — mikor a rövidség nem mindig szegénységet, hanem néha fősvényiséget tanúsít, vagy ebből eredő szótlanságot, brachylogiát.

De a régieknél sok is nem volt meg, a mi ma felesleg való ; sok hiányzott olyan is, a mit utóbb a jelentések elágazása, szaporodása, módosulása s a nyelvbővülés érdeke megkívánt.

Rövidséget okoztak :

1. Általában a *rövid törzsek*, melyek nagy részét utóbb elfeledték, vagy elmellőzték, melyeket leginkább a XVIII. század pusztított ki, majd a nyelvújítás legalább némely részben feléleszteni igyekezett, melyek hasonlatára (másfelől külföldi nyelvek rideg törzseinek utánzása végett) ez a mozgalom, jól-roszúl, nem kevés újat is alkotott. Mert bizonyos, hogy rom vágy stb. buz reg stb. hasonlatára alakúlhatott. Így mások : fegy véd vész ár stb. rövidsége szerint. És ingerni *Vilk. 51.* por : porítás *Nsz. 357.* romhatatlan *Tih. 363.* példájára.

Ez ily rövid alkatú törzseket l. lehető nagy számban elsorolva : Szóképzés. Rövid törzsek.

2. *Rövid alakok.* Így kivált a változó -sz. véghangú ígetörzsek végének összehúzásából eredő : tők től tön, -lők v. lék lél lön lönk lőtök stb. Hosszabb törzsekből : álám alvék, ehen : ejtsem, fehed : fejtse stb. mely utóbbiak nem annyira rövidek vagy rövidültek, mint lágyultak.

-ént rag : -ként vagy szerint, *miú* : által helyett stb. midőn szelídebb véghangzást, egyszersmind rövidséget is okoztak.

A -tesz igével — hogy csak ez egyet említetsük, mellőzvé *ret* és más ilyet — sokat jelentett és szép rövidséget okozott a régi nyelv. Péld. gyümölcsöt tesz : teremt, terem. *Döbr. 415. Mc. 26.* az isten embert tett *Érd. 187. Tih. 222.* hálát t. *Döbr. 455.* imádságot fohászkodásokat tesz *Peor 14. 24.* isten tette Izraelt *Fest. 39.* békeséget t. *Ehr. 151.* penetenczét t. u. o. isten minket tött *Apor 55.* mennyeket tötte *Apor 57.* időt fellegeket hegyeket stb. t. *Fest. 383.* fészket t. *Ehr. 145.* segedelmet tesz. *Winkl. 83.* véniát t. *Marg. 72. 74.* sebet t. *Érd. 595.* plántáló fákat t. *Érs. 157.*

3. Rövidséget okozott, hogy a latin nyelv példájára, vagy talán mivel még ekkor nem jött használatba itt sem mint másutt, elhagyták vagy nem használták a névelőt. Kimarad ez a középkorban sok batározott értelmű köznévi előtt, melyet kitüntetni, rámutatás által megjelelni nem szükséges. De más esetben is számtalanszor. És igaz hogy következtlenül, úgy hogy a gyakorlatból törvényét megalkotni alig lehetne. Így (l. f. Szófüzés) úré ország és ő uralkodik népeken *Keszth. 41.* heit férfit nem ismeri, igaz virágzik mint pálmá *Apor 52.* te néped, te örökösöd ; megöltenek özvegyet és jövevényt *Apor 54.* állja ki állhatja tarcsa. fogja : capiat qui capere potest -- mert betölt az idő *Érd. 85.* elesőt megtartottál, eliszamót megerősítettél, holtat megelevenítettél

Fest. 387. tied nap és tied éj, te faragta*d* a hajnalt és a napot, — te tötted földnek minden határit; nyárt s tavaszt te szerzed*é* *Apor* 29.

4. *Igekötők* mellőzése. Bizonyynal a mai szabatossággal szemben hiány; de azt sem tagadhatni, hogy a mai igekötők egy része alig fejez ki valamit, bár a mai nyelvézés megszokta és valamely értékét is sejtí. Így : bocsát jelen fogad stb. e h. ki- vagy elbocsát, megjelen és elfogad stb. *Érd.* 609. stb. mondottad, lettenek; eresztetted te szelletedet és teremtettek : dixisti ef facti sunt stb. *Be.* 46. adatik, nyered *Be.* 59. 60. félemik : megfél- *Be.* 63. Így van a Miatyánkban, Veráncznál és a régibb biblia fordítóknál, több codexben *Mc.* 23. *Jord.* 369. *Nsz.* 337. 344. *Debr.* 472. Ezek egy és másban különböznek egymástól, de e tekintetben nem (l. f.) Így a tiz parancsolatban *Jord.* 54. ne vegyed (fel) te uradnak istenednek nevét — ünnep napot szentelj*ed* (meg) Ellenben : megnyugodt, megáldotta. Így még: halhatna : meghal- *RMKT.* 16. 18. váltó : megváltó : u. o. 21. változtatik : megvált- u. o. (l. f. Szófüzés.)

5. Mellőzött vagy egyszerű *kötőszók* kivált versekben; mert prózában néha nagyon is összehalmozzák (l. f.) De prózában is lelünk ilyenket, várj urat, hősül mivelj, bátoruljon meg szíved és tünj urat *Döbr.* 72. az ő gonoszságaiba megkeményedék, kétségbe esék, gonosz halállal hala meg, kárhozék. . . L. több példát kivált a zsoltárokb*an*. Rövid ellentétes mondatokat *Döbr.* 301. 302. a szentháromságról ugyanott : minemő atya olyan fiú, olyan szent lélek atya, teremtetlen, fiú teremtetlen, mérhetlen atya, mérhetlen fiú, mérhetlen szentlélek stb. *Döbr.* 56, 57.

6. *Mondományúl szolgáló létige* vagy más kevésbé tárgyias ige elhagyatik, mint közmondásokban, feliratokban és más elliptikus beszédben : hazudsz anya, hazudsz, mert nem úgy mondotta teneked; de a hol ő ott te, . . . ahol te ott ő *Érd.* 519. úr ti veletek *Be.* 4. 8. uram ennekem sem hamisságom sem bűnöm *Döbr.* 117. én idvességem ő tőle *Döbr.* 120. ha holval én ágyamon (valék), rólad emlékezem vala *Döbr.* 121. én úr, te megvigasztól *Jord.* 43. ő tisztessége mindenkor én számba. . . úrnak szemei igazokon és ő füli ő imádságokon stb. *Döbr.* 81. 82. Keressenek eledelt, mert itt hol mostan (állnak) puszt*a* hely (van) *Jord* 554. quia hic in loco deserto sumus V. — nem a lélek a testért, de a test a lélekért *Érs.* 528. mit te hozzá*d*? quid ad te? *Jord.* 702. 703. Uram ez kedeg mit? (akar) u. o.

7. Tárgyúl vagy általában határozóúl szolgáló névből ígét formálnak, hogy az ige tárgyassá legyen és így egy szó fejezze ki a cselekvést és tárgyát stb. Így : kincesz : kincset szerez *Mc.* 21. fia*z* : fiat szűl *Döbr.* 303. esze*z* : esőzik, eső esik (így eredetibb) *Döbr.* 491. be-

keszkenődött apácza *Tel. 134.* szerencséz: szerencsét játszik, kockát vet *Döbr. 470.* eltestesül: testté lesz *Érs. 560.*

99. §. Érzékiség vagy összerűség.

A középkori m. stílnak tulajdona végre a közvetlenség vagy érzékiség. A régibb nyelv általában érzékibb szólásokkal él, ilyekkel gazdag; az újabb nyelv mindég elvontabbá fejlik. A természetben élő s általában érzéseiben élő ember közvetlenül fakadó érzései szerént és a természet segítségével, utánozva, ad neveket a dolgoknak, érzései hangjain nevezi meg általában gondolatait; e szerént beszéde érzésekkel és utánzó hangokkal teljesebb; viszont a mint több-több tárgya lesz a gondolkozásnak, a melynek az érzéssel semmi vagy kevés köze van, annál többet nem nevezhet úgy el, annál kevesebbet gondol a beszélő a természetbeli, vagy emberből fakadó hangokkal, annál kevésbé lesznek ezek is alkalmasok az ő gondolatai jelelésére. Tehát mind kevesebb s utóljára ritka lesz a beszédben az olyan szó, mely az ősi formálódás, vagyis az érzés és utánzás jelét hordaná magán.

Elhez képest eleinte, vagy a nyelv ifjabb frisebb korában *érzékileg jelölünk*, ábrázolunk, utánzunk, közvetlen elnevezésekkel élünk; utóbb messziről, nem az érzéstől vagy érzéki dologtól vett hangzatokkal, tehát *elvontan jelelünk*. Csak jelelünk, nem ábrázolunk vagy utánzunk.

Nagyobb fejlettségű, magas igazságokat, szellemileg fontos ismereteket tételeket tolmácsoló nyelvezet nem birhat, legalább nagy mértékben vagy főképen, azzal a tulajdonsággal, az érzékies jelelés ezen eszközeivel. Lehetetlen, hogy minden elvont fogalmat a természetből vett kép vagy vonás, vagy hang által terjesszünk elő, úgy mint némelyeket lehetséges. Van lélek (leh-) szellem v. szellet (szél-) tapasztalás (tapint, tapaszt: tapasztal) és néhány más. De van: ész ok elme erő úgy jó rossz vég öröm üdv ért érez él stb., melyeket nem az anyagi világból vett, nem tudjuk hogy állított elő a nyelvalkotó szellem, és így alig állíthatni elő ma már csak kicsiny számban s valamilyen szabatosossággal is (V. ö. erfahren, verstand, erinnern stb.) Legfeljebb alkalmi és múlandó használatra, sohasem tökéletes metaphora vagy efféle által; csak a kapcsolattól értelmesítve és mindég tökéletlenül, ha más szótúl nem vetődik rá világosság.

De bizonyos, hogy a mely nyelvben több az érzékies és mégis szabatos és eszméhez is kellőleg alkalmas szó, az szebben szól, erősebben és többekre tesz hatást, közlekedésben inkább eléri célját, — másfelől erősebben gyökeredzik a beszélők lelkében; nemcsak az

emlékezetben, de az érzésekben vert gyökeret és ezekben fogódzik, tartósabban megmaradnak ősi formái és szavai. Ellenben a nagyon elvonttá lett beszéd, melynek szavait mind megegyezés szülte csupa emlékezet tartja fenn, mind kevesebbeknek szól, feladatától mind messzebb távozik, mind nehezebbé teszi az eszmék eredetéhez közeledést, ahhoz alászállást vagy emelkedést, az ősi érzéki tartalom megérzése által. Ez pedig szükséges akkor, midőn a tudomány mindinkább tárgyiassá lesz, mindinkább a földi dolgok realis megismerésére törekszik, sőt az eszméknek anyagi vagy érzéki eredetét kutatja, — s midőn a szellemi élet alapjait a nép meg a vad népek érzéki életében is keresi.

Bizonyosnak tarthatjuk, hogy a mi középkori nyelvünk, midőn a vallásos, kivált erkölcsi nemesebb élet fogalmaihoz idomult és ezeket tolmácsolni kezdette, sok oly szót idomított mely nemcsak akkor volt kifejező szabatos és ügyes közlője az ismereteknek, hanem mai időben is megismerést érdemel és természeti eredeténél s alkotásánál fogva tanulságos. Méltó e tekintetből is röviden megtekinteni az eddig ismerttetett nyelvkincset.

Ha az ember erkölcsi életét mozgásnak, haladásnak, — a kereszténység szerint való tökéletesség felé utazásnak s zárandoklásnak nézhetjük és így nézték a középkori írók és szóformálók is: látjuk, hogy érdekes elnevezéseket vehetni és vettek is a mozgás különböző irányától, módosulásaitól. Természetes vala *egyenességnek* nevezni az egyenes irányban járást, mely ide-oda hajlás nélkül (félen vagy részre hajlás) igazságra, méltányosságra, tehát egyességre is vezet (ezt jelentette). Ehhez képest szintoly természetes visszásnak (vissza vivó, v. vonó, viszhadagos stb.) nevezni a természetes és törvényes *vég végezet* (cél) ellenében haladást, cselekvést; továbbá *félenhajlásnak tántorodásnak* botránkozásnak (botl-) az eltérést vagy akadályba ütközést, — *budóság*nak *tétova szegdelésnek* (vagy szökdelés? szegni: törni) a kétkedő, habozó, nem biztos vagy ellenkezőleg igen is merészen ugrándozó járást testi és lelki értelemben; továbbá *csúszó-mászónak* némely állatfajon kívül az embert és az akkori felfogáshoz képest a tudományt is, melynek előbb istent, azután a földi dolgokat kellett volna, az egyháziak szerint, megismernie és még is hajlandó volt itt ott előbb itt alant a földiekkel foglalkozni; — majd *repesőknek* nevezni a madarakat, *szegdelmesnek* a ki megszegi vagy megtöri, elfordítja az igazságot vagy eltér annak útjától.

És ha külső cselekvésben lehet ábrázolni az ész munkáit, nem méltatlan figyelmünkre, ha törlítőnek (rövid törzse : torl *Döbr.* 70. 100.

s ez nem *törl-e*?) az az simítónak nevezi azt, a ki képet faragványt (bálvány, szobor) írást (festés is) ígét beszédet verset könyvet szentbeszédet (l. f.) csinosítva simítva készít. Nem méltó elnevezés; de együgyű felfogáshoz képest természetes. Attól veszi ez az elnevezést, a mit lát, vagy általában érzékel. Így méltó kikeresni a természetes származást és így az ősi érzéki alap-jelentést, etymont, az *illatozásban*, mely szaglást tett és az illó illat- tehát illanó szaggal van kapcsolatban, — a *döllyeségben*, mely ha idegen szóval egyformán hangzanék is, de a döl dül düllyed, kidüllyedt döllyfös stb. szók által jelelt magatartásra céloz (V. ö. pöffed pöffeszkedik puffadt pofók püffös tájsz. és hüil, szája hüilt, hüiledez : hüile vagy hülye, — dagályos : dagad feldagadtak deged degesz dúcz stb.—dúz : duzmáskodik *Ka'1. 2272.* duzmad duzzad duhad stb.) *ösztön* a vele itt egy értelmű ösztökére, *üreskedés ireskedés* : üresre, mely hiú hiúság hivalkodás-sal igen egy értelmű (lat. *vacuus vaco* ; *vanus.*) És az *eszresz eszreszés eszvesztő* érdekesen lesz összeveszéssé, melyben az elveszt vagy vesz értelem módosult. — Érdekes nézetre vezetőnk ha meggondoljuk, hogy a ma általában állatoknak nevezett élő valókat e korban lelkeseknek (animal) mondják (lelkes állat *Fest. 385.*) — az oszlopot kölárnak, a barlangot kölüknek (barlanglakó : lyuki), a rühet vagy inkább eves sebet *senyvedegnek* (senyved sanyar), a csúfolást, talán szorosan héber után, vagy maiasan is, *fömgatásnak* a lakomát talán gúnyosan *töltözésnek*, az imádást sokszor *esésnek* (leesik előtte, térdre esik, neki esik), a csatlakozást, társítást *csonkolkodásnak kúcsolkodásnak, kelencsözésnek* (kelencsözése a szeretetnek *Érd. 223*; kilincs : zár) hozzá *fonalajtással* vagy *fonalodás* -ságnak (fonódás), a bűn rútságát dohosságnak stb. nevezik. És a patakot *csergetegnek*, a szédelgést, *kergetegnek* (l. f. ma : kerge juh, keringő bolond), a föld nedvét és ifjúság erejét : zsinjának, a felnövést emberesedést : felinaskodásnak stb.

Sok ily érzéki szólás a vallás-erkölcsi életre tartozók közt. Így mondanak, mint láttuk : világi *enyves* életet, bűnbe *iszamást*, földnek *mohát* és *dohát*, világi *hangosságot* vagy *zengést*, vigasságtévő *álglyókat* és *edényeket*, melyek által az ember *megzajosul*. És mondják a pusztát *kietlennek*, a magányt *egyetlennek*, a szárazhelyet *vizetlennek*, a lázbetegget (?) leletezettnek (hideglelő is), az absolutiot *ódozatnak búcsúnak*, az erkölcsi romlást *elfeslésnek*, az elromlottat tévedtet : *utavesztőnek útavesztettnék*, a kifejtést tudományban : *kihámozásnak*, fejtegetést *hasogatásnak* (l. f.)

Érzékies felfogás és elnevezésbeli természetesség lehet az ilyekben : *csokik* vagy *csökkik*, *elhomlólása* városnak, *iklan* : hátra iklani,

űnség inség (l. f.) *inhely, regez* kiregez nyilat mondást (*regez*) *megloshad roshad* amaz : *Keszth. 92. 419. Kulcs. 91.* túrgyagozó emlék. stb.

Figyelembe ajánlhatók ily érdekből még ezek :

agyarkodni *Virg. 72.* bába hir beszéd *Érd. 18.* baml bebaml bonyol *Érd. (l. f.)* bojtás, véteknék bojtása (l. f.) *Érd. 164.* búdosó elme (l. f.) csemetésül csemetézik *Fest. 234. 237.* csepke ; cseplesz, csepez (l. f.) esítenet : hallgatás (l. f.) csergeteg (l. f.) dagadók „tagadai“ : belső részei *Jord. 708.* egybe esonkolkodtak *Dom. (l. f.)* epeség : epedés, bánat *Érs. 267* esti varjú : bagoly (varjú : madár) 1470. faragtál bajnalt, napot *Döbr. 140.* testnek elfeslése : bomlása *Be. 160. Dom. 142.* e világtól elfeslés : elhajlás, távozás. *Peer 87.* fő fedél v. fédel : kendő *Mary 12. Érs. 131.* fualkodott tudomány *Ehr. 109.* fúall érezből isteneket *Jord. 104.* halál földalagja : fülánk (l. f.) fertezetes ház : bordély *Corn. 404.* gyöngyöeske : rügy hajtás bimbó a fán (l. f.) *Érd. 379.* gyöngyér madár (l. f.) foly : fut *Érs. 547. 580. Be. 60.* (folyó : futár) gegő : gög : arrogantia 1470. güggése a madárnak *Érd. 380.* ha-val fogad stb. (l. f.) hasogat (l. f.) *Debr. 568. Érs. 339.* hurok : viscera V. *Be. 106.* holval hóval, virradattal (l. f.) irrengés : dolus V. *Döbr. 31.* kerengés beszédben *Érd. 189.* kerengő : atrium *Be.* — könyöklés : cubiculum *Döbr. 18.* köeső jégeső *Dom. 204.* lélek szemet vön : refocillare V. (V. ö. vérszemet vet, szerszemség XVII. százból) *Jord. 342.* lejtés „jejtés“ táncz *Jord. 472.* lágyak ; finom gyenge ruhák (l. f.) *Mc. 123. Érd. 107.* moh ; földnek mohából teremtetett *Érd. 16. 555.* mennydörgő *Érs. 558.* nyakát szakasztja *Érd. 429.* nyümi szakállát : tépni *Peer 23.* öklel : szúr *Winkl. 119.* stb. orra orozatja a hadseregnek (l. f.) *Nsz. 22.* stb. odva kőnek *Jord. 72.* potyog „pogyog“ vakmerő szóval *Corn. 263.* rágván szólni : rágalmaz *Érd. 572.* remül rezzed rezzeszt réogat stb. (l. f.) megrongál : dorgál *Debr. 550.* roshadatlan *Kriszt. 12.* sebbel *Érs. 158.* sogorg : sugorodik *Winkl. 206.* szegetlen törvény (l. f.) szörnyű : rut deformis 1470. (l. f.) megtalpall : supplantare (l. f.) *Be. 197.* űzés : tisztességre ű. 1470. ízl- (l. f.) elvakar : eltöröl *Horv. 10.* vet, helyet v. : készít *Mc. 100.* szerencsét v : sorsot *Döbr. 441.* vetött asztal *Nsz. 271.* okot vet (l. f.) *Érd. 14.* törvény vettetik : tétetik *Érd. 163.* barátságot vet *Keszth. 126.* vált : utánok váltta és megfogá *Jord. 333* virlongás virlengés (l. f.) *Jord. 274.* vetekedés (l. f.)

Különösen a vallásos képzelődés alkotott sok ily érzéki metaphorás szólást, melyeket a mieink is lefordítottak vagy utánoztak. Így a poklot kénkövel égő tónak tartják és nevezik s néhol : tóba szállni, pokolra jutást jelent. Néha igen kisszerű izetlen anthropomorphismussal élnek, például ilyenben, először kell könyörgetni az úr istent, hogy az

ő bemarkolt (-wlt) avagy beragasztott száját ajakát megnyissa. *Érs.* 366. Ilyen az előbbieken is van elég.

Ezekből és az előbbiekből könnyű kiválasztani az érzéki eredetű neveket és igéket; a metaphorás kifejezéseket, melyekből néha műszók vagy állandó elnevezések lettek, másszor csak mulólag alkalmazódtak (bűnök doha, sonkolya stb.) Továbbá az ősi gyermekies elnevezéseket (könyöklés : szoba, öklel stb.), azokat a melyek helyébe nem tudni mily okból, ha csak nem idegen szók utánzására, vettünk be idegeneket (kölyök, áros, mives stb.) De találunk maig megmaradtakat is, és életre méltókat (dagály, okot vet, törvényt tör. stb.)

Évvél némileg ellenkező irány az, melyet a bibliai és más nyelvek divatja szerint ezek az írók követtek, midőn egy összerűbb név helyett, mely cselekvőt, tényt vagy tulajdonságot (melléknév) jelentene, egy elvontabbat (főnév) alkalmaznak. Ez a szokás honosíthatta meg több mással együtt (tudván tud, halálnak halála stb.) legalább egy részben a mai de szünni kezdő népies gyakorlatot, mely szerint mondatik : szerelmem eh. szerettem, szeretöm, halála : halálát okozó stb. Tehát elvont az összerű helyett, abstractum pro concreto. E korból legyenek példáink : én setétség vagyok, de te fényesség *Érs.* 408. ki vagy felséges jószág *Czech* 28. Ferencz volt népnek utálatja, embereknek szemérme : csufja *Ehr.* 20. a mi lelkünk bővösöknek szégyen gazdagoknak útálat *Fest.* 73. idvezlég. . mi életünk, mi édességünk és mi reményünk *Fest.* 138.

Általán e kor nyelvezete, az utóbbihoz mérve, nem világosan oktató, sokszor inkább zavaros felfogást mint értelmi világosságot terjesztő. Okait fentebb előadtak. Az ismeret tárgyai, tételei nincsenek itt szabatosan előállítva, fontosságok szerint kitüntetve megjelelve, műszókba foglalva melyek körül biztosan foroghatna az elmélkedés. Homályban tűnnek előnkbe a tudományos nézetek s egyes tárgyai el van. nak rejtve vagy vegyülve. Oly virágok, melyek tisztán rendben nem szemléllhetők, csak itt-ott összeacsapzott füvek közt zavarban. Az írók nagy része, — voltaképp nem írók, csak egyházi szónokok, tanítók, — nem is voltaképp tudomány, inkább kegyes elmélkedések, érzelmes tanítások, erkölcsi történetek és mondák, gyakran erőlködve bölcselő fejtegetések előadói. E végre igyekeznek érthetőn, de még inkább érdeklőn szólni; nem annyira feljebb emelni felsőbb eszméket megértetni, mint a vallásos képzelődés szüleményeit, megsejtetni, megéreztetni a hallgatókkal. Ezért kellett a tárgyi, testes szólások, melyekkel a közönség megelégedett, melyeknek hiányát, hatások gyarlóságát ők magok sem tudták vagy éppen nem vették tekintetbe. De az ő szavaik a m. nyelv fejlődésében figyelemre nagyon méltók.

A nyelvtudomány kezdete.

100. §. Reflexio a nyelvre. Szógyűjtések.

A középkori író, követvén a bibliai szokást, szintűgy az ó- mint újszövetségi könyvek szokását, sokszor gondol a személy- nép- és helynevek, kivált az előbbiek eredetére, ősi természetes származásával kapcsolatos legérthetőbb, igazabb jelentésére (etymon). Alig mellőznek ezek az egyházi írók egyetlenegy jelentősebb nevet, hogy magyarázatát néha többféleképen, előadva meg nem kísérténék. A középkor némely írója mestere volt ennek. A VI. VII. százban élt Isidorus hispalensis, ki fejtegetéseket adott a népek eredetéről, elneveztetésök okairól, valódi értelméről, — és műve, a mi időkig követett tévelygéseiről maig is nevezetes. Magyarázták a miénk is, természetesen külföldiek után, nemcsak Jézus nevét, a biblia szerint, hanem a szentekét is, — mint a stílról szóló szakaszban előadánk. Mondhatni, a nevek eredetének és kapcsolatainak fejtegetése egy részét tette azoknak a prologusoknak, melyeket az ó-szövetségi írók munkái előtt olvasunk. Így találjuk a próféták neveinek magyarázatját az illető könyvek előtt Be. 201 213. 231. 238. 246. 258. 264—266. stb.

És midőn így lehetőleg minden embernevet s néha mást is; értelmezni, értelmesíteni akarnak, mely névnek megmerevültsége, elszigeteltsége miatt köz értelme nincsen, — tehát a tulajdonnevet köznévvé teszik, mintegy azt akarják, a mit az ujabbkori philologia teszen, midőn minden névnek ősi értelmét, tehát eredeti szülemlését keresi, — a mit a biblia is, de Homér is, midőn Odysseus meg Astyanax stb. neveit keresi. . . Tehát az ősi nyelvalkotás nyelvérzés functiójára, állapotjára akar eszméltetni.

Igy a debr. c. magyar írója az eredeti nyelvnek nyomán értelmezi többek közt a *martir* szót, mely értelmezést, egyet a sokból, méltó lesz nagyából ide írunk : „ .lássok meg micsoda ez íge („yewge“) martyr ; mert igen gyakorta balljok az misébe, az imádságba és az predicióba ; martir martir (így). Immár ez íge („yghe“) szintén magyer szóvá vált. Azért ez íge magyer szó-e, avagy dyak szó-e, reá feleltetik, hogy sem magyer szó, sem dyak szó, hanem gerezg szó. .magyeról úgy értsed, hogy tanó. .dyaky nyelven mondatik : testis *Debr. 526—527.*

Az Érdi c. fordítója, ki a „*rudis et rustica nostra gens hungara*“ számára fordít, nebezelli munkáját, bizonyosan a nyelvbéli nehézségekre gondolva, de semmit nem említve, — azonba isten nevében elkezdli még is, magát előre mentetgetvén, hogy csak az eláradni kezdő eretnecség miatt dolgozik. A nyelvre tovább nem eszmél; a nehézségeket, a két nyelv különbözőseit s efféléket épen nem mondja. Hogy legtöbbször érezték, mennyire nem csekély dolog az idegen szókat jól megérteni és hiven megértetni, tanúsítja az, hogy sokszor egész nyomatékkal emlegetik némely szónak „magyarságát“ : magyarázatját — és hogy sokszor meghagyják az idegen szókat, még többször latinosságokat engednek meg magoknak.

A nyelvre való reflexiót v. eszmélést jelenti a mit a kettős szóllások kísértgetéseiben tapasztalunk (l. Stil.); mikor vagy idegen mellé hazai szót, vagy régi mellé újabbat, szokatlan mellé szokottabbat tesznek, — vagy mikor kivált a szók alakjait így próbálgatják, találgatják. Az előbbiekre legyenek példákul : jószág mellett : jótét, por (porítás) : feddés, senyedeges : rühes, állat : mivolt, áld : jól mond, apróság : csúfság, beteg : kór, csónak : halászhajó, fog : garádics, gyapon : gerjed, hagyp : pök, igye : peri, vagyok : javok, vall : bir. . . Az utóbbira, az alakokban válogatásra : szerebben : jobb szerrel, idvezlé avagy idvezlette (igék idői), kivel vagy mellyel (a személy- és dolog jelentő névmások), kiről avagy kivel élni (ragokat eszeréli), megoldoztaték avagy megoldoztaták (igenemek), mi leszen rólonk avagy minekünk (ragok), egyéb ágyát soha sem tudom és nem tudok (tárgyi ragozás), meggyünk és mit tegyünk stb.

Csak az néha a baj, hogy nem könnyű megállapítani, melyik áll elől, a jobbnak nézett és nézendő-e vagy a másik. De ha oly szó áll elől mely bizonynyal régibb, (val : bir, gyapon : gyűjt) akkor már tudjuk mit gondoljunk.

A stílról szólván említettük az alliterációkat, melyeket nem csak a néptől eltanúltak. hanem magok is szaporítottak. Így az alliterációs ikerszókat, elmés czélzásokkal talált szólásokat. Ezekben megint a szók értelmének keresése, eredetöknek sejtése s arra eszméltetés rejtezhetik. Így midőn egy író mondja : *testemnek szőrei megszörnyűdének* (l. Stil) ; másik : *mérjed* meg Moyses és *esmerjed* meg (l. u. o.) biztosan állíthatni, hogy a magyar lelkű elmés író a *szörnyű* szónak a *ször* borzadásától, az ismerésnek a méréstől származására gondolt (mint egy utóda a mi időnkben !)

A morálhoz és vallástanhoz való szószorozatokat említettük. Van még egy több reflexióval készült bár parányi sorozat a jogi és egyéb

szólásokból, melyek talán egy világi tisztviselő tolla alá gyakrabban jöttek. Egy ilyen *Nyírkállai Tamástól* kevés ily szót foglal magában és a m. Akad. Értesítő 1847. 321. l. található. Ilyen szók: gyalog út: arta via, hyt ember: heit, kerengő: atrium, válság: commercium, főal: auriale, birodalom: habena, szántók: coloni, nehezék: pondus, félhító: schismaticus, kamaz: sylveus, gerjed: saevit, vizsla: elancula, varázslás: augurium, pelph: blaesus, fial: privignus stb. Vagy kevésbé ismeretes, vagy nem teljes jelentésekkel feljegyzett szók.

Többet ér az a szójegyzék, melyre itt mint nyelvtörténelmi kútforra hivatkoztunk. Ez 1470-ből ered és megjelent a *M. Könyvszemle* 1883. folyamában. Itt már sok és a vallásos és jogi életben fontos szót. szólásformát, sőt mondatot is találunk, melyek más homályos eredetű szókra is világot vetnek. De itt is van sok szabad, az ősi és ismertebb értelemtől távol járó visszaadás és tökéletlen értelmezés. Gyakorlati célú lévén a nyelv törvényeire nem gondol, annak elméletétől meszsze jár.

A renaissance idejében a m. király udvarában élt idegenek foglalkoztak a nemzet eredetével, történetével stb. de a nemzet belső szellemi életére telát a nyelvre is kevésbé gondoltak, mint a néptől is távol maradtak. Egyetlenegy akadt, ki a m. nyelv természetére némi figyelmet fordított és erről megjegyzéseket tesz. Ez *Galeotti Marzio*, a ki De sapienter. . dictis et factis R.-Matthiae cz. munkája XVII. XX. czikkeiben a m. nyelvről mond egy-két észrevételt. Említi, hogy a m. nyelvet művelt és műveletlen osztálybeliek egyformán beszélik. Ez neki azért tűnhetett fel, mivel talán az Olaszországban divatozott latinnal szemben az abból alakult „lingva vulgaris“-ra az olaszra gondolt vagy emek tájszólásaira. Említi azt is, hogy csak a XV. százban kezdtek magyarul írni „ungaricus sermo nostra primum aetate scribi coepit.“ Így gondolták más külföldiek és a hazában is általában, míg a lapangó kéziratokat nem ismerték. Azt is megjegyzi, hogy „hungarorum lingua non facile scribi potest,“ mert a hangnyomat vagy ékezet legkisebb változata által változik a jelentés. Például felhozta az *u* kiejtését, mely az ajakak(?) különböző tartása által különbözővé válik: hozzá teszi, hogy e szerint négy *u* van (*u* *ú* *ü* *ű*?) Különben a nyelvről, hihető, neki is olyan véleménye volt mint barátjának *Janus Pannoniusnak* és az *Érd. c.* írójának a népről: „gens rudis et rustica.“ — Megjegyzi még, hogy e név: *Olasz ország* két szóból áll, nem mint *Itália* egyből, hogy e nyelvben sok latin szó van: mit *cheress?*: mit keress? és szláv is.

101. §. Az első magyar nyelvtan.

A múlt század óta elterjedt nálunk az a vélemény, hogy az első magyar grammatikát *Janus Pannonius* v. *Csesinge János* az ismeretes pécsi püspök és latinista költő írta Erre a véleményre alkalmat adott Baranyai Deesi Jánosnak, a XVI. század végéről való jeles történettudósnak és írónak s közmondás-gyűjtőnek egy nyilatkozata, melyet 1598-ban *Telegdi János*hoz írt levelében (közölve Bod Péter Athénása előszavában) olvashatni. Ez így szól: Janus ille Pannonius episcopus quinque ecclesiensis, nostrorum poetarum celeberrimus. non erubuit grammaticam hungaricam conscribere. Quam si majorum nostrorum negligentia non amisissemus, haberemus certe quo in hoc quoque studii genere gloriaremur. Ez volt volna az első magyar nyelvtan, melylyel hazafias tudósaink dicsekedni szoktak. De hogy ez valóban létezett-e, más szóval, hogy az első magyar nyelvtan-író Janus Pannonius volt-e? arra nézve következőket jegyezzük meg és ajánljuk figyelembe.

1. Deesinek 1598-ban, Janus Pannonius halála után 126 évvel kimondott véleményét, melyet említünk, magokévá tették többen; ezek közt *Csesi János* grammatikai Observatióinak kiadója *Bréver* 1708-ban, ki hozzá adja, hogy talán ez lett volna az a m. nyelvtan, melyet *Miskolczy István* 1670-ben *Molnár Albert*nek kiküldött, melyről kísérő levelében ezt írja: „grammaticam hungarico latinam en mitto, quam in juvamen tuae grammaticae exoravi a quodam nostrate.“ E sorok elébe bocsátja *Bréver* P. Pápai szótárához csatolva végül *Csesi* Observatióban, hogy Janus P. grammatikát írt, mely szerzője halála után elveszett „nisi forte ea fuerit, de qua *Miskolczy* ad Alb. *Molnár* scripsit“ stb. vagy is az a melyet kiküldött neki. A kiküldést említi *Bod Péter* is (Athénás 356 l.) de *Bréver* gyanítását mellözi.

Bréver a mit mond gyanú után mondja. *Miskolczy* nem mondja, hogy a küldött grammatika ki műve, csak azt említi, hogy nehezen tudta megnyerni — exoravi a quodam nostrate — s hogy *Molnár* gondját viselje, ha visszatér tulajdonosának visszaadja „Dabis operam ne amittatur sed a te reduce pristino possessori restituatur.“ Egy szóval sem czéloz szerzőjére; csak *Bréver* gyanítja a szerzőjét minden ok nélkül. És feltűnik, hogy bár elszámálja (P. Pápai: *Dictionarium hung. latinum*. Bod Péter kiad. 1782. végén: praefatiuncula editoris moderni) a nyelvtan- és szótár-írókat, *Sylvester*t csak egy szóval sem említi; és ebből következtetjük, hogy nem ismeri. És így a könyv csak úgy lehet *Sylvester*é (*Johannes Sylvester Pannonius*) mint Janus P.-é, —

annyival inkább mivel a két könyv címe : a Janus P.-é mely itt és másutt emlittetik és a Sylvesteré, melyet jól ismerünk, csak két épen nem jelentős betűvel különböztek. Amaz gr. hungarico-latina, emez : hungaro-latina. Miskolczi felismerhette volna Sylvester munkájának szerzőjét mely a címen ott áll, meg az ajánló beszéd (Ad Theodorum filium epistola nuncupatoria) tartalmából is világos és a benne foglalt viszontagságok miatt érdekes ; de hihető nem volt rá gondja. Nincs semmi jele, hogy a szerzőre gondolt volna. És amaz csak kézirat lehetett volna még ekkor is ; nyomtatványnak nyoma nem veszett volna így el. Emez nyomtatvány volt. Nem hihetőbb-e, hogy nyomtatványt küldött nem kéziratot, mely miután 1598-ban már elveszettnek mondatik, ott a *Miskolczi* társainál vidéken hogy maradt volna meg ? holott a középponti könyvtárakban Janus feleinél eltűnt, emlékezetben sem maradt,—s nagyon mellőztetett ha a szerző halála után 140 év alatt sem nyomtatott ki. És lehetséges-e, hogy *Molnár A.* nyelvtana előszavában meg ne említse a tőle használt grammatikát holott így szól : „ego vero quem sequerer, quemque fugerem, habebam prorsus neminem“ És elbeszéli, hogy hozatott meg, lehetőleg minden magyar könyvet a hazából stb. Vagy ha ebben, mely 1610-ben jelent meg, az 1610-ben küldött könyvet nem használhatá s említheté, hogyan nem szótára másod és harmadik kiadásában ? Nem lehetséges, hogy Miskolczi küldeményét nem is kapta. Arról gondoskodott az ő aggodalma.

2. *Janus P.* munkái nagy gondnal gyűjtettek össze ; átvizsgálták, többször kiadták, töredékeivel, leveleivel és a *juveniliálkkal* együtt. S mind ezek közt semmi nyoma, sem emlékezete a nyelvtannak. A Teleki-féle kiadás két kötetében legalább annak, hogy grammatikát írt, vagy effélet írni készült vagy hajlandó volt volna, semmi nyomát nem leljük, csak a kiadótól azt, hogy az a gyanított grammatika elveszettnek mondatik (II. 237.) És alig tehetni fel azt is, hogy *Galotti*, midőn a magyar nyelvről elmélkedik ne emlékeznék meg barátja művéről, ha létezett volna. Ő Jánusnál utóbb halt meg hat évvel (1478) ; alig hihető, hogy arról tudomása nem volt volna.

Ha csak röviden tekintjük is meg *Janus P.* élete körülményeit, alig találjuk feltehetőnek, hogy ily munkával foglalkozott volna. A Dráva partján (Művei II. 127. 128.) bizonyynyal nem magyarajkú szüléktől származott, bár anyjának s némely rokonának neve eléggé magyarul hangzik (ha nem az is). szlapon eredetűnek mondja magát (Munkái I. 168.) Igen korán, már 13 éves korában, Olaszországba ment és ott élt, ott élvezett és tanult. A magyar nyelvhez semmi érdek nem csatolta. Olaszországban teljesen mellőzte, pécsi püspök korában teljesen

mellőzhette, miután ennek vidéke nagy részt idegen ajku népességgel bir. Megvolt a m. nyelv nélkül, idegen és előkelő, papi, és tudós körökben, mint megvoltak a külföld academiáin, a német és hollandi néptől egészen elszigetelve azok a prot. theologusok, kik pedig ott néha éveket töltöttek, mégis egyedül latin nyelven tunultak és leveleztek stb. és épen úgy, mint a mi századunk elején és azelőtt egy némely főpap és főtisztségviselő, kivált ha idegen eredetű volt. A magyar népi nyelvre, a m. nyelv mélyebb ismeretére gondolni nem volt okuk, legalább nem érezték, hogy volna. Az ő lelke is Rómába költözött, rómaiisan érzett; még juveniliát is latinul írta, szerelmi vágyásairól és kalandjairól. Olaszból fordította* szerelmi verseit (Munkái I. 12. f. 133. Horányi III. 17.); hogy a magyarra gondolt volna, semmi jele.

3. Ebből következik, hogy nyelvtan-írássra nem ösztönözte a m. nyelv szeretete, annak olyan mély és gondos ismerete, tanulása. Nem ismerte úgy, hogy szerethesse, és a családban és nép körében nem szerethette meg úgy, hogy tanulni vágyódjék.—Vagy tudós társai kedvéért írta volna, kik a nyelvekről gondolkoztak, azokat összehasonlították s fordították, a nyelvek eredetéről inductiót kezdtek csinálgatni. De hogy a magyarra gondolt volna valamelyikök, legalább azt Janus és társai levelezéséből nem láthatjuk. *Petrarca* jegyzeteit régibbről ismerjük, de az gyakorlati célból készült szójegyzék, grammatikától oly távol áll mint *Balbi* hasonló szógyűjteménye, — mely magyar szók sorozata. Ilyen fordul elő több is, de a nyelv rendszerét tárgyaló könyv vagy legalább ily célú jegyzetek, nehezen. Effélett akkor szoktak írni, mikor a nép érdeke szükségessé teszi, mikor átalakulás nagy időiben vallásos vagy másféle ismeretek szélesebb körbeli elterjesztése válik szükségessé. Ezt nem a XV., hanem a XVI. század, a reformatio százada tette. *Erdősi* megmondja miért írta grammatikáját; ebből megérthetni a dolgot. Latin nyelvre és latin *nyelven* a kor tudományára, theológiára akart gyermekeket tanítani a magyar nyelv segítségével; tehát ennek a nyelvtannak sem a m. nyelv a fő vagy egyedüli célja. *Molnár A.* nyelvtana egy magán kedvtelésért nyelveket tanulni (inkább ismerni) vágyó fejedelem, de hiszem nemzete számára is készült. *Erdősi* és *Molnár* tanítók voltak. Ily hivatása, foglalkozása, célzata *Janusnak* nem is gondolható.

4. Sok adatunk van, hogy legalább szellemi felsőbb életét visszatükröző műveiben idegenséget tanúsít a hazai szellemi élet iránt; az itt való nyelvet, mely a műveltek közt forog, tehát a hazai latin nyelvet barbarnak, hitványnak tartja; a nép-nyelvekről pedig nem is emlékezik mint érzelmek tolmácsairól. Így :

Adrianus Wolfbardus Transsylvanus neve alatt magáról írt versekben fordul elő ilyen :

Vivebam dum fata dabant sine crimine quondam
 Qua fluit Ister aqua, natus, in Hungaria.
 Meque laborantem *patriae scabredine linguae*
 Suscepit placido terra latina sinu II. 250.

(Kérdés, hogy a *scabredo* : darabosság, által a magyar vagy más-féle, például szláv népyelvre ezélez-e a latin költő : vagy a vad barbar latinságra ?)

Mentegetődzik Galeotti előtt, hogy neki küldött versei roszak, hogy nem az előbbiekhöz hasonlók.

Nec te mirari nimium Galeotte debebit
 Esse videbuntur vix mea si qua tibi.
 Scilicet ingenio multum locus addit et aufert,
 Inter et est sub quo sidere carmen eat,
 In latius scripsi fortasse latinus oris,
 At nunc barbarico barbara in orbe crepo
 Hic Maro ponatur fiet lyra rauca Maronis,
 Hue Cicero veniat, mutus erit Cicero I. 473. Epigr. XXXV.
 Tribrahis poetához (álnév ?) írja :
 Vobis ingenium, vobis dedit ore rotundo
 Musa loqui, externi barbara turba sumus
 Nec geticum Pallas colit, aut Cyllenius Iistrum,
 Sed phactonteí brachia amoena Padi :
 Istrum concreto vectantem praelia dorso
 Mars colit et Martis sangvinolenta Soror.
I. 80. Epigr. I. 49.

Másutt ismét hasonló szellemben :

Tu scribis grajo, scribis sermone latino
 At tibi nos contra barbara dieta damus.

De itt is több helyen csak Galeottihoz szól, tehát csak latinul írott versektől lehet szó, melyeket szerzőjük nem *latinul* az az classicai latinsággal írottaknak vall

Táborozásban fordult meg s talán az idők szokása szerint ott tartózkodott is ; és ott hallhatott magyar vagy más élő nyelven dalló katonákat :

...altum

ebrius ante ignem carmina lixa canit I. 280.
 Maga mondja hogy ily helyeken fordult meg :

Nunc Marti miles non Phoebus servio vates.

Obstrepiit et molli buccina rauca lyra *Epigr. I. 86.*

Dalol leánykákunk is I. 305. V. ö. még *Epigr. I. 35. 49.* Az ilyenekből azt is mérték gyanítani, hogy m. verseket is költött. De ezekből, mint összes műveiből is az tetszik ki, hogy magyar szót ballott, magyarul valamennyire tudott ugyan, de lelke egészen be volt merülve a renaissance latinságába, abból Mátyás nép-szeretete, a m. közélet s némely nemes kartársának, a magyarul predikáló papságnak s például netalán a Katalin-legenda költői lelkű szerzőjének vonzó hatása sem emelte ki. Magyar nyelvtant, bármilyet is, de kivált e névre méltót tőle várni képtelenségnek tartjuk.

Mellékesen jegyziünk még meg a kor ismertetése végett egy-két vonást Janus írói működése közben tett nyilatkozataiból.

Mily barbarnak s felhasználandó valaminek tartotta a magyar haza népét és a nemzet javát is, megtetszik például abból, a mit egy helyen Galeottinak ír (Munkái II. 98.) „Musae tuae et facetiae hic inter barbaros majora inveniunt premia quam domi. . . venisti ut doceas indoctos, exilares moestos et te ipsum locupletes.

Mint fordítója egy némely görög szerző munkájának, néhol érezte a latin nyelv szűk és szegény voltát. Így nem találván szót a polypragmosyne kifejezésére, ezt formálja : negotiositas (II. 72) és megjegyzi : Sed haec et complura hujusce modi vel propter necessitatem facile tolerabuntur, vel sicut illa Ciceronis *beatitudo* et *beatitas* usu aliquando emollescunt. Hozzá adja a fordításról : quodsi in toto opere dicendi venustatem desiderabis, fac primum cogites quam aegre procedat omnis transductio ; tum quod nec orationes nec historiae tam difficiles translatae, quam scripta philosophorum, in quibus si modo sententiam recte verteris, magna felicitas est cetera non omnino insipida videri (ih. 74. lap.)

Gondolkozó, a nyelvről nyelvezetről eszesen ítélő író ; de sajnos mindez nem a magyar nyelvnek volt hasznára.

5. Nem lehetetlen, hogy itt a Sylvester nyelvtanával van amaz felcseserlve, vagy is S. nyelvtana amannak tulajdonítva, — elsőben is oly embertől, ki mind a kettőtől távol állott, korára és helyzetére nézve. Erre nézve meg kell gondolnunk, hogy

a) a két név azonos a „Sylvester“ kivételével : Joannes (Sylvester) Pannonius. Hogy Janus P. is *János*, az az Joannes volt, alig kell bizonyítanunk. Maga is mondja, mentegetvén magát, miért hagyta el ezt, és vette fel a *Janus* nevet.

Joannes fueram, Janum me pagina dicit,
 Admonitum ne te lector amice nega.
 Non ego per fastum spreui tam nobile nomen,
 Quo nullum toto elarius orbe sonat;
 Compulit invitum mutare vocabula cum me

Lavit in Aonio flava Thalia manu (Opera I. 116.)

b) Mindkettő verselő volt, bár Sylvesternek nem volt a költés annyira fő érdeme és foglalkozása, mint amannak. (Emennek verseiből láss némelyeket *Révész* és *Dankó* róla írott munkáikban.) Annyival pedig S. különb volt, hogy magyar verseket is megkisértett írni és nem sikeretlenül; a mértékes magyar verseknek pedig ügyes kezelője, korában és sok ideig leghivatottabb szerzője volt, (Mily nagyra becsülték költőiségét l. *Dankó* 49. l.)

c) Sylvester élete és emlékezete elhomályosodott; alakja másokéval összezavarodott. Élete kis körben folyt le. Wittembergben tanult, onnan egyenesen Uj-Szigetre jött; már 1539-ban itt írt. Innen némi zavargások vagy viszontagságok után Bécsbe hivatik és ott héber nyelvet tanít az egyetemen. Már 1544-ben ott találjuk. Egy ideig zavartalanul él, de utóbb egy pórlázadás családjával együtt elúzi, hihetően válásos elvei miatt 1551-ben. Ettől fogva eltűnik s nem lehetetlen hogy nem sokára meghal. Minden további dolga ismeretlen; életét, munkálkodását is csak kortársai közül kevesen ismerhették; mások csak távolról és alig. Kevésbé ismerhette *Dcs*i is, kiről az elébb szólánk, még kevésbé *Brér*er a jóval utóbb élt kiadó stb. Így a nagy szorgalmu *Bod Péter* is tévedésben volt felőle és *Kolozsvári Serestély János* esanádi püspökkel zavarja össze, ki fordította volna a *Nádasdy Tamás* költségen megjelent bibliát; az eredeti és igazi Sylvesterről vagy *Erdősiről* pedig annyira nem tud semmit, hogy ennek neve sem fordul elő az *Athénásban*. Így lett aztán, hogy Sylvestert mindkét munkájától ok nélkül megfosztották, grammatikáját *Janus P.*-nak, bibliáját pedig *K. Serestélynek* adván. Téveszti *Veszprémi István* is, a *Biographia medicorum* nagy érdemű szerzője egy értekezésében „az első m. grammatika szerzőjéről”; míg végre *Denis* bécsi könyvtárőr, a magyar régi irodalom kutatója és *Vallaszky*, már *Conspcctusa* első kiadásában (1785.) tisztább és helyesebb nézetekre jutottak, legalább Sylvesterre nézve, bár Janus grammatikájára nézve tovább is tévelyegtek s nézetünk szerint tévelyeg *Dankó* ma is. (l. J. Sylvester P. 54. l.)

Valóban is S.-t összezavarni Janussal még könnyebb lehetett mint *Kolozsvári Serestély*lyel (Serestély: Sylvester), és nem volt nehéz munkáit ezek közt megosztani. Könnyű volt kivált azoknak hallgatása vagy

nem világos beszéde után, kik a XVI. század közepétől kezdve Bécstől távol éltek és írtak a Sylvester munkálkodása jelesebb helyétől, hol egyedül maradhatott fenn az emlékezete. Az elenyészett újszигeti iskola sem tarthatta fenn a nevét, melyet a vallási viszonyok változtával Bécsből is kienyésztek.

És mily különböző ez a két alak! A magyar népet és nyelvét nem ismerő vagy korának divatja szerint, mellőző, lenéző olasz latinságú főpap: és a nép nyelvét úgy szerető, úgy dicsérő, a népies elméművekre is szeretettel gondoló, meg grammatikájában hazájával foglalkozó szegény hazafias theologus és tanító. Mily kétes bár fényes jellem — hogy többet ne mondjunk, — az egyik; mily tiszta és nemes a másik. Sylvester midőn a közmondásokat, képes és egyéb sajátos szólásokat, szépségökért, mint gyöngyöket a szeméten piszkos vegyületben is, a nép tréfái között is, felkeresi és ezeket környezetök miatt undorítóknak nem találja. Jánus midőn vad rideg hazának tekintette (barbaricus orbis), melyben — mint egy epygrammaírónk mondá — Latium „elcsent cicerói virágaival“ nem tudtak oly ügyesen élni mint ő (mikor Itáliában élt!) és némely verselő társa. Mert Cicero hazájának költővé hangoló, szegény Pannoniának butító barbárrá tevő levegője van! Ez a renaissancenagyzó embere, önmaga szerint is. „Pannoniae prima gloria“ (Kazinczy G. Mátyás király 195. l.) *Grarini* szerint pedig „lux maxima secli“ (u. o.) kinek „az ő Pannoniája (így mondja) idegen föld maradt, magyarrá vissza (?) honosulni nem bírt soha“ (u. o.); amaz a renaissance-től is sokat tanúlt, de kivált a reformatio híve, — szerény tevékeny ember, kinek neve és hatása megmarad, míg a magyar nyelv él.

De erről többet szólni a következő időszak tárgyalásában fogunk.

Pótlások és javítások.

70. l. 28. sor Nsz. 174. 265. — u. o. 33. s. 134. 153. — 34. s. tárgya : tartja. — u. o. 49. s. kedech kedeege — 71. l. Lányi 107. kiha-
gyandó. — u. o. 3. s. 189. kih. — u. o. 8. s. 331. u. o. 37. s. Debr. 169.
72. 40. s. 118. — 73. 2. s. 60. h. 65. 29. h. 79. 3. s. hajlék h. tivé: tevé.
6. s. 108. h. 48. u. o. őrizím. 7. s. Döbr. 8. u. o. 18. s. Sánd. 11. helyen :
Debr. 392. 20. s. Döbr. 34. 26. s. küldözésöm stb. kih. 27. s. 43. h. 45.
27. s. betöttő h. törtő. 28. s. 115. l. 215. 31. s. Döbr. 19 32. s. tisztes-
segöt h. tehetségöt 74. l. 7. s. 355. 4. s. kenetök 7. s. 356. 8. s. Sánd.
16. 9. s. 9. 12. s. 443. 13. s. Kath. 75 l. 6. s. Debr. 362. kih. 14. s.
félelmök. 20. s. bennök h. előttök. 367. 23. s. hirök. 26. s. életök 590.
29. s. vezérök 708. 31. s. szelök h. fülök.

76. laphoz. Az Érs c. 10—12. l. *u*-nak vagy *ü*-nek olvasható *w*-t
találunk 3-szor; amazokat (nekiök nálok bynek gonosságok keezzwtek)
5-ször u. o. 15—18 l. l. *w*-t mely *u* *ü*-nek olvasható 11-et, ellenben vi-
lágosan *o* *ö*-t vagy *e*-t csak 5-öt. Legtöbbb ilyen pedig Érs. 3—7-ben, hol
tizenhárom *u* *ü* ellen amolyan csak 2 található. De hogy az *w* olvasása
kétséges, abból láthatni, hogy u. o. 15. l. egy sorban : *lápásuk* és *ve-*
leuk, a 36. l. egy sorban *kezők* és *kezkw* (így : *kezwk*!) és még *élessé-*
gus fordul elő. — A *Debr. c.*-ben csak *ok* *ök* olvasható : ellenök 4. l.
lelkök testök 15 nekiök 36 bölcsességök 57 rólok u. o. velök 36. 121.
örökségök 31. fejök szükségök 59. Így tovább 75. 91. 94. 119. 124. 125.
126. 127. 129. 135. (4) 151. (5) stb. ll. Így az Érd c-ben is. — A *Marg.*
leg-ban *v* : *u*. nyoma 88. 91. ll. akaratyk teteményyk, de a *v* kimondása
kétséges, leírása is *o* helyett lehet. És a 89. 91 ll. 3 *uk* *ük* ellen 9
mást találunk. Azon túl nyoma vész. — A *Jord. c.*-ben 599. l. levő
kezwk magában alig jelent valamit.

77. l. 28. s. 300. h. 301. — 78. l. 14. s. övitézi. 17. s. Érd. 15. kih.
20 s. egy hó h. egyszó 21. s. köes Keszth 406. u. o. csepegőes kih. —
27. s. Bc. 26 u. o. hallottavolna 40. s. 12. kih. — 79. l. 1 s 122. kih. 2. 3. s.
Debr. 71. h. (l. kötőszók). 3 s. Jord 738. kih. 36 s. uzturucz 38. s. 56.
h. 57 39. s. 113. h. 147. — 80 l. 5. s. 519. h. 529. 21. s. Kules. 120.
kih. 29. s. ispanyai. 31. s. Marg 118. h. 48.

91. l.-hoz székyk : -eik Corn 87. művelkedetyk Érs. 340. félrik
-iek *Corn*. 87. t97. l.-hoz : tizször százezörön — ezörször való ezörön.
Tih. 387. tizszáz ezörször. Tih. 391. százszor százezör Tib 392. isten-
nek sokképen való tizször ezöri Apor 16. istennek szekere tizezerrel
sokas Keszth. 164 — 100. l. Jerusálembeli felmene Veszpr. 36. 101.
l. világy : -ni -nak (?) Érd. 610. (csak itt!) 109. l. jötenek leend
Birk 85.—116. l. por : porítás Nsz. 351. segéd Birk 219. — 142 l. 13.
s. Guary. — 150. l. nagy alig hogy Ehr. 65; ezkédég Jord. 103. 275.
Érd 356. — 176. l. összegyűjti vala mind az papok (at) Ehr. 97. —
183. l. lelkeient kéri Birk. 155. 257 l. 5. 8. s. érzelmesen, érzelmi. —
290. l. „a hol a szerelem, ott a szem“ Corn. 109.

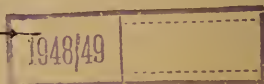
TARTALOM.

Bevezetés. 1. §. A nyelvtörténet fontossága 1. 2. §. A nyelvtörténet korszakai 3. l. *I. Ókor.* — 3. §. A m. nyelv eredete 4 l. — 4. §. Magyar ugor nyelvrokonság 5. l. — 5. §. A hazai rokon népek és nyelvek 8. l. — 6. §. Magy. és nem-magyar tulajdon- és köznevek 10 l. — 7. §. Az ősi m. nyelv rendszere 13. l. — 8. §. A m. nyelv ősi szókincse 24. l. — 9. §. A m. ny. tájszólásai 26. l. — 10. §. Régi m. írás, betűk 30. l. — *II Középkor.* *I. időszak.* *Árpád királyok kora.* 11. § Művelődés. A nyelv közdivata 34. l. — 12. §. Nyelvmaradványok 36. l. — 13. §. Irodalmi maradványok 47. l. — 14. §. E nyelvemlékek írása és nyelve 50. l. — 15. §. Hangsajátságok 54. l. — 16. §. Alakok 1. Ragozás 56. l. — 17. §. *II. Szóképzés* 57. l. — 18. §. Szókötés és stíl 58. l. — 19. §. Szavaik 60. l. — *II. Időszak.* *Az Árpád királyok után a reformatióig.* 20. §. Művelődés és nyelv 63. l. — *Írás és hangtan* — 21. §. Az írásmód általában 66. l. — 22. §. Hangzatbeli sajátságok 79. l. — 23. §. Egyes hangok változása v. cseréje. Magánhangzók 83. l. — 24. §. Mássalhangzók cseréje 87. l. — 25. §. Folytatás 89. l. — 26. §. Folytatás 91. l. — 27. §. Folytatás 92. l. — 28. §. Folytatás u. o. — *Alaktan. I. Ragozás.* 1. *Nevek.* 29. §. Nevek személyragai 93. l. — 30. §. Hasonlítás fokai. Comparatio 94. l. — 31. §. A többes alakjai 95. l. — 32. §. Névadások alakjai 96. l. — 33. §. Számnevek alakjai 97. l. — 34. §. Nevek esetragai 98. l. — 35. §. Névutók 100. l. — 2. *Igeragozás.* 36. §. Igék személyragai 102. l. — 37. §. Igék idői. Multak és jövők. 104. l. — 38. §. Kötelező, óhajtó mód alakjai 107. l. — 39. §. Igenevek 110. l. — *Alak'án. II. Szóképzés.* 40. §. Rövid törzsek. 113. l. — 41. §. Véghangzós törzsek 117. l. — 42. §. Egyes képzők. Magánhangzók 118. l. — 43. §. Mássalhangzó képzők 1. *-b -p -m* 122. l. — 44. §. *-t -d* és a velek összetettek 128. l. — 45. §. *-h -k -g* stb. 133. l. — 46. §. *-r -l -ly -ne -ny* stb. 136. l. — 47. §. *-s -cs -cz. -z* stb. 142. l. — 47a. §. Határozók alkotása 148. l. — 48. §. Összetett nevek 153. l. — 49. §. Összetett igék 156. l. — 50. §. Határozók és kötőszók összetétele 159. l. — *Szófüzés. I. Szóegyeztés.* 51. §. Többes szám. 159. l. — 52. §. Személynévadások szerkesztése 161. l. — 53. §. Más névadások 162. l. — 54. §. Számnevek 164. l. — 55. §. Mondomány. 165. l. — 56. §. Jelző 166. l. — 57. §. *II. Szóronzat.* Birtokviszony. 167. l. — 58. §. Esetragok vonzata 172. l. — 59. §. Névutók. 185. — 60. §. Igéktől származó nevek vonzata 188. l. — 61. §. Határozó szó és névféle csatlakozása 190 l. — *Igék kötése.* 62. §. Igenemek 191. l. — 63. §. Igék módjai. Kötelező 193. l. — 64. §. Óhajtó 197. l. 65. §. Az igék

időalakjai 199. l. — 66. §. Igenevek. Ige-főnév 204. l. — 67. §. Igenevek II. Melléknevek 209. l. — 68. §. III. Határozói igenév 211. l. *Mondatkötés.* 69. §. Általában mondatfűzési sajátságok 213. l. — 70. §. Kötőszók. 216. l. — 71. §. *és is* és összetételeik 217. l. — 72. §. *sem se* 221. l. — 73. §. *sőg isőt isőgh* stb. 222. l. — 74. §. *ha* és összetételei u. o. — 75. §. *hogy* és összetételei 226. l. — 76. §. *hát tehát* stb. 228. l. — 77. §. *de nemde demaga* stb. 229. stb. — 78. §. *oly* és összetételei 231. l. — 79. §. *mi-től* származók : *minem mire miért* stb. — 80. §. *az ez azon ezen ha* névmási gyökerektől 237 l. — 81 §. *vala-* kezdetű melléknevek és határozók, *avígy akir* stb. — 82. §. *ne netalán* 240. l. — 83. §. *kedeg viszont ellen monnal* stb. 241. l. — 84. §. Igéből mondatból : *tudniillik jóléhet* 242. l. — 85. §. I dűlatszók, erősítők. 244. l. 86. §. Hasonlító *inkább*, kiemelő *ingyen* stb. 248. l. — 87. §. Kötőszó mellőzés és balmozás 257. l. — 88. §. Általános észrevételek a kötőszókról 252. l. — 89. §. Szórend. 257. l. — *Szól.* 90. §. Agondolkozás és izlés. 261. l. — 91. §. A nyelvezet tisztasága 270. l. — 92. §. Nehézkesség. Homályosság 277. l. 93. §. Hosszasság. 282. l. — 94. §. Naívság. Népiesség 285. l. — 95. §. Szóbőség. Műszók 292. l. — 96. §. Szépség 302. l. — 97. §. Hangzatosság. 312. l. — 98. § Rövidesség 316. — 99. §. Érzékiség vagy összefűzés 319 l. — 100. § Anyelvtan kezdete. Reflexio a nyelvre. 324 l. — 101. § Az első magyar nyelvtan. 327. l. — Pótlások és javítások 334. l.

Rövidítések.

Apor : Apor codex. *Apost.* : Apostolok méltóságáról c. *Batty.* : Batthyáni c. *Bc.* : bécsi c. *Birk.* : Birk c. *Bod* : Bod c. : *Corn.* : Cornides c. *Debr.* : Debreczeni c. *Dom.* : Domokos legenda. *Döbr.* : Döbrentei cod. *Ehr.* : Ehrenfeld cod. *Érd.* : Érdi c. *Érs.* : Érsekújvári c. *Fest.* : Festetics c. *Göm.* : Gömör c. *Guary* : Guary c. *Gyöngy.* : Gyöngyösi c. *HB.* : Halotti beszéd stb. *Horv.* : Horvát cod. *Jord* : Jordánszky c. *Katl.* : Alexandriai sz. K. leg. Toldy kiad. *Kaz.* : Kazinczy c. *Keszth.* : Keszthelyi c. *Kriszt.* : Krisztina leg. *Kriza* : c. *Kulcs.* : Kulcsár. *Kár.* : Károlyi G. bibl. ford. *Lányi* cod. *Lobk.* : Lobkovicz c. *Marg.* : Margit leg. *Nád.* : Nádor cod. *Nsz.* : nagyszombati cod. *Péld.* : Példák könyve. *Pozs.* : pozsonyi cod. *RMKI.* régi m. költők tára I. köt. szerk. Szilády Á. *Sánd.* : Sánd c. *Tel.* : Teleki codex. *Thewr.* : Thewrewk. *Tih.* : Tihamenyi c. *Veszpr.* : Veszprémi c. *Winkl.* : Winkler cod. *Valk.* : Vitkovics c. *V.* : *Vulg.* : a biblia Vulgata nevezetű fordítása *Virg.* : Virginia c. 1470. németújvári szójegyzék a M. Könyvszemle 1883. folyamában. Az elsorolt codexek és legendák általában a Nyelvelméltárban. *Birk.* c. a M. Könyvszemle 1889-dik évfolyam. — Guary Nádor Jord. codexek A m. tud. akadémia nyelvelméltái közt. Ugyanitt a Bécsi, Döbrentei és Winkl. c. egyik kiadása is.

19/593

DEBRECZEN,
NYOMATOTT A VÁROS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.
1891. — 10.

FH
2073
I5
köt.1

Imre, Sándor
A magyar nyelv és
nyelvtudomány rövid története

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
